

04

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1451-4281

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXIII) X, vol=30
Бр. 4 / 2011.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 4 / 2011 Год. (XXIII) X vol. 30 стр. 1-560

Часопис излази четири пута годишње

Часопис “Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
“Политичке студије” 1968, обновљен као “Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

в.д. др Момчило Суботић, виши научни сарадник

Секретар редакције:

др Сања Шуљагић
др Владан Станковић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Чланови редакције:

др Момчило Суботић, проф. др Зоран Милошевић, др Дубравка Стајић,
проф. др Јован Базић, проф. др Миле Ракић, др Драган Марковић,
проф. др Димитриј Константинович Безњук (Белорусија),
др Петар Ковачић Першин (Љубљана, Словенија),
проф. др Пол Шауп (Вирџинија, САД)

Слог:

ESELOGE d.o.o.

Штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ И СРПСКИ ЕТНОС

<i>Милован Радаковић</i> НАРОД И НАЦИЈА - ТЕОРИЈСКЕ ШКОЛЕ И ПРАВЦИ	1
<i>Ксенија Мартиновић</i> САВРЕМЕНИ ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТИ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ	19
<i>Мирољуб Јевтић</i> СРПСКО ПРАВОСЛАВЉЕ И МЕНТАЛНИ СКЛОП СРБА ...	37
<i>Јелена Миљковић-Матић</i> ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНЕ НАУКЕ: ОДРЕЂЕЊЕ ЕТНОЛОГИЈЕ И ЕТНОСА КОД МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА	59
<i>Владан Станковић</i> ГРАЂАНСКИ КОНЦЕПТ ЦРНОГОРСКЕ НАЦИЈЕ – ТЕХНОЛОГИЈА АСИМИЛАЦИЈЕ СРБА <i>IN VIVO</i>	69
<i>Момчило Суботић</i> ЕВРОАТЛАНТСКО РАСРЕЂАВАЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ	89
<i>Зоран Милошевић</i> ГЕОПОЛИТИКА И ЋИРИЛИЦА	107

ДРЖАВА, ПРИВРЕДА И НЕОЛИБЕРАЛНА ТРАНЗИЦИЈА

<i>Александар Новаковић, Андреј Станимировић</i> СРПСКА „ДРЖАВА БЛАГОСТАЊА“ У ВРТЛОГУ НЕУСПЕШНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ	133
<i>Дубравка Стајић</i> ОДНОС ПРЕДУЗЕТНИКА И ДРЖАВЕ КАО ПОКАЗАТЕЉ НАЦИОНАЛНОГ КАПАЦИТЕТА ПРИВРЕДЕ У СРБИЈИ ...	155
<i>Зоран Милосављевић</i> НЕПРИМЕРЕНО БОГАЂЕЊЕ И КОРУПЦИЈА У СРБИЈИ	173
<i>Дарко Маринковић, Владимир Маринковић</i> УНАПРЕЂИВАЊЕ ЕФИКАСНОСТИ ИНСТРУМЕНАТА И ПРАКСЕ МИРНОГ РЕШАВАЊА РАДНИХ СПОРОВА	199
<i>Миле Ракић</i> НЕКИ ОД ПРОБЛЕМА КАПАЦИТЕТА СРБИЈЕ У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА	233
<i>Вишиња Станчић, Зоран Грубишић</i> НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ И ПОЛИТИКА УСЛОВЈАВАЊА ММФ-А	259

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Драган М. Новаковић</i> ИСЛАМСКА ЕСХАТОЛОГИЈА	281
<i>Дарко Гавриловић</i> ОДНОС ЈУГОСЛОВЕНСТВА И СРПСТВА: ИДЕОЛОШКА МАТРИЦА СВЕТОЗАРА ПРИБИЋЕВИЋА У ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	307
<i>Велизар Антић</i> МИЛОВА РАЗМИШЉАЊА О ПРЕДСТАВНИЧКОЈ ВЛАДИ	333
<i>Урош В. Шуваковић</i> ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ИЛИ О ПРОБЛЕМУ ПОЛИТИЧКЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈЕ У ГЛОБАЛНОМ ДОБУ	357
<i>Владимир М. Николић, Дејан Миленковић, Тамјана Танасковић</i> ИСТРАЖИВАЊЕ ОРГАНИЗАЦИОНИХ НАУКА У ПЕРИОДУ ПОСТМОДЕРНЕ	379

НАУЧНА ПОЛЕМИКА

<i>Мирјана Радојичић</i> МЕЂУНАРОДНИ КРИВИЧНИ ТРИБУНАЛ ЗА БИВШУ ЈУГОСЛАВИЈУ - ИЗМЕЂУ КАЖЊИВОСТИ И ИСПЛАТИВОСТИ РАТНОГ ЗЛОЧИНА	407
<i>Слађана Младеновић</i> СЛАБЉЕЊЕ КАПАЦИТЕТА СКУПШТИНЕ СРБИЈЕ У ПРОЦЕСУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА	433
<i>Жарко Анђелковић</i> НЕАДЕКВАТНА ОДЛУКА СУДА	457

МЕДИЈИ И КОМУНИКАЦИЈЕ

<i>Јелена Пешић, Милена Пешић</i> УНАПРЕЂИВАЊЕ ДЕМОКРАТСКИХ КАПАЦИТЕТА МЕДИЈСКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА	467
<i>Синиша Атлагић</i> ПОЛИТИЧКА ПРОПАГАНДА: РАЗЛИЧИТА СХВАТАЊА ПОЈМА И ФУНКЦИЈЕ	491
<i>Јелена Иванова, Н. Штикова</i> ПРАГМАТИКА ОЦЕНЕ ИНФОРМАЦИОНИХ ЖАНРОВА НОВИНСКОГ ТЕКСТА	511
<i>Анита Тодоровић, Данијела Бјеља</i> КРЕАТИВНО ВОЂСТВО	525

ПРИКАЗ

<i>Станислав Стојановић</i> МОЋ И НЕМОЋ ПРЕГОВАРАЊА	545
--	-----

CONTENTS

This issue's topic:

THEORETICAL CONCEPTS OF THE NATIONAL STATE AND SERBIAN ETHNOS

<i>Milovan Radakovic</i> PEOPLE AND NATION - THEORETICAL SCHOOLS AND COURSES	1
<i>Ksenija Martinovic</i> MODERN THEORETICAL CONCEPTS OF NATIONAL STATE ...	19
<i>Miroљub Jevtic</i> SERBIAN ORTHODOXY AND MENTAL STRUCTURE OF SERBS	37
<i>Jelena Miljkovic-Matic</i> THE PROBLEM OF NATIONAL RESEARCHES: DEFINING ETHNOLOGY AND ETHNOS BY MILENKO S. FILIPOVIĆ ..	59
<i>Vladan Stankovic</i> CIVIL CONCEPT OF MONTENEGRO'S NATION – TECHNOLOGY ASSIMILATION OF SERBS <i>IN VIVO</i>	69
<i>Momcilo Subotic</i> EURO-ATLANTIC DE-SERBIZATION OF MONTENEGRO ...	89
<i>Zoran Milosevic</i> GEOPOLITICS AND CYRILLIC	107
STATE, ECONOMY AND NEOLIBERAL TRANSITION	
<i>Aleksandar Novakovic & Andrej Stanimirovic</i> SERBIAN “WELFARE STATE” IN THE MAELSTROM OF FAILED TRANSITION	133
<i>Dubravka Stajic</i> THE RELATIONSHIP BETWEEN ENTREPRENEURS AND STATE AS CAPACITY INDICATOR OF ECONOMY IN SERBIA	155
<i>Zoran Milosavljevic</i> UNPRECEDENTED ENRICHMENT AND CORRUPTION IN SERBIA	173
<i>Darko Marinkovic, Vladimir Marinkovic</i> IMPROVEMENT OF EFFICACY OF INSTRUMENTS AND PRACTICE OF PEACEFUL SOLUTION OF LABOR DISPUTES	199
<i>Mile Rakic</i> SOME OF SERBIAN CAPACITY PROBLEMS IN MODERN CONDITIONS	233
<i>Visnja Stancic, Zoran Grubisic</i> NEOLIBERALISM AND IMF CONDITIONAL POLICY	259
ESSAYS AND STUDIES	
<i>Dragan M. Novakovic</i> ISLAMIC ESCHATOLOGY	281

<i>Darko Gavrilovic</i>	RELATIONSHIP BETWEEN YUGOSLAVISM AND SERBIAN NATIONAL IDEA: IDEOLOGICAL MATRIX OF SVETOZAR PRIBICEVIC AT THE TIME OF THE FIRST WORLD WAR	307
<i>Velizar Antic</i>	JOHN STUART MILL'S REFLECTIONS ON REPRESENTATIVE GOVERNMENT	333
<i>Uros Suvakovic</i>	POLITICAL PARTIES AND NONGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS OR ON PROBLEM WITH POLITICAL REPRESENTATION IN GLOBAL AGE	357
<i>Vladimir N. Nikolic, Dejan Milenkovic, Tatjana Tanaskovic</i>	INVESTIGATION OF ORGANIZATIONAL SCIENCE IN THE PERIOD OF POSTMODERN	379

SCIENTIFIC DEBATE

<i>Mirjana Radojicic</i>	INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA - BETWEEN CULPABILITY AND COST-EFFECTIVENESS WAR CRIME	407
<i>Sladjana Mladenovic</i>	WEAKENING OF THE CAPACITY OF THE SERBIAN ASSEMBLY IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION	433
<i>Zarko Andjelkovic</i>	THE INADEQUATE COURT DECISION	457

MEDIA AND COMMUNICATIONS

<i>Jelena Pesic, Milena Pesic</i>	PROMOTING DEMOCRATIC CAPACITIES OF MEDIA COMMUNICATION AND CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS	467
<i>Sinisa Atlagic</i>	POLITICAL PROPAGANDA – DIFFERENT UNDERSTANDINGS OF THE CONCEPT AND ITS FUNCTION	491
<i>Jelena Ivanova, N. Stikova</i>	PRAGMATIC EVALUATION OF NEWSPAPER ARTICLE GENRE INFORMATION (City Journal "Речь")	511
<i>Anita Todorovic, Danijela Bjelja</i>	CREATIVE LEADERSHIP	525

REVIEWS

<i>Stanislav Stojanovic</i>	POWER AND WEAKNESS OF NEGOTIATION	545
-----------------------------	---	-----

Уводник

Представљамо вам четврти број Политичке ревије за 2011. годину. Наш часопис излази редовно и по највишим научним критеријумима, у оквиру пројекта нашег истраживања, презентује истраживачке резултате наших уважених сарадника.

Тему овог броја чине радови аутора који се баве теоријским феноменима народа и нације, историјским, културним, језичким, политичким и другим факторима који су резултирали образовањем националних држава, а обрађен је и савремени теоријски концепт националне државе. Ту су и радови аутора који истражују ситуирање српског етноса, процесе његовог расрбљавања у историјски српским земљама, у овом случају у Црној Гори, и указују на кључне тешкоће у очувању српског идентитета. У тематском делу је и рад о утицају православља на ментални склоп Срба, као и рад о геополитичком погледу на ћирилицу.

Други део обрађује питања неолиберализма и неолибералне транзиције у којој се наша српска држава и њена привреда, коју још више усложњава политика условљавања ММФ-а. Аутори у овом делу указују да економске проблеме државе верно прате и друге транзицијске тегобе, пре свега оне везане за процес незаконите приватизације, као што су корупција, незапосленост, низак стандард и други проблеми из сфере рада и социјалне политике.

У рубрици огледи и студије налазе се значајни радови наших сарадника из области ислама, српске политичке историје, политичке теорије, као и истраживања о политичким партијама и невладиним организацијама и политичком предствљању у савременом добу, а ту је и рад из области организационих наука у периоду постмодерне.

У делу који смо означили као научна полемика уврстили смо три значајна рада наших сарадника: два рада из области правосуђа, од којих је посебно актуелан рад о Хашком трибуналу, а ту је рад који говори о српским политичким институцијама - Народној скупштини Републике Србије и слабљењу њених капацитета - у процесу европских интеграција.

У рубрици медији и комуникације налазе се радови истраживача који обрађују питања медијске комуникације, политичке пропаганде,

креативног вођства, вредновања информационих жанрова новинског текста.

Обавештавамо истраживаче да је тема наредног броја „Политичке институције у Србији“, а ваше радове треба да пошаљете до 20. јануара 2012. године. Истовремено користимо прилику да позовемо, првенствено младе истраживаче да шаљу прилоге за рубрику научна критика, полемика, осврти и прикази.

в.д. Главног и одговорног уредника
Др Момчило Суботић

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

**Тема броја:
ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТ
НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ И
СРПСКИ ЕТНОС**

1

Милован Радаковић

НАРОД И НАЦИЈА - ТЕОРИЈСКЕ ШКОЛЕ И ПРАВЦИ

19

Ксенија Мартиновић

САВРЕМЕНИ ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТИ
НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ

37

Мирољуб Јевтић

СРПСКО ПРАВОСЛАВЉЕ
И МЕНТАЛНИ СКЛОП СРБА

59

Јелена Миљковић-Матић

ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНЕ НАУКЕ:
ОДРЕЂЕЊЕ ЕТНОЛОГИЈЕ И ЕТНОСА
КОД МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА

69

Владан Станковић

ГРАЂАНСКИ КОНЦЕПТ ЦРНОГОРСКЕ НАЦИЈЕ –
ТЕХНОЛОГИЈА АСИМИЛАЦИЈЕ СРБА *IN VIVO*

89

Момчило Суботић

ЕВРОАТЛАНТСКО РАСРЂЉАВАЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ

107

Зоран Милошевић

ГЕОПОЛИТИКА И ЋИРИЛИЦА

*Милован Радаковић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

НАРОД И НАЦИЈА** **-теоријске школе и правци-**

Сажетак

Концепти друштвених термина Народ и Нација нису једнозначни, иако се у уобичајеној терминологији (комуникацији) често изједначавају. С обзиром на процесе познате као глобализација, који су захватили међународни заједницу током 20. века, а који ће своје коначне резултате дати у 21. веку, они ће свакако, снажно утицати и на досадашње друштвене теорије. У овом раду разматране су традиционалне школе и нови концепти везани за политичке категорије као што су народ и нација.

Кључне речи: Народ, нација, теорија, школе, правци, одређење.

Традиционалне политичке категорије *народ*, и *нација*, добијају нове димензије крајем XX и почетком XXI века. Циљ овога рада је да још једном размотри традиционалне теоријске концепте везане за политичке категорије народа и нације.

Старогрчка реч *ETNOS* означавала је читав низ ситуација у којима неки колективитет људских бића заједно живи и дела, и који се данас најчешће преводи као *народ* или *нација*.¹⁾ Реч народ и нација имају одређена термилошка разликовања. На пример,

* Научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

** Рад се реализује у оквиру пројекта *Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивање положаја Србије у међународним стратешким процесима - спољнополитички, међународни, економски, правни и безбедоносни аспект*, бр. 179029, Министарства просвете и науке Републике Србије.

1) Ричард Џенкинс, *Етницитет у новом кључу*, Библиотека XX век, Београд, 2001, стр. 19.

термин *нација* има неколико изведених речи које *народ* нема.²⁾ Такође смисаоно постоје неке речи које се могу повезати само ако се извуку из основе речи *нација*.³⁾ Такође у неким страним језицима прави се разлика између та два термина. Руски језик има термине *народ* и *нација*. Немачки језик прави разлику између термина *das Volk* и *die Nation*. Французи употребљавају термине *le peuple* и *la nation*, а Енглези речи *people* и *nation*. Често се термини попут *das Volk*, *le peuple* или *people* употребљавају и да одреде термин *људи*, *људство* или *становништво* у смислу грађана једне земље. Треба напоменути да се ни у једном од ових језика поменуте речи не употребљавају само у једном смислу, односно само у етничком или само у политичком значењу.

Постоје мишљења да су *народ* и *нација* исти политички феномен. Једно од тих мишљења репрезентује и шпански филозоф Хозе Ортега. Он сматра да је “народ колектив конституисан на основу одређеног репертоара обичаја и традиције што су га случај или историјске околности створиле. Са друге стране, *нација* у смислу европске нације, такође је, и пре свега, *народ* у описаном смислу.” Према Ортеги, “народ представља ризницу навика и обичаја у којима је прошлост скамењена.”⁴⁾ Међутим, у нашој а и у појединој страниј литератури прави се одређена разлика између те две политичке категорије.

Када је реч о односу народа и нације напоменимо да *нација*, у смислу који се придаје тој речи, када се говори о европским народима, означава јединицу заједничког живота која се разликује од оне коју подразумевамо под *народом*.

Најзначајнији теоријски правци који су заступљени у објашњавању ових политичких феномена су субјективистички, епирејско-позитивистички, објективистичко-субјективистички, структуралистички, психолошко-географски и демографски правац. Сваки од ових правца имао је своје истакнуте теоретичаре и следбенике, па се ови правци са својим представницима у литератури називају и теоријским школама.

2) На пример, *националиста*, *националистички*, *национални*.

3) Споменимо једну од њих, *национализација*.

4) Хозе Ортега и Гасет, *Европа и идеја нације*, Артист, Београд, 2003, стр. 13-14.

НАРОД - теоријско одређење -

Народ се углавном дефинише као присна заједница људи везаних територијално, као и заједничким језиком, пореклом, културом и свешћу о припадности истој групи. Народ настаје спајањем мањих заједница родова и племена, који на истој територији јачањем својих веза стварају вишу категорију људске заједнице. Дакле, род и племе представљају етничке друштвено-прелазне категорије које на вишем друштвеном степену формирају народ. Њихов међусобни прелаз из ниже у вишу етничко-друштвену категорију је јасно изражен. Извесну потешкоћу може представљати не тако јасно дефинисана граница између народа и нације. Наиме, неки народи су формирали своју државу а нису нације.

Очигледно је да је при формирању народа један од кључних момената била историјска констелација удруживања нижих етничких група – племена. До њиховог удруживања дошло је из више разлога, али два су битна: ради одбране од заједничког непријатеља и ради веће економске основе. Из таквог савеза племена у којима је мешањем и утицајем остварена територијална, привредна, војна, политичка, језичка, културна и религијска уједначеност или блискост обједињених племена, формирана је виша политичка категорија – народ.

Народ се може дефинисати и као заједница људи која настаје у робовласништву а развија се у феудализму. За разлику од етничких заједница рода, братства и племена, где су примарне сродничке крвне везе народ карактеришу територијалне, језичке, политичке и економске повезаности. При формирању народа, развија се и свест о заједничком припадању једном народу. Међутим, извесне државе обухватају више народа, као што се и извесни народи налазе у више државних заједница. Из народа се формира нација као виша политичка категорија, а то се најчешће дешава када се више народа обједини у једну државну заједницу и започну формирање заједничког идентитета.⁵⁾

Миле Недељковић у *Лексикону народа света* напомиње да се у немачкој етнологији народ одређивао на основу четири својства, исказана кроз њихова почетна слова “S”. Те немачке речи су “Si-

5) На пример, народи Шпаније, Велике Британије итд.

edelung”, “Stamm”, “Sprache”, “Sitte”. То би значило да се народ третира као посебан политички феномен по томе што има своју територију или простор на коме живи (Siedelung), што се зна његово порекло (Stamm), што има свој језик (Sprache) и што се одликује сопственим обичајима (Sitte). Недељковић наводи да се народ одређује на основу следећих параметара: територије, привредне повезаности, језика, културе и свести о заједничкој припадности. Од тих пет параметара, четири су варјабилна али не и пети (свест о припадности), који је најпресуднији и који чини темељ етничког бића без кога је народ на путу неизбежног однорођавања.⁶⁾

У јавноправном смислу речи, Слободан Јовановић је категорију *народ* повезивао са државом и влашћу. Он је под народом подразумевао скуп људи који живе у истој држави. Ти људи чине једну заједницу, због тога што су сви они потчињени истој власти. Јовановић је такође сматрао да један народ може бити састављен од разних племена, која могу припадати и различитим верама. Али, докле год сви они прихватају заједничку власт, они чине један народ.⁷⁾

ПОЈМОВНО И ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ НАЦИЈЕ

Појам *нација* (од латинског *nasci* што значи родити се) представља сложenu појаву на коју утиче збир културних, политичких и психолошких чинилаца. Културно, нација је група људи који су повезани заједничким језиком, вером, историјом и традицијом, иако *нације* одликује и културна разноликост. Политички, нација је група људи који себе доживљавају као природну политичку заједницу. Иако се то обично изражава кроз жељу за успостављање или очување државе, може такође да добије и облик грађанске свести. Психолошки, нација је група људи које одликује међусобна солидарност, односно приврженост, која се означава најчешће као патриотизам. Међутим, за ту повезаност није услов припадност

6) Миле Недељковић, *Лексикон народа света*, стр. XXII-XXIII, СКЗ, Службени лист СРЈ, Београд, 2001.

7) Међутим, од појма “народ”, Слободан Јовановић је разликовао појам “народност”. Од “народа”, “народност” се разликује као духовно-историјска заједница од формално-правне заједнице. Народ претпоставља једну заједничку власт, којој су сви њени чланови потчињени. Народност, пак, претпоставља заједничку свест, која се као наслеђена јавља код свих њених чланова. Слободан Јовановић, *Држава*, БИГЗ, Београд, 1990, стр.113-114.

нацији, јер и они који немају “национални понос”, могу сматрати да јој припадају.⁸⁾

У развоју национализма и стварању нације могу се дефинисати три фазе које је прво дефинисао Мирослав Хрох, а затим изложио Ханс-Улрих Велер:

1. У првој фази литерални, уметнички, историјски интереси интелектуалаца усмеравају пажњу на “национални” језик, “националну” уметност, “националну” прошлост. То се пре свега предочава у лексиконима, граматикама, речницима, али и уметничким делима, као и у приређивању и издавању изворне грађе. Међутим, сва та дела још увек имају само ограничени домен.

2. Другу фазу карактерише повезивање интелектуалаца који имају националне идеје са другим друштвеним елитама. Друштвену елиту тог времена представљају и одређени образовани племићки кругови, али и људи грађанског порекла. У мањим срединама, националне идеје имају ослонац у етничким традицијама и религији.

3. У последњој, трећој фази, националне идеје су прихваћене и претварају се у масовне покрете. Предводници тих идеја су интелектуалци, делови писменог грађанства по градовима, док их сеоско становништво прихвата касније.⁹⁾

Према Џозефу Вајлеру, у концепцији либерализма 19. века постоје две дубоке људске вредности које су пронашле израз у националности: припадност и оригиналност (националност није наравно једина друштвена форма у којој су ове вредности пронашле свој израз). Вајлер истиче да је припадност инхерентна националности, а да је националност облик припадности. “Зато што националност није инструмент за постизање припадности већ је она управо то. Припадање нацији је исто и различито од крвних веза у породици и племену и у свом наликовању и различитости можемо пронаћи кључ за неке од њених наглашених вредности. Оно подсећа на *крвну везу* која постоји у породици и племену по томе што они који су исте нације имају своје место, прихваћени су, припадају, независно од својих постигнућа, само чињеницом да постоје, и у томе се налази моћна привлачност (и страшна опасност) припадању ове врсте, она је одбрана од егзистенцијалне усамљености.

8) Погледати, Ендру Хејвуд, *Политика*, Клио, Београд, 2004, стр. 205.

9) Детаљније, Ханс Улрих Велер, *Национализам-историја-форме-последнице*, Светови, Нови Сад, 2002, стр. 51-52.

Снага овог припадања може се разумети кроз драму и импресивност коју носе њене супротности: изолација, усамљеност, екскомуникација. Али националност превазилази породицу и племе, и тако можда прикрива много сочнију вредност: националност не само да нуди место за оне без породице, без племена, већ у свом превазилажењу породице и племена позива на лојалност, највећи драгуљ у круни националних осећања, према другима који су изван директне *природне* (крвне) или самоинтересне социјалне јединице. Тако је, заправо, припадност ове врсте двосмерна улица. Она није само пасивна вредност: бити прихваћен.¹⁰⁾ Вајлер сматра да су две средишње вредности националности *лојалност* и *оригиналност*. Када говори о лојалности, овај теоретичар сматра да, уколико нема њене злоупотребе, она доноси добит и онима који је дају и онима који је примају. Друга средишња вредност националности је њена оригиналност, која је по Вајлеру један од елемената за национално разграничење.¹¹⁾

Јохан Хајзинха сматра да је “историјски, у Европи (је) свуда била примарна држава, док је нација била производ животних околности у оквиру одређених државних граница. Дакле, *нација* настаје тек формирањем државне власти, чак и у оним случајевима у којима се чини да су национално јединство и хомогеност, који су постали видљиви тек током развитака, у основи били садржани још у природним условима из далеке прошлости и како су наводно морали бити нужно исходште.”¹²⁾

Поред изнетих чинилаца и укупан друштвени развој је такође значајно утицао и био један од битних узрока настанка нације. Наиме, када су дотадашњи друштвени односи постали сметња у укупном развоју друштва, првенствено бржем развоју економије, културе али и других облика комуникације, долази до грађанских револуција и стварања виших друштвених категорија, и на тај начин се обједињују и формирају шире и веће људске заједнице, а то даље доприноси појави новца и већој друштвеној динамици. Грађанске револуције доприносе уједињавању, до тада, феудалним границама раздвојених људи истог

10) Цозеф Вајлер, *Устав Европе*, “Филип Вишњић”, Београд, 2002, стр. 376-377.

11) “Укратко, нација са својим непресушно богатим специфичностима, која упоредо постоји са другим нацијама, према овом схватању је средство за остваривање људских могућности на оригиналне начине, начине које уколико читаво човечанство не буде сачувало биће сиромашније.” Исто, стр. 376-377.

12) Јохан Хајзинха, *Патриотизам и национализам у европској историји до краја деветнаестог века*, Прометеј, Нови Сад, Терсит, Београд, 1996, стр. 68.

језика и сродних етничких карактеристика у шире националне заједнице. Убрзо долази до појаве националног уједињавања и стварања самосталних националних држава са становништвом које припада истој националној заједници.

Нацију можемо дефинисати као најшири облик окупљања људи. То окупљање засновано је на одређеним правилима (као што је заједнички језик). У формирању нације важну улогу има и психологија. У том смислу нека размишљања се крећу управцу да “свака већа заједница, састављена од људи који се не познају мора да почива на извесном замишљању (имагинацији). Нација је управо једна таква замишљена заједница.”¹³⁾ Заједнице се разликују по начину на који су замишљене. Идеја тог замишљања може бити језичка, верска, културна, географска или нека друга посебност, као и њихова комбинација. Нација је такође у значајном односу са државом. Држава модерно друштво организује кроз форму и правила која су јој дата. На тај начин нација поступа кроз одређена правила која дато друштво моделује и усмерава кроз заједничке циљеве.

Владимир Цветковић напомиње да је нација кроз историју имала два модела и исти циљ – стварање демократске нације засноване на грађанском друштву. С тим у вези могу се разликовати француски и немачки модел. Према тзв. *западном* (“француском”) моделу, нацију чине: грађанство (народ грађана), збир појединаца, држава, политичка воља (избори), уговор, грађанска свест, просветитељство, космополитизам, индивидуализам, преображење/потирање традиције. *Источни* (“немачки”) модел нацију представља преко следећих компонената: етничност (народ предака), колективни појединац, култура, биолошка предиспозиција (језик, “крв”), мит, популизам, романтизам, етнички ексклузивизам, организационизам, продужење/утемељење традиције.¹⁴⁾

Важна појава која је довела до стварања нација били су национални покрети, које поједини аутори називају једним именом *национализам*.¹⁵⁾ Ханс Улрих Велер дао је основне карактеристике оба фе-

13) Слободан Антонић, »О разлици спрам другог као почетку народног поистовећивања«, Зборник *Србија и Европа*, ДКСГ, Београд, 1996, стр. 85.

14) Владимир Н. Цветковић, »Самопоимање и политичко пројектовање«, Зборник *Србија и Европа*, ДКСГ, Београд 1996, стр. 75.

15) Реч *национализам* овде подразумева позитивну конотацију. Национализам има и своје негативно значење. “Нација, поготово она која поседује државну форму, ствара сопствене идеје и системе вредности који утемељују егзистенцију нације, тумаче њену прошлост и зацртавају њену будућност. Те идеје се означавају као национална свест, патриотизам или родољубље и национално осећање. Појам национализам се превас-

номена. Према њему, “*Национализам* значи: систем идеја, доктрина, слика света која служи стварању, мобилизацији и интеграцији веће солидарне заједнице (зване нација), али пре свега легитимацији нововремене политичке владавине. Отуда национална држава са по могућству хомогеном нацијом постаје кардинални проблем национализма. Дакле, *нација* значи: онај испрва *замислиени ред* који се ствара враћањем на традицију етничког устројства владавине и постепено путем национализма и његових следбеника остварује суверено јединствено деловање. Стога схватање да нација продукује национализам води у заблуду. Управо ствари обрнуто стоје: национализам је демијург нове стварности.”¹⁶⁾

Када је реч о теоријским приступима објашњавању нација, једна од најпознатијих школа је *субјективистичко-психолошка* у чијим оквирима су углавном деловали француски теоретичари. Основно учење у тој школи заснивало се на елемену *сећања на заједничку прошлост* као основу на којој се заснивало формирање нација и националних осећања. Типичан представник ове школе је Ернест Ренан са својим делом *Шта је нација и други политички списи*. У том делу Ренан истиче да је нација *духовни принцип*, а *припадници једне нације јесу они који теже заједничком животу*.¹⁷⁾ Ренан при том одбацује јединство језика као једне од основних одредаба нације, јер је на тај начин хтео теоријски да образложи тежње Алзашана да се врате француској држави иако нису говорили француским језиком.¹⁸⁾ Карактеристично за ту школу је схватање да нацију објашњава као заједницу коју повезује историјска судбина, односно као заједницу која има свој посебан национални карактер који је формиран културним континуитетом.

Другу групу теоретичара нације чине представници *емпиријско-позитивистичке* школе. Они одбацују метафизичко-филозофске концепције нације које су у њој виделе неку непромењиву

ходно схватао као пежоративан израз који заговара ексцесивно потенцирани, неприхваћиво самољубиви патриотизам.” Ханс Улрих Велер, *Национализам – историја – форме – последице*, Светови, Нови Сад, 2002, стр. 9.

16) Исто, стр.15-16.

17) Погледаги, Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation? : et autres écrits*, Paris, Imprimerie nationale, 1996.

18) У свом предавању “Шта је нација”, одржаном на Сорбони 11.3.1882. године, Ренан између осталог, констатује да “нација није истозначна са расом, јер све модерне нације представљају извесну етничку мешавину. Француска је келтско-иберијско-германска мешавина а Немачка германско-келтско-словенска.” Више о овоме Хаген Шулце, *Држава и нација у европској историји*, “Филип Вишњић”, Београд 2002, стр. 76.

суштину засновану на националном духу у *јединству крви и земље и судбини и провиђењу*. Главни представници ове школе били су Паскале Манчини, Ровере Мамијани и Паскал Фиоре.¹⁹⁾ У својим напорима да одреде појам нације полазили су од емпиријског проучавања и уочавања појединих страна већ формиране италијанске нације. Као њихова заслуга третира се напор да се национални принцип уведе у међународно право и да служи као основни критеријум при стварању суверених држава. Позитивистичке теорије нације заснивају се на сазнању да не постоји само једно њено обељежје него да постоје многа, а то су јединствена територија, заједничко порекло, исти језик, исти обичаји, историјска судбина, и религија.

Трећу групу теоретичара нације представљају следбеници немачких филозофа Хегела и Фихтеа.²⁰⁾ Та учења свде се под заједнички назив *објективистичко-субјективистичка*. Нјихова суштина је свођење нације на *манифестацију народног духа*. С тим у вези Хегел је сматрао да свака нација представља отелотворење апсолутног духа на одређеном ступњу његовог самокретања. “Као *стварна супстанција* апсолутни дух је *један народ*, а као стварна свест он је грађанин народа. Ова свест има своју суштину у једноставном духу, и извесност о самој себи у стварности тог духа, у целом народу, а непосредно у њему има своју *истину*, дакле, не у нечему што није стварно, већ у једном духу који *егзистира* и *важи*.”²¹⁾ Према Хегелу, национални дух се огледа у држави, а нација која нема своју државу нема ни своју историју. С тим у вези нација која нема своју историју нема ни своју прошлост ни будућност, дакле ни право на постојање.²²⁾

Допринос теријама о нацији (и националном питању) дала је и група теоретичара познатих као аустромарксисти. Нјени најзначајнији представници су Карл Ренар и Ото Бауер. Они су представници *објективистичко-структуралистичке школе*. Ренар и Кауцки су сматрали да је национални језик врло важан у формирању на-

19) Погледи, Pasquale Stanislao Mancini, *Commentario del Codice di Procedura civile* (1855), *Diritto internazionale* (1873) i Pasquale Fiore, *Diritto internazionale codificato* (1889).

20) Лохан Готлиб Фихте је третирао нацију као заједницу која има божанско порекло. Зато је неговање и развој заједнице сматрао дужношћу сваког људског бића. Детаљније, Хари Емер Барнес, *Увод у историју социологије II*, БИГЗ, Београд, 1982, стр. 433.

21) Георг Вилхелм Фридрих Хегел, *Феноменологија духа*, Дерета, Београд, 2005, стр. 207.

22) Погледи, Георг Вилхелм Фридрих Хегел, *Филозофија повјести*, Култура, Загреб, 1951.

ције али и у решавању националног питања. У том смислу, Карл Ренар је врло једноставно дефинисао нацију као *заједницу људи који говоре истим језиком*. Ото Бауер је заступао став да је нација резултат поклапања две заједнице, судбинске и карактерне. Наиме, по Бауеру, нација је заједница људи судбински усмерених једних на друге. Током свог трајања та (судбинска) заједница код својих чланова развија заједничке карактерне црте и на тај начин постаје карактерна заједница.

Немачки социјалдемократа Карл Кауцки критиковао је поједине Бауерове ставове, заступајући мишљење већине марксиста да ће развој човечанства довести до нестанка националних држава, а да ће то за последицу имати стварање једног светског језика.²³⁾ Иако Кауцки нигде није пружио јасну дефиницију нације, на основу његових радова може се закључити да је нација пре свега заједница језика и културе.

Посебан правац у развоју теорија представљају психолошко-географска и демографска школа. *Психолошко-географска школа* заснива се на утицају психологистичких тумачења друштвених процеса као и на утицају географских фактора на државу и друштво. Изворишта тог правца налазе се у делима Хипократа, Аристотела, Томе Аквинског, Бодена. Током 18. века било је много психологистичких тумачења друштвених процеса и институција. Два погледа на та тумачења су карактеристична. Њихови творци били су Џорџ Беркли и Дејвид Хјум. Своју филозофију друштва и државе Џорџ Беркли је изложио у свом делу *Проповеди о пасивној послушности (Serman on Passive Obedience)*. Прихватајући тезу о човековој природној друштвености и неопходности постојања једне управе која би имала регулативну функцију у друштву, Беркли је закључио да се послушност установљеној власти мора сматрати природним законом. Још један Берклијев рад заслужује пажњу. Реч је о *Начелима моралне привлачности (The Principles of Moral Attraction)*. Овај рад је први покушај да се друштвени процеси протумаче изразима Њутнових закона механике. Претпостављајући да је друштвени инстинкт аналоган принципу гравитације у физичком свету, Беркли је показао како та сила удруживања функционише у стварању разних друштвених процеса и институција. Као што се масе у простору јаче привлаче уколико се ближе једна другој,

23) О Кауцковој критици појединих ставова Ота Бауера погледати у књизи Карла Кауцког, *О савременој држави - историјски развој и смисао*, Београд, 1938.

тако и привлачност разних појединаца у друштву расте у директној сразмери са њиховом сличношћу. Тежња за друштвеношћу и сарадњом је центрипетална сила у друштву, а људска себичност и индивидуалистичке одлике су центрифугална сила. Стабилно друштво може да постоји само онда када је центрипетална сила јача од центрифугалне.

Дејвид Хјум је други значајан теоретичар који је допринео развоју те школе мишљења и њених праваца. Хјум је понудио психолошко тумачење друштва засновано на нагону. Наиме, он сматра да порекло друштва лежи у нагонском (полном) инстинкту који је основни друштвени чинилац. Од њега потиче породица, која се држи на окупу симпатијом рођеном увек међу онима који су слични и станују у близини. Спонтане везе симпатије убрзо се појачавају обичајима и навикама, што постепено чини да група постане свесна предности удруживања. Та генетичка породица и групна заједница се шири. У почетку заједницу држе на окупу узајамна симпатија и помоћ. Међутим, људска себичност чини то удруживање на бази симпатије непри-кладним, па се зато ефикасна друштвена контрола може остварити једино таквом институцијом као што је власт. Власт потиче од силе, а онда свој ауторитет и постојаност извлачи из све већег смисла за заједнички интерес групе. Друштвени процес тако потиче од инстинкта, развија се кроз осећање и емоције и, најзад, долази под контролу интелекта.

После 1700. године развијају се теорије засноване на значају демографско-климатских услова за настанк и развој људског друштва и државе. Главни представник таквих тумачења друштвених и политичких токова био је француски писац Монтескје. Свој поглед на друштво изразио је у делу *Дух закона* (1748). Монтескје је за своје схватање утицаја климе на човечанство делимично користио идеје енглеског лекара и публицисте Џона Арбатнота, који је 1733. год. написао *Оглед о утицају ваздуха на људско тело* (*Essay on the Effect of Air on Human Bodies*). Читање Жан Шарденових путописа из Персије и Индокине омогућило је Монтескјеу да користи и примере са Далеког истока.²⁴⁾ Делом *Дух закона* желео је да постави основне принципе законодавства. Монтескје је утврдио да су то следећи принципи: 1) при-лагођавање институција и законодавства карактеру народа коме су намењени; 2) хармонично

24) Franklin Thomas, *The Environmental Basis of Society*, New York, 1925, p. 58.

садејство разних институција, закона и других средстава за обезбеђивање друштвене контроле коју група примењује.²⁵⁾

Монтескје је сматрао да не постоји једна унапред одређена *апсолутно најбоља држава*. *Најбоља* је она институција која најбоље одговара условима народа коме је намењена. Клима и други географски фактори створили су разне типове људи. Задатак мудрог законодавца је да открије и препозна те типове и њихове особености и да према томе доноси законе.²⁶⁾ У том смислу, према Монтескјеу, деспотизам најбоље одговара народима који живе у топлом климатском подручју, ограничена монархија народима у умереној клими, а република народима у хладним областима. Полигамија је нарочито практична у топлим пре-делима, док је моногамија боља за умерене и хладне крајеве. Алкохолна пића треба да буду забрањена у топлим крајевима, јер није потребан никакав подстрек за живахност. Међутим, пиће може да се толерише у хладним областима због потребе унутрашње топлоте, као подстрек чулима и ради подстицања живахности међу северним народима.²⁷⁾

Током 18. века појавила су се тумачења друштва и у оквиру *демографске школе*. Промене броја становништва, миграције и други проблеми везани за популацију, довели су до нових истраживања у овој области. Године 1798. појавило се дело Томаса Малтуса *Оглед о становништву (Essay on Population)*, које је значајно утицало на то да се проблеми становништва посматрају на нови начин. Основа Малтусових разматрања јесте проблем везан за однос пораста становништва и производња хране. Суштина тих Малтусових разматрања је у следећем: 1) број становника има тенденцију пораста у геометријској пропорцији (1, 2, 4, 8, 16 итд.), док се производња хране може повећати само у аритметичкој пропорцији (1, 2, 3, 4 итд.) као резултат тога имамо број становника који стално врше притисак на постојећа средства за опстанак. Малтус је видео две могућности да се спречи да број становника премаша производњу хране: *позитивну* – ратови, заразе и глад; и *негативну*

25) Ово гледиште га је навело да истражује који су то фактори који узрокују разне физичке и културне карактеристике својствене разним народима света. Монтескје је заступао становиште да су географски, посебно климатски, утицаји главни узрок разлика међу типовима људи и културама. По Монтескјеу, испитујући утицаје географских фактора на људе, истраживач може да разуме црте разних народа на свету и да тако одреди одговарајуће законе и институције за сваки тип човека.

26) Исто је сматрао да не постоји унапред дата *најбоља* религија, економски поредак, облик породице или морални кодекс. Погледати, Монтескје, *О духу закона*, том II, "Филип Вишњић", Београд, 1989, стр. 256.

27) Исто, стр. 258, и даље.

– одлагање брака до касних година. У каснијим и потпунијим излагањима своје доктрине Малтус је мање наглашавао тачан однос између повећања броја људи и средстава за живот. Више је наглашавао опште тенденције садржане у тим пропорцијама.²⁸⁾

Малтусова књига подстакла је даље интересовање за проблеме становништва. Томас Церолд је сматрао да економски фактори, као што је на пример притисак броја становника на средства за живот, доводи до опадања рађања. Он је опадање рађања приписивао другим факторима, као што је, на пример, физиолошки, који доводи да смањена броја деце.²⁹⁾ Један други истраживач, Мајкл Седлер, сматрао је да је тежак живот и лишавање имају тенденцију да повећају, а обиље да смањи прираштај. При једнаким условима, што је густина становништва већа, то је просперитет већи, а плодност мања. По њену, из тих разлога, где год дође до веће густине насељености, прираштај аутоматски опада и број становника се смањује.³⁰⁾

*

Народ, за разлику од етничких заједница рода, братства и племена заснованих на сродничким крвним везама, формира друге, територијалне, језичке, политичке и економске споне. Народ можемо дефинисати као присну заједницу људи везаних територијално, заједничким језиком, пореклом, културом и свешћу о припадности истој групи. Данас извесне државе обухватају више народа, као што се и извесни народи налазе у више државних заједница.

Нација је у односу на *народ* виша друштвена категорија. Формирање нације најчешће се дешава обједињавањем више народа у једну државну заједницу, при чему започиње формирање заједничког идентитета. (народи Шпаније, Вел. Британије итд.). Јарослав Крејци је сматрао да нација има пет основних карактеристика, а то су територија, политички статус, историја, култура, језик и национална свест³¹⁾.

28) Thomas Malthus, *Essay on Population*, (published first time 1798), New York Public Library, 2006.

29) Томас Церолд, *Дисертације о човеку (Disertations on Man)*, 1806.

30) Овакав свој став изнео је у својој књизи Michael Sadler, *Irleand: its evils and their remedies*, published first time 1828.

31) На основу пет карактеристика (територија, политички статус, историја, култура и национална свест) Јарослав Крејци је 1978. године покушао да одреди шему међусобног односа чиниоца који дефинишу нацију. Погледати, Jaroslav Krejci, "Ethnic problems in

Када је реч о *држави*, она је највиши институционални облик националног идентитета. Као и остале друштвене групе, држава настаје спонтано, тј. независно од правног поретка. Да би се формирала било каква сложенија заједница, потребно је да прво одређена *група* дође до *колективне свести*, која ће, временом, условити потребу за стварањем највише и најсложеније националне организације – *државе*. Изграђена национална свест је, међутим, тек предуслов који може, али и не мора, довести до стварања државе. Заједница мора заузимати одређену *територију* коју може бранити од других заједница. На таквој територији, са изграђеном националном свешћу, заједница формира своју власт. Дакле, у најопштијем смислу, држава мора да поседује три елемента: *становништво*, *територију* и *државну власт (владу)*. (Слободан Јовановић, Држава, издање из 1990.)

Слободан Јовановић сматра да државна заједница почива на заједничким веро-вањима, која су тим чвршћа што се мање претресају. Индивидуализам, који претреса све, не штеди ни та веровања. На тај начин лабави и кида моралне везе на којима се држава држи. Само она држава ради чијег су спаса њени чланови готови жртвовати и сами себе, може се одржати у борби за опстанак. Индивидуализам, узимајући за врховно мерило појединца и његову корист, не разуме акте пожртвовања. Ако баш и не осуђује патриотски идеализам непосредним начином, он му се ипак целим својим гледањем на живот супротставља. Едмонд Берк је сматрао да државу не ствара разум појединца, него колективна свест народа, она иста која ствара народне обичаје и умотворине. (Слободан Јовановић, Из историје политичких теорија, 1935.)

Milovan Radakovic

PEOPLE AND NATION

- theoretical schools and courses -

Summary

The concepts of social terms people and nation are not equivalent, although in everyday communication they are often used interchangeably. In view of the processes known as globalization, which have captured the international community during the 20th century, and which will produce final results in the 21 century, they will certainly

Europe”, *Contemporary Europe: Social Structures and Cultural Patterns*, ed by Salvador Giner and Margaret Scotford Archer, Routledge and Kegan Paul, London, 1978.

have strong influence on the current social theory. This paper discussed the traditional school and new concepts related to political categories such as people and nation.

Key Words: people, nation, theories, schools, directions, determination.

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 2003.
- 2. Бауер Ото, *О савременој држави - историјски развој и смисао*, Београд, 1938.
- 3. Цветковић Владимир, »Самопоимање и политичко пројектовање«, *Србија и Европа* (зборник), ДКСГ, Београд, 1996.
- 4. Derek Heater, *The Idea of European Unity*, Leicester, 1992.
- 5. Ernst Hass, *The Obsolescence of Regional Integration Theory*, Institute of International Studies, Berkeley, 1975.
- 6. Дивјак Слободан, *Проблем идентитета, културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006.
- 7. Deutsch Karl, *Communication Theory and Political Integration*, Philadelphia, 1964.
- 8. Ценкинс Ричард, *Етницитет у новом кључу*, Библиотека XX век, Београд 2001.
- 9. Хајзинха Јохан, *Патриотизам и национализам у европској историји до краја деветнаестог века*, Прометеј, Нови Сад, Београд, 1996.
- 10. Хегел Фридрих Вилхелм Георг, *Феноменологија духа*, Дерета, Београд, 2005.
- 11. Хегел Фридрих Вилхелм Георг, *Филозофија повјести*, Култура, Загреб 1951.
- 12. Хејвуд Ендру, *Политика*, Сlio, Београд, 2004.
- 13. Hoffman Stanley, *Obstinate or Obsolete? The Fate of the National State and the Case of Western Europe*, Boston, Massachusetts, (USA), 1966.
- 14. Kant Immanuel, *Perpetual Peace - A Philosophical Sketch*, FQ Classic, 2007.
- 15. Касирер Ернст, *Идеја републиканског устава*, Досије, Београд, 2004.
- 16. Јовановић Слободан, *Држава*, БИГЗ, Београд, 1990.
- 17. Недељковић Миле, *Лексикон народа света*, СКЗ, Београд, 2001
- 18. Malthus Thomas, *Essay on Population*, New York Public Library, 2006.
- 19. Монтескје Шарл, *О духу закона*, том I, Филип Вишњић, Београд, 1989.
- 20. Ортега Хозе и Гасет, *Европа и идеја нације*, Артист, Београд, 2003.

- 21. Петронијевић Бранислав, *Шопенхауер, Ниче, Спенсер*, Геца Кон, Београд, 1910.
- 22. Renan Ernst, *Qu'est-ce qu'une nation? : et autres écrits*, Paris, Imprimerie nationale, 1996.
- 23. Schelling Friedrich, *System of Transcendental Idealism*, University Press of Virginia, 1978.
- 24. Суботић Момчило, *Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови*, Политичка ревија, година (XXIII) X, vol.= 29, бр. 3/2011, стр. 1-34.
- 25. Супек Руди, *Херберт Спенсер и биологизам у социологији*, Социолошка хрестоматија, Загреб, 1965.
- 26. Шулице Хаген, *Држава и нација у европској историји*, Филип Вишњић, Београд, 2002.
- 27. Thomas Franklin, *The Enviromental Basic of Society*, New York, 1925.
- 28. Вајлер Џозеф, *Устав Европе*, Филип Вишњић, Београд, 2002.
- 29. Велер Урлих Ханс, *Национализам -историја-форме-последице*, Светови, Нови Сад, 2002.
- 30. Живковић Мирослав, *Савремене теорије о држави*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1998.
- 31. Wiener Norbert, *Cybernetics*, Mit Press, Cambridge, (Mass.), 1965.

Resume

Traditional political categories, the people and the nation, have new dimensions in the late twentieth and early twenty-first century. In this paper we considers the traditional theoretical concepts related to political categories of people and nation.

Ancient Greek word ETNOS signified a whole series of situations in which a collectivity of human beings live and work together and which is now most commonly translated as the people or the nation. The words people and nation have certain terminological distinction. For example, several terms have been derived form the nation but not from the people (nationalist, nationalistic, national). There are also some words that can be connected only if they are derived from the word nation (e.g. nationalization). Some foreign languages also distinguish between these two terms. Russian language has terms народ and нация. German makes a distinction between the term das Volk and die Nation. The French use the terms le people and la nation, and the English words people and nation. Often, terms such as das Volk, le people, or people use the term to designate humans, men or population in the sense citizens of a country. It should be noted that none of these languages use the

word only in one sense, that is only in the ethnic or only in the political sense.

Some believe that people and nation are the same political phenomenon. The Spanish philosopher Jose Ortega represents one of these opinions. He believes that "the people constitute a collective based on a specific repertoire of customs and traditions, which the historical circumstances of the case have created. On the other hand, nation in the sense of European nation, is also, and above all, the people in the sense described". According to Ortega, "people is a treasury of habits and customs in which the past is petrified". However, in our and also in particular foreign literature a certain difference is made between the two political categories.

When it comes to the relation of people and nation, let us note that nation, in the sense given to the word when talking about European peoples, denotes a unit living together that is different from what we mean by the people.

The most important theoretical directions that are presented in explaining these political phenomena are subjectivistic, empirical-positivistic, objectivist-subjectivist, structuralist, psycho-geographic and demographic. Each of these directions had its prominent theorists and followers, and so these directions with their representatives in literature are called theoretical schools.

УДК:
321.01

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=30
Бр. 4 / 2011.
стр. 19-35.

Ксенија Мартиновић
Београд

САВРЕМЕНИ ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТИ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ*

Сажетак

У раду се одређују савремени концепти националне државе из угла теорије политике и наглашава њихов ближи карактер са становишта науке политикологије религије, као посебне политиколошке дисциплине која блиско коореспондира са политичком теоријом. Овде је аутор анализирао и како су неки теоријски концепти националне државе утицали на саму историјску праксу, често и злоупотребљени у самом политичком деловању. Објашњено је како је политичка инструментализација нације омогућила продор национализма и како опстају неки националистички митови.

Кључне речи: Нација, национална држава, национализам, европоцентризам, националистички мит, религија и политика

ПОЈАМ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ И РАЗЛИЧИТЕ ТЕОРИЈЕ О НАЦИЈИ И НАЦИОНАЛНОЈ ДРЖАВИ

Навешћемо на самом почетку, шта о појму националне државе каже *Едгар Морен*, који је написао овај текст специјално за ридер «*Теорија политике*» проф. др Драгана Симеуновића. Он пише да националне државе настају у дужем историјском периоду, почев од 18. века и обликују се на различите начине. Полазећи из

* Овај концепт је део магистарског рада «*Политичке оријентације у делима владике Николаја Велимировића*», одбрањеног на Факултету политичких наука у Београду, 07.07. 2010. год.

средишта монархијске власти као што је био случај у Француској, Енглеској, Шпанији, Португалији или мало пре тога конституисањем Америчке националне државе ослобађањем колонија у односу на метрополу као федералне националне државе. Два модела: француски и амерички послужиће као општи и еманципаторски. Од почетка 19. века, САД надахњују побуне становништва које изнедрују нације Латинске Америке. У Шпанији католичка реконквиста, у Француској буржоаска револуција, у Немачкој и Италији колективни полет који ће повући два краљевства пруско и пијемонтско, стварању велике националне државе. У Грчкој, Бугарској, Румунији, Србији идеја нације предходи стварању државе, али је и ствара кроз еманципаторску борбу народа против Отоманског царства. Распадом Отоманског и Аустроугарског царства у 20. веку завршава се процес стварања националних држава за народе који су раније били лишени те могућности. После II светског рата, побуна унутар великих колонијалних царстава је борба за националну еманципацију кроз модел националне државе. ¹⁾

Национална држава је комплексан појам. Она обухвата територију, државни апарат, политички систем, културну и религијску заједницу. ²⁾

Нација би се могла дефинисати као историјским развојем припремљени и савременом друштвеном поделом рада (робноновчаном привредом) условљени специфичан облик трајне људске заједнице у којој се на ширем друштвеном плану остварује нужни степен комплексне економске, политичке и културне интеграције друштвеног живота, свих процеса њихове репродукције и то квантитативно виши облик интеграције. Модерним нацијама и националним државама инхерентна је тежња да у потпуности апсорбују у себе све индивидуе и све уже групе у свом саставу, да наметну максимално поистовећивање делова са целином.

У тежњи да остваре своју доминацију над тоталитетом човекове личности, над материјалним и духовним условима и детерминантама његове друштвене егзистенције, ове заједнице и организације су искључиве према свим другим друштвеним субјектима који би могли да имају сличне претензије. Вековна борба духовне

1) Морен, Едгар, *Појам националне државе*, а овде преузето из књиге : Симеуновић, Драган, *Теорија политике*, ридер, први део, практикум, Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 108.

2) Марјановић, Јован, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, Београд, 1996.

и световне власти, цркве и државе, око примата у структури власти и глобалног друштвеног поретка, показује колико је значајно ово питање које ће се наново отварати у свакој друштвено историјској етапи развоја. Од тога које заједнице или организације, у којем степену и у којим формама симболизују и остварују јединство глобалног друштва са којим се њихови делови поистовећују, зависи у великој мери и природа свих других односа у датом друштву, претпостављени и стварни степен унутрашње друштвене кохезије, степен остварене, односно могуће независности, слободе или неслободе појединца и друштвених група. Али ово је у исто верме и њајнеприступачнија, најмистификованија страна изузетно сложене проблематике нације и национализма.

И модерне нације спадају у ред глобалних етносоцијалних заједница, али у исто време представљају нов квалитет у историјском процесу интеграције друштвеног живота и облика индентификовања појединца са социјалном средином којој припада.

Елементи заједништва из којих се састоји друштвено биће нације производ су многих векова историјског развоја и укрштања различитих утицаја. Заједнички језик, економска повезаност, заједничка свест која се формира под утицајем заједничке “ историјске судбине ” и предања о заједничким борбама, страдањима и победама у прошлости, тековине националне културе, од митова и обичаја до уметничких и научних остварења, одређене црте колективног карактера и менталитета које се развијају из нагомиланог искуства, устаљених облика понашања, сва та грађа из које се формира нација, има своју дугу и сложену генезу. Та историјска димензија даје нацији њена специфична обележја. Због тога постоје особени путеви формирања нације у појединим деловима света и у појединим случајевима, конкретне карактеристике појединих нација, њихове аспирације и понашања и њихови односи са другим нацијама .³⁾

Државу треба схватити као националну институцију. За разлику од античког полиса (града - “државе”), национална држава не само што обухвата више градова, него и знатно ширу територију и становништво које се одликује претежно националном хомогеношћу, иако ова хомогеност готово ни у једној националној држави није потпуна.⁴⁾

3) Видети: Марјановић, Јован, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, Београд 1996.

4) Исто.

Привредна целовитост територијалне националне државе (тржиште) условљава њену политичку целовитост којом се укида феудална расцепканост. Тај моменат је одлучујући за укидање феудалне сталешке монархије коју смењује апсолутна монархија као први облик територијалне националне државе. Ако је политички аксиом античког полиса био заједница (коинонија) са циљем аутаркије, аксиом националне државе као институције је сувереност која искључује конкуренцију сваке партикуларне власти (“државе у држави”), а ослања се на рационално право са којим се укидају све (сталешке) привилегије. Модерним државама (са изузетком такозваних “социјалистичких држава“) је заједничко тло грађанско друштво. Али степен развијености тога друштва је битан и за степен развијености самих националних држава. Њихове “националне“ посебности и разлике нису само у њиховом различитом националном пореклу у дословном смислу речи него и у њиховој историјској развијености која се креће од апсолутистичких монархијских облика, преко уставне и парламентарне монархије до демократске републике.⁵⁾

У националним државама долази до погодби између поданика и власти, наступа за човека једно сигурније и сношљивије унутрашње уређење. Социјалу основу свему томе представља рана појава и утицај грађанског менталитета у друштвеном животу, кога подстичу књижевност, филозофија, дух критички и слободна мисао која се шири. Наравно још увек је велику улогу играло хришћанство.⁶⁾ Захваљујући хришћанској вери, Каролиншка династија је рецимо на Западу створила код људи друштвене навике, дисциплине и друге услове цивилизованог живота.⁷⁾

Порука цркве да се обожава и поштује Христ значила је развој универзализма и надрасала је свуда по Европи већ тада зачет процес уобличавања и хомогенизовања народа и њихова прерастања у нације. Истина Христ није познавао народ. Он се кретао у космополитској равни човек и човечанство, појединац у људском роду. Захваљујући Христу, Европа се најпре космополитизовала, док се национализам у Европи развио касније, мада га срећемо и пре, (у Египту), иако национализам није потпуно супротан Исусовом уче-

5) Исто.

6) Исто.

7) Видети: Јаковљевић, Драган, «Верске разноликости и толеранција», *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, год 2, бр. 2, јесен 2008.

њу и космополитизму. Не само национална, већ уопште држава, почива на ове две компоненте, на национализму и космополитизму и оне се само у њој сједињују.

Просветитељски занос имао је за последицу не само буђење људске савести већ и националне. Просветитељи су први појам националне заједнице испунили садржајима хришћанског појма заједништва. Тако су социјална праведност, економска једнакост, пацифизам, очинска брига, постали сад циљеви националне државе, задаци владајућих и владавине. Нација и национална држава сада су схватане као могућност да се оствари праствара нада да би друштво могло бити тако организовано, да у њему буде задовољена свачија потреба за праведношћу.⁸⁾

СЛАБОСТ ЕВРОПОЦЕНТРИЧНИХ ТЕОРИЈА НАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ

Слабост многих теоријских концепата и тумачења националног феномена и лежи у томе што се не уочава довољна повезаност али и противречност између континуираних историјских процеса који предходе формирању нације и самог момента настајања новог квалитета у односу на предходну еволуцију.⁹⁾

Процеси развијања модерних нација почели су како смо видели, у развијеним земљама Европе у једном дужем периоду и то су били једини примери онога што ће постати појава светских размера. Отуда су сва изучавања националног феномена полазила од историјског искуства стеченог на Западу. Касније су процеси формирања модерних нација узели широк замах у другим деловима света, али се задржало мишљење да је оно што се дешавало у западноевропским земљама у 18. и 19. веку, дало један историјски прототип ових друштвених преображаја и да су карактеристике које су се испољиле у том периоду, на том подручју, опшеважеће, без обзира на доста различите историјске услове у којима су се ти процеси одвијали у земљама “трећег света” и у земљама некадашњег “реал социјализма.” Бројне студије и истраживања ових проблема у другим деловима света остала су углавном на нивоу студије случајева. Важећа схватања са унапред прописаним условима за до-

8) Исто, стр. 71.

9) Видети: Пашић, Најдан, «Нација и национализам», *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 705-724.

бијање “пропуснице” у елитни клуб модерних нација имају често сколастички карактер и била су тешко примењива на разноврсну и пребогату реалност. Инсистирања на “обавезном” “европском” моделу, стварају тешкоће и забуне и у теорији и у пракси.

Крајност у европоцентричном третирању нација, садашњих и оних у настајању, чине схватања да нације у модерном смислу речи настају искључиво у кругу западноевропске цивилизације и да земље које нису учествовале у тим процесима не могу развити посебне националне индивидуалитете. И један научник, историчар светског гласа Арнолд Тојнби (Toynbee) сврстао се међу заступнике оваквих схватања. У књизи *Свет и Занад (The World end West, New York, 1953)*, Тојнби каже да је национална држава само спољни увоз с гледишта афричких земаља, увоз под утицајем престижа и снаге западног света, што се не ослања ни на потребе ни на услове афричких земаља. И за Тојнбија, дакле, национална држава је специфичан производ развоја у западним земљама у једном одређеном историјским периоду, а не нека универзална појава и тековина светско историјског развоја.

Раскорак и директни конфликт између поставки класичне европоцентричне теорије нација и националних држава и друштвене реалности савременог света, врло је уочљив и стално се повећава. Зато оне све теже могу да се одрже. Напротив уз све шира сазнања из ове области, може се очекивати продор научног проучавања националног феномена у савременом свету.¹⁰⁾

ПОЛИТИЧКА ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЈА НАЦИЈЕ И ПРОДОР НАЦИОНАЛИЗМА

Савремена нација и национална држава, спадају у сферу идеологизираниог мишљења оптерећеног многим априорним судовима и дубоко укоревеним предрасудама у погледу сопствене нације и припадника других нација. Нација није само објективно дати сегмент друштвене реалности него и субјективна категорија “духовни принцип” како би то рекао Ренан. Припадност нацији укључује субјективно осећање припадности тој нацији, тј. укључује елемент већ обличене националне свести.¹¹⁾

10) Видети: Пашић, Најдан, «Нација и национализам», *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 710-711.

11) Исто

У томе и лежи значај националне идентификације, тј субјективног поистовећивања појединаца и ужих група којима припада, са широм националном заједницом. Нација је задобила тако велики значај у животу савременог груштва, у друштвениј свести, због тога што се управо преко ње остварује процес субјективног поистовећивања појединца са одређеном глобалном заједницом. То је преломни моменат. Та идентификација није само свесна и спонтанна, није само рационална него и емотивна. Нема нације без идеологије. Нема националне идеологије која би била “непристрасна”, “самокритична” и “емотивно неутрална”, “ слободна од страсти и предрасуда”. Напротив предрасуде и митови, мистика тла и крви, фетижизација прошлости на чему се темеље данашње и сутрашње националне аспирације све су то неизбежни састојци националних идеологија.

Као што је тачно примећено, обликовање националне свести, формирање представа припадника нације о сопственом националном идентитету је изузетно сложен и више емотиван, него рационалан идеолошки процес. Тражити од националне идеологије да она буде нешто што је у противречности са самом њеном природом и функцијом, уствари је чиста утопија која отежава рационалну борбу против негативних страна и агресивне експанзије националних еуфорија.¹²⁾

Све значајнија улога националне државе у животу савременог друштва наметнула је потребу, већ у 19. веку, да се основне идејне струје тада преовлађујуће социјалистичке и идеологије либерализма, одреде према националном феномену.¹³⁾ Либерални демократски теоретичари 19. века феномен националног посматрају као предуслов за ширење оквира привредне активности на све шира подручја ослобођења контроле државе и административног мешања у токове проширене репродукције. Према Џону Стјуарту Милу и другим либералним мислиоцима, основни историјски смисао и оправдање интеграције која се врши на осниву јачања и ширења националне државе само је једна нова, кавалитативно виша степенница у историјској тенденцији повезивања све ширих простора на којима се друштво уједињује као у оквиру деловања

12) Исто, стр. 712.

13) Видети: Ђурић, Живојин, «Православна религија у Србији и неолиберална економска политика», *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије у верску толеранцију, год. 1, бр 1, Београд, 2007, стр. 85.

економских законитости. Формирање нације је оправдано и нужно уколико служи овој општој тенденцији ширења основа комплексне друштвене интеграције. Либерални теоретичари су сматрали да само нације и националне државе које прекорачују одређени праг величине у погледу простора који обухватају и становништва које се у њима интегрише, имају своје историјско правдање и могу бити признате као нове нације. Овај критеријум је примењиван доста строго, тако да су познати теоретичари либерализма поставили питање може ли Ирска бити посебна национална држава ако се зна да има релативно мали број становника и ограничену територију. И истакнути теоретичар национализма и националне државности Мацини, сматрао је да у Европи има места само за десетак великих нација.

У савременој научној литератури која се бави феноменом нације и национализма све више се учвршћује сазнање о кључној улози коју има нација, односно национална држава у повезивању прошлих генерација са овим данашњим и са онима који ће сутра доћи. Преношење целокупне културне баштине и једног устаљеног система вредности, остварује се све више преко националне свести и националне државе која подржава тај континуитет развоја нације.

Модерна национална држава има, разуме се, и врло развијене идеолошке апарате за остваривање те своје функције, школске и васпитне установе и организације сваке врсте и нарочито масмедиа, а колико су они под контролом државе зависи од природе политичког система (колико је он демократски или пак ауторитаран).

Хомогенизација нације око јединственог националног интереса показује се као врло ефикасан инструмент транспоновања свих унутрашњих конфликта и сукоба интереса на спољни план. Прогнани са сцене свакодневног политичког живота у име очувања јединства националних интереса, нерешени интересни конфликти добијају свој идеологизирани вид на ширем друштвеном плану, и сваки од тих интереса појављује се на том плану у изокренутом и искривљеном виду.¹⁴⁾

То сужава могућност за редовно и регуларно разрешавање интересних конфликта механизмима плуралистичке демократије, а са друге стране, продубљује, јача и заоштрава конфликте међу

14) Видети: Пашић, Најдан, «Нација и национализам», *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 713.

нацијама као хомогеним целинама са својим већ формираним “националним програмима”. Конфликти интереса, и крупних и ситних, подижу се тако на ниво сукоба интереса заједнице. Тако се вештачки продубљују, све до потпуне искључивости поделе у широј заједници; идеолошки живот друштва, беспопштедни ”медјјски рат“ који се водио у бившој Југославији то најбоље показује. У условима хомогенизације нације око јединственог националног интереса, мења се и правни основ легитимности власти. Уместо непосредне интересне конфронтације и решавања стварних и конкретних интересних конфликта компромисима а у принципу већинског одлучивања, тежиште одлучивања преноси се на шири национални план и једини начин да се интересни конфликти реше јесте нагодба међу онима који су присвојили монопол одлучивања о општим интересима. У многонационалним заједницама то значи увек и политизацију интереса, што се онда решава нагодбама оних осамостаљених политичких врхова који имају монопол иступања у име “непоресивих” националних интереса.

Према томе, монопол интерпретације друштвене стварности који ужива владајућа политичка елита, даје тој елити огромне могућности да волунтаристички кроји и прекраја фиктивне слике друштвене реалности. Међутим то има за последицу и потпуно онемогућавање критичког научног увида у стварност до критичне границе која поништава способност друштва и његових организованих снага да се ефикасно и благовремено боре против опасности које му прете.¹⁵⁾

*АСИХРОНИЈЕ У НАСТАНКУ НАЦИЈА:
”СТАРЕ” И «НОВЕ НАЦИЈЕ“ И НАЦИОНАЛИСТИЧКИ
МИТ О “ ИСТОРИЈСКИМ ” И “ НЕИСТОРИЈСКИМ
НАРОДИМА “*

Историјски процес формирања нових нација и националних држава не даје основу за било какав оптимизам у смислу очекивања хармоничних друштвених односа у будућности. Сложене ситуације и тешки проблеми настају тамо где се неравномерни процеси политичког конституисања нација одигравају на релативно уским геополитичким просторима и под јаким утицајем спољних

15) Исто, стр. 714 и 715.

чинилица као што су борба за “интересне сфере” и сукоби освајачких аспирација међу раније насталим државним творевинама, царствима и империјама. Идеје водиле и политичке аспирације нације у настајању увек су деструктивне и превратничке у односу на постојеће стање и већ успостављене међународне односе. Због тога је тешко и претпоставити хармоничне и усклађене односе између историјски старијих и нових нација, оних које су већ оствариле своје претензије на сопствену националну државу и оних који се за њу тек боре. “Закасне” не дочекује ни слободан, незапоседнут геополитички простор за њихов будући развој, ни добродошлица оних политичких сила (државних творевина старијег датума) које су тај простор већ запоселе. Што је ужи и изолованији геополитички простор на коме се стварају овакве конфликтне ситуације то су оштрина и сложеност тих конфликта већи.¹⁶⁾

Објективне противречности условљене неравномерним и непредвидивим токовима историјски процеса формирања модерних нација послужиле су као “емпиријска основа “теорије о “историјским” и “неисторијским” народима (“нацијама у могућности”). Овај теоријски концепт, који вуче своје порекло још од Хегела, био је широко прихваћен и примењиван: њиме су се користили и Маркс и Енгелс и више њихових следбеника, али и идеолози конзервативних друштвених снага, теоретичари и проповедници фашизма и расизма. Према овом концепту, који има и данас своје бројне заступнике и свесне и несвесне следбенике, етничке групе и народи, који се боре за своју политичку еманципацију, за формирање сопствених суверених националних држава, могу се поделити на две групе, на “историјске” који су већ створили своје националне државе, односно који имају све потребне могућности и способности да их створе, и оне друге “неисторијске народе” који немају те потребне услове и способности, који нису “државотворни” и који су због тога унапред осуђени да, пре или после, нестану са историјске сцене, односно да буду потчињени историјским народима и од њих асимилирани и апсорбовани.

Заступници и заговорници овог схватања узимају чињенице и примере из ближе и даље историје који говоре о томе да су у прошлости па све до данашњих дана постојали бројни народи и етничке групе (“нације у могућности”) који су попут водених цве-

16) Видети: Пашић, Најдан, «Нација и национализам», *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 715.

това егзистирали само неко време и затим су нестали у вртлозима конкретних историјских збивања, не остављајући за собом видљивог трага, док су други (државотворни народи) успели да изграде моћне и трајне државне творевине и тако постали “ субјекти и творци историје “. Ова законитост важи, наводно и за садашњу фазу историјског развоја, с тим што је данас, гледано у светским размерама силно порастао број “ нација у могућности ” које траже за себе признање права на сопствену националну државу.¹⁷⁾

Историјско искуство показује да је хегелијанско схватање које “ у принципу ” дели народе на “ историјске ” и “ неисторијске ”, било производ идеологизираних филозофија историје и да је одувек било у служби националистичке митологије и митоманије.¹⁸⁾ Одвајајући се од историјске емпирије, филозофска спекулација раскинула је везу са елементима научно критичког мишљења и отишла у метафизичку конструкцију. Критичко испитивање специфичних услова и увек врло сложених околности у којима се у сваком конкретном случају одиграла историјска драма бржег или споријег, успешнијег или неуспешнијег формирања модерних националних држава уступило је место схватању да је пресудан чинилац у тим процесима предестинаност и урођена државотворност појединих народа због чега је управо њима и припала улога градитеља државних творевина релевантних за историју. За друге народе у тој историји нема и не може бити места.

Шире прихватање теорије о изузетној државотворној способности појединих народа и њиховој предодређености да буду, због тога, носиоци светског историјског прогреса (самопотврђивања Хегелове “ апсолутне идеје ”) што је било карактеристично за немачку филозофију и њен живот у првој половини 19. века, стоји у директној вези са све снажнијом тежњом да стварање ноћне немачке националне државе која би имала доминантну улогу у Европи подређујући друге “ неисторијске ” (пре свега словенске) народе својој доминацији.

Био је потребан само један релативно мали корак, да би се од историјско филозофске концепције о историјским и неисторијским народима доспело до “ теорије ” о « Herren - Volk » , о немач-

17) Исто, стр. 716 и 717.

18) Видети: Копли, Р. Грагори, «Пут ка миру на Балкану поплочан је лошим намерама», *Политикологија религије*, Центар за плоучавање религије и верску толеранцију, год. 1, бр. 2, Београд, јесен 2007.

ком народу као “народу господара”, коме, на основу његове “државности” припада природно право да себи подређује друге (неисторијске) народе и да их држи под својом влашћу или да их апсорбује. У време Хитлеровог Трећег Рајха, као што је добро познато, ова теорија постала је идеолошка окосница великонемачког националистичког мита и нацистичко фашистичке идеологије уопште.

Хегелово схватање о државотворним народима који имају своју историјску мисију, и другим народима, који су без тих квалитета па према томе и без будућности, служио је и служи и данас као идеолошка подлога и оправдање међународног поретка заснованог на хегемонизму и експлоатацији.

УТИЦАЈ РЕЛИГИЈЕ НА ПОЛИТИЧКИ ЖИВОТ

У новонасталим етнички недовољно «чистим» државама главни извор конфликта је дефинисање државне територије као националне и то између владајуће нације и етничких мањина.

Што се тиче религије, она је постала незаобилазни репер за утврђивање посебности идентитета као важна мера разликовања и сродности са другим етничким групама. Тако је специфично за новонастале националне државе да се у њима нације увек идентификују и строго монорелигијски, чиме се врши разликовање од етничких мањина, док у националним државама, затеченим у савремености, то није случај.

У зависности која нација, а тиме и вера доминира у етнички и религијски мешовитим срединама, тј. друштвима, у сфери политичке власти, новоформиране националне државе профилирају свој религијски image - чија вера онога и власт, а не само чија власт онога и вера. То код мањина изазива осећај вредности другог реда и мањине и њене вере. Религиозне разлике доприносе заостравању националних нетрпељивости. Најмање нетрпељивост се у националним државама, по правилу исказује према религијски сродним етничким групацијама.

Проф. др Мирољуб Јевтић у књизи *«Религија и политика - увод у политикологију религије»*, о овом проблему пише тврдећи да у југословенској политичкој науци проблем религије и њен утицај на политички живот ни издалека није довољно проучаван. Он објашњава :

«Види се да се бивша СФРЈ распала под теретом националних противречности, које су између осталог условљене и религијским разликама. Најозбиљнији аналитичари већ дуго указују на то. Нажалост њихова настојања су све до скоро морала бити завијена у идеолошке обланде јер би свако отворено анализирање стварности било идеолошки анатемисано и носило би опасне последице по рад и живот аутора. Један од оних који су отворено говорили о проблему јесте историчар Милорад Екмечић у капиталном делу «Стварање Југославије 1790 -1918»¹⁹⁾. На основу мишљења Милорада Екмечића, религија, тј. њено социјално и политичко учење, игра пресудну улогу у нашем друштвеном животу. Посебно је важно да се утицај религије на профилисање политичких ставова и политичког живота не одражава увек директно, бар не код свих религија, па се њени утицаји не могу директно одмах приметити, али се, како Екмечић каже осећају «као тишина у подруму». Религија је покретач политичког понашања и њено политичко и друштвено учење даје основу и путоказе а не непосредну политичку праксу.²⁰⁾ Уз сво уважавање мишљења академика Екмечића, он је проучавао улогу верског фактора, највише бацајући акценат на социјалну доктрину хришћанства, поглавито католицизма. Много мање се бавио исламском политичком теоријом, па је треба допунити.»²¹⁾

Према поимању самих муслимана, пише даље Проф. Јевтић, тј. њихових верских ауторитета, али и политичкој пракси, исламска социјално политичка теорија је много више уочљива у свакодневном животу муслимана,²²⁾ него слична хришћанска теорија у животу својих следбеника, јер ислам је у принципу «дин ва давла» и вера и држава. Исламски мислилац Маудуди објашњава, «ислам је арапска реч која значи подчињавање, покорност. Као религија ислам проповеда потчињеност и тоталну покорност Алаху». Види се да, на основу мишљења самих муслимана, бити муслиман значи покоравати се свуда и у сваком тренутку бићу које је творац света. Појам дин (арапска вера) за ислам представља комплетни концепт,

19) Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790-1918*, Београд, 1989, а овде преузето из књиге: Јевтић, Миролуб, *Религија и политика*, увод у политикологију религије, Институт за политичке студије, Београд, 2002. стр. 52.

20) Исто.

21) Јевтић, Миролуб, *Религија и политика*, *Увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије, Београд, 2002, стр. 52.

22) Видети: Сахиб, Абдулмахди, Цафар, «Арапско виђење балканских муслимана: покушај расветљавања улоге исламских фундаменталиста», *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, год. 2, бр. 1, Београд, пролеће 2008.

теорију, идеологију, филозофију, закон, пут и систем живота усмераваћи човека свему у космосу и спиритуелном свету од рођења па до смрти.²³⁾

На територијама бивше СФРЈ, објашњава Јевтић, веома су снажан утицај оставиле три велике верске заједнице: православна,²⁴⁾ католичка и исламска, али уз присуство малих конфесионалних група. Утицај религије на политичко понашање могао се осетити и кроз полувековно трајање друштва реал социјализма. После ове констатације поставља се питање: како се за време социјалистичке идеологије, као владајуће друштвене доктрине, осећао утицај религије на политику, кад је религија званично била проглашена друштвеним злом. То се осећало нарочито кроз политику решавања националног питања.

По Јевтићу, најкарактеристичнији је пример решавања македонског и црногорског. Мада су равноправност македонске нације изборили комунисти који су у принципу били вулгарни материјалисти, за један од важнијих атрибута македонске нације и националне државе узели су и аутокефалну православну цркву. Слична је била ситуација у Црној Гори. Тамо где је црногорство било само и увек регионално одређење, а где је несумљива национална припадност људи православне вере била српска, пут расрбљавања је ишао преко уништења црквене инфраструктуре. Српски комунисти нису ни били свесни колико су допринели слабљењу српске националне свести у Црној Гори рушећи православну цркву.

Све је то дошло још више до изражаја приликом формирања муслиманске нације. Мада је свима јасно да појам муслиман има искључиво верско значење, јер је изведен из појма ислам и означава човека који прихвата ислам, тј. који му се потчињава, овај термин је мимо свих светских утврђених критеријума у Југославији узет за име једног од југословенских народа. Логично оправдање за овакав поступак је познато, али су научни критеријуми приликом «конституисања» муслиманске нације у потпуности отишли у други план.

23) Јевтић, Миролуб, *Религија и политика*, увод у политикологију религије, Институт за политичке студије, Београд, 2002, стр. 53.

24) Видети: Новаковић, Драган, «Став напредњачке странке према СПЦ», *Политиколгија религије*, Центар за проучавање религије и верку толеранцију, год. 1, бр. 2, Београд, јесен 2007.

Једноставно речено, закључује проф. Јевтић, пошто је југословенски социјалистички политички систем био од самог почетка утемељен као национални, мада је формално представљен као радничко-класни, било је логично да једна велика етничка група која је непосредно југословенска, али која не жели да буде ни српска ни хрватска мора да добије путеве за своју политичку артикулацију.²⁵⁾ И тако јој је дозвољено да се конституише као нација, да би могла равноправно да учествује у расподели политичких вредности.²⁶⁾

Ksenija Martinovic

MODERN THEORETICAL CONCEPTS OF NATIONAL STATE

Summary

In this text, author defined the modern concepts of national state from theory of politics point, and accent its nearly character from the political science view, as a particular politicalological discipline, which closely corresponds with political theory. The author analyzed how some theoretical concepts of national state influence at historical practice, often malicious in some political activity.

The article describes how the political instrumentalism of nation makes possible nationalism breakthrough, and how some national myths hold out.

Key Words : Nation, national state, nationalism, euro-centralism, national myth, politics and religion

ЛИТЕРАТУРА

- Грагори, Р. Копли, «Пут ка миру на Балкану поплочан је лошим намерама», *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, год. 1, бр. 2, Београд, јесен 2007.
- Ђурић, Живојин, «Православна религија у Србији и савремена неолиберална економска политика», *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, књ. 1, бр. 1, Београд, пролеће, 2007.
- Јаковљевић, Драган, «Верске разноликости и толеранција», *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, год. 2, бр. 2, Београд, јесен, 2008.

25) Видети: Новаковић, Драган, «Исламска заједница у функцији остварења албанских националних интереса», *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, год. 1, бр. 1, Београд, 2007, стр. 173.

26) Видети: Јевтић, Миролуб, *Религија и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2002, стр. 54.

- Јевтић, Мирољуб, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009
- Јевтић, Мирољуб, *Религија и политика. Увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије, Београд 2002.
- Јевтић, Мирољуб, *Religion and power. Essays an politology of religion*, Diocese of RAS - Prizren and Kosovo-Metohija, Prizren, 2008.
- Јевтић, Мирољуб, *Религија изазов политичкој науци*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2010.
- Јовановић, Слободан, *О држави*, Издавачка књига Геце Кона, Београд, 1922.
- Марјановић, Јован, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, Београд, 1996.
- Новаковић, Драган, «Исламска заједница у функцији остварења албанских националних интереса», *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, год. 1, бр. 1.
- Новаковић, Драган, «Став напредњачке странке према СПЦ», *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, год. 1, бр. 2.
- Пашић, Најдан, *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- *Политичка енциклопедија*, Нација, стр. 599, Савремена администрација, Београд, 1975.
- *Православље и екуменизам*, Зборник текстова, Хришћански културни центар, Београд, 2005.
- *Salisbury Review*, Claridge Press, London, 1984.
- Сахиб, Абдулмахди, Џафар, «Арапско виђење балканских муслимана : покушај расветљавања улоге исламских фундаменталиста», *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, год. 2, бр. 1, Београд, пролеће 2008.
- Симеуновић, Драган, *Теорија политике - ридер*, Наука и друштво, Београд, 2002.
- *Социолошки лексикон*, Нација, стр. 378, Савремена администрација, Београд, 1982.
- *Социолошки лексикон*, Народ, стр. 386, Савремена администрација, Београд, 1982.
- Тадић, Љубомир, *Наука о политици*, Савремена администрација, Београд, 2002.
- *The Encyclopedia of Politics and Religion*, Washington D.C., Congressional Quarterly, 1998, 2 vol.
- *Хришћанска мисао*, Београд, 1995, 1996.
- *Хришћанство и европске интеграције*, Зборник текстова, Хришћански културни центар, Београд, 2003.

- Цвитковић, Иван, *Социолошки поглед на нацију и религију*, ДЕС, Сарајево, 2005.

Resume

The national states arise from long historical period, beginning from 18. century, and form in different ways. Start from the center of monarchists power, as it was a case in France, England, Spain, Portugal, or even before, with constitution of American national state releasing colony from metropolis, as federal states.

Two models of national state, French and American will serve as universal and emancipational. Beginning from the 19. century, U.S.A inspired rebellions of nations from Latin America.

In Spain Catholic Reconquista, in France bourgeoisie revolution, in Germany and Italy collective enthusiasm, pull two imperia: Prussian and Piemont to create big national states.

The national state phenomenon is complex and enclose territory, state government, political system.

Nation as in historical development prepared and modern classification of work caused, specific form of permanent society in which one in wide social plan realize indispensable level of complex social economical, political and cultural intergration, actually is a qualitatively higher form of that integration.

Europocentric approach, in modern meaning, treatment nations as a part of western european circle. Other states in that processes can't develop particular national singularity.

Modern nation and national state, are classify in sphere of ideological opinion load with many aprior judgement about own nation, and about members of other nations.

Peculiarity of the war which befall former Yugoslavia cannot be understood without considering the role of the national contradictories, restricted by religious distinctious.

However, scientific knowledge about influence between religion and politics, is not adequate, considering that all this influence growing all over the world.

Мирољуб Јевтић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

СРПСКО ПРАВОСЛАВЉЕ И МЕНТАЛНИ СКЛОП СРБА*

Сажетак

Религије су увек играле велику улогу у стварању менталног склопа својих следбеника. Тако је православље утицало на стварање српског менталног склопа. Ментална структура Срба је импрегнирана православљем. Од средњег века, посебно од формирања аутокефалне српске цркве 1219. године та чињеница је поставила видљива. Припадност православљу је била важнија од припадности народу. За време вишевековне османске власти и власти Аустријом над делом Срба та се чињеница посебно видела. Само они који су остали православни или су свесни свога православног порекла су остали Срби. Ти православни су повели борбу за обнову српске државе. И може се рећи да је модерна Србија рођена у борби која је слила православље и нацију.

То се види данас када ке СПЦ и даље најутицајнија и најпоштованија национална институција.

Кључне речи: *православље, народ, ментална структура, ментално здравље, утицај, политикологија религије*

Лудска заједница је увек била и духовна заједница. Духовност је зато одувек обележавала сваку људску заједницу. Као једна од најважнијих саставница духовности увек се истицала религија. То уопште није необично јер је човек по својој природи *homo religiosus*. Човек је смртно и слабо биће. И колико год наука и привредни

* Овај рад је рађен у оквиру пројекта 179008. "Цивилно друштво и религија". Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

развој напредовали, остају бројна питања људске егзистенције на која наука не може да одговори. И сваки човек ма колико био моћан, према људским критеријумима, има свој биолошки крај. Свесни тога људи су упорно покушавали да нађу излаз из те непожељне извесности и резултат тога је религија. Религија је давала и даје одговор о најважнијим питањима за које рационално оријентисан човек нема решење. При томе огроман проценат човечанства религију види као природан ред ствари која има свој нематеријални извор тј свето. У религијама које имају Бога то је Бог, биће без почетка и краја, творац света. У религијама које немају прави појам Бога какав је будизам, то је опет систем есхатолошких идеја које претходе материји. Због тога су људске заједнице од почетка свога формирања у свој етос уграђивале снажну везу са светим. Веза са светим је формирала ментални склоп човека и заједнице и развијала систем вредности око којих се одвија живот.

Ментални склоп и са њим повезан појам менталног здравља није само одсуство болести него и ствар целокупне народне културе и свести. Дакле расправа о менталном здрављу није само ствар медицине у овом случају психијатрије него и психологије као друштвене науке која га проучава али важна и за све друге друштвене науке јер битно утиче на њих. У овом случају ради се о политикологији религије. Политикологија религије се бави утицајем религије на политику и политике на религију¹⁾. Стога ћемо овде са тачке гледишта политикологије религије анализирати како је православље утицало на формирање менталног склопа Срба као претпоставке за складан политички и друштвени развој. Када се ради о српском народу, као старом европском народу онда је непобитна историјска чињеница да је његов прави улаз на позорницу цивилизованих народа почео са његовом христијанизацијом. Белодана је чињеница да су народносна и верска припадност две различите врсте припадности и да народ може више пута мењати веру²⁾. Дакле Срби су били познат и историјски забележен народ и пре христијанизације али тек са христијанизацијом они постају прави цивилизовани народ. Христијанизација је утицала на обликовање свести Срба. Они

1) Мирољуб Јевтић, *Political Science and Religion, Политикологија религије*, бр. 1/2007. год. 1. Центар за проучавање религије и верску толеранцију Београд. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no1/Political_science_and_religion.pdf (7.6.2011.)

2) Мирољуб Јевтић, *Православље и српски национални идентитет, Српска политичка мисао*, бр. 1/4, 1998.

су из паганске политеистичке вере прешли у хришћанство и тако постали део културе која је формирала свест данашње Европе. На тај начин ментално стање српског народа битно је од његових најранијих, историји познатих дана, било обележено хришћанством. Свест, систем вредности, морална начела све је то било формирано на православној варијанти хришћанске религије. Срби су први пут као племенско име споменути 680-681 године у вези са градом Гордосервоном у Малој Азији³⁾. Ти Срби су из сада традиционалних српских простора били отргнути од стране Византинаца, тада једне од најмоћнијих држава света и пресељени у Малу Азију, садашњу Турску. Византија је била идеолошки православна држава⁴⁾ и носила име Други Рим, дакле други центар хришћанства. Значи да су Срби већ тада могли да се добро упознају са православним хришћанством. Оно је очигледно од тада почело да утиче на формирање српске менталне структуре. Срби, или берем део њих, су већ тада били формално, крштени⁵⁾. Али још нису били стварно христијанизовани. Дакле њихова свест и ментална структура нису били православно профилирани. Православље је постепено продирало у душу и свест Срба. И тај процес продирања православља у менталну структуру Срба је трајао веома дуго.

Учени византијски цар Константин Порфирогенит (913-959) потврђује да Срби у његово време још нису стварно христијанизовани. А то је три века после првог промена српског националног имена. Али то не значи да покушаји формалног покрштавања нису вршени. Према горе поменутих подацима које даје Порфирогенит, још је византијски цар Ираклије (610-641.) формално покрстио Србе⁶⁾. Али нема никаквих вести о њиховом даљем хришћанском карактеру. Био је то најсигурнији доказ да је то било површно и од народа неприхваћено дело. То се посебно види из податка, који опет даје Порфирогенит. Да су Срби тражили од цара Василија Првог (867-886.) да покрсти оне Србе који су били у залеђу јадранске обале а који још нису били покршени. Прихватању хришћан-

3) *Историја српског народа*, Српска књижевна задруга, књ. 1, 2. изд. Београд, 1994, стр. 144.

4) О томе видети у Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Просвета Београд, без године

5) *Историја српског народа*, исто, стр. 151.

6) *Историја српског народа*, исто, стр. 151.

ства најдуже се опирало племе Неретљана које су називали Паганима⁷⁾.

Менталну свест Срба је, дакле у то време, поред површног хришћанства обележавало паганство⁸⁾. Међутим православно хришћанство полако продира. Прве релативно сигурне информације о продирању хришћанства виде се из прихватања светачких имена. Тако су унуци првог историји познатијег српског владара Властимира имали имена Стефан и Петар. Оно су су рођени између 870 и 874. Дакле тек после два века од формалног покрштавања примећују се први знакови стварног прихватања нове вере. Али "христијанизација није ухватила дубљег корена све до великих црквених реформи 1219. године"⁹⁾

То значи све до доласка на власт светородне династије Немањића. Она је име добила по своме оснивачу Стефану Немањи. Тада под утицајем сина, оснивача династије, Саве који је постао архиепископ и добио право да српска црква буде аутокефалана настаје суштинска христијанизација Срба. 1054. дошло до поделе између римокатоличке западне цркве и источне православне, а Срби су припали овом другом делу. Од тада српски етос добија православно црту која га трајно опредељује. Самим тим је ментално стање српског народа неодвојиво засновано, и формирано и у симбиози са православљем.

Политика Византије на чијој су се територији Срби нашли била је јасна. Византија је била васељенска православна држава. На њеном челу био је цар. Легитимитет државе се базирао на уверењу да Бог држави даје легитимитет. И сви поданици православне вере су стога сматрали да је цар легитиман и да му дугују покорност и лојалност. Ментални склоп свих православних је био тако формиран да је за њих било незамисливо да се против таквог поретка буне. О томе Георгије Острогорски, један од најпознатијих византолога 20 века каже: "Цар је не само врховни заповедник војске, врховни судија и законодавац већ и бранилац цркве и праве вере. Он је изабраник божји и као такав не само господар него и живи симбол царства које му је бог поверио"¹⁰⁾. Зато је за православне

7) Исто, стр. 151.

8) О православљу као основу интеграције народа погледати у Анастасија Митрофанова Владимировна, «Интеграција православног света», *Национални интерес*, бр. 1/2011.

9) *Историја српског народа*, исто, стр. 188.

10) Анастасија Митрофанова Владимировна,.... *Српска политичка мисао*, исто

поданике царства била част да погину у одбрани таквог поретка. Христијанизацијом Срба Византија је хтела да их учини верним поданицима државе и да уклони могућност да они постану реметилачки фактор¹¹⁾. Како су Срби у дубини душе остало пагани све до 13 века било је јасно да њихов ментални склоп није могао сматрати нелогичним побуну против постојећег поретка и тежњу да буду самосталан политички фактор. Византија која се нашла на великим искушењима у том периоду имала је велики интерес да развије таква ментални склоп својих поданика у коме би признавање легитимитета цара било суштина живота поданика. Тако да поданици не само да нису реметилачки фактор изнутра већ снага спремна да се бори са спољним непријатељима.

Срби који су живели на територији царства су са временом, како је престајала паганска свест и формирао се ментални склоп импрегниран православљем полако почели да прихватају легитимитет цара из Константинопоља као пожељну чињеницу. Али су они истовремено све више јачали користећи слабост централне власти и формирали своју аутономију у оквиру Византије. Са временом је та аутономија расла и почела да добија обресе независности. Како је истовремено расло и православље као централна тачка националне свести, тако се и код Византинаца рађало уверење да је најбољи пут ка стварању стабилних граница на западу, где су били Срби, у томе да се Србима призна независност али да се она зацементира тако да преко православља Срби схвате где им је граница. Истовремено за Србе је та чињеница била веома важна јер су и они сами преко православља постајали снажан политички и културни фактор. Било је то време када се легитимитет никако није могао одвојити од цркве. Зато је оснивач српске династије Немањића, Стефан Немања стално истицао примат византијских царева. Али византијски цареви су у то време губили свој ауторитет због немања снага да се одупру освајачима са истока у лику туркофона Селџука и Османлија. Да би своју позицију ојачали ослањали су се на народе које су оправославили такви су били Срби. Срби са своје стране, будући свесни нарастајуће снаге морали су имати легитимитет за ту снагу. Да би своју свест прилагодили тој снази било им је потребно да снага буде легитимизована православљем као

11) О односу политике и римокатоличанства погледати Ziad Fahed, «How the Catholic Church views the Political Community», *Политиколошка религије*, бр.1/2009, год. 3. Београд, Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume3_no1/ziad%20fahed.pdf (20.1.2011.)

најважнијом компонентом тадашњег менталног склопа и народног етоса. Према томе менталном стању за православне Србе било би веома тешко да прихвате виши облик државног организовања и већу титулу српских владара ако би против тога била православна црква. Зато је син оснивача династије Сава, када је видео да његов брат Стефан знаке краљевског достојанства добио од папе у Риму, обратио васељенском патријарху православне цркве који је тада живео у Никеји. Патријарх је због слабости Византије своје седиште нашао у Никеји. Наиме римокатолички крсташи¹²⁾ који су кренули у борбу за преузимање Јерусалима од муслимана су на путу ка Јерусалиму срушили византијског цара и окупирали Цариград¹³⁾. Византинци су тада формирали Никејско царство дубље у Малој Азији, садашњој Турској. И тамо се преселио и патријарх. Дакле тако ослабљена Византија је видевши да су православни Срби почели да се окрећу Риму, одлучила да учини најбољу могућу ствар за Србе и себе. Српској цркви је призната аутокефалност¹⁴⁾. Свети Сава је постао први поглавар те цркве са титулом архиепископа, а српски краљ је тада могао да буде крунисан од свога брата православног архиепископа и да буде легитиман у складу са православним учењем¹⁵⁾

Та чињеница је веома помогла да се у менталном склопу сада већ христијанизованог српског народа овакав акт схвати као легитиман¹⁶⁾. Прво Србија је сама постала независна и као таква призната. То је задовољило народну потребу за самопоштовањем. Друго српски владар се крунисао краљевском круном, а тада се сматрало да је царска круна виша. Зато је православни ментални склоп српског народа могао да прихвати као легитимно да њихов владар буде краљ, јер се тиме није обезвређивало тадашње православно веровање да само један човек може бити васељенски владар а то је био византијски односно тада никејски цар. Истовремено све то је добијено са стицањем аутокефалности српске цркве. Црква постаје аутокефална, значи самостална од византијског патри-

12) Георгије Острогорски, исто, стр. 390.

13) Сања Шуљагић, «Функционисање српске државе у средњем веку», *Политичка ревија*, бр. 3/2010.

14) *Историја Срба*, исто, стр. 301.

15) Зоран Кинђић, «Српски народ и божја правда», *Политичка ревија*, бр. 3/2010.

16) Колико је веза цркве и државе трајна чињеница а не смао тада видети у Биљана Рибић, «Relations Between Church and State in Republic Croatia», *Политикологија религије*, бр. 2/2009, год. 3. Београд. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume3_no2/chasopis%202.pdf (20-6.2011)

јарха, али са рангом архиепископије, што је ниже од патријаршије. Тиме се признаје примат византијског тј цариградског патријарха.

Тако је већ формиран православни етос и ментални склоп Срба био потпуно спреман да прихвати независну од Византије државу и независну цркву, јер је за то постојао божји благослов.

Тај период у историји српског народа трајао је од 1166 до 1371. године. У том времену се на власти сменило осам владара из династије. Њихове титуле одсликавају раст снаге државе. Немања је био велики жупан. Његов син Стефан се крунисао краљевском титулом. затим су на престолу била још шест владара са титулом краља: Радослав, Владислав, Урош, Драгутин, Милутин и Стефан Дечански и двојица са титулом цара Душан и Урош. Већ сама чињеница да су двојица владара носила титулу цара показује успон државе. Титула цара је како смо рекли била намењена византијском владару. Према тадашњем православном схватању свако ко би покушао да узме титулу цара био би узурпатор божје воље. Осим тога њему би за титулу била потребна црква вишег ранга него што је ранг архиепископије, какав су имали поглавари српске цркве од Светог Саве. Дакле морао би имати титулу патријарха – титулу коју је имао васељенски византијски патријарх¹⁷⁾.

Али слабост Византије је давала право осталим православним да почну да размишљају није ли слабост последица грехова и божје воље да они који га не поштују буду замењени неким другим владарем који би испуњавао захтеве које је православна теорија захтевала. То значи да има снагу да брани државу која представља праву веру. Зато се код српског краља Душана родила таква мисао. Мисао да би он могао да буде васељенски православни цар. У менталном склопу самога цара али и његових поданика оваква помисао је могла да нађе оправдање за постојање и остваривање, без опасности да поремети ментално здравље нације. У том случају народ не морао да се осећа одговорним за учињен грех, јер руши оно што Бог хоће. Већ напротив да такав акт буде прихваћен од стране становништва које размишља на начин прописан учењем православне цркве. Истовремено то би се уклапало ментални склоп народа. Као резултат тога, до тада краљ, Душан је претходно уздигао у ранг патријарха архиепископа српске цркве. А патријарх је дотадашњег краља крунисао за цара и државу прогласио царевином.

17) *Историја Срба*, исто, стр. 527.

Какав је то одјек произвело у свести народа и у менталном склопу види се из реакција које су стигле из једног од најзначајнијих манастира српске цркве Хиландара. Хиландар који се налази на Светој гори у садашњој Грчкој је једно од најважнијих светилишта српске цркве. Хиландарски монаси су били пример који треба да се следи и имали су централно место у свести Срба као израз правог православља. Хиландарски монаси нису могли да не поштују учење цркве које је подразумевало да на земљи постоји само један цар. Кад је српски цар Душан својом снагом успео да постане господар тога дела византијске територије, морао је да са монасима направи компромис. Они су прихватили да он буде цар, али су уговорили да у молитвама пре његовог имена спомињу и византијског цара¹⁸⁾. Јасно је да је ментални склоп Срба био такав да би у њему настао прави бродолом, губљење духовне оријентације и самим тим стварање колективне психозе, да је одбачена идеја о негирању византијског цара.

Тако се показало колико је ментално стање српског народа везано за систем православних вредности било пресудно за политичке потезе које је владар вршио. Цео ментални склоп је подразумевао да људи имају морално оправдање да раде било шта само ако је то у складу са учењем православне цркве. Ако би било ко, па и сам владар, извршио неки акт који би био супротан целокупном стању народне свести заснованој на православљу, онда такав акт не би успео да се оствари. Не би успео јер би се прихватање антиправославног акта одразило на ментално стање народа. Народ би био уверен да је починио грех због кога га чекају паклене муке. Тако да не би дао подршку владару за тај чин.

Колико је православље утицало на свест и менталитет народа види се из свега онога што чини културни производ тога друштва. Данас се то види у средњовековним манастирима српске цркве и књижевности која је била импрегнирана црквеним темама. У ствари која је говорила скоро искључиво о питањима везаним за православље. Дакле целокупна духовна култура била је импрегнирана тим системом вредности. Фреско сликарство великог значаја које се сачувало у манастирима је прожето православљем и сликама из Библије. Ликови владара који се налазе међу тим фрескама су ту, јер су ктитори за изградњу манастира, или су и сами постајали светитељи. Уосталом скоро сви владари династије Немањића су

18) Владета Јеротић, Психолошко и религиозно биће човека, Беседа, Нови Сад, 1994.

постали светитељи. Значи у свести народа владавина монарха је била служба Богу па тек онда народу. Зато што је и за народ било важније да владар извршава божју вољу него да води рачуна о интересима народа. Односно извршавање божје воље схватало се као најбоља могућа делатност у корист народа

И мада је ово рад из политикологије религије не може се свим заобићи и његова друга димензија која се тиче менталног здравља у ужем смислу те речи. Нормално овде само у мери у којој је то једном лаику дозвољено да говори. Ментално здравље се одржавало уз уверење да је духовна снага неодвојива од религије. Исто тако и психолошки поремећаји су третирани као одступање од божје воље и божја казна. Зато су и лечени уз обилато коришћење религије. Уосталом и прве болнице у Србији настајале су у манастирима. Ту су се лечили и психолошки и физички поремећаји и болести.

Прва Болница у Србији је основана 1207. године у Студеници. Звала се "Свети Дух". Умоболни болесници су већ тада били одвојени од оних са физичким поремећајима и њих су све лечили монаси. Терапеутске методе биле су комбинација молитви и тада познатих лекова¹⁹⁾

Значај православља за ментални склоп и здравље Срба нарочито се показао значајним после престанка постојања независне српске државе. Османско царство, је у свом походу на запад рушило једну по једну хришћанску државу. И оно је као и Византија себе доживљавало као мисионарску државу која је ширила ислам. О томе нам говоре сви османски и савремени турски извори²⁰⁾ Њен циљ био је да успостави исламски правни поредак и да освојеним народима понуди равноправност у оквиру нове вере.²¹⁾ Али само ако пристану да пређу на ислам. Ту се посебно показало колико је православље основ колективне свести српског и осталих хришћанских народа који су се нашли на османском путу на запад. За православне Србе је османска мисија била неприхватљива из врло

19) <http://www.zcstudenica.org/home/index.php?page=istorijat-prve-srpske-bolnice> (доступно 20.6.2011.)

20) Halil Inalcik, *Ottoman civilization*, Ankara, 2009.

21) Пример Талибана данас као Османлија тада показује колико вера даје уверење да се све што се чини у име вере заснива на правди. О томе више у Aneela Sultana, »Taliban or Terrorist? Some Reflection on Taliban's Ideology«, *Политикологија религије*, бр.1/2009, год. 3. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume3_no1/aneela%20sultana.pdf (20.6.2011.)

једноставног разлога. Ментални склоп Срба је подразумевао да се спас од паклених мука после смрти може постићи само ако се живи по православним начелима. Тако да није долазило у обзир да се прихвати позив на ислам који су Османлије упутиле. Прихвати тако нешто у свести Срба значило би учинити смртни грех. Значило би то учинити лом у вредносном систему²²⁾, најстрашније увредити и претке и савременике али највише увредити Бога. Да би неко то учино морао би да потпуно одбаци целокупан културни образац и да прихвати онај који су доносили Османлије. А то је значило напуштање дотадашње заједнице.

Сво културно стваралаштво настало у то доба одраз је оваквих схватања национале културе и таквог менталног склопа. Кршење моралних норми заснованих на православљу било би равно лудилу за оне који су видели смисао живота у тој форми хришћанства. Православље је било важније од националне припадности. Људи су вери давали предност над сваким другим обликом колективног идентитета. Зато су ментални склоп и ментално здравље зависили од православља²³⁾. Колико је православље било важније за живот народа од националне припадности види се из следећег податка. Један од најзначајнијих догађаја у историји српског народа јесте судбоносни сукоб са османском војском 1389. на Косову пољу. Српска војска је поражена али се жестоко борила. Чињеница да је у тој борби погинуо и османски султан Мурат показује колико је борба била жестока. Поводом тога догађаја српска монахиња Јефимија је написала песму "Похвала кнезу Лазару"²⁴⁾. У песми се говори поменутој Косовској битци. Дакле битци у којој су се сукобили национално гледано Срби и Турци. Али кад би ту песму дали на читање некоме ко не зна контекст у коме се опевани бој догодио, он никако не би могао да зна који су се народи сукобили у том боју. Зато што песникиња стално говори о сукобу муслимана и хришћана Дакле када се размишља о народности сукобљених читалац би муслимане могао да сврста у било који муслимански народ а у хришћане било који хришћански. Једино што се као национално види

22) Православни вредносни систем је прекривао све. Чак и економски живот. Како то изгледа погледати у Живојин Ђурић, «Православна религија у Србији и савремена неолберална економска политика», *Политикологија религије*, бр.1/2007, год. 1, Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/srpski/godina1_broj1/Pravoslavna_religija_u_Srbiji_i_savremena_neoliberalna_ekonomska_politika.pdf (20.6.2011.)

23) Владета Јеротић, *Психолошко и религиозно биће човека*, Беседа, Нови Сад, 1994.

24) http://www.rodoslovlje.com/medieval_serbia/ser/rukopisi-pohvala.htm (Доступно 14. 6. 2011)

јест да се један од синова кнеза Лазара зове Вук. То је словенско име. Али то може бити било који Словен а не само Србин. А Лазар је име јеврејског порекла и библијско дакле није српско. Према томе за песникињу која је, у то време, била једна од ретких писмених људи уопште, српска припадност кнеза Лазара и његовог народа није уопште важна. Важно је једино то да је он бранитељ хришћана. Чак се ни православље не спомиње.

То је доминантна чињеница која импрегнира ментални склоп Срба у то време. Они су пре свега православни хришћани, а тек онда Срби.

Отприлике један век после тога пораза и последњи делови независне српске земље падају под власт Османлија. Њихова власт над Србима траје неколико векова²⁵⁾. Тај период историје српског народа на најбољи могући начин показује значај православља за очување менталног склопа и менталног здравља Срба као народа и појединаца. Без икакве дилеме се може рећи да православље остаје у целом том периоду једини ослонац који помаже да се очува српско народно биће и свест о томе да су они посебан народ у односу на владајуће Османлије. Дакле религија, а не језик или етничко порекло, главни су чинилац очувања српске народносне свести, народног етоса и основ менталног склопа. А самим тим и менталног здравља.

Ова чињеница се може веома лако утврдити без икакве посебне анализе. Они Срби који су променили веру, су отпали од српског националног бића. Њихов ментални склоп се потпуно променио са променом вере. Они су себе уградили у колективитет који је са њима делио исту веру, иако је он могао да има други језик. То се развило у томе правцу да су се неки Срби који су променили веру и језички утопили у колективитете који су имали други језик и различиту веру од православне. Тако нпр. бројни Срби су се на Косову и Метохији исламизирали. Они су са временом прихватили и језик доминантних муслимана. То су у случају Косова и Метохије били Албанци²⁶⁾. Тако да су се ти Срби и Албанизовали²⁷⁾. Или рецимо

25) Мирољуб Јевтић, «Ханефијски фикх и модерна српска правна историја», *Анали правног факултета*, бр. 2/2007, Београд.

26) Одјеке те ситуације на данашњем Космету видети у Gregory R. Copley «Meeting the Burden of Statehood: Is Kosovo Ready?», *Политикологија религије*, бр. 1/2007, год.1, Београд. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/english/volume1_no1/Meeting_the_burden_of_statehood_-_is_kosovo_ready.pdf (20. 6. 2011.)

27) Мирољуб Јевтић, «Исламизација као чинилац албанизације на просторима бивше СФРЈ», *Етнолог*, Скопље, бр. 2/2000; Како је то довело признања независности Ко-

пример Срба који су се услед османског притиска селили на север у крајеве где су доминирали римокатолички Мађари. Део тих Срба је прихватио доминантну римокатоличку веру и са временом један велики део њих се утопио у Мађаре. Тако да су они изгубили и етничку везу са Србима.

Али поред овог постоји веома бројна група Срба која је променила веру, али није изгубила језик. То су Срби са подручја Србије, Хрватске, Црне Горе и Босне. Они су примајући другу веру задржали језик. Али су потпуно променили свест о својој припадности. Напросто речено у њиховом менталном склопу дошло је до потуне измене. Избрисана је као оловка гумицом помисао да су некада били православни али и Срби и сада су себе уградили у сасвим нове колективитете. Они коју су прихватили римокатолицизам су се претопили у хрватски политички корпус. А они који су прихватили ислам сада настоје да формирају посебан политички народ који се назива Бошњаци. При томе и једни и други желе да се и етнички одвоје од Срба. У том смислу покушавају да и језик који је потпуно идентичан колико је могуће удаље од српског и дају му име хрватског, босанског па чак црногорског.²⁸⁾ Тај период историје српског народа је посебан доказ исправности теза које овде износим. Османска држава је била исламски васељенски халифат већ од раног 16 века. Све је становнике делила само по верској припадности. Немуслимани су третирани неповољније него муслимани. Услов да буду равноправно третирани био је прелазак на ислам. Дакле било је потребно да православни само изговоре исламску вероисповедну формулу шехаду и одмах би били изједначени у правима са муслиманима²⁹⁾. Тада би прихватили као трајну и добру чињеницу улазак српске државе у састав исламске васељенске империје и напустили би идеју о обнови српске независности. Зато што према исламском праву сви муслимани треба да живе у јединственој исламској политичкој заједници. Да би се то десило било би потребно потпуно променити тадашњи ментални склоп заснован на православљу.

смета од стране неких држава погледати у Gregory R. Copley, «The Road to Peace in the Balkans is Paved with Bad Intentions», *Политикологија религије*, бр. 2/2007, год. 1, Београд, Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no2/Gregory_R_Copley.pdf (20.1.2011.)

28) Срђан Кусовац, «Политика, а не лингвистика», *Побједа*, Подгорица, 30.8.2010, стр. 3.

29) Aneela Sultana, «Digging Islamic Roots of Jihad to Unveil the Truth», *Политикологија религије*, бр. 1/2008, год. 2, Београд. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume2_no1/02_aneela_sultana.pdf (20.6.2011.)

Али управо због њега Срби су сачували себе као Србе и неговали идеју о томе да они нису исто што и освајачи и да имају право да се освајача ослободе. Ту је православни ментални склоп показао свој значај. Да њега није било Срби би нестали исламизацијом и римокатолизацијом се претворили у сасвим друге политичке и етничке скупине.

Овако, они су остали православни. Окупацију своје земље су доживљавали као божју казну за грехе које су починили. А систем неправедних односа који су им наметнути као искушење на која их Христ ставља да би видео колико га заиста следе.

Сво то време преко српских земаља одвијали су се ратови. У тим ратовима су највише страдали они као потчињен народ. Паљене су цркве, народ убијан, пљачкан. Посебно је била сурова метода отимања деце за османску војску јаничаре. Велики су се ломови дешавали у души народа који је само због вере пристајао да му од куће одводе децу која су васпитавана буду непријатељи својим родитељима и да сутра уништавају те своје родитеље и домове у којима су рођени³⁰⁾. То је најсигурнији доказ колико је православље преовладало у менталном склопу Срба када је било јаче од родитељске љубави³¹⁾. Какве су душевне ломове преживљавали ти људи можемо само да замислимо. Они су све то трпели само зато што нису пристали да промене веру. Слична се ситуација дешавала и у римокатоличким крајевима. У време највеће беде и глади власти су давале жито само онима који су прелазили на унију са Ватиканом. О томе је потресно сведочанство оставио велики српски писац Симо Матавуљ³²⁾.

Бројни су Срби постајали светитељи српске цркве због претрпљених мука, јер нису хтели да напусте веру³³⁾. Људи су у тренуцима када су им одводили децу, или када им је претило да их одведу, били у страшним душевним искушењима и питали су се да ли због вере то треба трпети. Они који су били слаби су попуштали и мењали веру и стварали сасвим други ментални склоп. То им је помогло да рационализују свој поступак. Они су зато постајали прави

30) Бранислав Ђурђев, *Улога Цркве у старијој историји српског народа*, Свјетлост, Сарајево, 1964.

31) Иринеј Буловић, *Говор молитвеног ћутања: између прошлости и будућности*, *Политика*, 27.01.2003, стр. А9, Београд.

32) Симо Матавуљ, *Пиштенда и друге приповјетке*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1970.

33) Јован Пламенац, *Православни српски архиепископи и патријарси(1219-2010)*, Принцип прес, Београд, 2010.

религиозни фанатици, јер су себе тако убеђивали да су начинили прави избор и прихватили праву веру а да су лажну одбацили. За њих је чињеница да је нова вера, којој су пришли, војнички победила била доказ да су веровали у лажног Бога.

За разлику од њих огромна већина је трпела муке и молила се Богу да им помогне да се из њих избаве и поврате стару славу³⁴⁾. Тада су им свештеници били прави психотерапеути у модерном смислу те речи³⁵⁾. Може се рећи да је зачетак српске психијатрије и психологије започет у нашим средњовековним манастирима и да је то посебно дошло до изражаја у време вишевековне османске владавине. Свештеници су посебно били изложени искушењима и малтретирању³⁶⁾. Зато што су били светионик за којим се ишло. Стога су они били излагани посебним мучењима, не би ли они, напустили веру и тако показали простом народу да је то прави пут.

Дешавало се понекад да и они поклекну и да пређу на ислам или на унију са римокатоличком црквом такав је случај далматинског епископа Венедикта Краљевића 1818. године³⁷⁾. Он је хтео да преведе православне на унију са Ватиканом према проценама народа. То је изазвало велику побуну верника и свештенства и као резултат тога епископ Краљевић је смењен³⁸⁾. Посебно је важно истаћи да је у својој последњој вољи епископ Краљевић истакао да је он само хтео да помири православне и римокатолике, а да није напустио веру. Али је ова чињеница најбољи доказ колико је православље бележило и бележи ментални склоп Срба. Сама чињеница да су неки акти владике Краљевића схваћени као удар на веру изазвала је страشان лом у душама Срба. Они су избегли из својих домова на римокатоличко тло да се спасу од Османлија и сачувају своју веру а сада им се учинило да Краљевић хоће да их поунијати и учини им оно исто због чега су бежали од Османлија.

То јасно показује колико су Срби православље доживљавали као суштину свога бића. За њих је и хришћанство у римској варијанти било издаја праве вере. И страх да због тога не буду кажњени на судњем дану је направио духовну пустош у њиховој души. Зато

34) Иринеј Буловић, «Монаштво и проблем страдања», *Теолошки проблеми*, 3/1972, год. 5, Београд.

35) Владета Јеротић, *Психолошко и религиозно биће човека*, Беседа, Нови Сад, 1994.

36) Нићифор Дучић *Историја Српске православне цркве : од првијех десетина 7 в. до наших дана*, Доб, Београд, Гацко, 2008.

37) Епископ Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Сфариос, Београд, 1989, стр. 505.

38) Исто, стр. 530.

су били спремни на све да православну менталну вертикалу сачувају о чему, пример који нам даје Матавуљ, изузетно тачно сведочи.

Много теже ствари су се дешавале у Османском царству тамо су и поједини патријарси били приморавани да напусте православље по цену живота. Можемо само да замислимо шта би се десило да је главни духовни пастир православне цркве на то пристао. То би сломило саму душу народа и ко зна шта би било са њим. Такав је био случај патријарха Гаврила (1648-1659?). Оне је лажно оптужен за христијанизацију муслимана. Био је осуђен да прими ислам. Патријарх је то одбио и зато је обешен у граду Бурси у данашњој Турској³⁹). Ту се посебно види колико је снага православља чинила окосницу менталног стања народа. Патријарх је простом променом вере могао да избегне погубљење али је радије изабрао смрт на земљи него паклене муке како га је његова вера учила.

Бројни су слични примери који показују како је менталну снагу народу, да издржи све муке у којима је живео и да очувају ментално здравље давали примери мученика који су као главну вертикалу имали православље. Такви су постајали светитељи српске цркве. Међу њима су Злата Мегленка, Ђорђе Злетовац, Свети мученик Станко, Ђакон Авакум и многи други. Њихов пример био је путоказ који су свештеници, као прави психотерапеути, узимали када су тешили родитеље који знали да ће им сутра узети децу и који су могли да децу спасу само да су хтели да се одрекну вере. Али то би за њих било равно губљењу разума и обећавало би веће муке него што је отимање деце.

Ослањајући се на духовну снагу таквих људи које је водило православље, део Срба у врлетима Црне Горе је почео да се отима од централних власти и да гради политичку аутономију у односу на османске власти. Тако је формирана теократска Црна Гора⁴⁰). Држава православних Срба који су за поглавара имали митрополита тј. поглавара цркве. Митрополити владари државе су давали духовну снагу том делу српског народа инспиришући га да се бори против много јачег непријатеља. Таква духовна снага изродила је Светог Петра Цетињског поглавара државе који је снагом православља градио душевни мир и војну снагу. Као резултат тога се

39) Владика Николај, *Пролог Охридски*, Глас цркве, Шабац, 2000, стр. 911.

40) О теократији данас погледати Мирољуб Јевтић, «Теократија у модерном свету», *Српска политичка мисао*, бр. 3/2009.

рађала српска независност, односно независност српске Црне Горе. Менталну снагу горштака свијених око планине Ловћен и православља као централног нерва те снаге најбоље је описао генијални песник и сам владика и световни поглавар Црне Горе Петар Други Петровић Његош. Његови ликови Игуман Стефан, владика Данило, Мук Мићуновић⁴¹⁾ архетипови су свештеног и претече лаичког психотерапеута, који својом духовном снагом успевају да се боре са много јачим непријатељем.

Идентична је била ситуација у данашњој Србији. Терор којем је народ био изложен могао се издржати само захваљујући менталном здрављу заснованом на православном хришћанству. Инспирирани светим православним владарима из средњег века а подстакнути непосредним терором покренули су Први и Други српски устанак. Била је то борба за православне вредности. Борба за остварење онога што је у менталном склопу српског народа био циљ коме се тежи. А то је идеја да се обнови држава у којој ће звона на црквама моћи слободно да звоне. Колико је то била белода-на чињеница види се у споменику који данас краси плато између владе Србије и Завода за статистику у Београду. То је дело првог вајара слободне Србије Петра Убавкића (1852-1910.) Споменик представља две фигуре у бронзи: кнеза Милоша и проту Мелентија. Обојица стоје усправно и ка небу дижу: Милош сабљу знак борбе а Мелентије крст симбол због кога се борба води. Када неко погледа одело на Милошу видео би пред собом човека који је обучен исто као Османлије против којих је устанак био дигнут. Једина разлика између Османлија и Милоша је крст.

Тако у име идеје коју је српски народ имао у својој души настају две независне српске државе Србија и Црна Гора у 19 веку. То помаже да се ментални склоп Срба реализује у пракси и да народу да одушка. Тада се развијају модерне српске државе у којима се развијају све неопходне делатности па и медицина, а самим тим и психијатрија и психологија које сада смањују делатност свештентства. Али сво то време без православља као потпоре менталног склопа се не може⁴²⁾

41) Петар Петровић Његош, *Горски Вијенац*, Свјетлост, Сарајево, 1989.

42) Митрополит црногорско приморски Амфилохије Радовић је аутору овога текста у мају 2011. испричао догодовштину везану за чувеног јунака Новицу Церовића из Дробњака (1805-1895) у Црној Гори. Новица се озбиљно разболео и црногорски кнез Никола Петровић (1860-1918) му је послао свога медицински образованог лекара. Лекар је затекао болесног Новицу у време хришћанског поста. Доктор му је саветовао да због

Тако се најбоље види какав је значај православље за очување душевног мира народа. Води се од тада организованија и ефикаснија политичка борба српског народа за потпуно ослобођење и уједињење. Велика искушења какав је био Први светски рат. Окупација државе од стране Аустро-Угарске и повлачење српске војске преко Албаније се могло издржати само уз веру да је са народом његова црква и светитељи. Војници су са собом носили свете реликвије да не би пале у руке непријатељу и те реликвије из манастира и цркава су и му давале снагу много више него класична медицина. Црквени оци су били у првим редовима борбе. Владика Николај Велимировић је био један од главних преговарача са западним савезницима у току Првог светског рата и његов пример је давао снагу војницима на фронту да маштају о ослобођењу отаџбине⁴³⁾.

Када је после Првог светског рата 1918. ослобођена Србија и створена краљевина Југославија, била је то је мултиконфесионална држава. Састављена од православних римокатолика и муслимана. И све су вере биле једнаке. Изгледало је да се у то модерно,секуларно време улога религија полако смањује. И заиста црквеност се смањивала. Али је за многе Србе у тој модерној држави православље индиректно,остало оно што је увек било носилац идеја о томе да је без вере опстанак народа немогућ. Немогућ у складу са свим оним што су Срби у историји развили и уткали у појам српства. Црква је била не само чисто верска установа него и духовна вертикала,политички оријентир али и вођа када је то требало. Узмимо на пример конкордатску кризу 1937. Тада је влада краљевине Југославије хтела да регулише односе са Ватиканом путем међународног уговора- конкордата. Али је то изазвало отпор српске православне цркве. Црква је то доживела као удар на верско и народно биће Срба. Као рушење свега оног што је вековима уграђивано у српски ментални склоп. Патријарх Варнава Росић (1880-1937.) био је предводник и душа тога покрета. Његова морална снага и менталитет Срба су веома успешно срушили то што православна црква није мога да прихвати⁴⁴⁾.

Није стога случајно што је у току Другог светског рата црква била посебно прогоњена од стране немачког окупатора посебно од

болести прекине пост. На то му је Новица рекао да то неће учинити ни у ком случају јер је то за њега важнији лек од медицине.

43) Епископ Николај, *Сабрана дела*, књ. 3, Химелстир, 1986.

44) Предраг Пузовић, «Православна црква од 1920. до 2000. године», *Две хиљаде године хришћанствава* (Дани српског преображења 8, Народна библиотека Ресавска школа) Деспотовац, 2001.

геноцидног усташког режима у Хрватској који је за циљ имао истребљење Срба. Али не само ту. Бугарска као сарадник Хитлера која је окупирала делове Македоније и Србије је у тим крајевима прогонила српску цркву. Мада су и сами Бугари православни. Знајући да менталну снагу Срба чини пре свега црква⁴⁵⁾, усташе су хтеле да цркву потпуно униште.

После рата и стварања комунистичке власти главни носилац српске свести била је опет црква. Црква је била најважније уточиште за све оне који су били против власти. Духовна утеха и потпора. Зато је била и прогоњена. Уништење цркве било би основ за остваривање комунистичке политике. Али је то било немогуће. Када се Југославија распала после пада Берлинског зида, видео се значај цркве. Главна морална снага од тада па све до данас остала је Црква⁴⁶⁾. Све анкете то показују. Народ је свестан значаја цркве као моралне узданице упркос свих проблема који се у вези са црквом јављају

Колико је црква важна види се из тога да се после избеглиштва које је српски народ доживео, у ратовима 1991-1999. као најсигурнији доказ опстанка сматра враћање свештенства у некадашња седишта. Повратак владике херцеговачког у Мостар, далматинског у Шибеник, опстанак свештенства на Косову и Метохији најважнији су узрок повратка обичних Срба. Кад је ту наша црква, мисле они, има наде иза нас.

Али поред ових активности које су важне за целу моралну вертикалу, ментални склоп и душевни мир Срба, православље се показало и као неопходно за класичне терапеутске активности за које је иначе задужена модерна медицина. То се види тако што људи у цркви траже утеху за своје душевне проблем и што се црква показује као веома успешна у лечењу наркоманије и алкохолизам. Веома успешна и потребна и поред постојања модерне медицине. Бројни су центри за лечење алкохолизма и наркоманије у српској цркви нпр манастир Црна Река и други.

45) Како православље утиче на живот верујућих погледати у Фотије Сладојевић, *Стазама светог апостола Павла*, Истина, Београд, Шибеник, 2008.

46) Павле, *Да нам буду јаснија нека питања наше вере*, књ. 3. : Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 1998; Упореди и са Амфилохије Радовић, «Православна црква и њен историјски и духовни живот», *Црква Христова и свет религије* / [приредио] епископ хвостански Атанасије Ракита, Београд, Досије; Фоча, Богословски факултет Свети Василије Острошки, 2007.

За сам крај важно је истаћи да је више него јасно да је правослађе веома важно за ментални склоп и ментално здравље Срба. У средњем веку оно је било најважнији пол око кога се вртео српски духовни живот и формирао ментални склоп. А и данас када је друштво добрано секуларизовано види се да су Срби практично само они који имају свест о томе да су православни или да су православног порекла, без обзира да ли су сада атеисти или припадају некој другој вери. Сви они који су прекинули са сазнањем да су некада били православни данас Срби нису, мада су српског порекла.

Miroljub Jevtic

SERBIAN ORTHODOXY AND MENTAL STRUCTURE OF SERBS

Summary

Religions have always played a major role in creating a mental structure of their followers. Thus, the Serbian Orthodox influences the creation of the mental structure of Serbs. That is why Serb's mental structure is impregnated by Orthodoxy. From the middle Ages, especially since the establishment of the autocephalous Serbian church 1219th this fact is more than visible. Orthodox affiliation was more important than belonging to the ethnic group. During the centuries of Ottoman and Austrian rule over the Serbs that fact especially was obvious . Only those who remained Orthodox, or are aware of their orthodox origin remained Serbs .Those Orthodox have led the fight for the restoration of the Serbian state. It can be say that the modern Serbian state was born in a battle which leaders were heroes inspired by orthodoxy.

The proof for this is the fact that Serbian Orthodox Church is the most influential and respected national institution.

Keywords: Orthodoxy, Nation, Mental Structure. Mental Health, Influence, Politology of religion

ЛИТЕРАТУРА

- Амфилохије Радовић, «Православна црква и њен историјски и духовни живот», *Црква Христова и свет религије* / [приредио] епископ хвостански Атанасије Ракита, Београд, Досије; Фоча, Богословски факултет Свети Василије Острошки, 2007.
- Анастасија Митрофанова Владимировна, «Интеграција православног света», *Национални интерес*, бр. 1/2011.

- Aneela Sultana, «Taliban or Terrorist? Some Reflection on Taliban's Ideology», *Политикологија религије*, бр. 1/2009. год. 3.
- Aneela Sultana, «Digging Islamic Roots of Jihad to Unveil the Truth», *Политикологија религије*, бр. 1/2008. год. 2, Београд
- Биљана Рибих, *Relations Between Church and State in Republic Croatia*, *Политикологија религије*, бр. 2/2009. година 3.
- Бранислав Ђурђевић, *Улога Цркве у старијој историји српског народа*, Свјетлост, Сарајево, 1964.
- Владета Јеротић, *Психолошко и религиозно биће човека*, Беседа, Нови Сад, 1994.
- Владика Николај, *Пролог Охридски*, Глас цркве, Шабац, 2000.
- Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Просвета Београд, без године
- Gregory R. Copley, «Meeting the Burden of Statehood: Is Kosovo Ready?», *Политикологија религије*, бр. 1/2007, год. 1.
- Епископ Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Сфариос, Београд, 1989.
- Епископ Николај, *Сабрана дела*, књ. 3, Химелстир, 1986.
- Живојин Ђурић, «Православна религија у Србији и савремена неолиберална економска политика», *Политикологија религије*, бр. 1/2007, год. 1.
- Ziad Fahed, «How the Catholic Church views the Political Community», *Политикологија религије*, бр. 1/2009. год. 3.
- Зоран Кинђић, «Српски народ и божја правда», *Политичка ревија*, бр. 3/2010.
- Иринеј Буловић, *Говор молитвеног ћутања : између прошлости и будућности*, Политика, 27.01.2003. стр. А9, Београд
- Иринеј Буловић, «Монаштво и проблем страдања», *Теолошки проблеми*, 3/1972. год. 5.
- Јован Пламенац, *Православни српски архиепископи и патријарси (1219-2010)*, Принципи прес, Београд, 2010.
- *Историја српског народа*, Српска књижевна задруга, књ. 1, 2. изд., Београд, 1994.
- Мирољуб Јевтић, «Political Science and Religion», *Политикологија религије*, бр. 1/2007. год. 1.
- Мирољуб Јевтић, «Православње и српски национални идентитет», *Српска политичка мисао*, бр. 1-4/1998.
- Мирољуб Јевтић, «Ханефијски фикс и модерна српска правна историја», *Анали правног факултета*, бр. 2/2007, Београд.
- Мирољуб Јевтић, «Исламизација као чинилац албанизације на просторима бивше СФРЈ», *Етнолог*, Скопље, бр. 2/2000.

- Мирољуб Јевтић, «Теократија у модерном свету», *Српска политичка мисао*, бр. 3/2009.
- Нићифор Дучић *Историја Српске православне цркве : од првијех десетина 7 в. до наших дана*, Доб, Београд, Гацко, 2008.
- Павле, *Да нам буду јаснија нека питања наше вере. Књ. 3.* : Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 1998.
- Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*, Свјетлост, Сарајево, 1989.
- Предраг Пузовић, «Православна црква од 1920. до 2000. године», *Две хиљаде година хришћанства* (Дани српског преображења 8, Народна библиотека Ресавска школа) Деспотовац, 2001.
- Сања Шуљгаић, «Функционисање српске државе у средњем веку», *Политичка ревија*, бр. 3/2010.
- Симо Матавуљ, *Пилипенда и друге приповјетке*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1970.
- Halil Inalcik, *Ottoman civilization*, Ankara, 2009.
- Фотије Сладојевић, *Стазама светог апостола Павла*, Истина, Београд, Шибеник, 2008.
- Срђан Кусовац, «Политика, а не лингвистика», *Побједа*, Подгорица, 30.8.2010, стр. 3.

Resume

The consciousness of each nation is formed in very long time and under different influences. Serbian consciousness is formed under the special influence of the Orthodox Christianity. Orthodox forms of Christianity began to influence the Serbs from the first meeting with him, but the dominant influence started when the Serbian Orthodox Church gained autocephaly 1219th. From that time The consciousness of Serbs is inseparable from Orthodoxy. We emphasize that this claim should not lose from mind that religion and nation are two different things and that Orthodoxy is not created only. Many nations are Orthodox. Many who are not also used to be Orthodox. That means we must remember that between Orthodoxy and Serbs, or any other nation, we can not put sign of equality. But the conjunction of historical circumstances shows that only those who follow the Orthodox tradition, or atheists who come from Orthodox families express today that they do care about Serbs interest. We do not ignore that there are members of the Serbian nation among members of small religious communities. But they are few and not significant for the total mass of the Serbs. Secondly, when choosing between Serbs and their religious community affiliation they prefer the community, even if it is against the interests of the nation. For all these reasons Orthodoxy and Serbs are inseparably connected. Especially because almost all

those who for whatever reason, accepted another Christian confession or Islam with time built itself into other national collectivities.

Овај рад је примљен 12. августа 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

*Јелена Миљковић-Матић**
Институт за политичке студије, Београд

ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНЕ НАУКЕ: ОДРЕЂЕЊЕ ЕТНОЛОГИЈЕ И ЕТНОСА КОД МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА**

Сажетак

Миленко С. Филиповић је истакнути српски етнолог, који је радио током прве половине 20. века, покушавајући да осавремени своју науку преиспитивањем њених задатака и основних појмова, као што је насловни појам етноса. Овај познати српски етнолог је допринео покретању националне науке са застарелих позиција у правцу бољег разумевања и развоја етнологије као научне дисциплине.

Кључне речи: Српска етнологија; Наука о народу; Етнос; Етнологија; Миленко С. Филиповић.

Етнолог Миленко С. Филиповић (1902-1969) је имао веома дуг радни период живота, укупног распона од четрдесет и пет година, укључујући ту и пензионерске године током којих није престао да се активно бави науком, до краја живота. За све то време су се његови ставови, нормално, развијали, али се не мењајући толико колико су се мењале ствари око њега. Од 1924. године, када је објавио свој први научни рад, па до 1969. када се упокојио, отприлике на средини стоји период Другог светског рата, који представља кратку паузу у Филиповићевој радној биографији, време када није био научно активан. То је, такође, време у коме се десила изузетно велика етничка промена: Југославија, која се окупила око српске политичке, војне, културне и историјске величне и снаге, претво-

* Истраживач-сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

рила се, након рата, у комунистички агломерат „народа и народности“ са јаком антисрпском оријентацијом. А Миленко Филиповић је, као и многи други људи, нарочито интелектуалци, морао бити затечен таквим преокретом. Етнологија каквом се он бавио, наука о народу, национална наука, у чијем се центру налазио српски и југословенски патриотизам и уопште човекољубље, која је бринула за напредак нације а нарочито непросвећених друштвених слојева као национална етнологија, али и за везе са другим народима и општу добробит као општа етнологија, преко ноћи је деградирана на немаштовиту технику препознавања културних атавизама из неке измишљене праисторије, којом треба доказати схематичну телеологију што води ка диктатури пролетаријата. Овај се сукоб између две концепције етнологије и политичких идеологија које иза њих стоје поприлично одразио у дискусији коју је Миленко Филиповић имао са марксистичким колегом Шпиром Кулишићем у неколико бројева сарајевског часописа Преглед средином 1950-их година. Њихову расправу је етнолог Гордана Горуновић сагледала као сукоб два теоријска правца у етнологији, али је наговестила да се у њиховим ставовима одсликава много дубља и обухватнија стварност.¹⁾ У сваком случају, у тих пар текстова је Миленко Филиповић дао највише својих ставова о самој етнологији, ставова који у историји наше науке о народу стоје на размеђи два раздобља. Једно представља класична етнологија као национална наука, а друго нека нова етнологија, која није патриотска „наука о народу“²⁾ а која је првобитно покушано да буде историјско-материјалистичка у време када је на Западу еволуционизам био одавно превазиђен, а затим је уследила њена антропологизација која јој је потпуно променила карактер.³⁾ У свему томе, Миленко Филиповић је, током владавине марксизма и паралелно са њом, успео да стару парадигму модернизује до њених максималних могућности унапређивања пре него што етнологија прекорачи у скроз нов приступ чињеницама, што је учинила 1970-их година, непосредно након његовог одласка из овог света.

1) Gordana Gorunović, „Pseudomarksizam i protofunkcionalizam u srpskoj etnologiji: Kulišić vs. Filipović“, *Етноантрополошки проблеми*, н.с. год. 1, св. 2, 2006.

2) Aleksandar A. Miljković, „O Sretenu Vukosavljeviću kao sociologu našeg sela“, *Sociološki pregled*, br. 1, god. IX, Beograd, 1975.

3) Иван Ковачевић, „Из етнологије у антропологију“, у Иван Ковачевић, *Традиција модерног : Прилози историји савремене антропологије*, Етнологска библиотека, књ. 20, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду и Српски генеалогски центар, Београд 2006.

Први рад у том низу надмудривања, којим је започело непријатељство између дотадашњих уважених колега и чак пријатеља, Миленка Филиповића и Шпира Кулишића, јесте Филиповићев текст „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и Херцеговини“.⁴⁾ Не изгледа да је он тај рад писао са изазивачким намерама, као провакацију, него заиста као преглед дотадашњег стручног и научног рада у Босни и Херцеговини. Филиповић је приказао дотадашњу ситуацију из наслова, оценио је и предложио неке идеје за унапређење етнологије у овој југословенској републици. У целом првом одељку Филиповић излаже мишљење о некадашњем неповољном политичком амбијенту за науку о народу у Босни и Херцеговини који изједначава са професионалном мањкавошћу. Он недвосмислено каже да „регионално-етнолошка проучавања редовно имају нужно и извесна национална обележја и као последицу национално буђење и афирмацију“,⁵⁾ чиме је показао да је у потпуности свестан друштвене одговорности коју етнолог има, као неко ко у већој или мањој мери утиче на токове националне свести људи чији културни живот проучава. Филиповић даље каже да је руководство сарајевског Земаљског музеја у време аустроугарске владавине над Босном и Херцеговином „затварало очи пред националном и етничком стварношћу у Босни“ и да су то углавном били „окупаторски службеници“ којима није било у интересу да кроз музејске збирке прикажу чињенично етничко стање.⁶⁾ Том политичком пристрасношћу су се огрешили не само о истину него и о професију, о начело научног поштења и објективности. Иако Миленко Филиповић није даље развијао ову тему, лако одавде можемо закључити да је политику засновану на етничком начелу видео као природну последицу заједништва одређене популације, заједништва које се остварује кроз географску, историјску и културну блискост. А ту и етнолошка проучавања имају своју улогу, у формулисању и препознавању симбола те блискости и етничких атрибута.

Миленко Филиповић само констатује ангажовано место етнологије у историјском животу друштва, без да улази у анализу или вредновање њене улоге. Он је, како се чини, доста јасно видео како стоји ствар са етнологијом, али је просто прихватио да је то историјски тако постало и да етнологија има своје место у дру-

4) Milenko Filipović, „Etnološki (etnografski) rad u Bosni i Hercegovini“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 10, Sarajevo, oktobar, god. VII, knj. II, 1955.

5) Исто, 211.

6) На истом месту.

штву, као и свака наука, уосталом, само ова мало више уплетена у друштвени живот. Оваквим је односом према чињеницама показао управо максималну научну непристрасност у околностима у којима је једноставно немогуће избећи међусобну уплетеност научних и ширих друштвених ставова. Филиповић је иначе проносио кроз читаву своју научну делатност изузетну објективност и поштење, кад је излагао чињенице о различитим етничким групама, пореклу становништва или културних елемената, који ни из далека не иду сви у прилог Срба нити Југословена и без да је икада дао да се наслути било какав његов емотиван однос према било којој чињеници која је као патриоти могла и да му се не допада. Краће речено, иако је етнологија утопљена у политичку стварност и Миленко Филиповић је тога у приличној мери свестан, ни једног тренутка није наговестио да би се тиме требало окористити у било ком правцу, нити уопште интервенисати на томе. Напротив, стиче се утисак да се трудио управо супротно - да ослободи етнологију политичког притиска не би ли она била заиста научан приступ чињеницама које се тичу етноса, народа, културе - као што се борио већ са интуитивном природом самих ових великих, тешких и значајаних појмовних конструкција око којих се етнологија уобличила. Он и пише да је тек недавно етнологија постала права наука, која је „по традицији и потреби“ дуже функционисала као „национално-патриотски посао“ сакупљања умотворна и описивања обичаја.⁷⁾ Овим је Миленко Филиповић померио у много дубљу перспективу тачку посматрања етнологије у њеној ангажованости. У односу на потребу коју је испуњавала као национално-патриотски посао, на задатку подизања националне свести кроз дивљење умотворинама и обичајима, сада су њени циљеви и другачији и бројнији, префињенији и обухватнији, са прилагођеним техникама и методима. Како се променила политичка стварност тако се мењала и етнологија, па је уместо приоритетног подржавања етногенетских и државотворних напора, чиме се бавила током 19. века, предузела да детаљно упозна и мапира становништво, тј. да га класификује по одређеним критеријима и да га атако структурише. Ако је овај циљ имао неку друштвену употребљивост онда је то, с обзиром на Филиповићеву заинтересованост за упоредна проучавања, једино могло бити стварање мреже пријатељских етничких група под окриљем националних етнологија, односно опште етнологије која утврђује њихове културне сродности и везе.

7) Исто, 213.

Да је етнологија као друштвено ангажована наука имала да послужи племенитим, хуманистичким циљевима у Филиповићевом програму, а не дневнополитичким, види се и из другог дела споменутог његовог рада „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и Херцеговини“. Ту Миленко Филиповић излаже којим све задацима досадашњи резултати етнолошког рада у Босни и Херцеговини нису успели да одговоре, јер су недовољно подробни и потпуни, као и нека насумична набрајања на чему би све ту још могло да се поради. Из свега се види Филиповићева идеја о широкој друштвеној употребљивости резултата етнолошког рада, која би допринела сваковрсном унапређењу живота људи. Тако се он жали како „нисмо на пример у могућности да дамо чак ни преглед народних ношњи или народне уметности“, који се релативно лако формално дефинишу и набављају на терену, а за којима жуде и страни научници и туризам и филмска индустрија и омладинска мода и установе за примењену уметност. „Поред тога“, пише он даље, „потребне су нам студије како о појединим крајевима и њиховим проблемима тако и о појединим појавама или комплексима из народног живота неке етничке групе или уопште на већем пространству.“ То је само у националним границама - да се упозна свој народ, његов живот, проблеми који ту постоје и да се искористе предности. На општем плану, каже даље, „сложеније појаве су толико занемарене да за дуже времена нећемо моћи успешно решавати проблеме од већег и ширег значаја, као што су на пример постанак појединих етничких група, симбиоза разних етничких или народних група у истом пределу или чак и истим насељима, са појавама које одатле проистичу, порекло појединих црта или елемената у култури и етничким особинама“. ⁸⁾ Ово све спада, сходно спецификацији науке коју је Миленко Филиповић усвојио још на почетку каријере, у општу етнологију, која се бави развјетком етноса или народа, али и међусобним додирима и утицајима оних који не деле једну етничку свест – речју, у „проблеме од већег и ширег значаја“ него што су они моноетнички или унутарнационални. Ово је складно са тврдњом коју је који ред касније изнео, а коју можемо сматрати Филиповићевом дефиницијом етнологије: да је савремена етнологија све мање наука о патријархалним групама и егзотичним елементима а „све више и више наука о народном животу свих народа“. ⁹⁾ Овде он, наравно, под животом подразумева процес сталног трансформисања, моди-

8) Исто, 213.

9) Исто, 214.

фиковања и прилагођавања а не статични скуп окошталих обичаја, као што је то често и наговештавао. Етнологија снима живот народа и ставља податке на располагање разним потребама науке, друштва, те нације и, по логици ствари, човечанства; ангажованост етнологије какву види Миленко Филиповић није и не може бити више у формирању нације и њене државе, пошто је тај посао завршен, него у њеној улози инструмента напретка друштва, од најмањих јединице групног идентитета као најситнијих елемената етноса па до човечанства. „То је и таква је права етнологија: наука која се бави свим народима на Свету“.¹⁰⁾ Она је, као друштвени фактор, у функцији бољег живота људи у свим нацијама па, тако, омогућава и бољи свет за свакога. Миленко Филиповић не испитује исправност историјских чињеница, као што је настанак етничких или националних идентитета, већ их прихвата као датости и очекује да њихово проучавање допринесе да људи живе квалитетније, како у физичком тако и у духовном погледу. Он говори о просвећивању, али и о обиљу „других проблема при чијем је решавању потребна помоћ етнологије“, као што је подизање животног стандарда, унапређење здравља, али и васпитање на занатима и вештинама, затим њихово искоришћавање у производњи, расветљавање историјских проблема какви су, на пример, босанска црква или познавање јужнословенске старине, етничких процеса у прошлости и данас и многих других.¹¹⁾

Филиповићево одређење етнологије, односно промена у њеном друштвеном значењу, стоји у тесној узајамној вези са одређењем појма етноса. Миленко Филиповић насловни појам етнологије, етнос, није одредио прецизном формулом, како се од појмова очекује да изгледају у егзактним наукама, него онако како је нормално да један појам изгледа у хуманистичкој истраживачкој области. Ни појам историје нити појмови друштва или културе, на пример, нису нимало прецизни, као што не постоје ни беспрекорно дефинисани теоријско-методолошки приступи историјским и друштвеним појавама који омогућују сваком истраживачу да утврди исте ствари гледањем из истог угла - па то све није препрека за истраживање ових поља стварности. Миленко Филиповић је етнос покушао да дефинише пред крај живота, у књизи *Теорија етноса* која је остала недовршена и необјављена и чији нам садржај, зато,

10) Milenko Filipović, „Savremena etnologija ili etnografija. Osvrt na članak Š. Kulišića: 'Antiistorizam funkcionalne škole u etnologiji'“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 3-4, Sarajevo, mart-april, god. VIII, knj. I, 1956, 148.

11) Milenko Filipović, „Etnološki (etnografski) rad u Bosni i Hercegovini“, 214.-215.

није познат.¹²⁾ На основу онога што се може закључити из успутних натукница о етносу које је дао у својим радовима о другим темама, док се још није био упустио у његово озбиљно дефинисање, видимо да Филиповићев појам етноса доводи науку и друштвену стварност у динамички међусобни однос, где једна другој и претходе и следе у стварању реалности. Притом се мимоилазе дневно-политичке и идеолошке конотације које је овај појам наследио из прошлости, док је служио у сврхе уобличавања националне државе, већ се теоријски ослонац налази у хуманизму а мера уплитања науке у друштвени ток одређује поштовањем историјске спонтаности. Овде одлично служе речи Николаја Берђајева „Служење народу је истовремено стваралачка изградња народа“, као подршка и илустрација тумачењу појма етноса које реконструишемо у делу Миленка Филиповића.¹³⁾

Једначећи међусобно појмове етничке групе, културе и психичког типа,¹⁴⁾ Миленко Филиповић је обухватио све моменте који су битни за одређење етноса на данас општеприхваћен конструктивистички начин, од ког га је делио само корак којим би изишао из есенцијализма - као што је то, нешто касније, експлиците учинио код нас Душан Бандић. Овај проблем, проблем интуитивног а не дефинисаног насловног појма науке којом се бави, етноса, толико је жуљио Миленка Филиповића да се он током целе своје каријере борио са њим, да би коначно одлучио да му посвети читаву једну студију, по свој прилици књигу.¹⁵⁾ Књига, наравно, није потребна да би се прекорачио јаз између есенцијализма и конструктивизма, већ само промена угла гледања која се може објаснити на свега неколико страна, као што је то урадио Душан Бандић у свом чланку „Етнос“.¹⁶⁾ Можемо нагађати, на основу чињенице да је Миленко Филиповић писао опширну *Теорију етноса*, да он тај корак у нову парадигму још није могао да направи, да је био запетљан у силна узалудна позитивистичка објашњења етноса која су захтевала читаву књигу, али ипак не можемо знати да ли би се можда у неком

12) О рукописној заоставштини Миленка Филиповића се испредају легенде и још није откривено шта се с њом десило.

13) Nikolaj Berdajev, *Carstvo duha i carstvo cesara*, IP Svetovi, Dobra vest, Novi Sad 1992, 65.

14) Milenko Filipović, „Savremena etnologija ili etnografija ...“, 146. и „Цвијићева антрополого-географска школа“, *Географски преглед*, I, Сарајево, 1957, 22.

15) Ђурђица Петровић, „О Миленку С. Филиповићу“, у књизи: Миленко С. Филиповић, *Човек међу људима*, избор и предговор Ђурђица Петровић, Српска књижевна задруга, коло LXXXIV, књ. 553, Београд 1991, 480.

16) Dušan Bandić, „Etnos“, у: Dušan Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Ogledi o narodnoj religiji*, 3. izd., Biblioteka XX vek, 69**, Beograd, 2008.

тренутку просветлио и изишао из тог подухвата са разумевањем симболичке природе овог појма коју је, без сумње, негде наслућивао.

У том смислу је употребљив пример његово формално одређење етноса, које гласи: „Један народ, као етнологска категорија, састоји се редовно од мањих етничких група разнога ранга“,¹⁷⁾ где одређује етнос као мању, неформалну групу него што је то народ који се одликује именом, државом и можда још неким другим одредницама. Пошто претпоставимо, дакле, да под народом подразумева нацију, као кад се каже Срби или Кинези – народ са државом - остаје да схватимо шта је мислио под речима „етнологска категорија“. То би могло да значи „у етничком смислу а не политичком“, што би онда, с једне стране, одредило народ и нацију као ознаке за мање-више исту емпиријску групу, али функционално битно друкчије појмове и, с друге стране, упућивало на народ као на најбројнији етнос који се састоји од мањих етничких група. Или би, пак, могло да значи да је народ искључиво научни, теоријски појам, који не постоји осим као термин у етнологији, као „етнологска категорија“, која се може употребити за две емпиријске стварности, чиме прави везу између два нивоа сложености и облика појимања реалности: оног који уједињује људе на културно-географској основи у етничке групе и оног који уједињује људе на политичко-историјској основи у државе. Вероватније ће бити да је имао на уму оно прво значење кад је написао да је народ етнологска категорија, али би се ипак требало замислити над двозначношћу ове његове тврдње и искористити је да осавременимо речи Миленка Филиповића и актуелизујемо његове ставове, претворивши етнос из тобож емпиријског појма нејасне садржине у вишенаменску теоријску алатку.

Видимо да је несвесно Миленко Филиповић био у приличној мери начисто с тим да етнос треба растеретити од некаквих демона, а ми смо, захваљујући код нас Душану Бандићу, видели како то растеређивање треба да изгледа и касније сазнали да се демон зове есенцијализам или научно веровање у онтолошку стварност етноса. То би значило да треба, поред осталог, раздвојити емпиријски садржај појма од оног идеолошког, поготово што је овај други историјски превазиђен. Мистичко-месијанску идеју етноса, која је послужила својој сврси уобличавања нације - прво српске па одмах за тим и југословенске - требало је музеологизовати као артефакт из националне историје и заменити новом динамичком силом

17) Milenko Filipović, „Savremena etnologija ili etnografija...“, 152.

у садржају овог појма који надаље треба да послужи као методска алатка за проучавање феномена народа. На овом послу се Миленко Филиповић заиста ангажовао током читавих четрдесетпет година свог научног рада, стављајући науку у службу бољег живота, радећи на познавању чињеница ради добробити народа али и унапређења науке о народу. Нема много значаја то што он сам није успео да направи тај квалитативни скок у конструктивистички приступ стварности и можда би било претерано очекивати да је урадио још и то. Сасвим је довољно за поштовање што је видео да су промене потребне и наслућивао у ком се правцу има да ради на развоју етнологије и појма етноса, да би они и даље омогућавали да, како смо напред цитирали Берђајева, служење народу буде истовремено његова стваралачка изградња.

Jelena Miljkovic-Matic

THE PROBLEM OF NATIONAL RESEARCHES: DEFINING ETHNOLOGY AND ETHNOS BY MILENKO S. FILIPOVIĆ

Summary

Milenko S. Filipović is an extinguished Serbian ethnologist from the first part of the XX century. He was trying to modernize his science field by questioning its tasks and basic terms, such as the term ethnos. This famous Serbian ethnologist contributed to development of national science from its obsolete position to better understanding and development of ethnology as scientific discipline.

Key words: Serbian ethnology, science on people, ethnos, ethnology, Milenko S. Filipović.

ЛИТЕРАТУРА

- Gordana Gorunović, „Pseudomarksizam i profunkcionalizam u srpskoj etnologiji: Kulišić vs. Filipović“, *Етноантрополошки проблеми*, н.с., год. 1., св. 2, 2006.
- Aleksandar A. Miljković, „O Sretenu Vukosavljeviću kao sociologu našeg sela“, *Sociološki pregled*, br. 1, god. IX, Beograd, 1975.
- Иван Ковачевић, „Из етнологије у антропологију“, у Иван Ковачевић, *Традиција модерног : Прилози историји савремене антропологије*, Етнолошка библиотека, књ. 20, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета и Српски генеалогски центар, Београд 2006.

- Milenko Filipović, „Etnološki (etnografski) rad u Bosni i Hercegovini“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 10, Sarajevo, oktobar, god. VII, knj. II, 1955.
- Milenko Filipović, „Savremena etnologija ili etnografija. Osvrt na članak Š. Kulišića: 'Antiistorizam funkcionalne škole u etnologiji'“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 3-4, Sarajevo, mart-april, god. VIII, knj. I, 1956.
- Миленко Филиповић, „Двијићева антропогеографска школа“, *Географски преглед*, I, Сарајево 1957.
- Nikolaj Berdajev, *Carstvo duha i carstvo cesara*, IP Svetovi, Dobra vest, Novi Sad, 1992.
- Ђурђица Петровић, „О Миленку С. Филиповићу“, у књизи: Миленко С. Филиповић, *Човек међу људима*, избор и предговор Ђурђица Петровић, Српска књижевна задруга, коло LXXXIV, књ. 553, Београд, 1991.
- Душан Бандић, „Ethnos“, у: Душан Бандић, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Ogledi o narodnoj religiji*, 3. izd., Biblioteka XX vek, 69, Beograd, 2008.

Resume

Milenko S. Filipović was a prominent Serbian ethnologist, whose work stands at the crossroads in the course of the history of Serbian ethnology. Although he didn't take a step into the new constructivistic paradygm, he felt that a great change should have been introduced to Serbian ethnology anyway, so that it could remain the science considering peoples' interests, the national science. For, ethnology was transformed from the scientific justification of the national constitution to a science considering inner and outer problems of national culture and identity. Among other problems, Milenko Filipović dealt with the problem of defining the title term of ethnology, ethnos, which he tried to unload of its organic conceit so that it could be considered in a more free, symbolic sense. Although he didn't manage to modernize basic ethnological terms, nor the ethnology itself along with them to the extent he must have felt it necessary, we must still consider his work a significant effort towards improvement of the national science and modernizing its assumptions.

Овај рад је примљен 24. јула 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

УДК:
323.1(=163.41)(497.16)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=30
Бр. 4 / 2011.
стр. 69-88.

*Владан Станковић**
Институт за политичке студије у Београду

ГРАЂАНСКИ КОНЦЕПТ ЦРНОГОРСКЕ НАЦИЈЕ – ТЕХНОЛОГИЈА АСИМИЛАЦИЈЕ СРБА *IN VIVO***

Сажетак

Кроз овај научни рад аутор истражује идентитетско питање у Црној Гори.

Предмет истраживања је идентитет као индивидуални доживљај колективних вредносних представа о: пореклу, нацији, вери, држави... Истовремено, овде се идентитету приступа и са становишта друштвеног (и националног) инжењеринга, кроз могућност и технолошке поступке замене идентитета – асимилацијом. Аутор поставља проблемску ситуацију у равн запитаности пред чудовишном технологијом преобразбе идентитета прокламованим (и насилно-спроводним) грађанским концептом нације-простора који у својој суштини има поступке асимилације над колективитетима који му се опиру. Проблемско питање тада је логично и консеквентно: како сачувати национални идентитет на основу етничког идентитетског порекла, непрекинутог предања, ужлебљене верске припадности (и праксе) и стремљења ка јединственом државотворном простору?

Услед међупредметности теме (историја, социологија, политичке и правне науке) аутор користи разноврдне методске поступке: од развојног метода, преко метода унакрсних култура, метода конкретизације и генерализације, до нормативног метода и метода

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

анализе садржаја... Циљ истраживања је да укаже на штетност грађанског концепта црногорске нације по српске националне интересе. Значај истраживања је од велике важности за дефинисање коначног статуса српског народа у Црној Гори.

Кључне речи: идентитет, национални интерес, српски народ, Црна Гора

ПЕРСПЕКТИВА ПРВА – АНАЛИТИЧКИ НИВО

Средином септембра месеца 2011. године одржан је састанак врха владајуће Демократске партије социјалиста Црне Горе (ДПС), са вођом Социјалдемократске партије (СДП) Ранком Кривокапићем и “припадницима црногорске интелектуалне елите” (махом члановима Дукљанске академије наука и уметности). На том састанку, далеко од очију јавности, расправљана су нека текућа питања будућег развоја Црне Горе, али и “поједина идентитетска питања” у светлу резултата пописа.¹⁾ Скупу нису присуствовали неки водећи челници владајуће ДПС: председник Републике (Филип Вујановић) и председник владе (Игор Лукшић), али и, доскора најзначајнији ауторитет у врху највеће странке – Светозар Маровић.²⁾ Састанак су чак и најзначајнији инденпендистички медији назвали “скупом јастребова” а предводили су га, лидер ДПС-а (и неразвлашћени главар Црне Горе) – Мило Ђукановић, и “јастреб међу јастребовима” – челник СДП-а Ранко Кривокапић.

Из једне овако, на први поглед непристрасно срочене вести (схваћене као низ логичких чињеница), просечна аналитика могла би извући неколико важних закључака:

1. На том састанку су недостајали неки важни људи из врха владајуће ДПС, чији се искази унеколико косе или бар разилазе са “јастребовима” из Председништва ДПС-а;

1) В. Радојевић: “Мило се враћа?”, *Вечерње новости*, 23. септембар 2011: “Један од учесника *Тајне вечере* професор Шербо Растодер казао је у петак да састанак није био *конспиративан већ редован* на коме се расправљало о политичкој и економској перспективи Црне Горе, али и о идентитетским питањима.”

2) Н. Ђурић: “*Тајна вечера* за повратак Ђукановића”, *Политика*, 24. септембар 2011: “Како сазнаје *Политика*, састанку нису присуствовали председник Црне Горе Филип Вујановић и премијер Игор Лукшић, који борави у Њујорку на Генералној скупштини Уједињених нација, али је тајном и нигде најављеном скупу присуствовао лидер Демократске партије социјалиста Мило Ђукановић.”

2. Тзв. “јастребове” у ДПС-у предводи лично председник странке и најмоћнија фигура у Црној Гори, човек који и даље повлачи konce иза сцене, и који је притисцима из Европске уније (због неодрживих афера које га прате) склоњен са кључне позиције у власти Црне Горе.³⁾

3. Председник ДПС-а, Мило Ђукановић, не само да се не слаже са појединим изјавама Председника Републике и ставовима Председника владе (из исте су странке), него није задовољан ни начином на који они воде ова (идентитетска) питања.

4. Чињеница да су састанку СДП-а и ДПС-а присуствовали и нестраначки, радикално монтенегринско-дукљански настројени, интелектуалци може указивати на збрајање, али и збијање редова. Редови се збијају око пројекта промене идентитета људи који живе у Црној Гори.

5. На основу информација може се уочити да једна група политичара дужносника-ДПС-а (која је до сада лојалност наплаћивала користољубљем: везама, позицијом и новцем), није више у стању да прати Ђукановићев даљи убитачан политички темпо када је бар о идентитеској трци реч. За ову групацију политичара “новоидентитетски пројектанти” су поставили прејак ритам; захтевају се мере – радикалне и брзе. Тако се стиче утисак да чак и у оквиру ДПС-а постаје приметна, једна не тако мала, група људи која није у стању да Ђукановића безпошtedно следи у свим експериментима. Они се залажу за једну прихватљивију политику према српском националном идентитету, али и према држави Србији, тежећи да српско-црногорске односе релаксирају те да их врате у корито савезништва и, што је могуће, блискије сарадње.⁴⁾

Због свих ових ситуационих гигања и комешања Кривокапић и Ђукановић су и одржали састанак: пребројавања, збрајања и збијања. Пребројавања да се види на кога може да се рачуна. Збрајања

3) Немали је број оних аналитичара који Ђукановића повезују са: наркоферама и трговином жена (тзв. *Случај С.Ч*), са истрагом у Барију због шверца цигаретама, али и за “ратнохушачко држање потпиривањем, подстицањем, и учествовањем у ратном командном ланцу током деведетих година” (*Дубровачко ратиште*). Према овим разматрачима дневнополитичких дешавања Мило Ђукановић је постао идеалан агент утицаја евроатлантске наднационалних корпорација НАТО-а и ЕУ, пошто исказује све оне особине које се за једног агента траже. Он је: властољубив, среброљубив и изнад свега “уцењен прљавом прошлoшћу”.

4) Према овој политичкој визури ти би односи били на нивоу односа две независне државе: Црне Горе Николе Петровића и Србије Петра Карађорђевића са почетка XX века.

да би се поделиле улоге. И збијања у циљу предуземања хитних мера како би се процес монтенегризације Црне Горе наставио, али и много делотворније даље спроводио.

РАВАН ДРУГА – ЕТНОИДЕНТИТЕТСКИ И/ИЛИ ГРАЂАНСКИ КОНЦЕПТ ЦРНОГОРСКЕ НАЦИЈЕ

Читава прича о технолошком инжењерингу изградње црногорског идентитета некако лавира између два концепта: бржег и радикалнијег етноидентитетског, и споријег (али темељнијег) грађанског.⁵⁾ Овај процес има за циљ: асимилацију Срба у Црној Гори и њихово претварање у Црногорце, стабилизацију црногорске државности, и отклањање опасности да Црна Гора постане консоцијативна држава или држава конститутивних народа попут нпр. БиХ. Повод за брже деловање је последњи попис одржан у пролеће 2011. године, који не само да није довео до настанка већинске (црногорске) нације, већ је за последицу имао да је већински језик у Црној Гори (црногорски) заправо језик којим говори тек мањи део становника, а да је већински језик заправо српски који је према слову устава Црне Горе само језик једне од мањина. Ови су подаци забринули властодршце, и довели до тога да треба нешто хитно да се предузме, “како би се Црна Гора стабилизовала”.⁶⁾

Етногенетски концепт црногорске нације и њен однос према српском националном питању у Црној Гори

У претрази за црногорским националним идентитетом укључена је потрага за црногорством као етногенетском или расном особеношћу. Ово екстремно становиште, које и данас у Црној Гори има немалу снагу, базирано је на исказивању расноморфоло-

5) М. Кнежевић, “Црногоризација кроз грађанизацију”, 423-426, *Недовршена држава*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 425: “Привид истоветности црногорског као грађанског и националног је у томе што се Србима као мањинском народу – или народу у мањини – не признаје конститутивни национални статус, него се Срби из Црне Горе у Црној Гори растварају у Црногорце као држављане, а онда преображавају у нови национални идентитет – Црногорце по националности.”

6) Ево како о тој Пировој победи на попису из 2011. године извештава један од монтенегринских медија: “Popisni podaci, međutim, ne daju razloga za neku euforiju među žestokim suverenistima: Crnogorci jesu relativna većina, ali nijesu većinski narod; jeste se udvostručio broj građana koji govore crnogorskim jezikom ali crnogorski jezik nije postao dominantan jezik.” (D. Đuranović: “Srpsko-crnogorski identitetski čvor”, Informativni portal – *Analitika*, од 14. јула 2011, <http://www.portalanalitika.me/politika/tema/31680-srpsko-crnogorski-identitetski-vor.html>)

шке различитости Црногораца од Срба.⁷⁾ Утемељивач ових теза је хрватски идеолог и повјесничар Иво Пилар (писао под псеудонимом: L. von Südland), а његов главни настављач у Црној Гори био је Савић Марковић Штедимлија. Када пише о простору јужне Далмације, Пилар у њега, на основу натегнуто изведених података недовољно поузданог *Летописа пона Дукљанина*, укључује и Боку и приморје до пред Бар користећи за читав тај простор синтагму: *Црвена Хрватска*. На истраживања Пилара надовезаће се Штедимлијина НДХ-азијска идеологија *црногорства* према коме Црногорци не само да нису Срби, већ су нека врста неизбрисаних Хрвата са простора вековно србизоване Дукље. Штедимлија уводи и расни, па и расистички моменат у читаву причу тврдећи да је једнородни род Хрвата (ваљда Далмата или Далматинаца, прим В.С), Црногораца и Шиптара троплемена нит СловеноГота којима важну генетску ноту дају староседелачка племена илирског порекла. У најгрубљем: светла раса Динарида са србством србијанског влашкомолочког и потоњег алтајско-анадолског генетског састава нема ама баш никакве везе. Ова теза се подупире деловима из једне од редакција *Барског родослова пона Дукљанина* где се на једном месту, када аналита пише о крајевима словенског управитеља Светопелека, набрајају области којима управља исти: земље кроз које теку реке са планина у море назване *Maritima* (Приморске земље), и земље кроз које теку реке што се уливају у Дунав – *Surbia* (Србија) или *Transmontana* (Прекогорје или загорске земље).⁸⁾ Ове две велике области поново се деле: приморски део на Белу Хрватску или Доњу Далмацију (од Далме до Винодола са Сплитом као седиштем архиепископије) и на Црвену Хрватску или Горњу Далмацију (од Далме до Драча, са Дукљом као седиштем архиепископије); а Србија или загорски део укључује: Босну од Дрине на запад, и Рашку од Дрине на исток. Ова етимологија савршено би се уклапала у тезу о динарско-готском пореклу Црногораца, који са Албанцима и Хрватима (ваљда Далматима, прим. В.С) чине непрекинуто етничко јединство некаквих динарскоалпских примораца. Ове недоказане чињенице Штедимлија као «Црногорац црвенохрватског подријетла», који је завршио у Павелићевој НДХ-азији као

7) Тако нпр. Шпиро Кулишић износи тезу о суживоту Дукљана (ваљда некаквих Илиро-Грчко-Римљана) и Хрвата, и пориче постојање Срба на том простору. (Видети у: Š. Kulišić, *O etnogenezi Crnogoraca, Pobjeda, Titograd*, 1980, str. 85-86)

8) (уредио) Т. Живковић, *Летопис пона Дукљанина/ Барски родослов или Gesta Regnum Sclavorum*, Историјски институт/Манастир Острог, Никшић/Београд, 2009, стр. 380.

пропагатор усташке Хрватске православне цркве, обилато користи на пуно места. Тако је остварена једна расногенетска подлога за идеологију монтенегринства у коме се и најмање различитости између Срба у Србији и оних у Црној Гори истичу и намерно преувеличавају.⁹⁾ На расну подлогу се потом надовезује монтенегринска историографија која износи тврдњу да је (велико)српска Рашка окупирала развијенију и цивилизовану Дукљу преко Немањића, који су Дукљу не само припојили већ и анектирали.¹⁰⁾ При томе се видно прећуткују две веома важне чињенице. Прва, да су Немањићи пореклом из приморског Грбља (између Будве и Тивта), и да је Стефан Немања столовао у Рибници (на «подгоричком Калемегдану»), где му се родио и син Растко, будући монах Сава. Друго, да су Немањићи само објединили Рашку и Дукљу које су неспорно и тада биле српске земље. Сводећи Србе и српство само на Рашку, монтенегрински идеолози су редуковали српство на србијанство и Србију. То су пре њих већ урадили Далматинци и западни Херцеговци, који су на тај начин исекли везу и са косовским митом. Дукљански идеолози тезу о свеопштем насиљу Срба над Дукљом, Зетом и потоњом Црном Гором поткрепљују и на време Турака смело тврдећи да непрестани валови српскорашких досељеника са простора Косова, Рашке, јужне Србије и из Метохије непрестано заплускивали дукљански простор.¹¹⁾ Тако је Црна Гора са четири нахије остала једина оазе славне дукљанске прошлости. И таман када се зачела црногорска држава на дукљанско-зетским традицијама, она је поново, по заступницима ових теза, окупирана великосрпским пројектом уклањања црногорске династије Петровић са трона и анектирањем Црне Горе у Краљевину СХС, стављањем под династију Карађорђевића. Игром случаја и сам Карађорђе, ро-

9) Има мишљења и међу самим староседеоцима Србије (али и Србима из других српских земаља) да "Svaki ili gotovo svaki Srbin iz Crne Gore u Beogradu se ponaša kao imperijalni Srbin ili kao neko ko je mnogo vredniji od Srbijanca, te da se kao takav može ponašati kako mu volja nalaže - i nadmeno, i osiono, i bahato, i hajdučki - dok u Zagrebu Crnogorci klimaju glavom i onda, kada to nije potrebno, čute u situacijama u kojima bi u Beogradu satima držali slovo, a svoje srpsko poreklo pretvaraju u crnogorsko, zasnovano na stalnoj borbi protiv velikosrpskog koncepta. Dokaz je ponašanje poznatih Crnogoraca u Hrvatskoj, na čelu s Veljkom Bulajićem za vreme sukoba 90-ih godina." (<http://www.standardmagazin.com/tema.php?ID=804>)

10) Савић Марковић Штедимлија иде толико далеко да сматра да је уласком "u sastav Nemanjine države nestalo je 1184. godine Crvene Hrvatske kao samostalne zemlje." (S. Marković Štedimlija: *Osnovi crnogorskog nacionalizma*, Zagreb 1937, str. 38)

11) С. Терзић: "Идеолошки корени црногорске нације и црногорског сепаратизма", <http://www.njegos.org/arhsrpski/idkor.htm>: "Дакле, српски емигранти из Рашке су извршили пресудан утицај на национални преображај и преоријентацију Дукљана, својим досељавањима, под чијим утицајем почело је да се име Хрват замењује именом Србин."

доначелник србијанске династије, коренима је из Црне Горе. Сукоби бјелаша и зеленаша, унитариста и федералиста, карађорђевићеваца и петровићеваца само ће преламати ову слику о односу монтенегринства спрам српства. Комунисти су већ у Јајцу 1943. године, следећи планове Коминтерне са Дрезденског конгреса из 1928. године (којим је стављен у задатак сузбијање великосрпског буржоаског хегемонизма), предвидели постојање Црне Горе као федералне јединице будуће Југославије, а Ђилас пред крај 1945. године излази са причом о црногорској нацији као нечему што је утемељено у историји.¹²⁾ На пописима у време комунистичке диктатуре у Црној Гори Срби ће бити бележени као статистичка грешка, понекад и испод 3%.¹³⁾

Насртаји на национални идентитет Срба у Црној Гори данас

Насртаји на српско национално биће у Црној Гори иду у неколико праваца. Монтенегризација Црне Горе дукљанизацијом, најпре (како је већ описано), настоји да од Црне Горе направи државу дукљанског идентитета у којој живи сој Црногораца – троплеменика Албанаца и КроДалмата. Како је национални идентитет Црногораца још увек у превирању, из његове флуидности да се закључти да је листом Црногораца-Дукљана тек негде око 30%, и да је још једно 15-так процената просрпских Црногораца. Према последњем попису црногорским се језиком служи тек близу 37% становника Црне Горе, а Митрополија црногорскоприморска и даље је не само саставни део Српске православне цркве, већ и национална установа у Црној Гори од највећег поверења. Сви ови подаци не иду у прилог новоидентитетским пројектанитима црногорске нације који су прогласивши Црну Гору за грађанску државу најпре

12) Б. Ђурашковић, “Национални идентитет Црногораца”, од 17. фебруара 2011, <http://www.nspm.rs/srbija-i-crna-gora/nacionalni-identitet-crnogoraca.html>: “Тада долази до покретања тзв. Црногорског питања, а нова нација је рођена 1. маја 1945. године након објављивања текста *О Црногорском националном питању* у листу *Борба*, аутора Милована Ђиласа.”

13) С. Терзић, “Идеолошки корени црногорске нације и црногорског сепаратизма”, <http://www.njegos.org/arhsrpski/idkor.htm>: “Јединствен је пример у Европи да се становници једне провинције, односно републике, практично преко ноћи постају припадници нове нације (не постоји сличан пример). Слободно народно изјашњавање онемогућено је репресивним мерама комунистичке власти. Процес однарођавања Срба у Црној Гори био је саставни део свеукупне државне и партијске политике - од уставних решења, државних и партијских докумената, до научне, просветне, образовне и културне политике.”

настојали да кроз грађански концепт раздвоје државно од националног. Захтеви Срба у Црној Гори за консociјативношћу, где би, по узору на Холандију, Белгију или БиХ, сразмерно учествовали у држави и друштву, и били један од конститутивних народа, глатко су одбијени. Очигледно је да се антисрпском двојцу Ђукановић-Кривокапић жури да доврше црногорско национално питање тако што ће га наметнути за већинско. Прибегава се свим могућим и немогућим средствима да би се раскинуле традиционалне везе Срба са осталим српским земљама: Србијом и Републиком Српском. Нисмо без разлога сведоци протеривања свештеника Митрополије црногорскоприморске из Црне Горе, као и настојања да се српски језик представи тек као језик националне мањине у Црној Гори (иако се њиме служи чак 43% становника Црне Горе). Овај брзоплети микс монтенегринства дукљанизацијом (заснованог на грађанском концепту нације-простора држављана Црне Горе) има за циљ избегавање рововске гандијевске борбе са српским народом у Црној Гори.¹⁴⁾ Срби би у тој борби неспорно добили јер су се показали као тврд орах: они су једна од две најбројније националне заједнице са језиком којим говори највише становника Црне Горе. Сврха инсистирања Ђукановића на измени идентитета људи у Црној Гори има за циљ трајно онемогућавање неког новог формирања заједничке државе истородног народа. Он то и не крије када каже: «Сви који нас то саветују не раде то из братских побуда, него остављају шансе некоме да нас за десет или 20 година опет пита: па добро, пошто смо у свему исти, што ће нам две српске државе једна поред друге? А то значи нови круг у празно. Добродошли у 1918.»¹⁵⁾

14) Ову борбу најављују већ дуже српски политички прваци у Црној Гори, али осим равноправности српског са црногорским језиком (што је на формалноправни начин већ онемогућено устав Црне Горе), не истиче се јасно у чему би се све огледала та конститутивност, и да ли би она значила и остваривање консociјативности у пуном обиму у друштву. Тако нпр о том питању један од политичких вођа Срба у Црној Гори, Горан Даниловић каже: "Srbi u Crnoj Gori treba da postanu konstitutivan narod i želimo da srpski jezik vratimo u nivo ravnopravnog sa crnogorskim jezikom koji je jednom vrstom pravne egzibicije izdignut iznad svih jezika u službenoj upotrebi..." (N. Zečević: "Strategija vlade Srbije nije agresorski dokument", Informativni portal – *Analitika*, од 9. марта 2011. године, <http://www.portalanalitika.me/politika/licnosti/21712-strategija-vlade-srbije-nije-agresorski-dokument.html>)

15) Н. Ђурић: "Србија оптужена да својата Црну Гору", *Политика*, 14. јули 2011, <http://srb.time.mk/read/580f1d3bb7/d7f9f3c5ff/index.html>

УГАО ТРЕЋИ – ПОЛИТИЧКО (ПРЕКОМ) ПОЗИЦИОНИРАЊЕ

Странке у Црној Гори и однос према заједничкој држави и српском питању

Политичку сцену Црне Горе након првих вишестраначких избора 1991. године представљала су само три значајнија политичка покрета: Савез комуниста Црне Горе – СКЦГ (који се, у основи, залагао за лабаву федерацију Црне Горе са Србијом у форми СР Југославије као пакта две посткомунистичке елите), Народну странку Црне Горе – НСЦГ (која је у свој програм прибележила чврсту федеративну заједницу Србије и Црне Горе, којој би се временом придружили и Република Српска и Република Српска Крајина у форми Савеза (све)српских земаља), и Либерални савез Црне Горе – ЛСЦГ (који је од почетка инсистирао на независности Републике).¹⁶⁾ Када је реч о националном изјашававању, СКЦГ и потоња преименована Демократска партија социјалиста (ДПС) су ово питање препустили личном осећају својих чланова и присталица, мада су обе партије, а нарочито СКЦГ држали да у Црној Гори живе Црногорци који су по својој суштини са Србима исто – један те исти народ који се само различито зове.¹⁷⁾ Са пуцањем шавова унутар дотада монолитног ДПС-а (који се збио 1997. године) Ђукановић запоседа неспорну лидерску позицију, и заговара, бар с почетка, наставак сустанарског живота у заједничкој држави са Србијом.¹⁸⁾ Социјалистичка народна партија (СНП) Момира Булатовића, наставила је да се залаже за федерацију са Србијом и чвр-

16) Д. Петровић, *Српске политичке странке*, Култура полиса, Београд, 2010, стр.126: “У Црној Гори је до краја 1997. године политички систем био релативно упрошћен јер је највећи део мандата редовно освајала Демократска партија социјалиста, која има сличан профил реформисаних комуниста као СПС. Традиционалну српску опцију у тој републици је заступала Народна странка, а сепаратистичку, црногорску Либерални савез.”

17) С. Терзић: “Идеолошки корени црногорске нације и црногорског сепаратизма”, <http://www.njegos.org/arhsrpski/idkor.htm>: “Да би се то очигледно насиље без преседана, на изванредан начин рационализовало и било лакше прихваћено у народу, ширена је пропаганда да је то свеједно тј. *ми смо и Срби и Црногорци*”.

18) Показаће се да је ово био само тактички потез Ђукановића и његовог окружења на који је насела већина лидера тадашње србијанске опозиције. Праве Ђукановићеве намере исказане су тек током агресије НАТО-а на СР Југославију (1999), и непосредно након Петог октобра (2000), када се Ђукановић политички разилази са својим дугогодишњим пријатељем из Србије и саборцем Зораном Ђинђићем.

сто се везала за лични режим Слободана Милошевића. Скретање Народне странке ка Ђукановићу, имало је за последицу формирање Српске народне странке (СНС), која одбрану српства у Црној Гори већ тада истиче у први план.¹⁹⁾ Од 1997-2000. године трајаће хладни рат Мила Ђукановића и Слободана Милошевића, у коме ће Ђукановић освајати део по део надлежности савезне државе, заокружавајући црногорску самобитност.²⁰⁾ Већ 6. октобра 2000. године, дан након обарања Милошевићевог режима, Ђукановић ће почети да наступа готово ултимативно: за њега је будућност Црне Горе одређена жељом за сопственом, међународно признатом државношћу. Формирање Државне заједнице Србија и Црна Гора биће само предах у Ђукановићевом ходу на путу независности, који је стрпљиво и упорно поплочавао непрестаним опструкцијама изазивајући нефункционисање заједничких органа државног савеза.²¹⁾ Пред референдум 2006. године снаге удружене око СНС формирају Српску листу (СЛ), која ће заједно са СНП-ом предводити борбу за очување заједничке државе са Србијом. Од петог октобра 2000. године до референдума Ђукановић ће постати главни заговорник индипендизма у Црној Гори, маргинализујући дотада сепаратистички ЛСЦГ, преуевши му чак и програм и политичке циљеве. Након референдума Црна Гора тесном већином од 55,3%, постаје независна (за 0,3% или за свега 2.000 гласова), па је тако савез ДПС и Социјалдемократске партије Црне Горе (СДП) и по државном питању остварио још једну кључну, али Пирову, победу јер (показаће се то у више наврата) политика коју води осовина Ђукановић – Кривокапић неће бити у стању да стабилизује националне тензије у малој Црној Гори.

19) М. Суботић, "Постдејтонско раздобље – Србија и њене политичке странке до НАТО агресије 1999. године", *Политичка ревија*, 01/07: 55-78, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр.67: "Док већина народњака остаје уз Ђукановића, правдајући то наставком борбе против Милошевића, други део се издваја, и на челу са Божидарем Бојовићем, формира Српску народну странку (СНС)."

20) <http://www.standardmagazin.com/tema.php?ID=783>: "... од 1997, када је Milo Ђукановић направio fundamentalni okret од политике чија је перјаница до тада био, рођиње нова ера сназног антисрпског друштеног и квазинационалног инжинџинга, базирана на стваранју низа политичких пројеката попут црногорског језика, црногорске цркве, дукљанске академије, са гомилом квазиисторијског утемељивања посебног националног идентитета Црногораца."

21) Д. Петровић, В. Станковић, *Заједничка држава Србије и Црне Горе*, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 116: "Била је то држава која је формално, и на папиру, постојала. Она је имала међународни субјективитет (*ius representationis*), али фактички није постојала, јер се њена власт није простирала на делу територије, у једној од република-чланица."

По(д)бачаји изградње црногорског идентитета

Попис из 1991. године, показао је да у Црној Гори живи 61,86% Црногораца и 9,34% Срба.²²⁾ Одложени попис из 2003. године знатно отежава посао творцима нових државоликних творевина на Балкану, јер се сада као Црногорци пише свега 43,16%, а Срба је чак 32% укупне популације Црне Горе. Дуго припремани попис из 2011. године бележи пад српске популације 28,73%, наспрам 45% (тачније 44,98%) Црногораца. Па ипак, није остварен циљ да се намакне надполовична већина становништва за пројекат стварања црногорске нације.

Идентитетско питање у Црној Гори настало је оног тренутка када су власти предвођене неприкосновеним аутократом Милом Ђукановићем добиле у задатак да формирају независну државу Црну Гору, а све у циљу слабљења српског етничког простора на Балкану. Изградња државе није једноставан посао, јер је осим власти и територије, за тако нешто неопходно постојање и трећег елемента, а то је народ. Показало се да је овај трећи, и најважнији састојак државотворности (у конкретном случају при формирању црногорске међународнопризнате државе) веома тешко остварив. Странацке прекомпозиције у којима важну улогу играју (про)српске политичке странке, тесна и сумњиво издејствована независност Црне Горе (уз свесрдну помоћ еунијашког двојца Лајчак-Липка), и упорна борба српског народа у Црној Гори за своју равноправност учинили су од идентитетског пројекта «Црна Гора → Црногорцима» немогућу мисију.

Свест о породичном пореклу, заједничко вековно предање, свест о српском пореклу црногорске државе, и припадност јединој канонској цркви источног обреда у Црној Гори – Српској православној цркви (оличеној у Митрополији црногорско-приморској СПЦ) учинили су да се пројекат превођења Срба у Црногорце по коминтерновском сценарију (промовисан Ђиласовом заоставштином из 1945) учини немогућим, па се прибегло суптилнијим методама кидања српског националног бића у Црној Гори.²³⁾ Отуда су се монтенегрински главари досетили грађанског концепта црно-

22) http://sr.wikipedia.org/wiki/Демографија_Црне_Горе

23) О осуди етнофилетизма уопште, па и оног у Црној Гори и Македонији видети у: Љ. Стојановић, “Екуменизам и етнофилетизам – православно поглед”, *Политикологија религије*, 1/07: 133-156, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2007, стр. 138.

горске нације, према коме би држављанство, а не етничко порекло и етничка припадност били кључни фактор за изградњу црногорске нације.²⁴⁾ Овај меки, или етатистички облик *melting pot*-а, асимилацијом етно-националног у државно-национално, спроводио би се у две фазе. Прва етапа претварања Срба у Црногорце била би она у којој би Срби били обавезни да прихвате све законе једног националистички устројеног црногорског режима – чак и оне које Србе дискримишу и доводе их у поданички положај, не само спрам црногорске националне већине (тачније, такође мањине са свега 45% укупне популације), већ и спрам осталих националних заједница у Црној Гори. Због истог етногенетског порекла и исте традиције, најлакши облик технолошког трансфера је преименовање Срба у Црногорце, те је зато удар на српско национално биће у Црној Гори и најинтензивнији. Устав Црне Горе, који је донет након проглашења независности октроисао је Црну Гору као грађанску државу.²⁵⁾ Попис у Црној Гори показао је да је Црна Гора не само мултиетничка, већ и мултинационална држава, и да би форсирање грађанског пројекта црногорске нације, неизоставно фаворизовало Црногорце у односу на све остале националне заједнице у Црној Гори (Србе, Муслимане, Бошњаке, Албанце и Хрвате). Због тога, свако задирање државе у идентитетска питања значи атак на слабије националне заједнице, и покушај – технологијом националног инжењеринга – асимилације.²⁶⁾ Иако је у Уставу грађански прокламована, како сада ствари стоје бар у догледно време, тешко да је за очекивати да ће Црна Гора бити држава држављана Црне Горе, који би се сви листом звали Црногорцима, и који би преузели некакав црногорски национални идентитет. Намера да се настави асимилација Срба, и њихово претапање у Црногорце порађаће сукобе по свим идентитетским питањима у будућности.²⁷⁾

24) В. Станковић, “Српско питање у постреферендумској Црној Гори”, *Политичка ревија*, 03/06: 521-530, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 527: “Према овом мишљењу и етнички Срби су заправо Црногорци, јер је њихова матична држава Црна Гора.”

25) У члану 2 став 1 Устав Црне Горе прописује: “Носилац суверености је грађанин који има црногорско држављанство.”

26) М. Кнежевић, “Црногоризација кроз грађанизацију”, 423-426, *Недовршена држава*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 423: “Црногоризујући интегрizam посеже за неколико опробаних алатки из домена социјалног и политичког инжењеринга.”

27) Предраг Вукић историчар и члан Главног одбора Народне странке Црне Горе децидрано закључује: “odnosi između Crnogoraca i Srba treba da budu ustavno-pravno regulisani po evropskim standardima. Srbi moraju, u svom interesu, napustiti svoje dosadašnje stanovište da su oni i Crnogorci isti narod. Nekad, nema sumnje, jesu bili, a danas su – uglavnom

Српски народ у Црној Гори збија редове, и већ се сада међу његовом духовном, културном и политичком елитом, а и међу самим Србима у Црној Гори доводи у питање легитимитет овакве државе Црне Горе. Наиме, док је Црна Гора била српска држава, или бар *и српска држава*, дотле је она могла имати легитимитет и у српском народу у Црној Гори. Када је она постала искључиво *црногорска држава четири нахије* са пројектом *цетињизације* читаве Црне Горе, међу Србима ван цетињске општине уврежило се становиште да је њих та и таква цетињска Црна Гора окупирала, и да они не желе да имају ишта са Монтенегринима са Цетиња, па да ако је то Црна Гора – несрпска, и чак шта више, антисрпска творевина – онда ти и такви Срби нису и не треба да буду Црногорци. Црна Гора је историјски обухватала само четири нахије, а сав остали простор су Брда, на приморју – Бока, па се поставило питање зашто би Брђани са Брда или Срби из Боке, ти његошевски Срби, сада пристали да их цетињска Црна Гора *поцетињи*, и *поцрногорчи* (а у ствари монтенегризује и дукљанизира).²⁸⁾ Неприлике Срба у Црној Гори додатно се усложњавају ако се зна да црногорска релативна већина од 45% (а заправо фактичка национална мањина и тек номинална национална већина) настоји да неравномерном заступљеношћу у власти и друштву узурпира готово сву друштвену моћ, на штету Бошњака, Муслимана, Албанаца, Хрвата и нарочито Срба (којих, иако има готово 30% по најновијем попису, у дистрибуцији моћи учествују са свега пар процената).²⁹⁾

izborom i voljom Crnogoraca – međusobno antagonizovani.” (<http://www.koreni.net/modules.php?name=News&file=print&sid=642>, текст: Ђ. Bilbija, “Srpsko pitanje u Crnoj Gori – njegove glavne linije”)

- 28) Из књиге Илије Петровића, *Црногорска похара Куча*, Књижевна задруга Српског националног вијећа, Подгорица, 2010: “Територијално проширење Црне Горе на рачун српских племена из Брда, уколико Црногорци нису Срби, већ – према дукљанској „науци” – нешто што је сасвим различито од Срба, морало би бити црногорска окупација српских крајева, а све жртве црногорског отимања тих подручја, чак и појединачне, биле би последица црногорског злочина заснованог на расизму.”

Ево шта о цетињском расизму дукљанско-монтенегринске идеологије каже Предраг Вукић: “Stvara se jedna cetinjska nacija! To, objektivno, znači da, u ovoj sadašnjoj fazi, Cetinjani smatraju kako su im bliži Hrvati iz Dubrovnika nego naši ljudi iz Kolašina, sa Žabljaka... Oni ne samo što smatraju neprijateljima Srbe van Crne Gore, za njih su neprijatelji i Srbi u Crnoj Gori ili, recimo Crnogorci iz Boke Kotorske. Stanovništvo sa severa Crne Gore smatra se inferiornom klasom, nazivaju ih *irvasima*, a i primorci su, isto tako, klasa koja zaslužuje prezrenje. Sebe proglašavaju nekom *nadrasom*, nadklasom. *Bogovi hodaju Ceti-njem!*, виће njihov slikar Тihomir Тihо Vujović. Oni, dakle, smatraju da su nadrasa, kojoj je sve dozvoljeno, van morala, van svih normi, pravila ponašanja, za koju zakona nema.” (M. Vujović (интервју): “Predrag Vukić – Srpstvo je Cetinje definitivno izgubilo”, nedeljnik *Duga*, Beograd, 2011, <http://www.srpskapolitika.com/Tekstovi/Komentari/2006/072.html>)

- 29) М. Бабовић: “Чедомир Антић – Црногорски идентитет се гради на антисрпству”, *Вечерње новости*, 16. јули 2011: “Црна Гора је једина европска држава која нема етничку

Циљ да Црногорци коначно постану већинска нација у својој држави није остварен. Црногораца је нешто више него према попису из 2003. године, али уз сву кампању медија и државне инфраструктуре – то је, ипак, недовољно. Црногорци ће и даље остати једини народ у Европи који има своју државу, али нема своју (већинску) нацију. Покушај вештачког прављења црногорске нације, по узору на сличне пројекте у окружењу тако је претрпео неуспех.

*
* *

Нема сумње да се српски народ у Црној Гори нашао у до сада најтежој ситуацији још од доба Отоманских освајања. Петровићевска Црна Гора била је, без обзира на нијансне разлике у приступима и сензибилитету спрам неких питања (однос према католицима, однос према владарској кући у будућој заједничкој држави) по својој суштини српска држава, српскија и од саме Србије.³⁰⁾ У доба Брозове диктатуре Срби, премда се нису тако писали, имали су подношљивији положај, јер се сматрало да су Срби и Црногорци исто, и да је реч само о другачијем називу, што у друштву радничке класе и није имало тако велики значај, јер се национално затирало у корист класно освешталог.³¹⁾ Међутим данас, када се етничко и национално биће становништва у Црној Гори располутило на Србе и Црногорце, сведоци смо отвореног насртаја на српску националну заједницу, и њен идентитет, јер је она једини могући резервоар за фабриковање новоцрногораца.³²⁾

већину, а тако нешто није препознала својим уставом. Уколико у наредним деценијама власти не буду свеле српски народ на малобројну мањину, поставиће се питање како то да једна трећина становништва у државној управи чини мање од четири одсто запослених.”

- 30) R. Jovičević, “Politički projekat crnogorske države i nacije”, *Pečat*, 51/09, od 27. februara 2009. godine, <http://www.pecatmagazin.com/2009/02/51-9/>: “Postepenim sticanjem samostalnosti, krajem 18. i početkom 19. veka, najpre pod vodstvom cetinjских vladika, kasnije kao kneževina, a od 1910. kao kraljevina, Crna Gora razvijala se kao država srpskog naroda.”
- 31) Д. Петровић, В. Станковић, *Заједничка држава Србије и Црне Горе*, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 136: “У Југославији је било лакше изјашањавати се као Црногорац, јер је то била пре национална одредница; нека врста ексклузивитета у српском националном корпусу, који се опет топио у југословенство.”
- 32) Разлоге за остваривање ових насртаја Миодраг Вуковић (ДПС) види у “суспостављању грађанске Црне Горе националној, тј. националистичкој Србији.” (М. Кнежевић, *Изверена држава*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 454)

Могући развоји ситуација (студија случаја)

На основу свега изнетог могуће је наслутити неколико ситуационих токова. У овом процесу активна страна која креира и режира је црногорски режим, а пасивна страна је српска национална заједница у Црној Гори.

1. сценарио: Највероватније ће црногорски режим настојати да не само негира присуство српског народа на простору Црне Горе (те да га у циљу асимилације и игнорише), већ ће предузети све доступне и оствариве мере како би новоидентитетским сценаријом његов број и снагу умањивао.³³⁾ Ударе које планира Ђукановић-Кривокапићев режим ишао би у неколико праваца: удар на Митрополију црногорскоприморску и митрополита Амфилохија Радовића лично (изгон свештеника, подстицање канонски непризнате религијске заједнице Црногорске православне цркве против Митрополије и сл),³⁴⁾ маргинализација и/или корупција српских политичких покрета и странака, обесмишљавање српског језика, културе и предања у Црној Гори, фалсификовање српске историје у Црној Гори, даље фабриковање дукљанске идеологије и монте-негринства кроз образовни, медијски и јавни простор Црне Горе, одржавање дипломатских односа са Србијом на што нижем нивоу... Овакав сценарио не би се одрекао етногенетског приступа изградње црногорске нације, али би га надопуњавао концептом грађанскоцрногорског национализма.³⁵⁾

33) М. Вучинић: “Расрбљавање Црногораца и нови добросуседски односи”, *Нова српска политичка мисао*, од 17. јула 2011. године, <http://www.nspm.rs/srbija-i-crna-gora/rasrbljavanje-crnogoraca-i-dobrosusedski-odnosi.html>: “Створена је независна црногорска држава, али јој очигледно недостају Црногорци који су већински опредељени да припадају овој новоуспостављеној држави и нацији, која грозничаво тражи свој национални идентитет. Држава Црна Гора се не може изградити без Црногораца и црногорског државног националног идентитета, зато се јасно може видети да актуелна власт у Црној Гори отворено и то под окриљем државе спроводи убрзану десрбизацију као главни и одлучујући услов за стварање водеће црногорске нације. То је очигледни пример спровођења националног инжињеринга, који има јасан циљ да што пре сведе број Срба на подношљив број како је то већ учињено по познатом обрасцу у новоуспостављеним државама.”

34) Ово је само продужетак политике из комунистичког доба када је “... највише контроверзи било са одредбом о злоупотреби вере у политичке сврхе, под којом се могла подразумевати свака активност која није била по вољи датом политичком тренутку или етапи у развоју социјализма.” (Т. Бранковић, “Савез комуниста Југославије и религија”, *Политиколозија религије*, 2/07: 81-96, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2007, стр. 88)

35) Један од челника Ђукановићевог ДПС-а, Миодраг Мишко Вуковић, не скрива да иза црногорског национализма заправо стоји концепт грађански устројене државе: “Данас је потребно – више него икад – бранити у Црној Гори идеју грађанског уређења држа-

2. сценарио: Могућ је и мање радикалан развој ситуације на терену, према коме би мекши део овог или неког новог режима точак промена зауставио на тренутном стању. У основи такав би режим признао реалност постојања српске националне заједнице у Црној Гори (не и нације). Он би настојао да релаксира односе Црне Горе према српском националном бићу у Црној Гори: умањио би црногорски национализам,³⁶⁾ побољшао би односе Црне Горе и Србије као две независне пријатељске државе,³⁷⁾ а Србима у Црној Гори би признао нека права као националне мањине чија је матица Србија.³⁸⁾

3. сценарио: Према овој варијанти српске политичке снаге би узеле учешћа у некој новој власти. Срби би постали конститутивни народ у Црној Гори, пошто их сигурно има бар 1/3 укупне популације, а српски је најупотребљаванији језик.³⁹⁾ Црна Гора би поново постала држава и српског народа, а Срби у Црној Гори би коначно

ве, грађанског национализма,...” (op.cit: М. Кнежевић, *Изневерена држава*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 454)

- 36) Тако се недавно могао чути глас тихе већине поборника црногорске независности или индпендентиста (скупу: *Црна Гора изазови будућности – проблеми и алтернативе* присуствовали су и неки просрпски јавни делатници) а јасно је осуђено потпиривање црногорског национализма иза кога стоје Ђукановић, и нарочито Ранко Кривокапић, те се каже да је: “SDP diskriminatorска, на momente rasistička i latentno fašistička – ocijenio je Popović, ali nije pojasnio zbog čega tako misli.” (M. Novaković, “Izazovi budućnosti – Crna Gora nema političku elitu nego oligarhiju”, *Vijesti-online*, од 16. септембра 2011. године, <http://www.vijesti.me/vijesti/izazovi-buducnosti-crna-gora-nema-politicku-elitu-nego-oligarhiju-clanak-38288>)
- 37) D. Vujanović, “Filip Vujanović – braća probleme mogu da reše”, *Večernje novosti-online*, од 27. јуна 2011. године: “Doživljavao sam i doživljavam da Crna Gora i Srbija treba da budu dve najbližije države, ne samo u regionu, nego i globalno.”
- 38) Видети изјаву председника Црне Горе Филипа Вујановића за београдски дневник *Блиц*: “Ono što je Crna Gora obavezna jeste da u uslovima i vremenu postojanja Srpskog nacionalnog saveta, tela osnovanog u decembru, poštuje njihov stav da svoja prava žele da ostvare kao manjina i da obezbedi sve ono što pripada manjinama prema našem ustavu.” (T. Trikić, “Srbima status manjine u Crnoj Gori”, *Blic*, од 20. маја 2009, <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/93314/Srbima-status-manjine-u-Crnoj-Gori>)
- 39) На овом валу је и изјава доскорашњег функционера Српске народне странке у Црној Гори Добрила Дедића: “Srpska narodna stranka, ustima svog portparola Dobrila Dedeića, već je saopštila: da za crnogorske Srbe traži status konstitutivnog naroda po bosansko-hercegovačkom modelu (kao i za druge koji čine više od tri odsto stanovništva), kako njihovi interesi u budućnosti ne bi nikada bili ugroženi *neprincipijelnim koalicijama druga dva ili tri naroda*. U ime svoje partije istovremeno odbacujući mogućnost da Srbi dobiju status nacionalne manjine i tako sebi unapred zagarantuju zakonom predviđeni broj mesta u parlamentu, Dedeić je naglasio da SNS insistira da Skupština Crne Gore bude reformisana tako da dobije dom građana i dom naroda.” (<http://www.koreni.net/modules.php?name=News&file=print&sid=642>, текст: Ђ. Bilbija, “Srpsko pitanje u Crnoj Gori – njeogoševske glavne linije”)

задобили све атрибуте једне конститутивне нације.⁴⁰⁾ Срби би се уместо статуса мањине изборили за консociјативни статус у друштву.⁴¹⁾ Дошло би до истински смањених тензија између декларисаних Црногораца и Срба. Односи Црне Горе и Србије били би не само коректни и пријатељски, већ и срдачни, братски и комплементарни у многим питањима спољне политике.

Предлог мера

- дати сву могућу: финансијску, логистичку, кадровску и политичку подршку српском народу у Црној Гори да опстане на својим вековним огњиштима;
- престати са илузијом да су Црногорци и Срби један исти народ;
- пружити пуну логистичку подршку Србима у Црној Гори да се што пре изборе за конститутивност, ако већ не могу добити своју територијалну аутономију;
- дефинисати стратегију према Црној Гори, и неутралисати потезе тренутне власти у Црној Гори које су уперене против виталних интереса Срба у Црној Гори, државе Србије, и Републике Српске;

Vladan Stankovic

CIVIL CONCEPT OF MONTENEGRO'S NATION – TECHNOLOGY ASSIMILATION OF SERBS *IN VIVO*

Summary

Through this research work the author explores the question of identity in Montenegro.

The case study is an individual experience of identity as a collective notion of value: the origin, nationality, religion, country... At the same time, the approach to the identity question is from the standpoint of social (and national) en-

40) Драган Симеуновић управо у установама и политици види разлику између етноса и нације, која је квалитативно виши облик колективног организовања. (Видети: Д. Симеуновић, *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009, стр. 15: “Нација за разлику од етноса обавезно има своје институције, своју писменост и своју политику.”)

41) М. Ђурковић, “Srpski narod u Crnoj Gori”, *Nova srpska politička misao*, од 11. октобра 2006, http://starisajt.nspm.rs/Debate/2006_djurkocix_cg1.htm: “Suprotno centralističkom unitarnom modelu koji nudi vladajuća struktura, Srbi će morati da ponude i da se izbere za model konsocijativne demokratije kakav je Lijphart definisao upravo za zajednice u kojima ne postoji jedna dominantna nacionalna grupacija. Polazeći od takvog cilja postavlja se niz zadataka kako za srpsku zajednicu u CG, tako i za državu Srbiju, ali i za društvene subjekte u Srbiji.”

gineering, and technology through the possibility of mistaken identity processes - assimilation. The author poses a problematic situation in the plane wondering the identity of a monstrous transformation technology proclaimed (and aggressively applied) civil concept of nation-space, which in essence is assimilation procedures of collectives who oppose it. The problem question than is logical and consistent: How to preserve national identity based on ethnic identity of origin, unbroken tradition, wedged religion (and practice) and striving towards a unified nation-building space? Due interdisciplinary's topics (history, sociology, political science and law) by using diverse methodical procedures: the development of methods, through cross-culture method, the method of concretization and generalizations, and normative methods and content analysis... The aim is to show the harmful effects of the civil concept of a Montenegrin nation for the Serbian national interests. The significance of the research is of great importance for defining the final status of the Serbian people in Montenegro.

Key words: identity, national interest, the Serbian people, Montenegro

ЛИТЕРАТУРА

- Đurković Miša, "Srpski narod u Crnoj Gori", *Nova srpska politička misao*, од 11. октобра 2006, http://starisajt.nspm.rs/Debate/2006_djurkovic_cg1.htm
- Симеуновић Драган, *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009.
- Bilbija Đuro, "Srpsko pitanje u Crnoj Gori – njegoševske glavne linije", <http://www.koreni.net/modules.php?name=News&file=print&sid=642>
- Trikić Tanja, "Srbima status manjine u Crnoj Gori", *Blic*, од 20. маја 2009, <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/93314/Srbima-status-manjine-u-Crnoj-Gori>
- Vujanović Dubravka, "Filip Vujanović – braća probleme mogu da reše", *Večernje novosti-online*, од 27. јуна 2011. године
- Novaković Milica, "Izazovi budućnosti – Crna Gora nema političku elitu nego oligarhiju", *Vijesti-online*, од 16. септембра 2011. године, <http://www.vijesti.me/vijesti/izazovi-buducnosti-crna-gora-nema-politicku-elitu-nego-oligarhiju-clanak-38288>
- Кнежевић Милош, *Изневерена држава*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Бранковић Томислав, "Савез комуниста Југославије и религија", *Политикологија религије*, 2/07: 81-96, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2007.

- Вучинић Маринко, “Расрбљавање Црногораца и нови добросуседски односи”, *Нова српска политичка мисао*, од 17. јула 2011. године, <http://www.nspm.rs/srbija-i-crna-gora/rasrbljavanje-crnogoraca-i-dobrosusedski-odnosi.html>
- Петровић Драган, Станковић Владан, *Заједничка држава Србије и Црне Горе*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Jovičević Rade, “Politički projekat crnogorske države i nacije”, *Pečat*, 51/09, од 27. фебруара 2009. године, <http://www.pecatmagazin.com/2009/02/51-9/>
- Бабовић Милован, “Чедомир Антић – Црногорски идентитет се гради на антисрпству”, *Вечерње новости*, 16. јули 2011.
- Vujić Mišo (интервју), “Predrag Vukić – Srpstvo je Cetinje definitivno izgubilo”, *nedeljnik Duga*, Београд, 2001, <http://www.srpskapolitika.com/Tekstovi/Komentari/2006/072.html>
- Петровић Илија, *Црногорска похара Куча*, Књижевна задруга Српског националног вијећа, Подгорица, 2010.
- Станковић Владан, “Српско питање у постреферендумској Црној Гори”, *Политичка ревија*, 03/06: 521-530, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Стојановић Љубивоје, “Екуменизам и етнофилетизам – православни поглед”, *Политикологија религије*, 1/07: 133-156, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2007.
- http://sr.wikipedia.org/wiki/Демографија_Црне_Горе
- <http://www.standardmagazin.com/tema.php?ID=783>
- Суботић Момчило, “Постдејтонско раздобље – Србија и њене политичке странке до НАТО агресије 1999. године”, *Политичка ревија*, 01/07: 55-78, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Терзић Славенко, “Идеолошки корени црногорске нације и црногорског сепаратизма”, <http://www.njegos.org/arhsrpski/ikdor.htm>
- Петровић Драган, *Српске политичке странке*, Култура полиса, Београд, 2010.
- Ђурић Новица, “Србија оптужена да својата Црну Гору”, *Политика*, 14. јули 2011, <http://srb.time.mk/read/580f1d3bb7/d7f9f3c5ff/index.html>
- Zečević Nenad, “Strategija vlade Srbije nije agresorski dokument”, *Informativni portal Analitika*, од 9. марта 2011. године, <http://www.portalanalitika.me/politika/licnosti/21712-strategija-vlade-srbije-nije-agresorski-dokument.html>
- Ђурашковић Борис, “Национални идентитет Црногораца”, од 17. фебруара 2011, <http://www.nspm.rs/srbija-i-crna-gora/nacionalni-identitet-crnogoraca.html>
- Marković, Savić Štedimlija, *Osnovi crnogorskog nacionalizma*, Zagreb 1937.
- <http://www.standardmagazin.com/tema.php?ID=804>

- *Летопис попа Дукљанина/Барски родослов* или *Gesta Regnum Sclavorum*, (уредио) Живковић Тибор, Историјски институт/Манастир Острог, Никшић/Београд, 2009.
- Kulišić Špiro, *O etnogenezi Crnogoraca*, Pobjeda, Titograd, 1980.
- Đuranović Draško, "Srpsko-crnogorski identitetski čvor", Informativni portal – *Analitika*, од 14. јула 2011, <http://www.portalanalitika.me/politika/tema/31680-srpsko-crnogorski-identitetski-vor.html>
- Ђурић Новица, "Тајна вечера за повратак Ђукановића", *Политика*, 24. септембар 2011.
- Радојевић Војо: "Мило се враћа?", *Вечерње новости*, 23. септембар 2011.

Resume

Insisting on the construction of the questions of Montenegrin identity continually creates turbulence in Montenegro, where there is a significant indigenous Serbian national community. The attempt of Montenegrin authorities to obtain majority (above 50%) of the population that claims to be Montenegrins, during the recent census, proved to be unsuccessful. Therefore, after the offensive process of assimilation attempts of the Serbs in Montenegro. These attempts go in two directions: an attack on the Serbian national tradition in Montenegro, and further strengthen the processes of montenegrocivil consciousness, where all the Montenegrins have become citizens of Montenegro. The Serbian people faced the choice of rejecting the status of national minority status for the sake of the struggle for a constituent people in Montenegro, Montenegro to become an Serbian state, also.

Овај рад је примљен 24. септембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

УДК:
323.1(=163.41)(497.16)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=30
Бр. 4 / 2011.
стр. 89-105.

*Момчило Суботић**

Институт за политичке студије, Београд

ЕВРОАТЛАНТСКО РАСРБЉАВАЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ**

Сажетак

У чланку се расправља о српском језичком и историјском корену црногорског идентитета, као и о савременом евроатлантском процесу расрбљавања Црне Горе. Поништавање српског језика као језика већинске Црне Горе и доношење одлуке о новом називу језика, представља снажан ударац српској етнојезичкој и историјској традицији и идентитету Црне Горе. Овај процес савременог расрбљавања Црне Горе може се посматрати у две равни: историјско-етнојезичкој и геополитичкој.

Кључне речи: српски језик, српске земље, идентитет, југословенски период, постјугословенски период, Црна Гора, Србија, евроатлантске интеграције

Црногорски режим потеглао је кључни фалсификат на путу мон-тенегринске државне самосталности. Укидањем српског језика, који је у Црној Гори до јуче био језик надмоћне већине, учињен је још један корак у етнојезичком расрбљавању Црне Горе. Ово је најтежи ударац сопственој историјској традицији и идентитету.

Црногорски парламент усвојио је изборни закон, што је био услов Брисела да Црна Гора добије датум преговора о чланству у ЕУ. Претходно је постигнута сагласност око статуса српског језика у образовном систему, којим је опозиција условљавала усвајање „европских закона“. И договор је постигнут. Конструисан је но-

* Виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

ви, историјски и научно неутемељен назив језика којим Црна Гора конструише исто тако нови неутемељен етнојезички идентитет. Премијер Лукшић и лидери три најјаче опозиционе партије: СНП, Нова српска демократија и ПЗП-Срђан Милић, Андрија Мандић и Небојша Медојевић сагласили су се да ће се наставни предмет звати *црногорски-српски, босански, хрватски језик и књижевност*. Оваквим решењем се јасно указује да је црногорски званични службени језик, а да су српски, босански и хрватски језици у службеној употреби. Те да ће експертска комисија са стручњацима за сва четири језика усвојити наставни план и програм.

Не знамо ко ће чинити поменути експертску комисију, ни по којој основи ће она поделити четири језика, као што не знамо које су то четири књижевности на простору Црне Горе које припадају тим језицима; не знамо на пример у чију књижевност ће уврстити Његоша, Марка Миљанова, Валтазара Богишића и слично. Моного шта се не зна, али не мари, овде се ионако не ради о лингвистичким и филолошким питањима, већ о евроатлантском (гео)политичком конституисању црногорске државе и нације.

Осамостаљивање Црне Горе можемо, дакле, посматрати у две равни: историјско-етнојезичкој и геополитичкој.

ЕТНОЈЕЗИЧКО И ИСТОРИЈСКО СРПСТВО ЦРНОГОРАЦА

На црногорском примеру се најбоље види колики су греси српских филолога и политичара у прошлости и данас.¹⁾ Својим компромисима у науци и политици, они су умногоме допринели да се на Балкану, тачније, на српском етничком простору, народи деле по вери, а не по језику, како је уобичајено у Европи. И да се по том основу, на српском историјском и језичко-етничком простору формирају нове нације и њихове државе. Српски филолози и политичари нанели су сопственом народу непоправљиву штету, што се на Балкану-на „ветрометини историје“, на том „геополитичком жаришту“, нису боље скућили, јер су они, позивајући се, формално, на Доситеја и Вука, потпуно одустајали, и данас одустају, од њихових етнојезичкоих ставова. Који српски владајући политичар

1) Шире о томе у нашој књизи: *Политичка мисао србистике*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

данас сме да помене Вукову тезу: „Срби сви и свуда“, једну историјски и језички утемељену тезу.

Или, другу, у европској лингвистици онога доба, а и данас, општеприхваћену Вукову тезу: „Сви штокавци су Срби, сви Срби су штокавци“. Иза ових теза стајали су и европски славистички ауторитети, као што су Добровски, Миклошич, Шафарик, Копитар, Даничић, Решетар... Данас, изузев Покрета за обнову србистике, који окупља један број филолога, књижевника, историчара, политиколога..., и за који се вољом српског политичког ервоатланског естабишмента у српској јавности готово и не зна, не постоји ни једна српска национална институција (САНУ, Матица српска, СКЗ, Вукова задужбина, филолошки факултети и институти...) ни појединац, који би напустили сербокроатистику, као ненаучну и по Србе вишеструко штетну, и јавно промовисали србистику и аргументовано заступали тезу, по којој данас српским језиком, осим Срба, говоре Хрвати, босански муслимани (Бошњаци од 1992) и Црногорци.

Нико од поменутих националних институција, као ни из политичких структура, није реаговао на „крађу“ српског језика и његово преименовање, најпре од стране Хрвата, који су једноставно преузели Вуков српски народни језик и прогласили га за хрватски књижевни језик. Другим речима, Хрвати су, напустивши свој кајкавски, једноставно преузели језик Срба католика, а с језиком и Србе католике, и тако су из трожупанијске Хрватске запосели ширину српског етнојезичког простора у Далмацији, Славонији, Босни и Херцеговини, Дубровнику... Ћутале су српске институције, о политичким структурама да не говоримо, и када су Бошњаци српски језик преименовали у „босански“, с нереалном надом да ће то прихватити Срби и Хрвати у БиХ. Српска лингвистика и политика је, исто тако, потпуно произвољно, ненаучно и политички штетно, прихватила да муслимани у Рашкој области српски језик преименују у бошњачки.

Председник Србије Борис Тадић је приликом недавне посете Новом Пазару, великодушно Бошњацима (који се потпуно произвољно тако зову; Бошњак је историјско завичајно име за Србе) нудио право на њихов „бошњачки“ језик и „бошњачку“ књижевност. Разуме се, Тадићу није јасно шта говори, али у складу са мантром о људским правима, он крајње неодговорно и штетно подстиче растакање сопствене државе. Исто тако, Скупштина Србије је пре не-

колико година потпуно произвољно изгласала „бошњачки“ језик, чиме је не само порекла српски језички и културни идентитет, већ је нанела и велику политичку штету српским националним и државним интересима.

Уосталом, да српске националне институције и политичари нису тако национално несавесно и недржавотворно поступали, не би се недавно у Новом Пазару формирала Бошњачка академија наука, која има пре свега државотворне претензије... И најзад, српске институције ћуте и данас када „грађанска“ Црна Гора, у Титовом кроатокомунистичком маниру, усваја будалаштину од језичке верзије о *црногорском-српском /албанском, бошњачком и хрватском језику и књижевности*. Не би нас изненадило да по истом политичко-сепаратистичком критеријуму дође до формирања војвођанског језика. Уследио би мук српских евроатлантских филолошких и политичких поданика. Био би то катастрофалан учинак једне антисрпске политике, која се налази у потпуном идеолошком и геополитичком ћорсокаку.

Више је него очигледно, да је данас српски Вуков(ски) књижевни језик књижевни језик и Срба, и Хрвата, и Црногораца, и Муслимана (Бошњака), и рпотребљава се не само у Србији и Републици Српској, него и у Црној Гори, Хрватској, РСК и Федерацији Босне и Херцеговине. Као што се енглески или немачки језик употребљава, и код више народа и у више држава.²⁾

Док се Хрватима може замерити да су за свој књижевни језик узели туђи језик и назвали га својим-хрватским именом, а свој одбацили, становницима *Босне и Херцеговине* то се не може замерити. Ову бившу југословенску републику насељава једнојезична популација која би, по европским стандардима, била третирана као један народ. Међутим, Титов режим је озваничио постојање у њој тобоже три народа: Срба (православци), Хрвата (римокатолици) и Муслимана (исламисти који себе од 1992. зову Бошњаци). И овде је назив језика до 1990. био српскохрватски/хрватскосрпски, а после рата је проглашено постојање три језика: српског, хрватског и босанског.

Као критеријум језичког идентитета узима се верска припадност, а не језичка обележја. Нико у Европи језике није идентифи-

2) Види: Милош Ковачевић, „Српски језик и његове варијанте“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, приредили: Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка, Ваљево, 2007, стр. 257.

ковао по верској припадности. И овде се говори „источнохерцеговачким дијалектом српског језика који се говори у целој Републици Српској, у целој бившој Републици Српској Крајини, на дубровачком подручју, у већем делу Црне Горе и у петини Републике Србије. Источнохерцеговачки дијалекат је моћна грана српског језика и од те истине се овде бежи као и у Хрватској-како истиче вођа Покрета за обнову србистике, један од најзначајнијих српских филолога, Петар Милосављевић.³⁾

У Црној Гори, која је поново постала самостална држава 2006, званични језик од 1992. до 2006, звао се српски. Као и пре *Новосадског споразума* (децембар 1954), сем у раздобљу између два светска рата када је назив језика био тронационалан: српско-хрватско-словеначки. Већ смо поменули да су Црногорци у Титовој Југославији променили свој национални идентитет. Све до краја Другог светског рата били су по националности -сви Срби, а након комунистичког запоседања власти готово сви Црногорци. На последњем попису 2004. око 39% становника Црне Горе се изјаснило као Црногорци, око 32% као Срби. Том приликом 64% се изјаснило да говори српским језиком, нешто преко 20% црногорским, а остали-бошњачким, хрватским и албанским језиком. Осим Албанаца сви остали имају, у ствари један језик, српски, али га данас различито називају. У Црној Гори се најбоље види сва апсурдност националне и језичке политике из југословенског периода. Посреди је потпуно произвољно национално опредељивање: у истој породици једни се опредељују као Срби, други као Црногорци, једни говоре српским, други црногорским језиком.⁴⁾

Треба истаћи да се Црна Гора 1992. референдумом изјаснила за заједничку државу са Србијом, тј. за СР Југославију, готово стопроцентно. Један од њених тадашњих челника, а данас неприкосновени лидер, Мило Ђукановић опредељивао се као Србин. Данас је он родоначелник антисрпске монтенегринске политике, за-

3) Петар Милосављевић, „Обнова свести о српској језичкој заједници“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, приредили: Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка, Ваљево, 2001, стр. 526.

4) Види шире: Јелица Стојановић, „Идентитет и статус српског језика у Црној Гори (некад и сад)“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, приредили: Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка-Ваљево 2007, стр. 287-301; Драга Божовић, „Опет о „преименовању“ (доименовању, разименовању...) српског језика у Црној Гори, и још понечему“, исто, стр. 311-327; Веселин Матовић, „Разголићено се стидуљак из заграде“, исто, стр. 302-304; Веселин Матовић, „Не може се ријека кроз дудук натјерати“, исто, стр. 305-310.

говорник црногорског језика, црногорске нације и црногорске православне цркве. Ђукановић новоуведени назив црногорски језик оправдава чињеницом да је тако учињено у суседству (а суседство је Хрватска, Босна и Херцеговина и Србија), где се употребљава исти језик, али се језик назива по држави: хрватски и босански. Неки други европски пример не би могао да наведе.

Јелица Стојановић у свом раду о идентитету и статусу српског језика у Црној Гори у прошлости и данас полази од закључка „... да простор садашње Црне Горе што се језика тиче, и са дијахроног и са синхроног аспекта, представља нераскидиви и саставни дио цјелокупног српског језичког простора. Због тога су садашњи процеси везани за покушај преименовања српског језика у Црној Гори неутемељени и промашени и што се лингвистичких, и што се социолингвистичких критеријума тиче“. Веселин Матовић је један од двадесетак професора српског језика из Никшића који су најурени са посла због супротстављања преименовању српског у матерњи. Драга Бојовић, такође се бави феноменом „преименовања“ (доименовања, разименовања...) српског језика у Црној Гори, кроз „покушаје тумачења невјероватних политичких процеса у Црној Гори који су унизили достојанство и углед србистике, па и србокroatистике, грубо отевши питање језика и поступивши на крају по ускопарламентарној острашћености-проглашавањем „црногорског“ језика као „службеног“. ⁵⁾

Круну на заједнички хрватско-црногорски подухват у фалсификовању историје, представља докторат о „црногорском“ језику, који је Аднан Терзић одбранио на Осјечком свеучилишту, на „хрватском“, а заправо на *српском* језику. Овај Бошњак је тако постао први доктор из области „црногорског“ језика, који је написао и бранио на страном - у ствари на истом - *српском* језику.

Измишљеној нацији измишљен је нови језик – црногорски, ради намицања новог –црногорског идентитета. Новом народу и нова - Црногорска православна црква. У тој новој држави њен дојучерашњи, једини државотворни народ, Срби, сад није ни народ ни национална мањина. У свему томе није недужна ни опозиција у Црној Гори, тј. српске странке и њихови лидери. Не треба губити

5) Види: Драга Бојовић, „Опет о „преименовању“ (доименовању, разименовању...) српског језика у Црној Гори, и још понечему“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, приредили: Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка, Ваљево, 2007, стр. 325.

из вида да је и најјача опозициона странка –СНП заговарала самосталну црногорску државу.

Па и Устав Црне Горе, којим је настављено њено расрбљавање, донет је уз одлучујућу подршку Покрета за промјене Небојше Медојевића („Медов Устав“). Ни по питању језика опозиција (Медојевић, Мандић, Милић) се није прославила; уместо да инсистирају на Вуковој парадигми о српском језику, они су пристали на ненаучни, политички и, у суштини, антисрпски компромис, по којем Бошњаци и Хрвати (иако су се њихови сународници у БиХ и Хрватској изборили за свој национални језик, тј. преименовали су српски у „бошњачки“ и „хрватски“) имају право српски језик звати „бошњачки“, односно „хрватски“. Уосталом, и Црногорци имају право да га називају „црногорским“, с том разликом што је тај *српски језик* у црногорском случају „црногорски“ у званичној службеној употреби. Главни, државни језик.

Ни они, попут Хрвата, неће да се одрекну српског језика и књижевности која је на њему настала, па да приону стварању новог, свог црногорског језика, већ додају два слова и то је њихов језички допринос. Као што Хрвати не могу да се позивају на дубровачке писце: Гундулића, Држића, Палмотића, или оне новије-Меда Пуцића, Ива и Луја Војновића, Матију Бана и друге, да би утврдили свој етнојезички идентитет, јер то су напосто српски писци, тако ни Црногорци не могу да се позову на Петра Цетињског, Његоша, Николу Петровића, Стефана Митрова Љубишу, Марка Миљанова, а да се одмах не сусретну са њиховим српством.

О српству Црногораца изречено је и написано обиље књига и чланака. Да су „Црногорци локални варијетет великог српског племена“⁶⁾–сведочио је и Милован Ђилас, креатор црногорске политичке нације. Његош је Матији Бану на Цетињу 1848. говорио: „Треба најприје да се Српство ослободи и уједини. Ја бих тада у моју Пећку патријаршијску столицу, а кнез српски у Призрен. Мени духовна а њему свјетовна власт над народом слободним и уједињеним.“⁷⁾

6) Милован Ђилас, *Његош, владика, мислилац, владар*, Београд, 1988.

7) Према: Милош Кнежевић, *Изневјерена држава*, Београд, 2007, стр. 152.

ГЕОПОЛИТИКА ЦРНОГОРСКОГ РАСРБЉАВАЊА

Да рамотримо и другу, геополитичку димензију антисрпске занесености монтенегринске политике. Да је Црној Гори у евроатлантској геополитици намењена нова и посебна улога, најбоље говоре потези Ђукановићеве власти. Отуда, ваљда, за потребе нове геополитике и став актуелног црногорског режима, да је Србија и српска војска је 1918. окупирала Црну Гору, и то је озакончено Подгоричком скупштином. Монтенегрински режим не мари за историјску истину: Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори, одржана у Подгорици 26. новембра 1918, донела је одлуку да се Црна Гора уједини са Србијом у једну државу. И „бјелаши“, и „зеленаши“ сматрали су се Србима; нико у Црној Гори од православних дружације се није осећао или опредељивао.

Данас је другачије. Због тога имамо две врсте уједињења Србије и Црне Горе, оног 1918. и другог 1992. године, када је дошло до промене српског идентитета у Црној Гори. Српски народни идентитет замењен је црногорским државним идентитетом. Црногорска власт одбацује своје српско порекло. Отуда и парадокс: „Прво уједињење остварили су српски народ Црне Горе са српским народом Србије, а ово друго црногорски народ Црне Горе са српским народом Србије“.⁸⁾ Ову реченицу треба појаснити чињеницом да је и друго уједињење Црне Горе са Србијом остварено акцијом Срба у Црној Гори, тј. оних који су остали доследни у свом српском опредељењу.

О црногорству изван српства и против српства увек се одлучивало са стране, ни у Црној Гори, ни у Србији, и нигде међу Србима.⁹⁾ Ово је лако прихватљива теза историчара Владе Стругара: заиста, невероватно је да је црногорска сепаратистичка идеја рођена међу Србима.

У „Дијалогу прошлости и садашњости“, академик Милорад Екмечић истиче да је прва клица теорије о Црногорцима као посебној нацији, нагавештена у Меморандуму владе краља Николе упућеног Лиги народа новембра 1920. године. У том дипломатском документу налазе се све касније идеје о етногенези црногорске на-

8) Радослав Љушић, *Ангажована историографија. Зашто мораш да се свађаш*, Народна књига-Алфа, Београд, 2004, стр. 254

9) Владо Стругар, *Велика побуна Црне Горе 1988-1989*, Књижевне новине, Београд, НИП Универзитетска ријеч Никшић, 1990, стр. 41.

ције. „Она је постала моћна друштвена снага, тек након успостављања федеративне државе, под комунистичким вођством 1945. Њен главни идеолог Милован Ђикас признавао је да црногорска нација не постоји, да се становништво назива српским, али би ту свест требало заменити црногорским националним идентитетом....“ Екмечић је уверен да је: „Црногорска нација формирана вољом југословенског комунистичког вођства да ослаби бројчану и територијалну величину српског фактора у Југославији“.¹⁰⁾

Данас бисмо монтенегринским суверенистима и сепаратистима могли поставити питање: јесу ли то они исти Црногорци који су се 1992. године плебисцитарно изјаснили за заједничку државу са Србијом.

Критикујући „етногенезу Црногораца“, академик Љубомир Тадић указује на „неславне“ подухвате Савића Марковића Штедимиље и Секуле Дрљевића, који су под усташким режимом пропегирани „Црвену Хрватску“, чији је циљ би забијање клина раздора између истог народа у Србији, БиХ и Црној Гори. Академик Тадић добро уочава да: „Та срамна игра није престала и још неће престати све док се буде остваривала антисрпска политика САД, Немачке и њихових савезника“.¹¹⁾

Овде је примерена једна паралела. За разлику од Немаца и Италијана Срби су народ склон регионализму и сепаратизму. То је приметио још Бењамин Калај у време окупације Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске, затим је Аустрија, а касније и друге колонијалне силе, вршила расрбљавање балканског простора, играјући на карту српског регионализма и регионалне свести. За подстицање регионалне свести и стварање синтетичких нација коришћени су како државна традиција (Црна Гора), тако и дијалектске и фолклорне особености (Македонија), али и верска опредељеност (босански муслимани-данас Бошњаци и Срби католици-данас Хрвати). Као пандан Црној Гори историчар Славенко Терзић истиче Баварску „која је била вековима засебна немачка држава, са двором и династијом, па никоме не пада на памет у Немачкој и Европи да данас говори о „баварској нацији“ или баварској културној баштини издвојено из немачког културног наслеђа“.¹²⁾

10) Исто, стр. 52.

11) Љубомир Тадић, *У матици кризе. Интервју 1968-1998*, Београд, 2000, стр. 404.

12) Славенко Терзић, „О српском политичком и културном регионализму - могућности превазилажења“, у: *Српски духовни простор*, Бања Лука, Српско Сарајево, 1999, стр. 243.

У време када је Бизмарк, након победе Пруске у рату са Француском, ујединио Немачку (1871), која је до тада била подељена на много већих и малих држава, неке од њих (Пруска, Саксонија, Хесен, Баварска) биле су неупоредиво веће од српских земаља. Данас Немци славе свог кланцелара ујединитеља, док се бивши Срби: католички Хрвати, муслимани (Бошњаци), Црногорци надмећу у антисрпској политици, за рачун својих традиционалних колонијалних господара.

У југословенском, нарочито титоистичком периоду црногорство је попримило и неке друге особине . О томе Добрица Ћосић пише : „Етнички, духовни и историјски идентитет народа Црне Горе разаран је, кривотворен и поништаван, не само у име једне идеологије него и за власт, за каријере и привилегије. Црногорство, које је у српском народу синоним чојства и јунаштва, претворило се, у титоизму, у синоним самоиздаје, властољубља и корупције, уносну професију и квалификацију за све положаје и радна и нерадна места у бирократској хијерархији.¹³⁾

Милован Ћилас је поменуте Ћосићеве налазе потврдио следећим исказом: „Баш сам ја, понајпре позван својим положајем у области идеја и власти, извршио неодржива теоретска образложења црногорске нације. Али ни тада нијесам мислио да Црногорци нијесу Срби -варијетет српске националности, као што и данас мислим да је још оправдана њихова административна посебност... Изучавање Његоша може сваког непристрасног - ако таквих има, увјерити у непостојање посебне црногорске народности...За Његоша - а тако у стварности јесте, Црногорци су локални веријетет великог српског племена“.¹⁴⁾

Независна Црна Гора у евроатлантској визији замишљена је као инструмент геополитичког опкољавања Србије, као претходница која Србији треба да отвори врата НАТО пакта . Слична улога, којом би се извршио притисак на Србију да уђе у НАТО пакт, намењена је БиХ и Републици Српској. По том сценарију суседне српске земље треба да подстакну Србију да и сама постане чланица западне војно-политичке алијансе. Јер, неће се ваљда Србија наћи на другој страни „барикаде“, против својих сународника. Сам чин, преварног и насилног, стицања независности Црне Горе, у мају 2006, био је, преваходно, дугорочни пројекат многих срп-

13) Добрица Ћосић, *Промене. Будванске беседе*, Београд, 1992, стр. 247-248.

14) Милован Ћилас, нав. дело

ских геостратешких и геополитичких противника. Мимо свих демократских правила, Венецијанска комисија је дозволила да свега 55% изашлих бирача изгласа црногорску независност. Притом је право гласа дозвољено свим црногорским држављанима из дијаспоре, али не и онима из Србије- а њих је више од 260.000. Црногорску независност тако нису извојевали Црногорци, већ Шиптари и Хрвати.

Све то није сметало актуелном српском председнику, да већ сутрадан, у празничном расположењу, честита Милу Ђукановићу независност још једне НАТО творевине. Отворено антисрпство црногорског режима показало се у пуном светлу признањем Косова, почетком октобра 2008. Био је то „нож у леђа“ Србији, за који се не може рећи да га српски режим није очекивао. Српски политичари су знали за намеру црногорске власти да призна Косово, јер су премијер Цветковић и министар спољних послова Јеремић само неколико дана пре признања косовске независности посетили Мила Ђукановића. Борис Тадић је у интервјуу црногорској државној ТВ рекао да је одлука Црне Горе легитимна и да она на тај начин штити сопствене интересе, и само им приговара што су то учинили пре одлуке Међународног суда правде, односно његовог мишљења, које има саветодавни карактер а не снагу решења. Овде се суочавамо са обманом председника Србије, о чему сведоче и недавне депеше „Викиликса“. Наиме, министар Јеремић је, како пише „Викиликс“, српски захтев Међународном суду у Хагу објашњавао као тактички потез, као пуко куповање времена за бављење питањем унутрашњег развоја (?) и процесом европских интеграција, а не као истинску намеру да се брани Косово и Метохија као неповредиви део Републике Србије. За ово је, свакако, знао Борис Тадић. То је његова политика. Отуда је његово примедба око црногорског признања Косова пре пресуде Хашког суда крајње лицемерна. Пре ће бити да је актуелна политика и српског и црногорског режима део једног истог – евроатланског, Америчко-НАТО-вског сценарија.

Када је реч о нашем ставу по којем је промена идентитета Срба у Црногорце у Црној Гори послужила за даље распарчавање и редуковање српског етничког простора, а независност Црне Горе као вид геополитичког опкољавања Србије, имамо у виду и ове ставове историчара Веселина Ђуретића. „Крајем 1998. и почетком 1999. године, све је било припремљено за ратни поход Запада против СРЈ, у ствари против српског народа. Да се иза америчког

плана налазила нека волшебна завереничка сила, показало се убрзо-изостављањен Црне Горе. Њен режим није био „подобан“ само због његове основне мотивације - борбе против Милошевићевог „тоталитаризма“, него због других стратешких циљева, будући да је овим антимилошевићевцима био намењен одговарајући сценарио: Створити велику католичку Хрватску са Црном Гором и Албанијом“. Тако су бивши Срби (Црногорци) постајали „употребна вредност“ нове етапе српске деструкције, што им је омогућило да наставе и прошире свој умногоме на криминалној привреди заснован пут одржања „новонационалне самодовољности“ - у знаку визија државе независности на антисрпској основи“. ¹⁵⁾

Паралелно са овим настајала су будућа основна упоришта прозелитизма и похрваћења: „Дукљанска академија наука и умјетности“, и „Црногорска православна црква“. Другим речима: „Развијана је црногорствујућа нацинална идеологија, установљена с циљем стварања црногорског језика и потискивања ћирилице, конституисања црногорске цркве и прихватања уније са Римском куријом, постепеног покатоличења Црногораца, подршке великохрватској идеји и пројекту стварања Велике Хрватске и велике Албаније“. ¹⁶⁾

Већ се увелико виде поразни учинци српског режима који се сагласио са америчким креаторима отцепљења Црне Горе, иза којих је стајао Ватикан. Монтенегрини се данас, попут Хрвата, баве ревизијом и грубим фалсификовањем историје. Тако нападају чак и Светог Саву за „геноцидне активности“, а „Дукљанска академија“, инспирисана од стране загребачког Каптола, ради на остварењу повијесног сна о Црној Гори као саставном дијелу „Црвене Хрватске“.

Да се ради о стратегији свођења Србије на „београдски пашалук“, види се из Париза, али не и из Београда. Француски геополитиколог Ив Батаи мисли да је то рађено са циљем њеног одвајања од мора, односно стварање услова за нове фрагментације Санџака и Војводине - рашишићавање терена.

Српска јавност у Црној Гори је проглашење њене независности видела као издају српства. ¹⁷⁾ „Од 21. маја 2006. године Вук Бран-

15) Веселин Ђуретић, *Српска беснућа двадесетог века*, СРС, Београд, 2006, стр. 137.

16) Види шире: Будимир Алексић, *Црвено-Црна Гора*, Никшић, 1999.

17) Књижевник Матија Бећковић овако види црногорску независност: „На неверендуму и неферендуму, каквог на свету није било, браћа Невер и Нефер победили су свој народ и тако постали Ромул и Рем суверене Црне Горе. Њихова суереност држи се на концу од пола промила. Они који су им је донели отишли су одакле су и дошли а Црну Гору

ковић ће се по добру помињати у односу на ове данашње Бранковиће“ – читамо коментатор Росандића у подгоричком „Дану“. У „заљеву хрватских светитеља“ (Котору) на небу је „заблистао“ дух „црвене Хрватске“ - ликовали су загребачки пургери, а чуо се и глас са неких минарета: „Алаху акбар“.¹⁸⁾

Део „заслуге“ за црногорску независност и антисрпство исказано признавањем Косова, припада и црногорској опозицији. Познато је да се независности Црне Горе није противила ни СНП Црне Горе, као друга по снази на црногорској политичкој сцени. Такође, несхватљиво је постојање чак четири српске или просрпске странке (ДСС, СНС, НС и СНП?) и њихово бесмислено надметање у лидерству, у условима потпуног растакања српства. Таквим својим понашањем помажу црногорски антисрпски режим и онемогућавају смену власти. Јер: „Не сме се заборавити да у Црној Гори власт није смењена на изборима од кад се упокојио Петар Други Петровић Његош, а то је било давне 1851. године. Нема тога који би био кадар да пророкује не само када ће се него и да ли ће се то уопште и догодити!? Отуда избори уопште нису неизвесни и великом броју грађана постају тотално незанимљиви“.¹⁹⁾

Разуме се, новој држави потребна је и војска која ће да буде гарант њене суверености и територијалне целокупности, као и уставом дефинисаног демократског поретка. Међутим, Црна Гора је своју одбрану и безбедност препустила „евроатлантским“ снагама, којима би, ваљда, „у случају потребе“ прикључила своју војну силу од 1000 припадника жандармерије, што представља снагу једне обалске страже.

Најзад, треба рећи нешто о односу Црногораца у Србији према Србима и српству, односно констатовати да ни они у овом монте-негринском одметању од српства нису нимало недужни, напротив. Разуме се, не сви. Част појединцима који с поносом, доследно и узвишено опредељују своје српство. Историчар Радош Љушић запажа: „Они који живе у Србији, упорно бране своју црногорску посебност у виду посебног народа и нације, једу србијански хлеб,

оставили преполовљену, покрадену и осрамоћену. Половина слави, половина плаче, противници се наслађују, пријатељи тугују. Ако нису кривотворили, то би им било први пут, ако јесу, никад нису кривотворили мање а украли више“, Матија Бећковић, „Обистинили се моји стихови. Судбина наше браће“, недељник НИН, Београд, 25. мај 2006, стр. 25.

18) Према: Веселин Ђуретић, нав. дело, стр. 302.

19) Са Ловћена протојереј мр Велибор Џомић, „Такса на Острог“, Глас, 6. новембар 2008, стр. 5.

и то онај бољи, а са презрењем гледају на Србијанце. А то је више од греха. Они и даље сисају две мајке - Србију и Црну Гору, а при том се већина маћехински односи према првој“.²⁰⁾

Momcilo Subotic

EURO-ATLANTIC DE-SERBIZATION OF MONTENEGRO

Summary

In this text author elaborated Serbian linguistic and historical origin of Montenegrin identity as well as current Euro-Atlantic process of de-Serbization of Montenegro. Abolishment of Serbian language as a language of majority in Montenegro and proclamation of a new name for the language is a strong expression of infringement of Serbian ethnolinguistic and historical tradition and indentity of Montenegro. This process of current de-Serbization of Montenegro might be observed from two angles – a historical-ethnolinguistic and geo-political one.

Key Words: Serbian language, Serbian states, identity, Yugoslav period, post-Yugoslav period, Montenegro, Serbia, Euro-Atlantic integrations

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић Будимир, *Црвено - Црна Гора*, Никшић, 1999.
- Бојовић Драга, „Опет о „преименовању“ (доименовању, разименовању...) српског језика у Црној Гори, и још понечему“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, приредили: Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка, Ваљево, 2007.
- Бећковић Матија, „Обистинили се моји стихови“, *НИН*, 25. мај 2006.
- Ћилас Милован, *Његош, владика, мислилац, владар*, Београд, 1998.
- Ћуретић Веселин, *Српска беспућа двадесетог века*, СРС, Београд, 2006.
- Кнежевић Милош, *Изневерена држава*, Београд, 2007.
- Ковачевић Милош, „Српки језик и његове варијанте“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, приредили: Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка, Ваљево, 2007.
- Љушић Радош, *Ангажована историографија*, Народна књига Алфа, Београд, 2004.
- Матовић Веселин, „Разголићио се стидуљак из заграде“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, приредили: Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка, Ваљево, 2007.

20) Радош Љушић, нав. дело, стр. 253.

- Матовић Веселин, „Не може се ријека кроз дудук натјерати“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, приредили: Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка, Ваљево, 2007.
- Милосављевић Петар, „Обнова свести о српској језичкој заједници“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, приредили: Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка, Ваљево, 2007.
- Стојановић Јелица, „Идентитет у статус српског језика у Црној Гори (некад и сад)“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, приредили: Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка, Ваљево, 2007.
- Стругар Владо, *Велика побуна Црне Горе 1988-1989*, Књижевне новине, Београд, Универзитетска ријеч, Никшић, 1990.
- Суботић Момчило, *Политичка мисао србистике*, ИПС, Београд, 2010.
- Тадић Љубомир, *У матици кризе. Интервју 1968-1988*, Београд, 2000.
- Терзић Славенко, „О српском политичком и културном регионализму - могућности превазилажења“, у: *Српски духовни простор*, Бања Лука, Српско Сарајево, 1999.
- Тосић Добрица, *Промене. Будванске беседе*, Београд, 1992.
- Џомић Велибор, „Такса на Острог“, *Глас*, б. новембар 2008.

Resume

Montenegrin regime constructed a new, historical and scientifically unfounded name for the language by which Montenegro had constructed equally unfounded ethno-linguistic identity. The abolishment of the Serbian language, which until yesterday has been the language of the prevailing majority, was one step forward in direction to ethno-linguistic de-Serbization of Montenegro. This is a hardest infringement to one's own historical tradition and identity.

Representatives of both the government and opposition made agreement that the school subject will be called Montenegrin-Serbian, Bosnian, Croatian language and literature. With this agreement it is clearly indicated that Montenegrin language is the official language and that Serbian, Bosnian and Croatian languages are in official use and that the commission of experts for all four languages will adopt the school plan and program.

We do not know who will be members of the commission of experts and on what basis they will divide these four languages just like we do not know what literatures in the region of Montenegro affiliated to these languages this is applied to, f.e. we do not know to which literature belong the works of Njegos, Marko Miljanov, Valtazar Bogisic

and similar. Many issues are not known, but it is not important anyways, as here it is not the word about the issues of linguistics and philology, but about Euro-Atlantic (geo) political construction of Montenegrin state and nation.

The example of Montenegro is best example of both past and present sins of Serbian philologists and politicians. With their compromises done in the field of science and politics they greatly contributed to division of the people in Balkan, or more precisely in Serbian ethnical region, by religious denomination and not by language as it is common in Europe. On the basis of this they contributed to formation of a new nation and its state in Serbian linguistic-ethnic region. In this way Catholic Serbs and Mohammedan Serbs too, had alienated themselves from Serbian identification and assimilated into other nations, first ones into Croats and other ones into Bosniaks. And now we had de-Serbization within the same Christian Orthodox denomination in the way that former Serbs (Montenegrins) alienate themselves from the Serbdom and Serbian identity.

According to the Euro-Atlantic vision the independent Montenegro is envisioned as an instrument of geo-political besiege of Serbia as a vanguard for opening door of the NATO pact to Serbia. Similar role of putting pressure on Serbia to join the NATO pact was intended for Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska. According to this scenario, neighboring Serbian states were to encourage Serbia to become the member of the Western military-political alliance so that it supposedly does not position itself on the other side of the barricade against its countrymen. The act of deceptive and enforced gaining of independence of Montenegro in May 2006 was primarily a long term project of many Serbian geo-strategic and geo-political adversaries.

Open anti-Serbian attitude of the Montenegrin regime was fully exhibited with their act of recognition of Kosovo at the beginning of October 2008. It was some sort of "stabbing the knife into the back" of Serbia and a not quite expected act in the eyes of Serbian regime.

It is appropriate to make one parallel here. Unlike Germans or Italians, Serbs are the people who are prone to regionalism and separatism. This trait was noticed by Benjamin von Kallaj in time of occupation of Bosnia and Herzegovina by Austro-Hungary and so Austria and later other colonial powers made de-Serbization of Balkan region playing the card of Serbian regionalism and regional

consciousness. In encouragement of the regional consciousness and creation of synthetic nations there was used the state tradition (Montenegro), dialectical and folklore peculiarities (Macedonia) and also religious preference (Bosnian Muslims – Bosniaks of today and Serbian Catholics – Croats of today). As a counterpart to the case of Montenegro a historian Slavenko Terzic underlined the case of Bavaria “which for centuries was a separate German state with the court and dynasty and still it never occurred to somebody in Germany and Europe to talk about some “Bavarian nation” or “Bavarian cultural heritage which is excluded from German cultural heritage.”

In the process of de-Serbization of Montenegro not even Montenegrin opposition (or Serbian parties) is innocent, nor the current regime in Serbia. There are already obvious devastating effects of the Serbian regime which complied with American and Vatican creators of separation of Montenegro not taking into consideration that it was the word about a much greater project of de-Serbization of Balkan, as proved by flagrant seizure of Kosovo and Metohija from Serbia.

Nowadays Montenegrins, like Croats, revise and rudely falsify history. Therefore they attack even Saint Sava for “genocide activities” and “Dukljanska Academy”, inspired by Zagreb Kaptol, works on realization of historical dream on Montenegro as an integral part of “Red Croatia”.

Овај рад је примљен 27. јула 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

УДК:
003.349:[327:911.3

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=30
Бр. 4 / 2011.
стр. 107-129.

*Зоран Милошевић**

Институт за политичке студије, Београд

ГЕОПОЛИТИКА И ЋИРИЛИЦА**

Сажетак

Избор писма никада није неутралан по смислу, јер увек са собом носи културалне вредности и обележја, односно означава припадност одређеној традицији, али и одређене идеолошке и политичке поруке. Избор писма у нашој средини (ћирилица или латиница) има велики значај у информативном рату који се тренутно води, јер се овим избором не опредељује само језички дискурс. У ери глобализације могу опстати и имати самосталну улогу само они језици и културе чија се сфера шири. Прелазак у одбрану већ значи губитничку позицију.

Пошто је научно доказано да ћирилица нема принципелних недостатака, онда се поставља логично питање зашто, потом, мењати писмо, одбацујући вековне традиције и културно наслеђе? Аутор сматра да се ова нелогичност може описати и разумети, само ако се разматра као геополитичко питање у оквиру сукоба копна и мора, односно атлантизма и евро-азијства. Правило је да заговорници евро-атлантских интеграција, ма где живели и радили, траже да се у њихову локалну културу уведе латиница, правдајући то искључиво геополитичким аргументима. И обратно. Заговорници евро-азијства (тзв. русофили) боре се за ћирилицу. Тако је и у Србији. У том смислу шаље се порука да у свету моћи има места само за једно писмо, оно које користи победничка страна. Отприлике као што је то случај са употребом енглеског (најзбог: не америчког!) језика. Никакви позиви на мултикултурал-

* Научни саветник Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

ност, толеранцију и друге лепе фразе, толико присутне данас, не могу спречити ову законитост светске геополитике – истребљење једног од два писма. Зато је потребно прихватити ову реалност и борити се за своју културу средствима која одговарају стварности – а то је адекватном геополитиком. У Србији нема спаса за ћирилицу, као савршеног писма, ако се не изврши одступање од тврдог евро-атлантизма.

Кључне речи: Ћирилица, култура, идентитет, Геополитика, латиница, атлантизам, евро-азија

Данас се бије права битка у свету, посебно Евро-азији, око власти латинице над ћирилицом. Но, тако је било од XI века када се расколела некада јединствене хришћанска црква на правослаvlе и римокатолицизам. Од тада Римска црква као институција води борбу против ћирилице, а то је наметнула и изразито католичким државама попут Аустро-Угарске, Пољске, Речи Пасполите.¹⁾ Тако да су, вођење геополитичком логиком Римске цркве, и поједине државе водиле борбу против ћирилице, како би умањиле утицај и повезаност православних и неких евро-азијских народа. Тако су се, поред Римске цркве у борбу против ћирилице укључиле Аустро-Угарска, Пољска, Велика Британија. Међутим, важно је нагласити да је Римска црква духовни отац нетрпељивости Запада према ћирилици. „На том писму су, као и на латинском језику, све књиге и молитве римске цркве, и тежећи једној римској вјери и цркви у свијету, у својој искључивости и једностраности, боји се сваког другог писма и језика и гаји наду, да ће уништавајући друга писма, на којима су друге вјерске књиге и молитве, а ширењем латинице у многоме припомоћи и ширењу вјере односно и папске или језуитске власти што сасвијем на једно излази“.²⁾ Суштина је, дакле, да су у Римокатоличкој цркви мислили, као данас у Вашингтону и Бриселу, да се латиничењем народи отуђују од своје вере, односно евро-азијства као гео-политичке оријентације и приближавају римокатолицизму, односно атлантизму. У тој методологији, поред замене писма, постоји и метод денацификације и стварања вештачких нација.³⁾

1) Види: *Римска пропаганда у Босни и Херцеговини од времена аустро-угарске окупације*, издање друштва «Рада», Милетићева штампарија, Нови Сад, 1903. Аутор је анониман, а касније је установљено да је то био митрополит Сава Косановић.

2) Сава Косановић, *Насилно наметање латинице*, у зборнику: *Правослаvlе, вријеме и Босна*, приредили: Ратко Р. Врачевић и Зоран Милошевић, Шабац/Добој, 2002, стр. 150.

3) Види: Митрополит Сава Косановић, *Римска пропаганда и хрватство*, у зборнику: *Рим не мирује*, приредили: Момир Васиљевић и Зоран Милошевић, Бели анђеос, Шабац,

Од чега зависи избор писма? Филолози издвајају четири фактора: лингвистички, економски, психолошки и политичко-културни.⁴⁾ Зашто владе појединих држава, дакле, постављају свој народ пред дилему о избору латинице или ћирилице, када је у науци доказана да ћирилица нема принципијелних недостатака (као ни предности) у односу на латиницу.⁵⁾ У случају српске ћирилице може се чак говорити о њеним предностима у смислу да је савршена, јер једно слово одговара једном гласу, док хрватска и неке друге латинице користи за неколико гласова два и више писмена (на пример, за *nj*, *dj*, *lj*, *dž*, односно у немачком језику за *ч* – *tsch*, за *ш* – *sch*, итд.). Овим долазимо до кључног одговора, а он је политичко-културни, односно геополитички.

Да битка око писма има своју геополитичку димензију доказује још и то да «припадници мора» углавном пишу латиницом, док припадници копна пишу ћирилицом. Наравно, ова очигледна истина се крије и увија у низ митова, дезинформација и (злонамерне) нетачности. Током почетка новог миленијума у Србији је била актуелна теза да је «ћирилица фашистичко писмо», иако су фашисти писали латиницом. То се посебно може утврдити ако се погледају западни, тј. евро-атлантски медији који су заступници мора. Тако је и писање овог чланка изазвано писањем (и ликованјем) римокатоличке Пољске манифестовано у новини «Rzeczpospolita»⁶⁾ у којој се неосновано тврди да је ћирилица раширена од стране Совјетског савеза и да се после његове пропасти догађа и лагано њено потискивање (утицај Византије и православља се уопште не спомиње). Закључак је изведен из покушаја Астане (Казахстана) да замени своју ћирилицу латиницом под изговором «да латиница има мање слова». Ко познаје писма зна да је српска ћирилица савршена и да за сваки глас има једно слово, па се потискује «због европских вредности», а не неких принципијелних недостатака. Овде је јасно, дакле, да се ради само о мање или више (не)успешним изговорима, а да је суштина сасвим другачија.

2003. Зоран Милошевић, *Од Малоруса до Украјинаца*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.

4) В. М. Алпатов, «Кирилица или латиница?», <http://rus.1september.ru/articlef.php?ID=200400906>

5) Е. Д. Поливанов, *За марксистско језикознание*. Москва, 1931. стр. 104.

6) Piotr Kościński/Tatiana Serwetnyk, «Cyrilica w odwrocie», Rzeczpospolita, 11/07/2011

Присталице латинице указују на то «да је одбацивање ћирилице неопходно јер се на интернету користи латиница, те да је лакше развијати интеграцију са међународном заједницом».⁷⁾ Наравно, на овакво нелогично размишљање одамх се надовезује питање шта са азијским писмима која су далеко и од латинице и од ћирилице? Да је коришћење ћирилице на интернету лако решиво питање, а не аргумент против ње, постало је јасно 2008. године, али и раније, на X светском конгресу руске штампе одржаном у Москви. Кључни моменат на конгресу је иступ председника Д. Медведева који је рекао «Да је неопходно све урадити да се на интернету користи и ћирилица. То је симбол значаја руског језика и ћирилице».⁸⁾ Гугл на томе озбиљно ради.

Противници ове идеје доказују да је замена писма непотребна, јер би изазвала конфузију, а такође би изазвала и политичке последице. На пример, познато је да становници Казахстана традиционално добро сарађују са Русима и Русијом, и то како у економској, културној, тако и у научној, просветној и културној сфери. Уосталом, велики број њихових алкадемаца је школан на руском језику, или се и даље школује, а преко 45 посто становништва те републике су Руси. Питање је, дакле, како би на ово одреаговала Русија. «Прелаз на латиницу не треба да нанесе штету нашим односима са Русијом» изјавили су посланици казахског парламента. Но, што се тиче психолошке припреме јавности – то је већ завршено, је је вођена вишегодишња кампања финасирана од САД, Турске и Европске уније да се докаже предност латинице над ћирилицом. Јавност је сада убеђена у то.

Напоменимо да су тако нешто урадили Азербејџан и Узбекстан 2006. године. Казахи су народ турског порекла, сродан, дакле, Азербејџанцима, па се овим жели начинити помак ка јединству туских народа. Тако нешто и сугерише професор Гоги Хидојатов из Узбекистана, који мисли да председник Казахстана Назарбајев има стратешки уговор са Турском и овим жели да стекне симпатије турских народа.⁹⁾

Интересантно је да се смена писама у Азербејџану догодила без сагласности народа и стурчњака. Према сведочанству бившег

7) Исто.

8) «Кириллица вне границ и территорий», <http://news.mail.ru/politics/1821516/>

9) Piotr Kościński/ Tatiana Serwetnyk, «Cyrilica w odwrocie», *Rzeczpospolita*, 11/07/2011

министра просвете Азербејџана, Дирудина Џалилова, његова држава је за време његовог министровања прешла на латиницу и поред протеста јавности и стручњака. «Прве године смо штампали уџбенике на латиници, а у другој новине. Потом смо мењали уличне рекламе. Сва процедура је трајала само пет година».¹⁰⁾ Латнизација Азербејџана је изведена уз помоћ Велике Британије и Турске. Бивши председник А. Елчибеј је желео не само да азербејџански језик латинизује турском латиницом, већ и да га назове турским. После доласка на власт Алијева, 1993. године, ситуација се стабилизovala, а ћирилица сачувала доминантни статус. После 2001. године под притиском САД, Велике Британије и Турске, Алијев забрањује коришћење ћирилице.¹¹⁾

Иако се прелаз са једног на друго писмо приказује као нешто лепо и пожељно (све се увија и лепе речи – прогрес, културу, напредност, развијеност, припадност великој цивилизацији), пример Азербејџана говори супротно. До 1924. године у овој држави се писало арапским писмом и општа писменост је износила 0,8 посто. Од 1924. до 1936. године извршена је латинизација по налогу Лењина, а од 1936. до 2001. године коришћена је ћирилица и писменост је достигла 100 посто међу становништвом. Новим прелазом на турску латиницу народ је опет постао неписмен, јер мало ко зна ново писмо. Тако народ не може да чита опозиционе новине. После овог потеза, али и других бројних узрока, чији је узрочник влада Азербејџана, око четири милиона Азербејџанаца је избегло у Русију, док је 4,5 милиона остало у држави да учи турску латиницу, на којој немају шта да читају. Нове генерације не могу да читају ни своје велике писце Низамија, Хаганија, Фиулија, јер нису штампане нове књиге на турској латиници. Не могу читати ни научна дела штампана на ћирилици, јер више не уче ово писмо. Другим речима, сво литерално и научно наслеђе Азербејџана створено на ћирилици у периоду 1936 – 2001. године постало је новим генерацијама недоступно.¹²⁾

10) Исто.

11) Интересантно је да је ова идеја прво покренута од болшевика (Руса) Јаковљева. Види: Н.Ф. Јаковлев, *За латинизацију руског алфавита*, Култура и письменность Востока, кн. 6. Баку, 1930.

12) Адалат Алиев, «Кириллица, образование, латынь и политика», <http://forum.bakililar.az/index.php?showtopic=4764>

Ипак, ћирилица се још користи у Азербејдану (укључујући и интернет), но у малом обиму. На територији Иранског Азербејдана доминира арапско писмо, али се користи и ћирилица и латиница. У Русији Азербејдани користе ћирилицу, а у Дагестану на ћирилици штампају и новине.

У Молдавији је под притиском Румуније и подршком Велике Британије, Канаде и САД такође извршена замена писама, јер Запад жели да припоји Молдавију Румунију, не признајући њихову националну посебност, а Румуни од 1860. године, такође користе латиницу заборавивши ћирилицу. Уједначавање писама је, дакле, има политичку поруку да «један народ» пише истим писмом.

У Руској федерацији Татарстан је покушао да уведе латиницу за татарски језик, али је Дума (парламент) блокирао ову антићирличну активност. Ову тежњу Татара подржала је и Европска унија, па тако и Немачка посебно.¹³⁾ Током владавине слабог Јелцина, 1999. године Мецилис Татарстана – републике у саставу Руске федерације - хтео је да уведе латиницу, али је федерална Дума донела Закон о језицима према ком сви народи у Руској федерацији користе ћирилично писмо за свој језик. То је крајем новембра 2002. године потврдио и Савет федерације.¹⁴⁾

Бивши украјински председник, Виктор Јушћенко, је 20-05. године припремио пројекат Декрета о преласку на латиницу. Промене је требало спроводити постепено, у циљу «убрзања интеграције Украјине у структуре Европске уније».¹⁵⁾ Постепеност је значила да се латиница уводи прво на западу Украјине где живе грко-католици, велики мрзители православља, потом у Кијеву, руском Криму и, на крају, у најосвешћенијим руским регионима источне Украјине.

Показало се пројекат Јушћенка није реалан услед опште политичке атмосфере, јер би само убрзао распад земље. Наиме, Руси у Украјини, нису желели ни по коју цену да прихвате латиницу. Бивши заменик премијера Украјине и директор Института књижевности у Кијеву Николаја Жулинског латиница је погодна за

13) Види: «Man spricht Russisch Die Tartaren wehren sich gegen die Kyrillisierung ihrer Sprache», *Der Tagesspiegel*, 04/12/2002

14) Исто.

15) Piotr Kościński/ Tatiana Serwetnyk, «Cyrilica w odwrocie», *Rzeczpospolita*, 11/07/2011

Украјину само «због њених Европских тежњи, а ја не искључујем да ће се ово питање вратити».¹⁶⁾

Но, овде је потребно навести хипотезу Станислава Артемова да и писма трпе када дође до смене политичких система.¹⁷⁾ Овде се дефинитивно не ради само о смени политичког система, већ геополитичке оријентације. Ово можда најбоље сведоче речи једног руског «научника» (Сергеј Александрович Арутјунов – дописни члан Руске академије наука): «Сматрам да глобализација и компјутеризација наших живота води томе да ћемо и руско језик писати на латиници. Сама по себи латиница је кориснија у односу на ћирилицу, која има масу недостатака. Ако Русија жели да иде у корак са прогресивним светом дужна је да пређе у потпуности на латиницу, пре или касније тако ће бити».¹⁸⁾

Арутјунов користи затворен систем размишљања, веома идеологизован и пристрасан језик. Његове констатације да прогресивност значи латинизација потпуно је ненаучан и бесмислен став. Да ли то значи да прогреса нема, ако се не користи латиница? Где је овде место културе? Оваква размишљања су толико пристрасна, нетачна и културно-политички некоректна да више плаше човека, него што отварају простор за дијалог и размишљање. Ово је, другим речима, један тоталитаран, недемократски, недидјалоски, неплуралистичан и начин размишљања који гуши у човеку жељу за слободом и властитим културним усавршавањем. Зато кад се овако нешто прочита то више човека уплаши, него што објасни. Ово је тим теже кад изговоре људи који још имају звања доктора, професора и академика. Овде се, такође, ради о злоупотреби научних звања. Наиме, Арутјунов користи политичке квалитације уместо аргумената. Ко је доказао недостатке ћирилице? Просто то је једна нетачна и злонамерна политичка квалификација. У стручној литератури, како смо већ навелу у уводу, нема доказа да ћирилица има принципијелних недостатака. Према томе, овакве тврдње «академика» могу бити мотивисане само добрим новчаним прилозима или просто вредносним системом, тј. идеолошком заслепљеношћу и острашћеношћу атлантизмом.

16) Исто.

17) Станислав Артемов, «Латиница vs. Кирилица, Смена алфавита как резултат смены политсистемь», http://exlibris.ng.ru/kafedra/2004-07-01/6_alphabet.html

18) Исто.

Сваки покушај одбацивања ћирилице са зебњом и пажњом се посматра у Русији. На примеру Казахстана је јасно да се он враћа дискусији о увођењу латинице сваки пут када се појаве политички проблеми, па Астана на овај начин уцењује Русију. Када се сближава са Западом почиње да користи латиницу и обрнуто. Сада када је у Царинском савезу са Рујијом ово питање мирује.

Руски научници и аналитичари кад год се појави проблем да неко пожели да одбаци ћирилицу, позивају званичне власти да реагују и заштите ћирилицу. Прелаз на латиницу није једноставан, јер, на пример, Руса у Казахстану је скоро половина свег становништва, па би то значило и разбијање јединства Руса, пошто би сународници у Казахстану морали да пређу на латиницу.

Наравно, има и позитивних примера какав је Белоруски, јер се тамо не помишља о оваквим авантурама. «Ми од давнина функционисемо у ћириличном пространству и не мислимо да прелазимо на латиницу. Ово питање се код нас уопште не разматра» - истиче белоруски политиколог Валериј Карбаљевић.¹⁹⁾

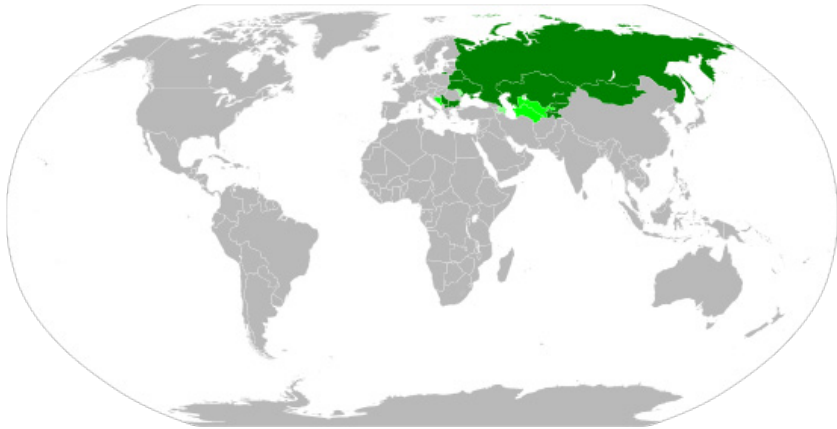
Овде се може извести опште правило када је у питању писмо: Они народи који теже евро-атланским интеграцијама, а користе ћирилицу, по правилу прелазе на латиницу. И обрнуто, народи који се оријентишу на интеграцију са евро-азијом (тј. у геополитичком смислу представницима копна) теже очувању, па чак и проширењу употребе ћириличног писма.

На ћириличном писму устројени су следећи словенски језици: белоруски, бугарски, македонски, русински, руски, српски, украјински и од скоро и тзв. црногорски.

На схеми је приказана распрострањеност ћирилице у свету. Зеленом бојом је приказана територија где се користи као службено писмо, а светло-зеленом је једно од службеним писмама.

19) Piotr Kościński/ Tatiana Serwetnyk, «Cyrilica w odwrocie», *Rzeczpospolita*, 11/07/2011

Карта света и државе које користе ћирилицу (зелена површина)

ЋИРИЛИЦА ЈЕ ЕВРО-АЗИЈСКО ПИСМО

Тренутно се ћирилица као службено писмо користи у следећим државама: Абхазија (абхаски језик), Белорусија, Босна и Херцеговина (за српски језик), Бугарска, Казахстан, Киргизија, Македонија, Монголија, Придњестровље (молдавски језик са ћириличним писмом), Русија, Србија, Таџикистан, Украјина, Црна Гора (за српски језик) и Јужна Осетија (осетински језик). Треба напоменути да постоји и старословенски језик који је кодификован, такође, на ћирилици, као и румунски језик у коме је до 1860. године коришћена ћирилица. Напоменимо да је до средине XIX века и у неким деловима Пољске коришћена ћирилица за пољски језик, као и полески језик од 1988. године.

Поред тога неки индо-европски језици су такође прилагођени ћириличном писму (балтички језици, тј. литвански, затим цигански у Србији и Русији, белџски, курдски – до 1946. године од када се практично не користи; осетински, таџикски, горско-јеврејски, шунгајски, јагнобски).

Неки романски језици су такође користили или користе ћирилицу (Молдавци, Румуни – до 1860. године и Ладини у неким сефарским публикацијама штампаним у Бугарској).

И неки језици народа Кавказа су кодификовани на ћирилици: абазински, абхаски, аварски, агулски, адигејски, ахвахски, даргински, ингушетијски. Ту се прикључији и језици кабардинс-

ки (кабардино-черкески), кубачински, лакски, лезгински, рутуљски, табасарински, удински – од 1990. године заједно са латиницом; хиналугски, цахурски - од 1990. године заједно са латиницом; цезски и чеченски – такође од 1991 до 2000. године је коришћена и латиница.

Од кинеских језика ћирилицу користи дунгански народ (од 1953. године).

Од чукотско-камчатских језика ћирилицу користе: итељменски језик, корјакски и чукотски.

У оквиру монголског ћирилица се користе за следеће језике: бурјатски, калички, монголски и даурски.²⁰⁾

У оквиру тунгуско-мажурског ћирилицу се користе за следеће језике: нанајски, негидаљски, орокски, орочки, сибински, удегјески, уљчки, евјенкински и евјенски.

Турски народи такође користе или су користили ћирилицу за следеће језике: азербајџански – до 2002. године када су прешли на латиницу; алтајски, башкирски, гагаузски, догански, казачки, караимски, каракалпакски, карачајевско-балкарски, киргиски, кримско-татарски, кримчакски, кумандински, кумикски, ногајски, сојотски, татарски, телеутски, тофаларски, тувинским туркменски, узбекистански – од 1998. се користи паралелно са латиницом; ујгурски, хакаски, чувашки, шорски и јакутски.

Уралски (самодијски) језици: нганасански, ненецки, сељкупски и енецки.

Уралски (финско-мађарски) језици: карелски, коми, мансијки, маријски, мордовски, самски, удмуртски и хантјски.

Од осталих језика ћирилица се користи још и за: алеутски језик, алјутикски, асирски, нивхски, тлинкитски, ескимски – од 1937 на територији Русије и јукагирски.

Ћирилицу користе и два „вештачка“ језика – словенски (славјански) и словио.

Може се, дакле, из ових података извести поуздан закључак да је ћирилица евро-азијско писмо.

Избор писма никада није неутралан по смислу, јер увек са собом носи одређене идеолошке и политичке поруке, односно

20) Максим Медоваров, «Кириллица - евразийский алфавит», <http://www.rossia3.ru/politics/foreign/kirillitsa>

означава припадност одређеној традицији.²¹⁾ Избор писма у модерном добу (ћирилица или латиница, на пример) има велики значај у информативном рату који се тренутно води, јер се овим избором опредељује језички дискурс. У ери глобализације могу опстати и имати самосталну улогу само они језици и културе чија се сфера шири. Прелазак у одбрану већ значи губитничку позицију. Хиљадугодишња борба за освајање култура између латинице и ћирилице ово на најбољи начин илуструје.²²⁾

ПОЈАВА И ЕКСПАНЗИЈА ЋИРИЛИЦЕ У ЕВРОПИ

За живота Ћирила и Методија, када су се Словени коначно определили између Рима и Константинопља (Цариграда), почела је борба за верски и културални утицај у Источној Европи. Где се укоренило римокатоличанство (западно хришћанство) – Пољска, Чешка, Словачка, Мађарска, Словенија и Хрватска тамо је временом наметнута латиница, иако су неки од ових народа користили својевремено ћирилицу (Словенци, Хрвати, Чеси па и Пољаци). Латиница није одједном и брзо наметнута, тај процес је трајао неколико векова, али је данас општеприхваћена у споменути државама као њихово „национално“ писмо. Све до појаве Реформације, тј. до XVI века успешно је ширена латиница по Западној Европи – Скандинавији, Британији, Ирској, где су потиснуте локалне културе и писма (руне), док се на југу и истоку Европе римокатолицизам борио да истисне ћирилицу и арапско писмо. Насилно је латиница наметнута и на територији Финске (преко Швеђана) и Прибалтику (који су освојили Немци).

После открића нових континената, током XVI – XVIII века латиница је од стране колонизатора и римокатоличких мисионара пренета на те континенте, док је сфера утицаја ћирилице практично остала иста. Престиж ћирилице подрили су Турци освојивши Балкан, а и реформе Петра Великог у Русији подриле су престиж

21) «Ћирилица се појавила на периферији хришћанског света, као побочни резултат црквеног раскола и оруђе одређене идеологије. Она имитира грчко писмо и доказује правоверност, тј. непоколебљиву веру у првих седам Васељенских сабора и сведочи о супротстављању богатој и сложеној византијској култури, 'глобализму' и утицају Рима, она представља и нешто што сведочи о способности очувања јединствености православне културе». Види: Латиница и кирилица, <http://www.polit.ru/article/2003/09/23/625530/>

22) Максим Медоваров, «Кириллица - евразийский алфавит», <http://www.rossia3.ru/politics/foreign/kirillitsa>

ћирилице. Тако је у првој фази борбе за писмо Запад победио, јер у Русији нису схватили значај писма у геополитичкој борби.²³⁾

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ЛАТИНИЦЕ

Француска револуција, са једне стране, и наступајући романтичарски национализам, с друге стране, у сфери културе и политике у првој половини XIX века проширили су идеолошку борбу и на делове света који за то није знао. Појавили су се грчки, српски, бугарски, чешки и други национализми и сви су они тражили ослонац за свој идентитет у култури. Међутим, тек су руски словенофили први пут поставили питање о новом ширењу ћирилице у Источној Европи. Интересантно је да су нашли истомишљенике и у Чешкој и Словачкој, али неког резултата није било. Супротно, како је снажио румунски национализам који се оријентисао на Запад (може се рећи да га је заправо Запад и створио и развијао), тако се одрицао грчке и словенске културе, а пристајао уз романску. То је значило да су заговарали и прелазак на латиницу – што им је и успело. Захваљујући језичким реформама Људевита Гаја и Вука Караџића дошло је до истискивања ћирилице из Хрватске и њено везивање за римокатолицизам. Хрвати су чак у Русији тражили «братску» помоћ да сачувају римску веру и латинично писмо, али и за ширење ове вере и писма на Босну и Херцеговину. Тако је ћирилица 60-их година XIX века опет изгубила део територија на којој се писала. Да трагедија буде још већа у то време је Русија продала Аљаску САД и оне су одмах тамошњем становништву (Алеути), који су користили руску ћирилицу, наметнуле латиницу.

Ови губици су отворили очи словенофилима, те су почели да разрађују стратегију контра-офанзиве ћирилице. Као експеримент објављено је неколико књига на пољском и чешком језику уз коришћење ћирилице. Од 1864. године постало је обавезно у да се у Литванији користи за литвански језик ћирилица (мада су Немци штампали као контру литванске књиге на латинци и ширили је на овом подручју). Поред тога, словенофили су организовали успешну борбу за заштиту ћирилице (од Пољске и Римокатоличке цркве) у Белорусији и Украјини. Но, највећи успех је стварање мисионарско-просветног ћириличног писма за народ Мордви, Мар-

23) Исто.

ијце и Чуваше, а такође и за Осетине. Овде се водила борба са исламским утицајем и победила је Русија.

«Ћирилизација» у другој половини XIX века, дакле, није била успешна. Запад је, пре свега Римокатоличка црква и Аустро-Угарска монархија који су некако била увек кроак испред, умео је да блокира руску политику. Тако су, нашавши «апологете», створили вештачке језике за Украјину, Белорусију и Литванију, како би направили језичку баријеру за ширење руског језика и културе, а потом су помогли и естонски и латвијски национални покрет, као снажну брану продору Руса на Запад. Почетком XX века нова руска интелигенција је успела да код «источних» народа Руске империје кодификује националне језике и истисне арпаско писмо, али је оклевала код опредељења за писмо, јер су запажали да се латиница користи не само у Западној Европи већ и у обе Америке, Аустралији, Океанији, југо-источној Азији и Африци.²⁴⁾

У таквој ситуацији успех латинице је био неминован. Већ 1904. године званично се литвански враћа на латиницу, а то се ускоро догодило и у Албанији, а и у самој Русији је започела кампања после 1917. године од стране бољшевика, кампања за наметање латинице. Двдесетих година XX века латиница је наметнута оним језицима у Русији који до тада нису били кодификовани, али и за неке језике који су имали дугу историју употребе ћирилице или арапског писма.

Већ 1932. године латиница се учврстила на већем делу територије Совјетског савеза, чиме су испуњени завети Лењина. Политичари и по који научник, као Н. И. Бухарин, Н. Ј. Мар, А. В. Лунчарски и Н. Ф. Јаковљев су припремили све неопходно и за прелазак руског језика на латинично писмо (такође и низ других језика – грузијски, јерменски). Бољшевици су ово представљали као важну етапу за ширење светске револуције, заживљавању космополитизма и обрачуна са различитим језицима и националностима. Није познато зашто латиница није сматрана реакционарним писмом, а ћирилица јесте. Било је потребно још неколико година да се Руси поведу за осталим народима бивше империје и да се одрекну дореволуционарне културе.

24) Исто.

ПРОТИВОФАНЗИВА ЋИРИЛИЦЕ

Из науци непознатих разлога Стаљин је 1933. године наредио брз прекид латинизације Совјетског савеза (на њеним крајевима по инерцији је настављена још неколико година), а од 1935. године почео је процес преласка на ћирилицу свих језика Совјетског савеза, без обзира на то да ли су имали дужу или краћу историју коришћења латинице. „Ћирилизација“ Совјетског савеза је до 1940. године реализована, мада је по крајевима рађена и до краја 1950. године. Десетине језика је стекло писмо која их је уједињавало са руским културним простором и практично их први пут укључило у јединствен евро-азијски информациони простор. Они радикални националисти, или интенационалисти који су спроводили латинизацију завршили су у логорима. Интересантно је још да су на окупираним деловима Совјетског савеза од стране Немаца, 1941. године (Крим, Кавказ) деца лењинистичких большевика почели да уводе латиницу. Победа совјета у Другом светском рату, 1945. године, значила је и цементирање ћирилице као писма Совјетског савеза, што је допринело његовом ширењу у социјалистичком блоку (ћирилица је у то време уведена у Монголији као званично писмо).²⁵⁾

У неким државама где је победио социјализам (Прибалтик, државе Источне Европе, осим Бугарске и однекле Југославије) задржала се латиница. Остаје отворено питање шта би се по овом питању догодило да је Стаљин остао жив? Но, може се констатовати да је латиница била истиснута из оквира историјске Евро-Азије.

У периоду после смрти Стаљина све до Горбачовљеве „перестројке“ у сфери писма се скоро ништа није значајно догађало. Занимљиво је да је у овој фази „застоја“ дошло до формирања како анти-руских, тако и анти-српских кадрова у лингвистици и политици. Од деведесетих година XX века, са пропадњем Совјетског савеза, руски језик је почео да губи престиж у свету, што је ишло на руку заговорницима латинизације, па је ова политика захватила не само Србију већ и Русију и бивше совјетске републике (сада самосталне државе).

25) Исто.

Амерички „стручњаци“ и овај пут, као и двадесетих година XX века почели су да изјављују да је руски језик „без перспективе“ јер је веома сложен и непрактичан и да га је потребно адаптирати западним нормама, па је у том духу потребна и латинизација руског језика. У низу република у саставу Руске федерације локалне корумпиране и без политичке визије елите започеле су прелаз на латиницу.

Ово је прекинуо Путин, 2003. године предложивши закон (који је потом и усвојен) да се за службене језике република у саставу Руске федерације искључиво користи ћирилица.

Последње деценије смо сведоци да «атлантисти» на широком простору снажно нагрђу на ћирилицу и да борба није окончана.

ЋИРИЛИЦА И ЛАТИНИЦА: СЕВЕРО-ЗАПАДНИ ФРОНТ

На територији Русије живи мноштво финско-мађарских народа. Финска и Естонија све раде да пропагандом, разним подмићивањима, обавештајним радом и слично прошире латиницу као „опште-финско“ писмо, мада елементарна логика налаже да је лакше да два народа (Финци и Естонци) пређу на ћирилицу него њихови многобројни рођаци пређу на латиницу. Наравно, да иза оваквог притиска „матича“ стоји и њихов интерес да остатке свога народа држе на окупу. Интересантно је да официјелне руске власти не пружају отпор овој латинизацији својих становника.²⁶⁾

ЋИРИЛИЦА И ЛАТИНИЦА: ЈУГО-ЗАПАДНИ ФРОНТ

26) Исто.

Иако ка западу и југо-западу живе православни који од давнина користе ћирилицу, позиција ћирилице овде није снажна. Пошто је латинизација западно-руских земаља од стране Пољака давно довршена, као и латинизација Румуније, Хрватске, и Босне и Херцеговине притисак се сада наставља на Белорусију и Украјину. Прозападне и пропољске снаге упорно, подржане од Европске уније и САД, говоре о потреби латинизације ових држава.

Велики пораз ћирилица је доживела и на територији бивше Југославије где је у процесу дељења српско-хрватског језика створено неколико вештачких језика и сви ти нови „језици“ су се определили за латиницу, а сам процес је захватио и Србију, где само мала група национално и политички свесних људи бије битку за очување ћирилице. Упркос томе што је ћирилица заштићена и законом у неким управним актима. Штавише, и државни органи, па и поједини факултети то не поштују, чак ни они језички. Полицајац, често полушколован, издаће вам какву потврду на латиници.

У Црној Гори, која је стекла независност, 2006. године, створила се трагикомична ситуација са стварањем „црногорског језика“ на основу латинице. Латинизација (тачније хрватизација) се правдала паролама о потреби уласка у Европску унију и НАТО, а да се подсетимо да је у стварању тог новог књижевног језика званично учествовао и један хрватски лингвиста, заједно са својим „ортаком“ из БиХ.

У самој Србији службено писмо је ћирилица, али се овде Устав не поштује, како од државе, тако и од грађана, па се врло често користи хрватска латиница.²⁷⁾ Ћирилица се за сада доро држи у Македонији и Бугарској, па има претпоставки да ће одавде доћи снага и Србима да сачувају своје писмо. Међутим, јасно је да много зависи од Русије. Међутим, руске компаније које послују у Србију и државне и приватне не исказују интерес за очување ћирилице и обично користе латиницу, мада има и неколико изузетака.

Веома тешка ситуација је у Молдавији, где је од 1989. године као државни језик проглашен молдавски са латиничним писмом, тј. фактички румунски језик, без обзира на очевидне разлике између ова два језика. У Придњестровској молдавској републици сачувани су ћирилица и молдавски језик. Тако је Тираспољ постао центром евро-азијски усмерених интелектуалаца Молдавије. Међутим и

27) Николай Пасхин, «Азбука сербской политики», http://www.stoletie.ru/slavyanskoe_pole/azbuka_serbskoj_politiki_2009-08-03.htm

овде Русија више одмаже него што помаже, јер све што се у пише у овој земљи за Молдавију је на румунском језику и латиницом.

Русија није пружила помоћ ни Гагузима, православном турско-језичком народу тесно повезаним са Русијом који живи у Молдавији са статусом аутономије. Гагузи се одупиру Кишињеву, али Руси не помажу. Због тога јача турско присуство и 1996. године је и званично гагуски језик прешао на турску латиницу.²⁸⁾

ЋИРИЛИЦА И ЛАТИНИЦА: ЈУГО-ЗАПАДНИ ФРОНТ

Ћирилица је постигла успех код муслиманских народа Југа и Истока Азије, пре свега турско-језичких, али је тако и на Северном Кавказу. Сви ови народи су вековима користили сложено арапско писмо, да би деведесетих година XX века прешли на латиницу, па затим на ћирилицу. Но, ти народи су од 1991. године почели да осећају утицај Турске која их својом пропагандом и политиком покушава да удаљи од Русије а приближи себи, ширећи пантуркизам, сада неоосманizam и делујући у интересу Вашингтона и глобализма.

Ова политика је посебно нашла плодно тло код кримских Татара који су успели да добију већину у локалном парламенту. Они за сада користе два писма – ћирилицу и турску латиницу, но овај случај прети да се прошири на целу Украјину (у смислу њене латинизације).

Према обрасцу Азербејџана и неке државе Централне Азије покушале су да изврше латинизацију свог језика (Казахстан, Киргизија и Монголија), али су, за сада сачували ћирилицу. У Таџикистану је ћирилица чак и напредовала (усавршена је), мада се дозволила и употреба арапског писма, ради зближавања са Ираном. И Узбекистан је покушао латинизацију свог језика, али је све „ни ту, ни тамо“. Стварност је таква да ћирилица и даље доминира у овој држави.

У Туркменији латинизација је најављена 1995. године, али је почела 2000. године. Ипак, туркменска ћирилица се и даље користи у Русији и другим државама (чак и код политичких емиграната уз ове државе).

28) Исто.

*
* *

Јасно је, дакле, да заговорници латиничења ћирилице немају стручне аргументе већ искључиво вредносно-(гео)политичке. Зато се и подмећу политичке квалификације да је латиница везана за прогресивни део човечанства (по правилу су то САД и Европска унија), а они људи који користе ћирилицу, арапско писмо, итд., самом овом квалификацијом, сврставају се у назадни део човечанства. Но, да ли се по овом критеријуму – критеријуму које писмо човек користи, може извести класификација ко припада прогресивном, а ко назадном делу човечанства? Наравно, да не може. То је псудо-наука, односно веома примитивна политика. То би било исто као кад би неко тврдио да је по основу места рођења (село-град, Европа – Азија...) паметнији од других. Наравно, да то није тако. Хитлер је писао латиницом, Андерс Брејевик, Норвежанин, који је јула 2011. начинио масакр деце је писао латиницом, као и безброј других злочинаца за које се не може тврдити да су прогресивни. Римокатоличка црква је имала инквизицију и судила на латиници? Галилео је од ове Римске цркве осуђен на латиници. Где је ту напредност? На другој страни, имамо Менделејева који је писао ћирилицом, Јурија Гагарина, Толстоја, Достојевског..., наравно и негативце, као што има позитивца који пишу латиницом.

Када се припадници једног народа одлуче за културни образац који ће следити, између осталог, то значи и за писмо, то је нешто што има трајније опредељење и не може се мењати кад коме падне на памет. Зато се и Срби и Руси морају одупрети захтевима евро-атлантиста да одбаце ћирилицу и пређу на латиницу. Ако би прешли на латиницу послали би свети веома ружну поруку о себи – да немају, заправо, формиран (национални) идентитет, односно да успостављена културна матрица није заживела и да их свака (нова) сила која се данас-сутра појави може да обликује по свом нахођењу (можда да врати ћирилицу, или уведе кинеско писмо – ко зна?)

Питање је једноставно: Шта свако од нас може да уради да би се сачувала ћирилица као важно национално културно наслеђе и средство евро-азијске интеграције? Прво, да се схвати важност питања, друго да се не буде равнодушан. То значи, где год да се делује – треба користити ћирилицу. На интернету, животу, ако из-

возите робу – треба користити ћирилицу, на производима – лепити етикете (и) на ћирилици... Има држава које не забрањују да се роба увози ако су декларације, етикете и слично на ћирилици (Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Узбекистан, Туркменистан...), то, дакле, треба користити.

На крају сматрамо упутним позвати се и на Светог владику Николаја Велимировића, који је особину српске интелигенције да намеће латиницу запазио још за свога живота, а ово се сада може проширити и на руску интелигенцију, па је записао: „Просто не знају шта раде. Они не знају, да одбацити ћирилицу, значи одбацити половину Православља. И одвојити се од ове српске писмености из прошлости. И трампити боље за горе. И увредити свете апостоле словенске Кирила и Методија. И огорчити до крви српски народ. И навући проклетство од Светог Саве. Не, ако Бога знате, господо српска, **ако сте и учени, будите паметни**“.

Но, много је старије оно библијско, дубоко социолошки и антрополошки тачно, које каже да се у прошлости крије садашњост а у садашњости будућност.

Zoran Milosevic

GEOPOLITICS AND CYRILLIC

Summary

A selection of letter is never essentially neutral, because it always carries cultural values and characteristics, i.e. it marks the affiliation to a certain tradition, but also certain ideological and political messages. A selection of the letter in our milieu (Cyrillic or Latin) has a great importance in the information war currently on the way, because this selection doesn't mark only the language discourse. In the era of globalization, only those languages and cultures whose sphere is widening can survive and have an independent role. Defense leads to the position of a loser.

Since it is scientifically proven that Cyrillic doesn't have principle deficiencies, it leads to the logical question why changing the letter, rejecting the centuries of tradition and cultural heritage? The author considers that this illogicality can be described and understood, only if it is being considered as a geopolitical question within the conflict between the land and sea, i.e. Atlanticism and Eurasianism. It is a rule that the advocates of Euro-Atlantic integrations, no matter where they live and work, ask the introduction of the Latin into their local culture, justifying that by exclusively geopolitical arguments. And vice versa.

The advocates of Eurasianism (so-called Russophile) are fighting for Cyrillic. That is the case in Serbia as well. In that sense, they send a message that in the world of power there is room for only one letter, the one a winning side uses. It is similar to the use of English (attention: not American!) language. The call for multiculturalism, tolerance and other nice phrases, which are widely present today can't stop this rule of world geopolitics – an extinction of one of two letters. Therefore, one needs to accept this reality and fight for its culture using the means that are suitable for this reality – an adequate geopolitics. Cyrillic as a perfect letter can't be saved in Serbia, unless there is aberration from the ardent Euro-Atlanticism.

Key words: Cyrillic, culture, identity, geopolitics, Latin, Atlantism, Euro-Asia

ЛИТЕРАТУРА

- Алиев, Адалат: «Кириллица, образование, латынь и политика», <http://forum.bakililar.az/index.php?showtopic=4764>
- Алпатов, В. М.: «Кириллица или латиница?», <http://rus.1september.ru/articlef.php?ID=200400906>
- Артемов, Станислав: «Латиница vs. Кириллица, Смена алфавита как результат смены политсистемы», http://exlibris.ng.ru/kafedra/2004-07-01/6_alphabet.html
- Kościński, Piotr/Serwetnyk, Tatiana: «Cyrilica w odwrocie», *Rzeczpospolita*, 11/07/2011
- Косановић, Сава: «Насилно наметање латинице», у зборнику: *Православље, вријеме и Босна*, приредили: Ратко Р. Врачевић и Зоран Милошевић, Шабац/Добој, 2002.
- Косановић, Сава: «Римска пропаганда и хрватство», у зборнику: *Рим не мирује*, приредили: Момир Васильевић и Зоран Милошевић, Бели анђео, Шабац, 2003.
- «Кириллица вне границ и территорий», <http://news.mail.ru/politics/1821516/>
- «Латиница и кириллица», <http://www.polit.ru/article/2003/09/23/625530/>
- «Man spricht Russisch Die Tartaren wehren sich gegen die Kyrillisierung ihrer Sprache», *Der Tagesspiegel*, 04/12/2002
- Медоваров, Максим: «Кириллица - евразийский алфавит», <http://www.rossia3.ru/politics/foreign/kirillitsa>
- Милошевић, Зоран: *Од Малоруса до Украјинаца*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.
- Пасхин, Николай: «Азбука сербской политики», http://www.stoletie.ru/slavyanskoe_pole/azbuka_serbskoj_politiki_2009-08-03.htm

- Римска пропаганда у Босни и Херцеговини од времена аустро-угарске окупације, издање друштва «Рада», Милетићева штампарија, Нови Сад, 1903.
- Поливанов, Е. Д.: *За марксистско језикознание*. Москва, 1931.
- Яковлев, Н.Ф. : *За латинизацию русского алфавита*, Культура и письменность Востока, кн. 6. Баку, 1930.

Resume

There is a real battle in the world, especial in the Eurasian ground, about the supremacy of Latin over Cyrillic. What determines the selection of the letter? Philologists single out four factors: linguistic, economic, psychological and political-cultural. Why do the governments of certain states face their people with dilemma and the selection of Latin or Cyrillic, when the science has proven that Cyrillic has no principle deficiencies (nor advantages) in comparison to Latin, and when Cyrillic represents, undoubtedly, positive and valuable tradition, which doesn't mark only history and the identity of a nation. In this paper we want to indicate that we can reach the key response, which is that there is a political-cultural, i.e. geopolitical interes to suppress Cyrillic from the use.

The battle related to the letter has its geopolitical dimension, which is proven by the fact that the members from the sea usually write in Latin, while the members of the land write in Cyrillic. Ofcourse, this obvious truth is being hidden and wrapped in a number of myths, disinformation and (malicious) inaccuracies. A popular thesis in Serbia at the beginning of a new Millenium, was that „Cyrillic is a fascist letter“, although the fascists were writing in Latin. It can be especially determined if we look upon the western, i.e. Euro-Atlantic media that are advocates of the sea. The writing of this paper was caused by writing (and gloating) of the Roman-Catholic Polish „Rzeczpospolita“, in which it was arbitrarily claimed that Cyrillic was being spread by the Soviet Union, and that after its collapse, Cyrillic is being suppressed. The conclusion is derived from the attempt of Astana (Kazakhstan) to replace its Cyrillic by Latin, under the excuse that “Latin has fewer letters”. For those who know the letters, it is clear that Serbian Cyrillic is perfect, and that each sound has one letter and it is being suppressed “due to European values”. It is clear that those are more or less (un)successful excuses, and that the essence is quite different.

For instance, the supporters of Latin, point to the fact that the “rejection of Cyrillic is necessary because the Latin is

being used at the Internet, so it would be easier to develop an integration with international community". Those are political and biased and not professional and linguistic arguments. This ascertainment is being confirmed by the Latinization of Cyrillic, because the arguments are always related to political orientation, instead of professional, linguistic or economic arguments. Former president of Ukraine, Viktor Juščenko prepared the project of the Decree to move to Latin in 2005. The changes ought to be conducted gradually, with the aim of "acceleration of the integration of Ukraine into the structures of the European Union". Gradualism meant the introduction of the Latin at the west of Ukraine first, in the areas of Greek-Catholics, who hate the Orthodoxy extremely, then in Kiev, Russian Crimea, and finally in the most awakened Russian regions of the eastern Ukraine.

A former deputy of the premier of Ukraine and the director of the Institute for literature of Nikolaj Žulinski in Kiev also talks of political instead of professional criteria when he ascertains that Latin is suitable for Ukraine "solely for its European aspirations".

We cannot talk only about the replacement of the political system, but of the geopolitical orientation. This can be seen in the words of a Russian "scientist" (Sergei Alexandrovich Arutjunov – a corresponding member of the Russian academy of science): "I think that globalization and computerization of our lives leads to the situation in which we will write Russian in Latin. Latin is by itself more useful than Cyrillic, which has many deficiencies. If Russia wants to keep up with progressive world, it has an obligation to fully embrace Latin, and sooner or later that will be the case".

Arutjunov uses the closed system of thinking, and very ideologized and biased terms. His ascertainment that progress equals Latinization is completely non-scientific and has no sense. Does this mean that there is no progress unless the Latin is being used? Where is the place of the culture here? That kind of reflection is so biased, untrue and cultural-political incorrect, that they are more terrifying than suitable to dialogue and reflection.

In other words, this is a totalitarian, non-democratic, non-pluralistic mindset, which stifles the desire for freedom and individual cultural specialization. When a person reads something like that, it can scare you more than it can explain something.

In the paper, the author argue that Cyrillic is an Euro-Asian letter, which means that it is hostile to Latin, as a

letter of the representatives of the sea. The author later describes the expansion of Cyrillic, and finally the suppresion by Latin in the Euro-Asian area.

Овај рад је примљен 10. јула 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

ДРЖАВА, ПРИВРЕДА И НЕОЛИБЕРАЛНА ТРАНЗИЦИЈА

133

Александар Новаковић, Андреј Станимировић

СРПСКА „ДРЖАВА БЛАГОСТАЊА“ У ВРТЛОГУ
НЕУСПЕШНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

155

Дубравка Стајић

ОДНОС ПРЕДУЗЕТНИКА И ДРЖАВЕ КАО
ПОКАЗАТЕЉ НАЦИОНАЛНОГ КАПАЦИТЕТА
ПРИВРЕДЕ У СРБИЈИ

173

Зоран Милосављевић

НЕПРИМЕРЕНО БОГАЂЕЊЕ И КОРУПЦИЈА
У СРБИЈИ

199

Дарко Маринковић, Владимир Маринковић

УНАПРЕЂИВАЊЕ ЕФИКАСНОСТИ
ИНСТРУМЕНАТА И ПРАКСЕ МИРНОГ
РЕШАВАЊА РАДНИХ СПОРОВА

233

Миле Ракић

НЕКИ ОД ПРОБЛЕМА КАПАЦИТЕТА СРБИЈЕ
У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА

259

Вишња Станчић, Зоран Грубишић

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ И ПОЛИТИКА УСЛОВЈАВАЊА
ММФ-А

*Александар Новаковић**

Институт за политичке студије, Београд

Андреј Станимировић

Либерални центар Каталаксија, Београд

СРПСКА „ДРЖАВА БЛАГОСТАЊА“ У ВРТЛОГУ НЕУСПЕШНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ**

**– анализа транзиционог биланса и неколико
препорука за будућу реформску политику**

Сажетак

Постоји општа сагласност да је један сегмент транзиције спроведен у задовољавајућој мери: реч је о преласку из политички ауторитарног режима у демократски поредак. Данас у Србији функционише релативно стабилна демократија с редовним, фер и слободним изборима. Ипак, реформе у политичком сегменту нису праћене реформама у економији, те је наслеђени економски систем из времена социјализма у најзначајнијим сегментима остао непромењен. Штавише, усвајање “европских стандарда” често је покриће за све већу регулацију привреде, а озбиљна дерегулација се и не предвиђа. Процес приватизација без дерегулације води приватизацији монопола – тајкунизацији, што се неретко користи у циљу дисквалификације институција слободног тржишта и приватног власништва. Процес реституције и денационализације одузете имовине није спроведен и стално се одлаже. Штавише, и сам концепт наговештене дена-

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

ционализације је неправедан. Уместо да се државна бирократија смањује, она је са сваком новом владом све већа, а јавна потрошња расте. Све то указује да привредни систем у Србији није реформисан и да не може носити епитет тржишног. Уместо тржишне демократије, Србија се данас, десет година од почетка транзиције, и даље може описати као земља демократског социјализма.

Кључне речи: политичке институције, економске институције, међународне интеграције, слободно тржиште, приватизација, реституција, дерегулација, реформске политике

Србија се ближи новим изборима, а чини се да главни актери политичког живота не нуде ништа ново у својим тек започетим предизборним кампањама. Као да је општа дезорјентисаност захватила не само становништво већ и оне који су најпре позвани да решавају горуће друштвене проблеме. Безнадежно тумарајући од једне до друге, много пута поновљене, политичке фразе о бољем животу, безболним реформама и инстант решењима за крупне проблеме, политичари се понашају као неко ко не увиђа, или не жели да увиди, да је сâм модел политике који се служи оваквим рецептима, истрошен, и то не само на просторима Балкана, већ далеко шире. Наиме, светска економска криза није само показала да су економије развијених западних земаља врло слабе и пред колапсом, већ је оголела модел власти и политике који, уколико се жели било каква перспектива и друштвени напредак, више није одржив. Од тог сазнања није имуна ни Србија, земља у већој мери изузета из регионалне и светске поделе рада. У тој спознаји, која потреса читав развијени свет, лежи и трунка наде не само за свет, већ и за Србију.

Та спознаја иако болна, заправо је врло једноставна. Не може се у бесконачност трошити оно што се нема. Или, другачије речено, раст државне администрације и задовољавање потреба бирчког тела – потреба подстакнутих управо демагошким и популистичким обећањима саме администрације – не може ићи у бескрај. Црта се мора повићи, што пре то боље, јер свако одуговлачење води сценаријима у којима су се сада, и добрим делом заслугом главних протагониста европске политике, нашле земље попут Грчке, Италије и Шпаније. Даље, та спознаја није идеолошки мотивисана, како на то често указују они који ламентирају над „злим усудом нолиберализма“ у коме се свет, својом кривицом, и заслугом мул-

тинационалних компанија, обрео. Она је мотивисана рационалним сагледавањем ствари и здравим разумом.¹⁾

Одоцнела мудрост каже да је свет дуго година живео у илузији да је капиталистичка машинерија развијених земаља – чије погонско гориво представља предузетничка иницијатива и иновативност – једна чудесна справа, *perpetuum mobile*, која увек, у крајњој инстанци, производи *довољно*. То су биле заблуде *државног* капитализма, или неке врсте *мешовите* привреде. Свет се упорно опирао елементарним спознајама еминентних економиста XX века. Он није желео да прихвати чињеницу да оплодња капитала подразумева *штедњу* и дугорочни хоризонт размишљања а не трошење и кратковидост.²⁾ Он никако није желео да прихвати да ипак, живимо у амбијенту оскудице, не обиља. Да наше потребе и прохтеви стално расту и далеко премашују тренутну могућност задовољења. Да влада принципијелно није ту да би испуњавала наше жеље и прохтеве, већ да би обезбедила сигурност и поштовање прихваћених правила – *rule of law*.

Све то, дакле, свет није прихватао. А што би тек једна мала балканска земља попут Србије? Њени политичари су се стога понашали *рационално*. Нити је постојала жеља да се заузме радикални реформски захват – јер то нису предлагале ни ЕУ, ни релевантне међународне институције и организације, нити је за тако нешто било потребе. Све владе од 2000. година до данас, са изузетком прве демократске гарнитуре и то у свега првих две године њеног мандата, одређивале су се за поштовање генералних препорука ЕУ, ММФ, СБ и других међународних тела, као и за политику која се самарава захтевима тренутка и гласачког листића, а не реалним потребама и дугорочној перспективи.³⁾ Што се првог тиче, и то су радиле минимално, тачно онолико колико би то било потребно за функционисање и одржавање домаће верзије „државе благостања“. Уз то, због бурног периода деведесетих година прошлог ве-

1) За другачију слику о неолиберализму и глобализацији од оне која овим феноменима даје превише значаја у светској подели рада упућујемо на књигу аутора који, по свом одређењу, стоји изван идеолошког сукоба поборника и противника глобализације. Реч је о књизи Роберт Гилпина, *Global Political Economy* (Robert Gilpin, *Global Political Economy*, Princeton University Press, 2001.).

2) Видети: Ludwig von Mises, *Antikapitalistički mentalitet*, Mate, Zagreb 2010.

3) Велико је питање да ли је једну такву политику Србија икада, у својој модерној историји, имала. Можда се може прихватити тезе да је таква политика постојала у кратком историјском периоду познатом као златно доба српске демократије (1903-1912) а нарочито од избијања чувеног Царинског рата између Аустроугарске и Србије.

ка, и његовог наслеђа, великих политичких проблема са којима би се тешко избориле и земље са традиционално високим степеном политичке рационалности, српска политика није имала довољно снаге и капацитета да се у потпуности окрене суштинским проблемима и изазовима, већ је у механизмима политике која је на првом месту произвела те проблеме, тражила могућност њиховог решења.⁴⁾

Недорасла захтевним мерама размонтирања остатака југословенског социјализма и његове мутиране верзије из двадесетих година прошлог века, српска политика није успела да уради оно што сваки рационални актер, политичар или политика мора да чини – да учи из туђих грешака. Она се позивала на овај основни узус рационалности, али нам десетогодишњи транзициони биланс говори супротно – да је она у транзицију ушла, ипак, не да учи, већ да *понавља* исте грешке њених лоших источноевропских ђака. Због тога је Србија, данас, 12 година од петооктобарских промена, практично на самом почетку транзиције. Овај став можда може звучати преоштро, нарочито за заговорнике социо-економског *status quo*, али не постоји скоро ни један друштвени сегмент (осим, можда, сегмента војних реформи) у коме су структуралне реформе до краја извршене. На пример, по чему се разликује садашња монетарна политика од монетарне политике из периода осамдесетих година СФРЈ? Са неким мањим изменама она је иста. Добри резултати кратотрајне праксе примене институције валутног одбора за време Анте Марковића, као и касније за време Драгослава Аврамовића, нису довели до дугорочне имплементације овог решења. Управо обратно, све досадашње владе истрајавале су на моделу који је за земљу без институционалне културе и са слабо изграђеном поделом власти, доказано погрешан, пре свега зато што омогућује значајан утицај политике у монетарној сфери. Чак ни скорашња позитивна искуства у обуздавању инфлације и стабилности валуте земаља сличне прошлости и транзиционог историјата попут БИХ, нису успела да кандидују ово решење код домаћих власти.⁵⁾ Даље, као и у социјализму, и данас у демократској Србији, држава је нај-

4) Видети Александар Новаковић, „Национализам и транзиција - о једном методолошки смисленом појму национализма“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2009, стр. 111-134, Институт за политичке студије, Београд.

5) Видети квалитетну упоредну анализу монетарног система Србије и БИХ: Марко Ђого, *Народна банка Србије у нокадауну*, Интернет: www.katalaksija.com (датум приступа 8.10.2011).

већи послодавац. Приватизација није спроведена до краја, нити у мери у којој би се Србија могла оквалификовати као земља са приватном својином као преовлађујућим типом својине. Србија је, такође, економски веома затворена земља – како споља тако и изнутра. Предузетнички дух, мотор сваког економског развоја, гуши се непотребном администрацијом и високим пореским оптерећењима. Подигнуте су и високе баријере према споља, што омета долазак великих иностраних инвеститора и компанија, и онемогућава стварање реалне конкуренције постојећим монополистима. Таква затворена економска политика погодује цветању монопола и картела, јачању спреге политика-бизнис што, свеукупно, штети интересима већине грађана. Модел пензионог и здравственог осигурања остао је исти. Приватна алтернатива у овим сегментима није у задовољавајућој мери развијена, нити постоје претпоставке њеног развоја, јер, нарочито у сегменту осигурања, не постоје системски закони који би омогућили веће присуство приватних провајдера ових услуга. На симболичкој равни ствари стоје још горе – општа идеолошка дезоријентација и конфузија. Двадесет година од пада Берлинског зида Србија се и даље није одредила спрам прошлости једног тоталитарног поретка у коме су њени грађани живели скоро педесет година. Десет година од нестанка режима који је својом деловањем поништио скоро све оно што је Србија у својој модерној историји градила, на јавној сцени, медијима, универзитетима и научним институцијама, присутна је релативизација једне погубне политике под изговором неуспеха једне друге лоше политике. Једном речју, данас, у 2011. години, структурално посматрано, нема суштинских разлика између Републике Србије и некадашње Социјалистичке Републике Србије.

*СТАЊЕ „ТРАНЗИЦИОНОГ ЕКВИЛИБРИЈУМА“
И „ЗАВИСНОСТИ ОД ДРЖАВЕ“*

Иако „реформска“ политика није учила из богатог искуства и транзиционих грешака земаља средње и источне Европе, те грешке, и то искуство, ипак, могу помоћи у разумевању и описивању социјално-економског стања у коме се Србија данас налази.

Као што је показало искуство транзиционих земаља, реформе и друштвени бољитак могући су само превазилажењем почетног, политичко-економског еквистријума, који се успоставља током

прве фазе трансформације – такозване „замке пола пута“ између пређашњег система, или стања, и новог поретка.⁶⁾ По Хаврилишину и Одлинг-Смију „утицајни кругови форсирају парцијалну транзицију, замрзнути еквилибријум ... са приватним власништвом али без конкурентног тржишта које обезбеђује једнак приступ предузетничким могућностима.“⁷⁾ Стога би први задатак владе вољне да предузме реформске кораке била унутрашња и спољашња либерализација економије, односно, укидање спољашњих и унутрашњих баријера пословању. По овим ауторима постоје четири кључне компоненте транзицијског процеса: стабилизација, приватизација, либерализација „тржишта да би се омогућила отворена конкуренција и слободан улаз“, као и „институционализација пракси које развијају тржиште, попут владавине права и сигурности власничких права“.⁸⁾ Иако су посебни интереси и утицајне групе имале користи од прве две реформске мере, друге две им директно штете, јер угрожавају њихов монополистички положај и приморавају их на усвајање тржишне логике понашања.

Преласком овог прага транзиција у Србији би добила нови моментум и додатни квалитет који би довео до структуралних трансформација и корените промене постојећег система. Тај систем, који се у овом раду именује синтагмом „демократски социјализам“ или „српска верзија државе благостања“ – означава поредак у коме политика доминира над свим аспектима живота, а нарочито економском сфером, и који подстиче јачање психолошког феномена „зависности од државе“ или етатистичког менталитета код становништва, и патерналистичког става државе према својим грађанима.

Шта овакав модел подразумева? Када у друштву постоји „зависност од државе“ у толикој мери да се појединац осећа као неко ко не сноси одговорност за сопствени живот, већ је силом прилика приморан да је препусти неком другом, у овом случају држави (партијама и утицајним групама које управљају државом), онда је реч о феномену „патерналистичке државе“ и превласти поли-

6) Вид. Jacques Rupnik, „On Two Models of Exit from Communism: Central Europe and the Balkans“ у: Sorin Antohi, Vladimir Tismaneanu (eds), *Between Past and Future – The revolutions of 1989 and Their Aftermath*, CEU Press, Budapest, 2000, стр. 3-14; Jan Zielonka (editor), *Democratic Consolidation in Eastern Europe, Vol. I: Institutional Engineering*, Oxford Studies in Democratization, Oxford University Press, 2001, стр. 243.

7) Oleh Havrylyshyn, John Odling-Smee, „Political Economy of Stalled Reforms“, *Finance and Development, A Quarterly Magazine of the IMF*, Vol. 37, No. 3 (September), 2000, стр. 4.

8) Ibid., 3.

тике над животима појединаца.⁹⁾ Класично либерална идеја државе, онако како је развијана још од времена Џона Лока, у смислу *ограничене владе*, настаје као одговор на овакво схватање односа појединац-држава, или, речеником некадашње теорије, поданик-владар. Либерална европска друштва XIX века су кроз дугу институционалну еволуцију и ослобађање од многих наслеђених стега ауторитаризма изградила политичке системе у којима је улога државе у животима појединаца, њених грађана, била минимална.¹⁰⁾ Таква друштва темељила су се на идеји заштите индивидуе и њених права од узурпације било које врсте коју може предузети неки колективни ентитет. У основи либералног схватања државе садржан је покушај да се употреба принуде од стране државног апарата држи у границама обезбеђивања/осигурања (по природном праву загарантованог) поља слободе појединца и његових интереса. Улога државе у таквом поретку је сведена на негативни план, док друштво почива на вредностима индивидуализма.

Оваквом историјском и теоријском моделу супротстављен је концепт државе као активног учесника у животима појединаца – идеја „продуктивне“, за разлику од идеје „заштитничке“ државе.¹¹⁾ То је концепт патерналистичке и ауторитарне државе у коме је појединац пуки објект а не аутономни субјект доношења одлука и управљања животом. Такав однос државе према појединцу заједнички је многим идеологијама доминантним у овом делу Европе. Модалитет таквог односа остао је непромењен и током увођења вишепартизма у Србији, а у неким сегментима учвршћен, чак и унапређен (нарочито у време ратних фаза из недавне прошлости) у односу на време социјализма осамдесетих година прошлог века. Демократија, дакле, није битно помогла у превазилажењу овог антицивизацијског структурирања односа појединац-држава.¹²⁾

9) „Држава се сматра патерналистичком када преузима права и обавезе које, у ствари, треба да буду приватна ствар“, Vladimir Gligorov, *The State in the Balkans*, WIIW, Vienna, 1999, стр. 15.

10) О узроцима пропасти либералног поретка деветнаестог века и успону државе благостања у Европи и Америци видети: Hans H. Hoppe, *Democracy - The God That Failed: The Economics, Politics of Monarchy, Democracy, and Natural Order*, Transaction Publishers 2001, и Murray Rothbard, „Origins of the Welfare State in America“, *Journal of Libertarian Studies* 12:2 (Fall 1996).

11) Џејмс Бјукенен, *Границе слободе – између анархије и Левијатна*, Дерета, Београд 2002, стр. 96.

12) То није за чуђење, с обзиром на чињеницу да демократија, сама по себи, не представља брану од ауторитаризма и врло лако може завршити у тиранији већине или демократији (тиранији мањине уз поштовање демократског формализма), уколико нису присутне институције ограничења и обуздавања принципа колективног одлучивања.

Промене од 5. октобра само су осигурале један сегмент слободе од ауторитарног наслеђа „продуктивне“ и „агресивне“ државе али нису довеле до раскидања основне полуге контроле друштвеног живота коју држава, преко доминације и управљања сектором привреде, врши већ више од пола века. У Србију је уведена демократија, али је однос државе према економији остао социјалистички. Последица тога није само да економија стагнира, већ и да се додатно учвршћује и развија менталитет економски несамосталних и од државе зависних појединаца.

Узроке оваквог односа зависности појединца од државе, треба тражити у моделу друштвеног развоја за који се определила политичка елита након петооктобарских промена. То је модел доминације политике, бирократије и утицајних група, над свим главним токовима друштвеног и економског живота. Политичка елита је, дакле, само наставила да одржава наслеђени модел друштва и друштвених односа из доба социјализма, али сада у промењеном, демократском амбијенту и уз минималне и изнуђене реформске захвате. Насупрот таквом моделу, Србији је, као транзиционој земљи, потребан систем чије функционисање неће зависти од способности, поштења и добре воље политичара (чак и да су ти услови испуњени то не гарантује успех), већ од одлуке самосталних и слободних појединаца, чланова друштва. У таквом једном поретку, или таквој једној Србији, грађани не би попут старих Египћана упирали поглед ка свемоћном фараону и његовом двору, већ би самостално управљали својим животом, онако како најбоље могу.¹³⁾

Због тога институцију слободног тржишта треба разумети не само као природну брану нелегитимном мешању државе у приватне послове појединаца, у његову борбу за унапређивање сопственог положаја, већ и као гарант изградње аутономног, и од државе, самосталног менталитета и карактера појединца. Појединци који само својим радом и независно од спољних интервенција државе, имају прилику да постигну просперитет у једном друштву, на кра-

13) На то колико је просечан грађанин Србије завистан од државе указује и честа употреба синтагми „држава би требало...“, „држава мора да...“ или „када би држава била боља онда би...“ чак и за она питања која су у потпуности ствар личне, или грађанске, иницијативе и која у потпуности или делимично не спадају у ингеренцију државе нити неке локалне власти (питање односа према чистићи јавних простора, уређење међуљудских односа, текућих обавеза у микро срединама које се тичу подизања нивоа културе живљења, итд...). За просечног грађанина Србије увек неко недостаје, тај неко је по правилу држава, која није ту да уради ово, или није ту да уради оно. У питању је свакако етатистички менталитет преноса личне на колективну одговорност.

ју ће то и постићи, бар у највећој мери. Просперитетни појединци направиле од друштва просперитетно друштво. Насупрот томе, погрешна концепција улоге државе подразумева да појединци за тако нешто нису способни, и зато је она патерналистичка по својој суштини. Економски спутана друштва нису слободна друштва, а у конкретном случају Србије треба рећи да је током последње деценије изграђен систем у коме сфера политике саму себе храни и увећава захваљујући успостављању следеће повратне везе: задовољавање посебних интереса захтева интервенцију државе која, да би изашла у сусрет овој тражњи, повећава свој обим и потрошњу путем задуживања, нерационалног пословања и упуштањем у пројекте које неће завршити. Како се посебни интереси никада не задовољавају, они поново, и сада потенцијално уз друге посебне интересе, покрећу нови круг потраживања, и тако у недоглед. Будући да не постоје санкције за оне који воде овакву политику не постоји механизам који ће актере политике натерати да се другачије понашају – јер се они, у основи, понашају рационално. Како је у Србији одабран модел који погодује и подстиче овакав ток друштвених релација и како све главне политичке снаге у друштву не показују никакву спремност за излазак из овог зачараног круга, јасно је да ће се такво, експоненцијално ширење политике и доминација посебних интереса над интересима друштва наставити и у будућности. Оно што сада постоји у Србији, дакле, није систем институционализованих механизма провере и контроле власти (*check & balance*), већ *rent seeking* амбијент и такмичење политичких чинилаца и посебних интереса у обезбеђивању контроле над главним економским токовима и прерасподелама које нуди држава.

Решење за такав проблем транзиционог еквилибријума, од кога користи има само један мали слој становништва, а штету трпи огромна већина, видимо у одлучном и доследном раскидању везе политике и економије у друштву. У том смислу не треба да постоји разумевање за заобилазан пут реформи. Јер, стратегија „безболног“ прелаза из једног стања (стања неререформисаног друштва) у друго стање (стање реформисаног друштва) представља само изговор за изостанак реформи и политички популизам који производи погубне последице. Таква стратегија је заправо изузетно болна, нарочито дугорочно. Краткорочно куповање социјалног мира, задржавањем старих навика и обећањима могућности постепених али учинковитих промена, помаже политичким интересима опстанка

на власти али штети становништву. Свако одлагање неминовних мера на основу идеје изградње некаквог српског „трећег пута“ реформи представља сигуран пут у даљу друштвену стагнацију и осиромашење. „Трећи пут“ може бити само стари пут назадовања и изостанка суштинских промена. Прави пут је пут структуралних реформи које су прошле успешне транзиционе земље (пример Естоније је посебно значајан), те у том смислу не постоји никакав „чаробни штапић“ транзиције.

Основни предуслов правих реформи јесте, свакако, политичка воља власти да се у њих упусти, као и преовлађујући консензус код становништва да их подржи – барем у првој фази и на почетку мандата реформске владе. Да ли Србија има потенцијал за овакве реформе, и да ли је српска политичка елита уопште дорасла овом задатку, питања су на која се не може дати једноставан одговор, иако се чини да су прогнозе песимистичке. Исход наредних избора се не може предвидети, као ни понашање потенцијалних победника. У сваком случају, будућа реформска политика морала би да укине постојећи еквилибријум тако што ће спровести неколико веома важних структурних промена.

ОПШТЕ СМЕРНИЦЕ РЕФОРМСКЕ ПОЛИТИКЕ

Полазећи од вредносног суда о транзицији, у овом раду је заступљено мишљење да је транзиција у основи позитиван и пожељан процес напуштања идеологије комунизма и друштвене праксе социјализма, процес смањења уплитања државе у животе људи, повећања могућности за индивидуалне слободе, просперитет и благостање. Овај рад, такође, полази и од тезе да транзиција има две основне компоненте – политичку и економску.¹⁴⁾ Политичка транзиција представља елиминацију ауторитарне власти и афирмацију демократије. Становиште изложено у овом раду полази од тога да је економска компонента транзиције – економска либерализација, ослобађање тржишта, то јест, одвајање привреде од државе, одлучујућа за успех укупне транзиције од неслободног ка слободном друштву и да представља неопходан услов развоја Србије и њене дугорочне стабилности. Констатујемо да је политичка транзици-

14) О односу политичке и економске компоненте транзиције ширије видети у тексту Вишње Станчић и Зорана Грубишића, „Повезаност политичких и економских реформи у процесу транзиције – искуство транзиционих земаља, са посебним освртом на Србију“, *Политичка ревија*, бр. 3/2011, Институт за политичке студије, Београд.

ја у Србији углавном спроведена, али да је економска транзиција обустављена. Разлог за то треба тражити у непромењеном, из социјализма наслеђеног, схватања места и улоге државе у привреди као и интересима који руководе креаторе политике да се она очува. Та, наслеђена, социо-економска парадигма, подразумева да држава треба да има активан удео у економском животу, одређујући, регулишући и подстицајући економска кретања. Досадашње транзицијско искуство показало је да од такве стратегије користи има само један мањи део становништва, док терет такве лоше политике сноси његов већи део. Дакле, док интерес становништва представља радикално одвајање привреде од политике – изградња Србија као економски либералне политичке демократије – дотле интерес политичке елите, једног дела привредника и одређених интересних група представља очување механизма контроле над привредом и заустављање Србије у стадијуму демократског социјализма или модерније речено државе благостања. Администрација се увећава, простор који држава не регулише се смањује, а циљ транзиције све више нестаје с листе приоритета креатора политике. Ово је опасно јер иманентна неспособност државе да успешно води привреду онемогућава привредни развој, даље осиромашује становништво и ствара реалну опасност од регресије друштва у ауторитаризам. Указујемо на неопходност ефикасног спровођења економске либерализације. Формула економске транзиције треба да буде: хитна и неодложна реституција, дерегулација и приватизација.

Приватизација

Процес приватизације државне својине у Србији је на лошем гласу. Узроке негативне перцепције јавног мњења о процесу приватизације треба тражити у чињеници да је сам овај процес високо исполитизован (иако је прва влада после петог октобра амбициозно кренула у овај процес) а његова реализација представља пре покушај да се сам процес што више пролонгира него истинску жељу да се Србија најзад и по овом основу сврста у модерна друштва – друштва која и на симболичком и фактичком плану штите и поштују инситуцију приватних власничких права.

Досадашњи процес приватизације, нарочито у мандатима влада од 2004. године до данас, не довија се на задовољавајући начин. Разлог споре и парцијалне приватизације треба тражити у неколико разлога. Прво, процес приватизације не подразумева поступак

у коме се продаје део (нпр. половина) државне фирме – то представља, заправо, само делимичну приватизацију и суштински значи обесмишљавање саме идеје приватизације. Еклатантан пример деформације и злоупотребе термина “приватизација” представља продаја дела Телекома. Поготово је неприхватљиво да се државне фирме продају другој држави што је познато из случаја НИС, али и других примера из прошлости (продаја Телекома 1997-8.). У овим случајевима није реч о приватизацији, већ о преносу власништва са једне државе на другу. Друго, не може бити речи о приватизацији ни када се продаје државни монопол – то би се радије могло оквалификовати као *тајкунизација*. Државни монопол се замењује приватним монополом, уобичајено уз добру надокнаду (*rent seeking*) за оне који су укључени у овакав процес “власничке трансформације”. Треће, приватизацијом се не може назвати ни ни продаја национализоване имовине која има легитимног власника – то је, заправо, само наставак или ново легитимисање револуционарне праксе из 1945., прво назване “национализација” па онда “приватизација”.

Све до недавно одређени број економиста и „аналитичара“ говорио је о превазиђености инсистирања на процесу приватизације као неопходном услову успешне транзиције, као и о застарелости концепта слободног тржишта – што је наводно показала светска криза као “криза капитализма”.¹⁵⁾ Разлози за овакве тврдње могу бити, и најчешће јесу, идеолошке природе. Када их пласирају влади блиски економски саветници и „независни“ стручњаци онда се то по правилу ради у циљу одржавања социо-политичког *status quo*, једне неперспективне економске политике која одговара посебним интересима али не и целини друштва. Дефектна, крајње исполитизована, нетранспарента и, заправо, у многим случајевима, лажна приватизација, ствара поразне последице спутавајући развој слободног тржишта, што је све производ претераног државног интервенисања.

Шта приватизација треба да буде и како треба да се изведе? Приватизација мора имати за циљ доследно елиминисање *основа социјализма* – државног власништва у привреди и државног управљања привредом. Она мора бити орочена, што значи да се не сме

15) Ти исти сада тврде да у Србији никада није постојао „неолиберализам“, већ да су се све реформске владе одређивале за домаћи модел државе благостања, што је, по њиховом мишљењу био погрешан избор.

одлагати и стопирати, и, најзад, мора бити завршена. Оптималан механизам приватизације је продаја државног предузећа најбољем понуђачу. Поред финансијског прилива, неопходног за враћање дугова државе и испуњавање других преузетих обавеза државе, приватизацијом треба да се постигне још један циљ – да се спроведе деконцентрација власништва привредних система (који треба да имају више власника) чиме ће бити спречено концентрисање превише утицаја и моћи у мало руку.¹⁶⁾

Реституција и дерегулација

Реституција и дерегулација су неопходни предуслови за ваљану приватизацију и ослобађање од преосталих остатака социјалистичког социо-економског система.

Пре него што се потпуно и доследно приватизује привреда Србије, неопходно је правим власницима вратити сву имовину коју је држава присвојила током национализације. У Србији не постоје никакви изгледи ни за постојање правне државе, ни за економски напредак, док се комплетна одузета имовина не врати легитимним власницима – у натури и без одлагања. Десет година је прошло од почетка транзиције, а овај најхитнији посао још увек није обављен. Ова државна заплена догодила се пре више од пола века и сви покушаји државе да одложи и избегне реституцију само повећавају неповерење становништва. Док се ово питање не реши – у Србији и не може бити правне државе већ једино насилни државни провизоријум, који становништву, дугорочно, не даје никакву наду за напредак. Чињеница је да се одузето и даље не враћа власницима, а корисник одузете имовине највећим делом је управо држава. Ако није починилац, влада која не приступи озбиљно процесу реституције, свакако је саучесник у неправди коју је својим грађанима начинила њена далека претходница – некадашња револуционарна власт Ј.Б. Тита. Влада је сасвим сигурно орган који ову огромну неправду мора да исправи – ако треба да буде гарант физичке, имовинске и правне сигурности у Србији.

Тек изгласани закон о реституцији не представља адекватно решење проблема реституције одузете имовине. Донет у атмос-

16) На пример, грешка би била продати целу железницу једном купцу, макар то био и најбољи понуђач. Велики државни системи морају бити подељени на мање целине пре продаје, како би тржишни механизми, пре свега конкуренција, довели до брзог повећања ефикасности и квалитета, као и до пада цена. Механизми приватизације не могу бити исти за све делове огромних интегрисаних система.

фери императива кандидатуре за чланство у ЕУ, иако се на њега чекало скоро двадесет година, овај закон представља суштинско извитоперење како саме идеје праведне реституције, тако и основних вредности на којима почива ЕУ. О праведној реституцији по овом закону не може бити ни речи зато што се поставља превише препрека да би легитимни власник добио назад своју имовину, или правично обештећење, чак и у случајевима када је натурална реституција могућа. Даље, овај закон великој групи људи ускраћује право на реституцију отете имовине, јер су у њему уграђене одредбе које по свом карактеру значе имплементацију принципа „колективне кривице“, а то је у директној супротности са основним вредностима на којима почива ЕУ.¹⁷⁾ Такође, уз контроверзне одредбе о колективној кривици, процес реституције односи се само на период од 9. марта 1945. чиме се практично легитимизује сва одузета и национализована имовина од тренутка потписивања уговора о разоружању и предаји војске Краљевине Југославије немачким окупационим снагама 18. априла 1941. године.¹⁸⁾

Идеја да се имовина власницима “врати” државним обвезницама не може се оквалификовати као процес реституције. Штавише, Закон о реституцији ограничава темпо реституције са намером да се превише не оптерети буџет Србије – такво решење више води рачуна о интересима оних који су спроводили нелегитимно одузимање имовине него о жртвама тог отимања. То је потпуно неприхватљив приступ проблему реституције. Реституција мора бити хитна и натурална – оно што је одузето то се и враћа. У изузетним случајевима, када је заиста немогућ натурални повраћај имовине, реституцију треба обавити хитном исплатом вредности отете имовине у “чврстој” валути.

Процес дерегулације подразумева уклањање препрека дејству слободног тржишта, што се огледа у следећим мерама:

- 17) Наиме, закон предвиђа да се из процеса реституције изузму сви припадници окупационих снага и њихови наследници. То се односи и на оне који су насилно мобилисани у неке од окупаторских формација. Наше мишљење је да мотиви за тако рестриктивну и антиправну одредбу нису идеолошке природе. Наиме, на тај начин се једноставно желело да се смањи потенцијално оптерећење одвајање из буџета за процес реституције. Иначе, због ове одредбе је реаговала и званична Будимпешта запретивши Србији ускраћивањем подршке за добијање статуса кандидата за чланство у ЕУ.
- 18) Невладина организација *Мрежа за реституцију* инсистирала је управо на овом, ранијем, датуму. На интернет страници ове организације налазе се амандмани које је она поднела Скупштини Републике Србије. Интернет: <http://www.appppbg.org.rs> (датум приступа: 08.09.2011).

- Укидање спољашњих и унутрашњих баријера развоју бизниса и предузетништва, којима држава – а преко ње политика и интресни кругови – контролишу привредне токове, креирају *rent seeking* амбијент и тако подстичу корупцију.
- Елиминација огромног броја агенција и државних тела, којих, по изјави самог Државног повереника за информације о јавном значају има преко 100.¹⁹⁾

Владина политика неконтролисаног отварања нових агенција, органа и других регулативних тела прокламована као оптимизација и поједностављење постојећег система државне управе, постала је не само важан инструмент повећања администрације и задовољавања партикуларних интереса и апетита, већ и механизам додатног оптерећења, контроле и регулације економског живота. Надлежности ових тела се често преплићу и у колизији су са другим државним институцијама, њихов број није лако утврдити, док контрола и провера њиховог рада практично не постоји.

- Доследна примена антимонополског закона на државна монополска предузећа и установе.
- Одустајање од штетног наметања техничких стандарда из развијених европских земаља кроз њихову експресну трансформацију у техничке прописе са обавезном применом.

Без процеса дерегулације, продаја државних монопола представља плодно тло за појаву феномена такозване „тајкунизације“. Кривицу у том случају не могу сносити они који су се окористили оваквом политиком већ држава која је такву политику омогућила. Деререгулација такође обухвата одустајање од “стратешких инфраструктурних пројеката”, националних стратегија и инвестиционих планова. Ови покушаји без изузетка завршавају неуспехом и представљају кочницу развоја – сасвим супротно од прокламованог циља. То је због тога што су кејнзијанске мере по свом домету и опсегу краткорочне и ограничене. Оне су ограничене, јер од њих користи има само један одређен сегмент али не и читава привреда. Оне су краткорочне јер побољшавају само један аспект у једном

19) “Не постоји евиденција колики је број агенција, управа, завода, дирекција и других регулаторних тела у стручним телима Владе Србије. После сваког покушаја да се направи коначна листа, догађа се да су поједине агенције у евиденцији Савета за свеобухватну реформу прописа у формирању, а обухваћени су буџетом за 2009. годину. Претпоставља се да поред постојећих постоје још стотину неевидентираних или невидљивих Агенција које вуку средства из буџета.“. Видети: „Колико у Србији има агенција које финансира Влада?“, *Интервју са Родољубом Шабићем*, Интернет: www.smedia.rs (приступ: 08.09.2011.)

времену, док ремете целину привредне климе на дуже стазе. Имплементација оваквих решења подразумева висока пореска оптерећења за читаво становништво зарад бенефита уског круга оперативе, грађевниске или индустријске, која је укључена у овакав тип државног „подстицања развоја“. Од таквих пројеката имају корист пре свега актери инволвирани у њиховој имплементацији, док, са друге стране, порески намети помоћу којих се они финансирају, гуше развој бизниса и иницијативу што, дугорочно гледано, штети економији једне земље.

Ове опште мере морају се спроводити у свим сегментима друштва. Овде ћемо, ради илустрације изложити два, сегмент образовања и сегмент здравства.

Србија још увек није кренула путем озбиљне реформе једног, за становништво можда и најосетљивијег сектора – здравства. Резултат је добро познат: државно здравство је у колапсу а приватно недовољно развијено и присутно. По неким проценама до 10% бруто друштвеног производа се троши на овај сектор. То је енормно и нерационално издвајање које оптерећује и грађане и државу. Такође, државно здравство, не само да није бесплатно – што знају сви његови корисници – већ су и услуге које нуди на врло ниском нивоу, а корупција свеprisутна. Решење ових проблема види се у имплементацији неколико структуралних реформи: изједначавање статуса државних и приватних даваоца здравствених услуга, реструктуирање и приватизација сегмената државног здравства, и увођење конкуренције кроз институционализацију слободе избора у два главна вида: право грађана да бирају између државног и приватног лекара, услуга и здравствених институција, као и право грађана да бирају између државног и приватног здравственог осигурања. Ове мере су замишљене истовремено као вид растерећења буџетског издатка за здравство, као и средство подизања нивоа здравствених услуга, њихове доступности и стварање конкурентног и динамичног здравственог сектора.

Образовање је још један прескуп државни систем који не врши своју функцију квалитетно и као такав захтева што хитнију реформу. За разлику од просветног естаблишмента, коме је у интересу реформа врло ограниченог опсега и из кога само такви предлози и долазе, корисницима образовних услуга (родитељима и ученицима) потребна је значајнија промена система. Потребна је провера и потврда основних принципа, а не фино подешавање система,

које се практично своди на веће захватање из буџета. Као и сви други државни системи, образовни систем покушава истовремено да буде врло квалитетан и свима приступачан, што је, наравно, немогуће у сиромашној земљи. Резултат је прескуп и неквалитетан систем, који пораз трпи на обе стране. Правац реформе треба да одреде опредељења за задржавање социјалне функције – образовање деце сиромашних родитеља – у систему државног образовања, и препуштање функције развоја модерног школства слободном тржишту, на коме ће родитељи као најзаинтересованија страна слободно бирати понуђене образовне услуге приватних школа.

*
* *

Свака будућа реформска политика морала би имати на уму ове препоруке и не би смела да указује на комплексно привредно и социјално стање у земљи, велике политичке проблеме и лоше међународни положај земље, као изговоре за прихватање градуалистичког приступа транзицији. Уколико то чини, и то нарочито на самом почетку свог мандата, биће то онда поуздан показатељ да се нова влада опредљује за одржавање старог модела друштвеног развоја. Стога, да би нека будућа влада одмах на почетку мандата оправдала епитет реформске владе, мора хитно и неизоставно започети са структуралним реформама у свим областима. Акције и ефекти економске транзиције морају бити практично тренутни. Орочавање транзиције на дужи временски рок, изговорима да се структуралне мере не могу извести у мандату једне владе, значи да се реформа земље одлажу на неодређено време, што уз иначе лоше социјално-политичко стање у земљи значи даље назадовање, како економско, тако и друштвено. *Економска транзиција није реформа привреде, то је реформа државног апарата*, односно његова редукација. То не подразумева никакве опсежне и дуготрајне реорганизације, трансформације, реструктурирања, докапитализације, стратешка партнерства и остале изговоре за бескрајно одуговлачење са спровођењем структуралних реформи. Није потребна даља интервенција државе у привреди – држава се већ показала некомпетентном да успешно управља привредом и једнако је некомпетентна да припреми уништenu привреду за слободно тржиште. *Потребно је интензивно смањивање ингеренција и величине државног апарата*. Економска транзиција је економска либерализација – ослобађање тржишта, односно одустајање од државног мешања у рад механизма слободног тржишта, одустајање од насилног државног упра-

вљања привредом, одвајање државе од тржишта (као што је својевремено одвојена од религије) и усмеравање активности државе пре свега на њену безбедносну функцију – да би државни апарат Србије најзад постао веродостојан гарант физичке, имовинске и правне сигурности становника Србије.

Покушај да се идеја економске либерализације делегитимише критиком капитализма као “нехуманог” поретка *an general*, само је покушај да се прикрије прави мотив – управљање и контрола свим друштвеним токовима од стране гломазног државног апарата. Реформска политика треба да се руководи императивом што већег ослобађања друштва од етатистичког наслеђа социјалистичке ере, а то је могуће пре свега одвајањем економије од политике. Императив слободног, модерног и просперитетног друштва подразумева да се, генерално, инцијатива мора делегирати са општег, државног нивоа, на појединачан, грађански ниво, јер ће се само на тај начин грађани ослободити државног покровитељства и зависности од државе. Зато гломазни државни апарат мора бити враћен у свој природни оквир и намену – правну и имовинску заштиту грађана. Држава Србије је подбацила у оном што јој је главни задатак и свој пораз даље преноси на поље где јој уопште није место – у економију.

Не може се прихвати валидност аргумента који почива на томе да развијене државе чине кораке у правцу тзв. државе благостања односно демократског социјализма. Да ли Србија треба да следи лоша решења само зато што их усвајају од ње далеко развијеније земље? И становништво развијених држава трпи погубне последице ове врсте социјализма – сасвим предвидиво „бела куга“ погађа умерено-социјалистичка друштва „благостања“ као што доследнији комунизам изазива масовне смрти од глади. Најмање се може рећи ово: Србија није развијена држава. Лагани пораст националног дохотка од пар процената годишње и огромне трошкове за масивни паразитски државни апарат себи могу да приуште богати становници развијених земаља. Становништву је најхитније потребан економски напредак. А најбржи и најтрајнији економски развој у миру доноси слободно тржиште.

Сведоци смо тога да изостанак економске транзиције обесмишљава и политичку транзицију. У економски неразвијеној земљи слобода и демократија лако постају плен властољубивих демагога. Може се лако десити да политичари склони аутократији пониште

чак и ефекте политичке транзиције у Србији. Зато се економска транзиција мора привести крају: реституција, дерегулација, приватизација – у најкраћем року.

Неопходно је да све те мере буду пропраћене убрзаном реформом државног апарата, што је више пута у овом раду истакнуто, јер без смањивања огромне државне потрошње, без укидање кејнзијанских пракси којима се руководе креатори економске политике – идеологије „јавних радова“ и „државног упошљавања“ по принципима прошлих времена – ни остале наведене мере није могуће спровести у мери у којој неће представљати само парцијалне реформе краткорочног ефекта. Смањивање државе у свим видовима значиће, у знатној мери, крај доминације посебних интереса над јавним – интересима државе и партија над интересима друштва.

Aleksandar Novakovic & Andrej Stanimirovic

**SERBIAN “WELFARE STATE” IN THE MAELSTROM
OF FAILED TRANSITION**

**- Analysis of Transitional Balance Sheet and Several
Recommendations for Future Reform Policies -**

Summary

There is a general agreement that one segment of the transition is taken to a satisfactory extent: it is a transition from authoritarian political regime to a democratic order. Today, Serbia is a relatively stable democracy with regular, free and fair elections. However, the political reforms have not been followed by economic reforms and the economic system inherited from the period of socialism, remained, in the most important segments, unchanged. Moreover, the adoption of “European standards” often presents a cover for an increasing regulation of the economy, while major deregulation is not planed at all. The process of privatization without deregulation leads to a monopoly privatization - “tycoonisation”, which is often used to disqualify the institutions of free market and private property. The process of denationalization and restitution of confiscated property has not been implemented yet and has constantly been delayed. Moreover, the very concept of proclaimed denationalization is unjust. Instead of reducing government bureaucracy, it is with each new government even larger and public spending increases. All these indicate that Serbia’s economic system is not reformed and cannot be labeled as market oriented. Today, more than ten years from the beginning of its transition, instead of being

marked as market democracy, Serbia can be qualified as a country of democratic socialism.

Keywords: political institutions, economic institutions, international integration, free market, privatization, restitution, deregulation, reform policies

ЛИТЕРАТУРА

- Бјукенен Џ., *Границе слободе – између анархије и Левијатана*, Дрепта, Београд 2002.
- Gilpin, R., *Global Political Economy*, Princeton University Press, 2001.
- Gligorov V., *The State in the Balkans*, WIIW, Vienna, 1999.
- Ђого, М., *Народна банка Србије у нокдауну*, Интернет: www.katalaksija.com (датум приступа 8.10.2011), 2011.
- Zielonka J. (editor), *Democratic Consolidation in Eastern Europe, Vol. I: Institutional Engineering*, Oxford Studies in Democratization, Oxford University Press, 2001.
- Mises, L., *Antikapitalistički mentalitet*, Mate, Zagreb 2010.
- Новаковић А., „Национализам и транзиција - о једном методолошки смисленом појму национализма“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2009, стр. 111-134, Институт за политичке студије, Београд.
- Rothbard M., „Origins of the Welfare State in America“, *Journal of Libertarian Studies*, 12:2 (Fall 1996).
- Rupnik, J. „On Two Models of Exit from Communism: Central Europe and the Balkans“ у: Sorin A., Tismaneanu V. (eds), *Between Past and Future – The revolutions of 1989 and Their Aftermath*, CEU Press, Budapest 2000.
- Станчић, В., Грубишић, З., „Повезаност политичких и економских реформи у процесу транзиције – искуство транзиционих земаља, са посебним освртом на Србију“, *Политичка ревија*, 3/2011, Институт за политичке студије, Београд.
- Havrylyshyn O., Odling-Smee J., „Political Economy of Stalled Reforms“, *Finance and Development, A Quarterly Magazine of the IMF*, Vol. 37, No. 3 (September), 2000.
- Hoppe H. H., *Democracy - The God That Failed: The Economics, Politics of Monarchy, Democracy, and Natural Order*, Transaction Publishers 2001.

Resume

Starting from the value judgment on transition, this paper represent a view that transition is essentially a positive and desirable process of abandonment of communist ideology and social practice of socialism, a process of reducing government interference in people's lives, and increase of op-

portunities for individual freedom, prosperity and welfare. Also, this paper departs from the thesis that transition has two main components – economic and political one. Political transition signifies the elimination of authoritarian/dictatorial government and the affirmation of democracy. The authors standpoint presented in this paper is that the economic component of transition – an economic, market liberalization, that is, separation of state and economy, is crucial to the success of overall transformation from unfree to free society, and a necessary condition for Serbia's development and its long-term stability. The authors maintain that the political transition of Serbia is, for the most part of it, completed, while the economic transition has been suspended. The state apparatus is disoriented due to the fact that the interests of so-called „political elite“ – political parties, as well as state employees are in a collision with the interests of the majority of population. While the interests of general population lie in radical separation of economy from politics – namely, building of Serbia as an economic liberal political democracy – the state apparatus tends to retain control mechanisms over the economy and preserve Serbia in the stage of democratic socialism or, to express it in more modern way, welfare state. The administration has been constantly increased, the space exempted from state regulation has been reduced, and the goal of transition is increasingly disappearing from the sight. This is dangerous because the state's immanent incapability to run economy precludes economic development, further impoverishes the population and creates a serious danger for society in terms of its regression into some form of authoritarianism. The authors are stressing the need for effective implementation of economic liberalization. The formula of economic transition should be: an urgent and immediate restitution, deregulation and privatization.

Овај рад је примљен 1. новембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

УДК:
330.34:32(497.11)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=30
Бр. 4 / 2011.
стр. 155-171.

*Дубравка Стајић**

Институт за политичке студије, Београд

ОДНОС ПРЕДУЗЕТНИКА И ДРЖАВЕ КАО ПОКАЗАТЕЉ НАЦИОНАЛНОГ КАПАЦИТЕТА ПРИВРЕДЕ У СРБИЈИ**

Сажетак

Аутор је навео основне хипотезе, варијабиле, циљ и средства истраживања у оквиру макропројекта Института за политичке студије. Основна хипотеза истраживања полази од емпијског увида и теоријског сазнања да предузетници стварају капитализам у транзиционим друштвима, а да базу предузетничке класе у Србији чине мали и средњи предузетници. Не постоји хомогена предузетничка класа, већ више друштвених група унутар те класе. Као прелиминарно истраживање на малом узорку испитаника обухваћена је контролна група, коју чине руководиоци и синдикални активисти Индустијског синдиката Србије. Ово је типична грана за све бивше социјалистичке привреде у којој је угашено највише предузећа, а чиме је започео процес дезиндустијализације, како на глобалном светском плану, тако и у Србији.

Кључне речи: Национални капацитет, предузетници, прелиминарно истраживање, хипотезе.

МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ

Демократски и модерни капацитет државних и политичких институција у Србији није могуће истраживачки дефинисати и

* Виши научни сарадник Института за политичке студије у Београду.

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

анализирати без материјалне претпоставке, коју чини привреда. Ова, наизглед подразумевајућа колерација, у пракси се показује као сложен сплет објективно-субјективних чинилаца, што посебно важи за она друштва, која се дефинишу као транзициона и друштва у развоју. Поменута каузалност се може свести на исказ: *економски и технолошки развијена привреда омогућила је развој стабилних и ефикасних институција система*. Разлике у степену развијености привреде појединачних друштава могу се мерити степеном развијености институција.¹⁾

Разлике у ова два велика сегмента друштва су мале и представљају, уколико се појаве у значајнијем обиму, изузетак од правила, односно законитости узајамне зависности развоја економије и институција. У стабилним друштвима постоји подстицај узајамног развоја, док су *нестабилна* друштва, којима припада и Србија, у сталној напетости и конфликтном односу привреде и државних и политичких институција. *Предмет* овог истраживања је су-однос малих и средњих предузетника и одређених институција државе. Будући да *предузетници стварају капитализам* као економски систем и претпоставку развоја грађанског друштва, мали и средњи предузетници су носиоци овог процеса и они стварају *национални капацитет привреде*. Демократско обележје том процесу даје чињеница да отворено тржиште нуди могућност да и појединац са малим капиталом има приступ тржишној утакмици и могућност да у таквој утакмици ствара нову вредност, стиче профит, запошљава друга лица.

Носећа хипотеза овог истраживања може се формулисати у исказу: „Развој малог и средњег предузетништва у Србији директно и индиректно утиче на демократски капацитет државних институција, њихову ефикасност“⁽²⁾.

Истраживање, које је емпиријско-апликативног карактера, не може се реализовати без теоријске основе, из које се изводе хипотезе, категоријални апарат и методолошки оквир у коме ће се кретати његова реализација. Познате и много пута коришћене те-

1) Упоредити Драган Суботић, „Методолошки оквири политиколошког истраживања националног и демократског капацитета политичких институција Србије“, *Политичка ревија*, 1/2011, стр. 4-5.

2) Упореди Радослав Гађиновић, „Варијабле у научном истраживању“, *Политичка ревија*, 2/2011, стр. 5.

орије о друштвеним елитама³⁾ Г. Моске и низа других аутора, овде се могу тешко и само делимично применити. Предузетници ни су јединствена класа, већ представљају разуђене друштвене групе, које имају различите, чак и супротстављене економске, власничке, политичке и друге интересе. Ове групе се разликују и по свом настанку – једним делом настале су од бивших социјалистичких друштвених елита, док су мали и средњи предузетници чешће пореклом из радничких, занатских, сељачких друштвених слојева, делом и из слоја стручњака. Друштвени утицај различитих група предузетника је веома неуједначен, а показатељ тих разлика је утицај на законодавство и његове импликације на пословање, економски статус и могућност експанзије предузетника. Знатан број малих предузетника у актуелној кризи бору се за опстанак.

Варијабле у овом истраживању појављују се у стандардном облику као **независне** и **зависне**.

У предмету истраживања **независне варијабле** су:

1. Правна регулатива (републички закони и уредбе Владе Републике Србије) којима се регулишу статус и делатност предузетника.
2. Закон о приватизацији као правни услов развоја тржишне привреде
3. Државни органи и институције који непосредно утичу на статус и делатност предузетника (министарство економије, министарство финансија, привредна комора, асоцијације предузетника).

Зависне варијабле су :

1. Развој предузетништва зависно од односа својине и капитала
2. Примена стратешких докумената и њихов утицај на статус предузетника

Циљ истраживања је утврђивање оних правних аката и мера државе, које су подстакле делатност предузетника, као и деловање институција и аката, који су ометали и отежавали делатност предузетника; указивање на могућности побољшања сарадње предузетника и државе у циљу побољшања, како статуса предузетника, тако и институција државе. Уважавајући мишљења самих предузетника

3) Упореди Слободан Антонић, *Елита, грађанство и слаба држава*, поглавља 1. и 2. и литература.

истраживач ће предложити побољшање у домену *правне регулативе* (прецизирање постојећих закона, доношење нових уредби и сл.) примедбама и предлозима у оквиру стратешких решења, која нуди нова Стратегија индустријског развоја Србије.

У оквиру истраживања односа предузетника и државе не може се потпуно занемарити ни свет рада, односно један део квалификованих особа – синдикални активисти. Они су ушли у избор као *контролна група*. Овај избор није случајан, јер руководиоци синдиката на различитим нивоима располажу значајним преговарачким капацитетом, познавањем радног и привредног законодавства, решавањем индустријских конфликта са предузетницима као послодавцима. Стога је избор испитаника из групе синдикалних активиста заснован на ваљаном аргументу: релевантно је мишљење представника света рада, с обзиром на искуствено познавање *свих фаза транзиције и настанка нове предузетничке класе*.

ОДГОВОРИ ЧЛАНОВА ИНДУСТРИЈСКОГ СИНДИКАТА НА УПИТНИК

Време истраживања: јул 2011. г.

Упитник састављен од 14 питања попунило је 25 чланова Индустријског синдиката Србије. Ово истраживање је само почетни (пилот) пројекат у оквиру сарадње са ИСС са једне стране и потреба истраживања макро пројекта Института за политичке студије у Београду под називом „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“.

1) Опита анализа

Испитаници су добровољно пристали да одговоре на упитник који им је предложио истраживач. Сви испитаници су чланови Индустријског синдиката Србије од његовог оснивања 2008. године, сем неколико најмлађих. Већина је раније активно учествовала у раду УГС „Независност“, а има и неколико најстаријих синдикалних активиста, који су своју синдикалну активност започели у претходној Југославији, у тада једино постојећем Савезу самосталних синдиката Србије. Укупно их је двадесет пет (25) одговорило на упитник.

Узорак испитаника је специфичан: *мали и квалификован*. Испитаници су активисти Индустијског синдиката Србије, уједно и чланови Председништва ИСС. Њихово радно, синдикално и искуство у поступку приватизације, како појединачних компанија, тако и сагледавањем процеса у целини, чине их *квалификованим* испитаницима, за разлику од других грађана. Међу испитаницима један број има и упоредно искуство деловања у синдикату и активног рада у некој од политичких странака Србије, што омогућава шире, па и супротстављено посматрање одређених проблема, отварање нових питања и укрштање ставова и података добијених у исказима оваквих испитаника. Посебно треба истаћи да је већина испитаника прошла различите семинаре едукације за синдикални рад, колективно преговарање и друго, у организацији Фондације „Фридрих Еберт“, како у Србији, тако и у Немачкој. Тиме је њихова аналитичност и критичност добила нов квалитет, мада у упитнику није посебно обрађено питање едукације.

Генерациска припадност – у истраживању није вршена диференцијација испитаника по старосно – генерацијској припадности, зато што би то на малом узорку довело до вештачких подела и нетачних закључака. Искуство је важан фактор у процени одређених процеса и институција и то неформално образовање кроз активни синдикални рад је драгоцено. Из одговора испитаника се види да је дужина њиховог синдикалног стажа најчешће између 10 и 30 година, што се не подудара увек са дужином радног стажа. Мањи број испитаника има између 0 и 10 година синдикалног стажа, а неколико њих преко 30 година. Ово је важан *индикатор* за даља истраживања јер показује:

- Уз тешкоће, постепено се обнавља синдикално чланство
- Старење синдикалног чланства подудара се са старењем радне снаге и популације у Србији, са незапосленошћу младих људи.

Индикатор је и очекивања од синдиката као интересне организације – та очекивања су код младих ниска јер, реално, у Србији чланство у политичким партијама омогућава веће шансе младима, пре свега запослење. Синдикати немају тај утицај и моћ.

Стручна спрема – поменута је специфична едукација испитаника. Ипак, ни њихова формална стручна спрема ни додатна едукација не представљају диференцијални фактор у процени резултата истраживања. Будући да испитаници припадају грани метал-

ске индустрије, са низом делатности и послова у оквиру ове гране, диференцијални фактор су њихови захтеви, очекивања и методи борбе за опстанак металске индустрије у Србији и очување радних места у овом сектору. Посебно је то важно с обзиром на очекивање другог таласа светске економске кризе. Искустава која су промишљена повезивањем са теоријским знањем представљају незаменљив ресурс људских потенцијала у процесу настанка демократског и националног идентитета, не само синдиката, већ и државних институција и привреде у Србији.

Синдикалне функције – шесторица испитаника су повереници на нивоу дела компаније (25%), шеснаест су чланови савета повереника (70%), троје су функционери извршних органа ИСС (5%).

2) Анализа одговора на појединачна питања

На питање (3): „ДА ЛИ ЈЕ СТВОРЕН ПОВОЉАН АМБИЈЕНТ ЗА СТРАНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У СРБИЈИ?“ структура одговора је следећа:

Није ----- 90%
 Јесте ----- 5%
 Делимично су створени услови ----- 5%

Неки испитаници су свој став образложили, тако да је један изнео аргумент да: „Нема гаранције за приватно власништво“. Постоје мешовити одговори (делимично су створени услови), где је један испитаник устврдио „Не још увек, али иде се ка том циљу“. За негативан одговор један је испитаник дао образложење: „За њих и можда, али за раднике не.“ Под појмом „они“ подразумева стране инвеститоре као послодавце. Ово је индикатор постојања супростављених страна у свету рада, иако нема већих отворених социјалних сукоба. То је више стање „прикривеног социјалног рата“, него „социјалног дијалога“.

Уз одговоре на питање (4): „СТРАТЕГИЈА ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА У СРБИЈИ, ОДНОСНО ДА ЛИ ЈЕ ТАКАВ ДОКУМЕНТ ДОНЕТ?“ изнето је више различитих коментара:

Не ----- 65%
 Да ----- 15%
 Делимично ----- 15%
 Постоји, али се не спроводи у пракси ----- 5%

Уз одговор „постоји“ (Стратегија привредног развоја Србије, нап. Д.С.) испитаник образлаже: „Наводно јесте, али се то не примењује“. Уз одговор „делимично“ испитаник је дао образложење: „Имам утисак да, иако постоји нека стратегија, примењује се стихијски“. Уз један „позитиван“ одговор испитаник је прецизирао да је држава донела стратегију: „Да – лошу“. Најоригиналнији је одговор једног испитаника, који је изнео следећи став: „Још нисмо то видели, ни осетили“.

Испитаници се нису упуштали у питање претходних парцијалних стратегија развоја на гранском нивоу (2003 – хемијска индустрија и још неке гране).

На питање (5): „ДА ЛИ ЈЕ ДРЖАВА СТВОРИЛА ПРЕТПОСТАВКЕ ЗА ЗАКОНИТУ И ТРАНСПАРЕНТНУ ПРИВАТИЗАЦИЈУ?“ било је подељених ставова.

Један број испитаника сматра да је транспарентност услов законитости, те да је **недостатак транспарентности** узрок лоших приватизација (наводе конкретне примере приватизације фабрике „Милан Благојевић“ у Смедереву, Фабрике одливака у Бору и других). Један од испитаника, који негативно оцењује законитост и транспарентност приватизације, навео је своју процену законитости по врстама приватизационих поступака: „Транспарентне су тендерске, док су незаконите аукцијске и приватизације из стечајног поступка“. Један испитаник је одговорио да су законске претпоставке транспарентности непотпуне, а потврду за мишљење налази у „преиспитивању приватизација у 2011. години на иницијативу Европске Уније“. Један испитаник је, као пример незаконите приватизације, навео предузеће из металске индустрије, које је страни инвеститор довео до стечаја, како би уништио конкуренцију и обезбедио тржиште Србије и региона.

На питање (6): „ДА ЛИ СЕ ДРЖАВА МЕША У ПРИВРЕДУ НЕДОВОЉНО ИЛИ ПРЕТЕРАНО?“ испитаници су одговорили следеће:

Претерано	-----	30%
Недовољно	-----	35%
Једно и друго	-----	25%
Привреда се меша у државу	-----	5%
Нешто друго	-----	5%

Карактеристична је подељеност мишљења, што се делимично може објаснити различитим искуствима синдикалног чланства у поступку приватизације. Потреба за правном и социјалном државом и када није експлицитно исказан став, имплицитно произилази из одговора на више различитих питања. Други ниво је проблем интервенционизма државе, посебно у сфери пореских оптерећења, акциза, што су показала следећа питања и одговори на њих. Један испитаник је истакао да се држава „меша на начин који штети привреди“. Само један испитаник није одговорио на ово питање. Испитаник, који сматра да држава недовољно интервенише, образложио је то „недовољним подстицајима за извоз“.

Ово је озбиљно питање, које већ годинама разматрају привредни кругови, Привредна комора и Унија послодаваца Србије, тако да је и свет рада упознат са њим. Други испитаник изнео је мишљење да се држава према привреди понаша „стихијски и парцијално“, а постоји и тврдња једног испитаника да интервенција државе „зависи од случаја“. Овај мали узорак испитаника потврђује резултате већих истраживања, у којима испитаници истичу волунтаризам државе, ослоњен на партократију и њен интерес. Посебно је индикативан одговор испитаника, који сматра да се држава ангажује „недовољно у стратешким гранама, неконтролисано у најпрофитабилнијим“. Овај исказ може бити претпоставка за једно обимно истраживање о *суштинским развојним потенцијалима српске привреде*. Испитаник, који сматра да држава треба да интервенише у привреди, каже да у Србији држава то чини недовољно, док испитаник са истом оценом конкретизује одговор и замера недостатак планског деловања државе. Овај исказ се може упоредити са налазом о стратегији развоја привреде. Такође, тамо где испитаник сматра да се држава „недовољно меша“ у привреду, истиче да „никако не интервенише тамо где нема користи“ или, како су изнела два испитаника, држава не интервенише, јер „нема интересовања за јачање привреде“. Један испитаник је одговорио да је држава „распарчана на интересне феуде, који припадају појединим партијама“. Из тога се може извући закључак о партократској владавини предузећима, наравно успешним. Значајно је да испитаници „мешање“ државе у привреду прихватају у мери оних инструмената, којима се штите рад и радници.

Следећа питања (7 и 8) ДИРЕКТНО ДОТИЧУ РАД СИНДИКАТА, ОДНОСЕ ПОСЛОДАВАЦА И ЗАПОСЛЕНИХ и чине централни део упитника.

Постоје два комплементарна питања: „Које институције помажу у решавању конфликта између послодаваца и радника, односно, које институције локалне власти решавају конфликте две стране?“ **Спор послодаваца и радника.** Одговори су следећи:

Агенција за мирно решавање спорова	-----	-40%
Суд и локална самоуправа	-----	10%
Социјалноекономски савет	-----	5%
Синдикати	-----	-20%
Републички инспекторат рада	-----	15%
Министарство за рад и социјалну политику	-----	3%
Институције за мирно решавање радних спорова	---	2,5%
Агенција за медијацију	-----	- 2,5%
Штрајкови	-----	-2,5%

Један испитаник је изјавио да би, теоретски, спорове требало да решава Социјално-економски савет, док их у пракси не решава нико. О питању спорова две стране у процесу рада показало се *опште неповерење* синдикалних активиста у институције, чак и у синдикате. Испитаници се ограђују и прецизирају да спорове послодаваца и запослених решава само „Индустријски синдикат“, дакле не сви синдикати у Србији, нити на нивоима грана и централа. Још неповољнији став је када се ради о ресорном министарству за рад и социјалну политику или правосуђу. Уколико су државни органи хијерархијски виши, утолико слаби поверење испитаника у њихову ефикасност. Неки испитаници су предложили да се расформира Социјално-економски савет Владе Републике Србије због неефикасности. Уз основни одговор више испитаника дало је коментар: „Инспекција рада треба да решава спорове, али не чини довољно; не помажу, требало би да то раде ресорна министарства и инспекције“. Свакако да је ово индикатор потребе за преиспитивањем овлашћења инспектора рада, али и њихове реалне немоћи у односу на послодавце. Четворица испитаника су одговорила да *ниједна институција у Србији не решава спорове између послодаваца и запослених*, док су двојица навела да то чине синдикати, чији су они чланови.

Питање: „КО РЕШАВА СПОРОВЕ У ЛОКАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ?“ било је контролно, а одговори су следећи:

Председник општине и Скупштина општине	-----3%
Председник општине и суд	-----3%
Скупштина општине	-----3%
Полиција и суд	-----3%
Инспекција рада	-----8%
Суди инспекција рада	-----8%
Лидери политичких партија локалу	-----8%
Нико	-----8%
Суд	-----45%
Председник општине, Скупштина општине, Основни суд	-----0%
Скупштина града, полиција, суд	-----8%
Одлучаја долучаја	-----4%
Без одговора	-----8%
Не знам	-----4%

Скор резултата је увећан због повећања опција, које су предложили сами испитаници, као и због укрштања више опција. Један испитаник дао је одговор: „Да, у Јагодини све решава Палма“.

Питање (**бр 9**) односи се на УНАПРЕЂЕЊЕ УСЛОВА ИНВЕСТИРАЊА, НА ЛОКАЛНОМ И РЕПУБЛИЧКОМ НИВОУ.

Инструменти привлачења капитала у локалу

Законски	-----18%
Финансијски	-----8%
Законски и финансијски	-----48%
Утврђивање правила пословања која морају да се поштују	-----4%
Ништа без државе	-----8%
Без одговора	-----8%

Републичке институције у привлачењу страног капитала

Скупштина Републике Србије	-----12%
Министарство рада и социјалне политике	-----10%
Синдикати	-----28%
Привредна комора Србије	-----0%

Унија послодаваца Србије -----	10%
Све наведене институције -----	40%
Све наведене институције без Социјално-економског Савета -3%	
Министарство економије -----	3%
Без одговора -----	10%
Ниједан, без поверења у институције -----	7%

Напомена: У скору је проценат већи од 100% због мултипликације институција и оних опција, које су додавали сами испитаници. Један испитаник је посебно нагласио да је могуће унапређење привлачења страног капитала, али уз доста рада и добре воље.

Питања бр. 10, 11 и 12 фокусирана су на релацију држава – предузетници о чему синдикални активисти имају конкретна знања и оцене. Ова три питања су узајамно повезана:

- Да ли је за тржишну привреду у Србији важнији рад предузетника или институција државе (**бр 10**)?
- Да ли су неке мере државе одмогле привредницима? (**бр 11**)
и
- Да ли испитаници сматрају да су неке државне институције посебно неефикасне у решавању проблема привредника? (**бр 12**)

РАЗВОЈ ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ – ВАЖНИЈИ ПРЕДУЗЕТНИЦИ ИЛИ ДРЖАВНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ?(10)

Одговори:

Предузетници -----	25%
Држава -----	27%
Обострано -----	27%
Не знам -----	3%
Више предузетници, мање држава -----	3%
Више држава, мање предузетници -----	15%

За оцену резултата најбитнија су прва три одговора, јер суштински садрже знање о нужности повезивања законске регулативе, правосуђа и свих других институција државе, да би се створили стабилни услови пословања. Без стабилних услова пословања ни домаћи ни страни инвеститор не може да успе или стагнира, односно одустаје од таквог тржишта. Испитаници су готово подједнако

вредновали рад предузетника и ефикасност државних институција, а одговор „обострано“ показује да испитаници познају механизме и законитости деловања тржишта.

ПОСЕБНА НЕЕФИКАСНОСТ НЕКИХ ДРЖАВНИХ ИНСТИТУЦИЈА (11).

У овом питању о ефикасности државних институција (општа, али и везано за привлачење инвестиција) испитаници су у одговорима исказали високу критичност и неповерење према улози државе у решавању проблема предузетника:

Агенција за приватизацију, банке, Скупштина Републике Србије	----- 15%
Многе, без навођења	----- 15%
Не знам	----- 28%
Инспекторат рада, спорост судова	----- 3%
Министарство за рад и социјалну политику	----- 3%
Све наведене институције и Влада	----- 8%
Правосуђе	----- 8%
Привредна комора Србије, Социјално-економски савет	-8%
Министарство финансија и Министарство за рад	----- 8%
Министарство правосуђа и Министарство финансија	-- 3%
Ниједна државна институција није решила проблем привредника	----- 3%

Ово је критика, не само улоге државе у приватизацији, већ неефикасности у тржишној привреди: послови увоза и извоза, различита имовинско-правна питања, дозволе. А ефикасност при регистрању приватних компанија је прави тест односа државе према домаћим и страним привредним субјектима. Пошто се негативни ефекти овог пословања увек искажу кроз губитак радних места, испитаници су потпуно оправдано исказали незадовољство и неповерење у рад институција. Истовремено, били су изузетно критични према једином органу, који трипартитно заступа и интересе синдиката. Оценили су да је Економско-социјални савет Владе Републике Србије толико неефикасан да га треба расформирати. Низак кредибилитет својих представника пред Владом и послодавцима испитаници нису крили у овом истраживању.

МЕРЕ ДРЖАВЕ КОЈЕ СУ ОДМОГЛЕ ПРИВРЕДНИЦИ- МА(12)

Одговори:

Мере нису одмогле, све је у њихову корист - - - - -	8%
Више мера без навођења - - - - -	8%
Одмогле су свим већим предузећима - - - - -	4%
Порези и акцизе - - - - -	4%
Лоша цена продаје предузећа у приватизацији и нерешени имовинско-правни односи - - - - -	4%
Неоправдано висока цена извозних роба - - - - -	4%
Увознички лоби који помаже држава - - - - -	8%
ПИО фонд - - - - -	4%
Порези и доприноси на зараде - - - - -	4%
Закони и порези - - - - -	15%
Не знам - - - - -	30%
Неулагање у привреду - - - - -	4%
Проблем репрезентативности послодаваца и запослених	8%

Упитник је усмерен на индустријски свет рада, али један испитаник је осетио потребу да изнесе следеће мишљење: „Увозном политиком уништена је цела пољопривреда.“ Други испитаник упозорава да је одлука Касационог суда о обавези компанија, да бившим радницима исплате отпремнине и дуговања фондовима, довела у опасност сва предузећа, која још раде, што последично може да доведе до њиховог стечаја, а запослене остави без посла. Уочљива је дисперзија одговора, јер испитаници сматрају да најзначајније системске институције нису на прави начин помогле предузетницима и привреди. Испитаници познају законодавство, као и реалне тешкоће са којима се свакодневно суочавају предузетници и запослени.

Питање (13): ДА ЛИ СИНДИКАТИ И УДРУЖЕЊА ПОСЛО- ДАВАЦА ТРЕБА ДА ПОСТОЈЕ?

Сви испитаници, како би се и очекивало, дали су одговор на ово питање. Истакли су у више случајева да синдикати морају да делују компатибилно са удружењима послодаваца. Неки испитаници су навели да синдикати треба да постоје „ако имају кредибилитет“. Било је више критичких примедби, као и препорука да се даљи рад синдиката заснива на више знања. Један испитаник истиче. „Синдикат мора више да учествује у свим питањима, било то

у приватном или државном сектору“. Други испитаник је записао. „Треба чувати оно што је вредно“. Свакако му је познато уништавање многих предузећа, материјалних и културних добара у Србији у процесу приватизације. Критике су упућене синдикатима због њихове подељености; истакнут је захтев да се удруже како би се изборили за већу цену рада и поштовање права запослених од стране послодаваца. У рубрици о слободним коментарима изнето је мишљење да послодавачка удружења и политичке странке нису дорасли ситуацији у којој се налазе привреда и држава у Србији.

*

Ово је пилот истраживање на **малом и квалификованом** узорку испитаника. Ако би се истраживање радило методом интервјуа, добили би још потпуније податке, аргументованија мишљења, а целокупна слика односа привреде и државе са становишта ове интересне групе била би јасније представљена.

Из изнетих ставова могу се извући следећи закључци:

- Испитаници траже виши ниво знања у синдикату, ради његове делатности, али и од стране државних органа и институција и политичких елита, како би се решавала криза у Србији.
- Постоји парадоксалан однос између високог степена очекивања синдикалних активиста од државе и, истовремено, ниског степена поверења у институције система. Овакви искази су потврда неких истраживања на општем узорку грађана у Србији, али овакав резултат не охрабрује, већ указује на озбиљну кризу државе и друштва. Изузетак представља поверење у **сопствени синдикат**, чак не у синдикални покрет у целини, коме се приговара подељеност и недовољна едукованост за деловање у тржишној привреди.
- Више испитаника је позитивно оценило ово истраживање и предложило да се наставе истраживања о наведеним проблемима.
- Разлике у одговорима су драгоцене, оне су индикатори за даља истраживања, представљају резултат различитог степена искуства, старосно-генерацијске припадности, а постоји и реално неслагање исказа оних испитаника, који су истовремено функционери синдиката и политичких партија, при чему се ствара „*homo duplex*“.

УПИТНИК ЗА ЧЛАНОВЕ СИНДИКАТА / ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА

1. Колико дуго сте члан синдиката/политичке партије?
2. Које послове/функције сте обављали?
3. Да ли је држава, по Вашем мишљењу, створила повољан амбијент за стране инвестиције?
4. Да ли је држава у протеклој деценији (2000-2010) донела стратегију привредног и друштвеног развоја?
5. Да ли је држава створила законске претпоставке за закониту и транспарентну приватизацију? Наведите пример из праксе, који аргументује Ваше мишљење.
6. Да ли сматрате да се држава недовољно или претерано меша у привреду?
7. Које институције помажу решавању конфликта између послодаваца и радника?
8. Које институције локалне власти решавају конфликте две стране: председник општине, скупштина општине, основни суд, полиција или друге институције.
9. Да ли се може унапредити рад локалних органа власти у циљу економског развоја (посебно привлачење страног капитала)? Законски, финансијски инструменти и други.
10. Које републичке институције могу допринети економском развоју (скупштина РС, Агенција за мирно решавање радних спорова, Економско-социјални савет, Министарство за рад и социјалну политику, синдикати и удружења послодаваца, ПКС или нека друга)?
11. Да ли је за развој тржишне привреде у Србији важнији рад предузетника или институције државе?
12. Да ли су неке државне институције посебно неефикасне у решавању проблема привредника? Наведите пример.
13. Да ли су неке мере државе одмogle предузетницима? Наведите пример.
14. Да ли синдикати и удружења послодаваца треба да постоје или су они сметња у привредном и демократском развоју Србије?
15. Лична мишљења и коментари.

Dubravka Stajic

THE RELATIONSHIP BETWEEN ENTREPRENEURS AND STATE AS CAPACITY INDICATOR OF ECONOMY IN SERBIA

Summary

The author states the main hypothesis, variables, objective and means of research within the macro project of the

Institute for political studies. The main hypothesis of the research is based on the empirical insight and theoretical knowledge that the entrepreneurs create the capitalism in transitional societies, and that the entrepreneurial class base in Serbia consists of the small and medium entrepreneurs. There is no homogenous entrepreneurial class, but a number of social groups within that class. The author included a control group, made up of managers and trade union activists of the Industrial trade union of Serbia for a preliminary research. This is a typical branch in all the former socialist economies, in which most of the companies were shut down, thus marking the inception of the process of deindustrialization in the global world level and in Serbia.

Key words: state, legal state, entrepreneurs, incomplete legislation, economy capacity, basic research hypothesis, control group of examinees, indications.

ЛИТЕРАТУРА

1. Књиге и чланци

- Антонић Слободан, *Елита, грађанство и слаба држава*, 2. изд., Београд, Службени гласник, едиција „Став“, књ. 18, 2009, 279 стр.
- Гађиновић Радослав, „Варијабле у научном истраживању“, *Политичка ревија*, 2/2011, стр. 1-16.
- Милић Војин, *Социолошки метод*, 2. допуњено изд., Београд, Нолит, библиотека Савремена филозофија Symposium, домаћи аутори, 1978, 767 стр.
- Narol R. *Data Quality Control*, New York, The Free Press, 1962.
- Смиљковић ЈБ. Радош, „Морално-економска криза буржоаске реститурације у Србији и одговорност елите моћи“, *Политичка ревија*, 2/2011, стр. 125-158.
- Суботић Драган, „Теоријски оквири методолошких истраживања“, *Политичка ревија*, 2/2011, Београд.
- Суботић Драган, „Методе научног и емпиријског истраживања“, *Политичка ревија*, 2/2009, Београд.

2. Документи

- *Закон о приватизацији*, предговор Јелисавета Василић, Службени гласник, 2005, 78 стр., Београд.
- Уједињени синдикати Србије (УСС): *Статут*, 2009, 11 стр., Београд.

Resume

The basic subject of this research relates to small and medium entrepreneurs, who present an emerging entrepreneur class. General research hypothesis assumes that entrepreneurs create capitalism in all countries in transition, one of which is Serbia.

Relations between entrepreneurs and state show capacity and democratic identity of the economy, hence material assumptions for generation of a civil society.

The other very important social group consists of the employees, and trade union activists appear as a qualified group of examinees. A questionnaire was used in the primary research, and the answers of the examinees indicate the need for thorough examination of the relationship between entrepreneurs and the state : incomplete of legislation and institutions of legal state.

Responses of the control group should be valorized in the context of the group class interest, which enables their objective evaluation and use of the material for further investigation.

Овај рад је примљен 8. септембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

*Зоран Милосављевић**
Институт за политичке студије, Београд

НЕПРИМЕРЕНО БОГАЂЕЊЕ И КОРУПЦИЈА У СРБИЈИ**

Сажетак

Овај чланак скреће пажњу на побољшање метода неопходних у решавању случајева високе корупције и организације државних органа за спровођење закона у успешној борби против корупције и свих других тежких кривичних дела. Пре свега, реч је о организацији Агенције за борбу против корупције која је обликована као врховна координација, као и кључни принцип у спровођењу процесних радњи које предузимају државни органи и судови. Затим, изнета је студија стварног случаја корупције који још увек није решен у потпуној надлежности, нити је добио институционализовани одговор на криминал или одговарајућу примену стандарда Конвенције Уједињених нација против корупције (UNCAC), директно или приликом доношења коначне одлуке о покретању кривичног поступка у предмету уопште или иницијализирајући кривични поступак на самом почетку, а да поступак још није започет. Угрожен је интегритет општинске власти и борба против корупције је перципирана у току претходног поступка који би могао бити нарушен од сумњичених и правних лица која су уpletена у корупцију, или су у вези са њом. Координација и активности за борбу против корупције је компликован процес који је заснован на принципима UNCAC и Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала (UNTOC). У савременом кривичном поступку једнак значај је дат принципу законитости и принципу ле-

* Истраживач-приправник Института за политичке студије у Београду.

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

гитимности. Имали смо у виду да је тај легитимитет за праведност предвиђен као једнакост странака пред законом и да је наслеђе модерног европског Кривичног поступка. Идеја праведног и правичног суђења стоји на супротној страни од идеја које подржавају остварења намера за себичну реализацију сопствених интереса, који ако нису артикулисани по закону, понекад могу да генеришу корупцију. Правда замишљена као једнакост, могућност и воља за борбу против корупције представљајући правило, стандард и општу смерницу за решавање случајева корупције.

Кључне речи: корупција, законитост, легитимност, стандарди, координација, агенције за борбу против корупције

НЕПРИМЕРНО БОГАЂЕЊЕ¹⁾

Према ставовима јавног мњења нека понашања представљају перцепцију корупције кроз понашања која по дефиницији нису корупција.²⁾ Термин *корупција* потиче од латинске речи *corruption* (лат. поквареност, кварност, изопаченост, кварење, труљење, подмићивање, поткупљивање...). Овај термин је заједнички за многе језике и означава добро познати социолошки феномен – штетну појаву која угрожава темељне вредности модерног друштва. “Оно што представља *genus proximum* појма корупција јесте понашање, али то може бити и радња службеног лица. Још понегде се среће дефиниција корупције као: *злоупотреба јавне власти*.”³⁾ Корупција је социопатолошки феномен који је „тешко ухватљив“, у смислу да је тамна бројка изузетно велика, тј. да се ни дефиниција корупције, ни узроци, а ни метод борбе против овог феномена не могу утврдити на јединствен и перманентан начин. Корупција спада у оне појмове, односно категорије, којима је тешко одредити садржај, тј. дати универзалну дефиницију, јер појавни облици овог феномена, па и место које заузима у функционисању друштва, зависе од друштвеног контекста у коме се корупција јавља – различите државе,

1) *Illicit Enrichment*(eng.)

2) Јован Ђирић, Марио Рељановић, Немања Ненадић, Марко Јовановић, Драган Добрашиновић, Данило Пејовић, „Корупција-проблеми и превазилажење проблема“, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца, Београд, 2010.

3) Владан Станковић, „Утицај конфесионалнохришћанског чиниоца на корупцију“, *Српска политичка мисао*, 2/2011:57-76, Институт за политичке студије, Београд 2011, стр.59.

културе, периоди.⁴⁾ Када се каже корупција, у пракси се најчешће мисли на поткупљивање државних службеника, изнуђивање новца од грађана, непотизам... али и на проневеру јавних средстава. Што је друштво постајало сложеније, то се корупција јављала у све више облика. Корупција се одређује као понашање које одступа од нормалног вршења јавне дужности у циљу стицања личне користи.

У најширем смислу, класични, најзаступљенији приступ у теорији када говоримо о дефинисању појма корупције је да *корупција представља сваку злоупотребу положаја од стране државног службеника или особе која врши одређену јавну функцију, а која за циљ има личну или материјалну корист*. Корисно је истаћи и мишљење по коме је оваква дефиниција феномена корупције пре свега непотпуна и једнострана, а самим тим и нетачна. Јавна управа, државна администрација оличена у државним службеницима који примају мито, сматра се субјектом одговорним за појаву и ширење корупције. Можемо слободно рећи и једним носиоцем ове друштвене болести, што на крају упућује на то да је једини могући лек реформа државне управе, смањивање овлашћења или боља контрола рада. Треба се обратити пажња на двостран однос који постоји код корупције, а тиме и постојање два субјекта који производе корупцију – државни службеник који злоупотребљава службени положај и други субјект коме је ова злоупотреба у интересу и без чијег учествовања у овом односу корупције и нема. Овакво мишљење даје свеобухватнију дефиницију корупције:

Корупција је злоупотреба службеног положаја у циљу стицања личне користи како онога ко је носилац тог положаја, тако и са њим повезаног приватно-правног или јавно-правног субјекта који учествује у радњи која се сматра корупцијом.

Економска дефиниција, тј. економско поимање корупције посебно се истиче у новије време. Корупција се посматра према томе како утиче – тј. колико штете наноси економији једног друштва/ државе. Дефинише се као *максимизирање прихода од јавне службе у циљу стицања личне користи, што у крајњем исходу изазива и поремећај тржишне равнотеже*.

Искуство нам указује на то да нижи ниво демократије заиста утиче на раст корупције у једном друштву. Показало се да су аутократија и диктатура плодно тле за појаву и несметано бујање ове

4) Јован Ђирић, „Неки методолошки проблеми у истраживању феномена корупције“, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 2/2008, Београд, 2008.

социопатолошке појаве. Што је мање инструмената који служе контроли рада органа власти, тј. што је мање транспарентности у раду државног врха, то је већа корупција.⁵⁾ Посебно у земљама у транзицији и земљама у развоју, корупција представља велики проблем. Чињеница је да ниво корупције у модерној тржишној економији расте и да у оваквим срединама добија нове и теже појавне облике. Можемо констатовати да је корупција глобална друштвена болест. Корупција, дакле, представља недостатак друштвених вредности и норми које омогућавају нормално деловање тржишне економије.

У сваком конкретном случају, корупција је генерички везана за кривична дела као што су давање мита, примање мита, трговина утицајем, неосновано богађење итд. Неспорна чињеница о корупцији је да се она може свуда наћи. Не постоје области друштвеног живота који су имуне на овај глобални феномен. Користећи криминолошку терминологију, зона инкриминације за корупцију је веома широка, простије речено, много је вероватније да ће неко постати жртва корупције од стране неког лица злоупотребом службеног положаја, него било којим другим кривичним делом. Отуда је у пракси ово дело најчешће примењено у кривичном прогону за корупцију и ако спада у дела против службене дужности, а могу га починити, супротно томе, и одговорна лица у предузећима. Ово је оцењено као противречност која сама за себе говори да се концепција логичког бића овог кривичног дела неосновано проширује и на привреду, а поготову на право на приватну имовину по Првом додатном протоколу на *Европску конвенцију о људским правима и основним слободама* (EUCHR) и праву на приватно предузетништво из чл. 82. Устава Републике Србије⁶⁾. Док перцепције корупције, кроз повећан број ових и других кривичних дела која наговештавају стварни обим корупције, указује на то да је обим постао алармантан. Међутим, статистички подаци наводе на супротне закључке. Како објаснити неравнотежу између званичне статистике и перцепције јавности о корупцији? Кривична дела корупције, посебно корупције давања и примања мита су, по дефиницији, «дискретна» дела. Тамна бројка ових кривичних дела,

5) Ненад Ненадић, „Појам и узроци корупције“, *Зборник радова – Корупција, основни појмови и механизми за борбу*, Београд, 2007, стр. 15.

6) Јован Крстић, „Кривично дело злоупотребе службеног положаја у супротности са принципима Европске конвенције о људским правима и Устава Републике Србије“, *Зборник радова Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 1-2/08, Институт за криминолошка истраживања, Београд, 2008. стр 127.

односно број кривичних дела извршених, али не евидентираних у званичној статистици из разних разлога је значајан с обзиром на чињеницу да ни једна од две стране има истински интерес у разоткривању илегалне размене.

Једна од мера која има за циљ превазилажење тешкоћа које се односе на природу коруптивних кривичних дела је инкриминација тзв. *непримереног богаћења*. За разлику од класичног кривичног дела мита⁷⁾, незаконито богаћење представља акумулацију богатства у рукама јавних функционера која се не може разумно објаснити или оправдати са становишта извора богаћења или порекла средстава. Када се неко терети за несразмерно богаћење, тада терет доказивања није на јавном тужиоцу, већ на оптуженом који мора да докаже да није стекао богатство злоупотребом својих службених дужности, или учествујући у било ком кривичном делу примања или давања мита или неког другог незаконитог понашања, али и да наведе легалан извор.

Концепт непримереног (неко преводи: незаконитог) богаћења је нашао свој пут, иако као опциона одредба, у члану 20 Конвенције Уједињених нација против корупције (UNCAC)⁸⁾. Ово није обавезна одредба, тако да Србија као држава потписница може да одлучи да ли да непримерено богаћење регулише као посебно кривично дело или не. Већина европских држава, као и Сједињене Америчке Државе, још увек оклевају да инкриминишу незаконитог богаћење као посебно кривично дело. Поред других разлога, главни разлог је: Да ли се овим кривичним делом угрожавају нека начела кривичног права, пре свега, претпоставка невиности и привилегија одбране да није дужна да се самооптужује? Померање терета доказивања од јавног тужиоца на туженог је позната у неким веома важним међународним конвенцијама, домаћим законима и у пракси Европског суд за људска права. На пример, у складу са чланом 12 Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала (UNTOC), државе уговорнице могу размотрити могућност да захтевају да починилац докаже законито порекло наводних средстава, ако нису проистекла из криминалне

7) Овде се кажњава *quid pro quo* размена.

8) У зависности од свог устава и основних начела свог правног система, свака држава потписница ће размотрити усвајање такве законодавне и друге мере које могу бити потребне како би утврдила као кривично дело, када се почини намерно, незаконито богаћење, односно знатно повећање имовине јавног функционера које он или она не може разумно објаснити с обзиром на свој законит приход.

активности или друге делатности која је подложна конфискацији, у мери у којој је такав захтев у складу са принципима домаћег права и са природом судских и других поступака. Слична одредба може се наћи и у Конвенција Уједињених нација против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци из 1988. године. Европски суд за људска права је пресудио да се терет доказивања који је у принципу на јавном тужиоцу, сад не односи увек на кривично гоњење. Постоје три случаја када терет доказивања није на јавном тужилаштву: а) ако се ради о делу са високим степеном кривичне одговорности учиниоца; б) у случају одузимања добити стечене кривичним делом; и в) у кривичним делима у којима је терет доказивања *de lege lata* пребачен на окривљеног.

Професор Давор Дернчиновић даје неколико примера пребацивања терета доказивања у домаћем кривичном праву: „Вероватно најбољи пример напуштања принципа *ne actore reus probante absolvitur* је укидање терета доказивања у случајевима клевете. Терет доказивања у овим случајевима је тужени, јер принцип *quisquis presumptur bonus* претпоставља да клеветна изјава није тачна. „Осим тога, мора да постоји веза између временског тренутка стицања имовине и времена када је кривично дело извршено. Најзад, вредност имовине мора бити несразмерна законитом приходу осуђеног. Према страним искуствима, швајцарско законодавство предвиђа обориву претпоставку да криминална организација (у којој је оптужени члан) управља понашањем својих чланова. То није против принципа постојања претпоставке невиности и окривљени може увек доказати да његова имовина није под контролом криминалне организације којој припада, и да његово богатство има легитиман извор.⁹⁾

„У принципу, незаконито богаћење није само по себи у супротности са претпоставком невиности. Међутим, увођење новог кривичног дела у законодавство покреће додатно питање. Наиме, централно питање везано за превенцију и сузбијање корупције јесте како да се оптимизују постојећи правни оквири, а да се не замене са новим. Другим речима, уместо увођења новог кривичног дела у борби против корупције, посебна пажња се мора посветити томе како да се побољша систем одузимања незаконитог прихо-

9) Према члану 225-6 од француског *Code Penal*, одговорност за кривично дело набавке не би пао само на лице које помаже, помаже или заштите проституције других, али и особа која је “у стању да рачуна на приход компатибилан његовом начину живота... «.

да стеченог корупцијом. Дакле, акценат не би требало да буде на новим инкриминацијама, већ на побољшању већ постојећег система који треба да буде подешен да демотивише потенцијалне починиоце коруптивних кривичних дела. Осим овог аргумента, увођење незаконитог богаћења у законодавство може да омогући да се манипулише на различите начине у циљу подривања политичке опозиције. Друге негативне последице могу бити повећање броја лажних оптужби и сличних кривичних пријава без опипљивих доказа. Осим тога, као чаробни штапић за тужиоце, ово ново кривично дело би вероватно добило апсолутну предност над свим другим коруптивним кривичним делима, као и друга кривична дела у којима починиоци иду за стицањем новчане добити (наравно и кривична дела злоупотребе службеног положаја, како је напред изнето, прим. З. М). Уместо процесуирања кривице, где је често веома тешко тражити доказе и са непредвидивим исходима, било би много лакше да се кривично гоњење заснива на кривичном делу незаконитог богаћења, где је терет доказивања пребачен на окривљеног. Међутим, кривично дело незаконитог богаћења је у супротности са *nullum crimen sine lege certa* као кључним принципом законитости. Иако је веома сличан прању новца, постоји значајна разлика између ова два кривична дела. У прању новца мора да постоји предикатно кривично дело, односно акт генерисање новца, што је увек нелегално само по себи. Дакле, суштина прања новца, као посебног кривичног дела је трансакција извршена у циљу прикривања незаконите добити. Пошто не постоји кривично дело као предикатно у остваривању незаконитог богаћења, може изгледати да би радња извршења - *actus reus* овог дела, био начин живота осумњиченог (јер је добит очигледно несразмерна легитимним приходима осумњиченог), дакле, инкриминисан уместо неког одређеног криминалног понашања. Последње, али не и најмање важно, кривично дело незаконитог богаћења је усмерено само на сузбијање корупције у јавном сектору. Кључни елемент који мора бити доказан од стране тужиоца је да је починилац био у позицији да злоупотреби власт за добијање неке личне користи. Без злоупотребе службеног положаја не би било незаконитог богаћења као кривичног дела. То значи да ово кривично дело се не односи на разне облике корупције у приватном сектору и, као такво,

има веома ограничен потенцијал као нормативни *антикорупцијски алат*.¹⁰⁾

Ипак, уколико се радњама осумњичених за корупцију не може одредити да имовина потиче од нелегалне активности, тада се може њихово богатство повезати са њиховим статусом у друштву и положајем са кога убирају нелегалан приход тргујући својим утицајем на друге.¹¹⁾

НЕКИ РАСПОЛОЖИВИ АНТИКОРУПЦИОНИ АЛАТИ

Закон о јавним набавкама, је први системски антикорупцијски закон који је донела Народна скупштина Републике Србије, на седници Четвртог ванредног заседања Народне скупштине Републике Србије у 2002. години, 4. јула 2002. године.¹²⁾ Очекује се да државни органи изграде капацитете за спровођење овог закона. Министарство правде је иницирало доношење Националне стратегије у борби против корупције, док су у Министарству финансија у Управу за јавне набавке донети «Стратешки правци у реформи јавних набавки у Србији од 207-2012» по којима је вршено вредновање

10) Davor Derenčinović, *Kriminalizacija nezakonitog bogaćenja*, Pravni fakultet, Zagreb, 2006.

11) Трговина утицајем, Члан 366.КЗРС:

(1) Ко захтева или прими награду или какву другу корист за себе или другог, непосредно или преко трећег лица, да коришћењем свог службеног или друштвеног положаја или стварног или претпостављеног утицаја, посредује да се изврши или не изврши нека службена радња, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

(2) Ко другом непосредно или преко трећег лица обећа, понуди или да награду или какву другу корист да коришћењем свог службеног или друштвеног положаја или стварног или претпостављеног утицаја посредује да се изврши или не изврши нека службена радња, казниће се затвором до три године.

(3) Ко користећи свој службени или друштвени положај или стварни или претпостављени утицај посредује да се изврши службена радња која се не би смела извршити или да се не изврши службена радња која би се морала извршити, казниће се затвором од једне до осам година.

(4) Ко другом непосредно или преко трећег лица обећа, понуди или да награду или какву другу корист да користећи свој службени или друштвени положај или стварни или претпостављени утицај посредује да се изврши службена радња која се не би смела извршити или да се не изврши службена радња која би се морала извршити, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

(5) Ако је за посредовање из става 3. овог члана захтевана или примљена награда или каква друга корист, учинилац ће се казнити затвором од две до десет година.

(6) Страно службено лице које учини дело из ст. 1. до 4. овог члана, казниће се казном прописаном за то дело.

(7) Награда и имовинска корист одузеће се.

12) Службени гласник РС, бр. 39/2002, 43/2003, 55/2004, 101/2005.

остварених резултата и процена ризика од корупције. Целокупна реформа јавних набавки је било предмет анализе и са становишта ризика и степана угрожености поступка јавних набавки од корупције.

Укратко процес реформе система јавних набавки, а самим тим и процес спречавања корупције, је текао кроз неколико фаза. Од доношења донаторског програма у 2003. години покренута је иницијатива да се градовима и општинама пружи хитна помоћ да се изграде адекватни капацитети за адекватну примену законских прописа и процедура јавних набавки. Тада је започет програм обуке запослених на пословима јавних набавки у осам градова и тридесетпет комуналних предузећа. Прва активност у изградњи капацитета је била установљивање канцеларија за јавне набавке као примарне обавезе наручилаца по Закону. Слабости су биле у томе што су у градовима и општинама наставили са процедурама наслеђеним из прошлости, чланови комисија су били административни службеници који су најчешће имали само основно знање о правилима спровођења тендерске набавке нису имали овлашћења за спровођење јавних набавки на начин и по поступку који је предвиђао Закон. Комисије нису имале сигурност у поступању и у степен својих овлашћења и поверени им мандат па су чекали одобрања начелника за буџет, начелника општинске управе и председника општине. Основне слабости су биле: недовољна стучност, непознавање поступка и недовољна професионалност. Ово је утицало на велику осетљивост чланова комисија на различите институционалне и ванинституционалне притиске. Због тога се настоји да се уведе строга професионализација у овој области како би се смањио ризик од нрегуларности и трошкови поновљеног поступка.

Средства из USAID-а «Програм за реформу локалне самоуправе» су коришћена за успостављање Канцеларија за јавне набавке као посебног дела општинске управе са индивидуалним приступом за сваку општину, са обуком која стандардизује и оптимизује јавне набавке. Институционализовање канцеларија у 60 општина у Србији је довело до престанка праксе јавних набавки *ad hoc* и уз поштовање принципа професионалне етике. Након успостављања канцеларија ради се на остваривању програма професионалне аутономије канцеларија и заштите интегритета запослених. Донет је и *Етички кодекс запослених у јавним набавкама*. Праћење при-

мене кодекса у пракси поверено је органима локалне самоуправе и међуресорним органима и радним групама.

АНАЛИЗА СЛУЧАЈА ПЕРЦИПИРАНЕ, АЛИ НЕПРОЦЕСУИРАНЕ КОРУПЦИЈЕ

Даћемо пример истинитог случаја сумње на корупцију и непримерено богађење који ће нам послужити да у пракси сагледамо проблем и покушамо да дамо смернице ка решавања по стандардима за борбу против корупције. Село Богдање је удаљено од Трстеника 3 километра и смештено је на левој страни Западне Мораве. Пре четири године појавило се клизиште са око 4 км квадратних укупне површине. Влада Републике Србије је уложила огроман напор и средства за изградњу 30 кућа за пострадале. Тада на сцену ступају актери, слично као у случају санирања терена у селу Јаша Томић. У изградњи инфраструктуре учествовали су у радовима и створили први капитал. Осим капитала, стекли су и искуство у илегалном располагању природним ресурсима. На очиглед органа безбедности који имају дужност да штите природна богатства, вршена је промена речног корита Западне Мораве, вађење песка из приобаља и са обрадивих површина поред речног тока у површини од 5 ха, тако да се тренутно, дневно у просеку око 40 камиона (сваки запрема 20 кубних метара по 30 евра)! Није познато да ли ЈП „Србија воде“ зна да се на њиховом земљишту налази приватна сепарација песка којим би они требао да газдују.

Према изворима сазнања¹³⁾ задњих пет година на општини Трстеник фирме: „С-Превоз“ власништво Н. Н. ПР Трстеник, „С-Превоз ТГР власништво Н.Н „ПР Богдање“, и „Морава Коп“ (фирма која је регистрована на ужег члана породице С.) сматра се да учествују у корупцији. Наведене фирме су се бавиле разним малверзацијама од прања новца милионских износа, па до стварања и измишљања послова и наплате. Да би се наведена корупција на локалном нивоу општине Трстеник могла спровести сматрамо да је било потребно добити подршку самог врха општине Трстеник.

Према добијеним подацима уочава се да заменик председника општине уз подршку председника општине преко дирекције општине Трстеник дају логистичку подршку приватном предузетнику Н. Н. Главна спона функционисања ове дружине је новчана

13) Петиција 15 одборника СО Трстеник од , август 2011.

добит, тј. проценат у обављењим пословима који су се међусобно организовали и извршили. Коришћењем страначке припадности и људи које су иначе исти поставили на одговарајућа места у општини успели су, и успевају, вешто прикрити чињење корупције и прикривање. Лажно приказивање чињеница о наводно обављеном превозу робе, неистинитом приказивању изведених радова, нетачним приказивањем утрошене количине песка или камена без пропратне или не адекватне набавне документације из каменолома или 90000 кубика песка експлоатисаног са изворишта “Звездан”. Коришћењем технике еколошке запрљаности песка да би се могао експлоатисати са природног налазишта продаје се Крушевац путу који је исти искористио за изградњу пута за село Дубич. Идентична количина наводно запрљаног песка експлоатисана је из реке Западне Мораве и лагерована је како би се прикрио траг експлоатације. Према сазнању стручњака могуће је доказати и упоредити како квалитет, тј. чистоћу песка тако и експлоатисане количине песка и сходно томе доказати еколошку катастрофу која је направљена у кориту Западне Мораве код Трстеника. Овде учавамо и могућу спрегу одговорних и у „Крушевац путу“ као још једне фирме која је могуће учествовала у здруженој криминалној радњи. Специфично за овај случај је да је илегална експлоатација природног богатства вршена и преко фирме „Комстан“ из Трстеника.

У још једном примеру перципиране, а не процесуиране корупције од стране исте групе је да користе средства републике Србије у износу од 17 000 000 милиона динара које су унапред добијене за куповину механизације и остале опреме. У вероватном прању новца стеченог овим радњама учествовала је и извесна фирма из Штулца код Врњачке Бање. Као главног актера у криминалним горе наведеним радњама група одборника истиче предузетника Н.Н. Према савету руководиоца општине Трстеник и њихових правних заступника предузетник Н. Н. је по хитном поступку променио презиме у М. С. како бих избегао одговорност за плаћање потраживања што то он и даље чини.

МОГУЋНОСТ ЗА РЕШАВАЊЕ КОНКРЕТНОГ СЛУЧАЈА

Претпоставка за остварење Националне стратегије за борбу против корупције која се односи на свеобухватност и јединственост примене у односу на типове и субјекте корупције, може се остварити путем јединствене координације.

Сматрамо да, за сада, недостаје једна од битних претпоставки за успешно спровођење Националне стратегије, а то је успостављање *активне координације* од стране Агенције за борбу против корупције као Врховног координационог тела¹⁴⁾ по Конвенцији, а које би се бавило усклађивањем превентивних, репесивних и едукативних мера. Ово је неоходан део управљачког механизма за ефикасно спровођење стратегије која сама по себи подразумева одговарајуће условно речено, командовање у смислу усклађивања активности појединих институција и система и сагласног одређивања приоритета, вршења безбедносне анализе и процене ризика и обима примене специјалних операција, тактика, техника и метода. Овај нови институционални капацитет и његов функционални опис треба да се уреди посебним законом. Први законодавни задатак је успостављање Врховног координационог тела за спровођење Националне стратегије за борбу против корупције Републике Србије – Агенције за борбу против корупције Владе Републике Србије. Као тело које доноси одлуке неопходне координације у процесу имплементације Националне стратегије и Акциони план.

Усклађеност превентивних, репресивних и едукативних мера као претпоставка за остварење стратегије, остварује се делатношћу свих субјеката. За имплементацију Националне стратегије за борбу против корупције одговорне су институције чији су капацитети ангажовани као и остали носиоци борбе против корупције и Врховно координационо тело за спровођење националне стратегије за борбу против корупције.

Недовољно су охрабрени и подржани они појединци и организације који шире јавну свест о штетности корупцијских случајева који се процесуирају пред домаћим и страним судовима. Са друге стране, огромна је штетност давања неодговорних изјава и коментара појединаца и сталних одјека ових коментара који се дају на кривичне поступке која су у току пред Посебним одељењем Вишег суда у Београду, што указује да се и даље упућују претње политичком систему и демократији од стране лица која су у вези са процесуираним лицима у тим поступцима.

14) Конвенција Уједињених нација против корупције, (UNCAC) коју је ратификовала Скупштина Србије и Црне Горе, на седници од 22. октобра 2005. године. («Службени лист СЦГ» - Међународни уговори, бр. 12/2005) прописује постојање националног тела за спречавање корупције које примењује политику прописано по конвенцији, врши надзор и координацију у поступању и унапређује и шири знање о спречавању корупције.

Све то се одвија под отежаним условима за функционисање владавине права, јер се и даље појављују новински чланци, коментари и емисије у којима се користи говор мржње, шире разни облици нетолеранције и негира постојање организованог криминала и корупције и ако се негирање и помагање осумњиченим сматра криминалним понашањем противно међународним конвенцијама и одребама Кривичног закона, а не слободно израженим мишљењем, затим врши глорификовање осумњичених и осуђених лица, док се процесуирана лица и лица ликвидирана у обрачунима приказују се у униформама са државним и црквеним обележјима, сатанизују се заштићени сведоци и омаловажава програм заштите сведока и др. Позадина таквог писања је у ширењу претњи и учвршћивању разних ванинституционалних центара моћи у друштву а нуде се да арбитражују уместо демократских институција које треба да доследно примене Устав и законе.

Врховна координација Агенције за борбу против корупције би довела и до одговарајућег интерактивног односа са медијима и у ком односу би се од средстава информисања јавно тражило да не шире дезинформације у одређеним случајевима и да открију своје изворе информација у јавном интересу, уз поштовање свих стандарда по Европској конвенцији о људским правима. Надзор и одговорност за спровођење Стратегије, уз јасно дефинисане обавезе и рокове треба да остварује и Влада Републике Србије кроз Акциони план за спровођење стратегије.

КООРДИНАЦИЈА КОЈА НЕДОСТАЈЕ ЗА РЕШЕЊЕ СЛУЧАЈА

Сарадња јавног и приватног сектора, цивилног друштва и грађана обезбеђује учешће цивилног друштва у борби против корупције. Полази се од значаја и позиције невладиних организација које су шири појам од до сада организованих Удружења грађана за успостављање правне државе и владавину права и представљају својеврсне институције вредновања стварне политичке воље Владе Републике Србије да се обрачуна са организованим криминалом и корупцијом. Наглашавање да се ради о учешћу невладиних организација (NGO) у спровођењу Националне стратегије, доприноси да се сви државни органи сврстају у својеврстан партнерски однос са овим организацијама, а не у однос конфронтације, свађе преко

медија и пребацивања одговорности, а на што организовани криминал и рачуна.

Ранија реторика и приступ борби против корупције је била демагошка и подсећала нас је на ауторитарна времена када су “радни људи и грађани” проглашавани индивидуално или у саставу разних колективитета као субјекти “друштвене самозаштите”. Нова стратегија доноси другачији, мање догматски, а више стваралачки приступ у укључивању елемената цивилног друштва у државне послове. Ово због тога што све активности цивилног друштва треба да буду стабилно финансиране и економски оправдане јер нема више државних и партијских органа да финансирају удружења грађана из буџета. У наредном периоду се очекује да се у друштву различити интереси препознају, прате, допуњују и усклађују због штедне ресурса државних органа и привреде и због тога што је деловања невладиних организација у ширем јавном интересу потпомогнуто логиком капитала који се законито и рационално троши у добротворне и друге интересне сврхе. Ови нови процеси су у дубоком јавном интересу Републике Србије јер учвршћују политички систем и демократска правила понашања у цивилном друштву које градимо.

МЕРЕ КОЈЕ НЕДОСТАЈУ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ ПРАЊА НОВЦА И КОРИШЋЕЊЕ ИМОВИНЕ СТЕЧЕНЕ КРИВИЧНИМ ДЕЛОМ

У Републици Србије су уведене мере прописане по Конвенцији Уједињених нација против корупције, овом конвенцијом које се односе на:

1. мере за спречавање прања новца по одредби члана 14. Конвенције,
2. мера за откривање и надзор над кретањем готовог новца ,
3. мере за контролу трансфера:
 - (а) да у обрасце за електронски трансфер новчаних средстава,
 - (б) да те информације чувају током целог ланца плаћања,
 - (в) да врше појачану контролу новчаних трансфера,
4. успостављања домаћег регулаторног и надзорног режима,
5. глобалну, регионалну, субрегионалну и билатералну.

Треба их предузети како би њихова примена предупредила и открила све облике прања новца, где се тим режимом истичу захтеви у погледу идентификације комитента и, где је потребно, корисника, вођења евиденције и пријављивања сумњивих трансакција; укључујући оснивање финансијске обавештајне јединице која служи као национални центар за прикупљање, анализу и пружање информација у вези с потенцијалним прањем новца и обезбеђење да управни, регулаторни органи сарађују и размењују информације.

Мора се испоштовати кривично-правни стандард о увођењу одговорности правних лица у национално законодавство у складу са одредбом чл. 26. Конвенције. Треба предузете су мере за кривични прогон одговорност правних лица у наведеним предузећима за учешће у кривичним делима која су предвиђена том конвенцијом, тако што се координира процес за обезбеђење примене кривичних норми у привредно материјалном праву којима се утврђује постојање кривичних дела и кривична одговорност правних лица.

Национални законодавни профил је усклађен са одредбом о замрзавању, заплени и конфискацији у складу са чланом 31 Конвенција Уједињених нација против корупције, али у оваквим случајевима се не примењује! Донет је Закон о одузимању и заплени имовине стечене извршењем кривичних дела у коме је прописано да је терет доказивања пребачен на окривљеног и посебне процесно-правне одредбе о брзом претресу и заплени.

Ова законодавна решења ефектно дерогирају постојеће норме цивилног и кривичног законодавства у овој области јер осујећивалеу ефикасну заплени. Без хитне примене ових норми биће угрожен и буџет Републике Србије, ако се има у виду колико о овом и сличним случајевима износи противправна имовинска корист код кривичних дела која санкционишу монопол на у овом случају на грађевинском тржишту и прање новца.

Донет је Закона о фонду заплете имовине имовине стечене извршењем кривичних дела са процесно-правним одредбама о брзом и приоритетном преносу одговарајућег дела заплете и дефинитивно одузете имовине од физичких и правних лица у основна средства за рад државних органа који су допринели заплени. Ово законодавно решење је свакако тековина савременог законодавства и постоје озбиљна теоријска и практична оспоравања легитимности таквог решења.

Сматрамо да би Агенција за борбу против корупције применом ових стандарда знатно допринела учвршћењу политичког система, јер би тиме јасно диференцирале тзв. *снаге закона*¹⁵⁾ у државним органима и друштву у опште, од оних снага које су очекивале да се финансирају од имовине стеченом извршењем кривичних дела. Наша искуства на међународном плану су таква да политички системи развијених држава имају много више диференциран однос између тзв. *снага реда и закона* од снага криминалних организованих група, а што се, између осталог, постиже непосреднијим конфронтирањем по свим основама социјалног живота, одређивањем разних граница те конфронтације на свим нивоима, па и на нивоу стицања материјалних добара за рад. Уколико се у развијенијим политичким системима стиче стабилност јачањем ове непосредне конфронтације са организованим криминалом, утолико ће то бити делотворније у јавном интересу Републике Србије.

СЛАБОСТИ У СПРОВОЂЕЊУ СТРАТЕГИЈЕ ЗА БОРБУ ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ У КОРИШЋЕЊУ ПРЕДПРИСТУПНИХ ФОНДОВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Национална стратегија је свеобухватна, мултисекторска и планирана да даје резултате на дужи рок. За остваривање краткорочних циљева, као у конкретном случају, потребно је стварати стратегију и на локалним нивоима. Локалне иницијативе су мањег обима, усмерене на једну област, најчешће су резултат партнерства са невладиним сектором, медијима и грађанима. Сектори који су на локалном нивоу идентификовани да у њима постоји највећа опасност од корупције су: увођење јавних расправа о буџету општина, успостављање етичких кодекса за функционере и запослене у општинама, успостављање превентивних механизма у локалној самоуправи.¹⁶⁾ Секторе одређују и предприступни фондови Европске уније које треба да апсорбује Република Србија где се подржавају иницијативе да се елиминише коруптивна пракса и јача способност цивилног сектора да надгледа трошење буџетских средстава.

У сектору правосуђа појачавају се напори ка унапређењу независног и поузданог правосуђа у Републици Србији без кога нема

15) Попут „G(government) Man” у САД

16) Драган Марковић, „Локална самоуправа као изворни облик непосредне демократије“, *Политичка ревија*, 2/2011:73-90, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр.87: „Локална самоуправа, као облик непосредне демократије, супроставља се свим облицима аутократије и политичког монопола.“

ефикасног одговора друштва на криминал. Правосуђе у Стратегији треба да буде третирано као равноправна и конкурентна власт у односу на органе откривања и једина власт која даје коначну реч о томе шта јесте, а шта није организовани криминал у Републици Србији.

Спровођење Националне стратегије против корупције Републике Србије мора да допринесе стварању повољнијих услова за установљење и функционисање независног, поузданог и функционалног судства и побољшање правосудне кооперације и стварању услова за развијање поузданог, функционалног и самосталног правосуђа и побољшање кооперације између агенција за спровођење закона.

У вези са мерама које су усвајане и предузимане да би истраге случајева корупције биле ефикасније, а посебно у случајевима корупције на високом нивоу, по Закон о организацији и надлежности дежавних органа у сузбијању организованог риминала (*Службени гласник РС* бр. 72/03 и 73/07), основано је Јавно тужилаштво за борбу против организованог криминала у Београду (Специјални тужилац и заменици Специјалног тужиоца) и Посебно одељење Вишег суда у Београду и Апелационог суда у Београду, Посебна служба МУП-а и Посебна притворска јединица. Сва лица која раде на овим предметима имају знатно већа овлашћења од својих колега него што је то у редовној законској процедури.

По одредби чл. 16. овог Закона сва лица која имају наведена ванредна овлашћења су дужна да доставе потпуне и тачне податке о свом имовном стању, имовном стању брачних другова и крвних сродника у правој линији до трећег степена, а у тазбинској линији до другог степена сродства. Уредбом Владе Републике Србије из 2003. године је прописан образац за достављање ових података. Министарство унутрашњих послова и Министарство финансија врше контролу ових пријава по својим унутрашњим актима.

Закон о државним службеницима¹⁷⁾ прописује дужност службеника да траже одобрење за допунски рад, да пријаве поклоне које добијају у вези са вршењем функције, да пријаве сукоб интереса у свакој конкретној ситуацији и да поднесу доказе о преносу управљачких права у привредним субјектима. Закон је увео категорију *службеници на положају* који се делимично поклапају са кругом лица на која се примењује и Закон о спречавању сукоба

17) Службени гласник РС бр. 79/05 са каснијим допунама

интереса (на пример: помоћници министара и директори посебних организација).

Изградња нормативних и институционалних могућности контроле је важан фактор борбе против корупције и када је реч о јавним функционерима. Не постоје правне препреке да се и код ове категорије јавних службеника у ширем смислу утврди обавеза подношења података о имовном стању и с тим у вези је Влада Републике Србије донела одговарајуће политичке одлуке.

Етички кодекс запослених у јавним набавкама и праћење његове примене у пракси представља значајан елемент стратегије у борби против корупције у овој области.

Принципи кодекса су:

1. Професионалност и стручност запослених
2. Законитост и правилност вршења службе
3. Политичка неутралност
4. Запошљавање на основу стручности и способности
5. Поштење и интегритет
6. Забрана дискриминације
7. Одговоран однос према подацима од јавног значаја
8. Забрана трговине утицајем
9. Обавештавање о покушајима утицаја на сопствени интегритет.

Мере које се примењују за оцењивање пријава о имовинском стању државних функционера и политичара и мере којима се обезбеђује даље праћење и контрола, представљају још један моћан алат против корупције. Упуство прописује садржину и начин уписивања података у Регистар имовине функционера и повезаних лица по члану 14. Закона о спречавању сукоба интереса.

Сви подаци из Извештаја чине базу података који се воде у компјутеризованом регистру имовине, заштићеном одговарајућом шифром-кодом, доступном председнику и секретару Републичког одбора и лицу које они овласте. Податке из Регистра могу користити само чланови Републичког одбора приликом обраде појединих предмета. Писана документација, извештаји и прилози, чувају се у посебно обезбеђеном архиву, под контролом секретара Републичког одбора и лица које он овласти.

Начин обезбеђења података о имовном стању функционера и повезаних лица, обим и начин коришћења тих података, као и одређивање места за чување података и одговорних лица, биће ближе прописани у посебном одељку Правилника о организацији Службе Републичког одбора. Упутство прописује Мерила за оцену протоколних и пригодних поклона по Члану 16. Закона.

МОГУЋНОСТ ПРИМЕНЕ СПЕЦИЈАЛНИХ ИСТРАЖНИХ ТАКТИКА, ТЕХНИКА И МЕТОДА

ЗКП је такође усклађен и са одредбом чл. 50. (Посебне технике истраге), Конвенција Уједињених нација против корупције, по којој је свака држава уговорница дужна је да, „предузима ... посебне технике истраге, као што су електронско или други облици праћења и тајне операције“.

Конкретно, по наведеној Конвенцији поступање за кривична дела организованог криминала путем примене специјалних истражних техника, тактика и метода, ограничено је са једне стране, на поступање само ван огрницења у сопственом законодавству и са друге стране, на поступање у складу са обавезом наше државе да предузме све, законом дозвољене мере за потребе ефикасне и наглашавамо ефикасне, борбе против организованог криминала и корупције. Смисао ове напомене је да се у примени међународних стандарда за кривични прогон за кривична дела корупције може ићи и шире од конвенција, али никако уже. Управо овај шири приступ у борби против организованог криминала и корупције, посебно кад је реч о примени специјалних истражних техника, тактика и метода, оперативног рада полиције, правне праксе Специјалног тужилаштва и судова и другог, па и у погледу дефинисања коруптивних кривичних дела, охабрује државне органе да иду и ван габарита међународних конвенција, наравно када год за то не постоје ограничења у домаћем законодавству. Пошто се ради о Националној стратегији, она свакако легитимно утиче на правне ставове и актуелна схватања у правосуђу, не дирајући у независност правосуђа, а што доприноси ефикаснијој борби против организованог криминала и корупције.¹⁸⁾

18) Социолог Владан Станковић у свом предлогу мера за разрешење корупције у политичкој сфери живота Србије истиче јачање независности судства као једног од основних предуслова борбе против корупције и даље демократизације друштва. (Видети: Владан Станковић, „Политичке елите у Србији – од партократије до плутократије“, *Политичка ревија*, 2/2011: 93-108, Институт за Политичке студије, Београд 2011, стр.105.

Ово је у складу са препорукама у чл. 20. Конвенције које су процесноправне природе и везане су за примену специјалних истражних техника, тактика и метода, се дефинишу обавезе држава потписница да, само ван огрницења у сопственом законодавству, у циљу ефикасније борбе против криминала омогуће примену мера, између осталог, «коришћење контролисане испоруке и, тамо где процени да је то целисходно, коришћење других специјалних истражних техника, као што је електронско праћење или други облици надзора и тајне операције, од стране надлежних органа на њеној територији за потребе ефикасне борбе против организованог криминала.»

Институционални капацитет правосуђа за борбу против корупције је повећан. На ове организационе промене су утицале препоруке Савета Европе за департаментализацију и специјализацију у јавном тужилаштву као и резултати учешћа у пројекту UNDP. Подршка институционалном развоју за конфронтирање са јавном корупцијом и пројекту US AID-а за подршке реформи правосуђа, као и канадске Агенције за правосудне реформе. Одређен је списак коруптивних кривичних дела која су предмет специјализације у поступању јавних тужилаштава. Свакако да се и ова врста кривичних дела може третирати као дела са елементима организованог криминала, тако да ће издвојено и стручније обрађено поступање за та кривична дела допринети ефикасности Специјалног тужилаштва за организовани криминал које треба да раздвоји организовану и високу корупцију од кривичних дела која немају сва обележја организованог криминала, али имају изузетно висок степен друштвене опасности, и ова дела корупције упути редовним тужилаштвима.

Специјализација у правосуђу је подржана и као важан стратешки потез у укупној борби против криминала, по угледу на решења у другим земљама где се прибегава унапређењу специјализације и тимског рада када год је у питању повећана угроженост друштва од појединих видова криминала.

НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЈА У БОРБИ ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ

Одлука о утврђивању Националне стратегије за борбу против корупције¹⁹⁾ у уводном делу садржи анализу узрока и појавних облика корупције. Кнстатоано је да да се ради о тешком проблему демократског преображаја друштва и да је решавање тог проблема услов без кога се држава не може легитимисати као држава владавине права.²⁰⁾

Национална стратегија је усвојена пре евалуација групе земаља за борбу против корупције Савета Европе (GRECO) која је вршила вредновање успешности институционалног и законског оквира Републике Србије укључујући и ову стратегију. Евалуација је потврдила оправданост постављених циљева и кључних елемената стратегије.

Циљ Националне стратегије за борбу против корупције је да утврди и препоручи мере које ће у кратком, средњем и дугом року допринети сузбијању корупције. У остваривању тог циља пошло се од претпоставке да се корупција јавља тамо где постоје могућности и интереси. Могућности се морају уклањати системским реформама, а интереси елиминисати мерама којима се повећава ризик и смањује корист од корупције.

Стратегија обухвата три кључна елемента:

1. ефикасну примену антикорупцијских прописа;
2. превенцију, која подразумева отклањање могућности за корупцију; и
3. подизање свести и образовање јавности, ради јавне подршке за спровођење антикорупцијске стратегије.

У вези са тачком 3. стратегије која се односи на претпоставке неопходне за спровођење стратегије посебно је наглашено постојање политичке воље на страни Владе Републике Србије и других институција. Схватајући значај борбе против организованог криминала и корупције Влада Републике Србије је више пута недво-

19) Донета је на основу члана 73. тачка 2. Устава Републике Србије и члана 134. Пословника Народне скупштине Републике Србије («Службени гласник РС», број 56/05), на Седмој седници Другог редовног заседања Народна скупштина Републике Србије у 2005. години, одржаној 8. децембра 2005. Године (Службени гласник РС», бр. 109/2005).

20) Зоран Милошевић, „Политичке странке и корупција“, *Политичка ревија*, бр. 1/2007, стр. 23-37.

смислено исказала своју политичку вољу да се обрачуна са корупцијом.²¹⁾

ЗАКОНИТ И ПРАВЕДАН ПОСТУПАК ПРЕД СУДОМ

„Владавина права није, дакле, владавина закона него владавина начела о томе какви закони треба да буду, те како, на кога и од кога треба да се примењују.“²²⁾ Оно што је битно за ефикасну борбу против корупције јесте да се у савременом кривичном поступку даје подједнак значај начелу законитости (легалитета) и начелу праведности (легитимитета). Праведност је била као начело слабије теоријски обрађивана и мање доследно примењивана у репресивном друштву. Савремено европско законодавство примењује ово начло кроз право на правично (фер) суђење и права странака на приступ независном суду. Идеја праведности је не супротној страни од идеја које подржавају тежње за безусловним остварењем сопственог интереса артикулисаног кроз закон. Корупција у друштву протезира управо идеје које подржавају и неки академски кругови, а то је да се Законик о кривичном поступку знатније не измени, јер им одговара постојеће решење које је дубоко неправедно (судска истрага по садашњем ЗКП-у). Праведност је замишљена као једнакост странака, могућност и воља да се позиција другог доживи и да се у складу са проживљеним поступи по златном правилу, да се сваки поступак који предузимаш, може теби вратити. Јавно ту-

21) „Заједничкој изјави са Лондонске министарске конференције“ од 25. новембра 2002. године;

„Заједничкој платформом у вези граничне управе и безбедности“ у Охриду од 22. маја 2003. године;

„Солунској декларацији“ са Самита Е.У. и Западно-Балканских земаља у Солуну, од 21. јуна 2003. године;

„Заједничким закључцима“ са Форума ЕУ и Западнобалканских земаља, у Бриселу, од 28. новембра 2003. године;

„Сарајевској Декларацији“ са састанка министара правде и других представника државних органа земаља Југо-источне Европе у Сарајеву, од 28.10.2003. године;

„Заједничкој изјави са Конференције министара правде и унутрашњих послова земаља Југо-источне Европе које учествују у процесу стабилизације и асоцијације, од 18. маја 2004. године у Букурешту;

„Регионалној стратегији за борбу против организованог криминала“, усвојеној на Брионима септембра месеца 2005 године;

„Заједничкој изјави“ на Састанку министара правде и министара унутрашњих послова у оквиру Иницијетиве процеса сарадње Југоисточне Европе (СЕЕСР) у Лутракију 8. и 9. 02. 2006. године.

22) Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр.75.

жилаштво нема монопол на правичност, искреност и поштење и европско законодавство не дозвољава да јавно тужилаштво по том основу арбитра у друштву, већ напротив, као облик јавне тужбе у држави владавине права мора бити организовано као странка.²³⁾

Поштовање слобода и права грађана је значајна претпоставка успешне борбе против корупције. Законик о кривичном поступку који је у поступку преобликовања треба да створи равнотежу између ефикасности кривичног поступка и заштите људских права тако да се оствари баланс између ефикасног откривања извршилаца и права и слобода грађана. По решењима из досадашњег Законика ова равнотежа је нарушена у корист друштва у односу на појединца и резултира јачањем репресије.

Висок степен уплетености у организовани криминал услед тога што су се у ранијем периоду појединци и читави делови државног апарата повезали са криминалним групама и тиме допринели општој угрожености и рањивости основних вредности друштва.²⁴⁾ Овај закључак се заснива на резултатима анализе потупања у области организованог криминала и дела противуставног уређења и безбедности Републике. Сматрамо да организовани криминал и корупција у својим највишим ступњевима свакако укључује елементе противуставног деловања у циљу дестабилизације и рушења политичког система и нарушавању владавине права у већем обиму. На то указују чињенице да, не само да је међу жртвама ових кривичних дела био тада актуелни председник Владе Републике Србије, већ и бивши председник Председништва СР Србије, актуелни Министар одбране, а затим, актуелни генерал полиције Републике Србије, поједини познати политичари, привредници и друге јавне личности. Сматрамо да, када је реч о потреби обезбеђења ефикасне борби против корупције и других тешких кривичних дела, имајући у виду да се очекује примена Законика о кривичном поступку који инаугурише тужилашку истрагу, облик јавне тужбе би морао трпети одређене утицаје англо-саксонског права.

23) Јован Крстић, „Организовани криминал и корупција и очување интегритета јавних тужилаваца – право и правда“, *Часопис за правну теорију и праксу удружење судија у Федерацији Босне и Херцеговине*, Сарајево. 2009.

24) Миле Ракић, „Корупција као одраз стања безбедности Републике Србије“, *Политичка ревија*, 3/2010: 359-378, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр.360: „Са аспекта безбедности друштва и државе индикативно је сазнање да корупција јача криминалне активности омогућавајући криминалним групама да оперишу изван или најчешће на ивици закона.“

Zoran Milosavljevic
UNPRECEDENTED ENRICHMENT
AND CORUPCI IN SERBIA

Summary

This Article is turning attention to the improvements and methods necessary to solve the cases of high corruption and the problem of organizing the State Law Enforcement Agencies in successful combating to corruption and all other serious crimes. The first issue on the organization of the Agency for Anti-corruption is the new design of the Coordination Principle of the activity, as the key principle of the procedural actions done before the state agencies and judiciary. The second issue is the Actual Case Study on Corruption that still has no full jurisdiction and the institutionalized response to crime or the institutions does not apply the standards by the UNCAC directly or the case does not substantially reaching the final decision in the criminal matter at all, but only at the beginning of initializing the criminal procedure, not starting yet. Thus their integrity of the Municipal Authorities and the Anti-corruption Agency is in stake during the preliminary criminal proceedings that could be infringed by the suspects and legal persons involved in corruptions or by the liaisons. The coordination and the activity of the Anti-corruption Agency is more complicated and it is founded on certain principles by the Principles of UNCAC and UNTOC. In the modern Criminal Procedure Law the equal importance has been setup for the Legality Principle and to the Legitimacy Principle. We had in mind that that legitimacy in justice foreseen as equality of parties is the legacy of Modern European Criminal Proceedings Law. The idea of just and fair proceedings is on the opposite side of the ideas that support prolongation of the intention for the unconditional realization of own-self-interest articulated by law, what does sometimes generate corruption. Justice imagined as equality, possibility and willpower to combat to corruption by the rules and standards is the general guidelines for solving corruption cases.

Key words: corruption, legality, legitimacy, standards, coordination, Anti-corruption Agency

ЛИТЕРАТУРА

- Јован Ћирић, Марио Рељановић, Немања Ненадић, Марко Јовановић, Драган Добрашиновић, Данило Пејовић, *Корупција-проблеми*

- и превазилажење проблема*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца, 2010.
- Јован Тирић, „Неки методолошки проблеми у истраживању феномена корупције“, *Ревиија за криминологију и кривично право*, 2/2008, Београд, 2008.
 - Снежана Грк, „Србија у зони рецесивног сумрака“, *Српска политичка мисао*, 1/2009, Београд, 2009.
 - Мирослав Живковић, „Недостаци правне државе и сузбијање криминалитета“ у зборнику радова Спречавње и сузбијање савремених облика криминалитета II, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.
 - Јован Крстић „Кривично дело злоупотребе службеног положаја у супротности са принципима Европске конвенције о људским правима и Устава Републике Србије“, *Зборник радова Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 1-2/08, Београд, 2008.
 - 6. Јован Крстић, „Организовани криминал и корупција и очување интегритета јавних тужилаваца“, „Право и правда“, *Часопис за правну теорију и праксу*, Удружење судија у Федерацији Босне и Херцеговине, Сарајево, 2009.
 - 7. Ненад Ненадић, „Појам и узроци корупције“, *Зборник радова Корупција – основни појмови и механизми за борбу*, Београд, 2007.
 - 8. Зоран Милошевић, „Политичке странке и корупција“, *Политичка ревија*, бр. 1/2007: 23-37, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
 - 9. Денис Томсон, *Политичка етика и јавна служба*, Дерета, Београд, 2007.
 - 10. Миле Ракић, „Корупција као одраз стања безбедности Републике Србије“, *Политичка ревија*, 3/2010: 359-378, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
 - 11. Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
 - 12. Владан Станковић, „Политичке елите у Србији – од партократије до плутократије“, *Политичка ревија*, 2/2011: 93-108, Институт за Политичке студије, Београд 2011.
 - 13. Драган Марковић, „Локална самоуправа као изворни облик непосредне демократије“, *Политичка ревија*, 2/2011:73-90, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
 - 14. Владан Станковић, „Утицај конфесионалнохришћанског чиниоца на корупцију“, *Српска политичка мисао*, 2/2011: 57-76, Институт за политичке студије, Београд 2011.
 - 15. Davor Derenčinović, *Kriminalizacija nezakonitog bogaćenja*, Pravni fakultet, Zagreb, 2006.

Resume

It turned out that autocracy and dictatorship are fertile ground for the emergence and proliferation of smooth socio-pathological phenomena. The fewer instruments to use control of the authorities, ie. which is less transparency in state leadership, the greater the corruption. One of the measures aimed at overcoming the difficulties related to the nature of the crime of corruption is criminalization of so-called an inappropriate enrichment. Unlike the classic crime of bribery, the illicit enrichment represents the accumulation of wealth in the hands of public officials that can not be reasonably explained or justified from the point of the origin or of the source of enrichment. The prerequisite for the realization of the National Strategy for Combating Corruption, which refers to the completeness and uniqueness of the application in relation to the types and subjects of corruption, can be achieved through a single coordination. The Case Study of perceived but unprocessed corruption gives an example of true cases of alleged corruption and illicit enrichment, which will serve in practice to perceive the problem and try to give guidelines to address the standards of UNCAC and UNTOC in the fight against corruption.

Овај рад је примљен 29. октобра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

Дарко Маринковић
„Мегатренд“ Универзитет, Београд

Владимир Маринковић
„Мегатренд“ Универзитет, Београд

УНАПРЕЂИВАЊЕ ЕФИКАСНОСТИ ИНСТРУМЕНАТА И ПРАКСЕ МИРНОГ РЕШАВАЊА РАДНИХ СПОРОВА*

Сажетак

Савремена пракса, како економски и технолошки развијених земаља, при чему се, пре свега, имају у виду земаља ЕУ, у којима су у највећој мери развијени концепција и пракса социјалног мира, тако и земаља транзиције потврђује да се правни оквир, сви инструменти и механизми социјалног мира морају посматрати, пре свега у контексту друштвеног окружења, по принципу повратне спреге, која подразумева да друштвено окружење одражава однос релевантних друштвених снага, одређује основни оквир, и у крајњој линији реалне домете механизма и инструмената социјалног мира. Исто тако сви инструменти и механизми социјалног мира морају се посматрати повезано, као делови једне функционалне целине, који служе као ослонац једни другима. Не треба посебно доказивати да нема развијеног ефикасног система колективног преговарања без слободе организовања синдиката и послодавца, без одговарајуће друштвене моћи ових организација, да не може бити социјалног дијалога ако нема развијеног система колективног преговарања, а свега тога без права запослених на информисање, консулто-

* Овај чланак је део Пројекта „Унапређивање јавних политика у Србији у функцији побољшања социјалне сигурности грађана и одрживог привредног раста“, који се реализује уз подршку Министарства за науку Републике Србије и води се под бројем 47004.

вање, саодлучивање. Само кроз заједнички повезани рад ових институција и механизма могуће је градити трајни стабилни социјални мир. Из тога проистиче да правне оквире, организацију, начин рада и објективне домете Агенције за мирно решавање радних спорова треба посматрати у актуелном политичком и економском друштвеном контексту.

Кључне речи : индустријски конфликти, радни спорови, социјални мир, Агенција за мирно решавање радних спорова, транзиција

Друштвена пракса свих земаља Централне и Источне Европе у протекле две деценије, неспорно је потврдила да је транзиција по својој природи, садржају и току, противуречан и конфликтан друштвени процес. То, је пре свега, условио сам ток и садржај друштвених реформи, које транзиција обухвата, које су условиле суштинске промене у начину и условима живота свих друштвених слојева. Али пре свега припадника света рада. Искуство ових земаља такође потврђује да је успех, односно социјална цена транзиције у великој мери зависила од стратегије и праксе решавања индустријских и социјалних конфликта. У том погледу се уочава да су знатно веће успехе у процесу транзиције оствариле оне земље које су успеле да у краћем року изађу из оне најконфликтније фазе транзиције и развију друштвене вредности, политичко и друштвено окружење, које је омогућавало да се индустријски и социјални конфликти, који неминовно настају као израз и последица различитих интереса социјалних партнера, решавају пре свега, на миран начин.

СТИЦАЈЕМ читавог низа добро познатих, неповољних и ограничавајућих друштвених околности, са којима се Србија суочавала у протекле две деценије, процес транзиције је био изразито конфликтан. Конфликти и поделе су и данас једна од кључних карактеристика социјалне и политичке сцене Србије. Конфликти оптерећују односе социјалних партнера, а такође успоравају процес политичких, економских и социјалних реформи, и чине ионако превише високу социјалну цену транзиције још скупљом. Из тога, наравно, проистиче интерес и потреба, како социјалних партнера – државе, послодаваца и синдиката, тако и свих других актера економског и политичког живота друштва, да граде и јачају правне основе, механизме и праксу мирног решавања радних спорова.¹⁾

1) *Криза и развој*, Зборник радова са истоименог научног скупа, Институт друштвених наука, Београд, 2010.

На том плану у Србији се догађају процеси, који се догађају и у другим земљама транзиције, али и у развијеним земљама ЕУ и других делова света. Реч је о променама у садржају, карактеру и појавним облицима индустријских односа, процесу и односима које од првих корака одликује изузетна динамичност. При томе се има у виду уобичајена најшире прихваћена дефиниција индустријских односа, која обухвата све односе и процесе у којима учествују, у односима међузависности и повезаности три актера – политичке власти, синдикати, као представници запослених и послодавци, односно послодавачке организације. Будући да су индустријски односи саставни део укупних политичких, економских и социјалних односа у друштву, јасно је да се увек морају посматрати у контексту укупних друштвених промена и чиниоцима који су утицали на ове промене. У првом реду овде се имају у виду, све убрзанији развој нових технологија, промене структуре привреде, развој потпуно нових, до савременог доба непознатих области производње, развој нових људских потреба, који су довели до промена у структури становништва, као и до промена у структури радне снаге, јачања стваралачке моћи људског рада и у целини промене позиције света рада. Индустријски односи у Србији, као и у свакој другој земљи појединачно имају свој специфични ток, одреднице које подстичу или ограничавају развој њихов развој, али, истовремено имају и неке заједничке именитеље, условљене чињеницом да индустријски односи, као друштвени односи у целини данас у све већој мери имају глобални карактер.²⁾

Развој индустријских односа, посматран у временској, историјској димензији има одређене законитости. Једна од ових, законитости, која се кроз специфичне форме и садржаје потврђује и у Србији, јесте кретање индустријских односа од индустријских и социјалних конфликта ка индустријском и социјалном миру. Историјски ток збивања показује да индустријски односи започињу индустријским и социјалним конфликтима, који у тим првим корацима попримају изразито радикалне облике – јавни протести, сукоби демонстраната са војском и полицијом, паљевине фабрика, убиства фабриканата. У веома дугом периоду историје индустријских односа, све до почетка двадесетог века, њима доминирају конфликти, који наносе штету свих актерима појединачно и друштву у целини. Управо су те растуће штетне последице индустријских

2) Стајић, Д.: *Тегобна транзиција*, УГС „Независност”, Београд, 2004.

и социјалних конфликта, определиле сва три актера – државу, послодавац и синдикате да конфликте замене преговарачким столом, односно да спорна питања, која проистичу из објективно различитих интереса појединих актера решавају на миран начин.

Подсећање на ове прве, конфликтне кораке у односима актера индустријских односа нема само сврху историјског подсећања, већ и практичне разлоге, које, на најбољи начин исказује латинска изрека „*Istoria magistra vita est*“. Наиме, процес транзиције, посебно у земљама у којима транзиција није ишла жељеним путевима и није дала очекиване резултате на плану квалитета живота људи, у великој мери подсећа на индустријске односе, на првим корацима, њихове изразито конфликтне фазе. Први кораци транзиције, који су уследили после пада Берлинског зида 1989 године, у великој мери су подсећали на индустријске конфликте у XIX и на почетку XX века, а и предмет конфликта је био у основи исти – борба за хлеб, односно слободу и достојанство људског рада, за демократију, људске слободе и права. У том погледу врло брзо се успоставила линија разделница. Оне земље које су у кратком времену успеле да се ослободе оваквих сцена, односно да индустријске и социјалне конфликте ставе под контролу, односно да изграде стратегију, правне основе и механизме мирног решавања индустријских и социјалних конфликта и у том оквиру радних спорова, спадају у успешне земље транзиције.

Прва фаза капитализма, либерални капитализам, утемељен на принципу „*lasser passer - lasser faire*“, односно на неограниченој и неконтролисаној, а то врло често значи неравноправној и нефер тржишној утакмици, кључне актере индустријских односа - раднике и послодавце објективно ставља на две супротстављене стране. Њихови интереси у тој фази су директно и отворено супротстављени. Послодавци, односно власници капитала боре се за опстанак у све оштријој и захтевнијој тржишној утакмици и за максимализацију профита, што подразумева и смањење свих трошкова производње, укључујући и трошкове радне снаге. Међутим, снижавање трошкова радне снаге има своја економска, политичка, социјална, етичка и људска ограничења. Та ограничења, у суштини представљају кључни предмет индустријских и социјалних конфликта кроз целокупну историју индустријског и постиндустријског друштва. Радници, међутим, имају интерес за пристојне зараде, прихватљиву дужину радног времена, услове рада, који ће им омогу-

ћити да на дуги рок очувају радну и животну енергију, квалитет и достојанство сопственог живота и рада. Друштвена пракса је касније потврдила да се управо у ограничењима слободног, неконтролисаног тржишта радне снаге налази један од кључних извора криза капиталистичког начина производње.³⁾ Држава, као трећи актер индустријских односа у тој, првој фази налази се отворено на страни власника капитала. То чини прихватањем идеологије, слободног тржишта, у коме нема места за учешће државе у економском животу друштва, забраном оснивања и рада синдиката, а посебно забраном и строгим санкционисањем штрајкова и других, пре свега радикалних облика испољавања радничког незадовољства. Међутим, такав однос државе, само утиче да се повећа радикалност сукоба и њихове у целини штетне последице.⁴⁾

И поред тога што је индустријско друштво у дугом периоду историје доминантно конфликтно, у целокупном процесу уочава се тенденција кретања од индустријских и социјалних конфликта ка индустријском и социјалним миру. Ова тенденција везана је и зависна од промене укупних друштвених околности. У првом реду, развој нових технологија, увећава производну моћ друштва, јача националне, а у каснијим фазама и међународну економију, што омогућује да материјална добра постану доступна све већем броју људи. Постепено се смањују извори дискриминације, односно искључености појединих, најмасовнијих категорија друштва од права на коришћење основних цивилизацијских тековина, као што су образовање, здравствена заштита, основне људске слободе и права. То доводи до промене социјалне структуре друштва, као и до промена у расподели друштвене моћи и у политичкој, економској и социјалној организацији друштва. Радништво се синдикално организује, чиме започиње нова фаза у историји индустријских односа. Постепено се успоставља релативна равнотежа снага између света рада и света капитала, односно између радничких синдиката и послодавачких организација, што постаје једно од основних обележја индустријских односа и темељ социјалног мира, који се са различитим успехом успоставља у појединим земљама. При томе се уочава да између социјалног мира и политичке стабилности у појединим земљама и степена економског и технолошког развоја ових

3) Стојановић, И.: *Економија*, Мегатренд Универзитет примењених наука, Београд, 2002.

4) Маринковић, Д.: *Унапредивање улоге Агенције у мирном решавању радних спорова*, АМРРС, Београд, 2007.

земаља постоји директна сразмера. Још једна одредница савремених друштава утицала је на то да социјални мир постане „*Conditio sine qua non*“, стабилног економског и технолошког развоја и на томе заснованог квалитета живота. Основну покретачку снагу савремене цивилизације представљају људски ресурси, за разлику од претходног периода у коме су кључну улогу имала средства за производњу. Зато је тежиште тржишне утакмице и укупног развоја пренето на терен улагања у развој људских ресурса. А развој људски ресурса као своје природно окружење, захтева социјални мир, политичку и друштвену стабилност, и друге компоненте на којима се гради реална нада у слободан и достојанствен живот.

Све то је утицало да трагања за социјалним и политичким миром и стабилношћу, изградња правних основа и механизма социјалног мира, дефинисање стратегија управљања индустријским и социјалним конфликтима постане један од битних садржаја политичког живота, заснован на уверењу социјалних партнера и свих актера политичког живота о штетности индустријских и социјалних конфликта за сваког од њих појединачно и националну економију у целини. У том контексту, али у различитим друштвеним околностима успостављају се и развијају и институције и механизми за мирно решавање радних спорова.

Када се посматрају у временској димензији индустријски односи у земљама транзиције, могу се дефинисати као специјални случај индустријских односа у целини. Индустријски односи у данас развијеним демократским друштвима настају у једном дуго-трајном, сложеном, процесу, као саставни део укупног друштвеног окружења. Транзиција је по дефиницији процес насилног, мирног, или комбинованог преласка из једног у други друштвени поредак, односно процес кретања од једнопартијског система државног власништва и дириговане планске економије, ка вишестраначкој парламентарној демократији, људским слободама и правима и слободној тржишној привреди. Тај основни ток транзиције, међутим, кретао се различитим путевима, у складу са специфичностима политичког, економског уређења, затеченог стања, доминантног система вредности и начина живота у појединим земљама. Једно питање у том процесу је било заједничко – питање социјалне цене транзиције и њене дистрибуције на све друштвене слојеве у складу са економском снагом појединих социјалних слојева и начелима социјалне правде и солидарности. Однос према овим питањима

је истовремено био и један од кључних критеријума успешности транзиције.⁵⁾ То је, у крајњој линији само на нови начин постављено питање односа света рада и света капитала. Специфичну тежину овом питању дала је чињеница да су у свим земљама транзиције, објективно највећу социјалну цену транзиције платили радно – произвођачки слојеви друштва, при чему је у једном броју земаља, у којима транзиција није ишла жељеним током, ова цена ишла испод граница социјалне издржљивости. Када се са становишта индустријских и социјалних конфликта посматра процес транзиције, стиче се утисак да се историја понавља, односно да се у земљама транзиције данас догађају исти процеси који су се дешавали у данас економски развијеним демократским земљама пре једног века. Али, историја се, у ствари, никада не понавља, или се понавља као фарса. Процес транзиције је динамичнији, временски згуснутији, садржи у себи велики број социјалних препрека и ризика, западајући често у замку опонашања процеса и односа који се догађају, или су се догађали у данас развијеним земљама. Оно што такође карактерише овај процес јесте већи број препрека, дилема и отворених питања у процесу успостављања механизма и праксе успостављања социјалног мира.⁶⁾

ТЕГОБНА ТРАНЗИЦИЈА У СРБИЈИ И ПЕРСПЕКТИВЕ СОЦИЈАЛНОГ МИРА

Објективно, целовито и систематско проучавање индустријских односа подразумева да се они увек посматрају у контексту укупних друштвених збивања и околности. Они објективно јесу део укупних друштвених збивања, функционално повезани и међузависни са другим областима и садржајима друштвеног живота. На карактер и садржај ових веза утиче чињеница да су индустријски односи изузетно осетљиви, потенцијално или реално конфликтни, али стратешки важни, будући да обухватају односе у веома осетљивој и од виталног значаја области – људског рада, односно производње материјалних и духовних добара. Та повезаност и условљеност индустријских односа и укупног стања у друштву испољава се кроз бројне аспекте и појавне облике, који се могу

5) *Социјална политика у транзицији*, зборник, Центар за проучавање алтернатива, Београд, 1999.

6) Стајић, Д.: *Тегобна транзиција*, Београд, 2006.

у основи изразити кроз следећу констатацију, коју је потврдила историја и савремена пракса индустријских односа – није могуће изградити демократске индустријске односе у друштву које није демократско, у коме не постоје, или реално не функционишу кључне демократске институције, и које је у материјалном и технолошко – развојном погледу сиромашно. Та повезаност испољава се кроз неколико аспеката. Пре свега, слобода организовања радника и послодаваца је предуслов и темељ постојања и деловања ова два кључна актера индустријских односа. Истовремено, слобода организовања радника и послодаваца је саставни део укупних људских слобода и права, укључујући право на слободу мишљења, јавне речи, политичког организовања и деловања и не може се остваривати без реалног постојања и остваривања свих ових права. У веома дугом периоду борба за слободу организовања, пре свега синдиката, за право на штрајк и друге радикалне облике радничке борбе, представља кључно подручје индустријских конфликта. Данас, такође, слобода организовања, принципи и садржај односа послодавачких и радничких организација представљају једно од кључних питања савремених индустријских односа. Из свега наведеног проистиче закључак да су индустријски односи и укупно политичко, економско и социјално стање у једном друштву повезани по принципу спојених судова. То значи да повољно, демократско друштвено окружење повољно и подстицајно утиче на развој демократских индустријских односа и обрнуто.

Разматрање актуелног стања и перспективе индустријских односа у Србији треба да узме у обзир још једну заједничку карактеристику међусобне повезаности и условљености индустријских односа и друштвеног окружења – чињеницу да индустријски односи у великој мери представљају огледало укупног политичког, економског и социјалног стања у једном друштву. Многе ствари и појаве, у политичкој и економској сфери које се у другим областима живота, пре свега у политици могу прикрити, или бар показати бољим него што јесу, у индустријском односима се неизбежно појављују на појавној равни. Другим речима, у овој области је применљива крилатица – кажи ми какви су индустријски односи, па ћу ти рећи у каквом друштву живиш.

Поменута повезаност и условљеност стања индустријских односа и друштвеног окружења у целини, у времену које је за нама, углавном се испољавала на оним конфликтним, противуречним

тачкама, које су и једним и другим процесима давале негативни предзнак. Анализа основних специфичних токова транзиције у Србији, није зато историографско препричавање, већ основа за разумевање актуелног стања и перспектива индустријских односа у Србији и у том контексту могућности и перспектива мирног решавања радних спорова. Реч је о томе да се решавање радних спорова у целини, а посебно примена мирних метода у њиховом решавању у великој мери може дефинисати као врх леденог брега у индустријским односима, али и у друштвеним процесима у целини. При томе се, пре свега, има у виду чињеница да у историјском, временском следу ствари, мирно решавање радних спорова долази најкасније, као тековина претходних конфликтних искустава и искушења за све актере, онда када су сви актери стекли неопходан степен зрелости и одговорности, односно капацитета да на миран начин решавају спорна питања.⁷⁾ Мирно решавање радних спорова подразумева постојање правних и реално ефикасних механизма за њихово решавање, висок степен оспособљености и мотивисаности актера да те механизме користе, што значи да мирно решавање радних спорова може да се дефинише као виша, сложенија, софистицирана фаза индустријских односа. То подразумева, као што је историја индустријских односа потврдила да ефикасно коришћење механизма и праксе мирног решавања радних спорова, подразумева да индустријски односи претходно прођу кроз друге развојне фазе, које су у појединим земљама транзиције, различито, али у сваком случају дуго трајале. Томе треба додати и чињеницу да су се ови процеси у земљама транзиције, укључујући и Србију, одигравали много динамичније, ток догађаја је био згуснутији, а то значи и противуречнији и конфликтнији, из простог разлога, ове земље немају времена ни могућности за данас неприхватљиво спору динамику, којом су се индустријски односи развијали у XIX веку. Коначно, ни историја се не понавља, бар не као копија претходних догађања.

Ако се као полазни став прихвати да стратегија и ток транзиције, односно токови и резултати укупних политичких, економских и социјалних реформи у основи одређује и објективне домете индустријских односа и у том контексту и механизма и праксе мирног решавања радних спорова, онда је друштвени миље за

7) Хасе, Р., Шнајдер, Х., Вајгелт, К. : *Социјална тржишна привреда*, Фондација Конрад Аденауер, Канцеларија у Београду, 2005.

мирно решавање радних спорова у Србији у целокупном периоду био неповољан. Транзиција кроз коју је у протекле две деценије пролазила и у великој мери и данас пролази Србија, може се означити као тегобна, противуречна, доминантно конфликтна. Пре свега, реч је о насилно прекинутој транзицији, већ на самом почетку, када су, данас успешне земље транзиције, одлучно, одговорно, компетентно ушле у процесе економских, политичких и социјалних реформи. Транзиција је насилно прекинута распадом до тада заједничке земље, ратовима, национализмом, као и пратећим „коллатералним штетама“ – корупцијом, црним тржиштем, организованим криминалом. Тај насилни прекид, који је трајао скоро читаву једну деценију, изазвао је немерљиве материјалне, политичке и моралне штете, које ће српско друштво још дуго плаћати. Поред осталог, направљена је и несагледива штета индустријским односима, њиховом развоју на темељима цивилизацијских достигнућа у овој области, изградњи механизма и праксе социјалног мира. То је период у коме је огромна већина припадника света рада доведена на ивицу биолошког опстанка и испод елементарног достојанства људског живота и рада. То је период у коме су индустријски односи у целини, па у том оквиру концепт, механизми и пракса мирног решавања радних спорова у потпуности маргинализовани, стављањем у политичком животу друштва у први план тзв „националних“ и „патриотских питања“. Ипак, то је, посебно у другој половини деведесетих година и период радикалних индустријских конфликта, који су у великој мери били последица фактичног непостојања реално ефикасних и за све актере прихватљивих механизма мирног решавања радних спорова. Последице се могу свести на следеће – изгубљено је драгоцених 10 година, при чему се то не може третирати као прост механички проток календарског времена, већ је реч о много већим штетама, јер транзиција у целини, па и на овом плану није кренула из нулте позиције, већ из знатног минусног салда. Такве последице се, као што је потврдила пракса, јако споро, тешко и социјално скупо исправљају, јер је реч о односима који се заснивају на свести и међусобном поверењу актера, који су у овом периоду скоро у потпуности срушени.

Ако се индустријски односи посматрају у временској димензији, односно у историјском процесу од првих корака до савременог доба, онда се они могу дефинисати као историјски процес кретања од индустријских и социјалних конфликта, ка индустријском

и социјалном миру. Као што је познато, прве фазе у индустријским односима су доминантно конфликтне, карактеристичне по најрадикалнијим видовима индустријских и социјалних конфликта, као што су демонстрације, сукоби са полицијом и власницима капитала, штрајкови и тсл. Међутим, друштвена пракса веома брзо суочава све актере са изузетно високом политичком, економском и социјалном ценом индустријских и социјалних конфликта, односно са чињеницом да индустријски и социјални конфликти наносе штету свим актерима. Поред тога, мењају се и друге друштвене околности, пре свега у правцу развоја вишестраначке парламентарне демократије, афирмације цивилизацијског смисла комплекса људских слобода и права, чији су саставни део економске, радне и социјалне слободе и права, јачање капацитета социјалних партнера, што постепено отвара простор да представници радничких синдиката, послодаваца и политичких власти уместо сукобљавања седну за преговарачки сто, чиме почиње друга фаза у индустријским односима – фаза успостављања социјалног мира.⁸⁾

Ако се са тог аспекта, посматра ток развоја индустријских односа у Србији у протекле две деценије, односно од момента када је рушењем Берлинског зида, симболично и фактички започео процес транзиције, онда је неопходно посебно издвојити следеће. Прво, у свим земљама транзиције, та прва фаза, која је подразумевала радикалне резове у све сегменте политичке, економске и социјалне организације друштва, била је изразито конфликтна. У свим земљама Централне и Југоисточне Европе то је период изразитих политичких и социјалних потреса, нестабилности, изразитог незадовољства. То је посебно било изражено у оним земљама у којима се прибегло примени тзв „шок терапије“, концепту према коме је радикалне политичке економске и социјалне реформе, које подразумевају стварање потпуно новог правног и укупног друштвеног окружења требало извести за што краће време, без обзира на социјалну цену и последице. Такве покушаје и њихове резултате најбоље изражава изрека „Операција успела – пацијент мртав. На сву срећу, и сами аутори су веома брзо одустали од овог концепта, али је он свеједно направио знатну штету. Друго, у свим земљама транзиције највећу социјалну цену платили су припадници света рада, с тим што су, у различитим околностима, односно у различитим

8) Kohl H.: *Social dialogue, workers rights and freedom of association in the Western Balkans – a survey after the first round of empirical research*, SEER 2/2009, ETUI, Brussels, 2009.

концептима транзиције који су примењени у појединим земљама, радници били највећа или једина жртва транзиције, а у једном броју земаља је тај терет социјалне цене распоређен на све друштвене слојеве. Треће, та прва, најкритичнија фаза транзиције имала је у појединим земљама транзиције различиту дужину трајања. Један број земаља, применом одговарајуће, социјално прихватљиве стратегије, успео је да ту прву фазу транзиције заврши у друштвено прихватљивом року, односно да из те кризне уђе у развојну фазу, када транзиција почиње да даје све веће и видљивије позитивне резултате, пре свега са становишта запослености, запошљавања, економске и социјалне стабилности, пораста стандарда и квалитета живота. Четврто, посматрано у целини, могу се уочити значајне разлике у укупним резултатима транзиције у појединим земљама, односно у политичким, економским и социјалним реформама које она подразумева.

Када се пореде различита искуства транзиције у Србији и у другим земљама Централне и Југоисточне Европе, и када се дешавања у Србији посматрају са аспекта укупног тока индустријских односа у том глобалном кретању од индустријских и социјалних конфликта ка социјалном миру и стабилности, онда се може рећи да се у случају Србије тај воз транзиције и развоја индустријских односа заустављао, или бар дуго задржавао на оним доминантно конфликтним станицама.⁹⁾ У целокупном посматраном периоду српско друштво било је доминантно конфликтно друштво. При томе је у методолошко теоријском смислу веома тешко пронаћи поуздане и стабилне параметре за оцењивање нивоа конфликтности, јер су се мењали сви релевантни параметри – друштвена моћ и мотиви актера, појавни облици, предмет конфликта, њихов ток, утицај конфликта на будући ток друштвених кретања и односе социјалних актера у периоду после конфликта. Уочљиво је, на пример, да су многи конфликти, како на нивоу предузећа, тако и на другим нивоима били перманентни, односно да су временски изузетно дуго трајали, што говори о радикалности конфликта, неповерењу међу актерима, односно укупном недостатку капацитета да се конфликт реши на начин прихватљив за сукобљене стране. Такви конфликти су исцрпљивали снагу њихових актера, што је спречавало актере да се концентришу на питања економског и технолошког

9) Стајић, Д.: *Тегобна транзиција*, Институт за политичке студије, Београд, 2005.

развоја, а такође стварали изразито негативно реаговање јавног мњења, постајући извор општег друштвеног незадовољства.

Анализа непосредних повода штрајкова и других видова индустријских конфликта у Србији у периоду две деценије дуге тегобне транзиције указује на читаву лепезу разлога радничког незадовољства и захтева који су у овим штрајковима испољавани. У највећем броју случајева непосредни поводи индустријских конфликта односили су се на апсолутно мале, нередовно исплаћиване зараде, закидање у обрачуну зарада, незаконито продужавање радног времена, лоше услове рада, неправилности и незаконитости у процесу приватизације, отпуштање радника и тсл. Ово је важно имати у виду зато што се већина наведених непосредних повода индустријских конфликта континуирано у високом проценту јавља у целокупном току транзиције у Србији, како у конфликтним, тако и код мирних метода решавања конфликтних ситуација, укључујући и оне спорове у чијем је решавању непосредно учествовала Агенција за мирно решавање радних спорова. Чак и површина анализа непосредних повода ових спорова, било да је реч о колективним или индивидуалним везана је, посредно или непосредно са социјалном ценом транзиције.

Сви напред наведени непосредни поводи индустријских конфликта, у суштини се могу подвести под један заједнички именитељ – а то је социјална цена транзиције. Међутим, социјална цена транзиције није само заједнички именитељ непосредних повода, већ и кључни узрок свих индустријских и социјалних конфликта. Истини за вољу, социјална цена транзиције била је предмет индустријских и социјалних конфликта у свим земљама које су почетком деведесетих година ушле у овај процес. Међутим, то је истовремено била и она чворна тачка на којој се показивао укупан однос према транзицији, односно њеној социјалној цени. Један број земаља овом питању је пришао на одговоран, компетентан, стратешки начин, са циљем да се ставе под контролу, односно максимално смање негативне последице транзиционе кризе, а на тај начин и социјална, економска и политичка нестабилност, која овакве кризе неизоставно прати. Ове земље су то постигле дефинисањем укупне развојне стратегије, али, што је исто тако важно, постизањем општег концензуса свих релевантних друштвених снага о путевима и социјалној цени транзиције и расподели ове цене на све друштвене слојеве, сразмерно економској снази појединих друштвених слоје-

ва, као и у складу са начелима социјалне правде и солидарности. Србија, нажалост спада у оне земље транзиције, које то у првој, најризичнијој и најзахтевнијој фази транзиције нису учиниле. То је, с једне стране вишеструко увећало социјалну цену транзиције, а такође имало за последицу да се целокупна социјална цена транзиције пребаци на терет радно – произвођачких слојева друштва. То су главни разлози због чега је ова социјална цена транзиције била енормно висока, а за велики део становништва неподношљива. Негативне реакције, свих оних који су били погођени ишле су у два основна правца – суочавање са проблемима елементарне егзистенције, као и протест односно неприхватање плаћања онога што, по уверењу запослених и грађана нема никакво економско оправдање и што је супротно елементарним начелима социјалне правде.¹⁰⁾

АГЕНЦИЈА ЗА МИРНО РЕШАВАЊЕ РАДНИХ СПОРОВА У ПРАВНОМ ОКВИРУ И ПРАКСИ ИНДУСТРИЈСКИХ ОДНОСА У СРБИЈИ

Анализа историјског тока индустријских односа, пре свега у данас економски и технолошки развијеним грађанским друштвима вишестраначке парламентарне демократије, грађанских људских слобода и права, потврђује основни правац кретања од индустријских и социјалних конфликата ка индустријском и социјалном миру. Данас је уочљива повезаност, односно директна сразмера између социјалног мира, као једног од темеља политичке, економске и социјалне стабилности појединих земаља и квалитета живота њених грађана, укључујући ту и припаднике света рада. Социјални мир данас спада у неспорне цивилизацијске тековине савременог доба, на чему се гради и реално остварује читав комплекс економских, социјалних и радних права.

Међутим, анализа овог историјског и савременог процеса потврђује да он није био једноставан, праволинијски. Напротив, процес успостављања индустријског и социјалног мира био је веома дуготрајан, сложен, противуречан. Иако звучи контрадикторно, процес успостављања социјалног мира био је такође предмет конфликата и подела међу актерима индустријских односа.

10) Sergi B. : *Economic Dynamics in transitional economies*, International Bussines Press, New York, London, Oxford, 2008.

Овај процес текао је у више фаза у којима су се постепено слагале коцкице мозаика који данас зовемо концепт и пракса социјалног мира. Тај дуготрајни, сложени процес започиње суочавањем са штетним последицама индустријских и социјалних конфликта за друштво у целини и све актере појединачно, постепеним порастом свести о користима од социјалног мира, о појединачној и заједничкој одговорности свих актера за успостављање социјалног мира, изградњу и јачање институција и добре праксе мирног решавања индустријских и социјалних конфликта. Међутим, нису сви актери са једнаком спремношћу и одговорношћу прилазили изградњи и јачању инструмената и механизма социјалног мира. Друштво и индустријски односи пролазили су и пролазе и данас кроз фазе у којима поједини актери опструирају механизме мирног решавања индустријских конфликта, настојећи да другим средствима наметну своју вољу и интересе. Један од кључних чинилаца који је утицао на однос социјалних партнера према изграђивању социјалног мира јесте успостављање релативне равнотеже снага између света рада и света капитала. Историја индустријских односа потврђује да су послодавци први пут сели за преговарачки сто тек онда када су синдикално организовани радници стекли одређени степен друштвене моћи да су могли својим акцијама да угрозе интересе послодаваца. Актуелна збивања на овом плану такође потврђују да процес изграђивања социјалног мира, укључујући и механизме мирног решавања радних спорова није статички већ динамички процес, који подразумева континуитет. Наиме, ни једна земља, укључујући и оне економски и технолошки најразвијеније, са дугогодишњом праксом стабилним правним темељима мирног решавања индустријских конфликта не може рећи да је у њој процес изградње социјалног мира завршен. Символично речено, на згради социјалног мира увек има посла, увек има нешто да се дограђује, поправља, реновира, подижу нови спратови и тсл.¹¹⁾

Земље транзиције такође су у протекле две деценије и још увек пролазе пут од индустријских и социјалних конфликта ка социјалној стабилности и миру. Тај пут има у основи исте полазну и циљну тачку – при чему су полазна тачка индустријски и социјални конфликти а циљ коме се тежи индустријски и социјални мир. Међутим, тај процес не тече на исти начин и истом динамиком као што је текао у данас економски развијеним демократским земљама

11) Casale, G. : *Tripartizam i socijalni dijalog – Zbirka eseja*, MOR, Kancelarija Sarajevo, 2002.

у којима, пре свега, тај процес тече готово два века. Земље транзиције, у које спада и Србија, имале су пред собом историјско искуство и савремену праксу данас развијених земаља, у којима су веома развијени и деценијама ефикасно функционишу механизми и институције социјалног мира. Међутим, примена тих искустава, иако је донела неспорне користи показала се као мач са две оштрице. Наиме, примена тих правних и фактичких механизма подразумева успостављање одговарајућег друштвеног окружења и одговарајуће високе капацитете социјалних партнера, без чега су многи закони и механизми, на којима се у развијеним земљама гради социјални мир у земљама транзиције остајали мртво слово на папиру.

Савремена пракса, како економски и технолошки развијених земаља, при чему се, пре свега, имају у виду земље ЕУ, у којима су у највећој мери развијени концепција и пракса социјалног мира, тако и земља транзиције потврђује да се правни оквир, сви инструменти и механизми социјалног мира морају посматрати, пре свега у контексту друштвеног окружења, по принципу повратне спреге, која подразумева да друштвено окружење одражава однос релевантних друштвених снага, одређује основни оквир, и у крајњој линији реалне домете механизма и инструмената социјалног мира. Исто тако сви инструменти и механизми социјалног мира морају се посматрати повезано, као делови једне функционалне целине, који служе као ослонац једни другима. Не треба посебно доказивати да нема развијеног ефикасног система колективног преговарања без слободе организовања синдиката и послодаваца, без одговарајуће друштвене моћи ових организација, да не може бити социјалног дијалога ако нема развијеног система колективног преговарања, а свега тога без права запослених на информисање, консултовање, саодлучивање. Само кроз заједнички повезани рад ових институција и механизма могуће је градити трајни стабилни социјални мир. Из тога проистиче да правне оквире, организацију, начин, рада и објективне домете Агенције за мирно решавање радних спорова треба посматрати у актуелном политичком и економском друштвеном контексту, као један од сегмената, односно институција и механизма за постизање и очување социјалног мира.

Правни оквири мирног решавања индустријских и социјалних конфликта уређени су Уставом Србије, Законом о раду и другим законима који регулишу области радних и социјалних права запо-

слених, као што је на пример Закон о безбедности и здрављу на раду, Законом о мирном решавању радних спорова, Законом о Социјално – економском савету, као и ратификованим међународно правним документима, *pres vege* Pактом УН о економским, социјалним и културним правима, конвенцијама Међународне организације рада бр. 87, 98, 135 итд.

Устав Србије, не регулише посебно питања мирног решавања индустријских и социјалних конфликта, што је и логично с обзиром на основни садржај и карактер овог највишег политичко – правног акта земље. Међутим, Устав у посебном одељку под називом Људска и мањинска права, утврђује читав низ основних права, као што су право на достојанствен и слободан развој личности, право на живот, право на слободу, забрана свих видова ропског и принудног рада, што су у сваком друштву темељи социјалног мира и предуслов спречавања индустријских и социјалних конфликта. Исто тако, то што је за питање спречавања и управљања радним споровима од посебне важности, Устав јамчи слободу удруживања, а то значи и оснивања радничких и послодавачких организација, као и право на штрајк.

Припрема и усвајање Закона о раду, који је усвојен 2003. године, протекли су у доста узаврелој атмосфери сукобљавања различитих ставова и захтева синдиката, који су само делимично уважени Наравно, искуства и других земаља потврђују да је веома тешко и нереално очекивати да се код усвајања оваквих закона у потпуности сложе сва три актера – синдикати, послодавци и политичке власти. Пошто је реч о системском закону, он се мора посматрати у целини, у том смислу да ли и у којој мери његова укупна примена превентивно делује на спречавање индустријских и социјалних конфликта и њихово мирно решавање. Са становишта мирног решавања радних спорова у непосредном, конкретном смислу, посебно треба издвојити Одељак XVII Закона о Остваривању и заштити права запослених, у коме се у члану 194 каже:

„Општим актом или уговором о раду може се предвидети поступак споразумног решавања спорних питања између послодавца и запосленог.

Спорна питања у смислу става 1 овог члана решава арбитар.

Арбитра споразумом одређују стране у спору из реда стручњака у области која је предмет спора.

Рок за покретање поступка пред арбитром је три дана од дана достављања решења запосленом.

Арбитар је дужан да донесе одлуку у року од десет дана од дана подношења захтева за мирно решавање спорних питања.

За време трајања поступка пред арбитром због отказа уговора о раду, запосленом мирује радни однос.

Ако арбитар у року из става 5 овог члана не донесе одлуку, решење о отказу уговора о раду постаје извршно.

Одлука арбитра је коначна и обавезује и послодавца и запосленог.¹²⁾

Поред наведеног, за мирно решавање радних спорова, али тачније речено њихову превенцију, посебно су значајни Одељак XIX који говори о организацијама запослених и послодавца и Одељак XX, који регулише област колективних уговора, при чему дефинише питања која су предмет колективног преговарања, учеснике и нивое колективног преговарања, основне елементе тока преговарања, примену колективног уговора, укључујући и њихово тзв „продужено дејство“, решавање спорова и друга релевантна питања за функционисање система колективног преговарања.

Значајан елемент правног оквира мирног решавања индустријских конфликта представља Закон о социјално – економском савету. За критичку анализу концепта и функционисање овог Закона потребно је подсетити се да је први Социјално – економски савет Републике Србије, после демократских промена 5 октобра 2000 године, конституисан је Споразумом социјалних партнера – синдиката, Уније послодавца Србије и Владе Републике Србије. Такав начин конституисања и утврђивања начина и садржаја рада Савета - споразумом учесника је у највећој мери у складу са суштином социјалног дијалога, јер се заснива на начелу добровољности, што је, истовремено и већа гаранција да ће актери социјалног дијалога у већој мери спроводити оно што су сопственом вољом прихватили. Међутим, три године касније, односно 2004 године, пре свега на инсистирање синдиката Скупштина Србије усвојила је Закон о Социјално – економском савету, односно материју социјалног дијалога уредила законом. Законом се утврђује да је социјално – економски савет независни орган, који се оснива за територију Републике Србије, за територију аутономне покрајине, као и за територију

12) *Закон о раду*, Службени гласник Србије, 2005.

јединице локалне самоуправе, ради остваривања следећих циљева - успостављања и развоја социјалног дијалога о питањима од значаја за остваривање економских и социјалних права и слобода човека, материјалног, социјалног и економског положаја запослених и послодавца, услова њиховог живота и рада, развоја културе преговарања, подстицања мирног решавања колективних радних спорова, развоја демократије итд. Ради остваривања наведених циљева, предвиђено је да Социјално – економски савет Републике Србије, разматра следећа питања:

- Развоја и унапређивања колективног преговарања;
- Утицаја економске политике и мера за њено спровођење на социјални развој и стабилност;
- Политике запошљавања;
- Политике зарада и цена;
- Конкуренције и продуктивности;
- Приватизације и друга питања структурног прилагођавања;
- Заштите животне и радне средине;
- Образовања и професионалне обуке;
- Здравствене и социјалне заштите;
- Демографских кретања.¹³⁾

Не доводећи у питање значај два напред наведена закона, мора се посебно подвући значај оног законског прописа, који директно, конкретно регулише процедуре и механизме мирног решавања радних спорова. То је Закон о мирном решавању радних спорова, који је Скупштина Србије усвојила 2004 године. То је први закон такве врсте у Србији, усвојен на основу правне праксе развијених, демократских земаља ЕУ и потребе да се питањима мирног решавања радних спорова приђе на систематски, стратешки начин и да се у складу са основним стратешким опредељењима ова материја законски уреди. То се мора имати у виду, с обзиром, да на плану примене овог Закона сви актери чине тек прве кораке и стичу прва искуства.

Закон, пре свега дефинише појам колективног радног спора, тако да се под колективним радним спором сматра спор поводом закључивања, измена или допуна и примене колективног уговора, остваривања права на синдикално организовање и штрајк, а стра-

13) *Закон о Социјално економском савету*; Радничка штампа, Београд, 2006.

нама у спору сматрају се учесници у закључивању колективног уговора, у складу са законом. Кључна, концепцијска одредба Закона је она која утврђује начело добровољности у мирном решавању радних спорова, што подразумева и право учесника у спору да добровољно одлуче о избору миритеља, као и обавеза миритеља, односно арбитра да делује непристрасно.

Законом се уређује оснивање и делокруг Републичке Агенције за мирно решавање радних спорова. Агенција, у складу са Законом обавља следеће послове :¹⁴⁾

- Избор миритеља и арбитра;
- Вођење именика миритеља и арбитра;
- Стручно усавршавање миритеља и арбитра;
- Одлучивање о изузећу миритеља и арбитра;
- Евиденцију о мирном решавању радних спорова.

Закон утврђује начин мирног решавања радних спорова, покретања поступка од стране учесника, улогу и начин поступања Агенције, одређивање миритеља, односно арбитра, учешће миритељима у процесу колективног преговарања, начин решавања спорова у делатностима од општег интереса, поступак решавања индивидуалних радних спорова. Закон, као што се види регулише актере и процедуре, односно правила понашања у спорним ситуацијама, полазећи од става, односно неспорног искуства да су управо у спорним ситуацијама, када рационално поступање често уступа место неконтролисаним емоцијама и реакцијама, од драгоценом значаја правила понашања за излазак из спорне, кризне ситуације, на начин прихватљив за све актере.

Општи колективни уговор, који је, пре свега, под притиском синдиката, који су по природи ствари највише заинтересовани за усвајање оваквих докумената, потписан у априлу 2008 године, такође значајну пажњу придаје механизмима мирног решавања индивидуалних и колективних радних спорова. То је и логично, јер се колективни уговори, свих нивоа темеље, а истовремено учвршћују социјални мир, градећи односе сарадње и разумевања међу социјалним партнерима. Неопходно је истаћи кључну разлику између овог и Општег колективног уговора који је закључен још далеке 1991. године, у време када је Србија све дубље газила у политичку

14) *Закон о мирном решавању радних спорова*, Радничка штампа, Београд, 2006.

и економску кризу, чију је цену највише платио свет рада. Нови Општи колективни уговор закључили су репрезентативни синдикати и репрезентативно удружење послодаваца, без учешћа државе, која је била један од потписника претходног колективног уговора.

Поред Устава и напред наведених закона, битан елемент правног оквира представљају међународно правни акти – зато што они чином ратификације постају саставни део националног законодавства, као и зато што они представљају опште прихваћене међународне стандарде, односно цивилизацијска достигнућа у области радних, економских и социјалних слобода и права. Србија је ратификовала 69 конвенција и 22 препоруке Међународне организације рада, што се, у целини заслужује позитивну оцену. Посебно треба истаћи да се међу ратификованим конвенцијама налази свих осам фундаменталних конвенција и то:

1. Конвенција број 87 о синдикалним слободама и заштити синдикалних права;
2. Конвенција број 98 о правима радника на организовање и колективне преговоре;
3. Конвенција број 29 о принудном или обавезном раду;
4. Конвенција 100 о једнакости награђивања мушке и женске радне снаге за рад једнаке вредности;
5. Конвенција број 105 о укидању принудног рада;
6. Конвенција број 111 која се односи на дискриминацију у погледу запошљавања и занимања;
7. Конвенција број 138 о минималним годинама старости за запошљавање;
8. Конвенција број 182 која се односи на најтеже облике дечијег рада.¹⁵⁾

Када се говори о међународним политичко – правним актима треба поменути да је Србија, такође т ратификовала и Европску конвенцију о људским правима, која дефинише кључне стандарде у области људских права, што је правно и фактичко упориште за остваривање вишег степена радних, социјалних и економских права у свим земљама Европе, укључујући и нашу земљу.

15) Косановић, Р.: *Конвенције и препоруке Међународне организације рада*, Радничка штампа, Београд, 2007.

Коначно, све наведене законске прописе Србије, као и међународне политичко – правне стандарде треба посматрати као целину радних, економских и социјалних стандарда, који функционално проистичу и ослањају се једни на друге и чија само целовита примена представља ефикасну превенцију индустријских конфликта и изграђују и функционисање институција за мирно решавање радних спорова. То наравно, отвара читав низ питања у Србији, који се односе на анализу законске регулативе, њене целовитости, услова за њено пуно остваривање, односа аутономне и законске регулативе, капацитета актера индустријских односа, који су истовремено и актери индустријских конфликта. Једно од тих питања је питање стратегије и праксе односа законске аутономне регулативе

АГЕНЦИЈА У ПРАКСИ, ПРЕДНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА

Критичка оцена успостављања, дефинисања друштвене улоге и функција Агенције за мирно решавање радних спорова, као и њене досадашње праксе, подразумева да се сва ова питања сагледавају у контексту укупних друштвених збивања – а то другим речима значи, повратне спреге – Агенција – друштвено окружење – Агенција. То је предуслов да се објективно сагледају објективни домети Агенције, успешност остваривања њене друштвене улоге и функција, степен друштвеног угледа, кроз процену доприноса мирном решавању индустријских и социјалних конфликта у Србији. То значи да се у овој анализи морају јасно идентификовати чиниоци који су подстицајно, као и они који су ограничавајуће деловали на успешност остваривања функција и задатака због којих је Агенција основана.

Имајући у виду искуства данас економски и технолошки развијених земаља са вишедеценијском праксом функционисања институција и механизма за мирно решавање радних спорова, сагледавајући досадашњи ток индустријских и социјалних конфликта у Србији, као и праксу њиховог мирног разрешавања, могу се издвојити они чиниоци који у највећој мери утичу на реалну могућност мирног решавања радних спорова, и у том контексту на чиниоце који су у највећој мери утицали и на са рад и ефекте рада Агенције од њеног оснивања. Реч је о следећим чиниоцима:

- Стање друштвеног окружења у целини, мерено динамиком и ефикасношћу неопходних политичких, економских и социјалних реформи;
- Успостављање владавине права, односно начела једнакости свих пред законом, што је и конкретни услов за постојање и функционисање једне такве институције као што је Агенција за мирно решавање радних спорова;
- Стање националне економије;
- Ниво запослености, као један од највидљивијих извора индустријских и социјалних конфликта;
- Ниво сиромаштва, односно проценат становништва који је сиромашан;
- Стање људских – политичких, економски, социјалних, синдикалних слобода и права;
- Концепт организовања, начин рада и реални капацитети синдиката и послодавачких организација;

Када се у целини и појединачно сагледају наведени чиниоци, као и анализе о тегобној, конфликтној транзицији у Србији у прошле две деценије, онда се већ на први поглед може уочити да је било више ограничавајућих него подстицајних фактора за оснивање, развиј и ефикасан рад једне такве институције као што је Агенција. Знатан број наведених и других ограничавајућих чинилаца и данас је присутан, срећом у мањој мери него раније, али неспорно успорава позитивне процесе афирмације и унапређивања улоге и функција Агенције. Ове констатације нису битне само са становишта историје, односно анализе недавне прошлости, већ и са становишта дефинисања и остваривања даљег развоја Агенције, односно успешнијег остваривања њених друштвених функција, што сви актери оцењују као преко потребно.

Полазну тачку за анализу остваривања друштвене улоге и функција Агенције и односа релевантних друштвених актера представља време њеног настајања. Такав приступ проистиче из чињенице да свака институција у друштву настаје као израз потребе за таквом институцијом, односно потребе да се у друштву обављају неке нове функције и послови, или да се поједини послови и функције обављају на нови другачији начин. Међутим, поред тог услова, односно потребе, потребна је и тзв »политичка воља«, политичке власти, а то значи постојање реалног интереса владају-

ћих друштвених слојева да се таква институција успостави. Томе у прилог иде целокупни ток историје данас развијених грађанских друштава, а тај ток говори да су се данас снажне, утицајне демократске институције успостављале у дуготрајном, сложеном, противуречном и конфликтном процесу.

Чак и површни поглед на политички живот и политичку сцену Србије јасно показује да је једно од кључних подручја политичке борбе успостављање нових правила економског и политичког понашања, а то значи и нових институција, њихових овлашћења, начина рада, и тсл. На том плану се између Србије и других, пре свега успешних земаља транзиције уочава једна значајна разлика. У успешним земљама транзиције такве институције као што је Агенција успостављене су веома рано већ у првим годинама транзиције, у контексту успостављања новог правног и институционалног система. То је учињено у контексту укупних напора да се смање социјални и индустријски конфликти, који су били неизбежни пратилац процеса транзиције у свим земљама. Другим речима, време оснивања институције као што је Агенција за мирно решавање радних спорова се може узети као један од поузданих индикатора односа према индустријским и социјалним конфликтима, односно стварне решености социјалних партнера да конфликте решавају на миран начин.¹⁶⁾

Посматрано на такав начин може се закључити, или боље речено у том контексту треба посматрати чињеницу да је Агенција за мирно решавање радних спорова у Србији успостављена веома касно, тек 2004. године, док су сличне институције у другим земљама транзиције успостављене читаву деценију раније. Не ради се, наравно, само о формалном успостављању Агенције, односно одговарајућих институција у другим земљама транзиције, већ о чињеници да су те институције у овим земљама деловале. Истини за вољу, резултати су били различити, али то не доводи у питање основну чињеницу да је постојала институција која је помагала социјалним партнерима да не уђу у сукобе, а ако до сукоба већ дође да их реше са што мање штете и потреса. Истини за вољу, треба рећи да у периоду од 1990. до 2000. године, у годинама које су »појели скакавци«, није било ни размишљања о увођењу једне такве институције. Друштво, односно владајуће политичке снаге биле су

16) Миленковић Т.: *Путеви и странпутице социјалног дијалога*, Радничка штампа, Београд, 2010.

закупљене ратовима, национализмом, и тел. тако да се суштински нису ни бавиле питањима која представљају предмет рада Агенције. Друштвене промене које су започеле петог октобра 2000. године дефинитивно су почеле да померају тежиште политичког и друштвеног живота, а то значи и друштвених конфликта од националних, тзв »патриотских питања« ка економским и социјалним питањима. Услед тога и тежиште индустријских и социјалних конфликта се дефинитивно померило на питања хлеба, запослења, социјалних и економских права. То је, поред осталих, позитивних последица, подстицајно утицало на оснивање једне такве институције као што је Агенција. Међутим, драгоцено време, које је, у другим, успешним земљама транзиције искоришћено на рационалан, одговоран, компетентан начин, у Србији је дефинитивно изгубљено. То значи да дугачком списку узрока индустријских и социјалних конфликта у Србији у протеклом периоду, треба додати још један разлог – непостојање, или недовољна ефикасност институција за мирно решавање радних спорова. Изгубљено време се, наравно, не може надокнадити, али се могу извући одговарајуће поуке о значају, онда и одговорности свих друштвених актера за унапређивање позиције, услова и садржаја рада свих институција за мирно решавање радних спорова, укључујући и Агенцију.

АГЕНЦИЈА У КОНФЛИКТНОМ ДРУШТВЕНОМ ОКРУЖЕЊУ

Такав закључак, поред читавог низа података и анализа, које су се са разних аспеката бавиле процесом транзиције у Србији, потврђују и резултати истраживања (спроведеног путем усмереног интервјуа са тзв »квалификованим јавним мњењем«), односно са учесницима у индустријским и социјалним конфликтима и онима који су учествовали у активностима Агенције за мирно решавање радних спорова (синдикални активисти, послодавци, експерти, миритељи и арбитри, функционери Агенције и Министарства за рад и социјалну политику).¹⁷⁾

У оквиру поменутог истраживања, тражен је и став испитаника о степену конфликтности друштва у Србији, у земљама ЕУ и земаља у окружењу. Одговори, односно ставови испитаника на ово питање приказани су у следећој табели.

17) Документација Агенције за мирно решавање радних спорова, Београд, 2010.

Табела
Степен конфликтности у односу на конфликте
у земљама у региону

	Оцена степена конфликтности друштва	број	процент
1.	Степен конфликтности је приближно исти као и код других земаља у региону	22	18,26
2.	Степен конфликтности је мањи него у другим земљама у региону	4	3,32
3.	Степен конфликтности је већи него код других земаља у региону	54	44,82
4.	Не знам, Б.О.	40	33,20
	Укупно	120	100,00

Пре свега, уочава се велики број испитаника који није одговорио на ово питање, образлажући да им одговор није познат, да немају довољно релевантних података и чињеница да одговоре на ово питање. Та тенденција је изражена и код знатног броја других питања у Подсетнику за разговор. То је само још једна потврда чињенице која је у више наврата, на различите начине и са различитих аспеката изнета у овој Студији, али и у другим сличним текстовима, о недовољној обавештености и недовољном степену едукованости свих друштвених актера о изворима и критеријумима за оцену нивоа конфликтности друштва.

Највећи број испитаника, њих 44,82% оцењује да је степен конфликтности нашег друштва већи него код других земаља у региону. То је само још једна од потврда високе конфликтности нашег друштва, чињенице да су индустријски и социјални конфликти већ дужи време део наше свакодневице и да су људи, укључујући актере индустријских и социјалних конфликата свесни тога, а то значи и последица и ограничења које тако висок степен конфликтности друштва доноси.

Знатно је мањи број оних испитаника, који су у интервјуима оценили да је степен конфликтности нашег друштва приближно исти као и код других земаља у региону и тај проценат испитаника износи 18,26%. Међутим, то се више може посматрати као утешна награда имајући у виду чињеницу да си и друштва у окружењу изразито конфликтна. У том контексту треба посматрати и податак да је практично симболичан проценат оних испитаника који процењују да је степен конфликтности нашег друштва мањи него у другим земљама у региону и тај проценат износи 3,32%. Анализа

ових података мора да се повеже са чињеницом да конфликт рађа конфликт, односно да такав став о конфликтности друштва у целини, већ у старту обесхрабрује актере индустријских конфликта и утиче на њих да се често, олако, без претходних процена лађа конфликтних метода решавања спорних питања и без покушаја да их реше на миран начин.

*

У овом тексту, који је део шире студије пошло се од основног става да се индустријски и социјални конфликти, путеви и могућности њиховог, пре свега мирног разрешавања, могу објективно сагледати само у контексту укупног друштвеног окружења. У том погледу друштвено окружење које данас постоји у Србији, а посебно оно, доминантно конфликтно, које је пратило највећи део тока транзиције, утицало је на успостављање, развој и деловање институција за мирно решавање индустријских и радних конфликта, двосмерно. Друштвено окружење је у Србији већим делом било доминантно, а сада је у високом степену конфликтно. Пракса, је како на примеру Србије, тако и на примеру других земаља у региону потврдила да проток времена није савезник транзиције, односно друштвених реформи које она подразумева.¹⁸⁾ То, наравно, не подразумева прихватање тзв „шок терапије“, али говори о томе да се реформе, укључујући и онај део реформи, који се симболично може назвати „горка пилула“, односно који доноси нежењене економске и социјалне последице мора обавити у оптималном року, да би реформе донеле жељене и очекиване резултате, а да би социјалне последице, које, увек и највише погађају свет рада, биле што мање. У Србији, то у великој мери није случај. Сви актери се углавном слажу у оцени, да динамика реформи, услед деловања читавог низа ограничавајућих чинилаца, није задовољавајућа, што аутоматски подиже социјалну цену тих реформи и постаје потенцијални и реални извор индустријских и радних спорова. Таква ситуација веома често актере под притиском текућих проблема, међусобног неповерења, лоших претходних искустава и тсл. усмерава на сукобљавање и коришћење конфликтних метода, а да се претходно нису, чак ни површно сагледале могућности мирног решења спорних питања.

С друге стране, управо такве конфликтне околности захтевају од актера индустријских односа, који су истовремено и актери

18) Мацар Љ.: *Развојни потенцијал и социјална цена приватизације*, синдикати у друштву у транзицији, ЦЛДС, Београд, 1998.

индустријских и социјалних конфликта и индустријског и социјалног мира, повећани степен оспособљености, пре свега, свести и одговорности да конфликти, посебно у таквим друштвеним ситуацијама, ни једном од актера, као ни друштву у целини не доносе добро, већ представљају нецелиходно, непродуктивно и неоговорно трошење расположивих ресурса, којих је иначе мало, а неопходни су за ефикасно остваривање реформских циљева. То подразумева и рад на подизању укупних капацитета свих социјалних актера заједно и појединачно да на темељима заједничке одговорности и свести о заједничким интересима граде своје односе на принципима социјалног партнерства, са циљем да изграде и трајно очувају социјални мир. Основаност таквог приступа потврђују и компаративна искуства земаља ЕУ, као и успешних земаља транзиције, која су делимично приказана у Студији. Међутим, да би актери индустријских односа постали у правом смислу те речи социјални партнери, потребно је да се промени читав низ ствари и односа у друштвеном окружењу и тако се, на први поглед, улази у зачарани круг. Међутим, сваки круг је зачаран онолико колико они који се крећу у њему верују да тако јесте. Излаз јесте у објективној анализи свих чинилаца, односно предности и ограничења за мирно решавање радних спорова и у том контексту јачање улоге и одговорности Агенције. При томе се, наравно, има у виду да друштвено окружење представља једну целину, али та целина се састоји од већег броја чинилаца, које је неопходно мењати и унапређивати.

Један од тих изузетно важних чинилаца представља правни поредак, који у целини треба усагласити са правним стандардима ЕУ и међународно – правним стандардима. У том погледу, за питање мирног решавања радних спорова и већу улогу и утицај Агенције у том процесу, посебан значај има радно и социјално законодавство у целини. Тај важан део процеса, успостављања новог правног поретка још није завршен и на том плану стоје још бројна отворена питања. Неопходно је успостављање систематског, свеобухватног концепта радног и социјалног законодавства, интегрисаног кроз „Кодекс рада“, како је то деценијама уназад урађено у великом броју демократских земаља са развијеним, демократским индустријским односима. То су, истовремено земље у којима су веома ефикасни механизми мирног решавања радних спорова, и све то заједно чини темеље социјалног мира у овим земљама.

Паралелно са заокруживањем концепта демократског, развојног, динамичног, радног и социјалног законодавства, неопходно

је знатно унапредити концепт и праксу механизма и праксе социјалне демократије, што обухвата право запослених на информисање, консултовање, саодлучивање, колективно преговарање, социјални дијалог. Тачније речено, овде се ради о успостављању новог концепта демократских индустријских односа, који ће бити примерени новим друштвеним околностима и потребама, а то значи бити саставни део и подршка демократског, отвореног друштва, вишестраначке парламентарне демократије и социјалне тржишне привреде, какву су изградила данас економски и технолошки најразвијенија друштва у Европи, са највећим степеном стандарда, квалитета и достојанства људског живота и рада.

Не спорећи изузетни значај напред наведених питања, која се могу дефинисати и као група предуслова за успостављање и успешно функционисање механизма мирног решавања радних спорова, мора се стално имати на уму, да правни механизми, иако неспорно значајни, имају ограничени домет, а да је кључ успешног успостављања институција и механизма мирног решавања радних спорова, у које спада и Агенција, у свести и одговорности актера индустријских односа о заједничком интересу и одговорности да граде механизме социјалног мира, односно да међу собом граде односе социјалног партнерства. Такви односи заснивају се на међусобном поверењу и релативној равнотежи снага социјалних партнера, али, пре свега на минималном социјалном консензусу о стратегији економских и друштвених реформи, социјалној цени тих реформи и расподела те цене на све друштвене слојеве, у складу са економском снагом појединих социјалних слојева и начелима социјалне правде и солидарности. То подразумева перманентну, заједничку активност на образовању и другим начинима подизања укупних капацитета социјалних партнера да граде и ефикасно користе инструменте социјалне демократије, имајући у виду предности социјалног мира над индустријским и социјалним конфликтима.

Развој и унапређивање свих наведених и других аспеката друштвеног окружења представљају истовремено предуслове за успостављање, развој и ефикасно деловање институција за мирно решавања радних спорова, где централно, стратешко место припада Агенцији за мирно решавање радних спорова. Наведени елементи друштвеног окружења представљају изворе снаге и ефикасности Агенције.

Darko Marinkovic, Vladimir Marinkovic
IMPROVEMENT OF EFFICACY OF INSTRUMENTS
AND PRACTICE OF PEACEFUL SOLUTION
OF LABOR DISPUTES

Summary

Modern practice, as economic and technology developed countries, where in first have countries in EU, where are mostly developed conception and practice of social peace, so the country in transition confirms that legal frame, all instruments and mechanisms of social peace must be seen firstly in context of social surroundings, by principle of feedback. It understates that social surroundings maintains relation of relevant social forces, determine basic frame, an finally real aims of mechanism and social peace instruments. Also all instruments and social peace mechanisms must be observed connected as parts of one functional wholness which serve as support one to each other. It should not be specially proved that there is no developed efficient system of collective negotiation without freedom for unions organization and employers, without appropriate social power in these organizations, that there could not be social dialogue if there is not developed system of collective negotiation, and all of that without employees rights on informing, consulting, co-decisionmaking. Only through mutual connected work of these institutions and mechanisms is possible to built permanent stabile social peace. From that comes that legal frames, organisation, method, work and objective aims Agency for peaceful solutions of labour disputes should be seen in actual politic and economy social context.

Key words: industry conflicts, work disputes, social peace, Agency for peaceful solutions of labour disputes, transition

ЛИТЕРАТУРА

- Цасале, Г. : *Трипартизам и социјални дијалог – Збирка есеја*, МОР, Канцеларија Сарајево, 2002.
- Документација Агенције за мирно решавање радних спорова, Београд, 2010.
- Хасе, Р., Шнајдер, Х., Вајгелт, К. : *Социјална тржишна привреда*, Фондација Конрад Аденауер, Канцеларија у Београду, 2005.
- Kohl H.: *Social dialogue, workers rights and freedom of association in the Western Balkans – a survey after the first round of empirical research*, SEER 2/2009, ETUI, Brussels, 2009.

- Косановић, Р. : Конвенције и препоруке Међународне организације рада, Радничка штампа, Београд, 2007.
- *Криза и развој*, зборник радова са истоименог научног скупа, Институт друштвених наука, Београд, 2010.
- Маџар, Љ.: *Развојни потенцијал и социјална цена приватизације, Синдикати у друштву у транзицији*, ЦЛДС, Београд, 1998.
- Маринковић, Д.: *Унапређивање улоге Агенције у мирном решавању радних спорова*, АМРРС, Београд, 2007.
- Миленковић Т.: *Путеви и странпутице социјалног дијалога*, Радничка штампа, Београд, 2010.
- Sergi B. : *Economic Dynamics in transitional economies*, International Bussines Press, New York, London, Oxford, 2008.
- *Социјална политика у транзицији*, зборник, Центар за проучавање алтернатива, Београд, 1999.
- Стајић, Д.: *Тегобна транзиција*, УГС „Независност”, Београд, 2004.
- Стојановић, И.: *Економија*, Мегатренд Универзитет примењених наука, Београд, 2002.
- *Закон о раду*, Службени гласник Србије, 2005.
- *Закон о Социјално економском савету*, Радничка штампа, Београд, 2006.
- *Закон о мирном решавању радних спорова*, Радничка штампа, Београд, 2006.

Resume

In this text, which is a part of a comprehensive study, starting point is a basic standpoint that industrial and social conflicts, directions and possibilities of their primarily peaceful solutions can be objectively elaborated only within a context of overall social background. In this sense, the social background in Serbia of today, and in particular the dominant conflictive background of greatest part of transitional process, has had two way-directional influence on establishment, development and functioning of institutions for peaceful solution of industrial and labor disputes. The social background in Serbia was primarily dominant one and these days it is highly conflictive. Practical work in the case of Serbia as well as in the cases of other states in the region has shown that the flow of time is not the ally of the transition, or, in other words, it is not the ally of social reforms that the notion of transition implies. This, of course, does not imply accepting of so-called “shock therapy”, but it says that the reforms, including also the part of the reforms metaphorically called “a bitter pill” which brings along unwanted economic and social consequences, must be done in an optimal limited time for purpose of provid-

ing wanted and expected results with as few social consequences influencing the labor word as possible. In Serbia to a great extent this is not the case. All actors basically agree in their estimation that dynamics of the reforms, due to activity of a row of limiting factors, is not satisfying, which automatically rises up social price of the reforms and becomes a potential and real source of industrial and labor disputes. Very often due to the pressure of current problems, mutual distrust, bad previous experiences and similar, such situation makes direction toward conflicts and the use of conflictive methods without previous even superficial elaboration of possibilities of peaceful solution of the moot points.

On the other hand, it is exactly these conflictive circumstances which demand from the actors of industrial relations which are also the actors of industrial and social conflicts and industrial and social peace, primarily an increased level of competence, consciousness and responsibility that the conflicts in such worsened social situations do not bring anything good to any of the actors and society in general. Instead of that the conflicts make for an inappropriate, unproductive and irresponsible waste of available resources which are few anyway and are necessary for efficient accomplishment of the objectives of the reforms. This implies also an activity on rising up overall capacities of all social actors altogether and individually that on the foundations of joint responsibility and awareness on joint interests they build their relations on the principles of social partnership, with the objective of establishing and permanent preservation of social peace. The merit of such approach is also proved by comparative experiences in the states in the European Union and in successful transitional states which are partially presented in the Study. However, for purpose of making the actors of industrial relations become true social partners it is necessary to change a whole line of things and relations in social background and in this way on the first sight one enters one vicious circle. However, each circle is vicious to the extent to which believe that it is so those who move within that circle. The way out of it is in an objective analysis of all factors, that is, the analysis of all benefits and limitations needed for a peaceful solution of labor disputes and in this context in strengthening of the role and responsibility of the Agency. Of course, in the context it is taken into consideration that social background represents one complex and that complex consists of a great number of factors in the need of change and improvement.

One of these extremely important factors is legal order which completely needs to be standardized in accord with the European Union's legal standards and international-legal standards as well. In regard to this, labor and social legislature in general have particular significance for peaceful solution of labor disputes and much greater role and influence of the Agency in this process. This important part of the process, the establishment of new legal order is not finished yet and in this field there are still various open issues left. It is necessary to establish a systematic and comprehensive concept of labor and social legislature, integrated through the Codex of Work the way it was done decades ago in a great number of democratic states with developed democratic industrial relations. These states are also the states with very efficient mechanisms of peaceful solutions of labor disputes and that all makes foundation of social peace in these states.

Parallel with completing of the concept of democratic, developmental, dynamic, labor and social legislature, it is necessary to greatly improve the concept and practice of mechanisms and practice of social democracy, which includes the right of employed people to information, consulting, participation in decision-making, collective negotiation and social dialogue. More precisely, here it is the word about establishment of a new concept of democratic industrial relations which will be compatible with new social circumstances and needs, which means that they will be a constitutive part and support to democratic, open society, multiparty parliamentary democracy and social market economy such the one established in economically and technically most developed societies in Europe of today, with greatest level of standard, quality and dignity of human life and work.

Not denying extreme importance of abovementioned issues, which might be defined also as a group of preconditions for establishment and successful functioning of mechanisms of peaceful solution of labor disputes, it is necessary to always keep in mind that legal mechanisms, although they are without doubt significant, are of limited range and that the key of successful establishment of institutions and mechanisms of peaceful solution of labor disputes, into which the Agency is included, is in consciousness and responsibility of the actors of industrial relations regarding joint interest and responsibility to build mechanisms of social peace, that is, to mutually build the relations of social partnership. Such relations are based on mutual trust and relative balance of the forces of social

partners, but, before anything else, on a minimum social consensus regarding the strategy of economic and social reforms, social price of these reforms and distribution of this price to all social classes in accord with economic power of certain social classes and also in accord with the principles of social justice and solidarity. This implies a permanent joint activity in the field of education and other ways of raising up overall capacities of social partners to build and efficiently use instruments of social democracy, taking into consideration the benefits of social peace over industrial and social conflicts.

Development and improvement of all abovementioned and other aspects of social background at the same time implies preconditions for establishment, development and efficient functioning of institutions for peaceful solution of labor disputes, with the Agency for peaceful solution of labor disputes holds a central strategic place. The above-mentioned elements of social background are the sources of power and efficiency of the Agency.

*Миле Ракић**

Институт за политичке студије, Београд

НЕКИ ОД ПРОБЛЕМА КАПАЦИТЕТА СРБИЈЕ У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА**

-Политичко-безбедносни и економски аспекти -

Сажетак

Један од битних задатака сваке државе јесте изградња сопствених капацитета међу које спада свакако и изградња безбедности као једног од њених најзначајнијих капацитета. По степену изграђености и функционалности система безбедности, а нарочито по начину решавања неких од актуелних проблема у и око државе, може се одредити стање и однос власти према систему безбедности у коме су грађани земље главни субјекат и објекат тог система. У раду се анализирају неки од најзначајнијих фактора од утицаја на развој капацитета безбедности земље, а нарочито развијеност демократије и економски фактор који су несумњиво изложени утицајима глобализације и интеграционим токовима.

Кључне речи: капацитет, држава, безбедност, привреда, економија, Република Србија, политика, власт

Организовање, уређење, функционисање, међудржавни односи, однос државе као владајућег апарата и уопште опстанак државе су питања од искона. Данас ова питања нису ништа изгубила на значењу – напротив. Одговоре везане за многа питања о држави покушали су дати многи теоретичари и филозофи како у прошлости тако и садашњи.

* Виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Међутим, и поред многобројних теорија о држави, њеној улози, значају, функционисању итд. готово парадоксално звучи да су до данас без прецизног одговора остала многобројна питања у вези државе. Ово је, пре свега, због промена у друштву до којих је довела наука, односно због развоја појединца, друштва па тако и саме државе, њене улоге, значаја и уопште перцепције државе. Данас једно од често постављаних питања везаних за државу јесте безбедност исте у условима транзиције, глобализације итд. Прецизније речено, „фокус будућих истраживања и саме перцепције државе и државног капацитета у смислу ангажовања субјеката државе – државних институција и других релевантних друштвених снага (друштвених група) у смислу узајамног мењања и организовања државе“.¹⁾

У суштини држава представља и извор је моћи како према другим државама тако и према сопственом становништву. Дакле, држава има свој „континуум“ на чијем се једном крају налази слаба држава (небезбедна држава), а на другом јака држава (безбедна држава). На овом месту важно је истаћи да држава има своју снагу која се одређује као „комбинација државне аутономије и државног капацитета, где се аутономија реферира на државну способност да, независно или насупротив широком спектру различитих друштвеним интересима, формулише властите интересе, (држава може бити независна у неким, а зависна у другим доменима); док се капацитет одређује као државна способност социјалне имплементације дистинктних стратегија за реализацију економских, политичких и друштвених циљева“.²⁾

Модерна држава има различиту улогу (функцију). Као базичне функције модерне државе се данас подразумевају 1. обезбеђење унутрашње и спољне безбедности, 2. обезбеђење одређеног нивоа легитимне репрезентације 3. обезбеђење богатства и благостања економске функционалности“.³⁾

1) Стојановић Ђ. Ђурић Ж. и Деспотовић Љ., „Концептуални оквир за анализу државног капацитета“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2011, стр. 13.

2) Ибидем стр. 14.

3) Milliken J. Krause K., *State Failure, State Collapse and State Reconstruction. Concepts, Lesson and Strategies, Development and Change*, 33(%), 2002, str. 753-762

Поред ових карактеристика државе Мајкл Ман уважава марксистичко-веберијанску поставку Теда Скопола по којој држава обавља два основна сета задатака:⁴⁾

1. одржавање поретка и
2. надметање са актуелним или потенцијалним државама.

Осим наведених карактеристика државе могу се издвојити и следеће ништа мање важни механизми државе:

- 1) монопол контроле средстава за насиље или физичку принуду,
- 2) територијалност,
- 3) суверенитет,
- 4) конституционалност,
- 5) имперсонална моћ,
- 6) јавна бирократија
- 7) власт,
- 8) држављанство,
- 9) опорезивање.⁵⁾

Нема сумње да свака држава засебно тежи да буде идеална, између осталог и безбедна, не само према сопственом становништву него и у односу према другим државама. У смислу да ли је држава идеална (безбедна) или не неопходна је анализа неколико кључних области за које је држава директно одговорна. Према односу државе, односно према стању у тим областима од круцијалног значаја за егзистенцију државе, може се сагледавати да ли се заиста ради (по М. Ману) о деспотској или инфраструктурној држави то јесте моћи, где се деспотска моћ одређује преко могућности државне елите која доноси одлуку да у одређеном обиму предузима активности по сопственом нахођењу: без преговарања са цивилним друштвом, па чак и против његових институција. То је заправо моћ над цивилним друштвом, док инфраструктурна моћ манифестује капацитет државе да продре у цивилно друштво и да им логистичким елементима политичке одлуке, односно да посматра, контролише и координира спровођење властитих одлука. То је моћ да се утиче на цивилно друштво и да се централизује координација његових актив-

4) Mann M., „The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results u Hall J.A. (ed), States in History; Basil Blackwell, Oxford, 1986, стр.111.

5) Стојановић Ђ. Ђурић Ж. и Деспотовић Љ., Ибидем стр. 16.

ности преко властите инфраструктуре⁶⁾. Дакле, може се говорити о спремности државе и њеним капацитетима да решава одређену проблематику, односно успешност борбе за сопствену безбедност, односно за опстанак државе у савременим условима.

Квалитет и квантитет државних капацитета и однос према њима, а нарочито и пре свега, према привреди (између осталих) у условима глобализације и кризе западне привреде данас се најчешће и мери успешност функционисања сваке савремене државе.

КРИЗА КАПАЦИТЕТА ВЛАСТИ И/ИЛИ КРИЗА ЗЕМЉЕ

У суштини када се говори о Србији може се закључити да је она пре стотину година била знатно сиромашнија него данас, са знатно слабије образовном структуром становништва. Међутим, до наших дана сасвим је очигледно да се Србија модернизовала и привредно развила. Осим привредног развоја паралелно се развијала и демократија, која је оспоравана а нарочито у периоду (1903 – 1914. године) иако је објективно говорећи, демократски била знатно развијенија у односу на суседне државе. Дакле имала је узоран парламентаризам. О савременој демократији, односно парламентаризму у Србији може се говорити од 1990. године. Дакле, иако парламентарна држава о демократској држави се није могло говорити све до краја двадесетог века. Ово пре свега због „фалсификовања изборних резултата, медијске неслободе, прогањања неистомишљеника.....“. Тек после 2000-е године након „демократске промене“ настају суштинске промене у Србији у свим областима живота друштва и државе. Иако по тврдњама владе Србије и политичког руководства земље Србија је бременита променама чини се да многи релевантни показатељи данас не поткрепљују те оптимистичке изјаве. Чињеница је да је данас у Србији блокирано десетине хиљада предузећа због финансијске неликвидности, а приватизација великих државних предузећа се не ретко завршава пропадањем тих приватизованих предузећа, сматра се да је незапослено око милиони по радно способног становништва, а ако би се незапосленим третирали и оне особе које не раде на радним местима примерено својој стручној спреми онда тај број премашује 2,4 милиона незапослених од укупно око 6,5 милиона становника Србије. Такође, данас 70875 породица у Србији прима социјалну

6) Ман М., Ибидем стр. 113-114.

помоћ или прецизније 173.284 појединца. С друге стране запослено је око 300 хиљада пензионера (као додатна делатност) међу којима је највише пензионисаних војних лица, припадника МУП-а, возача...у суштини највише је оних који су имали бенефициран радни стаж. Неколико пута је у средствима јавног информисања указивано и на појаву да нпр. поједини професори универзитета раде (тезгаре) на 3 до 5 факултета итд. Због вођења погрешне економске политике која очигледно не даје добре резултате, јер политичке партије, односно економске елите по диктату политичких партија креирају економску политику. Ово такође и због очигледно несређеног привредног амбијента, јер се све осцилације у привреди изузетно неповољно рефлектују на целокупну слику Републике Србије. „Од краја 2008. године до краја 2010. године, што значи за само две године у Србији је без посла остало преко 400.000 људи⁷⁾ од тога је око 200.000 људи заиста остало без посла, а других око 200.000 односи се на оне који су престали да раде у тзв. сивој економији. Застрашујући су подаци да је у Србији запослено свега око 1,8 милиона људи, при чему је њихова просечна зарада 375 евра и међу најмањим је на Балкану; преко 1,6 милиона пензионера има просечну пензију око 188 евра; број незапослених досегнуо је око милион људи; око 650.000 запослених нередовно прима плату; око 130.000 ради а не прима плату; преко два милиона грађана је изузетно сиромашно; више од 650.000 људи се налази испод тзв. границе сиромаштва или је на самој граници – а то значи да не може да задовољи ни најосновније потребе; око 80.000 људи храни се у народним кухињама. Пад животног стандарда је галопирајући. Са друге стране број богаташа у Србији расте. То су углавном јавни функционери и ранији богаташи који су због своје блиске везе са структурама на власти увећали своје богатство⁸⁾.

Оно што нарочито заслужује пажњу јесте чињеница да је стратегија за излазак из кризе актуелне политичке власти у Србији усмерена на задуживање у иностранству Међутим, од те исте власти се често може чути да Србија није у кризи. Рекли бисмо ипак да оном коме није јасно да смо у кризи није место ни у политици, ни у привреди ни у владајућем апарату земље. Очигледно је да привредног раста у Србији нема јер са оваквим растом привреде и

7) Снежана Грк: „Србија и Европска унија – кризе после кризе“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2011, стр. 114-115.

8) Ибидем

задуженошћу потребно је на десетине година да изађемо из кризе или бар достигнумо степен развоја неких држава Европске уније.

Од малог је значаја што се ипак широм Србије полажу камени темељци на многим градилиштима или завршавају саобраћајнице (које су требале бити завршене пре неколико година) јер се чини да се ради о рачунима без покрића, односно у великој мери као својеврсној политичкој реклами. Рекло би се да се у Србији ништа суштинско не дешава, по питању привреде, јер видног привредног раста нема, а расте спољно задуживање.

Перцепција безбедносног ризика Републике Србије, не само када је реч о Косову и Метохији, се веома појачава и убрзава. Тим пре чудно је да актуелна политичка власт нема јасно означене приоритете решавања проблема. Јасно је да се, пре свега, мора решити ситуација у вези Косова и Метохије, а такође и привредна консолидација. За чуђење је да су у оптицају и неки други циљеви, а да нису решени ни ови фундаментални (горући) проблеми безбедности земље схваћене у њеном најширем појмовном значењу, тачније речено опстанак земље.

Перцепција односа према актуелној политичкој власти од стране грађана је веома дискутабилна и може се казати да грађани не уочавају искрену жељу актуелне политичке власти за служење народу већ само борбу за опстанак на власти (борба за фотелјом). У том смислу индикативан је пример борбе за регионализацијом управо оне странке која је у протеклих десетак година додатно централизовала нашу земљу. Такође, у Србији постоје тзв. проевропска партија која осуђује „српски национализам“, али јој не смета национализам суседних народа итд. Осим тога, ове странке су данас парламентарне, тачније речено, део су политичке већине у парламенту. У том смислу индикативан је и пример посете актуелног председника Србије Мађарској октобра 2009. године и похвале истог од мађарског председника Ласла Шољома јер је српски парламент донео Закон о националним саветима, за који је мађарски председник рекао да „пружа основу за културну аутономију Мађара који је правни оквир и за територијалну“.⁹⁾

Из овога се може закључити да се у Србији данас ради о дефициту свести до помањкања новца, што је уосталом случај широм света тј. у Европској унији, САД итд..Рекли бисмо да безбедносна

9) Момчило Суботић: *Српска Војводина и њене мањине*, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 118.

ситуација није критична, али перцепција дубине (суштине) кризе иде у правцу дубоке неравнотеже на свим пољима, а нарочито оне економске и социјалне из које се тешко може остваривати и одржавати стабилна безбедност и то посматрано на дужи временски период. Тако нпр. пензије па у добром делу и плате које се исплаћују из буџета се исплаћују новим задуживањем, продајом државне имовине иако је нормално да се то ради из средстава створених производњом на пример. Дакле, долазимо у стање дубоке неравнотеже и анксиозности грађана који сада морају да мисле о својој будућности на други начин иако се ради углавном о грађанима старије старосне доби. Ово директно доводи до настанка помањкања стабилне безбедности и неповерења према актуелној власти код истих, али и оних које они издржавају - њихову децу.

Због тога се може закључити да перцепција ризика Србије се стално повећава, а тај проблем се не може изразити ,дакле, само у високом дефициту већ у неповољним економским перформансама Србије, а нарочито на спор излазак из економске кризе као и због неконкурентности Србије на светском тржишту (извозу) итд.

Финансијски проблеми (по многим и могући финансијски банкрот) се може довести у везу са моралном незрелошћу. Морална недораслост већине грађана пред савременим економским, финансијским, привредним изазовима огледа се у битним односима, односно у ономе што се може назвати „етичким односима“, односима на раду, однос према имати, однос према времену, простору, о односу према читавом низу тзв. материјалних биолошких, економских вредности. Тим вредностима сваки грађанин мора управљати са вишег нивоа развијене демократије, слободе, свести, али је очигледно да је ту настао (постоји) „кратки спој“. Дакле, у извесном смислу човек губи контролу над својим животом јер на пример незна шта ће бити сутра (неизвесна будућност) и уопште грађани губе наду у бољи живот.

Искуства из прошлих криза указују да се са истом најбоље боре они грађани који раде, који су креативни, који уносе новине у послу итд. што је код нас недвосмислено онемогућено јер је велики број незапослених и оних који ће тек остати без посла. Ради се о диктату „одозго“. Са друге стране грађани сматрају да нису криви за привредну ситуацију у земљи и не одричу се лако вредности на које су навикли да имају и живе у складу са њима.

Међутим, оно што се највише чини интересантним јесте чињеница да ће Србија највероватније изаћи из кризе, али улази у депресију што је други (специфичан) облик кризе. Отплата спољног дуга се за сада одвија, али приметно са све већим потешкоћама. Кључ враћања спољног дуга се састоји у узимању нових кредита односно, новим кредитима враћамо старе дугове (кредите). Међутим, чини нам се да ни узимање кредита (задуживање) није највећи проблем. Знатно већи проблем је што то задуживање није у функцији раста производње, запошљавања, социјалне па и безбедносне стабилности. Очигледно је да актуелна демократска власт није успела да створи нове вредности, што је једино исправно са економског аспекта. Односно, није успела да направи (организује) привреду, друштво тј. државу која ствара бруто друштвени производ заснован на стварању нове вредности. Ово не само због општер стања привреде у земљи већ због укупног стања безбедности које недвосмислено упућује на потребу хитне промене политике, а нарочито оне која се односи на привреду земље. Међутим, за разлику од актуелне политичке власти тзв. опозиционе партије, које се надају доласку на власт управо тај модел привређивања тј. стварања нове вредности стављају као примарни циљ и задатак свога рада.

КАПАЦИТЕТИ СРБИЈЕ И НОВЕ ЗАМКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

Може се закључити да актуелна политичка власт код нас данас се према тзв. ино утицајима односи са два аспекта. Један аспект представља „правдање“ лошег стања у земљи кризом привреде у свету, односно на глобалном нивоу. Други аспект представља управо ослањање на тај спољни свет у смислу узимања кредита (задуживања) од развијених држава запада. Међутим, *чињеница је да се економска криза данас не може назвати светском економском кризом* јер истине ради нису све државе света у кризи као нпр. Кина, Индија, Малезија, Русија, Куба, највероватније и Пољска и др.

Данас претпоставка функционисања финансијског система у земљи је питање неликвидности. Међутим, у Србији је веома значајна тзв. интерна неликвидност чији се узрок настоји објаснити светском тзв. економском кризом што је веома дискутабилно ако се зна да наша привреда није извозно оријентисана. Може се тако са великом сигурношћу закључити да привреда Србије не зависи много од светске привреде. Дугови Србије су настали након окто-

барских – демократских промена па до данас. Уосталом све државе бивше СФРЈ су данас задужене око 170 милијарди евра у односу на дуг из периода СФРЈ који је износио око 25 милијарди евра.

Према критеријуму Светске банке, високо задужена земља је она чији спољни дуг износи 80 процената бруто друштвеног производа. Србија је већ ушла у замку дужничке кризе која се упркос обећањима актуелне политичке власти о избављењу, ипак веома убрзава. Спољни дуг Србије на крају 2010. године износио је 23,78 милијарди евра. Главница спољног дуга је 23,5 милијарди евра, за наплату је доспело 1,5 милијарди евра, а само редовна камата на дуг је 270 милиона евра. Највећи део дуга је дуг актуелне владе према Париском клубу (1,9 милијарди евра), Међународној банци за обнову и развој (1,4 милијарде евра), Европској инвестиционој банци (864,8 милиона евра), Међународном монетарном фонду (449,5 милиона евра).¹⁰⁾ Уопштено говорећи учешће спољног дуга Србије у БДП-у стално расте¹¹⁾ што веома забрињава и знатно усложњава унутрашњу ситуацију у земљи у готово свим аспектима, а нарочито посматрано са аспекта безбедности. Такође се из наведеног може закључити да су економски капацитети Србије од којих практично зависи функционисање земље као и њена безбедност, су на веома ниском степену. Овакво стање недвосмислено може бити иницијална каписла за протесте грађана и уопште може доћи до испољавања грађанске непослушности, социјалних немира па и до испољавања разних облика насиља. Истине ради према критеријуму Светске банке, високо задужена земља је земља чији спољни дуг износи 80 процената БДП. У том смислу индикативан је пример да Србија није најзадуженија међу бившим државама СФРЈ. Поређења ради дуг у Великој Британији износи око 500 процената БДП, у САД 300 процената итд. Очекује се да ће раст БДП у Србији у наредном периоду бити око 3 процента што објективно износи знатно више него на пример у Португалији, Хрватској, Шпанији, Италији, Македонији итд. односно да Србија није у кризи али са оваквим степеном раста БДП треба много деценија да изађе из кризе.

10) Народна банка Србије 10.02.2011. година

11) Крајем децембра 2010. године учешће спољног дуга у БДП је износило око 80 процената. Званични државни подаци о јавном дугу Србије тј. његово учешће у БДП-у износи 41,5 процената што се разликује од података ММФ (44 процента)

Један од круцијалних проблема код нас је, чини се, што наша актуелна власт није у довољној мери свесна у каквој се ми ситуацији данас објективно налазимо и да су капацитети Србије (капацитети актуелне власти) за излазак из актуелне кризе веома сужењени. Ово тим пре што су политичари у Европи као и на западу, али и у Србији пре двадесетак година закључили да ће капитал боље владати народима путем тржишта него што би народи сами собом управљали путем демократије. Обзиром да су власт препустили капиталу Европска унија и САД су у ствари превелики део нове вредности која се ствара радом препустили капиталу, а премали део су задржали за себе чиме покушавају одржати државу у функцији – функцију државе а чиме се задовољавају потребе грађана. Осим тога та средства се нису издвајала (кумулирала) за будућност.

Република Србија данас бременита економском проблематиком ипак има резервну варијанту за излазак из кризе, а њу чине природна богатства земље за која су заинтересоване многе иностране корпорације, а што актуелној власти у Србији даје за право да ова богатства користи као специфичан капацитет земље за излазак из садашњег веома пољуљаног стања привреде.

Ово, пре свега, омогућава да се страни капитал, а пре свега западни, импутира и релативно брзо продре у Републику Србије. Ова импутација страног капитала, пре свега, одговарала је страним улагачима због стварања великог профита. У том смислу су индикативни кредити, односно камате под којима се задужују грађани, а које су међу највећим каматама у нашем региону и уопште у Европи. Најчешћи власници тих банака су инострани партнери. Такође, данас више нема сумње да је и сама Србија већ ушла у зону високе задужености и постаје зависник од страних финансијских средстава без икаквих назнака да би их могла вратити (по оцени Института за тржишна истраживања). Несумњиво је да уколико се настави овако задуживање земље и у будућности, у Србији се могу очекивати и политичке консеквенце о којима за сада ни са аспекта безбедности нема адекватног решења код нас али ни у другим државама. Вероватно се из тих разлога код нас знатно брже, али и масовније оснивају банке него производна предузећа...Ипак у обзир се мора узети и „чињеница да државе у транзицији нису имале јединствено трасиран пут преласка из једног у друго уређење па се због тога односи према економији и њеном значењу приступи-

ло на различите начине¹²⁾. Нарочито је индикативна заинтересованост страних улагача (профитера) у области саобраћаја како би се омогућио приступ и коришћење постојећих сировинских база са јефтиним радном снагом¹³⁾.

Такође, пољопривредна производња иако је у структури националне добити износила висок проценат, нашла се данас у веома тешком положају. Сиромаштво систематски притиска све привредне области, али и ванпривредне области, односно већ сада је јасно могуће препознати неке карактеристике социјалне кризе у Републици Србији.

Посебан је проблем сиромашење капацитета индустрије, али и пољопривреде услед чега пољопривредна газдинства, а нарочито она ситна у приватном власништву, задужују се најчешће не ради произвођачких циљева, интензивирање газдинства, већ ради попуне дефицита који су у пољопривредним домаћинствима стални, а допуњавају се, нормално само продајом земље по багателно ниским ценама и отпуштањем радне снаге. "На ова газдинства утиче тржиште рада и најамнине много више него тржиште пољопривредних производа....кредит је ту, дакле као средство одржавања физичког живота породице."¹⁴⁾

Успостављање владавине профита и његових власника је очигледно циљ оних снага на власти који такво стање желе да задрже трајно. Многе стварне промене које је неопходно и брзо извршити остају по страни јер владајућој елити одговарају само оне промене које воде јачању њиховог опстанка и репродуковању профита - увећању капитала. Истине ради данас „профит је основни покретач и циљ пословања, али није његова коначна сврха већ су то задовољства и срећа као и у другим личним и друштвеним делатностима. Концепција према којој су новац и профит сами себи сврха довела је до дубоке системске кризе која није само финансијска“¹⁵⁾

Дакле, материјални успех не треба схватити у нужној корелацији са срећом па отуда се може поставити питање стварне улоге

12) Ђурић Ж., Јовашевић Д. Ракић М.: *Корупција изазов демократији*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 57.

13) Индикативан је случај бивше железаре у Смедереву где радници за 1 час рада данас добијају око 2 долара, док за исти посао садашњи власник Yuesstil у САД раднике плаћа преко 15 долара на час.

14) А. Вучо: *Аграрна криза у Југославији*, стр. 17.

15) Piter Senge: „Криза – претња и шанса“, Међународно саветовање, Загреб, 2009.

националног бруто производа као индикатора општег стања грађана и безбедности и општег напретка државе.

Истине ради мора се признати да је ипак најбољи начин за превазилажење сиромаштва у ствари привредни раст, односно од важности су сви фактори који утичу на раст привреде и тиме омогућавају бољи живот.

У суштини када се говори о унутрашњим проблемима који доводе до слабљења привредног раста па отуда и директног утицаја на сиромаштво становништва, мора се нагласити да на простору бивше СФРЈ постоји неправедна подела узрока сиромаштва. Свака прерасподела је у суштини проблематична, а нарочито расподела друштвеног богатства. У Србији данас недвосмислено егзистира огроман државни апарат чије учешће у трошењу буџета није мало, а при томе је и објективно говорећи, у многим сегментима и нерационално. Ово је нарочито значајно када се зна да је проблем и када је држава богата, а нерационално троши, али када је држава привредно слаба и нерационално троши онда то свакако представља озбиљан проблем.

Буџет кроз који се врши прерасподела пуни се тако што сви учествују у његовом пуњењу, а то је потреба за уједначавањем између сиромашних и богатих. Ту се такође може разматрати и питање од кога се узима и коме се даје из тог буџета што директно указује да је друга важна ствар у борби против сиромаштва управо управљање буџетом, а не само његово пуњење.

У том смислу пре пет година је на пример у Републици Србији урађена Стратегија за смањење сиромаштва која је имплементирана брже него неке друге стратегије урађене знатно пре ове стратегије. Чињеница је да је израда разних стратегија у Републици Србији као и других аката од изузетног значаја за њено функционисање и данас недвосмислено иде веома споро, а често то само остаје „стратегија на папиру“ и добра предизборна реклама. Дакле, уочава се мањак закона и других прописа, а може се закључити да се ради о инертности па и неефикасности државе по питању доношења и усвајања дефицитарних закона.

Улагање у привреду, као најважнији и сада веома проблематичан капацитет земље представља велики ризик при чему се овде не мисли само на слабије развијене државе већ и на оне најразвијеније. Када финансијски посредници купују финансијске производе са једном групом карактеристика, а продају их са другом врстом или

групом карактеристика, та разлика у карактеристикама излаже финансијске посреднике различитим ризицима.

Да би минимализовала ризике, финансијске институције – држава мора да узима у обзир привредни капацитет и ризик задужевања, ризик ликвидности, ризик извоза (девизног курса) и политички ризик¹⁶⁾, односно страни улагачи желе да обезбеде своја улагања у земље које имају развијену економску безбедност која обухвата мере и поступке државних органа и институција (део државних капацитета) којима се целокупни економски, природни, људски, научно-технолошки и др. потенцијали и ресурси земље ангажују и рационално користе за потребе безбедносне политике и стратегије.

Такође, да се уочити и успоравање интеграције (намерно или ненамерно) од стране других држава кроз наметање различитих услова итд. чије би прихватање могло изазвати одређене утицаје на политичко и безбедносно стање у земљи.

Може се такође уочити и пренебрегавање сопственог Устава и законских одредби при настојању интеграције у Европску унију. Свакако најзначајније у том смислу представља неопходност прилагођавања (условљавање) Републике Србије са потребом прихватања одређених закона и прописа Европске уније „неопходних“ ради компатибилности истих. При томе је потребно да Србија прихвати више од 100.000 разних законских одредби и прописа што ће несумњиво у великој мери изменити наше национално законодавство па и сам Устав земље.

Несумњиво је да су странке лидерски организоване олигархије које се суштински не боре за остварење прокламованих циљева у изборним надметањима. Политичке партије су монолитне и готово диктаторски уређене јер све зависи од њихових лидера који траже послушност од чланова своје партије.

Често је на сцени и иза сцене међусобно међустраничко „препуцавање“ у оквиру политике, а не очекивана борба за на пример стварање услова за социјалну једнакост, превазилажење сиромаштва, културног уздицања, националног јединства итд. Због тога „држава даје потпору странкама за финансирање изборних кампања зато што су странке важни чиниоци демократије и треба да

16) Ракић М.: „Финансијске институције и тржиште хартија од вредности“, *Пословна економија*, бр. 1, ФАБУС, Нови Сад, 2009 стр. 91.

сачувају своју самосталност. На тај начин се смањује могућност да разне интересне групе „купе“ услуге странака тако што ће им платити изборне кампање...И поред свега, финансирање изборних кампања је великим делом без ефективног надзора“.¹⁷⁾

Дакле, државни капацитети Србије се добрим делом стварају и формирају развијањем и коришћењем менталитета и карактера послушности према партијама и њиховим лидерима. Државни капацитет се одређује као „државна способност социјалне имплементације дистинктних стратегија за реализацију економских, политичких и друштвених циљева. Овоме треба додати да се успех за решења проблема политичког поретка може објаснити из три различита али међусобно повезана угла а један од њих је преко процеса друштвеног уговарања (либерална традиција) који денотира одрицање од неограничене слободе зарад живота у цивилном поретку као гаранту безбедности и простору са одређеном, незаобилазном политичком легитимношћу“.¹⁸⁾

Међутим, управо због тога многи грађани Србије очекују да ће њеним уласком у Европску унију нестати сви ови проблеми и да ће аутоматски доћи до пораста њиховог стандарда, нестанка корупције, међунационалних проблема ...односно настаће бољи живот за њих.

ЕКОНОМСКИ КАПАЦИТЕТИ И БЕЗБЕДНОСТ

Када се говори о организовању и функционисању система безбедности у савременим условима, односно у условима који захтевају често и радикалне промене система, неминовно је да трошкови тих промена морају бити примерени условима новог безбедносног концепта, а пре свега могућностима привреде земље. Међутим, данас се жели одговорити свим облицима угрожавања безбедности што намеће потребу (у пракси се то већ одавно ради), под одређеним условима и у одређено време, наглашенијег финансирања и активирања појединих „типова“ безбедности (безбедносних институција и субјеката безбедности)¹⁹⁾.

17) Гостовић Драган: „Изборни систем“, *Политичка ревија*, бр 4/2008, стр. 1279-1280.

18) Детаљније у Стојановић Ђ. Ђурић Ж. Деспотовић Љ.:Ибидем стр. 14.

19) Србија би у овој години требало да оствари привредни раст од 2 %, а у следећој 3 %, објавио је Међународни монетарни фонд у најновијој прогнози. У извештају ММФ се такође наводи да ће стопа инфлације у Србији ове године износити 11,3 одсто, док ће у 2012. ипак бити значајно мања и успорити на четири одсто, објављено на сајту Фонда, Танјуг, 20. 09. 2011.

У том смислу немогуће је пренебрегнути реверзибилност утицаја како безбедности на привреду тако и привреде на целокупно организовање и функционисање безбедности земље. Дакле, ради се о потреби и могућности издвајања за изградњу и функционисање система безбедности. Прецизније речено у питању је проценат издвајања новца из бруто домаћег производа. Због тога, између осталог, и постоје приоритети, односно потреба прилагођавања издвајања из буџета за потребе безбедности у складу са потребама савременог система безбедности.

Успех сваког система па и система безбедности условљен је објективним односом према релевантним околностима које опредељују основна решења у њему. Такав однос према њима неопходан је не само у фази постављања концепције система и при његовој конструкцији већ и трајно, за све време његовог постојања и функционисања у било којим условима. Ако се жели утврдити да ли једна друштвена творевина представља систем, неопходно је установити да ли постоји друштвена сврха (друштвени циљ који њоме треба да се постигне или да се постиже), да ли постоје одговарајуће активности помоћу којих се може постићи или постизати такав циљ и да ли постоје претпоставке и услови да се те активности реализују. У примарне услове спадају људи као друштвена снага (у нашем случају субјекти безбедности)

Безбедност сваке земље условљена је њеном економском моћи. У настојању идентификовања и дефинисања основних доктринарних ставова Републике Србије, поред осталих, неминовно се полази и од економских чинилаца. Економска способност земље представља најбитнији предуслов ваљане припремљености и способности земље за супротстављање свим облицима угрожавања безбедности. Величина и опремљеност субјеката безбедности, а нарочито конвенционалних – полиције, војске итд., зависе не само од стварних и реалних потреба, него и од економске моћи земље.

Према схватању енглеског научника Ричардсона, који је у области маматамизације формулисао тезу да свака од две државе једна за другу представља ратну опасност пропорционално размерама сопственог наоружања помноженог са коефицијентом одбране, док је угроженост од друге стране пропорционална наоружаности те стране, помноженој са коефицијентом одбране. Ричардсон коефицијент одбране дефинише на следећи начин: „Претпостављајући да су други елементи једнаки, коефицијент одбране

остаје пропорционалан „величини“ одређеног народа мереној не размерама територије, већ кроз призму све веће функције становништва и привреде²⁰⁾.

Са становишта нашег развика ваља још једном нагласити неопходност да међу елементима система мора да постоји одговарајући однос који обезбеђује да су они у систем укључени са рационалном сврхом, да су и сами адекватно уређени и да се налазе у адекватној повезаности и међузависности. Када се, у том смислу, анализира систем безбедности ова уређеност и рационалност се може сасвим прецизно доказати, као уосталом и за друге системе.

Природа или садржај конкретних односа између елемената, односно односа у оквиру самих елемената, опредељује се њиховим особинама. Уређивање односа међу елементима система и унутар њих, по правилу, врши се нормативно-правно или доктринарно.

У људском друштву постоји велики број система. Но, не онолико колико друштво има циљева (потреба за њима) јер је за изградњу система потребан висок степен друштвене организованости и усаглашености интереса различитих друштвених структура. Пре свега, од изузетне важности је обезбедити логистику тим системима.

У данашњим привредним условима код нас, али и у земљама у окружењу, тешко је претпоставити да се могу испоштовати сви финансијски захтеви система безбедности. Међутим, и те захтеве је могуће разматрати као примарне или секундарне (зависно од степена угрожавања) приоритете нпр. Но чињеница је да би у том случају постојала ограничења у њиховом финансирању, а што би се свакако могло уочити и у другим областима.

Дакле, када би се и испоштовали финансијски захтеви према систему безбедности, а запоставили захтеви других корисника буџета државе неминовно би се могло очекивати погоршање степена стабилности безбедности у земљи. Дакле, остварити „обавезе“ према систему безбедности у потпуности могло би се остварити само у условима делимичног или потпуног неиспуњавања обавеза према другима што готово по правилу у садашњим економским условима може довести и до настанка озбиљног друштвеног конфликта у крајњем случају. У том смислу неопходно је истаћи да „од свих типова утицаја на појединце групе и масе, насиље је, без

20) Преузето из Јежи Вјатр, *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд, 1987, стр. 67.

сумње, један од најефикаснијих. Међутим, страх од насиља је вероватно још јачи од насиља самог, изазивајући различите психолошке последице и делујући погубније од било каквог физичког притиска или насиља²¹⁾.

Такође, јасно је да се данашња економска криза негативно одражава на целокупан привредни систем земље, а тај негативан утицај ће се одразити и на систем безбедности. Овоме треба додати чињеницу да у свакој кризи долази до повећања ризика и претњи по безбедност државе, а нарочито унутрашње безбедности. Међутим, за могућност оружаног угрожавања спољне безбедности наше земље се може казати да је за сада објективно минимална, али може доћи до тзв. асиметричних претњи.

Чињеница је да свака криза продукује повећање стопе криминала, али и неких других социјално-патолошких појава криминалног карактера. Ово сасвим сигурно мора имати и утицај на потребу већег ангажовања субјеката безбедности, а пре свега полиције. Такође, веће ангажовање полиције, пре свега у квантитативном смислу, значи и опасност од чешћег напада на припаднике полиције, али и на институције државног система што онда објективно представља повећану претњу безбедности.

Оно што је у таквим условима неопходно чинити јесте да се омогући остварење предвиђених реформи у систему безбедности и одбране. Примарно је да се обезбеди у просеку за нпр. одбрану 2,4 процента БДП. У противном свако смањење издвајања за потребе система безбедности значи заустављање модернизације субјеката и институција безбедности, а пре свега модернизација опреме и средстава припадника полиције и војске, њихове обуке итд. Нарочито се финансирањем морају обухватити сва она предузећа која производе одређене производе за полицију и војску и омогућити њихов континуиран рад, а тако и континуирано снабдевање полиције и војске.

Због тога државна власт мора, у циљу испуњења својих обавеза према буџетским корисницима, играти кључну улогу, а нарочито код нас у условима тржишно организоване привреде, своју активност мора усмерити, пре свега, на остваривање дугорочних интереса и потреба. При томе, у негативном смислу делује сазнање да је тек недавно Република Србија добила нову Стратегију безбедно-

21) Гаџиновић Радослав: „Дефинисање насиља“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2008, стр. 155.

сти, а још увек нема нпр. доктрину или концепцију безбедности те да нема јасно одређене националне циљеве ни вредности, стратегију развоја итд. услед чега је тешко вршити дугорочне прогнозе и предвиђања која би у многоме омогућила и растерећење „нерационалног“ издвајања средстава за безбедност.

Супротно потребама одређења стратегије безбедности држава често узима кредите и оне из иностранства за подмиривање приспелих потраживања корисника буџета па тако и за подмиривање потреба финансирања система безбедности. Ово задуживање се радило истина и раније док је још постојала СФРЈ нпр. седамдесетих година, када је земља неконтролисано улетела у огромни екстерни дуг. Посебно је интересантно што је тај дуг настао неконтролисаним увозом капитала у оквиру једне аутархичне концепције развоја. Обзиром да и данас политичку власт чини коалиција политичких странака на челу најјаче међу њима (Демократска странка) која на кључним местима поставља најчешће чланове из сопствених редова.

Задуживања у иностранству су и данас присутна у рекли бисмо великој мери, али се у овом случају ради о „позајмицама“ које ће кад-тад требати вратити. Осим тога све чешће се постављају питања на које рачуне су уплаћена средства од продаје (приватизације) државних предузећа и о којој суми новца се ради. Тако многи постављају питање везано за контролу над иностраним дугом (Бранко Драгаш 2009) и о динамици којом пристижу отплате тих дугова. У савременим условима објективно речено, тешко је замислити привредни развој било које земље без економских односа са иностранством. Наиме, светска привреда је доведена у јединствен систем међузависности, тако да без уважавања промена у окружењу нема напретка у производним снагама. Међутим, познато је такође, да тежња за укључивање у светску поделу рада и међународно тржиште доводи до међусобног повезивања економија појединих земаља, развоја узајамног поверења па и безбедности итд, али и до све веће зависности мање развијених земаља од индустријски супериорних и високо развијених земаља, а то опет има другачији утицај на безбедност земље.

Индикативна је чињеница да ни до данас након избијања привредне кризе није извршена анализа који су то државни органи и контролни механизми заказали, односно пропустили да на време упозоре на штетне процесе који ће настати и који ће се одвијати.

Рекли бисмо да је ова ситуација настала, пре свега, због тога што се многе одлуке о овим питањима па и питањима која се односе на стање и функционисање безбедности, доносе на један аморфан начин при чему се не инаугурише рад оних институција чији је рад усмерен ка дугорочним интересима државе (научне установе нпр.) при чему се рад и допринос таквих установа девалвира.

Капацитети привреде, не само у Србији, одлучујуће утиче на безбедносне капацитете земље, а нарочито на организовање и функционисање система безбедности..

До сада се привредни капацитети и уопште функционисање привреде нису разматрали као могућност угрожавања безбедносног капацитета земље.

Међутим, појавом тржишне привреде у први план се ставља безбедност земље., а када се говори о угрожавању безбедности пре свега се мисли на могућност угрожавања безбедносних капацитета земље. При томе, настанком привредне кризе како у свету, тако и у нашој земљи многи привредни (производни) капацитети су нестали. С друге стране, због смањења броја запослених директно је дошло до повећања капацитета угрожавајућих фактора безбедности, а нарочито оних унутрашњих капацитета.

Овове треба додати да се као излаз из настале кризе веома брзо, као једна од могућности изласка из кризе, указала могућност кредитирања грађана. Овај систем се одавно примењује у САД, Великој Британији и др. западним развијеним државама (неолиберални концепт привреде). Код нас је овај модел изласка из кризе релативно споро примењен, али се показао као веома ризичан. Многи грађани су своју економску ситуацију хтели да побољшају управо узимањем „повољних“ кредита који су се релативно лако добијали и још увек добијају. Данас се показало да многи грађани те кредите нису у могућности да врате из више разлога. Међутим, кредити су углавном били хипотекарног карактера те су многи грађани због немогућности да те кредите врате остали и без основних средстава за живот (најпроблематичније је останак без „крова над главом“), односно њихова егзистенција је доведена у нимало завидан положај.

Познато је да свака криза, а нарочито привредна криза, доводи до повећања криминалних радњи па чак и до испољавања одређених облика насиља према држави. Кад се говори о насиљу онда се може казати „нема краја насиљу као што нема краја ни слободи.

Дакле нема крајњега у насиљу и нема есхатологије насиља, што значи да од насиља нема избављења“. Ово наводи на закључак да стабилне безбедности нема, а нарочито у условима постојања кризе у држави било које врсте. Власт сваке савремене државе па тако и Србије, својим чињењем мора обезбедити за своје грађане апсолутно све како би се сузбили, или барем ставили под контролу, сви извори угрожавања њихове безбедности, а данас то значи превазилажење или ублажавање последица привредне кризе у земљи.

Ако се пође од просте претпоставке да ће криза нестати за онолико времена колико је и настајала онда се може говорити о ситуацији која може продуковати угрожавање унутрашње безбедности на дужи временски период. Дакле, грађани доведени на ивицу егзистенције могу објективно представљати безбедносни ризик и безбедносни проблем са несагледивим последицама и то на дужи временски период.

У том контексту и субјекте безбедности је могуће посматрати и као део друштвеног система који такође осећају све негативне последице настале привредне кризе. Они такође, притиснути професионалном проблематиком која се у кризним ситуацијама веома усложњава и повећава, могу испољити одређене реакције као и сви други грађани земље. Никако се не мисли при томе на испољавање екстремних реакција, него на повећање укупног страха од неизвесности и проблематике сложене ситуације у којој свакако борба за сопствену егзистенцију, егзистенцију породице итд. представља једини циљ. Дакле „од свих типова утицаја на појединце, групе и масе, насиље је, без сумње, један од најефикаснијих. Међутим, страх од насиља је вероватно још јачи од насиља самог, изазивајући различите психолошке последице и делујући погубније од било каквог физичког притиска или насиља.

Дакле, унутрашња безбедност државе, због проблематике настале у привреди може бити угрожена на три начина:

- немогућност финансирања постојећег система безбедности и нарочито њених институција услед чега може бити смањена безбедносна моћ државе на супротстављању унутрашњим и спољашњим облицима и изворима угрожавања,
- продукција извора, облика и носилаца угрожавања безбедности (нпр. пораст криминалних дела услед незапослености, неповерење у званичне државне органе итд.)

- немогућност имплементације и потпуне сарадње са субјектима безбедности других држава

Дакле, као и у многим другим комплексним ситуацијама неопходно је предузимати многе радње које различито треба да делују у различитим смеровима, а све у циљу превазилажења привредне кризе и очувања стабилне безбедности државе.

У методологији (одабиру) примене појединих радњи и поступака долази до различитих резултата и процена ефеката тих предузетих радњи и поступака, али се аутору овога текста чини да ће превагнути они који поспешују, пре свега, ограничавање и рационализацију издвајања за финансирање безбедности. Како се несумњиво ово односи на предстојећи релативно дуг временски период, систем безбедности ће морати да се прилагоди, односно мораће да постане максимално ефикасан и рационалан (штедљив).

Другачији приступ финансирању система безбедности у периоду привредне кризе у земљи довело би до не само додатног притиска на привредни систем, односно издвајања из буџета већ би сасвим сигурно дошло и до слабљења самог система безбедности и целог друштва.

*

* *

Потреба за даљим јачањем безбедности земље један је од основних задатака и циљева економског развоја наше земље. У остваривању тих задатака и циљева посебно место има привредна развијеност земље, односно могућност финансирања система безбедности. Важан аспект будуће стратегије превазилажења привредне кризе ће морати да буде његово координирање (финансирање) са алтернативним вредностима и начинима остваривања крупних и у овом временском периоду приоритетних националних и других глобалних друштвених циљева. Улагање у привреду, као најважнији и сада веома проблематичан капацитет земље представља велики ризик не само код нас већ и у најразвијенијим државама. Јасно је да Србија има потенцијала да развија своје државне капацитете и у условима интеграција међутим, садашње стање тих капацитета је на ниском нивоу што проузрокује многобројне проблеме од којих међу значајније спада и проблем унутрашње и спољне безбедности земље. Када је реч о алтернативама изласка из овог стања односно о јачању капацитета државе, треба нагласити ону која је код нас заживела релативно касно, а која је у нашој

политици безбедности, односно система безбедности била непотребно игнорисана, а односи се на сарадњу, развијање и коришћење иностраних веза и искустава субјеката безбедности. У суштини трасирати будућност безбедности као једног од капацитета земље одувек је био веома сложен и тежак задатак. Нарочито је ова проблематика присутна данас када је привредном кризом захваћена и узбуркана и међународна и унутрашња ситуација, односно безбедност схваћена у најширем појмовном значењу. О тако комплексном сплету проблема, као што је нпр. развој система безбедности мораће се секвенционално одлучивати. Сасвим је сигурно да је већ сада потребно доносити одлуке и спроводити мере којима ће се решавати битни проблеми и који ће оставити довољно широк круг опција за евентуална нова (каснија) одлучивања.

У том смислу неопходно је решавати питања везана за систем безбедности која се односе на потребу одстрањивања утицајних фактора на изградњу и функционисање свих капацитета земље. Обзиром да је у Републици Србији заживео вишестраначки парламентарни систем и тржишна привреда неопходно је и даље радити на онемогућавању утицаја на система безбедности односно на субјекте безбедности, а нарочито страначких утицаја. Са становишта потребе развоја свих капацитета земље, па тако и система безбедности, потребно је још једном нагласити неопходност да међу свим елементима друштвеног система мора да постоји одговарајући однос који обезбеђује да су они у систем укључени са рационалном сврхом, да су и сами адекватно уређени и да се налазе у адекватној повезаности и међузависности. Природа или садржај конкретних односа између елемената, односно односа у оквиру самих елемената, опредељује се њиховим особинама. Уређивање односа међу елементима система и унутар њих, по правилу, врши се нормативно-правно или доктринарно. У људском друштву постоји велики број система. Но, не онолико колико друштво има циљева јер је за изградњу система (капацитета земље) потребан висок степен друштвене организованости и усаглашености интереса различитих друштвених структура, али и способност, пре свега актуелне политике као и привреде да све системе и финансира. Успех сваког система па и система безбедности условљен је објективним односом према релевантним околностима који опредељују основна решења у њему а која су битна за његово функционисање. Полазећи од сасвим реалне претпоставке да у парламенту Републике Срби-

је постоји општи консензус о кључним питањима безбедности, на Влади је да обезбеди потребно континуирано финансирање система безбедности, а то значи и да припреми такву привреду која ће пунити буџет који ће се подударати са садржином и суштином консензуалног скупштинског опредељења о политици безбедности. Стање привреде у земљи наметаће у наредном периоду да се ови захтеви у Влади и парламенту веома заостре, што намеће потребу да се у наредном периоду мора посветити посебна пажња програмима развоја земље и уопште развоју њених капацитета.

Mile Rakic

SOME OF SERBIAN CAPACITY PROBLEMS IN MODERN CONDITIONS

-Political and economic aspects of security-

Summary

One of the important tasks of every state is building its own capacities which include building security certainly as one of its most important capacities. By the degree of development and functionality of the system security, especially in the way of solving some of the current problems in and around the state, we can determine the condition and the authorities' attitude towards the security system in which citizens of the country are the main subject and the object of that system. This paper analyzes some of the most important factors influencing the development of the capacity of the country's security, particularly development of democracy and economic factors that are undoubtedly exposed to influences of globalization and integration.

Key words: capacity, state, security, economy, Republic of Serbia, policy, government.

ЛИТЕРАТУРА

- Aleksis de Tokvil: „On War, Society and the Military“, *War, Studies from Psychology, Sociology and Anthropology*, London, 1964.
- Belančić Milan: *Nasilje*, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2004.
- Ch. Moskos: *The American Enlisted Man*, Russell Sage Foundation, N.Y., 1973.
- Kuhlmann J.: *Military and Society in the 21 Century*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- Mann M., „The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results“, u: Hall J.A. (ed), *States in History*; Basil Blackwell, Oxford, 1986.

- Milliken J. Krause K., *State Failure, State Collapse and State Reconstruction*, Basil Blackwell, Oxford, 2002.
- Piter Senge: „Криза – претња и шанса“, Међународно саветовање, Загреб, 2009.
- „The Emergent Military: Civil, Traditional or Plural Pacific“, *Sociological Review*, 1973.
- Tullock Gordon: *Организација модерне федералне државе*, Институт економских наука и Економика, Београд, 1962.
- Вјатр Јежи: *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд, 1987.
- Вучо А.: *Аграрна криза у Југославији*, Београд.
- Гаћиновић Радослав: „Дефинисање насиља“, *Српска политичка мисао*, 4/2008. Гостовић Драган: „Изборни систем“, *Политичка ревија*, бр 4/2008.
- Ђурић Ж., Јовашевић Д., Ракић М.: *Корупција изазов демократији*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Кенеди Пол: *Припрема за двадесет први век*, Службени лист“ Београд, 1997.
- Маџар Љубомир: „Алтернативе преструктурирања одбрамбеног система“, *Нови светски поредак и политика одбране*, СМО, 1993.
- Молнар Томас: *Либерална хегемонија*, СКЦ, Београд, 1996.
- Момчило Суботић: *Српска Војводина и њене мањине*, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Пандуревић Винко: *Социологија војске*, Српско Сарајево, Универзитет у Српском Сарајеву, Сарајево, 1999.
- Пју Мајкл: „Грађанско друштво и сектор безбедности“, *Војно дело*, бр. 4-5/2002, Београд.
- Снежана Грк: „Србија и Европска унија – кризе после кризе“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2011.
- Стојановић Ђ., Ђурић Ж., Деспотовић Љ., „Концептуални оквир за анализу државног капацитета“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2011.
- Тофлер Алвин Хајди: *Рат и антират*, Паидеја, Београд, 1998.

Resume

The need for further strengthening the security of the country is one of the main tasks and goals of economic development in our country. In achieving these objectives and goals, economic development of the country, or the possibility of funding the security system, occupies special place. An important aspect of future strategies to overcome the economic crisis will be its coordination (finance) with alternative values and ways of achieving national priorities and global social goal. Investment in the economy as the most important and now very problematic capacity of a country is a major risk not only in Serbia, but also in

most developed countries. It is clear that Serbia has the potential to develop its national capacities and in terms of integration, however, the current state of the capacity is low and it causes many problems among which is the most significant the problem of internal and external security of the country. When we talk about alternatives to get out of this situation and the to strengthen the capacity of the state, it should be noted the idea which came to life relatively late in our country, that is idea that our security policy and security system were unnecessarily ignored, and refers to the cooperation, development and using of international relations and experiences of other subjects of the security. In fact, tracing the future of security as one of the country's capacity has always been very complex and difficult task. In particular, these issues are specially presented today when the economic crisis and turmoil affects the international and domestic situation, and security concepts are understood in the broadest sense. A cluster of such complex problems, such as, for example development of the security system will have to be decided sequentially. In this respect, it is necessary to resolve issues related to security system in order to remove influential factors for the construction and functioning of all capacities of the country. Considering that the Republic of Serbia is multi-party parliamentary system and market economy, it is necessary to continue working on disabling the security system to be influenced by some subjects of security, particularly by the influence of the political parties. From the standpoint of capacity development needs of all countries, including the security system, it is important to stress the necessity that all elements of the social system must be in the corresponding relationship that ensures that they are involved in a system with a rational purpose that they are adequately equipped and they are in adequate connectivity and interdependence. The nature and content of specific relationships between the elements and relationships within the elements themselves, chooses their properties. Regulation of relations between elements of the system and within them, should be normative-legal or doctrinal. There is large number of systems in society, but not as much as society has goals. The construction of the system (state capacity) requires a high degree of social organization and harmonization of interests of different social structures, but also the ability of the current policies and the economy to finance all the systems. The success of any system including security system is conditioned by the objective attitude towards the relevant circumstances

determined with the basic solution that is essential for its functioning. Starting from the very realistic assumption that there is a general consensus on key security issues in the Parliament of the Republic of Serbia, the Government should provide continuous funding of the security system and that means to prepare such an economy that will fill the budget, that will match the content and substance of consensual Assembly's commitment to security policy. Economic conditions will make these requirements to the Government and Parliament more tighten imposing the need of paying special attention to the country's development programs and the development of its capacity.

Овај рад је примљен 3. октобра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

*Вишиња Станчић**

Институт за политичке студије, Београд

Зоран Грубишић

Факултет за банкарство, осигурање и финансије, Београд

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ И ПОЛИТИКА УСЛОВЉАВАЊА ММФ-А**

Сажетак

У овом раду аутори се најпре баве анализом појма неолиберализам, који данас представља преовлађујућу економско-политичку доктрину и систем вредности и као такав представља интригантан појам политичке теорије и праксе. Образлаже се настанак и развој система неолиберализма и показује се у којим елементима се разликује у односу на класични либерализам. Затим се показује да се систем неолибералног капитализма, по мишљењу аутора, пре свега састоји у потчињености политике и демократских институција првенствено профиту. Оваква неолиберална стратегија оличена је, између осталог, у политици условљавања ММФ-а, па се аутори даље баве разматрањем ове политике, као и давањем критичких оцена њених циљева и резултата. На основу ових теоријских анализа и мноштва емпиријских индикатора аутори указују на постојање кризе легитимитета демократије, односно на супротстављеност политике корпоративне државе и циљева демократске политике.

Кључне речи: либерализам, неолиберализам, демократија, профит, капитализам, легитимитет, ММФ, политика условљавања.

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Чини се да данас неолиберализам, као доктрина и пракса економско- политичког развоја, представља преовлађујући дух времена. Након неуспеха (на дуги рок) кејнзијанске политике државне интервенције, у другој половини седамдесетих година XX века на светску сцену ступио је неолиберализам. Од Тачер-Реганове ере, преко слома система реалсоцијализма, па све до данас, он представља доминатну економску политику Запада. Сведоци смо, међутим, кризе идеологије неолиберализма, кризе која се огледа не само у њеној економској, већ и у политичкој димензији.

Неолиберализам, свакако, има своје неспорне историјске заслуге. После пада Берлинског зида и коначог симболичког краха система реалсоцијализма, он је пре свега представљао израз потребе да се напусти једна неефикасна привреда и недемократска држава. У земљама Источне Европе оваква промена наговештавала је крај државне репресије и освајање слободе. Приватна својина и слободно тржиште узети су као неспорне претпоставке системских промена.

Поред ове трансформације, неолиберализам је, као систем вредности и економско-политичка доктрина насупрот реалсоцијализму, обећавао и политичку слободу појединца, једнакост пред законом, као и ограничену и контролисану власт. Данас се, међутим, намеће питање да ли је ова либерална револуција заиста и остварена и у којој мери су освојене слобода и једнакост. Да ли је можда, не само у бившим реалсоцијалистичким земљама, него и на Западу, где су либерализам и демократија и рођени, последњих деценија „слободно тржиште” однело превагу над демократијом?

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ: НОВИ ТОТАЛИТАРИЗАМ?

У земљама Источне Европе појава неолиберализма је у ствари била реаговање на тоталитарни режим реалсоцијализма, који се најпре огледао у гушењу политичких слобода и планској економији. Теоретичари неолиберализма понудили су плодну критику командне економије изразивши је следећим ставовима: „Комбинација политичке и економске моћи у истим рукама представља сигуран рецепт за тиранију...Када нешто поседују сви онда га не поседује нико, па нико и нема непосредног интереса у одржавању и побољшању његовог стања...”¹⁾

1) Види: Зоран Видојевић, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Институт друштвених наука, Београд, 1997, стр. 105.

Неолиберализам је тако у почетку заиста и био реаговање на стварне проблеме привредног развоја који су изазвани превеликом и неодговарајућом улогом државе и гломазног бирократског апарата. Истакнути теоретичар Видојевић даје тачну оцену: „Ако је погрешна оцена да су сваки ‘колективизам’ и сваки повећани интервенционизам државе са становишта њене редистрибутивне функције - ‘пут у ропство’, при чему се не прави квалитативна разлика између државе благодатања и реалсоцијалистичке државе, то не значи да не стоји неолиберална критика реалсоцијалистичког система у коме се редистрибутивна, арбитарна и репресивна функција државе преплићу, а та држава, временом, нужно постаје економски дисфункционална и паразитарна.“²⁾

Оно што такође представља заслугу неолиберализма јесте истицање потребе за контролисањем и ограничавањем сваке власти, па и демократске, као и указивање на потенцијалну опасност од тираније већине. Ствари, међутим, нису тако једноставне. Тоталитаризам, који је до данас представљао дистинктивно обележје искључиво нацифашистичког и стаљинистичког режима, чини се да обележава и савремени историјски тренутак и да није ствар само прошлости.

Наиме, неолиберализам представља модификацију и редукцију класичног либерализма која би се састојала у радикализацији двају елемената: приватне својине и профита. Суштина неолиберализма се тако састоји у померању тежишта од слободе појединца ка профиту, крупној приватној својини и светској експанзији капитала.³⁾ Дакле, неолиберални капитализам је такво уређење у коме је све подређено новцу, тј. профиту, односно у коме су политика, демократске институције и уопште целокупан начин живота потчињени економији.

На овај начин створени су услови за појаву новог облика тоталитаризма, тоталитаризма који се развио у оквиру неолибералног система, иако се на први поглед чинило да су ови појмови међусобно супротстављени. „Ако се има на уму блискост, премда и посредованост веза између глобоцентричних корпорација и влада „клуба” најразвијенијих земаља, затим огромна улога индустрије

2) Зоран Видојевић, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Институт друштвених наука, Београд, 1997, стр. 102.

3) Види: Зоран Видојевић, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Институт друштвених наука, Београд, 1997, стр. 97.

наоружања у привредама тих земаља, посебно Сједињених Држава, чврста повезаност војноиндустријског и нафтног комплекса с тежњама западних држава за планетарном доминацијом, као и с улогом НАТО-а – може се закључити да се претежни део подлоге настајућег либералног тоталитаризма налази у типу *политичке економије* савременог, екстраразвијеног капитализма.⁷⁴⁾

Неолиберални модел економије је, показује се, образац који Запад, на челу са Америком, тежи да наметне остатку света како би остварио своје интересе. Оваква неолиберална стратегија оличена је, између осталог, у политици условљавања ММФ-а, који представља врх пирамиде. ММФ је тај који, путем политике условљавања, земљама у развоју намеће либерализацију тржишта капитала, која затим треба да омогући лак и неометан улазак великих транснационалних компанија на тржишта неразвијених земаља. На овај начин остварују се интереси развијених земаља, на уштрб неразвијених, и још једном показује да трка за профитом руши пред собом све остале прокламоване циљеве и идеале.

Политика условљавања ММФ-а

Стабилизациони програми су дизајнирани како би се изборили са макроекономском неравнотежом. Та неравнотежа се традиционално од стране Међународног Монетарног Фонда (ММФ-а) дефинише као резултат неравнотеже између агрегатне тражње и капацитета агрегатне понуде. Таква неравнотежа ће типично резултирати са непожељним трендом, како по питању инфлације, тако и по питању платнобилансних неравнотежа. Ипак, по ставовима ММФ-а, појава упорног платнобилансног дефицита је оно што захтева јасну корективну акцију. Јер, док се нежељени ниво инфлације може толерисати релативно дуг период (наравно, на ограниченом нивоу), платнобилансни дефицит може опстајати само онолико дуго колико може бити финансиран из девизних резерви или путем позајмљивања.

Још од 1947, када је ММФ отворио своја врата земљама чланицама којима је био потребан кредит да финансирају платнобилансни дефицит, Фонд је морао да разуме узроке таквог дефицита и, квантитативно и квалитативно, креира мере политике које би то превазишле. Једино тада ММФ може да дође до мишљења да ли

4) З. Видојевић, *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2005, стр. 185.

ће политика дате земље бити довољна да се успостави равнотежа и, уколико не, да инсистира на појачаном политичком пакету као услову за добијање Фондовог кредита.

Једна од главних функција ММФ-а је да помогне земљама чланицама које су се суочиле са озбиљним платнобилансним неравнотежама. Главно средство путем кога се у прошлости обезбеђивала подршка је путем станд-бу аранжмана, према којима Фонд гарантује члану да ће му бити омогућено да позајми девизе током одређеног (специфицираног) период и до одређеног (специфицираног) износа. Приступ члана средствима Фонда се изражава у виду транши које су једнаке 25% од квоте те земље у Фонду. Прва од њих (резервна транша) је доступна аутоматски на захтев и без икаквих услова, следећа (прва кредитна транша) је предмет минималних услова. Фонд такође има друге благо условљене олакшице као што су компензаторне финансијске олакшице (ЦФФ⁵⁾). Међутим, да би се позајмиле тзв. »више кредитне транше« финансирање је условно у смислу да влада чланица треба да задовољи Фонд, од кога очекује кредит као подршку, адекватним програмом домаће политике дизајнираним да уравни платни биланс. Суштина уговореног програма се састоји у бројним »критеријумима о перформансама« које су написане у »писму о намерама« од стране члана и континуирани приступ кредиту је условљен остваривањем адекватног прогреса у испуњавању ових критеријума. Критеријуми о перформансама варирају од случаја до случаја, али типично укључују квартална ограничења на укупну домаћу кредитну експанзију и на кредите јавном сектору, као и ограничења на задуживање у иностранству. Депресијација девизног курса може такође бити укључена у програмима, најчешће као предуслов за споразум. Писмо о намерама такође укључује друге мере које, међутим, нису критеријуми о перформансама, тако да континуирани приступ кредиту није условљен њиховим применама.

Док се принцип условљавања до сада није у многоме оспоравао, постоје јака размимоилажења око дизајнирања и примене условљавања. Конкретно, случајеви појединих земаља се разликују према односу на конкретне критеријуме о перформансама. Често су кредити преговарани док се земља чланица налазила у економској кризи, са резервама које се смањују, страним дугом који се акумулира, инфлацијом која се убрзава и озбиљним проблемима

5) CFF – Compensatory Financing Facility

везаним за производњу. Док ово са једне стране повечава вредност приступа Фонду, као зајмодаваоцу последњег извора помоћи, са друге стране то даје преговорима нежељену тежину, са осећајем да влада чланица жури са акцијом коју би радије избегла верујући да то слаби њену преговарачку позицију према Фонду. ММФ се, са своје стране, осећа принуђеним да уведе теже услове него што би иначе било потребно да је чланица тражила помоћ у ранијој фази. Постављена политика условљавања може деловати увредљиво за земљу чланицу, како због губитка суверенитета, тако и због веровања да циљеви Фонда нису у сагласности са циљевима националне владе. Управо из тог разлога ММФ се често налази у улози жртвеног јарца који мора да наметне непопуларне мере које су неизбежне због лошег управљања економијом.

ММФ-ови стабилизациони програми се заснивају на садржају ММФ-овог условљавања, степену флексибилности и адаптивности која је уговорена у прихваћеном условљавању и концентрацији на ограничење на домаће кредите као кључном елементу ММФ-а. Анализа огромне већине програма спроведених у шездесетим, седамдесетим и првој половини осамдесетих⁶⁾ је показала да је јачање платнобилансне позиције био неизбежан први циљ. Циљеви везани за инфлацију и раст су били секундарни, док расподела дохотка и богатства једва да је била истакнута у оквиру поменутих циљева. Анализом истог узорка од стране ММФ-овог особља утврђено је да су основни узроци платнобилансних тешкоћа ефекти експанзивне политике на страни тражње и други аспекти домаћег управљања. Егзогеним факторима је дата много мања важност.

Што се тиче садржаја ММФ-ових програма подршке идентификују се три компоненте:

- 1) Предуслови (представљено само у неким случајевима);
- 2) Критеријуми о перформансама;
- 3) Други елементи.

Критеријуми о перформансама формирају чврсту основу програма и неизбежно укључују ограничења на кредите домаћих банака укупно (који се дају како влади, тако и јавном сектору). Други елементи програма могу бити бројни и у широком спектру (укључујући извештаје о фискалној и монетарној политици, надницама

6) Детаљније о овоме види код Killick, T. 1985. *The IMF and Stabilisation: Developing Country Experiences*. Gower House and Overseas Development Institute. Brookfield.

и ценама, ефикасности јавног сектора, итд.), али сви ови елементи нису обавезни.

Прилагођавање девизног курса је чинило половину примењених програма у последње две декаде. Либерализација трговине и плаћања је такође била у неким случајевима елемент програма. Међутим, постоје стандардне клаузуле које обавезују земљу зајмопримаоца да се одупре увођењу нових, или интензивирању постојећих, девизних контрола.

Фондова званична политика је да прилагоди условљавање условима конкретне земље, при томе задржавајући једнообразност третмана међу земљама. Чини се да већина оптужби да постоји стереотип ММФ-овог пакета који се примењује у свим земљама није одржива.

Што се тиче једнообразности пакета мера који се примењује међу земљама, тврди се да Фонд није у могућности да ово у већој мери постигне због ефективног лобирања од стране неких земаља у Извршном одбору. При томе, највећи губитници су земље са недостатком по питању важности геополитичког положаја. Што се тиче, рецимо, проблема који су настали после нафтних шокова, утврђено је да је Фонд препознао импликације велике глобалне неравнотеже на дефиците појединих земаља и своју сопствену улогу у свему томе. Одговорио је тако што им је повећао моћ задуживања, створио нове олакшице или проширио постојеће и допустио делимично омекшавање политике условљавања. Ипак, утврђено је да је ММФ тешко мењао садржај његових програма како би се прилагодио измењеној форми прилагођавања које се захтевало као одговор на егзогено генерисане платнобилансне дефиците. Тип платнобилансне неравнотеже са којом се Фонд суочио са земљама у развоју, увозницама нафте током раних осамдесетих, указао је на неопходност измена у структури производње и тражње. Фонду је, међутим, било тешко да преокрене садржај условљавања у овом смеру. Монетарни приступ платном билансу, иако је дао велики допринос разумевању, представљао је предмет бројних ограничења и критика.

Резултати политике ММФ-а

На уопштеном нивоу, платнобилансни дефицити у земљама у развоју који су уследили након два нафтна шока представљали су велики изазов за Фонд. Традиционално, ММФ-ови програми подр-

шке су били краткорочни, креирани да се изборе са неравнотежама које су резултат вишка агрегатне тражње. Након 1974, у све већој мери се прихвата становиште да извор платнобилансног дефицита могу бити примарно егзогени фактори, пре него промашаји у вођењу домаће политике. Разлика између ова два извора неравнотеже није баш тако јасна, пошто промашај у смислу непредузимања корективне акције, чак и када је узрок примарно екстерни, мора да се квалификује као лоше управљање. Билокако, после нафтних шокова природа платнобиланских проблема земаља и односа ММФ-а према њима се променила. Величина неравнотеже, ограничене могућности његовог финансирања и природа погоршавања односа размене (која није привремена) сугеришу да би временски хоризонт спровођења прилагођавања реално очекујући могао бити дужи него раније и да ефикасно прилагођавање због измењеног међународног окружења мора имати структурну димензију.

Ипак, углавном се тврди да су неке владе земаља у развоју биле споре у одговарајућим, барем делимично, иреверзибилним реакцијама на погоршавање у њиховим односима размене до којег је дошло због два нафтна шока и светске рецесије у раним осамдесетим. Неки су одреаговали неадекватно на ове екстерне шокове, делимично због одбојности да посвете довољно пажње економској стабилизацији као циљу вођења макроекономске политике. Екстерни узрок платнобиланских тешкоћа не уклања потребу за одговарајућим домаћим прилагођавањем. Када се једном утврди недостатак девизних резерви као обавезно ограничење економског развоја, тада се очекује креирање политике која би се изборила са овим ограничењем као део напора усмерених ка развоју. Ту се истиче важност избегавања претеране фискалне и монетарне експанзије, веће коришћење ценовног механизма и склоност ка активnoj политици девизног курса.

Посебан изазов за ММФ су представљале привреде у транзицији које су већином током 90-их напуштале централну планску привреду и прилагођавале се на услове тржишне економије. Ту је додатно истакнут значај структурних ефеката на страни понуде.

Из свега овога заједно се може констатовати да су осамдесете и деведесете биле обележене значајним променама у међународној економији. Могућности екстерног финансирања су полако слабиле за многе земље и као резултат тога ММФ-ово позајмљивање је изузетно скочило током касних осамдесетих и почетком деведесетих.

Штавише, услови по којима су земље чланице позајмљивале од ММФ-а су по историјским стандардима били необично слаби: фискалне и екстерне неравнотеже су биле велике; производња је често била у паду; инфлација је често била висока. У већини земаља, ове слабости нису биле једноставно цикличне, већ су резултирале из дубоко укоревених структурних поремећаја. Ове околности су поставиле озбиљан изазов за дизајнирање »политике условљавања«. Условљавање је морало да буде разрађено у односу на традиционално ослањање на ограничење на страни тражње.

Из овога је ММФ извукао две поуке:

- политика на страни понуде са циљем да се учврсти раст постаје важан део условљавања;
- условљавање почиње више да се фокусира на одрживост политике на средњи рок (не само на кратак рок).

Ова питања су испитана од стране ММФ-а⁷⁾ и закључено је да је концептуални приступ дизајнирању програма прилагођавања био здрав, да се већина земаља држала зацртаног програма у разумној мери и да се већина аспеката макроекономских перформанси побољшала. Ипак, највећи добици су били на екстерном плану, развој кључних домаћих таргета – инфлације, инвестиција и раста – био је мање импресиван.

Економски услови при постављању споразума су, скоро без изузетака, били поразни. Већина земља је подносила дубоке проблеме – велике институционалне слабости, фискалну недисциплину и слабу екстерну конкурентност. У таквим околностима, многе земље су биле гурнуте у кризу изненадним спољним поремећајима, као што је погоршање у трговинским односима. Друге земље су се суочавале са постепеним погоршавањем екстерних рачуна, ерозијом екстерних резерви, успоравањем раста, недовољном штедњом и инвестицијама и порастом инфлације. Типично, први одговор је био позајмљивање у иностранству, без покушаја суочавања са поменутиим проблемима. Земље су обично гледале на ММФ као на подршку последњег извора помоћи⁸⁾.

7) Испитано је условљавање 45 уговора о позајмљивању одобрених између 1988. и 1991. за 36 средње развијених земаља у студији: IMF Study. 1995. »IMF Conditionality Review: Experience Under Stand-By and Extended Arrangements, Part II: Background Papers«. IMF Occasional Paper. Washington. No. 129.

8) lender of last resort

Резултати већине студија⁹⁾ показују да је највећи добитак концептуалног приступа током 90-их на екстерном плану. За земље које су се суочиле са знатном задуженошћу и укореењеним структурним дисторзијама, пре него цикличним слабостима платног биланса, заснивање програма само на ограничењу тражње би захтевало неприхватљиво дубоку депресију. Самим тим, политика на страни понуде којој је циљ да подржи раст – као што је смањење владине улоге у привреди и отварање привреде ка међународној конкуренцији – постаје важан део условљавања. Стратегија којом би требало да се суочи са макроекономским неравнотежама има три елемента:

1. Усмеравање на домаћу тражњу путем фискалних и кредитних ограничења;
2. Примена структурних реформи како би дошло до позитивног ефекта на страни понуде и како би се побољшала ефикасност коришћења ресурса;
3. Обезбеђење међународне финансијске подршке програму (често да би се регулисала екстерна неравнотежа).

Степен ослањања на сваки од ових елемената треба прилагодити специфичностима сваке земље појединачно. Рецимо таргетиране промене у свим дефицитима су израженије код земаља са већом стартном неравнотежом.

Иако су све земље имале заједничка оштра екстерна финансијска ограничења, почетни услови су варирали по земљама. У земљама које су тек почињале процес прилагођавања, екстерне тешкоће су све чешће одражавале неравнотежу између онога што је апсорбовано и онога што је произведено. У многим латиноамеричким и источноевропским земљама превелика тражња у односу на понуду довела је до високе инфлације, али је у многим азијским и афричким земљама инфлација била ниска. Централноевропске земље су увеле нову димензију у традиционалну различитост иницијалних услова: генерално, њихова потреба за (и обавезивање према) структурним реформама је далеко превазилазила друге земље. У исто време, колапс њихових главних извозних тржишта и погоршавање у њиховим односима размене учинили су да прилагођавање изгледа обесхрабрује.

9) Schadler S, "How Successful Are IMF-Supported Adjustment Programs?", *Finance and Development*, IMF. Washington, 1996.

У многим земљама макроекономске перформансе су се побољшале током спровођења споразума, док се у другим то десило нешто касније. Као што је напоменуто, у највећем броју земаља платнобилансне кризе су брзо решаване, док су девизне резерве скочиле на стабилан ниво. Исто тако, развој у домаћој привреди је био много мање успешан. У неким земљама инфлација се задржала на умерено високом нивоу (са којим су и стартовали у програм), док се у неким земљама (примери: Мађарска, Румунија) инфлација чак и убрзала. При томе, ни једна земља није успела да се пребаци на пут убрзаног раста. Што је још горе, само неколико земаља се суочило са повећањем укупних инвестиција као дела БДП-а. Са светлије стране гледано, приватне инвестиционе стопе су скочиле (у просеку), док су инвестиционе стопе у јавном сектору пале, а продуктивност инвестиција (мерена путем рачица додатног капитала према производњи) је порасла.

Критички осврт на програме ММФ-а

Генерално, може се рећи да је савремени приступ ММФ-а заснован на три поменута крака био одговарајући. Приступ је, заиста, ставио већи нагласак на постизање платнобилансних циљева, али то је било неизбежно у светлу ограниченог приступа екстерним изворима и генерално поразним плантобилансним проблемима које су и довеле земље пред врата ММФ-а. Изгледа да је већина програма ишла ка остварењу ових циљева са осећањем реализације коначног циља економске политике – побољшања животног стандарда путем остварења виших стопа раста. Подржавање одрживог раста је неизбежан процес отезања који захтева стабилну подршку осетљивим политикама на дуги рок. Самим тим, многи програми су успели да обезбеде тренутно побољшање екстерних финансија, као део процеса стварања услова за већу дугорочну ефикасност, штедњу, инвестиције и раст.

Ипак, показале су се области где је креирање програма могло бити ојачано. Генерално, програми би имали користи, уколико прикупљање података то дозволи, од свебухватних средњорочних сценарија који би детаљно објаснили конзистентност средњорочних циљева за штедњу, инвестиције, временску динамику дугова и текући део платног биланса. То би помогло да се одреди адекватност фискалног прилагођавања, реалистични циљеви везани за инвестиције и раст, и потреба за структурним реформама како

би се креирало окружење атрактивно за инвестиције. Што се тиче финансијске политике, епизоде врло високих реалних каматних стопа потцртале су важност банкарских реформи и адекватног фискалног прилагођавања како би се избегло превелико ослањање на кредитна ограничења, обуздала тражња и контролисала инфлација. Све већи број земаља којима је дезинфлација важан циљ наводи на закључак да више пажње треба поклонити ослањању на номинално сидро у сваком програму. У многим околностима, девизни курс се показао као најбољи за ту улогу, иако су чврсти монетарни оперативни циљеви корисни када постоје неизвесности око равнотежног реалног девизног курса. Коначно, програми би требало да се прошире од структурних промена у девизном систему, трговини и финансијском систему, и да укључе и тржиште рада, пореску политику и финансије јавних предузећа.

Често се предлаже да се путем фискалне политике може побољшати способност власти у земљама у развоју да контролишу инфлацију и платнобилансни дефицит. Ефективније скупљање пореских прихода би помогло да се успори раст фискалног дефицита, креирања новца и самогенерисане инфлације. Придржавање структурног буџетског планирања током четири до пет година олакшаће властима повећање пореских стопа, прошириће пореску основицу, побољшаће прикупљање прихода, и индексираће номиналну вредност одређених пореза за инфлацију, тако да ће се проширити реални порески приходи и ојачати веза пореског система са инвестицијама када се приходи повећају.

Стабилизациони ефекти се могу средњорочно побољшати путем примене флексибилније политике каматних стопа која би дозволила пораст номиналних каматних стопа на организованом тржишту новца како би оне реално биле позитивне. Предлаже се да ће више реалне каматне стопе охрабрити коришћење операција на отвореном тржишту, што представља мање експанзиван метод финансирања фискалног дефицита него штампање новца. Ако се због пораста каматних стопа институционализује већа штедња, ти депозити ће проширити компоненте монетарне базе над којима власт има највећу контролу – кредите централне банке комерцијалним банкама.

У приватном сектору, финансијска реформа може да произведе већи вишак штедње, осим уколико нема довољно профитабилних инвестиционих могућности које би апсорбовале повећани износ

мобилизоване штедње. Док се дефицит јавног сектора мора стабилизovati фискалном политиком која треба да помири суфицит и дефицит у приватном, јавном и трговинском сектору, често се истиче да политика финансијске либерализације може много олакшати овај процес помирења, без смањења укупних инвестиција.

Као додатак фискалној, финансијској и монетарној политици које покушавају да обнове равнотежу агрегатне понуде и агрегатне тражње, потребан је широк спектар мера политике како би се олакшао инфлациони притисак у кључним секторима, изменили увозни и извозни коефицијенти дате земље, и охрабриле инвестиције током рецесије. Када тражња превазилази понуду, агрегатно или у кључним секторима, утицај домаће политике ће бити ограничен:

- 1) периодом у коме се треба постићи стабилизација;
- 2) нагласком коју власти стављају на стабилизацију;
- 3) доступношћу кредита из иностранства;
- 4) политичким условима.

ММФ и друге међународне институције инсистирају на слободној трговини и либерализацији тржишта капитала. Напредне земље света изградиле су своју привреду уз подршку мудре и селективне заштите бар неких од својих индустријских грана. С друге стране, сад се инсистира на политици брзе либерализације трговине у недовољно развијеним земљама. «Приморавати земљу у развоју да се отвори за увозне производе који ће конкурисати истоврсним производима неких од домаћих индустрија опасно рањивих на конкуренцију одговарајућих индустрија других земаља – може имати и социјално и економски катастрофалне последице»¹⁰. Што се тиче слободног кретања капитала, европске земље су све до седамдесетих година 20. века забрањивале његов слободан ток; сад се опет инсистира на слободном тржишту капитала на глобалном нивоу. При том се не води рачуна о томе да нагли «прилив и одлив ‘врућег’ новца у земљу и из ње, што тако често следи након либерализације тржишта капитала, оставља пустош за собом»¹¹...« ... не само да је ММФ наметао политике либерализације које су водиле у кризе, већ је то рађено чак иако је постојало врло мало дока-

10) Штиглиц, Ц., Противречности глобализације, SBM-x, Београд, стр. 30

11) Исто, стр. 30.

за да би те политике могле промовисати раст, али је постојало мноштво доказа да су земљама у развоју наметнуле огромне ризике¹²⁾.

ММФ-ови програми прилагођавања могу имати значајне импликације за званичне интервенције земаља са флексибилним режимима девизног курса. У многим програмима, оперативни циљеви су постављени на нето девизним резервама, што лимитира капацитет централне банке да прода девизе. У ствари, ММФ-ови програми често дају савете властима да ограниче своје интервенције на смиривање колебљивости девизног курса. У многим ММФ-овим програмима се зато препоручује акумулирање резерви, путем постепеног повећања таргета на нето девизне резерве, што ствара асиметрију у девизном курсу и политикама интервенције.

Може се поставити питање ефективности толиког повећања девизних резерви, док је опортунитетни трошак тога више него очигледан.

»Управо због тога је изазов за многе земље са ММФ-овим програмима подршке да акумулирају резерве како би задовољиле постављене оперативне циљеве износа нето девизних резерви и при томе минимизирали утицај интервенција ради очувања стабилности националне валуте¹³⁾. Интервенције којима би се смирило »тржиште у хаосу« и ублажила колебљивост девиза треба да буду ретке и да буду оправдане посебним истраживањима. »Тржиште у хаосу« је тешко детектовати и не треба га користити као изговор за интервенцију у одбрани одређеног нивоа девизног курса.

»Једна од значајних разлика између идеологије и науке јесте да наука признаје ограничења онога што човек зна. Неизвесност увек постоји; у ММФ-у, насупрот томе, никада не воле да дискутују о неизвесностима везаним за политике које препоручују, већ више воле да пројектују слику о својој непогрешивости¹⁴⁾.

КРИЗА ДЕМОКРАТИЈЕ

На основу горе изнетих ставова може се закључити да је данашња демократија у оквирима светског продора неолиберализма

12) Исто, стр. 111.

13) Canales-Kriljenko, J.I., Guimaraes, R., Ishii, S., Karacadag, C. 2003. "Riding the Tiger – How central banks in developing countries can best intervene in volatile foreign exchange markets". *Finance & Development*. IMF. Vol. 40, No 3, str. 30.

14) Штиглиц, Џ. *Противречности глобализације*, SBM-х. Београд, стр. 240.

угрожена, односно да су неолиберални поредак и демократија дошли у сукоб. Овакав закључак илуструје и став истакнутог теоретичара Шелдона Волина (Sheldon Wolin): „На почетку новог миленијума, наилазимо на врло јак контраст између политике корпоративне државе и циљева демократске политике, а ипак изгледа да не постоји раширена свест о кризи.”¹⁵⁾

Проблем, како даље наводи Волин, најпре лежи у првобитној претпоставци да ће се капитализам и демократија складно развијати, односно да ће јачати једно друго. Овако нешто било је међутим могуће све док је капитализам био поистовећиван са индивидуалном приватном својином, а не и циновским мултинационалним корпорацијама, односно крупним капиталом.¹⁶⁾

Неолиберални капитализам, као систем у коме је све подређено профиту, постао је тако главни фактор кризе легитимитета либералне демократије сводећи је на пуку процедуру. Неолибералном моделу економије управо одговара модел демократије редуковане на процедуру, па се тако може рећи да је управо неолиберални капитализам тај који својом логиком маргинализује демократију.

Демократија тако постаје маска, односно манипулативни појам помоћу ког се прикрива диктатура капитала, односно међународних финансијских институција и транснационалних корпорација, иако би она по свом нормативном појму требало да буде нешто суштински супротно у односу на диктатуру. У име демократије и људских права најмоћније државе Запада које важе за демократске врше потчињавање слабих држава у циљу испуњења својих стратешких интереса. Ово показује да је демократска претензија такозваних демократских држава, на челу са Америком, ипак само хипокризија.

Криза легитимитета данашњих демократија указује на поражавајућу чињеницу да је владавина народа само фикција и да је већина производ новца, организације и медија. Као што је још Гебелс добро уочио – јавно мњење не постоји, оно се ствара. Услед овако ослабљене везе између власти и грађана, доношење закона постаје подложно утицају организованих партикуларних интереса.

15) Шелдон Волин, *Политика и визија*, Филип Вишњић, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 751.

16) Види: Шелдон Волин, *Политика и визија*, Филип Вишњић, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 751.

На основу ових теоријских разматрања, као и мноштва емпиријских индикатора, може се рећи да данашњи преовлађујући неолиберални поредак одликује потчињеност профиту, а да су политичка слобода и принцип поделе и узајамне контроле власти у другом плану. Систем неолибералног капитализма свесно ставља у други план, ако не и потискује, конститутивне елементе либерализма који представљају цивилизацијско достигнуће.

Visnja Stancic, Zoran Grubisic

NEOLIBERALISM AND IMF CONDITIONAL POLICY

Summary

In this paper the authors firstly analyzed the concept of neoliberalism, which is today prevailing economical and political doctrine and the set of values. Due to this fact, neoliberalism is an intriguing concept of political theory and practice. Afterwards, formation and development of neoliberal system are elaborated. Difference between liberalism and neoliberalism is demonstrated. The authors show that in neoliberal capitalism politics and democracy institutions are primarily subordinated to profit. Such neoliberal strategy is illustrated by conditional policy of the IMF. Therefore, this conditional policy is being analyzed and criticized regarding its goals and results. On the basis of theoretical analysis and empirical researches the authors indicate crisis of democratic legitimacy and the contrast between corporate state and goals of democratic policy.

Key words: liberalism, neoliberalism, democracy, profit, capitalism, IMF, conditional policy.

ЛИТЕРАТУРА

- Baldacci, E., Clements, B., Gupta, S., “Using Fiscal Policy to Spur Growth – When reducing fiscal deficits makes sense for low-income countries”, *Finance & Development*. IMF. Vol. 40, No 4, 2003.
- Blanchard, O., Das, M., Faruquee, H., The Initial Impact of the Crisis on Emerging Market Countries, Washington, International Monetary Fund, 2010.
- Calvo, G.A., Vegh, C.A. “Inflation Stabilization and Balance of Payments Crises in Developing Countries”. Paper has been prepared for publication in the Handbook of Macroeconomics. North Holland, 1998.
- Canales-Kriljenko, J.I., Guimaraes, R., Ishii, S., Karacadag, C., “Riding the Tiger – How central banks in developing countries can best interve-

- ne in volatile foreign exchange markets”, *Finance & Development*. IMF. Vol. 40, No 3, 2003, str. 30.
- Clements, B., Bhattacharya, R., Nguyen, T.Q. »External Debt, Public Investment and Growth in Low-Income Countries«. *IMF Working Paper*. IMF. Washington. WP/03/249, 2003.
 - Грубишић, Зоран, „Макроекономска стабилизација и структурне реформе – одрживост фискалног прилагођавања“, *Економист*, вол. 41, бр. 1, Савез економиста Србије и Црне Горе, Београд, 2005, с. 178-190.
 - IMF Study. »IMF Conditionality Review: Experience Under Stand-By and Extended Arrangements, Part II: Background Papers«. *IMF Occasional Paper*. Washington. No. 129, 1995.
 - *IMF World Economic Outlook: Rebalancing Growth*, Washington, D.C.: IMF, 2010 (a).
 - IMF. *IMF proposes 'green fund' for climate change financing*, IMF Survey online, 2010(b). www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2010/NEW013010A.htm
 - Killick, T., *The IMF and Stabilisation: Developing Country Experiences*. Gower House and Overseas Development Institute. Brookfield, 1985.
 - Krugman, P., Obstfeld, M., *International Economics: Theory and Policy*. Addison-Wesley, Int., 2003.
 - Ortiz, G., “Latin America and the Washington Consensus – Overcoming Reform Fatigue”, *Finance & Development*. IMF. Vol. 40, No 3, 2003.
 - Pattillo, C., Poirson, H., Ricci, L., «External Debt and Growth». *IMF Working Paper*. International Monetary Fund. Washington. WP/02/69, 2002.
 - Polak, J.J. “The IMF Monetary Model, A Hardy Perennial”. *Finance & Development*. IMF. Vol. 34, No 4, 1997.
 - Schadler, S. “How Successful Are IMF-Supported Adjustment Programs?”, *Finance & Development*. IMF. Vol. 33, No 2, 1996.
 - Стиглиц, Џ., *Противречности глобализације*, SBM-x. Београд, 2002.
 - Станчић, Вишња, „Либерализам и демократија: сличности и разлике“, *Политичка ревија*, 2/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
 - Стојадиновић, Миша, Матић, Петар, „Либерални национализам – у потрази за изгубљеним идентитетом“, *Политичка ревија*, 1/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
 - Тодоровић, Јелена, „Србија и политика условљавања ЕУ“, *Политичка ревија*, вол. 10, 2/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
 - Видојевић, Зоран, *Демократија на заласку*, Службени гласник, Институт друштвених наука, Београд, 2010.
 - Видојевић, Зоран, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Институт друштвених наука, Београд, 1997.

- Видојевић, Зоран, *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2005.
- Вукчевић, Дејана, „Допринос либералне теорије међувладиних односа у изучавању процеса европске интеграције“, *Политичка ревија*, вол. 10, 1/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Волин, Шелдон, *Политика и визија*, Филип Вишњић, Службени гласник, Београд, 2007.

Resume

In this paper the authors wanted to underline difference between liberalism and neoliberalism, by showing that in the system of neoliberalism, unlike in liberalism, all institutions, political freedom and democracy are subordinated to profit. Also, it is shown that neoliberal model is illustrated by conditional policy of the IMF. On the basis of theoretical analysis and research critical opinion of the IMF programmes is given. Programmes achieved some results on external position, but neoliberal concept of the IMF caused very limited results on internal balance. It is primarily due to inadequate structure of the economy, and therefore lack of possibility to achieve sustainable economic growth.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

279

Драган М. Новаковић

ИСЛАМСКА ЕСХАТОЛОГИЈА

307

Дарко Гавриловић

ОДНОС ЈУГОСЛОВЕНСТВА И СРПСТВА:
ИДЕОЛОШКА МАТРИЦА СВЕТОЗАРА
ПРИБИЋЕВИЋА У ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

333

Велизар Антић

МИЛОВА РАЗМИШЉАЊА О ПРЕДСТАВНИЧКОЈ
ВЛАДИ

357

Урош В. Шуваковић

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И НЕВЛАДИНЕ
ОРГАНИЗАЦИЈЕ ИЛИ О ПРОБЛЕМУ ПОЛИТИЧКЕ
РЕПРЕЗЕНТАЦИЈЕ У ГЛОБАЛНОМ ДОБУ

Владимир М. Николић, Дејан Миленковић, Татјана Танасковић

ИСТРАЖИВАЊЕ ОРГАНИЗАЦИОНИХ НАУКА У
ПЕРИОДУ ПОСТМОДЕРНЕ

*Драган М. Новаковић**
Министарство вера и дијаспоре, Београд

ИСЛАМСКА ЕСХАТОЛОГИЈА

Сажетак

Представљено је вишеструко сложено и научној и стручној јавности недовољно познато питање исламске есхатологије. Настојећи да се тај проблем што прецизније и објективније размотри успостављена је одређена временска вертикала на чијем почетку је сахрана као последица смрти и начин на који се обавља тај важни обред. Затим је објашњен берзах као време проведено у гробу до поновног оживљавања током кога се душа одваја од тела и врше предвиђена испитивања. Размотрени су различити велики и мали предзнаци Судњег дана, који треба да подстакну вернике на појачано вршење добрих дела и усклађивање свих сегмената живота са нормама вере. Наговештени догађаји представљају непоновљиву прилику и неверницима да прихватајући исламске истине промене понашање и омогуће спасење. Комплетан процес завршава се Судњим даном обележеним различитим и сложеним искушењима, оживљавањем мртвих, детаљним испитивањем свих дела учињених током земалског живота и праћеним од анђела, њиховим мерењем на посебној ваги и преласком преко ћуприје, која води у рај или пакао. Величанствени описи рајских уживања и застрашујуће страхоте пакла назначене у Курану, а детаљно развијене у хадисима посланика Мухамеда, на појединачном нивоу представљају стални и универзални подстицај исламским верницима да остану на правом путу, док ситуирањем у глобални контекст треба да допринесу ширењу вере намењене

* Виши научни сарадник

свим људима света и ојачају спремност на додатна прегнућа захтевана од верског или државног вођства.

Кључне речи: Исламска есхатологија, ислам, сахрана, берзах, предзнаци, Судњи дан, верници.

Исламска теологија садржи потпуна објашњења болести, смрти, сахране и загробног живота, тако да одбацује сва настојања о могућем лаицизирању неких од тих обреда и њиховом вршењу изван верске заједнице. Муслиманима се препоручује да редовно обилазе болесне људе, јер тим чином показују солидарност, спремност на помоћ и поштовање особе која је у невољи. Препоручљиво је тешко болесну особу подсећати на смрт и указивати на потребу да током преосталог живота учини што више добрих дела, јер „живот после смрти је у ствари прави живот“.¹⁾ Извесно приближавање смрти обавезује присутне да болесника подстичу на што чешће изговарање основне вероисповедне формулу, изврше окретање према Каби и положи да лежи на десној страни. Тешко стање болести оправдава одлуку о постављању умирућег у положај који му највише одговара. Наступањем смрти покојнику се повезују вилице, заклопе очи и покрије тело.²⁾

САХРАНА

Припреме за сахрану почињу од тренутка када се на сигуран начин утврди да је наступила смрт. Најближој родбини дозвољено је плакање, из строгу забрану повишавања гласа и нарицања. Породица није обавезна да обезбеђује послужење за посетиоце који дођу да изразе саучешће. Уважавајући тешку ситуацију домаћинства у коме се десио смртни случај, комшије припремају и доносе храну ожалошћенима: „Обавезно носе по кило кахве и килограм шећера ‘коцке’, као и по једну ‘штеку’ цигарета. Богатији пријатељи, као и ближа родбина носе најпотребније намирнице, умјешене пите, као и другу спремљену храну за породицу умрлог и за пријатеље и познанике који су пристигли из удаљенијих мјеста, а

1) Али Аттантави, *Опћи приказ исламске вјере (вјеровање – акаида)*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ, Сарајево, 1996, стр. 68.

2) Искрени верник дужан је да верује у загробни живот: „Захваљујући вјеровању у Ахирет наш живот добија свој узвишени циљ и дубоки смисао, а тај се циљ и смисао остварује чињењем позитивних, а чувањем од забрањених дјела, постизањем разних вриједности и квалитета, а одстрањивањем свих недостатака штетних по тијело, по вјеру, по достојанство, по разум и по имовину“, Абдул Мецид Ез-Зиндани, *Ел – иман исламско вјеровање*, Исламска заједница, Штутгарт, 2001, стр. 102.

ожалашћена породица им не може припремити храну”.³⁾ Опремање умрлог, умотавање у ћефине, клањање ценазе и сахрана, спадају у колективну обавезу муслимана према свом члану. Учесници у тим активностима заслужују посебан севап и њихова дела биће правилно вреднована на Судњем дану. Ратник који погине на бојном пољу – шехид укопава се у затеченој одећи, али се исламски правници разилазе у тумачењу обавезности клањања ценазе.⁴⁾

Умрла особа постави се на уздигнуто место и ослободи одеће. После темељног чишћења преминулом се узима класични абдест, а затим се купа три или четири пута почињући са десне стране, уз обавезу да се на крају употребе сапун или камфор. Тело се осуши чистим убрусом и пажљиво стави у намирисане ћефине – мушкарац у три, а жена у пет. Препоручује се да ћефини буду бели и чисти чиме се искључује употреба свиле и других скупоцених материјала. Издаци за опремање намирују се из имовине умрлог, а уколико је нема, трошкове сноси особа којој је била утврђена обавеза издржавања. Прописано је да умрлу жену може купати само особа истог пола, али је дозвољено да муж огасули супругу и жена мужа. Особа задужена да купа умрле мора бити побожна и од ње се захтева да не износи детаље које је видела током обављања обреда, јер супротно поступање умањује награду прописану од Алаха за вршење те одговорне дужности. Пожељно је обављање купања умрлих на добровољној основи и бесплатно, али је то специфично занимање у већини исламских држава професионализовано и подразумева плаћање прописане суме новца.

Дозвољено је ценазу умрлом клањати у џамији, али пракса показује да се тај обред најчешће врши изван верског објекта. Преминулог до гробног места носе четири човека мењајући место на сваких четрдесет корака. Погребна колона иде убрзано водећи рачуна да се умрли не тресе у табу. Дубина ископаног гроба треба да буде најмање колико половина људског стаса.⁵⁾ Изговарајући речи из Бисмиле остаци умрлог постављају се на десну страну и обавезно у правцу Кабе. Гробно место покрива се даскама и затрпава земљом, а затим се умрлом проучи пригодна дова са молбом

3) Хасан Хаџић, „Обичаји код ценазе у Санџаку“ II, *Глас ислама*, Нови Пазар, бр. 99, фебруар, 2005, стр. 24.

4) Aneela Sultana, „Taliban or Terrorist? Some Reflections on Talibans Ideology“, *Politics and Religion*, Center for Study of Religion and Religious Tolerance, No. 1/2009, pp. 7-24.

5) Изет Машовић, *101 дерс*, Мешихат Исламске заједнице Санџака, Издавачка дјелатност, ИЛМ, Нови Пазар, 2010, стр. 84-86.

Алаху да га учврсти у вери и добро припреми за кабурска испитивања. Уколико до смрти наступи на мору, умрли се умота у ћефине и после проучене дове тело баца у воду. Дозвољено је самоубицу као великог грешника купати и упоковати уз стандардну ценазу. Умрлом новорођенчету, које је показивало знаке живота, надева се име, купа и клања ценаза. Откопавање гроба није дозвољено, као ни сахрана новог покојника, док кости претходника потпуно не иструну и постану део земље. Мушкарцима је омогућено да посећују гробље, јер тим чином учвршћују веру и врше припреме за живот у будућем свету. Поједини правници сматрају да и жене имају право да одлазе на гробље, али постоји општа сагласност да је претеривање строго забрањено. Приступом гробу посетилац се окреће лицу умрлог и проучава пригодну дову. Верницима се препоручује стриктно придржавање прописаних обичаја и не дозвољава њихова измена: „Забрањено је (харам) поред кабура упражњавати неисламске поступке као што је: нарицање, дозивање умрлог или тражење помоћи од њега. Умрлом ће користити добра дијела која је он урадио док је био жив и она дјела којима је био узрочник, у складу с ријечима Вјеровјесника: ‘Када човјек умре, престају његова дјела, осим у три случаја: тајна садака, наука којом се користи или дова коју му учини добро одгојено дијете’”.⁶⁾

Полазећи од Куранског ајета да Алах узима душе у часу смрти, исламска теологија прецизно дефинише људски крај на земљи: “Смрт је када душа напушта тијело, када прелази у живот у берзаху, а када се земљано тијело враћа свом прапочетку из којег је настао. Изласком душе из тијела престаје рад било којег органа у људском тијелу у свакој ћелији, као што се распрсну састојци сваке ћелије и помијешају тјелесне твари једна с другом. Тијело прелази у стање укочености у којем не осјећа, не расте, не храни се, не покреће се, не дише, не размишља, нити било што ради. Смрт је најсличнија сну, једино што је у сну тијело повезано с душом, а код смрти она се у потпуности одваја од тијела”.⁷⁾ Дужност је сваког човека да прихвати чињеницу о неизбежности смрти и право-времено се припреми за тај чин. Медицинском негом и употребом савремених лекова смрт се може за извесно време одложити, али и то се чини са дозволом Алаха, који је омогућио производњу меди-

6) Група аутора, *Исламско знање*, штампано под покровитељством саудијског краља Фахда, Сарајево, 2001, стр. 208.

7) Абдул Мешид Ез-Зиндани, *Једноћа створитеља*, штампано под покровитељством саудијског краља Фахда, Сарајево, 2001, стр. 123.

камената и у сваком појединачном случају прецизно одредио крај њиховог деловања.

БЕРЗАХ

Према Курану и бројним хадисима посланика Мухамеда, време између смрти и поновног оживљавања назива се берзах, који започиње одвајањем душе од тела.⁸⁾ Умрлом човеку Алах шаље мелеке смрти да преузму душу, с тим да је прописани поступак потпуно различит за оданог муслимана и неверника: „Муслиман вјерује да његова срећа у животу, и на овоме и ономе свијету, зависи од тога колико ји и како одгојио и очистио своју душу, јер ако је она покварена, прљава и неваљала, ни он неће бити сретан“.⁹⁾ Искреном и побожном вернику долазе мелеци Мункир и Некир светлих лица, обучени у рајску одећу и обдарени непоновљивим мирисима. Душа напушта тело веома лако и мелеци је прихватају и постављају у ђефине и мирисе. Затим се уздиже до седмог неба и прима Алахову наредбу о упису у књигу великана и поновном враћању на земљу и спајању са телом. Наведени процес траје веома кратко, тако да умрли чује кораке људи који после укопа одлазе са гробља. Постављајући покојника у седећи положај мелеци започињу испитивање ради добијања признања да је његов господар Алах, вера ислам и Мухамед посланик. Добивши позитиван одговор и потврду да су веровања произашла из читања Курана и поштовања других норми религије, са неба ће се чути глас да је у питању исправан човек коме треба припремити место у отворити врата ценнета. Допреће изузетно пријатан мирис, гроб ће се проширити до неслућених размера, а придошли човек веселог изгледа оличаваће добра дела учињена током живота на земљи. Задовољан повољним исходом кабурских испитивања умрли ће пожелети брзи долазак Судњег дана који представља предуслов за одлазак у рај и поновни сусрет са родбином на земљи.¹⁰⁾

8) Сумња у наведени поступак није дозвољена: „Муслиман је потпуно убјеђен да су кабурска благодат, кабурска казна и испитивања два мелека у њему апсолутна истина“, Абдул Мецид Ез-Зиндани, наведено дело, Штутгарт, 2001, стр. 99.

9) Цавир ел-Цезаири Ебу-Бекр, *О правилима лијепог понашања и о нарави*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Краља Фахда“, Сарајево, 2001, стр. 22.

10) Поред проширивања гроба, поједини исламски аутори истичу да ће се кабур испунити зеленилом, да ће имати димензије докле поглед може да допре и да ће се дела претворити у лик човека, који ће умрлог обрадовати извесним рајем, Група аутора, наведено дело, Сарајево, 2001, стр. 133-134

Ситуација коју доживљава умрли неверник потпуно је друга-чија и карактерише се тешким и мучним одвајањем душе од тела које врше строги и мелеци црних лица. Испуштајући непријатан мирис отргнута душа смешта се на грубо платно и под строгом контролом почиње уздицање, али пре првог неба Алах шаље поруку да се изврши упис у књигу понижених и врати на земљу. После спајања душе са телом постављају се стандардна питања, али неверник остаје упоран у ставу да Алах није његов господар, да не припада исламу и да није обавештен о посланику упућеном свим народима. Снажни глас са неба одговориће да се припреми место у цехеннему, а испитивани ће осетити ватру и ужасан смрад. Гроб у који је положен стиснуће се тако снажно да ће умрлом кости пролазити једна поред друге. Појавиће се човек непријатног лика и страшног мириса који ће се представити као ружна дела чињена за живота. Затим наступа глув и нем човек који грешника једним ударцем маља претвара у прашину. Повраћен вољом Алаха у првобитно стање преминули ће пожелети одлагање Судњег дана као сигурног предзнака за одлазак у пакао.¹¹⁾

Одређеним искушењима у кабуру – гробу изложени су и верници и њихов интензитет зависи од дела која је умрли учинио током живота.¹²⁾ Образлажући тај став, више хадиса спецификује и ближе одређује поступке који директно доприносе тежини испитивања до којих ће доћи непосредно после смрти. Користећи различите прилике, посланик Мухамед прецизно је указао на седам дела и облика понашања чије учестало практиковање појачава загробне патње. Утврђеном градацијом на прво место постављени су људи који током живота нису благовремено уклањали нечистоћу од мокраће. Примерена кабурска искушења загарантована су и појединцима склоним сплеткарењу и оговарању других. Значајне тешкоће приликом полагања рачуна имаће људи који су упражњавали широко распрострањену особину претеривања. Иста судбина намењена је и особама које су током живота цениле лаж као пожељну и за понашање препоручљиву врлину. Одбацивање Курана и непоштовање прописаних упутстава, представља поуздан начин за приближавање припремљеним недаћама. Упражњавање простицуције као великог моралног зла биће праведно вредновано на Суд-

11) Мухаммед Нуајм Јасин, *Иман темељи-суштина-негација*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Краља Фахда“, Сарајево, 2000, стр. 63-94.

12) Мунир Гавранкапетановић, *Снагом вјере до савршенства душе*, Ријасет Исламске заједнице Босне и Херцеговине, Издавачки центар Ел-Калем, Сарајево, 2000, стр. 20-22.

њем дану, али прва казна за починиоце тог дела припремљена је у кабуру. Банкари и трговци и сви они који узимају камату морају бити спремни за строге санкције у животу после смрти.¹³⁾

Велики број хадиса из различитих периода потврђује да се душа у берзаху одваја и спаја са телом, да заједно с њим ужива и пати и да се коначно уједињавање обавља на Судњем дану: „И у рају и у паклу људима се придружују душе које је створио Бог“.¹⁴⁾ Зависно од улоге коју је појединац током живота имао за развој и укупну афирмацију ислама, одређује се и положај душе у берзаху. Душе веровесника и великана заузимају најузвишенији положај, али и између њих постоје одређене разлике у статусу. Потпуну слободу и привилегован положај имаће душе палих за веру – шехиди за које је предвиђено да бораве пред вратима ценнета у зеленом дворцу испод кога ће протицати река.¹⁵⁾ Узвишеним душама које су током живота на Земљи поштовале Алаха, биће омогућено дружење са себи сродним уколико испуњавају критеријуме о покорности Створитељу. Велике скупине душа остаће у кабуру, јер су њихови власници показивали одређене знаке охолости. Најгору судбину имаће земаљске душе за које није предвиђено уздизање, због неспремности да упознају Господара и прихвате његово учење. Душе блудника и блудница биће непрестано у пламену, а неке ће пливати крвавом реком и хранити се камењем. Укупни положај лакше ће се схватити уколико се зна да путују огромном брзином и да постоји поделе на слободне, зависне, небеске и земаљске душе. Према исламској теологији душе могу бити здраве, болесне, а за њих је предвиђен и бол, туга, патња и различита искушења, укључујући и хапшење.

ПРЕДЗНАЦИ СУДЊЕГ ДАНА

Период берзаха завршава се Судњим даном чији почетак одређује искључиво Алах, тако да на тај догађај не могу утицати по-

13) Салих Курди, *Исламске теме*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Краља Фахда“, Сарајево, 2000, стр. 38-41.

14) Метју Гордон, *Ислам*, Чигоја, Београд, 2001, стр. 45.

15) Annala Sultana, „Digging Islamic Roots of Jihad to Unveil the Truth“, *Politics and Religion*, Center for Study of Religion and Religious Tolerance, No. 2/2010, pp. 31-41. Мучеништво ради остваривања политичких циљева присутно је и у хиндуизму. Видети, Shanthikumar Hettiarachchi, „Tamil Tiger 'Martyrdom' in Sri Lanka: Faith in Suicide for Nationhood?“, *Politics and Religion*, Center for Study of Religion and Religious Tolerance, No. 2/2007, pp. 131-142.

јединци ма колико били значајни и моћни. Будући да је Судњи дан пресудан за све генерације људи, а посебно оне који тај тренутак дочекају на Земљи, Куран је прецизно утврдио велике предзнаке, док хадиси и сунет указују на значајан број малих наговештаја да се спрема долазак епохалних промена. Исламски теолози нису потпуно уверени у веродостојност малих предзнака због непоузданости преносилаца и реалне могућности да речи посланика нису правилно забележене. Независно од тих размимоилажења која су у основи формалног карактера, јер су поједине речи посланика уз занемарљиве измене само на различит начин интерпретиране, сматрамо да постоје оправдани разлози за представљање и тих доказа.

Посланик Мухамед јасно је назначио да је Судњи дан повезан са почетком дешавања различитих догађаја које људи нису могли замислити. Видевши те знаке сваки појединац дужан је да спомене Алаха и схвати да се одлучујући дан приближио. Отвориће се више рудника у којима ће експлоатацију вршити презрени људи и неверници. Сиромашни пастири изненада ће стећи огромно богатство и почети новац да улажу у изградњу екстремно високих и скупоцених зграда. Богатство ће постати свеопшта појава тако да верник неће знати у чију корист да удели зекат. Учестаће земљотреси и јачати њихов интензитет, а те процесе пратиће феномен брзог проласка времена. Камиле као основно средство за превоз људи и пренос робе више се неће користити, већ „велика седла” захваљујући којима ће заинтересовани брзо долазити до џамије. Дивље звери ће проговорити, а исту способност стећи ће и различити предмети. Грандиозни напредак науке биће праћен све већим одсуством вере у свести и понашању људи. Присутни у џамијама исцрпљиваће се свађама и неће успети да пронађу имама да их предводи на молитви, о чему проф, др Д. Танасковић каже следеће: „Судњем дану ће, како се верује, претходити раздобље крајњег безверја, изопачености и општег моралног посрну људског рода, што је 'опште место' укупне монотеистичке апокалиптике“.¹⁶⁾ Трговина ће достићи неслућене размере, али њен развој условиће кидане родбинских веза и лажна сведочења. Због прозирне одеће жене ће изгледати као голе, а такво понашање допринеће брисању разлика између полова. Непрестано ће се повећавати број жена, тако да ће размера бити педесет према један. Појачана употреба алкохола ин-

16) Дарко Танасковић, *Ислам догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008, стр. 91.

тензивираће најразличитије блудне радње и односе. Уместо деце људи ће са већим задовољством узгајати и у својим домовима држати псе. Штетно дејство општеприхваћене камате осетиће многи људи. Заменивши уобичајени поздрав, људи ће се једни другима обраћати клетвом. Појавиће се шејатан и наивним људима тумачити различите књиге тврдећи да се ради о Курану. Некада сложна и јединствена браћа исповедаће и практиковати различите вере. Многобројни људи умираће од брзе смрти, односно последица срчаног удара. Убиство ће постати нормална појава, а брат ће без видљивог разлога дићи руку на онога кога је иста мајка родила. Јединство муслиманске уме биће нарушено и тај процес пратиће појачано чињење различитих лоших дела и неприкладно опхођење према комшијама. Цихад се неће предузимати, а сабља као његов синоним остаће у корицама. Заноћивши као верник човек ће се пробудити као отпадник, а јачаће спремност да се вера и морал замене за световна уживања. Искушења и морална посрнућа подстаћи ће део Мухамедовог умета да свим средствима штити истину, чиме ће обезбедити задовољства у рају предвиђена за шехиде.¹⁷⁾ Настојања Јевреја да покоре муслимане неће имати успеха, јер ће Алах стати на страну праведних.

Пажљива анализа јасно показује разлоге због којих већина исламске уleme поклања значајну пажњу и признаје веродостојност наведених хадиса као поузданих сведочанстава да предстоји Судњи дан. Огромне промене до којих је дошло у свету после смрти посланика Мухамеда у великој мери потврђују његова предвиђања, тако да исламски верници могу лако закључити да се ради о јасним доказима пророчких наговештаја и сасвим извесном приближавању Судњег дана. Богата нафтна поља у арапским државама најчешће су под контролом странаца, односно неверника, а за главне послове ангажовани су стручњаци и радници са свих континената. Сиромашни бедуини који су се вековима прехрањивали гајењем камила и оваца, нагло су се обогатили и стечени новац улажу у изградњу пословног и стамбеног простора и луксузне производе. Поједине арапске државе, као што су Кувајт и Уједињени Арапски Емирати, потпуно су решиле проблем сиромаштва, тако да се прикупљени зекат усмерава сиромашним верницима у иностранству. Наговештена „велика седла” којима ће људи долазити до џамија

17) Видети шире, Абдулмахди Сахиб Цафер, „Арапско виђење балканским муслимана: покушај расветљавања улоге исламских фундаменталиста“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, бр. 1/2008, стр. 53-64.

представљају аутомобили широко примењивани у арапском свету због јевтиног горива. Трговина је постала светски феномен, а њена правила најчешће нису компатибилна са родбинским и братственичким везама. Захваљујући развијеном туризму у муслиманске земље долазе госте чији начин одевања карактеристичан по минималним купаћим костимима и употреби прозирних модерних материјала све више практикују и домаће жене. Еманципација жена као светски тренд постепено умањује разлике и поништава класичну поделу на мушке и женске послове. Употреба алкохола добија глобалне размере, а том пороку све више су изложени и муслимани. Проституција као најелементарнији облик блуда, постала је у појединим државама високопрофитабилна делатност. Процеси секуларизације и велика покретљивост људи, потврђују посланикову поруку да је наступило време у коме ће два брата бити различите вере. Убрзани темпо живота и стална трка за зарадом довели су до повећања кардиоваскуларних обољења чија је најчешћа последица срчани удар. Евидентна слабост муслиманског света доказ је за исправност посланиковог става да ће џихад као организовани напор на Алаховом путу бити у другом плану или евентуално замењен неким новим облицима борбе. Оснивање Израела заострило је и продубило јеврејско-арапске несугласице, али у свести Арапа трајно живи убеђење да ће се тај сукоб, уз помоћ свемоћног Алаха, завршити у њихову корист.¹⁸⁾

Велики предзнаци Судњег дана назначени су у Курану, али и у хадисима посланика Мухамеда: „Преноси се од Аллаховог Посланика, с.а.в.с., да је рекао: ‘Судњи дан неће наступити све док не будете видјели десет знакова: излазак Сунца са запада, дим, даббе – животиње, излазак Јецуца и Мецуца, излазак Исаа, сина Мерјеминог, а.с., Децала, три помрачења: помрачење запада, помрачење истока и помрачење Арапског полуотока, ватру која ће изаћи из дубине Адена, која ће гонити и тјерати људе, почиват ће гдје они буду почивали, а одмарат ће се средином дана гдје се буду одмарали’”.¹⁹⁾ Према Курану, који детаљно објашњава само најважније предзнаке, прво ће наступити свеопште промене у свемиру, чији ће врхунац представљати излазак Сунца са запада. Неспремним да поверују у ту могућност, мора се јасно ставити до знања да се Ала-

18) Видети, Philip Barker, William Muck, „Secular Roots of Religious Rage: Shaping Religious Identity in the Middle East“, *Politics and Religion*, Center for Study of Religion and Religious Tolerance, No. 2/2009, pp. 177-196.

19) Абдул Мешид Ез-Зиндани, наведено дело, Сарајево, 2001, стр. 241.

ховом вољом Сунце појављује на истоку. Суочени са том епохалном појавом многи људи ће поверовати и тако се у последњем тренутку укључити у круг правоверних, јер Алах после тог знака више неће прихватати промену ставова и понашања. Догађаје прати и излазак из земље животиње чији прецизан опис није забележен у Курану ни представљен у хадисима. Животиња ће имати моћ да људима саопштава различите информације, укључујући и податке о исправности верског живота и степен придржавања Божијих заповести. Појединци неспремни да уваже реалност да животиње говоре не треба да улажу енергију у разумевање необјашњивог, већ да прихвате да је у питању један од Алахових предзнака, који их обавезује да отпочну припреме за предстојеће догађаје.

Веома је карактеристична појава децала као једног од предзнака Судњег дана. Ради се о лажову и преваранту обдареном од Алаха различитим способностима које ће користити да заводи лаковерне и недовољно уверене у снагу и истинитост вере. Његова убедљивост биће огромна, јер ће моћи да убија и оживљава људе и неплодну пустињу претвара у башту. Користиће целокупно светско богатство, а на располагању ће имати и две реке различитих боја. Захваљујући тим моћима тврдиће да није посланик већ директно Бог чији је задатак да измени свет и људе врати правој вери. Постоји одређена несагласност о времену које ће децал провести на земљи, будући да је посланик Мухамед рекао четрдесет без прецизирања да ли су у питању дани, месеци или године. Велика способност претварања неће бити довољна за успешно извршавање планиране мисије: „Због свега овога, он неће бити у стању људе завести, изузев тоталне незналице и биједнике, који ће то учинити да би задовољили своје потребе за храном и другим, али само привидно, бојећи се од његове казне, јер ће његово искушење бити изузетно тешко, збуњиват ће разум и одузимати памет. Све то уз његово веома брзо кретање, тако да слабићи неће моћи сагледати његово право стање и његове мањкавости и тако ће му повјеровати. Због тога су сви посланици упозорили на његово искушење и указали на његове недостатке и доказе лажности његових тврдњи”.²⁰⁾ Разборити људи и прави верници неће имати проблем да препознају децала, јер га је Алах већ обележио давши му само једно око и исписујући на челу реч неверник. Проценивши да је дошло време

20) Мухаммед Нуајм Јасин, наведено дело, Сарајево, 2000, стр. 80.

да се деџал уклони, Алах ће послати Исаа сина Мерјеминог, који ће га убити на просторима данашње Палестине.

Долазак Исуса Христа и убиство деџала представљају јасан предзнак да је Судњи дан веома близу. Исламска теологија не прихвата учење да је Исус страдао и васкрсао, што потврђује следећи ајет из Курана: „И због ријечи њихових: ‘Ми смо убили Месиха, Исаа, сина Мерјемина, Аллахова посланика’ ... А нису га убили ни распели, већ им се причинило. Они који су се о њему у мишљењу разилазили, они су сами о томе у сумњи били; о томе нису ништа поуздано знали, само су нагађали; а сигурно је да га нису убили; већ га је Аллах уздигао Себи. – А Алах је силан и мудар. И нема ниједног слѣдбеника Књиге који, када буде умирао, неће у њега, онако како треба повјеровати, а на Судњем дану, он ће против њих свједочити”.²¹⁾ Убивши деџала Исус започиње владавину, која ће бити заснована искључиво на шеријату. Велики ауторитет и поштовање којим располаже искористиће за поновно афирмисање и оснаживање неких важних делова исламског учења запостављених током времена. Испуњавајући нову мисију Исус ће поломити крст, уништити свиње и ослободити народ цизије. Дужност је свих муслимана да искрено верују у његову појаву пред Судњи дан и да га после смрти, која ће наступити када одреди Алах, сахране уз клањање пригодне цене.²²⁾

Предзнак Судњег дана представља и појава великог дима који ће ослабити снагу Сунца и потпуно испунити простор између Земље и неба. Наведени феномен изазваће велику узнемиреност људи, будући да осим појединих хадиса који прецизирају да ће се дим задржати четрдесет дана, није познато колико ће та појава трајати. Догодиће се и три разорна земљотреса на истоку, западу и Арабијском полуострву од којих ће stradати велики број људи и бити уништена значајна материјална добра. Време појаве земљотреса зависи искључиво од одлуке Алаха, али пажљиви проматрачи лако ће уочити да им је претходило велико морално посрнуће народа. Наведеним предзнацима придружиће се и велика ватра која ће за-

21) *Куран*, превод Б. Коркут, поклон краља Фахда, Париз, 1991, Сура Ан-Ниса, Ајет 157-159, 103.

22) „Многи муслимани такође верују у личност тобожњег пророка званог махди (онај који је вођен) који ће се појавити после Исуса и донети период мира и правде који ће трајати до Судњег дана. Та личност се не појављује у Курану већ је касније додата из хадиса“, Винсент Корнел, „Плод дрвета сазнања, Однос вере и праксе у исламу“, поглавље у *Оксфордска историја ислама*, уредник Џ.Л. Еспозито, Клио, Београд, 2002, стр. 103.

почети у јеменској котлини Аден. Настојећи да избегну огањ, који ће се ширити огромном брзином, људи ће бежати према месту окупљања на коњима и камилама, а појединци неспособни да правилно организују спасавање, страдаће од последица јаре и дима.

Последњи велики предзнак Судњег дана је појава народа под називом Јецуц и Мецуц, за који се у Курану наводи да једва разуме језик и да чини страшне нереде на свим просторима куда се креће, а посебно у арапским земљама. Пролазећи поред великог језера Тиберија прве групе попиће комплетну воду, тако да ће последњи бити убеђени да је на том месту одувек била пустиња. Настојећи да спречи њихово кретање и мешање са правоверним, Алах ће изградити преграду од гвожђа и бакра. Хадиси нису потпуно прецизни, али се претпоставља да ће се тај народ појавити непосредно пред Судњи дан. Непотпуни подаци о бројности, изгледу и начину понашања, не треба превише да брину муслимане јер се ради о појави из области гајба, односно невидљивог света, доступног само спознаји и одлуци Алаха.²³⁾

Наведени предзнаци увериће и највеће скептике о близини Судњег дана и потреби свих људи искрено забринутих за спасење да променом понашања и појачаним чињењем добрих дела надокнаде пропуштено и живот ускладе са прописима вере. Почетак Судњег дана пратиће страшни земљотрес који се по интензитету не може мерити са потресима до којих је раније долазило. Паралелно са земљотресом догодиће се и друге застрашујуће појаве потпуно супротне дотада важећим природним законима. Планине и брда ће се померати, стене ће бити у претваране у прах, а читава Земља добиће изглед ледине неприкладне за живот. Претходно спојени у једну водену масу, океани и мора ће испарити. Измешаће се комплетна сазвежђа, месец и сунце постаће једно тело, небо ће се распипити и смотати као писмо, да би затим Алах дотадашњу Земљу и небо заменио новим. Наведене страшне појаве измениће структуру свега постојећег и драстично погоршати услове за опстанак људи, али њихово одвијање и интензитет још увек не значе наступање тренутка обележеног умирањем свих живих створења.²⁴⁾

23) Неркез Смаилагић, *Лексикон ислама*, Свјетлост, Сарајево, 1990, стр. 565-567.

24) Мухаммед Нуајм Јасин, наведено дело, Сарајево, 2000, стр. 76-85.

СУДЊИ ДАН

Исламска теологија прецизира да се ради о дану „када ће људи одговарати пред Алахом ц.ш. за своја дјела, која су чинили на овом свијету“, а који наступа наредбом Алаха мелеку Исрафилу да снажно дуне у специјално припремљени сур – рог.²⁵⁾ Истог тренутка умиру сва жива бића, осим дела људске популације који вољом Алаха преживљава. Наступиће период непознате дужине трајања чија је главна карактеристика податак да ће раније умрли људи и даље боравити у својим гробовима. Затим ће од Алаха стићи нова наредба: „И вјерујемо да ће Аллах, ц.ш., послје тога наредити да Исрафил пухне по други пут, и да ће се након тога повратити живот мртвима. И то је Дан проживљења, када ће људима бити враћене њихове душе и тијела, као што су били на дуњалуку. Затим ће Алах ц.ш. извести људе из њихових кабурова, па ће невјерници и манафици тада казати: ‘Тешко нама! Ко нас из наших кабурова оживи’”.²⁶⁾ Преживели после првог оглашавања рога ће помрети, чиме се стварају услови да сви умрли оживе у облику у коме су напустили Земљу. Векови и деценије који су прошли од умирања оживелима ће изгледати као трен и најбоље ће се схватити уколико се тај период упореди са сном. Оживљавање је потпуно, али и у том поступку постоје одређена правила, тако да је предвиђено да први из свог кабура изађе посланик Мухамед.

Процес оживљавања праћен је огромном напетости и драматичним догађајима, који приморавају сваког човека да се сконцентрише на своју судбину и потпуно занемари родбинске и пријатељске везе. Родитељи ће запоставити децу, сестра ће заборавити брата, брижна бака погубиће вољене унуке, а муж ће престати да мисли на своју жену. Потпуно посвећени догађајима који предстоје, људи и жене неће приметити да су голи, боси и необрезани.²⁷⁾ Алах ће наредити мелецима да све људе поведу према месту окупљања – хаџр на коме ће доћи до обрачуна, с тим да је за невернике предвиђена посебна процедура, будући да ће током пута ли-

25) Наим Хаџиабдић, *Илмхал*, Старјешинство Исламске заједнице Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније, Сарајево, 1986, стр. 28.

26) Мухаммед Нуајм Јасин, наведено дело, Сарајево, 2000, 85. Исто потврђује и М. Елијаде: „На дан доласећег суда, сви ће устати из мртвих, биће извагани и послати у рај или пакао, за вечна времена“, Мирча Елијаде, *Водич кроз светске религије*, Народна књига-Алфа, Београд, 1996, стр. 181.

27) Мухамед Салех Ел-Усејмин, *Исламско вјеровање – акаида*, у „Збирка писама“, Високи саудијски комитет за помоћ Босни и Херцеговини, Сарајево, стр.230-233.

цима бити окренути према тлу. Приближено Сунце ће довести до огромног знојења и патњи људи примораних на убрзано кретање. Количина испуштеног зноја биће огромна и у сразмери са делима које је сваки човек чинио током пролазног живота на Земљи. Уколико неком човеку зној дође до уста ради се о поузданом знаку да се немарно односио према молитви, конзумирао алкохол, узимао камату и чинио друга недозвољена дела. Преоптерећени патњама људи ће молити своје посланике да се обате Алаху и замоле убрзање поступка предвиђеног за доношење пресуде. Уверени да њихове молбе неће бити услышене, посланици из старих времена упућиваће људе на касније пророке док се не дође до Мухамеда као последњег и најважнијег Алаховог веровесника. Настојећи да ублажи патње људи окупљених на једном месту, посланик Мухамед ће се обратити Алаху, који ће прихватити његово посредовање – шефаат и отпочети процес.²⁸⁾

Започеће велики дан суђења за који је предвиђено да траје педесет хиљада година, јер се ради о огромном процесу током кога треба пажљиво саслушати сваког човека и донети правичну пресуду о одласку у рај или пакао.²⁹⁾ Први ће бити прозван Адем као праотац свих људи и биће му дозвољено да од сваке хиљаде припадника свог народа у рај директно уведе 999 људи. Посебна почаст биће указана Мухамедовом умету коме се гарантује да ће попунити од једне трећине до половине раја – ценнета. Током дана предвиђеног за суђење велика искушења чекају све људе који су се немарно односили према прописаној обавези да одвоје прописани зекат на имовину. Поседницима злата биће припремљене специјалне плоче од ватре на којима ће непрекидно пржити поједине делове тела. Народ и појединци са којима је Алах задовољан храниће се земљом претвореном у један велики хлеб. Настојећи да дођу до ценнета, који се протеком времена постепено приближавао учесницима суђења, народи ће молити своје посланике да се заузму код Алаха, али ће већина од њих, наводећи оправдане разлоге, молиоце упутити на Мухамеда. Искрено забринут за свој народ, посланик Мухамед ће пасти пред Алаха, изнети молбу и добити одобрење да део свог умета без полагања рачуна и казне уведе на десна рајска врата. Првим посредовањем дозвољено је да у рај уђе

28) Али Агтантави, наведено дело, Сарајево, 1996, стр. 67-90.

29) Хусеин Ешрак, *Суштина ислама*, Старјешинство Исламске заједнице Босне и Херцеговине, Сарајево, 1988, стр.21.

седамдесет хиљада верника, а накнадним на сваку хиљаду још седамдесет хиљада.

Процес суђења започиње излагањем дела које је сваки појединац учинио током живота са крајњим циљем за одређивање награде или казне. Одређена сличност постоји са судским процесом на Земљи, будући да су присутни окривљени и тужилац, утврђен начин изношења доказа и предвиђено доношење коначне пресуде, али та подударност у неким формалним елементима никога не треба да завара, јер је недозвољиво било које људско дело и поступак поредити са божанским. Прецизно и објективно људима ће се саопштити сва њихова дела и тај озбиљни и сложени део процеса биће праћен обавезом сваког човека да пред Алахом чита књигу у коју су мелечи са великом истрајношћу бележили и најситније детаље везане за пролазни део живота на Земљи. Налазећи се пред непоткупивим судијом и принуђени да јавно изнесу и мало познате и тајне податке, људи ће се осећати непријатно очекујући брз завршетак поступка. Свесни ситуације у којој се налазе и казне која следи, неверници ће искрено пожелети повратак у претходно стање и пружање прилике да исправе грешку и поверују у једног Алаха. Најбољи познаваоци ситуације на Земљи – мелечи, одрећи ће се неверника и јавно саопштити познату истину о њиховој одређености о покоравању шејтану уместо Алаху и испуњавању његових наредаба. Настојећи да поправе положај многи ће помоћ потражити од кипова, које су током живота обожавали, али ће се брзо уверити у њихову немогућност да пруже утеху. Испитивање Исуса Христа јасно ће показати да се ради о посланику оданом Алаху и неспремном да присваја божанске атрибуте: „А ја сматрам да иако Иса, а.с., и његова мајка имају код Аллаха високо мјесто, да нема основе кршћанско вјеровање да је Иса, а.с., Аллахов син, нека је Аллах узвишен и високо изнад тога што они говоре – и да они чине велики гријех том тврдњом и вјеровањем у то. Одбацујући тевхид (вјеру у Бога Једнога), они су изгубили право на шефаат и Аллахову милост. Заштитниче ислама и његових слѣдбеника, учврсти нас на истини и тевхиду, да бисмо Те на Судњем дану срели као муслимани”.³⁰⁾

Разрађујући детаље испитивања, бројни хадиси указују да ће умет посланика Мухамеда имати значајну предност и право да

30) Абдул Мелик Ел-Кулејџиб, *Страхоте судњег дана*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Краља Фахда“, Сарајево, 2000, стр. 44.

сведочи против других народа. Предвиђено је да рачун прво полажу појединци који нису редовно клањали намаз, изазивачи сукоба завршених проливањем крви, лицемери и прекршиоци забране о сликању ликова. Према установљеном редоследу људи који књигу дела приме иза леђа биће детаљније испитивани што представља поуздан знак да су ближи паклу него рају. Уколико испитаник добије књигу у десну руку постоје сви услови за задовољство, јер ће планирано испитивање кратко трајати и значити да су надвладала добра дела у односу на лоша. Дужина или краткоћа испитивања не ослобађа обавезе сваког човека да одговори на следећа питања: како је провео живот, чиме се бавио и шта је радио, начин стицања и трошења иметка и какав је имао однос према телу и његовим потребама.

Излагањем дела започиње обрачун, чији је основни задатак да се кроз анализу свега учињеног дође до коначне пресуде. Илузорна су очекивања да би у том одсудном тренутку неко дело могло бити заборављено, на погрешан начин протумачено или евентуално преувеличано или смањено у односу на његов реални значај. Објективно суђење не постоји без поузданих и проверених сведока и њих према Курану и хадисима има укупно дванаест. Народима као скупинама судиће се на основу њихових верозакона и уз присуство и активно учешће посланика које им је Алах својом милошћу упутио. Генерацијама људи рођених после Мухамеда као последњег посланика пресуђиваће се искључиво на основу Курана као књиге упућене свим људима света са намером да замени и дерогира јеврејске и хришћанске верозаконе. Написане књиге у којима су мелеци забележили сваку мисао, велику и малу тајну, јавно и скривено добро и лоше дело, као и примере покајања, развиће се на Судњем дану и представљати главни доказни материјал: „После тога ће се отворити књига, сазнаће се дела људи и на основу мерења добрих и рђавих дела одређиваће се место сваког човека“.³¹⁾ Поуздани сведок биће и Земља на којој је човек живео, радио и чинио различита дела. Сведочење дана и ноћи најтеже ће примити лаковерни и искрено уверени да њихово дело у таму или другим временским околностима није уочено и регистровано. Поседници великих и малих добара биће изненађени када схвате да је Алах предвидео да и њихов иметак сведочи. Укључивањем језика, ока, руке, ноге, уха и коже у доказни поступак сваки човек суочиће се на драматичан начин са свим делима које је чинио, а судски посту-

31) Анастасије Јанулатис, *Ислам*, Хришћански културни центар, Београд, 2005, стр. 128.

пак добиће атрибут врхунске објективности која искључује сваку могућност да пресуда по било ком основу буде неутемељена.

Завршивши обрачун дезоријентисани и уморни верници крећуће према врелу – хавд посланика Мухамеда да се напију воде и освеже. Многобројни хадиси, потврђени од преко тридесет преносилаца, детаљно описују посланиково врело, тако да тај значајни део исламске есхатологије достиже степен тевтура, односно чини неодвојиви део имана – исламске вере. Воду са врела прво ће пити посланик Мухамед, а затим исламски верници. Неверницима и великим грешницима неће бити дозвољено да користе благодатна својства тог величанственог Алаховог дара. Појединац који се напије са тог врела више неће ожеднети и заувек ће задржати у сећању осећај пријатности и освежења омогућен у том тешком тренутку. Детаљно описујући карактеристике врела, исламски аутори истичу: „Из хадиса који описују врело може се закључити да је оно огромно врело које се напаја из Џеннета, из ријеке Кевсер, која је бјеља од млијека, хладнија од леда, слађа од меда и љепшег мириса од миска, да је изузетно пространо, широко колико и дуго; раздаљина између свака два његова ћошка је колико траје пјешачки ход мјесец дана. У појединим хадисима стоји да, колико год се из њега буде више пило, оно ће се све више повећавати. Величанствен је Творац који све може”.³²⁾ Свеопшта сагласност о постојању врела и његовој функцији, није спречила одређена разилажења међу исламским шеријатским правницима и улемом, будући да постоје ставови да ће верници до тог места доћи непосредно после обрачуна или пре преласка сират – ћуприје.

Положивши рачуне за учињена дела, верници ће бити упућени према ваги – мизану која ће са апсолутном сигурношћу измерити тежину сваког поступка. Превладавање таса са добрим делима обрадоваће и охрабрити праведнике, а уколико друга страна буде јача, грешници свих врста знаће да им се спрема тешка судбина. Завршетком те важне фазе, верници крећу према сират – ћуприји постављеној изнад џехенемске ватре. Изузетка неће бити, тако да ће преко ћуприје морати да пређу посланици, праведници и сви људи који су се борили и доказали на Алаховом путу. Конструкција ћуприје, која је оштрија од мача и тања од длаке, отежава пролаз, о чему сведочи следећи хадис: „Клизава и јако склиска на њој су куке и чивије, и бодље спљоштене и куке од трња повијеног. То дрво расте у Нецду и кажу да се зове Садан. Вјерник ће преко ћуприје

32) Мухаммед Нуајм Јасин, наведено дело, Сарајево, 2000, стр. 91.

прећи док оком трепнеш, или као муња, или као вјетар, или као тр-
качки коњ јурећи. Један ће се спасти, други ће бити загребан, али
ће се извући, а трећи ће пасти у цехенемску ватру, све док задњи
не пређе вукући уже”.³³⁾

Изречена пресуда и одређени правац на сират – ћуприји не
представљају коначну судбину, будући да ће Алах дозволити ше-
фаат – посредовање посланицима, мелецима, ученим људима и до-
стојним верницима. Посредовање ће бити прихваћено само уколи-
ко се тражи за људе који су искрено веровали и отворено обожава-
ли Алаха и под условом да Створитељ процени да су услови испу-
њени. Хадиси јасно указују да ће посланик Мухамед четири пута
падати пред Алаха са молбом да спаси његов умет који је завршио
у цехенему. Прихвативши посредовање Алах ће после прве дове
дозволити да из пакла изађу сви појединци који су у срцу имали
вере колико зрно пшенице, а код последње и они који су макар јед-
ном у животу изговорили „Ла иллахе иллаллах”. Последње посред-
овање резервисано је за Алаха који ће својом десницом загребати
по ватри и извадити угљенисана тела читавих народа. Изгорели
остаци биће однети пред врата ценнета и спуштени у реку живота
у којој ће оживети на идентичан начин као што се рађа нова биљка
из семена. Строгост услова шефаата најбоље ће се схватити уколи-
ко се укаже не податак да ће заштитник и покровитељ посланика
Мухамеда стриц Ебу Талиб, који је живот завршио као идолопо-
клоник, остати у цехенему са прописаном најблажом казном да
му се под табане поставе жеравице од којих ће мозак кључати.³⁴⁾

Прелазак или падање са сират – ћуприје представљају врхунац
свих догађања на Судњем дану, будући да се верницима широм
отварају врата раја, а неверници завршавају у паклу. Улазећи у по-
воркама у два крајња одредишта сви људи ће најзад бити у пози-
цији да се увере у истинитост поруке дате у Курану и подсети на
стално опомињуће речи посланика Мухамеда да приликом преду-
зимања било којег дела увек имају у виду баште и задовољства раја
и ватру и муке пакла. Описујући пакао један исламски аутор пре-
цизира: „Ово је, тако ми Аллаха, кућа понижења, презира, патње
и разочарења. Ово је кућа јецања, уздисаја и јаукања и кућа туге;
кућа у којој станују несрећни, јадни и они који се, плачући, кају. У
окове ће им бити руке и вратови стављени, а свуда око њих ће ватра

33) Абдул Мелик Ел-Кулејиб, наведено дело, Сарајево, 2000, стр. 55.

34) Мустафа Махмуд, *Дијалог с пријатељем атеистом*, Ел Калем, Сарајево, 1991, стр.
47-53.

платмјети”.³⁵⁾ Страшна ватра, која непрекидно гори у цехеннему, неупоредива је по интензитету са оном коју су људи упознали током живота, тако да поједини хадиси прецизирају да је шездесет девет пута јача. Становницима пакла кожа ће непрекидно горети, али то неће представљати крај мука, будући да ће вољом Алаха изнова бити обнављана. Храну ће давати дрво зеккум које расте у цехеннему и рађа плодове у облику шејтанске главе. Недоступност воде принудуће људе у ватри да пију гнојну течност и непрекидно излучивани зној. Примерена месту биће и одећа скројена од ватре по мери сваког појединца.

Уверивши се у страхоте цехеннема, његови становници – неверници међусобно ће се оптуживати да су једни предњачили и друге подстицали да истрају у непоштовању Алаха и прописаних заповести. Њихова збуњеност и запрепашћеност посебно ће доћи до изражаја после јављања шејатана и пруженог обавештења да су самостално донели одлуку о поковавању њему уместо Алаху. Сазнање да у паклу не наступа смрт, додатно ће онерасположити његове становнике, дефинитивно уверене у вечност патње и њено стално појачавање. Знајући да не постоје услови за промену положаја непрекидно ће плакати, тако да ће сузе достићи ниво довољан за пловидбу бродова. Дубина цехеннема биће огромна и према једном хадису бачени камен падаће до дна пуних седамедесет година. Зависно од тежине дела, ватра ће људе захватити од ножних чланака до кључне кости, а од најблаже казне кључаће мозак као вода у врелом лонцу. Изгореће месо, кости, живци и други органи, али непрекидно обнављање уништеног само ће усложњавати патње. Поједини органи неверника смештених у паклу биће знатно увећани, тако да ће кутњак бити као брдо Ухуд, леђа ће имати ширину коју јахач на коњу пређе за три дана, а кожа дебљину од четрдесет два аршина. Цехеннем је првенствено намењен неверницима и грешницима, али бројни веродостојни хадиси указују да ће већину становника тог страшног места чинити жене.

Разматрајући узроке због којих поједини људи завршавају у паклу исламска теологија изнела је принципијелно становиште, које показује сложеност ситуације, вешедимензионалност проблема, настојање за правилно утврђивање ваљаности сваког дела и исказује наду да позитивна промена представља могућност накондног добијања милости од Алаха. Узроци су подељени у две

35) Абдул Мелик Ел-Кулејиб, наведено дело, Сарајево, 2000, стр. 67.

независне групе, тако да јасна припадност некој од њих прецизно одређује положај. Уколико је појединац учинио дела која га изводе из вере и уведе у неверство – куфр остаје вечито у паклу без могућности промене статуса. Одређујући ближе дела из прве групе, централно место заузима приписивање Алаху друга, односно ширк. Неверство према Алаху, мелецима, књигама, посланицима и свим поступцима који прате Судњи дан, гарантује вечити боравак у ватри. Оспоравалац пет утврђених исламских шартова нема право да се нада Алаховој милости, а иста судбина пратиће људе који се усуде да псују Створитеља, изричу лоше речи о исламу и погрдно се изражавају о посланику Мухамеду. Настојање да се судство организује на принципима супротним прописима предвиђеним у Курану представља директан пут у ватру. Идентичну судбину имаће и лицемери који сумњају у Објаву, неприхватају Алахове законе, радују се неуспеху ислама, показују особине које уносе неред, хаос и раздор међу муслимане, исмевају појединце због поштовања и практиковања прописаних обреда, омаловажавају честите вернике и неуредно обављају намаз. Другу групу узрока због којих људи завршавају у паклу представља вршење дела која починиоце уводе у грех и тако директно искључују из реда поштених и часних особа. Извршено рангирање те врсте дела показује да је на прво место постављена непослушност према родитељима, затим прекидање родбинских веза, неуважавање исламских прописа о камати, трошење иметка сирочади, лажно сведочење, мито у судству, доношење шеријатских правних прописа – фетви без одговарајућег знања, варање и довођење у заблуду подчињених, сликање било чега што има душу, испољавање грубости, суровости и охолости и употреба златног и сребрног посуђа за јело и пиће.³⁶⁾

Потпуну супротност од описаног пакла представља рај, односно ценнет, који је на основу одлуке Алаха резервисан искључиво за вернике: „Не треба ни спомињати да је Џенет вјечан. Када човјек у њега једном уђе више неће бити одстрањен ни из каквог разлога.“³⁷⁾ Постоји укупно осам ценнетских врата и предвиђено је да на свака од њих улази одређена категорија верника. Уважавајући заслуге Мухамеда и његов посебан третман као последњег

36) Шире о узроцима због којих се одлази у џехеннем, Абдулах Али Аллаф ел-Гамиди, *Уз кабура у џеннет или џехеннем*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Краља Фахда“, Сарајево, 2000, стр. 59-72.

37) Мухамед Хамидулах, *Увод у ислам*, Старјешинство Исламске заједнице Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније, Сарајево, 1982, стр. 66.

посланика, чувари ценнета отвориће пред њим врата, тако да ће бити први становник тог изузетног места. Истрајним постачима намењена су врата звана Рејан, а посебан улаз предвиђен је за вернике који су давали садаку и одликовали се другим позитивним особинама. Затим ће на отворених осам врата ући скупине срећних људи, који ће брзо открити сва задовољства која пружа боравак на том месту. Последња група која вољом Алаха приспе у ценнет добиће најлошије место, јер је и редослед уласка повезан са раније учињеним делима. Простор раја подељен је на спратове између којих је раздаљина као од земље до неба. Изнад седишта ценнета званог Фирдевс постављен је престо Алаха – Арш и са тог места извиру моћне рајске реке. Верници ће у рају бити састављени са породицама и смештени по одајама из којих ће се простирати поглед на све стране.

Становници ценнета имаће редовну исхрану, али ново и повољније стање подразумева да ће се карактеристични отпаци од хране и пића излучивати преко зноја изузетног мириса. Сваки верник имаће на располагању шатор огромне величине направљен од бисера. Укинуће се забрана која је важила на Земљи, тако да ће становницима раја бити омогућено служење златним и сребрним прибором и коришћење других погодности: „Муслиманима је вино у овом животу забрањено, али им је придржано за будући живот“.³⁸⁾ Рајско дрвеће биће огромних димензија и његов хлад јахач на добром коњу неће моћи да пређе за сто година. Задржавајући неке карактеристичне обичаје са Земље у рају ће бити организована чаршија у којој ће се верници скупљати петком и у условима без лажи, пакости и злобе размењивати искуства и радовати се обезбеђеном прекрасном животу. Огромни простори раја биће прекривени баштама и вртовима кроз које ће тећи реке са укусом најбољег млека и слаткоћом најквалитетнијег меда. Ценнетске хурије биће непрестано на располагању мушкарцима, а један хадис даје следећи опис сексуалних активности у рају: „Вјернику ће се у Ценнету дати многострука снага приликом сношаја. Па су га упитали ‘О Божији посланиче, хоће ли то човек моћи издржати’. А он је одговорио ‘Да бит ће му дата снага стотину људи’”.³⁹⁾ Додатна снага мора бити на прави начин искоришћена, тако да је предвиђено да сваки човек у току дана располаже са стотину девица. Боравак у ценнету подразумева и привилегију да се Алах више неће љутити

38) Jean-Renne Milot, *Ислам и муслимани*, Кршћанска садашњост, Загреб, 1982, стр. 63.

39) Абдул Мелик Ел-Кулејџиб, наведено дело, Сарајево, 2000, стр. 85.

на своје робове, којима ће подарити вечни живот, младост, сталну радост и одсуство туге и незадовољства. Наведене привилегије су велике и непојмљиве, али највећу свакако представља могућност да се непосредно види Алах, о чему се у једном веродостојном хадису истиче следеће: „Када се ценетлије смјесте у Џеннет, бит ће им речено: ‘О становници Џеннета! Имате сусрет с Аллахом, Он жели од вас да га испуните!’ Рећи ће: ‘А шта је то (толико важно)? Зар нам лица није освијетлио, дјела нам на мизану тешким учинио, у Џеннет нас увео и од ватре нас сачувао!?’ Тада ће Он открити Свој застор и они ће гледати у Њега. А ништа им неће љепше бити од гледања у Њега. То је додатак који ће им се дати”.⁴⁰⁾

Изневши комплетну ситуацију везану за ценет и његове карактеристике, потребно је указати на доминантне особине становника тог величанственог места. Богобојазност, стално испољаван страх од цехенемске казне, чињење добрих дела и поштовање Алаха одликују праведнике којима је за награду одређен рај. Појединцу, који је у свакој ситуацији показивао спремност да свој иметак дели са другима, лакше ће се отворити рајска врата. Опређеност да праштају чињење дела која их посебно иритирају показују величину становника раја. Срећници настањени у ценету морају превладати сопствене слабости, правилно проценити учињена дела и искрено се покајати. Њихова величина долази до изражаја кроз развијену особину да на време уоче грех и одмах промене понашање. Привилегију да уђу у рај имају и они појединци који показују скрушеност приликом вршења молитве. Свестан тежине поступка прописаног за приступ рајским уживањима, прави верник треба да избегава срџбу и чињење дела од којих нема посебне користи. Сазнање да је стечена имовина последица милости Алаха, плаћање прописаног зеката искреном вернику претвара у задовољство. Поштујући моралне принципе ислама, верници који теже рају дужни су да прикривају стидна места и учине их доступним само супругама и женама у поседу. Потреба јачања кохезије исламског друштва захтева од правог муслимана да чува поверену тајну, односно еманет. Редовно обављање намаза са задовољством и свешћу о користи који доноси, представља једну од најважнијих улазница за место где не постоји бол ни патња већ само радост и уживање.

40) Група аутора, *Најбоља опорукa – Утицај вјере на ослобођење човјека*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Краља Фахда“, Сарајево, 2000, стр. 24.

Dragan M. Novakovic
ISLAMIC ESCHATOLOGY

Summary

A very complex issue of Islamic eschatology, insufficiently known to the scientific and professional community, has been presented. As a result of striving for a more precise and objective consideration of the issue, a distinctive vertical timeline has been established, starting with the funeral as a consequence of death and the way of performing that significant rite. Then, Barzakh has been explained, as the time spent in the grave until the next resurrection during which the soul is separated from the body and required tests are performed. Various major and minor omens of the Judgement Day, which should encourage the believers to perform good deeds more frequently and coordinate all segments of their lives with the norms of faith, have also been discussed. The implied events represent a unique opportunity for the unbelievers also to change their behaviour and earn their salvation, by accepting the truths of Islam. The entire process ends with the Judgement Day, marked by various complex temptations, resurrection of the dead, detailed examination of all deeds committed during the earthly life watched over by angels, their weighing on a special scale and crossing the bridge that leads either to heaven or hell. Magnificent descriptions of heavenly pleasures and terrifying horrors of hell specified in the Qur'an and developed in detail in the Hadiths of Prophet Muhammad, at the individual level represent permanent and universal encouragement for Muslims to stay on the right track, whereas situated in a global context they should contribute to the spread of religion intended for all the people of the world and strengthen the readiness for exertion required by religious or national leadership.

Key words: Islamic eschatology, Islam, funeral, Barzakh, omen, Judgement Day, believers.

ЛИТЕРАТУРА

- Абдулхамиди Сахиб, Цафер, „Арапско виђење балканских муслимана: покушај расветљавања улоге исламских фундаменталиста“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, бр. 1/2008.
- Али Аллаф ел-Гамиди, Абдулах: *Уз кабура у џеннет или џехеннем*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Краља Фахда“, Сарајево, 2000.

- Али, Атантави: *Опћи приказ исламске вјере (вјеровање – акаида)*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ, Сарајево, 1996.
- Barker, Philip, Muck, William, „Secular Roots of Religious Rage: Shaping Religious Identity in the Middle East“, *Politics and Religion*, Center for Study of Religion and Religious Tolerance, No. 2/2009.
- Винсент Корнел, „Плод дрвета сазнања, Однос вере и праксе у исламу“, поглавље у: *Оксфордска историја ислама*, уредник Ц. Л. Еспо-зито, Клио, Београд, 2002.
- Гавранкапетановић, Мунир: *Снагом вјере до савршенства душе*, Ри-јасет Исламске заједнице Босне и Херцеговине, Издавачки центар Ел-Калем, Сарајево, 2000.
- Група аутора: *Исламско знање*, штампано под покровитељством сау-дијског краља Фахда, Сарајево, 2001.
- Група аутора: *Најбоља опорука – Утицај вјере на ослобођење човје-ка*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Кра-ља Фахда“, Сарајево, 2000.
- Елијаде, Мирча: *Водич кроз светске религије*, Народна књига-Алфа, Београд, 1996.
- Ел-Кулејџиб, Абдул Мелик: *Страхоте судњег дана*, Високи саудиј-ски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Краља Фахда“, Сара-јево, 2000.
- Ез-Зиндани, Абдул Мецид: *Ел – иман исламско вјеровање*, Исламска заједница, Штутгарт, 2001.
- Ез-Зиндани, Абдул Мецид: *Једноћа створитеља*, штампано под по-кровитељством саудијског краља Фахда, Сарајево, 2001.
- Ешрак, Хусеин: *Суштина ислама*, Старјешинство Исламске заједни-це Босне и Херцеговине, Сарајево, 1988.
- Жан Рене, Мило: *Ислам и муслимани*, Кршћанска садашњост, За-греб, 1982.
- Јанулатис, Анастасије: *Ислам*, Хришћански културни центар, Бео-град, 2005.
- *Куран*, превод Б. Коркут, поклон краља Фахда, Париз, 1991.
- Курди Салих: *Исламске теме*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Краља Фахда“, Сарајево, 2000.
- Махмуд Мустафа: *Дијалог с пријатељем атеистом*, Ел Калем, Са-рајево, 1991.
- Машовић, Изет: *101 дерс*, Мешихат Исламска заједнице Санџака, Издавачка дјелатност, ИЛМ, Нови Пазар, 2010.
- Метју, Гордон: *Ислам*, Чигоја, Београд, 2001.
- Нујам Јасин, Мухаммед: *Иман темељи-суштина-негација*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Краља Фахда“, Сарајево, 2000.

- Салех Ел-Усејмин, Мухамед, „Исламсло вјеровање – акаида“, у *Збирка писама*, Високи саудијски комитет за помоћ Босни и Херцеговини, Сарајево.
- Смаилагић, Неркез: *Лексикон ислама*, Свјетлост, Сарајево, 1990.
- Sultana, Annala, „Digging Islamic Roots of Jihad to Unveil the Truth“, *Politics and Religion*, Center for Study Religion and Religious Tolerance, No. 2/2010. pp. 31-41.
- Sultana, Anella, „Taliban or Terrorist? Some Reflections on Taliban's Ideology“, *Politics and Religion*, Center for Study of Religion and Religious Tolerance, No. 1/2009.
- Танасковић, Дарко: *Ислам догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.
- Хамидулах, Мухамед: *Увод у ислам*, Старјешинство Исламске заједнице Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније, Сарајево, 1982.
- Хацић, Хасан, „Обичаји код ценазе у Санџаку“ II, *Глас ислама*, Нови Пазар, број 99, фебруар, 2005.
- Hettiarachchi, Shanthikumar, „Tamil Tiger 'Martyrdom' in Sri Lanka: Faith in Suicide for Nationhood?“, *Politics and Religion*, Center for Study of Religion and Religious Tolerance, No. 2/2007.
- Цавир ел-Цезаири, Ебу-Бекр: *О правилима лијепог понашања и о нарави*, Високи саудијски комитет за помоћ БиХ и Културни центар „Краља Фахда“, Сарајево, 2001.

Resume

Eschatological issues regarding the last days, Judgement Day and new life after death occupy an important place in the teachings of all revealed religions, while there are significant differences arising from the fact that this important area of theology, depending on the learning, contains certain ambiguities, events that are only implied, insufficiently consistent explanations and the possibility of great freedom in its interpretation and presentation to the believers. Starting his mission in the 7th century AD, in the environment of then dominant ideological movements embodied in Judaism, Christianity and Persian Zoroastrianism whom he had some common ground with, Prophet Muhammad had completely developed his eschatological teachings in suras revealed in Mecca, motivated by the intention to make a complete transformation of the society through the means of possible punishment and expected award and establish it on ethical and other principles of the new religion. Carefully defining the basics of eschatology through Qur'an and further elaborating and completing the entire system through a number of hadiths, Prophet Muhammad overcome the ideological influences

he had started from, placing the funeral, the tomb, the required examinations, major and minor omens of the Judgement Day, as well as the encounter worked out in detail, the trial and going to heaven or hell, within the eschatological framework.

According to the above, Muslims are required to believe in the Judgement Day, when Allah will judge them all the by the deeds they had done in life. On the Judgement Day, all the dead will be brought back to life as well and Allah will then punish them or award them according to the merits of their earthly life. If one managed to avoid the responsibility for his/her deeds in this world, he/she will face an uncompromising judge whose justice is universal and eternal. Honest and righteous people go straight to heaven – Jannah, from which there is no exit and where one stays eternally. The Qur'an is full of descriptions of heaven and the magnificent benefits that will be available to all the people who lived according to Allah's commandments. In addition to outstanding pleasures concerning food, drink and dwelling in immensely beautiful surroundings, the major reward to all those who inhabit heaven is the certainty of seeing the face of God. The possibility of direct observation of God is the greatest reward for a Muslim and it is worth all the effort one needs to make to live in accordance with the laws of the Creator and remain on his way.

Going to hell - Jahannam is intended for sinners and all individuals that, during their lives, did not respect the almighty power of God and the commandment about the necessity of doing good deeds. Hell is lively depicted in some parts of the Qur'an and other Islamic literature. Its main contents are fire, boiling water, snakes, ice department and other means of torture. Staying in the hell is not eternal and there is a possibility of leaving after a longer or shorter period of time. The decision depends upon the will of the almighty God and his assessment of the fulfilment of the requirements for the transition to heaven. Some Islamic scholars believe that disbelief in God - shirk, is an unforgivable sin which, as a consequence, provides staying in hell for eternity.

Islamic eschatology had a great, perhaps decisive role in crushing the resistance of all idolatrous oriented groups where monotheistic Judaism and Christianity had not take deeper roots. To uneducated and ignorant Arab and other people those ideas were acceptable, since the fulfilment of moral duties represented a guarantee for a life in eternal bliss. The beauties of heaven and horrors of hell have made up the backbone of Islamic ethics for centuries, because

they instigated people to action, corrected their behavior, determined the relationships between individuals and within families, provided the necessary social harmony, directed the fallen and the sinful, and further motivated the eager ones to pursue the right path and constantly strengthen their faith. Guaranteeing going to paradise to all the warriors who lost their lives following the path of Allah, the Islamic eschatology was one of the initiators of activities that had enabled the spectacular spread of Islam in the past and significant encouragement to individuals and various groups to take action to ensure its maintenance and strengthening within the changed circumstances in the world, but also the main motive for extremists determined to seek the solution for many problems in terrorist actions.

Овај рад је примљен 10. септембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

УДК:
323.1(497.1):323.1(=163.41)"1914/1918"

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=30
Бр. 4 / 2011.
стр. 307-332.

Дарко Гавриловић

Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду

ОДНОС ЈУГОСЛОВЕНСТВА И СРПСТВА: ИДЕОЛОШКА МАТРИЦА СВЕТОЗОРА ПРИБИЋЕВИЋА У ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак

У раду се истражује политичка активност истакнутог српског политичара из Хрватске, Светозара Прибићевића у време Првог светског рата. Циљ рада је анализа његових политичких активности које су се кретале у три правца: напори да се одрже добри српско-хрватски политички односи у Хрватско-српској коалицији и да се иста одржи на власти, да се заштити српски народ у Хрватској у време ратних дешавања и да се приступи стварању југословенске заједнице пред сам крај рата.

Кључне речи: Светозар Прибићевић, југословенство, српство, Хрватско-српска коалиција, Срби, Хрвати, Први светски рат, Југославија, Србија.

ПРИБИЋЕВИЋЕВА ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ У ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ПРВОГ СВЕТОСКОГ РАТА

Основна стратегија и тактика спољне политике Аустро - Угарске од самог њеног постанка као двојне монархије био је продор на југоисток Европе и спречавање свих држава, покрета и организација које су се томе супротстављале. Међу њима један од најјачих био је покрет српског народа за националну интеграцију око Србије, нарочито од 1903. године, као и југословенски покрет међу Србима, Хрватима и Словенцима, чији је циљ био стварање

јужнословенске државе изван оквира Монархије. Овај покрет је био нарочито активан од 1908. до 1914. године, тј. све до сарајевског атентата, односно, до избијања Првог светског рата, а у самом рату, с обзиром на ратне циљеве Србије, долази у своју завршну фазу остварењем заједничке државе 1. децембра 1918. године.¹⁾

Атентат на престолонаследника Франца Фердинанда, којег је извршио припадник Младе Босне, Гаврило Принцип, у Сарајеву дана 28. јуна 1914. године дао је идеју највишим круговима у Бечу да на њему треба конституисати рат са Србијом. Циљ рата био је: постићи да Србија престане да буде опасност по суседну велику силу и средиште завереничког рада против ње, а уз то још и успешном војном акцијом стећи престиж и добити задовољење за повређено осећање велике силе. Након неуспеха који је доживео аустроугарски ултиматум упућен Србији, влада Аустро - Угарске упутила је 28. јула 1914. године влади Србије телеграм у којем јој је објавила рат. Ускоро је цела Европа била у рату, подељена на Централне силе и на силе Антанте.

Пред рат 1914. године хрватска национална политика била је разбијена на четири дела, о чему је говорио Светозар Прибићевић у Сабору, истакавши да у противнике Хрватско - српске коалиције спадају “ ... заступник Радић, који је зато огорчен против Коалиције, што га није примила у загрљај, што није постао учесник у риешењу кризе у Хрватској ... ту су господа код “Обзора” и Лорковић, јер нису постали језгра гуверменталне странке и носиоци власти ... коначно ту је и Франкова странка права.”²⁾ У Сабору је постојала коалиција верна идеји одржавања хабсбуршке државе. Њени главни представници били су Стјепан Радић и Иван Франк. Другу групу водио је Иван Лорковић, који је пре рата био један од истакнутијих представника Хрватско - српске коалиције, а који је сада планирао да се у случају распада Аустро - Угарске створи независна Хрватска са словеначким покрајинама, која би била у неком федеративном односу са Србијом и Црном Гором. Трећа група била је малобројна и њу су сачињавали представници југословенског одбора: Иван Мештровић, Франо Супило и Анте Трумбић. Због ове тројице, српска влада је створила тај одбор који је требао

1) Зборник бањалучки, *Велеиздајнички процес у Бања Луци*, Универзитет Ђуро Пуцар Стари, Бања Лука, 1987, стр. 429-433.

2) *Стенографске забиљешке*, петогодиште 1913-1918, св. 2, година 1913. и 1914, Загреб 1914. стр. 444.

да ради на постизању “једне јаке југозападне словенске државе у којој ће заједно бити Срби, Хрвати и Словенци”, а што је у ствари био циљ једне циркуларне ноте владе Србије од 4. септембра 1914. године. Четврту групу представљала је Хрватско - српска коалиција, која се и током рата држала идеје народног јединства коју је прокламовала у тренутку оснивања, а захваљујући којој су се Срби из Хрватске спасили још жешћих противсрпских погрома који су уследили после објаве рата. Од огромног значаја за Србе у Хрватској било је то што се за време рата сачувао Сабор у којем је Коалиција имала већину, па се тако споразум који је Коалиција склопила са грофом Тисом још 1913. године показао мудрим и спасоносним политичким потезом за Србе из Хрватске и Славоније.

У предвечерје рата, крајем јуна 1914. године у Сабору су се наставиле још жучљивије расправе и оптуживања. Светозар Прибићевић је био изложен највећим нападима од стране представника Хрватске странке права, Старчевићеве странке права и Хрватске пучке сељачке странке. Бурна и нетолерантна атмосфера забележена је нарочито за време говора старчевићанца Ивана Першића, који је веома оштро напао Коалицију. Но, најжешће се на политику Хрватско - српске коалиције оборио један од најрадикалнијих саборских посланика, др. Иван Франк, који се и раније истицао својим антисрпским ставовима. На његову изјаву да је у Хрватској према изборном реду Србима осигуран одлучујући утицај у 30 котара, реаговао је Прибићевић постављањем питања да ли су заиста Срби велика већина у Сабору. Франк му је на то одговорио: “Ако и није већина Сабора српска, ипак је изван сваке сумње, да она стоји под упливом једног Србина и то господина Светозара Прибићевића ... Он си је осигурао одлучну ријеч у Српској самосталној странци, која је по свом утјецају и по свом интелекту жалибоже јача, него хрватски дио у хрватско - српској коалицији, па услијед тога не може другачије ни бити, него фактично јест, наиме да Србин Светозар Прибићевић командира читавом већином.”³⁾ У наставку свог говора Франк је још упорније наставио да напада Светозара Прибићевића, али је ускоро настала толико бука да је председник Сабора морао да прекине седницу. Међутим, и после паузе дуел између ове двојице политичара се наставио, па се чак пренео и на њихове бранитеље. Због овога, председник је био присиљен да поново прекине седницу.

3) СЗ 2, стр. 1238.

Овакви сукоби између Прибићевића и Франка, оцртавали су сукоб два политичка програма. Франкова странка, представник великог дела хрватског ситног грађанства, обузетог осећајем економске несигурности, заступала је становиште да хрватски народ не може да постигне своје ослобођење и уједињење споственим снагама, већ да му је потребан снажан савезник, а то, по франковцима, једино је могла да буде династија. Франковци су веровали да ће им династија осигурати елементе државности и помоћи у остварењу Велике Хрватске унутар Монархије. Због тога, они су радили све оно што је Беч тражио од њих, почевши од противсрпске пропаганде у својим новинама, преко исконструисаних велеиздајничких оптужби, па све до испољавања отворене мржње, демонстрација, заплашивања и уништавања српског имена и српске имовине у Хрватској и Славонији.⁴⁾ О њима је много година касније Прибићевић писао да нису водили “такву политику због тога што су се продали Бечу, као што су им предбацивали, или стога што су њезине вође очекивале за себе особну корист у будућности - једноставно су сматрали да такву политику налажу интереси хрватског народа.”⁵⁾ С друге стране, Хрватско - српска коалиција, уз уважавање династије, није прихватала безусловну подршку двору, већ је своју политику градила на поштивању Хрватско - угарске нагодбе. Она није прихватала никакав ризик при решавању акутних политичких питања и у ствари је чекала боље време за остварење јужнословенског јединства. До тада, она је настојала да осигура не само опстанак на политичкој сцени него и да задржи водећу позицију у Сабору, с намером да на тај начин обезбеди међунационални мир у Хрватској у данима пред почетак и за време Првог светског рата.

Недуго после почетка сукоба Прибићевића и Франка, из Сарајева је стигла вест о атентату Гаврила Принципа, који је усмртио аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу Софију.⁶⁾ Била је то нова прилика за франковце да се окове на Србе у Хрватско - српској коалицији и њиховог коалиционог вођу Светозара Прибићевића. Наиме, Коалиција, а нарочито њено

4) Василије Крестић, *Српско - хрватски односи и југословенска идеја у другој половини 19. века*, Београд, Просвета, 1986, стр. 339-369.

5) Светозар Прибићевић, *Диктатура краља Александра*, Глобус, Загреб, 1990, стр. 17.

6) Види код Војислава Богичевића: *Сарајевски атентат – изворне стенографске биљешке са главне расправе против Гаврила Принципа и другова одржане у Сарајеву 1914. године*, Државни архив НР БиХ, Сарајево 1954, и код Владимира Дедијера: *Сарајево 1914*. Просвета, Београд 1966.

српско крило, били су још пре осумњичени за да воде политику унутар Коалиције која би Хрватску требала да у целости политички оријентише према Београду и српској влади, а која је одмах оптужена као инспиратор атентата. Због тога је већ при самом отварању саборске седнице 30. јуна настала силна бука и галама када су франковачки посланици упућивали коалиционашима (а управо су међу њима били српски посланици) повике: "Доље убојице! Су-кривци! Ван Прибићевић! Ван сви Власи!" а посебно према Прибићевићу: "Велеиздајниче, убојице! Београдску политику води, он је предједник!" и према председнику Сабора др. Богдану Медаковићу: "Доље убојица, не ћеш говорити! Доље Србине!"⁷⁾

Оваква атмосфера није била само у Сабору, већ су и на улицама градова широм Хрватске, али и Босне и Херцеговине, избиле противсрпске демонстрације. О томе је писао и Виктор Новак забележивши како је "сав талог од једног деценија фанатичке мржње и националног шовинизма избио ... на површину у језивом облику мјесеца јуна и јула 1914. године, послије сарајевског атентата. Црножути клерикализам је оргијао, увјерен да је дошао тренутак за прву жетву сјетве кроз један и по децениј."⁸⁾ У пропагандном рату против Срба и свих југословенски оријентисаних Хрвата, предњачио је франковачки лист "Хрватска". У то време, створена је спрега Радићеве Хрватске пучке сељачке странке и франковаца. Радићеви текстови у "Хрватству" све жешће су нападали Србе оптужујући их за "Ефијалтово дјело у два правца: највећу и најмирољубивију свјетску државу (оп. аут. мисли на Русију) задојише невјеројатном мржњом и неповјећењем према другој највећој славенској држави, према хабзбуршкој монархији ... Србија је дакле крива што Европа данас нема најјачега и безувјетног заговарача мира ... за таку и толику кривњу мора јој прије или касније доћи заслужена казан."⁹⁾ О погромима Срба од стране франковаца и радићеваца писао је и др. Иван Рибар истичући како је "жалосно било проматрати у тим поворкама и многе хрватске сељачке присталице Радићеве странке ... наоружане франко - фуртимашке банде ... су жариле, палиле, пљачкале 1914. све што је српско и терорисале су све и свакога ко није пристајао уз њих и њихове злочине."¹⁰⁾

7) СЗ 2, стр. 1247, 1248.

8) Виктор Новак, *Magnum crimen*, репринт, Нова књига, Београд, 1986, стр. 20.

9) *Хрватска*, 821 / 28.7 1914. стр. 1.

10) Иван Рибар, *Из моје политичке сурадње*, Напријед, Загреб, 1965, стр.119, 121,129.

Међутим, као противтежа акцијама франковаца и радићеваца дошла је осуда њихових дела у Хрватском сабору, у редовима Хрватско-српске коалиције, код напредне хрватске омладине и других група и појединаца. Коалиција је онемогућила франковачке скандале у Сабору, у коме су користећи се моменталном ситуацијом после атентата, покушали да оборе Коалицију и да уведу ванредно стање. Смиривању ситуације посебно је допринео Светозар Прибићевић, који је све франковачке увреде мирно подносио, а на њихове жестоке иступе увек смирено одговарао. На саборској седници одржаној 8. јула 1914. године, Прибићевић је још једном истакао да Коалиција није никаква превратничка странка, јер “ни-тко се неће наћи, тко не би дубоко пожалио, што се је догодила она велика несрећа за монархију и за нас све у Сарајеву. Али се не би требао наћи нитко такав, тко у нашем краљу и у нашем садашњем пријестолонаслѣднику не би гледао гаранцију за напредак Хрватске.” При том, он је осудио франковце јер су се “у некидашњој сједници понашали онако, како су се понашали, тим су уједно казали несвјесно, да ми не можемо имати таквих гаранција нити у нашем краљу нити у садашњем пријестолонаслѣднику. Па како онда долази таква странка, да нас, коалицију која води легалну политику, обједује са непоштовање законитог владара и династије ... Мени се је с неких страна увијек приговарало, да сам иницијатор политике, која не води рачуна о правима Хрватске ... Ја могу да кажем, да сам одувјек заступао то становиште, да у Хрватској треба да владају Хрвати и да Хрватска треба да носи хрватски карактер.” На крају свог говора, Светозар Прибићевић је још једном истакао да је он “био први Србин, који је на јавној скупштини ка-зао, да се с.с.с. у своме дјеловању политичкоме имаде сложити са хрватским странкама и да се Босна сједини с Хрватском. Ја сам тврдио да то сједињење треба и са српског гледишта форсирати, и да треба радити на томе, да се нађемо сви заједно, јер ћемо једино онда бити доста јаки, ако сви будемо заједно: сви Срби и Хрвати у монархији. Друго је питање како можемо до уједињења доћи. Ја и моји другови стојимо на становишту позитивног државног права ... Ја мислим, да је много јаче становиште хрватско ако она може да се позове на позитивни закон, него ако се позове на хисторичка права и пергаменте. Али Хрватска може да се позове не само на

позитивно државно право, него и народно државно начело. То је становиште најјаче, што може да буде.”¹¹⁾

Ипак, Коалиција није успела да у потпуности умири франковце и радићевце у њиховим испадима, јер је већ 28. јула 1914. године почео рат. Избијање рата између Аустро - Угарске и Краљевине Србије довело је Светозара Прибићевића и целу Српску самосталну странку у деликатан положај, зато, јер су, с једне стране напади и денунцијације настављени, а са друге његов страначки лист “Србобран” је 21. августа престао привремено да излази. Тако је било и са читавом српском штампом у јужним крајевима Монархије. Српски листови у Босни и Херцеговини: “Српска Ријеч”, “Народ” и “Отахбина” такође су обустављени, јер су штампарије, у антисрпским демонстрацијама, потпуно опустошене.¹²⁾ У то време франковци су покренули кампању “да се Светозар Прибићевић елиминира из јавног живота, а ако то није могуће, оно бар из редова саборске већине у Хрватској ... Франковци тако растурају најалармантније вијести у Загребу. Тако су јучер турили у јавност, да је Светозар Прибићевић са дром Хинковићем побјегао у Београд. Данас су раструбили вијест да је Прибићевић ухапшен ... Међутим, Прибићевић остаје у Загребу.”¹³⁾ Осим франковаца, Прибићевића напада и “Обзор” који га изједначава са Франком и његовим следбеницима називајући његову изјаву, у којој је рекао да франковци раде за централизам, “мађаронштином”. При том, “Обзор” је тврдио да је Светозар Прибићевић “једнако денунцирао франковце, као што франковци денунцирају Србе, кад веле да су у вези са атентаторима.”¹⁴⁾

ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ СВЕТОЗАРА ПРИБИЋЕВИЋА ДО 1917. ГОДИНЕ

У таквој атмосфери, Прибићевићу није ништа друго преостало него да се склони. Појединости о његовом одласку у Будимпешту нису посве разјашњене. Богдан Кризман наводи да је то било у договору са угарском владом, али тек пошто је “држан четири

11) СЗ 2, стр. 1314. Говор Светозара Прибићевића пренео је “Србобран” у броју 140 / 26.6 (9.7) 1914. стр.1.

12) *Хрватски Покрет*, 179 / 2.7 1914. стр.6.

13) *Србобран*, 165 / 20.7(3.8) 1914. стр.1.

14) *Обзор*, 20.7 1914.

мјесеца у војничком затвору, увијек у самници, потпуно одвојен од жене и дјецe, без икакве везе са свијетом и послије тога интерниран у Будимпешти до средине 1917. године.”¹⁵⁾ За разлику од њега, један други савременик ратног периода Прибићевићеве делатности - Драгутин Хрвој - дао је нешто другачије податке у којима је тврдио да је “Прибићевић постао ... г.1913. особа посебног повјерења мађарског министра председника грофа Тисзе, пак када је у почетку рата г. 1914. пријетила погибелъ да би бечка војничка олигархија под изванредним ратним приликама знала можда посегнути и за главом Светозара Прибићевића, даде гроф Тисза једнога дана г. 1914. лијепо тога Прибићевића допремити (додуше под војничком ескортом) к себи у Пешшту, да га на сигурном мјесту (у једној вили крај Пеште) заклони у заштиту и сачува за боља времена од буре, која му је пријетила.”¹⁶⁾ Без обзира на то да ли је след догађаја у вези са одласком Светозара Прибићевића у Будимпешту био онакав каквим га износи Кризман на основу писања Адама Прибићевића или како га износи Драгутин Хрвој, остаје чињеница да је Светозар Прибићевић на почетку Првог светског рата напустио Загреб и да није суделовао у раду Хрватског сабора све до јула 1917. године. О томе тврде нам и саборски записници у којима су забележене његове поновљене молбе упућене Председништву Сабора. У тим молбама он тражи одобрење допушта (16.7 1915; 21. 12 1915; 21.12 1916.), а Сабор их је увек позитивно решавао. Премда Светозар Прибићевић није активно суделовао у раду Сабора и пештанског парламента, он је, према писању његовог брата Адама Прибићевића, “живо судјеловао у раду Хрватско - српске коалиције и припремао будуће догађаје с пријатељима.”¹⁷⁾

Тек на јесен 1917. године, дакле неколико месеци после првих сигнала ратом изморене Аустро - Угарске да дође до сепаратног мира, Прибићевић се вратио у Загреб. Ситуација је у Хрватској била сасвим другачија од оне на почетку рата. Наиме, 30. маја 1917. године Југословенски клуб у Бечу, под вођством Антона Корошеца, поднео је Мајску декларацију у којој се захтевало на темељу народног начела и хрватског државног права уједињење свих земаља у Монархији, у којима живе Словенци, Хрвати и Срби у једно “самостално, од сваког господства туђих народа слободно

15) Поговор др. Богдана Кризмана у књизи С. Прибићевића, *н.д.*, стр.283.

16) *Хрватски Народ*, 1 / 5.1 1940. у чланку «Конац великих опсјена».

17) Богдан Кризман, *Хрватска у првом свјетском рату*, Глобус, Загреб, 1989, стр. 102.

и на демократској подлози основано државно тијело, под жезлом Хабсбуршке династије.” Ову декларацију подржао је велики број посланика у Сабору. Њима се придружио и Стјепан Радић, чије је одушевљење за аустроугарске ратне походе из првих дана рата, после пораза и замора на фронтима, у потпуности спласнуло. У прилог повратку Светозара Прибићевића у Загреб ишла је и крфска конференција (15.6 до 20.7 1917.) на којој су учествовали представници српске владе и Југословенског одбора. Њен главни задатак био је да свету саопшти декларацију о спремности да се створи јединствена југословенска држава. Декларација је изгласана 20. јула 1917. године, а њено је становиште било да су Срби, Хрвати и Словенци један троимени народ, призната су сва писма као равноправна, а исто и цркве. Тим актом, некадашњи другови из Хрватско - српске коалиције, Светозар Прибићевић и Франо Супило¹⁸⁾ (који је сада био члан Југословенског одбора) потпуно су се приближили. Идеја Светозара Прибићевића о томе да су Срби и Хрвати “један исти народ” тиме је коначно постављена за темељ будућег уједињења јужнословенских народа изван хабсбуршке монархије са онима који су се, мада још кратко време, налазили под њеним окриљем.

Средином децембра 1917 године, дакле после три године одсуствовања из Хрватске, Светозар Прибићевић се обратио посланицима у Хрватском сабору. Осврнувши се најпре на излагање представника Стерчевићеве странке права и Чисте странке права, објаснио је затим своје стајалиште по питању основе закона о изборном реду. Том приликом он је закључио да је “Хрватско - српска коалиција била странка, која је почела да изграђује темеље нашег устава; исто тако знам, да је свака уставна реформа потекла иницијативом Хрватско - српске коалиције, познато је, да смо ми у прогласу 1905. године, кад смо се први пут народу приказали као странка, поставили као кардинално питање свеопће изравно, једнако и тајно право гласа.”¹⁹⁾

18) Франо Супило и Анте Трумбић, иначе чланови Југословенског одбора, пристали на уједињење са Србијом из тог разлога што су обојица били Хрвати из Далмације и као такви стрепили су да ће силе Антанте у договору са Италијом припојити јој Далмацију и делове хрватског приморја. Мислили су да стварањем једне веће и војнички јаче државе у заједници са Краљевином Србијом могу добити гаранте да ће те земље остати у хрватским рукама.

19) СЗ 6, стр. 171.

Треба имати на уму да су у тим данима франковци остали доследни својој антисловенској и аустрофилској политици. У ствари, њихова верност круни трајала је све до краја рата, а да су вршили “конфидентску работу” и били “не само конфиденти војних аустријских власти него су спремали завјеру против Хрватског сабора и аутономије земље” потврдио је непобитним документима хрватски бан Михаловић.²⁰⁾

Упркос оваквом ставу франковаца и притисцима власти, незадовољство становништва непрестано је расло, па је и активност политичара у њима била у сталном успону. У изјавама и порукама које су заредале од краја 1917. године, а којима се говори о политичком положају Хрвата, Словенаца и Срба у Хабсбуршкој Монархији, недвосмислено се истиче захтев за њиховим уједињењем и стварањем заједничке државе. Загреб тада постаје средиште политичког окупљања и политичке акције на словенском југу Монархије. Немало значење је при томе имала чињеница да је Хрватска од свих јужнословенских земаља Монархије једина имала легитимно представничко тело - Хрватски сабор.

СВЕТОЗАР ПРИБИЋЕВИЋ И СТВАРАЊЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ

Акција политичког окупљања пројугословенских политичких снага почела је у јануару 1918. године. Почетни корак учињен је у Словенији када се 13. јануара у Марибору одржао састанак повереника Словенске народне странке на којем је изражен захтев за уједињењем свих делова јединственог народа Словенаца, Хрвата и Срба у независну, слободну државу. На састанку је предложено повезивање свих странака које стоје на том стајалишту. Недуго после тога уследио је договор између Старчевићеве странке права (др. Анте Павелић, старији) и Југословенског клуба (др. Антон Корощец) о сазивању састанка политичких странака и група из јужнословенских земаља под аустроугарском власти у Загребу. Састанак је одржан 2 и 3. марта 1918. године, а присуствовали су представници: Старчевићеве странке права, дисиденти из Хрватско - српске коалиције, посланици Социјалдемократске странке Хрватске и Славоније, Словенске народне странке, Словенске народне напредне странке, представници српских и хрватских странака из

20) Милан Марјановић, «Франковци у јавном животу Хрватске», *Јавност*, 2 / 1936, стр. 30.

Босне и Херцеговине, представници политичких група из Далмације, Истре и Међимурја. После два дана расправа на крају су се сложили да стоје на становишту народног јединства и самоодређења, те да захтевају “народну независност и на демократским темељима уређену државу Словенаца, Хрвата и Срба.” Та кратка изјава, названа Загребачка резолуција резултат је вишемесечног рада на реализацији замисли о организацији и повезивању свих снага које су се изјасниле за југословенско државно јединство.

Хрватско - српска коалиција и њен вођа Светозар Прибићевић остали су изван процеса националне концентрације, тако да је њихово држање наишло на оштру критику и замерке странака и група које су се зближиле у заједничкој акцији. Тако је “Глас Словенаца, Хрвата и Срба” писао да је “политика званичне репрезентације народа (оп. аут. - мисли на Хрватско - српску коалицију) у директној противности с националним аспирацијама. Таква политика не може имати оправдања и пред вањским свијетом фасификује народну вољу. Они који не знају фактично стање код нас и не познају идеале народа у овом часу, сматрат ће ту политику народном, јер Хрватско - српска коалиција има формални пристанак народа.” Но оно што је најгоре у тој политици, то је да она “цијепа народну вољу, деморалише народ и омета му размах свих енергија у раду за велики циљ.”²¹⁾ О ставу Хрватско - српске коалиције током 1917. и на почетку 1918. године писао је и Виктор Новак који је истакао да је “службени став Хрватско - српске коалиције обиљежен пуном пасивношћу према свему овом таласању политичког стремљења. Жалосна је чињеница политике опортунитета, надмудривања и - чекања била и у одлуци већине Хрватског сабора ... када је обнављајући у својој адреси, у најужој сервилности “староставни завјет вјерности” молила Круну милост да јој помогне доћи до уједињења у оквиру Хабсбуршке монархије.”²²⁾

Те су речи биле упућене пре свега на адресу Светозара Прибићевића, који је био главни креатор политике Коалиције. Прибићевић је био изложен нападима и других новина, па је због тога био присиљен да одговара са говорнице Сабора. Урадио је то на седници од 9. јула 1918. године. Осврнувши се на концентрацију

21) Глас СХС од 6. марта 1918. у чланку под насловом “Коалиција”, такођер и у књизи Хрвоја Матковића, *Светозар Прибићевић, идеолог-страначки вођа – емигрант*, Хрватска свеучилишна наклада, Загреб, 1995, стр. 49.

22) В. Новак, *н.д.* стр. 59.

горепомених странака он је рекао да је то само “један метод” и “једна тактика”, додавши, при том, да у политици може да постоји и други метод и друга тактика, а то је “метода подјеле улога”. Он је даље истакао како је у сталном контакту са народом, али да из тог контакта он није разабрао да народ мисли да “данашњу политичку ситуацију треба дићи у зрак”, а да се не зна каква ће нова ситуација настати. “Пошто је подсетио на изјаве франковаца да је њихов циљ увођење комесаријата у Хрватској, који би требао да реши народно питање “у хрватском правцу”, Прибићевић пита: “што ће бити ако Коалиција напусти данашњу ситуацију и ако се почне владати без Сабора. Нема сумње да је врло лако и комотно стајати на становиштима која су заузела господа, јер господа немају никакве одговорности у том погледу. Они су сигурни да је овдје једна већина, која чува Сабор, која подржава уставно стање и која омогућује слободно политичко кретање.”²³⁾

Овакво Прибићевићево стајалиште полази од тога што је он сматрао за све време рата нужним да се сачува Хрватски сабор, па је тај чин, после, себи приписивао као највећу заслугу ратног периода. Пишући 1926. године о својој политици и држању Хрватско - српске коалиције у време рата, он наводи да је за такав свој став добио подршку и чешких политичких кругова. Наиме, он тада по први пут саопштава да му је брат Валеријан, враћајући се 1918. године из Прага са манифестација словенске солидарности, донео поруку чешких политичара да треба да се сачува Хрватски сабор до одлучног тrena “макар се морала због тога водити и опортунистичка тактика.”²⁴⁾ Прибићевић је сматрао Сабор законитим представником народа коме нико не може да приговори нелегалан став и који би “у једном народу гдје је у широким сојевима био доста јак осјећај легитимитета, могао у одлучном историјском часу казати своју мјеродавну ријеч у интересу уједињења нашег народа, свију Срба, Хрвата и Словенаца.”²⁵⁾

Но, и поред овако изложених разлога, Прибићевића је наставила да напада опозиција. Један од најжешћих у тим нападима био је Стјепан Радић, који је после свесловенског конгреса у Прагу направио заокрет у својој политици тако што је прихватио идеју уједињења са Србијом и Црном Гором, али на “темелу демократије и

23) *Дневник седница Хрватског сабора за 1918. годину*, стр. 1071, 1078.

24) *Ријеч*, 274 / 1.12 1926. стр.2.

25) Исто.

самоодређења народа.”²⁶⁾ Он напада Коалицију због “неслобода са-стајања у Хрватској и Славонији” називајући је “табором злосретних мађарона”, којем је “Свето писмо ићи у Пешту и братимити се са Маџарима било од срца, било тобоже из политике ... Коалиција је по свом раду маџаронска ... није за праву славенску слогу, него славенство само као узпут спомиње, једино им је до наше слоге са Словенцима и Србима.”²⁷⁾

Премда је, како се види, Коалиција била оптуживана за издају и мађаронство од стране већине хрватских политичара, постоје подаци који нам говоре да је она одржавала везе са политичком емиграцијом. Тако је Прибићевићев повереник, српски политичар у Босни и Херцеговини, Данило Димовић 1917. године отпутовао у Швајцарску, а почетком 1918. године предлагао и Прибићевићу да се одлучи на пут у исту земљу.²⁸⁾ Када је др. Фран Барац као посланик политичких кругова из Хрватске почетком септембра 1918. године по трећи пут боравио у Швајцарској, пренео је члановима Југословенског одбора и неколико питања Светозара Прибићевића. Прво од тих питања гласило је: “У којем психолошком моменту се мисли да би Коалиција требала отворено иступити?” Из тог податка произлази да је Прибићевић већ тада био спреман да се укључи у општенародну акцију, али је и испитивао ситуацију и тражио најподеснији тренутак. Карактеристично је то да је Прибићевић сва питања упутио пре пробоја Солунског фронта, догађаја који је несумњиво радикализовао многе политичаре. Успеси српске војске и савезника на Балкану били су одлучујући сигнал на акцију за све политичаре, па и за Светозара Прибићевића.²⁹⁾

Његова политичка активност у септембру 1918. године даје плода у меморандуму који су босански политичари ставили пред грофа Тису. Наиме, Прибићевић је непосредно пред Тисин долазак у Сарајево телефонски разговарао са Данилом Димовићем, да би на темељу тог разговора нешто касније био састављен меморандум. У њему, босански политичари наглашавају да Југословени

26) СЗ, VI, стр. 1094.

27) *Дом*, 33/22.8 1918. стр.1.

28) Б. Кризман, «Повјерљиве везе између Југословенског одбора и домаћих политичара за вријеме првог свјетског рата», *Историјски зборник*, 15 / 1962, стр. 22.

29) Х. Матковић, *п. д.* стр.50.

требају да постану самосталан народ и да требају да оснују своју државу, позивајући се при том на начело самоодређења народа.³⁰⁾

Тај телефонски позив довољно говори у прилог чињеници да је Светозар Прибићевић у септембру 1918. године заузео нове позиције и одлучније се ставио против Аустро - Угарске. Додуше и развој догађаја у септембру наговестио је тешке дане за Аустро - Угарску. Нота грофа Буријана од 14. септембра упућена “сви-ма”, у којој се позивају све зараћене државе на преговоре о евентуалном примирју наишла је на негативне реакције, затим почетак савезничке офанзиве на солунском фронту у зору 15. септембра, као и Тисино путовање, па капитулација Бугарске, упозорили су Светозара Прибићевића да се ближе одлучујући дани и да у новим условима мора да заузме нове позиције. Ускоро му се пружа прилика да направи тај корак. Наиме, чим је основано Народно веће Словенаца, Хрвата и Срба, као нови политички фактор, његових седам чланова (Будисављевић, Дринковић, Кораћ, Корошец, Лагиња, Петричић, Сунарић) посетило је Светозара Прибићевића у намери да га приволи да са Хрватско - српском коалицијом приступи Већу. Премда је дан раније, Прибићевић у разговору са Будисављевићем оценио како је акт оснивања народног већа уперен против Коалиције, Прибићевић је ипак у свом говору пред делегацијом нагласио како осећа да се “ближе повијесни дани одлуке.”³¹⁾ Чим су преговори са Коалицијом били довршени, приведен је крају процес националне концентрације. Светозар Прибићевић је у функцији другог подпредседника Народног већа ушао у нову фазу своје политичке делатности. Сасвим сигурно, он је за тај чин изабрао добар тренутак, јер се већ почетком октобра јасно могла видети судбина Хабсбуршке Монархије.

Коалиција је у Већу добила 12 места, старчевићанци 6, социјалдемократи 2, Радићева Хрватска републиканска сељачка странка 2³²⁾, радикали 2, групе око “Гласа СХС” 1, Новина 1 и Малих

30) Данило Димовић је писао о телефонском разговору са Светозаром Прибићевићем у “Препороду”, 7-14 /1922. и “Ријечи” 295 / 23.12.1925.

31) Упореди са Б. Кризман, «Стварање југославенске државе», *Историјски преглед*, 1958 / 3-4, стр. 177.

32) Радић је 27. јула 1918. године на седници главног одбора ХПСС -е, прогласио своју странку републиканском. Сматрамо да је то учињено [то под утиском слике пропадајуће Монархије и васкрсле Совјетске републике, што под утицајем незадовољног сељаштва и војске. При томе треба имати на уму да је Радић задржао неодређени и сувише општи смисао републиканства, који је касније претворио у мит који је изражавао све оно што је хрватски народ нејасно осећао и желео.

новина 1. Оваквим односом снага у Већу, Светозар Прибићевић је остварио доминантан положај. У прилог томе говори нам и чињеница да је на његово инсистирање у Народном Већу да се сазове Хрватски сабор који би требао да се изјасни о раскидању нагодбе, он заиста и сазван 29. октобра 1918. године. Овакав Прибићевићев став био је потпуно у складу са његовим уверењем да легитимне одлуке за Хрватску може да донесе само његово легитимно представништво.

Када су се 29. октобра окупили посланици у Сабору, Светозар Прибићевић је у име групе саборских посланика поднео прешни предлог о раскиду државноправних веза са Аустро - Угарском и о проглашењу Далмације, Хрватске и Славоније са Ријеком посве независном државом која улази у заједничку народну суверену државу Словенаца, Хрвата и Срба.³³⁾ Том приликом, између осталог, он је нагласио да се његов предлог заснива на начелу народног самоодређења, а не на начелу легитимитета, тврдећи како “у читавом свијету данас нема никога који би стајао на становишту легитимитета, јер начело народног самоодређења руши сваки легитимитет.” Он се такођер изјаснио за потпуну равноправност Хрвата, Срба и Словенаца, а против сваке мајоризације, нагласивши да када би се у било ком од поменутих народа “увријежила бојазан или сумња ... у једнаку заштиту, било једнаки суверенитет ... онда би та сумња изазвала стање, које би значило једну слабост наше нове државе и у тој слабости туђински народи, који ће нас окруживати и који ће гајити према нама империјалистичке тежње, нашли би снагу за себе.”³⁴⁾

Предлог Светозара Прибићевића, Хрватски сабор је прихватио једногласно. Хрватска је постала део нове Државе Словенаца, Хрвата и Срба, са Председништвом Народног већа на челу, као носиоцем врховне власти у њој. Пошто је Прибићевић у Народном већу имао главну реч, сасвим је јасно да је и у новој држави власт била у његовим рукама.

Треба да се каже да је на тој седници представник франковачке групе посланика дао изјаву којом је, под притиском елементарне провале народног одушевљења за идеју јединства Хрвата са Словенцима и Србима, изјавио да Странка права прихвата предлог, да се сва државна власт пренесе на Народно веће. Између осталог, др.

33) Х. Матковић, *н. д.* стр. 52.

34) Ј. Хорват, *Политичка повијест Хрватске*, том 2, Биноза, Загреб 1936, стр. 88-91.

Владимир Пребег рекао и је и то да је програм Странке права “испуњен оним тачкама у којима захтјева обуставу нагодбе и прелом с Угарском те уједињење свију хрватских земаља у једну самосталну неовисну државу, и предочит ће Саборски клуб Странке права страначком свом вијећу, које ће се сазвати у најкраће вријеме, да се Странка права разиђе.”³⁵⁾ Овим гестом, Странка права се само за тренутак повукла, јер, како истиче Виктор Новак, њене ће “незадовољне присталице, којих није био мали број, нарочито оних око Стадлера и Шарића у Сарајеву или оних око сплитског “Дана” и даље продужити интимно критизирање својих првака. Нарочито оних с којима се никако нису могли сложити и никако да схвате да им је сада ново доба наметнуло својом стварношћу и искрено залагање за слогу и братство с православним Србима, ма и под видом Махнич - Јегличева “Послања” на новој Господњој њиви, и на раду за један овчињак с једним пастиром.”³⁶⁾

После одлуке да Хрватска има постати саставни део Државе СХС у Сабору је “избила права ерупција, урнебесно клицање и плескање ... као и на Марковом тргу ... када је предсједник Медаковић споменио Србију као темељ наше побједи ... Силно клицање Србији ... заступници поусташе са сједала ... као што и онда када је Светозар Прибићевић споменио државу која има сизати од Соче до Солуна.”³⁷⁾

Истог дана састављена је и покрајинска влада за Хрватску и Славонију на челу са дотадашњим баном Антуном Михаловићем. Док су се водили разговори око питања о томе ко би требао да уђе у покрајинску владу настао је спор између Стјепана Радића са једне и Светозара Прибићевића и групе око “Гласа Словенаца, Хрвата и Срба” с друге стране, око тога ко би требао у новој влади да преузме ресор народног господарства. Радић је тражио да се њему повери тај ресор, што је Прибићевић одбио. Прибићевићев поступак је само још више заострио његове односе са Радићем, али ипак није довео до кризе у влади. Од тог часа, сваким даном, између Прибићевића и Радића разлике су постајале све веће. У том тренутку, Светозар Прибићевић је исказао своју политичку моћ, али је

35) Фердо Шишић, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, Наклада Матице хрватске, Загреб, 1920, стр. 203, 204.

36) В. Новак, *п.д.* стр.72.

37) *Новости*, 290 / 30.10 1918. стр.1.

и уједно утро пут дугогодишњем сукобу великог домаћаја између себе и Стјепана Радића.

Треба имати на уму да Прибићевић у Хрватској није имао озбиљног опонента. Фран Супило, који је такођер радио на стварању заједничке државе као члан Југословенског одбора, а који је, пошто је напустио Хрватско - српску коалицију, годинама критиковао Прибићевића да води опортуну политику, умро је у септембру 1917. године. Франковачка политика се нашла пораженом самим чином уједињења. Тако да је на хрватској политичкој сцени као једини противник Прибићевићу остао Стјепан Радић.

Прибићевић је сву своју политичку активност на почетку новембра 1918. године усмерио на то да успостави што је брже могуће везе са српским регентом Александром Карађорђевићем, Врховном командом српске војске и члановима српске владе у Београду. Поттицај за то му је дао лично српски регент који је самоиницијативно, без знања владе и осталих политичких чинилаца који су преговарали у Женеви, тражио везу са Загребом и упоредо радио на споразуму са политичким представницима Народног већа СХС. У истој наредби уочљива је регентова ужурбаност да лично преузме иницијативу у завршној фази уједињења и, користећи се неслогом политичких представника, да појача свој положај у власти.³⁸⁾ У складу са регентовим настојањима, Прибићевић упућује у Београд посебну делегацију Народног већа са задатком да информише регента и чланове српске владе о политичкој и војној ситуацији у јужнословенским земљама које су до тада биле под влашћу Аустро - Угарске и да договоре прве смернице о изградњи будуће заједничке државе. У делегацији су се налазили др. Лаза Поповић, мајор Драгутин Перко и Валеријан Прибићевић, иначе брат Светозара Прибићевића. Валеријан Прибићевић је одмах именован за “конзуларног агента” Народног већа у Београду, а генералштабни потпуковник Душан Симовић за изасланика Врховне команде у Загребу.³⁹⁾ У преговорима које су водили у Београду, тројица посланика из Загреба су “захтевали у име својих сународника непосредно стварање једне Велике и уједињене Југославије, која би имала једну јединствену владу у којој ће Хрвати, Словенци и Срби бити

38) Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање*, књ. 2, БИГЗ, Београд 1985, стр. 214, 215.

39) Х. Матковић, *Светозар Прибићевић и Самостална демократска странка до шестојануарске диктатуре*, Институт за хрватску повијест Свеучилишта у Загребу, Загреб, 1972, стр. 22.

убудуће стопљени у једно,⁴⁰⁾ што је у основи била Прибићевићева идеја још из времена студија.

Чим се делегација вратила из Београда, Врховна команда српске војске упутила је у Загреб генералштабног потпуковника Душана Симовића, као свог посланика при Председништву Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба. Потпуковник Симовић, који је стигао у Загреб 13. новембра 1918. године, од почетка је одржавао присне везе са Светозаром Прибићевићем. Од њега је Симовић добијао обавештења о политичкој ситуацији и расположењима појединих политичара и група у Народном већу, а Прибићевић је опет путем Симовића успоставио изравну везу са Врховном командом српске војске и регентом Александром.⁴¹⁾

На конференцији у Женеви прихваћени су закључци о формирању југословенске државе, односно, њом је договорено уједињење Државе СХС и Краљевине Србије успоставом двојног суверенитета. Тиме је предвиђено да, до усвајања Устава, постоје две стварно независне државе (Србија и Држава СХС), што је непосредно угрожавало програм уједињења српског народа, интересе српске грађанске класе и династије. Иако потписан, Женевски споразум је суспендовала српска влада, а на то су утицали развој ситуације после пробоја српске војске и њених победа, тешко стање у којем се нашло Народно веће СХС после рушења Аустро - Угарске, али и постојање одређених снага које су биле за другачије решење уједињења.

Док су представници српске владе, Југословенског одбора и Народног већа били у Женеви у циљу постизања што скороријег договора, Прибићевић је био у Загребу. Одатле, он је настојао да добије, преко Симовића, информације од Пашића о детаљима постигнутог споразума у Женеви. Прибићевић је примио неке вести "неслужбене гласове" како сам каже, али о детаљима споразума он је тек тражио информације. У Симовићевом извештају наглашава се да већина Народног већа и владе стоји на гледишту нераздвојне и недељиве државе Срба, Хрвата и Словенаца под династијом Карађорђевића. У случају да Југословенски одбор у Женеви не заступа идентично гледиште, влади Србије се сугерише да изјави како чланови Југословенског одбора не познају мишљење народа и да тражи да се непосредно саслуша Народно веће у Загребу. У изве-

40) Ђ. Станковић, *н.д.* стр.215,216.

41) Х. Матковић, *Светозар Прибићевић, идеолог, страначки вођа, емигрант*, стр. 54.

штају је наведено и Прибићевићево мишљење да треба одмах приступити формирању заједничке владе која би подузела претходне радове ка стварању државе.⁴²⁾ После ових Симовићевих извештаја, а и након разговора са др. Лазом Поповићем и Валеријаном Прибићевићем у Београду, двору и њему блиским политичким круговима, постало је јасно да им је Народно веће далеко повољнији партнер у преговорима него Југословенски одбор предвођен Антом Турмбићем који се још од Крфске декларације залагао за поштивање аутономија и засебности појединих покрајина.

Пошто Народно веће није имало никаквих информација о закључцима Женевске конференције, Прибићевић је затражио из Београда поверљиве информације да би 16. новембра примио од министра Момчила Нинчића обавештење о закључцима Женевске конференције. У том се обавештењу наводи да су Пашић и опозицијске групе били у заблуди с обзиром на расположење народа изван Србије, јер иначе не би пристали на женевске закључке. Нинчић је нагласио да у Београду стичу утисак како “извесни хрватски кругови” намеравају да одвоје Србију и Црну Гору од осталих “наших крајева” и да створе једну “чисту аустријску комбинацију”, као што је то била бивша Аустро - Угарска. На крају Нинчић пише да је српска влада већ позвана у Београд како би се исправило оно што је пошло лошим путем у Женеви и Паризу.⁴³⁾

Постојање Народног већа на челу са Светозаром Прибићевићем, чије се гледиште о стварању југословенске државе разликовало од гледишта Југословенског одбора, а подударало са оним српске владе, представљало је за Пашића и двору верне политичке кругове, елемент који није смео да остане неискориштен. Још пре, у телеграму од 1. новембра, Пашић је молио регента Александра да достављени му извештај о односима са Југословенским одбором и српском опозицијом достави Светозару Прибићевићу, “који у том часу води Народно одбор у Загребу да он предзме кораке за остварење народног уједињења.” Регент је извештај послао Прибићевићу и у њему га молио да убрза остварење уједињења.⁴⁴⁾ Тиме је постало јасно да је српском врху у Београду Народно веће постало далеко повољнији партнер у преговорима од Југословенског одбора, који је ишао за тим да се “спречи великосрпски метод

42) Исто, 56.

43) Богдан Кризан, «Српска Врховна команда у данима распада Аустро – Угарске», *Хисторијски зборник*, 14, 1961, стр. 206, 207.

44) С. Прибићевић: п.д. стр. 32.

уједињења и коначно решење одложи до Конституанте у којој су се могле очекивати другачије и прихватљивије солуције.⁴⁵⁾ Због тога је тежиште стварања нове државне заједнице пренесено из иностранства у земљу. Тако је Женевска декларација због стајалишта српске владе и држања неких чланова Народног већа у Загребу постала мртво слово на папиру, што је имало неповољан одраз на даљи развој унутрашњих прилика у Краљевини СХС.

После тога, на седници Средишњег одбора Народног већа било је закључено да се у земљу позову Корошец и Трумбић како би информисали веће о спољном положају Државе СХС, али је Прибићевић искористио ту прилику да њихов рад у иностранству подвргне критици, сматрајући да они немају никаква права да склапају било какве обавезујуће уговоре у име Народног већа.⁴⁶⁾

Због тога је већина Народног већа 24. новембра 1918. године, пошто су у њему изнели веома сугестивне говоре Прибићевић, а нарочито Јосип Смодлака по питању уједињења, донела закључак, не саветујући се са Трумбићем и Корошцем, о уједињењу Државе СХС са Краљевином Србијом и Црном Гором и о слању делегације од 28 чланова који би требали да отпутују у Београд и да тамо у споразуму са српском владом и представницима свих странака у Србији и Црној Гори неодгодиво спроведу организацију јединствене државе. Предложена је и писмена упута (Напутак) за делегацију. После дуге расправе пленум Средишњег одбора прихватио је тај предлог. Против је гласао само Стјепан Радић, који се током новембра почео да ограђује од југословенства које је заступао Светозар Прибићевић и већина Хрватско - српске коалиције. Том приликом он је напао Прибићевића и његове другове како они мисле “да је доста говорити да смо ми Хрвати, Срби и Словенци један народ зато што говоримо један језик, па да зато морамо имати и јединствену централистичку државу, и то краљевство ... под династијом Карађорђевића.. Како је површно, како је плитко и како неоправдано то ваше мишљење! ...Е ако Срби уистину хоће такву централистичку државу и владу, Бог им је благословио; али ми Хрвати нећемо друге државне уредбе него савезну федеративну републику.”⁴⁷⁾ Не дуго после проглашења уједињења показало се да

45) Драгослав Јанковић, «Женевска конференција о стварању југословенске заједнице 1918. године», *Зборник радова «Историја 20. века»*, св.5, стр. 258 - 259.

46) Милада Паулова, *Југославенски одбор*, Просвјетна накладка задруга, Загреб 1925, стр. 573.

47) С. Радић, *Изабрани политички говори*, Менора, Опатија 1995, стр.227-239.

је Радић био у праву, јер је на првим изборима огромна већина Хрвата управо њему, који је био за “савезну федеративну републику”, дала своје гласове.

Средишњи одбор се поново састао 26. новембра да расправи о питању одласка делегације Народног већа у Београд. До договора није дошло, па се већина чланова Средишњег одбора разишла око 10 часова увече уверена да се сутра не иде у Београд. Међутим, остатак чланова Средишњег одбора, присталице Светозара Прибићевића, поново су се сакупили у Малој дворани Сабора и закључили да се у Београд пуује у 9 ујутро посебним возом. Око 23 часа, после завршетка седнице окрњеног Средишњег одбора, гласници су обилазили поједине делегате са задатком да им саопште да се у Београд путује сутра и да буду спремни за полазак.

Прибићевић у својој књизи није писао о дводневној расправи у Средишњем одбору Народног већа, нити је ишта рекао када је и како је донесен закључак да делегати отпутују у Београд. Вероватно је да му у часну писања књиге (1932. година) није одговарало да ту своју заслугу истиче.

Чим је делегација стигла у Београд, отпочели су преговори, у којима није био присутан Никола Пашић, тако да је пресудни чинилац у остваривању уједињења био сам регент Александар, премда су у име српске стране преговоре водили представници српске владе.

Делегација Народног већа у Београду изабрала је одбор петорице са задатком да израде текст адресе коју ће поднети регенту Александру. У расправи о нацрту адресе спорили су се Прибићевић и Анте Павелић старији. Павелић је тражио да се у адреси и одговору регента Александра нагласи поштивање државноправних истојјских индивидуалитета, односно да се истакне поштивање територијалних граница покрајина, аутономна права и однос тих покрајина према државној влади. Прибићевић се успротивио захтеву Павелића, те је тражио да се најпре спроведе уједињење двеју држава, а да се о свему осталом расправља после. Павелићево позивање на Напутак Народног већа од 24. новембра Прибићевић је одбијао тумачећи да он не представља захтеве, већ само жеље, а о њима се може, ако буде потребно, расправљати и касније, током преговора о састављању заједничке владе.⁴⁸⁾

48) Упореди са др. Анте Смит – Павелић, *Др. Анте Трумбић*, Књижница хрватске ревије, Минхен 1959, стр. 217-220; Х. Матковић, *н.д.* стр. 60, 61.

И поред њиховог неслагања, ускоро је састављена “Адреса” која представљала компромис између Прибићевића и Павелића, тако да су се у њој нашле само неке од идеја изражених у Напутку од 24. новембра. На чињеницу да је Павелић попустио утицао је и телеграм примљен од стране Југословенског одбора из којег је било лако уочљиво да је међународни положај Државе СХС веома тежак.⁴⁹⁾ Победом коју је однео у борби са Павелићем, Прибићевић је у ствари учврстио своју позицију у новонасталој држави.

Тако је Александар 1. децембра 1918. године пред делегацијом Народног већа СХС и представника Србије могао да прогласи уједињење Србије са земљама Државе СХС у Краљевину Срба, Хрвата, Словенаца. Тиме је престала функција Народног већа као врховне власти на територију насељеном Јужним Словенима бивше Монархије, а за Прибићевића је завршено једно значајно поглавље политичке делатности. У то време, њему је стварање јужнословенске државе у тесној сарадњи са српском владом и регентом, било најважније. При томе треба имати на уму да је он, као Србин из крајева који су дуго времена били под Аустро - Угарском видео будућност Срба из тих земаља само у чврстом повезивању са Србијом, што је сасвим одговарало циљевима и интересима српске бужоазије, владе и двора. Додуше, Прибићевић то чврсто повезивање види као оживотворење југословенства у смислу националног стапања. Он се одлучно противио и уједињењу на темељу дуализма. Дуалистичка концепција нове државе за Прибићевића је покушај стварања фронте према Србији, а он је хтео управо чврсто уједињење са Србијом. Због тога је он форсирао да се уједињење што пре спроведе, јер је добро знао да би у случају сваког одлагања у акцију се укључили и политичари који нису били сагласни са његовом концепцијом, а то су били представници Југословенског одбора. Тек много година касније он је признао да је тај његов поступак био “политичка и уставна погрешка што одлуке о предмету уједињења, које је у Београд донијела делегација Народног вијећа споразумно с представницима владе и српских странака, нису прије њихова проглашења биле поднесене пленарној сједници Народног вијећа у Загребу, које је једино било овлаштено коначно их прихватити. Поштено признајем свој удио у тој кобној погрешки.”⁵⁰⁾

49) Исто.

50) С. Прибићевић, *н.д.* стр. 28.

*
* *

Пратећи и анализирајући политичку активност Светозара Прибићевића у време Првог светског рата можемо да закључимо да је овај политичар водио рачуна како о интересима српског народа тако и о интересима Хрватско-српске коалиције. И један и други интерес поклапали су се са основном Прибићевићевом мисли водиљом у политичком животу, а то је да Срби И Хрвати су народ са два имена који треба да заједнички ради на стварању јужнословенске државе. Међутим, будући да је Прибићевић био српски политичар који је ипак првенствено у том период водио рачуна о српским политичким интересима, он је за разлику од већине хрватских политичара, уједињење са Србијом сматрао најхитнијим политичким потезом који треба остварити без сувишних политичких договора о унутрашњем уређењу заједничке државе. Овакав став одвео је Хрвате и Србе у заједничку државу у којој су се, баш због Прибићевићеве исхитрености, веома брзо сукобили у вези са многим питањима међу којима су доминирала питања: унутрашњег уређења, устава и граница.

Darko Gavrilovic

**RELATIONSHIP BETWEEN YUGOSLAVISM
AND SERBIAN NATIONAL IDEA: IDEOLOGICAL
MATRIX OF SVETOZAR PRIBICEVIC AT THE
TIME OF THE FIRST WORLD WAR**

Summary

This paper explores the political activities of prominent Serbian politician from Croatia, Svetozar Pribicevic during the First World War. The aim of this paper is an analysis of its political activities that ranged in three areas: efforts to maintain good Serbo-Croat political relations in the Croatian-Serbian coalition and and efforts to maintain the coalition in power; to protect the Serbian people in Croatia during the war; and approaches to the creation of the Yugoslavia before the end of the war.

Key words: Svetozar Pribičević, Yugoslavism, Serbian national idea, Croat–Serbian Coalition, Serbs, Croats, First World War, Yugoslavia, Serbia

ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

- Богичевић, Војислав, *Сарајевски атентат – изворне стенографске биљешке са главне расправе против Гаврила Принципа и другова одржане у Сарајеву 1914. године*, Државни архив НР БиХ, Сарајево 1954.
- *Дневник седница Хрватског сабора* за 1918. годину.
- Радић, Стјепан, *Изабрани политички говори*, Менора, Опатија 1995.
- Стенографске забиљешке, петогодиште 1913-1918, св. 2, година 1913. и 1914, Загреб 1914.
- Шишић, Фердо, *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1919*, Наклада Матице хрватске, Загреб 1920.

Периодика

- *Дом*, 1918.
- *Јавност*, 1936
- *Новости*, 1918
- *Обзор*, 1914.
- *Препород*, 1922
- *Ријеч*, 1925, 1926.
- и, 1914.
- и, 1914.
- *Хрватски Народ*, 1940.
- *Хрватски Покрет*, 1914.

Монографије, мемоари, расправе и чланци

- Гавриловић, Дарко, “Конструкција мита о Босни и Херцеговини као хрватским земљама до половине 20. века”, *Српска политичка мисао*, 29(3), 2010, стр. 305-316.
- Дедијер, Владимир, *Сарајево 1914.*, Просвета, Београд 1966.
- Зборник бањалучки, *Велеиздајнички процес у Бања Луци*, Универзитет Ђуро Пуцар Стари, Бања Лука, 1987.
- Јанковић, Драгослав, «Женевска конференција о стварању југословенске заједнице 1918. године», Зборник радова *Историја 20. века*, св. 5.
- Крестић, Василије, *Српско - хрватски односи и југословенска идеја у другој половини 19. века*, Београд, Просвета, 1986.
- Кризман, Богдан, «Стварање југославенске државе», *Хисторијски преглед*, 1958, 3-4.
- Кризман, Богдан, «Српска Врховна команда у данима распада Аустро – Угарске», *Хисторијски зборник*, 14/1961.

- Кризман, Богдан, «Повјерљиве везе између Југославенског одбора и домаћих политичара за вријеме првог свјетског рата», *Хисторијски зборник*, 15/1962.
- Кризман, Богдан, *Хрватска у првом свјетском рату*, Глобус, Загреб, 1989.
- Матковић, Хрвоје, *Светозар Прибићевић и Самостална демократска странка до шестојануарске диктатуре*, Институт за хрватску повијест Свеучилишта у Загребу, Загреб, 1972.
- Матковић, Хрвоје, *Светозар Прибићевић, идеолог - страначки вођа – емигрант*, Хрватска свеучилишна наклада, Загреб, 1995.
- Новак, Виктор, *Magnum Crimen*, репринт, Нова књига, Београд 1986.
- Паулова, Милада, *Југославени одбор*, Просвјетна накладна задруга, Загреб, 1925.
- Прибићевић, Светозар, *Диктатура краља Александра*, Глобус, Загреб, 1990.
- Рибар, Иван, *Из моје политичке сурадње*, Напријед, Загреб, 1965.
- Смит – Павелић, Анте, *Др. Анте Трумбић*, Књижница хрватске ревије, Минхен 1959.
- Станковић, Ђорђе, *Никола Пашић и југословенско питање*, књ. 2, БИГЗ, Београд 1985.
- Стојановић, Ђорђе „Однос етике и политике: од реалистичког ка пост-структуралистичком приступу проблему“, *Српска политичка мисао*, 30(4), 2010, стр. 11-28.
- Суботић, Момчило „Аутономија Војводине - историјски и савремени контекст - први део“ *Политичка ревија*, 20(2), 2009, стр. 119-136.
- Хорват, Јосип, *Политичка повијест Хрватске*, том 2, Биноза, Загреб 1936.

Resume

Analyzing political activity of Svetozar Pribicevic during the First World War, we can conclude that he took into account both the interests of the Serbs as well as the interests of Croatian-Serbian Coalition. Both interests were matched with elementary Pribicevic's guiding thought in his political life, and that is, that, Serbs and Croats are the one nation with two names that should work together to create a South Slavic state. However, since the Pribicevic was a Serbian politician who was taking care about Serbian political interests, he was unlike most Croatian politicians, for the union with Serbia, considered the most pressing political move that should be achieved without excessive political agreement on the internal structure of the common state. This attitude led the Croats and Serbs into a common state in which, just because Pribicevic compulsion, soon clashed on many issues among which

are the dominant issues: interior design, the constitution and boundaries.

Овај рад је примљен 16. августа 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

*Велизар Антић**

Факултет политичких наука, Београд

МИЛОВА РАЗМИШЉАЊА О ПРЕДСТАВНИЧКОЈ ВЛАДИ**

Сажетак

Циљ рада је да путем анализе садржаја најзначајнијих политичких дела Џона Стјуарта Мила изложи основне поставке Миловог концепта представничке владе, као и да пружи подробну анализу кључних аргумената које је чувени мислилац изнео у прилог тези о представничкој влади као идеалном облику власти које би требали да стреме сви народи и заједнице. Такође, аутор рада настоји да читаоцу приближи Милово виђење саме демократије, са посебним освртом на његову анализу основних недостатака које концепт представничке демократије, и поред свих предности, ипак садржи. У раду је, у оквиру увода, прво дат историјски осврт на лик и дело Џона Стјуарта Мила, да би се потом позабавили проблемом настанка и формирања добре владавине, као и анализом њених саставних елемената. Средишњи део рада чини анализа Миловог концепта представничке власти као «идеала» тј. најпожељнијег облика владавине. На послетку аутор прелази на питање основних слабости и мана представничке демократије, као и на проблем односа представничке власти и демократије уопште...

Кључне речи: Џон Стјуарт Мил, слобода, представничка влада, деспотизам, демократија, идеал, либерализам

* Сарадник-демонстратор на Факултету политичких наука, Универзитета у Београду

** Рад је настао у оквиру пројекта „Цивилно друштво и религија“ бр. 179008, а финансира га Министарство Просвете и науке Републике Србије.

Џон Стјуарт Мил представља једног од највећих политичких мислилаца не само деветнаестог века већ и политичке мисли уопште. За њега слободно можемо да кажемо да представља круну енглеског либерализма 19. века.¹⁾ Основна вредност која стоји у делу Мила јесте идеја слободе. Након Француске револуције која је представљала један од најзначајнијих догађаја осамнаестог века у Европи, идеје које је изнедрила биће на дневном реду и током целог деветнаестог века. Реакције на Француску револуцију су биле различите и кретале су се од два супротна пола. Са једне стране смо имали присталице рестаурације и повратка на стари режим, док су на супротном полу били мислиоци који су заступали идеје радикалног анархизма и својеврсног наставка револуције. Из свега изнетог у Миловој теорији можемо видети да би и он сам подржао велике идеје Француске револуције и несумњиво је у том делу био на страни развоја и одбране идеје слободе која је и била основна вредност због које је вођена Револуција. Али са друге стране Мил се никако не би определио за слободу без ограничења и у својој теорији и одбрани саме слободе јако је опрезан и поставља низ услова и ограничења до које границе може да иде слобода једног појединца. У том смислу бисмо га могли ставити на средину спектра на чијем би се једном крају налазила апсолутна слобода која би се приближавала анархији а на другом крају спектра би се налазила тиранија и потпуно угушена слобода појединаца. Иако се за Милово име оправдано везује идеја слободе и либералне вредности, он је сам управо због одбране те велике вредности био изузетно опрезан код дефинисања и ограничавања саме слободе и до које границе она треба да се протеже а да не угуши саму себе. Управо се на ово дефинисање и размишљање односи велики део његове теорије.

Својим ставовима Мил је био веома значајан за развој либерализма. Жестоко се супротстављао колективистичким тенденцијама и традицијама а нагласак је стављао на квалитет индивидуалног живота. Индивидуализам представља веровање у врховни значај појединца у односу на било коју друштвену групу или колективитет. По овом схватању појединац има централни положај у друштву и све мора бити уређено у његову корист. За време у коме је живео ово су биле радикалне идеје и наилазиле су на жесток отпор. Основна тачка од које полази Мил је размишљање да друштво не-

1) Драгољуб Мићуновић, *Историја друштвених теорија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2010. стр. 142.

ма никаква права да утиче на појединца у оним стварима које се тичу њега самог и да појединац треба да има потпуну слободу у овој области сопствених интереса и циљева. Међутим, овде је веома значајно нагласити да та слобода појединца иде само до оне тачке до које не задире у иста таква права и слободу неког другог појединца. Овде видимо да је Милова позиција либертаријанска²⁾, односно да прихвата само најмање могуће ограничење индивидуалне слободе, и то само до оне тачке у којој се спречава штета неком другом појединцу. Либертаријанци настоје да максимално повећају царство индивидуалне слободе и што више смање досег јавне власти, гледајући на државу, типично за њих, као на главну претњу слободе.³⁾ Управо су ово оне тачке у Миловој политичкој теорији које се преклапају и са покушајима конзервативаца да споје неке идеје слободног тржишта и немешања државе у ту област са конзервативним вредностима ауторитета и дужности. Сам родоначелник конзервативне идеологије Едмунд Берк није видео никакву неспојивост тржишне економије и конзервативних идеја и вредности. Управо је ово она тачка која даје за право и конзервативцима да својатају нека Милова решења и ставове.

Међу најзначајнија Милова дела спадају: *О слободи* (1859), *Разматрања о представничкој влади* (1861) и *Подјармљеност жена* (1869). Овим делима Мил је успоставио везу између класичног и модерног либерализма. Идеје којима се бави су ослоњене у прошлости и вуку везу са класичним либералним ставовима, док су му закључци окренути ка будућности и представљаће значајну полазну основу будућих либералних теоретичара. Рани либерали су имали велики страх од апсолутне власти монарха па се у њиховим делима велика пажња посвећује управо начинима контроле и ограничења власти као и што мањом улогом државе у друштву. Док са друге стране од Мила почиње да се у оквиру либерализма полако развија струја која ће оправдавати учешће државе у одређеним пољима и делатностима уколико би то мешање државе било корисно и на дужи рок доносило одређену корист самим појединцима. Ово оправдање мешања државе у неке делатности, као на пример образовање, здравство, брига о сиромашнијим слојевима становништва итд. ће у будућности довести до настанка државе благостања.

2) Ендру Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005. стр. 31.

3) Исто, стр. 93.

Поред оца, који је оставио пресудан утицај на Милов живот, велики утицај је оставио и Цереми Бентам са својом теоријом.⁴⁾ Наиме, Бентам је био филозоф, правни реформатор и оснивач утилитаризма. Он је имао великог утицаја на нове идеје које су се појављивале и доводиле до многих промена у друштву у то време, пре свега у друштвеној администрацији, праву, власти и економији. Ове идеје су утицале и на Милова интересовања која су се протезала од политичке економије, представничке демократије, борбе за права жена, али је ипак највећи допринос политичкој теорији оставио идејама о слободи појединца. Мислио је да је слобода позитивна и покретачка снага која појединцима омогућава да преузму контролу над сопственим животима, да задобију аутономију или да достигну самоостварење. Борба за слободу је обележила целокупну људску историју. Она се одвијала кроз борбу против неограничене власти владара, деспотија и разних угњетавања. Мил је посебну пажњу обратио на слободу мишљења и изражавања која има корен у његовом радикалном индивидуализму и у одбрани појединца пред друштвом и државом.⁵⁾

Његово дело *Разматрања о представничкој влади* и данас представљају једно од најзначајнијих дела у корпусу либералне мисли. Ово дело је полазиште за сваког ко се бави проблемима представничке демократије као и односа слободе и демократије. Мил је један од најзначајнијих теоретичара за систематско повезивање традиције либерализма и традиције демократије.⁶⁾ На демократију не гледа као на један од могућих начина конституисања власти и погодног средства за заштиту од узурпације власти већ она представља и средство саморазвоја појединца и напретка целог друштва, што и јесте најважнији циљ једног друштва.

НАСТАНАК, ФУНКЦИЈЕ И ЕЛЕМЕНТИ ДОБРЕ ВЛАДАВИНЕ

По Миловом виђењу постоје два супротстављена мишљења на који начин настају политичке институције. Прва група теоретичара сматра да су људи који живе на одређеној територији ти који

4) Душан Вучићевић, „Милов концепт представничке владе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

5) Драгољуб Мићуновић, *Историја друштвених теорија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2010. стр. 145.

6) Илија Вујачић, *Политичка теорија – студије, портрети, расправе*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2002. стр. 230.

промишљањем и на основу сопственог разума граде институције које им одговарају и за које сматрају да ће на најбољи начин да одговоре њиховим потребама. Ови теоретичари за основу настанка институција узимају разум, а примарно питање је сама сврха институција и које циљеве оне морају да остваре. Када се овако утврде сами циљеви владавине који се желе остварити приступа се следећем кораку а то је само стварање институција које ће на најбољи начин омогућити задовољење постављених циљева владавине. Након овако утврђених основних циљева и самог облика владавине преостаје нам још само један корак у стварању институција а то је да се становници једног друштва односно наши сународници сложе са овим обликом владавине. Трећи корак је дати добре аргументе у корист ове владавине и убедити сународнике у његову исправност а затим их убедити да и они сами делају у његову корист и на његовом учвршћивању и одржавању.⁷⁾

Насупрот теоретичарима који заступају овакво становиште о настанку и сврси политичких институција стоје теоретичари који сматрају да политичке институције не стварају људи на основу разума на тај начин што ће се у једном тренутку договорити које институције да формирају и након тога да се старају о њиховом одржању. По мишљењу ових теоретичара политичке институције једног народа настају постепено током историјског развоја тог народа кроз његове обичаје, традицију, инстинкт и потребе које се са временом развијају а не услед неких замишљених нацрта у главама појединаца.⁸⁾ Дакле, по мишљењу ове групе теоретичара институције настају кроз искуство које одређени народ пролази током историјског развоја. Основни задатак људи јесте да што боље упознају основна својства ових институција како би им се што боље прилагодили и на тај начин остварили своје највеће интересе. Људи се овде прилагођавају постојећим институцијама и у могућности су да доносе само тренутна решења која су одржива само ако су у складу са самим институцијама које већ постоје. Само на овај начин она постају трајна и на тај начин доприносе учвршћивању самог поретка и доприносе његовој стабилности.

Уколико бисмо покушали да Мила сврстамо у једну од ове две групе мислилаца несумњиво је да би он био ближи првој групи

7) Џон Стјуарт Мил, *Разматрања о представничкој влади*, у Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други сvezак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 8.

8) Исто, стр. 8.

теоретичара који заступају рационалистички конструктивизам, односно становиште да је разум тај који пресудно утиче на настанак институција у неком друштву. Управо у овој вери у разум либерали се и разликују од конзервативаца који у искуству и традицији виде основу за настанак институција и одређеног облика владавине у друштву. Едмунд Берк који је један од најзначајнијих конзервативних теоретичара је управо у историји, традицији и искуству које произилази из њих видео и основу на којима настају институције.⁹⁾ По мишљењу конзервативаца институције су настајале генерацијама и прошле су тест времена па их због тога треба и неговати и усавршавати, док на супрот том становишту стоје либерали који сматрају да друштвене институције не треба процењивати према дужини њиховог трајања, већ према томе колико задовољавају потребе и интересе појединаца.¹⁰⁾ Управо из разлога што разуму дају изузетну вредност по мишљењу либерала институције које не одговарају интересима народа је потребно, па чак и пожељно променити новим како би се остварио већи напредак и просперитет у друштву.

По мишљењу Мила у опредељењу за само једну од ове две стране: да ли само разум или само искуство утичу на настанак институција упали бисмо у замку ограничености и порушили би и позитивне стране оба приступа. По његовом мишљењу требали би да се упустимо у саму суштину и једног и другог размишљања и утврдимо које су то и тачне и погрешне тврдње сваке од ових теорија појединачно. Мил сматра да су институције плод разума људи и да своју егзистенцију дугују људској вољи, односно самом разуму.¹¹⁾ Управо захваљујући томе да су их створили људи, оне могу бити направљене и добро и лоше, јер је приликом њиховог стварања могуће користити како разум и умеће тако и њихове супротности. Такође, у даљем свом напредовању и развијању институције су се одржавале захваљујући искључиво људском деловању.

Мил сматра да институције и облик владавине јесу ствар избора и да сами људи одлучују о томе које ће институције увести у

9) Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, «Филип Вишњић», Београд, 2001. стр. 166.

10) Ендру Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005. стр. 75.

11) Џон Стјуарт Мил, *Разматрања о представничкој влади*, у Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други свезак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 9.

свој политички систем. На овом путу најзначајније место заузима сам интелект који и јесте пресудан у одлучивању какав ће се облик владавине примењивати у одређеној земљи. Ово настојање да се уведе најбољи облик владавине за одређено друштво требало би да буде један од основних циљева тог друштва и у његово остваривање би требало уложити велики напор. Уколико за спровођење овог циља нема довољно снаге у оквиру самог друштва Мил сматра да се та додатна снага треба тражити и изван самог друштва, односно да се не треба одрицати помоћи коју на том путу могу пружити друштва у којима већ функционишу те институције и облик владавине. На овоме путу од пресудног значаја јесте мишљење као једна од највећих активних друштвених снага.¹²⁾ Мишљење је овде у функцији стварања општег уверења да је један облик владавине бољи од других и да га због тога треба увести и у само друштво. Када ово успе да оствари у једном друштву и задобије подршку већине становништва мишљење је одрадило онај најтежи део посла који се и очекивао од њега. Када смо утврдили на који начин настаје одређени облик владавине и који су му основни циљеви које би требао да оствари, следећи корак јесте утврдити које су то основне функције и елементи из којих се састоји добар облик владавине.

Мил је сматрао да разум пресудно утиче на формирање одређених институција у друштву. На тај начин показује да су институције и облик владавине ствар избора, па је самим тим јасно да ако постоји могућност оваквог избора онда могуће одредити и карактеристике одређеног облика владавине које најбоље одговарају потребама напретка једног друштва. Пре самог одређења ових карактеристика Мил уводи у разматрање дефинисање основних функција одређене владавине. Ове функције су у директној вези са самим циљевима конкретне владавине и зависе од тих циљева или интереса датог друштва. Дакле, у зависности од тога који се циљеви, односно интереси желе постићи у друштву зависиће и функције ове владавине.¹³⁾ Избор између две основне функције поретка и напретка, Мил завршава тако што појам поретка ставља у функцију напретка и каже да је најбоља она владавина која најбоље доприноси напретку.¹⁴⁾ На овај начин он напредак ставља на врх приоритета и циљева којима једно друштво треба да тежи.

12) Исто, стр. 14.

13) Исто, стр. 17.

14) Исто, стр. 20.

Као први елемент добре владавине Мил наводи врлину и интелигенцију самих људских бића који су припадници одређене заједнице. Ово је уједно и најважнији елемент добре владавине и сама владавина је добра управо у оном степену у коме успе да утиче на побољшање моралних и интелектуалних особина код чланова друштва. Свака владавина која утиче на побољшање ових квалитета истовремено ће утицати и на сам свој напредак. Други веома битан елемент добре владавине јесте сам квалитет те машинерије која покреће ову владавину, односно њена способност да на најбољи могући начин искористи све предности које поседује одређено друштво и да што је могуће више развија та добра својства која поседује.

Свака владавина је добра захваљујући добрим својствима појединачних чланова друштва. Управо због тога представнички систем владавине је и најбоље решење зато што у њему на најбољи начин долази до изражаја појединачни ум, интелигенција и врлина најпаментнијих чланова друштва. Овај утицај најпаментнијих чланова друштва би се осећао и у осталим облицима владавине, међутим у представничком систему власти он остварује свој највећи утицај јер од њега има корист цело друштво. У овом систему владавине је на најбољи начин спроведена организација добрих својстава која поседују појединачни чланови одређене заједнице. Владавина може много да учини за људски ум и интелект, као и уопште на врлини људи само уколико је добро организована и уколико јој је такво деловање у интересу. Видимо дакле да су ова два елемента добре владавине, врлина и интелигенција чланова друштва и сам облик власти који је примењен у друштву, односно сама та машинерија, у директној повезаности и да утичу један на други. Уколико је већа интелигенција и разборитост чланова друштва они ће тим својим способностима јако утицати на сам квалитет власти и чиниће је бољом. Са друге стране, веома велики је и утицај саме владавине на појединце који сачињавају то друштво. Она може утицати како на њихово напредовање и усавршавање у сваком смислу а исто тако ако је лоше организована може утицати и на њихово кварење и назадовање и не допуштање да се развију у оном степену у коме би били у могућности уколико је власт боље организована.

Различите заједнице се могу налазити на веома широком распону културе и развоја од оних који су на веома ниском ступњу тог развоја до оних цивилизованих заједница које су оствариле за-

видан ниво развоја. По мишљењу Мила развој ових неразвијених заједница зависи од мноштва фактора а један од најзначајнијих је, поред природних одлика, управо тип владавине који постоји у том друштву.¹⁵⁾ Да би се овакав народ уздигао из своје заосталости потребно је пре свега да се научи послушности, а то се најбоље у овом случају остварује деспотском владавином. Други проблем који мучи ове заједнице је тај што оне осећају одбојност према непрекидном раду и не осећају да је он уопште потребан да би оствариле напредак. На овом ступњу развоја Мил чак оправдава и ропство као почетну снагу ка организованој производњи и напретку.¹⁶⁾

ПРЕДСТАВНИЧКА ВЛАДАВИНА КАО ИДЕАЛ

По мишљењу Мила најбољи облик владавине јесте представничка владавина. Он за ову тврдњу наводи већи број аргумената и доказа а пут којим иде у доказивању ове тврдње је исти као и када се ради о другим стварима о којима промишља. Пре свега он нам наводи тренутно важећа и водећа мишљења о датом проблему а затим њих анализира и упоређивањем изводи своје мишљење о проблему. Ову методологију је користио и овога пута. У овом конкретном случају је кренуо од тада важећег мишљења да је најбољи облик владавине деспотска монархија под условом да је тај деспот добар и интелигентан. Мил се жестоко супротставио овом мишљењу и наводећи већи број разлога за своју тврдњу дошао је до закључка да је представничка владавина најбоља владавина.

По овом мишљењу највећа могућа власт у рукама једног појединца који поседује велике моралне и интелектуалне способности гарантовала би да ће се у друштву владати на најбољи начин. Донели би се добри а укинули лоши закони, најбољи људи би били постављени на важне положаје а правда би се делила подједнако свима. Међутим, остварење ових циљева би по мишљењу Мила подразумевало монарха који је присутан увек и на сваком месту, који је такође до детаља исправно информисан како би могао донети свој суд. Па чак и када би ово стање било могуће остварити запали би у невоље друге врсте а то је да би понашање оваквог „супер“ монарха довело до пасивности остатка нације и грађана тог друштва. Они не би били заинтересовани, или би били чак и оне-

15) Исто, стр. 25.

16) Погледати више у: Душан Вучићевић, „Милов концепт представничке владе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

могућени, да учествују у јавним пословима што би довело до својеврсног успављивања њихових духовних и практичних способности. Ова тешкоћа и проблем је чак и опаснија од прве и могућности уопште присуства монарха на сваком месту.¹⁷⁾

Једина евентуална предност апсолутне владавине деспота би била само у случају крајње нужде. Само у случају да је угрожена слобода нације била би оправдана диктатура коју би спровео деспот и то само у што краћем периоду, односно, само до тренутка док опасност по нацију не престане. У свим осталим случајевима добар деспотизам је, по мишљењу Мила, лажан идеал и чак је и гори од лошег деспотизма јер смо видели да опушта мисли, осећаје и енергију људи и самим тим их чини још мање способним да му се одупру и да га замене бољим типом владавине.

Овим делом смо дошли до тога да је најбољи облик владавине онај у коме суверенитет, односно највиша власт, припада целој заједници; у коме грађани не само да учествују у власти на тај начин што гласају за своје представнике, већ имају могућност да и сами буду бирани на неке јавне функције и на овај начин да и сами директно учествују у власти.¹⁸⁾ Овај облик владавине јесте представничка владавина.

Предности које има представнички систем власти по мишљењу Мила се заснива на два универзална начела. Прво начело је да сами грађани једног друштва буду заинтересовани да се боре за своја права и интересе. Ово је једна од основних мудрости коју није потребно посебно доказивати, јер ће се свака особа сама најбоље борити за остварење сопствених интереса а не да то у њено име ради неко други. У овом делу несумњиво можемо да приметимо утицај Бенетамових идеја на Мила које се огледају у мишљењу да људи највише воле себе и да своје властите интересе увек стављају на прво место. У вези са овим првим начелом је и друго основно начело по коме општи напредак једног друштва достиже виши ступањ уколико је већи број ових појединачних енергија укључено у његово напредовање.¹⁹⁾ На овај начин долазимо у ситуацију да треба пустити свакој особи да обавља оне активности за које она мисли да ће их на најбољи начин обавити. Из ове ситуације ћемо

17) Џон Стјуарт Мил, *Разматрања о представничкој влади*, у Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други свезак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 31.

18) Исто, стр. 34.

19) Исто, стр. 35.

добити и највећу корист и за цело друштво, јер ће појединци бо-рећи се за своје себичне интересе на најбољи начин остваривати и интересе самог друштва.²⁰⁾

Након овако констатована два начела која владају друштвима опет се враћамо на питање који би то облик владавине омогућио да се ова начела спроведу у дело у друштву и да се оствари највећи могући напредак. Као што смо већ рекли то би се на најбољи начин остварило у представничком систему владавине. Потребно је омогућити да што већи број људи у једном друштву добије потпуну слободу како би на што бољи начин остварили своје сопствене ин-тересе и на тај начин доприносили просперитету и саме заједнице. Уколико је део заједнице искључен из тих права која имају остали чланови друштва они ће се осећати гурнути у страну и неће има-ти исте полазне позиције као ни интерес да делају у том друштву. Тако видимо да је у самој претпоставци за добар систем владавине најважнији фактор слобода коју имају или немају припадници тог друштва, па се Мил залаже за давање ових права што већем броју грађана јер је то у интересу самог друштва.

Овај део расправе се односи на везу основних начела која вла-дају у друштву са самим појмом слободе чланова друштва као и самог начина на које би требало да буде уређено једно друштво у садашњости и које су предности од представничког система вла-сти. Међутим, можда још важније питање је и на који начин један облик владавине утиче на сам карактер чланова једног друштва и које особине развија код својих припадника. И у овом делу Мил сматра и брани представнички систем власти за који каже да утиче на прављење најбољег карактера чланова тог друштва.

Посебну пажњу Мил придаје оним случајевима у којима пред-ставничка владавина није применљива. Да би овај облик владавине могао успети у једном друштву и давати најбоље резултате које је у стању да даје, потребно је да буду испуњена три основна услова. Први услов је да народ буде вољан да уопште прихвати представ-ничку владавину као облик владавине у том друштву. Други услов је да грађани морају да учине све што је потребно за одржавање и очување овог типа владавине. Трећи услов је да народ мора да ис-пуни све оне дужности и да обавља све оне функције које од њега захтева овај облик владавине.²¹⁾

20) Исто, стр. 36.

21) Исто, стр. 43.

Уколико ови услови нису испуњени представничка владавина се не би могла трајно одржати и у том случају би неки други облик владавине био много пожељнији. Овај други облик владавине би на одређени начин представљао неку врсту школе коју би народ морао да прође како би изградио све потребне особине и навике које су потребне за представничку владавину. Дакле, за оне народе који нису достигли потребан ниво цивилизацијског развоја који је потребан да би представничка владавина функционисала у том друштву пожељнији је неки други облик владавине који би послужио као одређена школа коју морају да прођу да би били у стању да у потпуности примене представничку владавину.²²⁾

Противници Мила су управо ово место користили да критикују његову теорију и наглашавали да је на овом месту он искочио из либералних идеја и оптуживали га за просветитељски патернализам. Са данашње тачке гледишта и ми бисмо га могли оптужити за тако нешто, јер је очигледно подвајао народе и једне сматрао за напредније и способније од других, а за друге сматрао да им је потребно туторство и надгледање од стране развијенијих народа. Међутим, ако посматрамо Милову теорију у целини, мишљења смо да за тако нешто нема места. Он је наступао и посматрао ствари какве су биле у то време и његову теорију можемо да оцењујемо само уколико се вратимо у време у коме је он стварао а никако то не можемо да радимо посматрајући ствари са данашњих позиција и са ове тачке да на тај начин критикујемо његова размишљања.

Основни смисао и циљ представничке владавине јесте да цео народ, или барем већина народа, учествује у вршењу врховне власти преко својих представника, које повремено бира. Основна идеја јесте да је народ носилац суверенитета и да сам треба да влада у друштву. Међутим, како је немогуће да цео народ учествује у власти, они бирају своје представнике који у њихово име врше највишу власт у земљи. Ова власт је сконцентрисана у парламенту, који у крајњој инстанци има највишу власт.²³⁾

По мишљењу Мила основна функција представничке скупштине би била да контролише и надгледа владу, и он то објашњава овако: «Права је дјелатност представничке скупштине, мјесто

22) Више о томе видети у: Душан Вучићевић, „Милов концепт представничке владе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

23) Џон Стјуарт Мил, *Разматрања о представничкој влади*, у Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други свезак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 51.

функције управљања, за коју је сасвим неподесна, у томе да надгледа и контролира владу, да свјетлом јавности расвјетли све њезине послове, да је натјера да у потпуности изложи и оправда сваку акцију коју би итко могао сматрати сумњивом, да их осуди ако су за осуду, а ако људи који су у саставу владе злоупотребљавају укзано им повјерење или се понашају супротно осмишљеним осјећајима нације, да их истјера из службе и изравно или посредно именује њихове наслједнике. То је сигурно обиље моћи и довољно осигурање за слободу нације».²⁴⁾

Због саме своје природе, а то је да је састављена од разних представника народа са различитим нивоом интелигенције, образовања и самих карактера представника а са друге стране због величине свог састава и гломазности, представничка скупштина није у стању да сама влада и доноси непосредно саме извршне одлуке. Тај посао извршне власти представничка скупштина никако не би могла на ваљан начин да обави и због тога је овај део власти препустила знатно мањем и самим тим ефикаснијем телу а то је влада, састављена од мањег броја министара. Да се са друге стране не би прелила велика количина моћи на ово тело, парламент мора да контролише владу и ово је једна од његових најзначајнијих функција. Иако представничка тела треба да имају највише власти и моћи у друштву послове управљања би требало да препусте влади. Овај принцип се темељи на начелима успешног управљања а не на принципима добре владавине. Међутим, оно што јесте предност представничке власти јесте просуђивање, а за то је парламент право место јер је састављен од великог броја појединаца и омогућава да се чују и најразличитија мишљења, па је као саветодавно тело и тело контроле рада саме владе, парламент неопходан.

Следећа важна функција парламента јесте доношење самих закона. Представничка скупштина је као што смо раније већ навели највиша власт у земљи и представља вољу народа изражену на изборима. Из овога следи да би она требала да доноси законе у тој земљи. Она то у суштини и спроводи и парламент и јесте највиша законодавна власт у представничкој владавини. Међутим, по мишљењу Мила баш као и у случају послова управе слична ситуација постоји и приликом доношења закона. И у овом случају би требало да постоји неко мање тело, састављено од појединаца који су се кроз процес школовања и рада квалификовали да делују као

24) Исто, стр. 60.

комисија задужена да сачињава законе. Они би били задужени за технички део доношења закона а коначну реч у њиховом усвајању би давали чланови парламента, где би се баш као и у случају полова управе могла чути најразличитија мишљења о самим законима. На овај начин би парламент представљао контролни механизам и задржавао би највећу моћ али би био знатно успешнији у раду уколико би сав посао припреме закона обавио овај одбор.

Наредна јако битна функција парламента јесте та да он представља „одбор за жалбе“ како га Мил назива. У ствари, ово би значило да је парламент место у коме би требало да се чује не само мишљење већине, већ и мишљење сваког делића нације. У овоме би телу требало да постоје представници и оних најмањих група који би на овај начин и на овом месту изразили своје ставове и интересе. У овом смислу парламент представља место на коме се могу чути најразличитија мишљења свих делова друштва па чак и оних најмањих група.

Наводећи све ове функције парламента можемо видети да је управо идеја напретка и слободе водила Мила да се определи за представнички облик владавине и да се залаже за њега. Све ове функције које смо навели а које на најбољи начин остварује управо представничко тело воде укупном напретку и развоју друштва што и јесте најважнији циљ у целокупној Миловој теорији.

СЛАБОСТИ И ОСНОВНЕ МАНЕ ПРЕДСТАВНИЧКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Мил не би био тако велики теоретичар када не би увидео недостатке овог облика владавине и упозорио на њих а све у циљу њиховог превазилажења и умањивања могућих штетних последица. Ове недостатке представничке владавине Мил је поделио у две групе. Прву групу недостатака назива негативним а другу групу позитивним недостацима.

Код негативних недостатака такође имамо две врсте. Први недостатак се јавља у случајевима када представничка владавина не осигурава надлежним институцијама довољно моћи да би могле да обављају све оне функције за које су задужене, док би се други недостатак јављао уколико би надлежне институције имале и сувише

моћи и на тај начин спутавале и ограничавале развој индивидуалних способности људи и друштвена осећања људи.²⁵⁾

У првом случају представничко тело је то које злоупотребљава моћ и власт која јој је поверена. Односно, парламент у овом случају узима од владе онај део моћи који јој је пренела и поверила разним уплитањем у рад саме владе и тако у великој мери ограничава рад и функционисање саме владе. Као што смо у претходном делу рекли, основна функција представничког тела јесте да врши контролу рада владе, односно извршне власти, а не да сама влада јер није способна за тако нешто. Уколико би се овако нешто десило, вратили бисмо се на почетну позицију да је сва моћ сконцентрирана у рукама само једног тела, а то би у овом случају био парламент. Све ово би довело до великих проблема и застоја у напретку друштва јер сама скупштина због своје природе није способна да обавља све ове послове, а крајњу штету би трпели сви грађани тог друштва. Многи од значајних послова се не би могли реализовати, многи би се реализовали знатно спорије и лошије а неки се чак и не би могли реализовати зато што представници парламента не би могли уопште да се договоре око њих.

Други негативни недостатак представничке владавине јесте управо супротан овом првом и односи се на ситуацију да се од стране представничке власти пренесе и сувише моћи на оне институције које су задужене за управљањем у друштву. У овом случају долази до тога да се индивидуалне способности људи, моралне и интелектуалне, недовољно развијају а то је у суштини најважнији задатак доброг облика владавине. У том случају способности људи отупљују, развијају се пасивни грађани који нису заинтересовани за активан политички живот, већ се радије препуштају свим одлукама које доноси деспот или у овом случају влада. На овај начин цело друштво отупљује и уместо да се развија и напредује, оно стоји у истом месту или се чак креће у назад.

У позитивне недостатке представничког облика владавине би спадали опште незнање и неспособност у самом представничком телу са једне стране, и опасност да ово тело буде под утицајем разних интереса који нису идентични са општим интересима друштва.²⁶⁾ Опасност од првог недостатка је посебно изражена управо у представничким телима пошто су они састављени од вели-

25) Исто, стр. 63..

26) Исто, стр. 64.

ког броја посланика које бира народ, па се може десити да разним манипулацијама над народом, нестручни људи дођу у позицију да седе у парламенту и одлучују о најважнијим питањима једног друштва. Што се тиче другог позитивног недостатка представничке владавине он се тиче разних мрачних интереса и могућности њиховог утицаја на одлуке парламента. Овај утицај је нарочито могућ у оним друштвима са слабо развијеним способностима појединаца па се може десити да нека мања група добро организованих људи наметне неке своје интересе у парламенту иако се они разликују од интереса већине грађана тог друштва.

Најбољи лек против ових могућности злоупотреба и лоших страна парламентарне владавине јесте управо образовање свих чланова друштва на коме је Мил посебно инсистирао. На тај начин јача целокупно друштво јер се састоји од великог броја мислећих и образованих људи па су ове могућности злоупотребе представничког система власти сведене на минимум. Упоредо са образовањем расте и напредак друштва а са њим се као што смо видели развија и слобода појединца. На овај начин видимо да је цела друштвена теорија коју је развио Мил повезана у једну нераскидиву целину чији се делови међусобно прожимају и допуњују.

ПРЕДСТАВНИЧКА ВЛАДАВИНА И ДЕМОКРАТИЈА

Уколико би под појмом демократије подразумевали само владавину већине, Мила бисмо тешко могли назвати демократом. На такав закључак нас упућује сам Мил који наводи: „Чиста идеја демократије, према дефиницији, јест владавина цијелог народа од стране цијелог народа, једнако представљеног. Демократија, како се уобичајено замишља и досад проводи, јест владавина цијелог народа, од стране његове тек пуке већине – искључиво представљене.“²⁷⁾ Можемо да приметимо да Мил не ставља знак једнакости између демократије и владавине бројчане већине. За њега демократија представља репрезентацију целог народа, односно свих група у оквиру једног друштва, било да су оне мале или велике групе. У супротном случају власт ће припадати оној групи која има највећи број припадника у друштву, али у том случају не можемо говорити о демократији за коју се залаже Мил. У том случају мо-

27) Исто, стр. 75.

жемо говорити о тиранији већине над мањином, а то је онда далеко од идеала демократије како је Мил замишља.²⁸⁾

У претходним епохама борба народа за слободу била је усмерена против деспотских владавина и када се говорило о тиранији обично се мислило на тиранију од стране државе. У овом случају можемо говорити о политичкој тиранији. Међутим, у модерно доба када је добрим делом овај вид тираније превазиђен јер је „народ“ путем представничке демократије постао тај који влада и управља самим собом, појављује се нови облик тираније који бисмо могли назвати друштвена или културна тиранија. Величина Миловог промишљања јесте добрим делом и у томе што је уочио овај нови вид тираније и указао на све погубне ефекте који он прати. Овај облик тираније је још опаснији од тираније која долази само од стране власти због тога што продире много дубље у живот појединаца и тежи да контролише саме идеје и вредности које појединац има и на тај начин да спутава појединца у развоју и спречи сваки облик развоје његове индивидуалности.²⁹⁾ Као сведоци модерног доба можемо да приметимо да је Мил био потпуно у праву када је идентификовао овај облик тираније још у то време и упозоравао на њега.

Уколико бисмо под демократијом подразумевали да већина бирача има и већину представника у парламенту који би доносили одлуке само у корист већине, онда се поставља питање да ли би мањина требала уопште да има представнике у том телу када се њихов глас уопште не би уважавао. На овај начин схваћена демократија уопште не одговара Миловом поимању њеног основног значења а то је представљање свих грађана једног друштва у представничком телу у коме ће се чути глас чак и оних најмањих група у друштву. У свакој заједници правда је задовољена само уколико глас сваког појединца вреди као и глас неког другог појединца. Управо због тога је неопходно омогућити правилну представљеност свих чланова друштва у представничком телу. Ово је суштинска вредност демократије, да мањине треба да буду представљене у правилном односу. Ни једна права демократија није могућа без ове пропорције, а све остало што не би било регулисано на овај начин било би просто само лажна представа о демократији.³⁰⁾

28) Џон Стјуарт Мил, *О слободи*, Плато, Београд, 1998. стр. 38.

29) Исто, стр. 38.

30) Исто, стр. 78.

Један од веома значајних делова у Миловој теорији јесте повећавање представничке владавине и идеје напретка која се најбоље остварује у овом типу владавине са демократијом са друге стране. У представничком систему свака одрасла особа, уколико испуњава потребне услове, има могућност да утиче на власт учествовањем у изборном процесу. Ово учествовање у изборима има двоструки значај. Са једне стране оно има образовни карактер, на коме Мил инсистира у целој својој теорији, јер се појединац укључењем у политичке процесе упознаје са различитим идејама и почиње да развија и сопствене интересе као и да увиђа шире интересе целе заједнице. На овај начин учествовањем у демократским изборима директно се утиче на интелектуални и морални развој припадника друштва.³¹⁾ Са друге стране, демократски процеси шире уверење да је сваки човек најбољи чувар властитих интереса и да сопственим ангажовањем у политичком процесу и удруживањем са другим људима сличних интереса, може да побољша сопствени положај у друштву.

Када размишља о томе шта треба да значи представничка демократија Мил у ствари сматра да она треба да подразумева представљање свих, а не само већине која би доносила такве законе и правила игре који би њој највише одговарали а ишли на штету других класа и интересних група у друштву. У таквом друштву, а по мишљењу Мила таква је била тадашња демократија, власт би била састављена од једне класе, која би била удружена и јединствена у остваривању својих права и интереса а са друге стране уопште не мора да значи да би то била и најобразованија класа.³²⁾ Да би се ово стање ствари превазишло потребно је омогућити представљање свих на тај начин што би се свима омогућило право гласа. Само би се у овом случају могло говорити о правој представничкој демократији која би била једина равноправна и непристрасна и самим тим једини прави тип демократије.

Само уколико се оствари овај услов, о демократији можемо говорити као о најбољем облику владавине. Све док је присутан модел представљања који би онемогућавао великом броју људи и различитих група могућност гласања можемо говорити само о ла-

31) Greg Smith, "Faith in local government: The emergence of religion in the politics of an inner London borough 1975-2006", *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 2/2010.

32) Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други свезак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 92.

жној и окрњеној демократији. У таквој демократији власт би чинила само једна класа која би ту своју могућност користила за остварење само својих интереса који не би били и интереси целе нације и државе. Да би тај систем превладали и дошли до представничке демократије потребно је увести средства за спречавање те злоупотребе.

Већ на самом почетку ове расправе наилазимо на проблем да велики број људи није ни заинтересован да добије право да гласа и да буде биран. Наиме, они се у политичкој утакмици понашају као прости посматрачи незаинтересовани да у тој борби учествују и пруже свој допринос квалитетнијој владавини. Ово је по мишљењу Мила велики проблем јер они у оваквој ситуацији заузимају положај публике у судници, насупротив положају који имају они који седе у пороти и који директно доносе одлуке.³³⁾ Сви они који учествују у плаћању пореза, у рату када је држава у рату, када се од њих захтева да буду послушни и на корист државе, имају право и да учествују у доношењу одлука на тај начин што ће учествовати у процесу гласања и на тај начин изразити своје мишљење.³⁴⁾ Сви они који не учествују у процесу гласања и у чије име неко други доноси одлуке које се и њих самих тичу су обезвређени и требали би се борити за своје право да учествују у процесу гласања и доношења одлука које се и њих тичу. Посебну пажњу Мил је посвећивао праву жена да учествују у изборном процесу. На овај начин би се њихов положај у друштву значајно поправио јер би имале могућност да учествују у доношењу најважнијих одлука које се тичу једне заједнице.³⁵⁾ Сви они који испуњавају неопходне услове требали би да имају право гласа и требали би да учествују у гласању.

Иако се залагао за опште право гласа, треба да нагласимо да је Мил увео и одређена ограничења у самом процесу гласања.³⁶⁾ Наиме, да би једна особа имала право да учествује у процесу гласања и на тај начин бира представнике у представничком телу, који ће учествовати у доношењу најважнијих одлука које се тичу свих чланова тог друштва, потребно је да испуни одређене услове. Први

33) Исто, стр. 94.

34) Исто, стр. 94.

35) Видети више у: Мирољуб Јевтић, „Религије и односи међу половима“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 1/2008, стр. 145.

36) Више о томе видети у: Душан Вучићевић, „Милов концепт представничке владе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

услов је да на изборима не би требало да учествују особе које не знају да читају, пишу или да изведу најпростије аритметичке операције. Овим појединцима је потребно обезбедити потребно образовање, али ако и после тога не би били у стању да читају, пишу или изводе најпростије аритметичке операције не би их требало пустити да учествују у процесу гласања. У овом случају би они сами себе избацили из овог процеса тј. њихова лењост би била та која их онемогућава да учествују у изборима.³⁷⁾ Други услов је да особа која гласа мора да плаћа порезе јер би у случају да се омогући гласање особама које не плаћају порезе они у изборима могли понашати неекономично у трошењу новца из буџета јер сами не учествују у његовом пуњењу. Трећи услов је да особа која учествује на изборима не би смела да прима неку врсту помоћи од државе или локалне заједнице, јер онај ко није у могућности да сам заради за свој живот не би требао да учествује у привилегији коју гласање даје.

Управо је због тога потребно поново да се вратимо на Милову основну полазишну тачку а то је да је најважнији задатак сваког друштва образовање интелигенције и осећања код свих људи у једном друштву. Само ће се на тај начин створити потребни услови да једно друштво напредује на свим пољима. Само образовани и интелигентни људи моћи ће да учествују у демократским процесима и да на најбољи начин остваре своје интересе.³⁸⁾ Чак и ако би имали најбоље институције, представничку владавину и демократски систем, уколико грађани те државе не би били образовани све ове предности би биле узалудне.

*
* *

Џон Стјуарт Мил је један од најзначајнијих политичких мислилаца деветнаестог века у коме је живео, али ће његове идеје и размишљања оставити јак утицај и током целог двадесетог века. Његово дело и идеје су оставиле дубок траг у политичкој теорији. Због дубине у коју је улазио приликом размишљања о политичким појавама, идеје Мила ће и у наредним временима бити изузетно драгоцене не само за оне теоретичаре који настоје да проучавају развој политичке мисли током историје, већ ће представљати вео-

37) Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи – други свезак*, Информатор, Факултет политичких наука, Загреб, 1989. стр. 95.

38) Luca Ozzano, *Religious Fundamentalism and Democracy, Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 1/2009.

ма корисну полазну основу приликом промишљања о многим битним питањима која се јављају и у савременом свету. За сва она питања која су везана за слободу појединца, политичке институције, демократију, права мањина и маргиналних група, Милова размишљања представљају полазну основу и било би корисно свакоме ко се овим питањима бави да у својим размишљањима крене управо од идеја које је износио Мил.

Мила често „својатају“ и присвајају његове идеје како либерали, тако и социјалисти па чак и конзервативци. Ми бисмо рекли да је он несумњиво најближи либералној политичкој мисли али да у теорији има и значајне елементе социјалног учења, пре свега о социјалној улози државе у друштву па стоји оцена да помало нагиње и ка социјалистима. Ово његово учење се најбоље остварило у пракси у виду државе благостања, која је по нашем мишљењу нешто најближе ономе за шта се Мил залагао у теорији. Што се тиче конзервативних елемената, по нашем мишљењу њих има најмање у Миловој теорији, али уколико га на пример упоредимо са Берком можемо видети да постоје у суштини неке заједничке црте и начин размишљања. Чињеница да је Мил живео и радио цео један век након Берка утицала је на то да су његове идеје либералније од Беркових, међутим, конзервативни елементи најбоље су уочљиви код односа према народима који су на нижем ступњу развоја у односу на тада најразвијенији део света коме су и Мил и Берк припадали, као и у самој тежњи да се друштво не мења „из корена“, већ да промене које треба спроводити у друштву иду постепено и веома опрезно. Овај став је посебно уочљив код Берка али ни Мил није био присталица наглих промена.

Одређени број теоретичара је критиковао Мила за разне недоследности и контрадикторности у теорији. Тако је Мил који је несумњиво био либерал и један је од најзначајнијих либералних политичких мислилаца оптуживан највише за елитизам. Велика супротстављеност у тумачењу Милове политичке теорије последица су неразумевања његове основне полазишне позиције. Мил јесте истовремено и демократа и елитиста, али у овоме и нема ничег контрадикторног. Са једне стране он се залаже за учествовањем што већег броја грађана у политичким процесима, док са друге стране и сам одређује одређена ограничења која су неопходна да би се остварило право на политичку партиципацију. Пре свега залаже се за учествовањем најобразованијег дела становништва у

доношењу најважнијих одлука јер се само на овај начин ради у корист целе заједнице, док рецимо необразованима ускраћује право политичке партиципације управо због тога што сматра да нису способни да доносе ваљане одлуке и што је њима због тога лакше манипулисати. Врховни критеријум добре владавине је корисност, док је сврха владавине да омогући свим грађанима да слободно развијају своје интелектуалне и моралне способности, јер ће само на овај начин и они повратно да утичу на друштво и на укупни напредак целе заједнице.

Velizar Antić

JOHN STUART MILL'S REFLECTIONS ON REPRESENTATIVE GOVERNMENT

Summary

The aim of the study is to explain the basics of John Stuart Mill's concept of representative government by analyzing his most important political works as well as to provide detail analysis of key arguments which the famous philosopher developed in order to support his thesis on the representative government as an ideal form of government that all nations and communities should strive for. The author of the study is also trying to explain Mill's understanding of democracy, pointing out his analysis of basic weaknesses that the concept of representative government has despite all its advantages. The work of John Stuart Mill and his character are described in the Introduction of the study which, below, deals with the problem of origin and formation of a good government, as well as the analysis of its constituent elements. The central part of the study contains analysis of Mill's concept of representative government as an "ideal" i.e. the most desirable form of government. In the end, the author deals with the question of fundamental weaknesses and disadvantages of representative democracy and with the problem of relationship between representative government and democracy in general...

Key words: John Stuart Mill, freedom, representative government, despotism, democracy, ideal and liberalism.

ЛИТЕРАТУРА

- Берк, Едмунд, *Размишљања о револуцији у Француској*, «Филип Вишњић», Београд, 2001.

- Вујачић, Илија, *Политичка теорија – студије, портрети, расправе*, Факултет политичких наука, Чигоја, Београд, 2002.
- Вучићевић, Душан, „Милов концепт представничке владе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.
- Јевтић, Мирољуб, „Религије и односи међу половима“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 1/2008.
- Мил, Џон Стјуарт, *Изабрани политички списи – други свезак*, Факултет политичких наука, Загреб, 1989.
- Мил, Џон Стјуарт, *О слободи*, Плато, Београд, 1998.
- Мићуновић, Драгољуб, *Историја друштвених теорија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2010.
- Новаковић Александар, «Либерализам и демократија - или о једном недавном покушају измирења непомирљивог», *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2009.
- Ozzano, Luca, *Religious Fundamentalism and Democracy*, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 1/2009.
- Skorupski, John, *Why Read Mill Today*, Routledge, London, 2006.
- Smith, Greg, “Faith in local government: The emergence of religion in the politics of an inner London borough 1975-2006”, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 2/2010.
- Становчић, Војислав, *Политичка теорија I*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Хејвуд, Ендру, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.

Resume

The main objective of the entire Mill's theory is the idea of progress. The progress is best achieved through conflict of old and new ideas. Freedom of expression for both sides is prerequisite to enabling this conflict as well as the exchange of ideas. This is exactly why Mill introduced the idea of freedom in his theory. Societies, where there is no freedom, where only one opinion rules and the conflict is disabled, are doomed to fail because the progress is prevented. In this case we can notice similarities of Mill's philosophy to philosophy of Burke who, also, believed that societies that did not change and where there was no conflict were doomed to decline and fail.

Mill stated that representative government was as an ideal form of government that all nations and communities should strive for. This is the best form of government and it has the larger influence on progress of society and com-

munity than any other form of the government, which is the main objective in Mill's theory. The main idea is the idea of progress and it can be best achieved through the form of government that corresponds to representative government. Only if individuals are free to decide on their interests, a society will progress and the whole society will benefit from it. According to Mill, the best government system that can lead to this is representative democracy.

Introduction and defense of representative democracy as well as the idea of freedom exist only because of its usefulness for the progress of society. The progress of entire society is possible in this system of government which is the basic idea of Mill's theory. This system of government is vital because it has a positive impact on education of population since it encourages citizens to constantly improve themselves and participate in decision-making. These are all the reasons why Mill justified and supported this form of government.

Овај рад је примљен 7. августа 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

Uros Suvakovic
University in Prishtina
with temporary Head Office in Kosovska Mitrovica,
Faculty of Philosophy/Department of Sociology

**POLITICAL PARTIES AND
NONGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS
OR
ON PROBLEM WITH POLITICAL
REPRESENTATION IN GLOBAL AGE***

Summary

Since the appearing in the bourgeois society, political parties have been the basic institutional intermediary between the will of citizens and representative institutions of representative democracy.

Considering the fact that political parties have appeared together with national state, and that these were “made simultaneously with elections and parliamentary procedures” (M. Duverger), the question is if in “the global age” (Giddens) the necessity for political parties to perform the function of political representation stops. Regarding the Europe, organizational, political and other adaptations of political parties are not comparable with measure of moving the field of making political decisions from national states to Euro-institutions, even in the case of establishing so-called European parties. The similar situation is with global institutions, like the OUN. On the other hand, the influence of nongovernmental organizations within national states pretending to represent political subjects strengthens even more, regardless the absence of legitimacy from the citizens and often without the internal election legitimacy within themselves. Their inter-

* The work is the result of the author’s participation in the scientific research III 47023 “Kosovo and Metohija between national identity and Euro-integrations” financed by the Ministry for education and science of the Republic of Serbia

national connecting, involvement in UN and EU bodies, influence to public opinion, pressure for making different state decisions – give them political strength and influence that even political parties do not have.

On their side, political parties are burdened with problems of political corruption, loss of ideological identity, “concern for votes”, which force them additionally into non-principle coalitions for gaining power. All this additionally compromise them in the eyes of citizens on whose support they rely and whose interests they should represent. All this lead us to the question if political parties live their last days and if we can imagine democratic institutions that will not be based on party political representation?

Key words: political representation, political parties, non-governmental organizations, globalization, global age, “governance without government”

ON TRADITIONAL COMPREHENSION AND FUNCTIONS OF POLITICAL PARTIES

Explicitly the appearance and the development of political parties, just as M. Duverge established at the time, was flowing simultaneously with development of elections and parliamentary procedures¹⁾. The appearance and the development of bourgeois society, and parliamentarian as one of the aspects of organization of authority in it, have led also to the appearance of political parties.

Citizens enter into the political institutions of system, the parliament first of all, with bourgeois revolutions. That entrance of citizens into the parliament was going on gradually and it was in direct correlation with expansion of voting right. Except for the general voting right that bourgeois revolutions have brought and which have shown, as we have seen, the trend of permanent expansion to mass layers of citizens, to finally become really general for all citizens of full age in contemporary time, bourgeois society guaranteed also other significant political rights, like the right for freedom of thoughts, the right to associate, freedom of press, freedom of gathering, etc. Existence of all these political rights was *condition sine qua non* of appearance and development of contemporary political parties. Scientific-technical and technological inventions should be added to this variety of political rights, whose mass application in the second half of the 19th century, during

1) Maurice Duverge, *Uvod u politiku*, Savremena administracija, Beograd, 1966.

the 20th century and now in the first decade of 21st century actually enabled mass layers of citizens to use these rights, giving them new qualities during the time. Before all, the importance of media should be pointed out here, firstly newspapers with circulation in millions, then film, radio, television and finally Internet, which provided technological basis for creation of political public, more or less democratically created public opinion, firstly within the national and today even within the regional and even global dimensions. Without the existence of all these conditions, even those regarding the existence of political rights and these scientific-technical and technological presumptions, a suitable social environment for appearance and development of political parties should not exist, but at the same time nor the political system of capitalism should be developed in a manner in which it was happening without political parties. This is because for its functioning it was necessary to provide existence of competition regarding who was going to exercise the power. This is natural, since competition is in the basis of capitalist manner of production – the competition for acquiring as big profit as possible. Therefore, it is understandable that political sphere should comply with the basic principle that exists in such a system in the sphere of relations in production. On the other hand, it appeared very soon that ideas of organizing society on the principle of direct democracy, pleaded for by Jean Jacques Rousseau, were actually utopian dreams more than a real possibility. European type of representative democracy implied the principle of separated power and existence of a representative body (parliament) that elects the government, which is responsible to it and which is an expression of political power relations in parliament. The first political parties were created like this, which had, still undeveloped, the same task and target that all the most developed parties of contemporary mankind have – gaining the power. Except for the fact that the first political parties are formed simultaneously with the model of parliamentary democracy of bourgeois society, it should be noticed also that at the same moment national states are formed in the territory of Europe. Therefore, parties adapt to both these facts, both program-politically and organizationally: the work in conditions of parliamentary democracy and acting within the national state. Such their acting lasts for several centuries.

If different actions of political parties are analyzed, it will be seen that different authors point out different elements that one organization should have in order to be called a political party. Therefore, some point

out the necessity of existence of more or less developed ideology, others look at the parties as the mean of accomplishing national interests, the third as organizations for gaining and exercising power, the fourth point out the class element, while the fifth try to give as comprehensive definition of these organizations as possible by synthetic provisions²⁾. Inclining towards the authors who tend to comprise all the most important elements of the idea of political party by a synthetic definition, we consider that these are “political organizations of ideological-political like-minded persons who relatively permanently associate and promote certain program orientations with basic aim of gaining, i.e. remaining on power or participating in power, by which they realize and assert interests, values and aims of those social groups that tend to represent, as the rule trying to present those interests, values and aims as much as possible as general ones, i.e. global”³⁾.

Regarding the functions of political parties in the society, different theorists insisted on different functions. Some older writers did this, e.g. Ch. Merriam⁴⁾ and R. Merton⁵⁾, whose differentiation of manifest and latent functions of political parties, matched with his functionalist theory, is very important. However, contemporary authors also insisted on different functions, like Z. Bauman⁶⁾, A. Heywood⁷⁾, and Serbian authors R. Lukic⁸⁾, R. Smiljkovic⁹⁾, V. Goati¹⁰⁾ and others. We consider that regarding the criterion of universality of functions they perform, it is possible to differentiate two types of functions of political parties in the society: a) general, universal functions that political parties perform in every society, and b) special functions that political parties perform only in some specific societies or even only in certain development periods of those specific societies. The latter ones are numerous and versatile. Regarding the former ones, the universal functions of political parties, there are four of them, as follows: ideology, political

2) Uroš Šuvaković, *Političke partije i globalni društveni ciljevi*, Treći milenijum, Beograd, 2004, str. 165-178.

3) Uroš Šuvaković, *Ibid*, str. 177-178.

4) Charles E. Merriam, *American Party System*, McMillan, New York, 1923.

5) Robert K. Merton, *Elements de théorie et de méthodes sociologique*, Armand Colin, Paris, 1997.

6) Zigmund Bauman, *Marksistička kritika društva*, Rad, Beograd, 1969, str. 15.

7) Andrew Heywood, *Politika*, CLIO, Beograd, 2004, str. 470.

8) Radomir Lukić, „Političke stranke“, *Sabrana dela*, knj. 11, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ, Beograd, 1995, str. 191-233.

9) Radoš Smiljković, *Političke partije*, Književne novine – komerc, d.d, str. 60-83.

10) Vladimir Goati, *Političke partije i partijski sistemi*, CEMI, Podgorica, 2007, str. 51-64.

representation, personnel selection and organizing own supporters for participation in political process¹¹⁾.

*WHO PERFORMS THE FUNCTIONS OF POLITICAL
REPRESENTATION IN GLOBALISED SOCIETY: POLITICAL
PARTIES OR NONGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS*

In the contemporary globalised post-industrial society, political parties continued to perform more or less the same social functions that they traditionally perform. One of the universal functions is also, as we have already established, the function of political representation. The problem appears today because contemporary society changes much faster than political parties organizationally adapt to those changes. Organizationally, parties are still adapted to parliamentary democracy within the national state. However, today more and more authorities are transferred from national parliaments to above-the-state organizations¹²⁾, like the United Nations or the European Union. In that sense there is a question if the contemporary political parties in such a new political environment still satisfactorily can perform their functions, first of all the function of political representation.

Let us take as an example the most global of all international (public) organizations – the Organization of United Nations. It rests on the agreement between governments of independent states. Without entering into disputation on representation and democracy of its most powerful body – the United Nations Security Council, or its most representative body – the General Assembly of UN, we establish the following: neither of these two bodies is based on the principle of representing citizens, in the way the national parliaments are constituted. It means in multiparty, democratic, competitive systems (Sartori), in the way of representation of political parties that are intermediaries between the people (citizens, demos) and the state. Bodies of the UN are based on representation of governments, where exemptions are not so rare that governments have no electorate legitimacy, or it is very disputable. Simultaneously, the United Nations Security Council has never in the history taken over greater mandates, sometimes directly breaching the UN

11) Uroš Šuvaković, *Metodološke studije o pitanjima sociološkog proučavanja političkih partija*, Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini, Kosovska Mitrovica, 2011, str. 36.

12) The term “above-the-state organisations” in this work we use in sociological sense and not in the international legislation sense, where it has a little narrower meaning.

Charter¹³), as it is the case nowadays. On the other hand, although as we know parties do not represent in the UN the citizens of the states in which they act, there are other organizations included in the UN system – nongovernmental organization (NGO). Even during the foundation of the UN, as one of the main bodies, the Economic and Social Council was introduced, in which even 33 international NGO were recognized as so called “Consultative status” in the period 1946-1948¹⁴). In later phase of the UN and the Economic and Social Council development, NGOs were classified into several groups, but the number of only the NGOs with recognized status within the Economic and Social Council has been increased to 969 in December 1993¹⁵). In the same year appropriate status was recognized for 581 NGOs with UNESCO¹⁶), etc. Besides, the Department of Public Information Non-Governmental Organizations (DPI-NGO) was established. The role of this department was to coordinate cooperation with approximately 1,500 nongovernmental organizations throughout the world as the “partners of civil society”, with the aim to increase their cooperation and communication with the UN in accomplishing its goals. At the millennium forum of NGOs, the Secretary-General of UN Kofi Annan pleaded that NGOs should become the “new super-power” in partnership relations with the UN that should control the “world civil society”¹⁷).

Therefore, it is clear that in the most global of all international organizations – the UN, there is no place for representation of citizens by those with electorate legitimacy – political parties, but there is place for representation of various interests by those who are responsible to no one but to themselves and their financiers – and these are NGOs. Not only that there is place for them, but also the role constantly gains more importance, with their promotion by Kofi Annan to the “new super-power”. In fact, maybe the attitude regarding who should actually represent citizens in the global world was more precisely than Annan formulated by his predecessor at the position of the Secretary-General

13) Mohammed Bedjaoui, *Nouvel ordre mondial et contrôle de la légalité des actes du Conseil de sécurité*, Bruylant, Bruxelles, 1994.

14) Smilja Avramov, *Civilno društvo i nevladine organizacije: alternativni model svetske zajednice*, Nova Evropa, Beograd, 2006, str. 143-146.

15) Peter Willetts, “From Stockholm to Rio and beyond: the impact of the environmental movement on the United Nations consultative arrangements for NGOs”. *Review of International Studies*, Cambridge University Press, no. 1/1996, pp 57-80.

16) Smilja Avramov, *Ibid*, str. 155.

17) Kofi Annan 2000. according to William Norman Grigg “Bulding World Order”, *International Freedom Foundation [IFF]*, <http://www.iff-ifoundfreedom.com/freedom/unamerican.html>

– Boutros Boutros-Ghali at the 47th Conference of NGOs in September 1994 by claiming that NGOs are the “basic form of representing population in the contemporary world”¹⁸⁾.

Introduction of NGOs into the system of the UN, starting with their foundation, was no accident. The goal was to promote the idea of the world civil society, whereby such an idea was especially strengthened with the fall of Berlin wall, collapse of real-socialism and implementation of the doctrine on the “new world order” based on supremacy of human rights over sovereignty of independent states. One of ideological promoters of this idea David Scheffer sends word: “Proving today that the norms of sovereignty, non-use of force and sacredness of internal affairs are far above the common human rights of nations, whose lives and prosperity are jeopardized, would mean ignoring difficult questions on international law and ignoring the pace of history”¹⁹⁾. This is actually just an ideological rationalization of the idea on humanitarian intervention, which was applied in practice for the first time during the First Gulf War, waged after the decision of the UN Security Council against Iraq. There were no such decisions of the UN Security Council in the next cases of “humanitarian intervention” (war against Yugoslavia, the Second Gulf War against Iraq, war against Afghanistan), whereby it was abused in the most recent case regarding the war against Libya. However, even the absence of the decision of the UN Security Council, did not prevent so called “humanitarian interventions” or “justified wars”, i.e. “aggressions” in traditional vocabulary of international law. “‘Humanitarian’ military intervention is characterized by impossibility to be justified by existing international law. Absence of legal basis is compensated by legitimacy..., it is based on moral justification and, finally, represents implementation of moral by ‘other means’... Its final result is paternalistic instead of allegedly humanitarian interventionism, since it starts neither from the presumption that all internationally recognized political subjects are not equal nor ‘of full age’ – neither in civilizational nor in cultural, moral or political sense”²⁰⁾. Where from the legitimacy for “humanitarian interventions” originate? From the universality of human rights. However, the USA, as correctly noticed by N. Chomsky, “exclude themselves from the obligation of respecting

18) Boutros Boutros-Ghali according to Smilja Avramov, *Ibid*, str. 160.

19) D. J. Scheffer: *Toward a Modern Doctrine of Humanitarian Intervention*, University of Toledo Law Review, Vol. 23, Winter, 1992.

20) Mile Savić, „Etika humanitarnih intervencija“, *Sociološki pregled*, Srpsko sociološko društvo, Beograd, br. 4/2009, str. 525, 526, 527.

basic principles of the world order, where they had one of the most important roles in their formulation and proclamation²¹⁾. Such behavior of America brings in question the very idea of human rights, if it is not based on equality for everyone. Researchers correctly indicate the example of the aggression to the Federal Republic of Yugoslavia, performed under the mask of “humanitarian intervention”. However, nine years after the ending of the intervention, “the states that were the loudest in the appeal for the ‘humanitarian intervention’ are supporting illegally proclaimed independence of so called Republic of Kosovo, by which the real intention and the goals of the intervention from 1999 are finally stripped²²⁾. U. Beck is right when he asks himself if “it is possible at all to speak about illegal or illegitimate regime of human rights?²³⁾. Of course it is possible. Who has authorized protectors to protect human rights? As we have seen, even the most global organization – the UN has no electorate legitimacy to decide on destiny of states, peoples, citizens and their human rights. NGOs particularly do not have such electorate legitimacy, organizations that germinate like “mushrooms after rain” after termination of the “cold war”, especially in the states of the former Soviet block. They act mostly in the area of human rights and surely support “humanitarian interventions” for that purpose. Protectors of human rights have authorized themselves. Their problem is that “markets have become global, but politics still remained firmly rooted in sovereignty of states²⁴⁾. NGOs are more suitable for basic form of organizing world society than political parties since they have no electorate legitimacy because they do not ask for it. Political parties depend on the will of citizens and electoral procedures and – regardless how distant they are from citizens nowadays – they finally have to ask for the support every fourth year. It is hardly to be expected that citizens as bearers of sovereignty of their states might support bombing of their own state, even political parties to support such a form of “humanitarian intervention” if they pretend to have any influence in their states, while NGOs surely can do that if their financiers require that from them. Two well-known authors M. Hardt and A. Negri conclude regarding NGOs that for them “just because governments do not manage them

21) Noam Chomsky, *Intervencije*, Rubikon, Novi Sad; Beoknjiga, Beograd, 2009, str. 176.

22) Zoran Dragišić, „Suverenitet i humanitarna intervencija“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, br. 2/2009, str. 62.

23) Ulrich Beck, *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb, 2004, str. 374.

24) George Soros, *O globalizaciji*, Samizdat B92, Beograd, 2003, str. 17.

directly, it is supposed that they act on basis of ethical and moral imperatives”, but in fact they are “the most powerful non-combat weapons of the New World Order”²⁵⁾. They conduct so called “moral intervention”, which is, according to Hardt and Negri, just “the first act that prepares military intervention”, against those states that are not willing to give up their sovereignty voluntarily in favor of “the New World Order”. Therefore, there is no electorate, democratic authorization for NGO, while political parties are firmly tied with it. Therefore, in the globalised contemporary world, political parties are not suitable for performing representative function as intermediary between the will of citizens and the decisions of power. That is the reason for insisting on civil society and NGOs in “above-the-state creations” (like the UN and a little less in the EU), while the role of political parties is practically stopped at the level of a national state. At the same time, NGOs impose themselves within national states as supervisor of political parties in many questions: from human rights, through problems with political corruption²⁶⁾ that are older than the greatest number of now influential NGOs, to environment protection. NGOs try in every way, and primarily through media, to compromise the idea of parliamentarism, electorate legitimacy and party representation. Besides, development of transition in certain former socialist states was flowing towards appearance and development of party state in multi-party conditions, which is additional contribution for compromising political parties with citizens²⁷⁾, where party leaderships, “which are more distant than ever from the people and from their membership”²⁸⁾, play the special role. If we add to it that political parties, especially in transitional states, were forced to agree even with extremely unpopular measures, both in the sphere of economy and in the sphere of politics, and even to accede regarding what was considered as the national interest²⁹⁾ and regarding which the national consensus existed³⁰⁾, it is clear why a drastic drop of confidence

25) Michael Hardt, Antonio Negri, *Imperija*, IGAM, Beograd, 2005, str. 50.

26) Uroš Šuvaković, „Korupcija i političke stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Nauka, bezbednost, policija [NBP]*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, br. 1/2011.

27) Uroš Šuvaković, „Partijska država: mogućnosti njenog nastanka i razvoja na primeru savremene Srbije“, *Teme*, Univerzitet u Nišu, Niš, br. 2/2009.

28) Radoš Smiljković, „Moralno-ekonomska kriza buržoaske restauracije u Srbiji i odgovornost elita moći“, *Politička revija*, Institut za političke studije, Beograd, br. 2/2011, str. 150.

29) Uroš Šuvaković, „Partije u Srbiji i Kosovo i Metohija (2000-2008)“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, br. 4/2009.

30) Uroš Šuvaković, „Partije u Srbiji i Kosovo i Metohija 1990-2000“, *Nacionalni interes*, Institut za političke studije, Beograd, br. 3/2009.

in political parties as intermediators between the will of citizens and state bodies has been achieved at the level of national states (e.g. only 5% of Latvians expressed confidence in political parties, and only 12% of their parliament³¹⁾). In the case of the EU, for which R. Dahl established a little more than two decades ago, that in it “institutions of ‘democratic’ transnational political community are hardly visible”³²⁾, it can be established that they have made progress regarding the time when he made this statement. However, not even today the decisions on the most important questions that the EU brings does not originate from the representative body based on the direct electorate will of voters – citizens of the EU, but on the complex mechanism based on the combination of dominant techno-bureaucratic principle, representation of governments of member-states of the EU and the least on direct elections. There are also European parties, but they have no basic organization – their membership is made of the same kind of parties that act at the level of member-states in the EU. Therefore, these are disaffected political organizations, without contact points with membership of the parties that constitute them. European parties actually are trying to perform the function of political representation at the level of the EU, but at least two important factors limit them: a) the manner of constitution and bringing decisions in the EU, and b) the fact that they are based on collective membership of the same kind of parties that act in the member-states of the EU, the reason for which they in multi-intermediate manner “protect” interests of appropriate parties. A socialist or a Whig is from a state is represented firstly by his local party leadership, then national party leadership, then the leadership of European party. European parties are, simply to say, too disaffected and too distant from the real problems of individuals. In fact, the answer to the question if these are “groups of national parties that coordinate at European plan”³³⁾ is affirmative. Statistical data on constantly low percentage of citizens voting at the elections for the European Parliament show that this is also the perception of citizens. While, we stress this, democracy rests on universal and equal right of individual.

31) Simona Grubo, “Church and State Relations in Latvia: Religion and Religious Issues as a Political Weapon in electoral Campaigns”, in *Social Relations in Turbulent Time*, abstract book, ESA 10th Conference, Geneva, September, 7-10th, 2011, p. 721.

32) Robert A. Dahl, *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999, str. 419.

33) Petar Matić, „Političke partije i evropski izbori“, *Politička revija*, Institut za političke studije, Beograd, br. 4/2008, str. 1080.

In fact, the question that placed in the subtitle of this section regarding who performs the function of political representation in the contemporary globalised world – political parties or NGOs, should be: is there a legitimate political representation in the contemporary globalised world? The answer to this question, I should say, is processable: in proportion as democratic sovereign states influence decisions of “above-the-state creations” (and it is getting less and less every day), there is a traditional international-lawful legitimacy that decreases and disappears with increase of the role of self-authorized representatives of civil society – NGOs (whose importance and influence rise every day). Creation of above-national parties, like the European ones, for now cannot be considered as powerful contribution to providing political legitimacy and performing functions of political representation. One should say that it contributes to the idea of destroying idea of the need for democratic legitimacy for political decision making, as well as playing with political representation as the function of political parties.

We are facing, in fact, an attempt to find substitute for political parties regarding their functioning as political representation. It surely is not the first time, there were such attempts also within national states, but this is the most serious attempt to replace the legitimacy originating from the will of citizens and intermediates through various political parties with self-authorization of NGOs to present a will. It is not the only one, but surely one of the “reasons” at global level that is referred to for such an easy resign from asking legitimacy is that “formal organizations that act on basis of instructions of sovereign states are far more inefficient to respond to global needs of global economy. We accepted legitimacy, transparency and responsibility for more efficient decision making in economic sphere; the difficult question is: how to balance competitive goals of legitimacy and efficiency.”³⁴⁾ (Sic!). This theoretician of the “new world order”, who has become famous with his thesis on imperishableness of neoliberal capitalism and the “end of history”³⁵⁾ (1989/1990), further explains that “loose, informal structure” have a priority in processes of decision making, pleading that this hides the “secret” of success of NGOs, confessing its deficit in legitimacy and with unspoken question – “so what?”.

34) Francis Fukuyama, *Amerika na prekretnici: demokratija, moć i neokonzervativno zaveštanje*, CID, Podgorica, 2007, str. 134.

35) Francis Fukuyama, „The End of the History”, *The National Interest*, 16/1989, Summer

Therefore, G. Sartori is partly right when establishing that “alternative legitimacy is not confronted” with democracy³⁶⁾. It is correct, but it is also correct that it has enemies, although Sartori does not see that. The enemy of democracy is abolishment of legitimacy as the basis for decision making. Democracy has no alternative legitimacy, but in contemporary global society the question of legitimacy is not questioned at all, but as Fukuyama points out, “efficiency” of decision making. In that sense, the legitimacy, just as the sovereignty, becomes an “old fashioned demand”.

WORLD GOVERNMENT OR GLOBAL GOVERNANCE

Although in the literature mentioning of world government may be placed even in the 18th century³⁷⁾, and pre-modern ideas on a “world state” even earlier – in the period of traditional states³⁸⁾ when the first criticism of such concept appeared³⁹⁾, it is certain that in the preliminary phase of establishment of the UN, American delegation was promoting the idea that the Security Council should gradually become the world government. Albert Einstein with a group of his collaborators demanded establishment of world government with the authority to control nuclear technology and peace in the world after the use of atomic bomb in the war with Japan. According to the order of the president Kennedy, the American Institute for Defense Analysis submitted in 1962 the “Memorandum No. 7”, whose author was L. Bloomfield regarding the possibilities of disarmament process and creation of world government. The report showed no optimism for establishing world government in “regular manner”. With the aim to speed up the process, he “suggested generating ‘hard crises and wars’... and ‘series of sudden traumatic shocks’”⁴⁰⁾.

With the fall of real-socialism, it seemed that the moment was adequate for reviving the idea on world government. “I bet that within the next one hundred years the nation as we know it will be out of date: all states will recognize only one global authority... Internal affairs of

36) Giovanni Sartori, *Demokratija šta je to*, CID, Podgorica, 2001, str. 275.

37) Jan Van Helsink prema Smilja Avramov, *Ibid*, str. 238.

38) Saša Gajić, „Predmoderne ideje o svetskoj državi“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, br. 2/2010.

39) Saša Gajić, „Kritika ideje o svetskoj državi“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, br. 4/2009.

40) Smilja Avramov, op.cit.

a nation used to be out of reach of the world community. Nowadays the orderer for ‘humanitarian intervention’ is becoming acceptable”⁴¹⁾. However, it appeared that the last two decades were not in favor of Talbott’s chances to win the bet. Relations in the world were not developing in a straight line, in favor of cold war winners. America also soon discovered that world government would not be in her favor. “World government is not a practically achievable goal at this moment of history. America surely would not renounce her sovereignty – nor it should do it – to an above-national government in the world without a minimal consensus necessary for joint management”⁴²⁾. Refusing the idea of creating world government “for several next generations”, Brzezinski pleads for establishing the leadership of America based on “global partnership founded on joint interests” in the interest of America as “superpower plus”⁴³⁾. The new idea is: management without government or global governance. With such an attitude, this author once again confirms the incontestable fact that America is doing only what is in her national interest.

“Global governance is not international but, in fact, ‘transnational’. It does not refer to relations between nations, but political agreements outside and above national states... Nongovernmental organizations (NGOs, like Amnesty International, Human Rights Watch and Greenpeace) represent global civil society helping in creation of global governance norms”⁴⁴⁾. Therefore, not even in the idea of “global governance” or “management without government” there is place for requesting legitimacy of such management i.e. such ruling, therefore there is no place also for political parties that should intermediate for interests of citizens. The idea of U. Beck on creating “parliament of citizens of the world that, as a global sovereign, democratically makes decisions on conditions of global order”⁴⁵⁾ and as the author himself admits, in cosmopolitan regime based on dogma on human rights on behalf of which everything is allowed, “it is neither predicted, nor it is applicable option”.

41) Strobe Talbott, “The Birth of the Global Nation”, *Time magazine*, , 1992, July, 20th

42) Zbigniew Brzezinski, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura, Zagreb; CID, Podgorica, 2004, str. 146.

43) Zbigniew Brzezinski, *Ibid*, str. 143, 146.

44) John Fonte, „Američki konzervativizam susreće globalizaciju: izazovi transnacionalne levice i transnacionalne desnice“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, br. 1-2/2007, str. 12.

45) Ulrich Beck, *Ibid*, str. 376.

His supporters base global governance on distinction between “political society” organized in political parties that tend for gaining power and is based on sovereignty of states-nations and request for electorate democratic legitimacy of that power and “civil society” organized in great number of civil NGOs that do not tend to domination but “help” to the state in processes of reformation and democratization⁴⁶⁾, which includes not only the national, but also the level of local self-management⁴⁷⁾. Important place in this projection entrusted to all those who have no electorate legitimacy: various NGOs, both local and international, corporations and so called “cap-organizations” that should join and coordinate their actions, confirms that global governance is a hegemonic project that is supposed to provide a “fig-leaf” to the potentates for continuation of their ruling over the majority of mankind, without questions of that majority if they agree to such the project. His supporters even do not dispute that this denies the key presumptions of the traditional democracy. As S. Avramov points out, “governments in this context make no decisions any more in the sense of satisfying national interests. The power of national majority in parliament is irrelevant”⁴⁸⁾. The question without the answer, which among the oldest in the political philosophy, sounds: who guards the guardians? Or why someone claims that those who look for support for their attitudes among citizens (political parties in sovereign and democratic states) less successfully represent interests of citizens comparing to those who do not ask citizens about anything, but self-authorize themselves for making various decisions directly referring to the same citizens (NGOs, some international public organizations)? The answer may be obtained when a simple fact is noticed, as J. Stiglitz have done it, that “globalization today is not in the interest of many poor states in the world”⁴⁹⁾. Globalization process till today significantly has depend differences between the rich and the poor states, while no tendency is noticed this tendency to be stopped or even slow down. In continuation of applying such tendencies, more appropriate are those executors who need not to ask for

46) Marina Ottaway, Thomas Carothers, “Toward Civil Society Realism” in *Civil Society Aid and Democracy Promotion* (Marina Ottaway and Thomas Carothers, eds.), Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 2000, p. 293.

47) Arvydas Guogis, Romualdas Kacevičius, Andrius Stasiukynas, “Municipalities and Non-Governmental Organizations In Two Lithuanian Districts: View From Two Models”, *Facta Universitatis. Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*, Univerzitet u Nišu, Niš, br. 1/2010.

48) Smilja Avramov, *Ibid*, str. 243.

49) Joseph E. Stiglitz, *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2002, str. 225.

consent of the citizens in their own states for continuation of their impoverishment, and these are NGOs.

*GLOBAL, AS WELL AS ANY OTHER, DEMOCRACY
IS IMPOSSIBLE BASED ON SELF-AUTHORIZED,
NOT THE WILL OF THE PEOPLE*

Appearance and development of political parties without doubt are connected with the appearance and development of parliamentary democracy in national states, with gaining and spreading political rights and freedoms in civil society, where distinguished place hold the general voting right, the right for political associating, freedom of press, freedom of speech, etc. Except for these rights that represented the necessary condition of development of contemporary political parties, technical-technological achievements in the last hundred years or so, especially the one referring to the invention and use of mass media, have contributed to gaining the power and significance of political parties.

The process of globalization in the contemporary post-industrial society performs in direction of reducing the role of political parties as the traditional mechanisms of political representation. This is for the reason that above-state organizations, both global like the OUN and regional like the EU, do not constitute on democratic, representative principle, but on some other, let us say bureaucratic-technocratic principle. Therefore, for that reason remains the necessity for the representative function of political parties and for their role in the process of creation of global social goals. On the other hand, with their programs and organizational structure, political parties are still adapted to performance within the national state and its representative body – the Parliament. Transfer of authority from national to above-national bodies leads to reduction of their power and influence in the contemporary globalised post-industrial society.

According to the concept of the “New World Order”, non-governmental organizations appear and develop on a massive scale, as “self-authorized groups”, having no legitimacy nor they try to gain some in a democratic battle, but for which it is doctrinaire “supposed that they act on basis of ethical and moral imperatives”. They actually should be substitute for political parties at the above-the-state level. Just because of the fact that they do not fight for the electorate democratic legiti-

macy, they are more adequate for the new “above-the-state creations” which are not based on democratic principles of political parties, the appearance and development of which were connected with the parliamentary democracy within the national state.

“Governance without government” or “global governance” is based on this idea. In that sense respected theorist describe it as “post-international”, pointing out that in the case of America it is also “post-constitutive” and “post-democratic” (J. Fonte, 2007, p.12), i.e. establishing that our epoch “is not only post-communist, but also post-democratic” (A. Zinovjev, 1999). In the concept of the existence of democratic order, the one as we have known during the 20th century, there was also the place for existence and development of nongovernmental organizations, as non-political groups that promote certain general human, humanitarian interests, both on micro plan and at the global level, but which do not perform political representation that is *per se* function of political parties. According to the concept of the authors of the idea on “global governance” or “ruling without government”, one of the main, universal functions of political parties – political representation of citizens on basis of electorate legitimacy, would die gradually, and with it also the purpose of political parties existence. Self-authorized NGOs would take their place in full capacity, without any democratic legitimacy, but with the idea on “regularity” of their “moral global acting”. A hope remains to us that the idea of state sovereignty and legitimacy originating from the people and intermediates through political parties in the people’s representation of state-nation is not so weak, so that it might be soon replaced with “global governance”, without real democratic control, but on behalf of democracy and human rights guarded by those who have given themselves such authorization.

Урош В. Шуваковић

**ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ
ИЛИ
О ПРОБЛЕМУ ПОЛИТИЧКЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈЕ
У ГЛОБАЛНОМ ДОБУ**

Сажетак

Од свог настанка у буржоаском друштву, политичке партије су основни институционални посредник између воље грађана и репрезентативних институција представничке демократије.

Имајући у виду чињеницу да су политичке партије настале упоредо са националном државом, те да су оне „створене истовремено са изборима и парламентарним процедурама“ (M. Duverger), поставља се питање да ли у „глобалном добу“ (Giddens) престаје потреба да политичке партије врше функцију политичке репрезентације. У мери у којој се, када је о Европи реч, поље политичког одлучивања измешта из националних држава у евро-институције, не долази и до организационог, политичког и другог прилагођавања политичких партија тој чињеници, чак ни у случају формирања тзв. европских партија. Слична је ситуација и са глобалним институцијама, попут ОУН. С друге стране, унутар самих националних држава све више јача утицај невладиних организација, које претендују да представљају политичке субјекте, без да за то имају изборну легитимацију од стране грађана, а почесто ни интерну изборну легитимацију унутар њих самих. Њихово међународно повезивање, укључивање у тела ОУН и ЕУ, деловање на формирање јавног мњења, притисак на доношење различитих државних одлука, даје им политичку снагу и утицај који често немају политичке партије.

Са своје стране, политичке партије су оптерећене проблемима политичке корупције, губитка идеолошког идентитета, „бригом за гласове“ која их гура у непринципијелне коалиције ради освајања власти, што их све додатно компромитује у очима грађана на чију се подршку ослањају и чије интересе би требало да репрезентују. Све нас то води питању да ли политичке партије живе своје последње дане и можемо ли замислити демократске установе које неће почивати на партијском политичком репрезентовању?

Кључне речи: политичка репрезентација, политичке партије, невладине организације, глобализација, глобално доба, „владавина без владе“.

REFERENCES

- Avramov, Smilja: *Civilno društvo i nevladine organizacije: alternativni model svetske zajednice*, Nova Evropa, Beograd, 2006.
- Bauman, Zigmund: *Marksistička kritika društva*, Rad, Beograd, 1969.
- Beck, Ulrich: *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Bedjaoui, Mohammed: *Nouvel ordre mondial et contrôle de la légalité des actes du Conseil de sécurité*, Bruylant, Bruxelles, 1994.

- Brzezinski, Zbigniew: *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura, Zagreb; CID, Podgorica, 2004.
- Chomsky, Noam: *Intervencije*, Rubikon, Novi Sad; Beoknjiga, Beograd, 2009.
- Dahl, Robert: *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999.
- Dragišić, Zoran: „Suverenitet i humanitarna intervencija“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, br. 2/2009.
- Duverger, Maurice: *Uvod u politiku*, Savremena administracija, Beograd, 1966.
- Fonte, John: „Američki konzervativizam susreće globalizaciju – izazovi transnacionalne leve i transnacionalne desnice“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, br. 1-2/2007.
- Fukuyama, Francis: „The End of History?“, *The National Interest*, 16, Summer, 1989.
- Fukuyama, Francis: *Amerika na prekretnici: demokratija, moć i neokonzervativno zaveštanje* CID, Podgorica, 2007.
- Gajić, Saša: „Kritika ideje Svetske države“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, br. 4/2009.
- Gajić, Saša: „Predmoderne ideje o svetskoj državi“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, br. 2/2010.
- Goati, Vladimir: *Političke partije i partijski sistemi*, CEMI, Podgorica, 2007.
- Grigg, N. William: “Bilding World Order”, *International Freedom Foundation [IFF]*, <http://www.iff-ifoundfreedom.com/freedom/unamerican.html>
- Grubo, Simona: “Church and State Relations in Latvia: Religion and Religious Issues as a Political Weapon in electoral Campaigns”, in *Social Relations in Turbulent Time*, abstract book, ESA 10th Conference, Geneva, September, 7-10th, 2011.
- Guogis, Arvydas, Kacevičius, Romualdas, Stasiukunas, Andrius: “Municipalities and Non-Governmental Organizations In Two Lithuanian Districts: View From Two Models”, *Facta Universitatis. Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*, Univerzitet u Nišu, Niš, br. 1/2010.
- Hardt, Michael, Negri, Antonio: *Imperija*, IGAM, Beograd, 2005.
- Heywood, Andrew: *Politika*, CLIO, Beograd, 2004
- Lukić, Radomir: „Političke stranke“, *Sabrana dela*, vol. 11, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ, 1995
- Matić, Petar: „Političke partije i evropski izbori“, *Politička revija*, Institut za političke studije, Beograd, br. 4/2008.
- Merriam, Charles: *American Party System*, McMillan, New York, 1923.
- Merton, K. Robert: *Elements de théorie et de méthodes sociologique*, Armand Colin, Paris, 1997.

- Ottaway, Marina, Carothers, Thomas: "Toward Civil Society Realism" in *Civil Society Aid and Democracy Promotion* (Marina Ottaway, Thomas Carothers, eds.), Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 2000.
- Sartori, Giovanni: *Demokratija šta je to*, CID, Podgorica, 2001.
- Savic, Mile: "Etika humanitarnih intervencija", *Sociološki pregled*, Srpsko sociološko društvo, br. 4/2009.
- Scheffer, J. Davide: "Toward a Modern Doctrine of Humanitarian Intervention", *University of Toledo Law Review*, Vol. 23, Winter, 1992.
- Smiljković, Radoš: *Političke partije*, Književne novine komerc d.d, Beograd, 1993.
- Smiljkovic, Radoš: „Moralno-ekonomska kriza buržoaske restauracije u Srbiji i odgovornost elita moći“, *Politička revija*, Institut za političke studije, Beograd, br. 2/2011.
- Soros, George: *O globalizaciji*, Samizdat B92, Beograd, 2003.
- Stiglitz, E. Joseph: *Protivrečnosti globalizacije*, SMBx, Beograd, 2002.
- Šuvaković, Uroš: *Političke partije i globalni društveni ciljevi*, Treći milenijum, Beograd, 2004.
- Šuvaković, Uroš: "Partijska država: mogućnosti njenog nastanka i razvoja na primeru savremene Srbije“, *Teme*, Univerzitet u Nišu, Niš, br. 2/2009.
- Šuvaković, Uroš: "Partije u Srbiji i Kosovo i Metohija 1990-2000", *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, br. 3/2009.
- Šuvaković, Uroš: "Partije u Srbiji i Kosovo i Metohija (2000-2008)", *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, br. 4/2009.
- Šuvaković, Uroš: *Metodološke studije o pitanjima sociološkog proučavanja političkih partija* Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini, Kosovska Mitrovica, 2011.
- Šuvaković, Uroš: "Korupcija i političke stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Nauka, bezbednost, policija [NBP]*, Kriminalističko-policijska akademija, br. 16/2011.
- Talbott, Strobe: "The Birth of the Global Nation", *Time magazine*, 1992, July, 20th
- Willetts, Peter: "From Stockholm to Rio and beyond: the impact of the environmental movement on the United Nations consultative arrangements for NGOs", *Review of International Studies*, Cambridge University Press, no. 1/1996. doi:10.1017/S0260210500118455
- Zinoviev, A. (1999), *L'interview à Victor Loupan*, Paris: *Figaro Magazine*, July 24th

Резиме

Од свог настанка у буржоаском друштву, политичке партије су основни институционални посредник

између воље грађана и репрезентативних институција представничке демократије.

Имајући у виду чињеницу да су политичке партије настале упоредо са националном државом, те да су оне „створене истовремено са изборима и парламентарним процедурама“ (M. Duverger), поставља се питање да ли у „глобалном добу“ (A. Giddens) престаје потреба да политичке партије врше функцију политичке репрезентације. У мери у којој се, када је о Европи реч, поље политичког одлучивања измешта из националних држава у евро-институције, не долази и до организационог, политичког и другог прилагођавања политичких партија тој чињеници. Чак и у случају формирања тзв. европских партија, оне су вишије удаљене од грађанина-појединца, да би се он осећао делом њих. Разлог те недовољне прилагођености партија интегрисаној Европи је тај да се савремене евро-институције доминантно формирају на бирократско-технократском принципу, а не на принципу политичког репрезентовања воље грађана. Слична је ситуација и са глобалним институцијама, попут ОУН. С друге стране, унутар самих националних држава све више јача утицај невладиних организација, које претендују да представљају политичке субјекте, без да за то имају изборну легитимацију од стране грађана, а почесто ни интерну изборну легитимацију унутар њих самих. Њихово међународно повезивање, укључивање у тела ОУН и ЕУ, деловање на формирање јавног мњења, притисак на доношење различитих државних одлука, даје им политичку снагу и утицај који често немају политичке партије. Чак се данас може говорити о томе да невладине организације готово имају ексклузивна права на промоцију и заштиту интереса из домена политичких права грађана, еколошке проблематике, равноправности полова, права на различитиост и сл, па и на то да буду супервизори рада политичким партијама.

Са своје стране, политичке партије су оптерећене проблемима политичке корупције, губитка идеолошког идентитета, „бригом за гласове“ која их гура у неприincipијелне коалиције ради освајања власти, што их све додатно компромитује у очима грађана на чију се подршку ослањају и чије интересе би требало да репрезентују. Све нас то води питању да ли политичке партије живе своје последње дане и можемо ли замислити демократске установе

које неће почивати на партијском политичком репрезентовању? Аутор наглашава да идеја државног суверенитета и легитимитета који потиче од народа и посредује се преко политичких партија у народном представништву државе-нације није толико слаба, да би могла у догледно време бити замењена „владавином без владе“, неком врстом „глобалног управљања“ без стварне демократске контроле, а у име демократије и људских права која чувају они који су сами себи дали такво овлашћење.

Овај рад је примљен 3. септембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

*Владимир М. Николић**

Београдска политехника, Београд

*Дејан Миленковић***

Факултет политичких наука, Београд

Татјана Танасковић

Београдска политехника, Београд

ИСТРАЖИВАЊЕ ОРГАНИЗАЦИОНИХ НАУКА У ПЕРИОДУ ПОСТМОДЕРНЕ

Сажетак

Настајање постиндустријског друштва поставља бројна и значајна питања истраживачима организационих наука. Постојеће теорије организација (које се односе на организацију предузећа, односно пословних система) карактерише фрагментарност и апсолутни релативизам. Овакав приступ има резултат у непрекидном измештању тежишта између организације процеса и институција и са друге стране, интеракције човека и организација. Зато одговарајући путоказ тешико може бити за остале организационе науке. Поставка овог питања и трагање за одговором има ослонац у филозофији наука. Прихватањем чињеница у оквиру животних ситуација (дуализма детерминизма и феноменологије) је основ филозофије фактициитета у Науци о организацији пословања. Проблеми организације присутни су у свим подручјима људског деловања. Ова чињеница одређује питање разграничења организационих са другим наукама. Одређивање структуре и апстраховања појединих организационих наука, односно посебних подручја истраживања организације у друштвеним системима представља ис-

* Професор струковних студија, Београд

** Ванредни професор Факултет политичких наука

корак који омогућава интензивирање истраживања у наредном периоду.

Кључне речи: *филозофија науке, структура, наука о организацији пословања, филозофија фактицитета, феноменологија и детерминизам*

Истраживање организације друштва, тачније његових појединих сегмената добија на интензитету почетком XX века. Тада је тежиште постављено на проблеме организације индустријских предузећа, у складу са најзначајнијим покретом тог времена – индустријском револуцијом. Данас живимо у свету организација¹⁾. Последица је, да се све више проширује предмет истраживања организације и организационих наука.

Појам „организационих наука“ је опште прихваћен, али изостаје јасан одговор о наукама, па и скупу проблема који обухватају. Чињеница је да истраживања организације профитно оријентисаних субјеката има највиши интензитет и сразмерно томе и резултате. Почетком друге деценије XXI века може се поставити питање апстраховања појединих организационих наука и њиховог разграничења са другим наукама. Оправдана је претпоставка да ће се у времену пред нама тражити начин конституисања посебних организационих наука. Али, конституисање неког проблема који је предмет истраживања у посебну науку захтева испуњавање одређених услова.

Ниједно подручје истраживања још увек није прихваћено у научној јавности као посебна наука. Ипак, број објављених наслова, цитата, број и структура часописа, научних скупова и студијских програма у високом образовању посвећених овом подручју истраживања организације указују на значај и пажњу научника широм света. Хусерл указује да: „(...) пут филозофије иде у дубине“, као и „да у дубинама леже нејасности, а у нејасностима проблеми“⁽²⁾.

Критичко разматрање утицаја филозофских учења и филозофије наука на истраживање организације пословања (с обзиром на остварене резултате) може бити ослонац у тражењу одговора на постављена питања.

1) В. Вајт: *Човек организације*, Просвета, Београд, 1967.

2) Према Ниа: М. Узелац, М.: *Феноменологија*, Верис студио, Нови Сад, 2009. стр. 113.

УТИЦАЈ ФИЛОЗОФСКИХ УЧЕЊА НА ИСТРАЖИВАЊЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ПОСЛОВАЊА

Интензивна истраживања организације пословања почиње у првим деценијама XX века. Истраживање организације је имало два различита приступа. У САД је пажња усмеравана на питања продуктивности. У Европи је под утицајем Макса Вебера³⁾ корен потражен у социологији – поставком организације предузећа према функцијама⁴⁾.

Ипак, оба приступа чине основу јединствене **Класичне теорије организације** која је имала и још увек има веома јак утицај на организацију предузећа. Тејлор⁵⁾ и његови следбеници: Џилберт⁶⁾, Гант⁷⁾, Барнс⁸⁾ и др. су тежиште својих настојања усмерили ка организацији радног места, померајући га ка руковођењу предузећем. Карактеристичан је став да овим истраживањима дају својство науке. Мун⁹⁾ је, уз инсистирање на подели рада и појави хијерархијске структуре, потенцирао координацију као *детерминирајући* принцип организације предузећа. Гулик је указивао на критеријум поделе рада и тиме поставио основе за пројектовање организације предузећа¹⁰⁾. Урвик¹¹⁾ је разрадио штабни облик организације предузећа, прецизирајући улогу штаба као информативну, саветодавну и надзорну. Х. Фајол, Е. Дале¹²⁾ и Урвик¹³⁾ су посматрали распон руковођења као фактор *комуникације*. Под утицајем Адама Смита, Макс Вебер се залагао за поделу рада, као извору продуктивно-

3) М. Вебер: *Привреда и друштво*, I и II књ., Просвета, Београд, 1976.

4) Х. Фауол.: *Administration Industrielle et Generale*, (Paris, 1916) Адидес, Нови Сад, 2006.

5) Ф.В. Тејлор, *Принципи научног менаџмента*, Рад, Београд, 1967.

6) Frank & Lillian Jilbreth.: *Applied Motion Study*, New York, Sturges&Walton Co., 1917

7) H.L. Gantt: *Work, Wages and Profit*, republished, Easton, Pennsylvania, Hive Publishing Company, 1974

8) R. Barns: *Motion and Time Study – Design and Measurement of Work*, John Wiley and Sons (first printed under c/r by Barns, 1937), New York, 1980.

9) J. D. Mooney, A.C. Reiley – према: В. Булат, *Теорија организације*, Информатор, Загреб, 1977, стр. 77.

10) L. Gulick, Urwick, eds.: *Papers on the Science of Administration*, према И. Перко-Шепаревих, *Теорије организације*, Школска књига, Загреб, 1975, стр. 17.

11) L. Urwick, *The Functions of Administration*, Institute of Public Administration, Columbia University, New York, 1937. према И. Перко-Шепаревих, стр. 17.

12) E. Dale, *Management: Theory and Practice*, McGraw Hill Kokagusha Ltd, Tokyo, 1973, према В. Булат, стр. 70.

13) L. Urwick, према И. Перко-Шепаревих, стр. 19.

сти. Дефинисао је бирократску организацију предузећа¹⁴⁾. Увођењем *идеал-типа* практично је отворио могућност за истраживање путем модела¹⁵⁾. Фајол прихвата Веберов функционални приступ у истраживању друштвених појава и у организацији предузећа¹⁶⁾.

Класичну теорију организације карактеришу филозофски концепти доминатни за период њеног настајања, као и поднебље (Европу и САД). За М. Вебера је карактеристичан антипозитивизам¹⁷⁾ у социолошким истраживањима. Имплицитно залагање за успостављање хармоније структуре (поделе рада по функцијама) и функционисања (континуитета пословања) указује на (општи) детерминизам. С друге стране океана, Тејлор и његови следбеници прихватају и позитивизам Конта¹⁸⁾ и прагматизам Пирса¹⁹⁾.

Неокласична теорија организације, поставља тежиште на улогу човека са циљем постизања жељеног нивоа продуктивности²⁰⁾. Основ је била критика третирања човека као *поствареног* бића у оквиру Класичне теорије организације²¹⁾. Перо разрађује појаву конфликта, потенцира моћ као једну од димензија вредности²²⁾. Истакнут је значај мотивације и комуникација²³⁾. Неокласична организација несумњиво прихвата бихевиоризам, односно приступ “*human relations*” (људских релација) чији је основ у прагматизму, у ширем смислу емпиричком позитивизму.

Модерна теорија организације има филозофску основу у кибернетици Н. Винера²⁴⁾ и општој теорији система Ј. фон Берталанфија²⁵⁾. Значај Винера на истраживање организације је вишеструк. Поред повратне везе уводи и тимску организацију. Истиче се да општа теорија система тежи откривању и структуре и процеса.

14) М. Вебер

15) Ibid

16) Х. Фајол

17) Х. Рајхенбах: *Рађање научне филозофије*, Нолит, Београд, 1964.

18) О. Конт.: *Курс позитивне филозофије*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1989.

19) Ч. С. Перс: *Прагматизам*, Бонарт, Нова Пазова, 2002.

20) В. Булат, стр. 30.

21) И. Перко-Шепаревић, стр. 25.

22) Ch. Perow: *Departmental Power and Perspectives in industrial firms*, Vanderbilt University Press, 1970, према И. Перко-Шепаревић

23) В. Булат, стр. 90.

24) Н. Винер: *Кибернетика*, ИЦС, Београд, 1972.

25) L. von Berthalanffy, von L.: *Problems of Life – An Evaluation of Modern Biological and Scientific Thought*, New York, Harper and Bruders, 1952.

Болдинг класификује девет нивоа сложености система: на осмом је идентификована људска организација, а на деветом се указује на *трансцеденталне системе*²⁶⁾. Тиме се у истраживању сложених система, дакле и организације пословања, уведе метафизичка промишљања.

Теоретичари модерне теорије организације инсистирају на критици Класичне и Неокласичне теорије организације (према В. Булату²⁷⁾), као основном разлогу за увођење другачијег приступа истраживању. Раст пословних субјеката утиче на сложеност структуре. У заостреној конкуренцији расте утицај варијабли времена и простора. Примена мултидисциплинарних знања долази до све већег изражаја. Захваљујући космичким истраживањима у САД искорачено је из, до тада чврсто постављених, граница предузећа у истраживању организација увођењем пројектног менаџмента²⁸⁾. Експоненцијални развој информационих технологија у почетку утиче на рационализацију процеса, а затим све више на функционисање и коначно на структуру организације пословних система²⁹⁾. Утицај неокласичне теорије организације уступа место менаџменту страха³⁰⁾. Континуитет у увођењу иновација даје замајак промени структуре пословних система (Ш. Шигео³¹⁾, Х. Сатоши³²⁾, Е. Мајерс³³⁾). Минцберг³⁴⁾ констатује промене у организацији пословних система и залаже се за увођење ситуационог приступа (*contingency approach*) организације пословних субјеката.

Иако је П. Друкер још 1957. увео појам постмодерне у истраживање организације предузећа³⁵⁾, конституисање у посебну тео-

26) K. Boulding, „General Systems theory: The Skeleton of Science“, *Management Science*, april, 1956, према: И. Перко-Шепаревих

27) В. Булат, стр. 105.

28) I.D. Cleland, R.W. King: *Systems Analysis and Project Management*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1975;

Н. Kerzner, *Project management*, Vam Nostrand Reimhard, Am International Thomson Publishing, New York, 1995.

29) С. Котлица: *Информационо-технолошка парадигма и економски развој*, Институт економских наука, Београд, 1996.

30) D.A. Wren: *The History of Management Thought*, http://www.amazon.com/History-Management-Thought-Daniel-Wren/dp/0471669229#reader_0471669229

31) Шигео Шинго: *Нова јапанска производна филозофија*, Прометej, Нови Сад, 1995.

32) Н. Satoshi: *Inside the Mind of Toyota*, Productivity Press, New York, 2002

33) E.F. Meyers, M.P. Stephens: *Manufacturing Facilities Design and Material Handling*, Pearson, Prentice Hall, New Jersey, 2005

34) Н. Mintzberg, J.B. Quinn, S. Ghosal: *The strategy process*, Prentiss Hall, London, 1998

35) П. Друкер http://us.ys.search.yahoo.com/avg/search?p=Postmodern+organization+Theory&ei=UTF-8&type=yahoo_avg_hs2-tb-web_us&fr=yhs-avg&partnerid=yhs-avg&YST_

рију настаје тек последњих деценија XX века³⁶). Карактерише је наглашавање другачије улоге човека захваљујући интеракцији са окружењем (комуникације, мрежна организација, полу-центрична координација, децентрализована контрола). Виртуелна организација постаје карактеристичан симбол *постмодерне теорије организације* пословања³⁷). Тако, Дугин³⁸) констатује: „Уосталом, у посмодерни је виртуелно све: новац, задовољства, култ, рад, друштво, власт...“.

Постмодерна теорија организације има ослонац у структурализму. Структурализам се примењује у истраживању организације пословања (на пример: Ишикава дијаграм³⁹), методолошки структурализам у оквиру теорије производа (В. Николић, 2005, 2006), бројне портфолио методе. Присутна је тежња за разумевање и тумачење појава карактеристичних за организацију пословања. Истовремено, све више наглашава се значај филозофије наука у истраживању организације пословања. Вероватно је, да у односу на претходне теорије постмодерна теорија организације најснажније тражи ослонац у филозофским промишљањима. У истраживању и доказивању примењује се дијалог по угледу на поступак коришћен у античкој филозофији⁴⁰). Поједини аутори^{41), 42)}, теоријама организације дају статус парадигми – према ставовима Т. Куна⁴³). Best and Kelner се осврћу на проблем тумачења и разумевања у језику, дакле херменеутици, приликом разматрања проблема карактеристичних за постмодерну теорију организације⁴⁴).

b=11

- 36) M.D. Pains: „Stories of the Story telling Organization: a Postmodern Analysis of Disney as “Tamara-Land”“, *Academi of Management Journal*, 1995, Vol. 38. No. 4. 997-1035; <http://www.jstor.org/pss/256618>
- 37) J.A. Swift, E.J. Ros, V.K.Omachonu: *Principles of Total Quality Management*, St. Luis Press, Boca Raton, Florida, 1998.
- 38) А. Дугин, *Геополитика постмодерне*, Никола Пашић, Београд, 2009, стр. 30.
- 39) J.A. Swift, E.J. Ros, V.K.Omachonu
- 40) S. Best, D. Kellner: *Post-Modern Theory: Critical Interrogations*, New York: The Guilford Press, 1991.
- 41) J. Sellner: *How to Work the 4 Leader And Manager Styles to Develop People's Genius* within <http://ezinearticles.com/?How-to-Work-the-4-Leader-And-Manager-Styles-to-Develop-Peoples-Genius-Within&id=2312224>
- 42) J. Schermerhorn, J. Hunt, R. Osborn: *Organizational Behaviour*, New York, 2005.
- 43) Т. Кун: *Структура научних револуција*, Нолит, Београд, 1974.
- 44) S. Best, D. Kellner

Међутим, веома брзо се јавља критика постмодерне науке /42⁴⁵⁾, 43⁴⁶⁾/, а тиме и постмодерне теорије организације: указивањем на њену тамну страну и глорификовање МекДоналдизације, Дизнификације, ЛасВегасизације и модерних шопинг молова. У том контексту се указује да постмодерну теорију организацију често карактерише насилност⁴⁷⁾. Но, поново се помера клатно истраживања ка човеку. Тиме је потврђен овај облик дуалности истраживања у организацији пословања.

Пажљива анализа доминантних научних позиција откриће да су истраживачи организације пословања увек имали довољно слуша за актуелна питања филозофије наука свога времена. Тејлор са следбеницима се ослања на мерења и верификацију резултата (Тејлор⁴⁸⁾, Џилберт⁴⁹⁾, Мајнард⁵⁰⁾), истовремено одбацујући детерминизам. Прагматизам настаје на размеђу XIX и XX века у САД. Према Пирсу⁵¹⁾ прагматизам је „максима експерименталне праксе“. Џемс истиче да је „смисао људске реалности неодвојив од наше практичке делатности“⁵²⁾. При том се сматра да понашање човека указује на значење било каквог начина његовог размишљања. Мид (Mead) и Дјуи⁵³⁾ (Dewey) инсистирају да је стицање способности саморазумевања на основу реакције других основ стицања и свести и самосвести. Претварајући филозофију у оперативну науку, тежиште поставља на решавање дате ситуације. Истраживање се усмерава ка оним „истинама“ које „неодређену и проблематичну ситуацију“ претварају у решења у складу са жељеним исходом. На темељима прагматизма Е. Мајо⁵⁴⁾ (Mayo) реализује први експеримент у друштвеним наукама (погон Hawthorne). Саопштавање резултата, 1927. добијених овим експериментом даје снажну подршку бихевиоризму и почетком XXI века. Рорти⁵⁵⁾ инсистира на прагматизму и у ери постмодерне. Однос према сазнању истине је

45) J. P. Frost, Z. A. Lewin, L. R. Daft: *Talking About Organization Science, Debates and Dialogue From Crossroads*, Sage Publications, Inc., Thousand Oaks, 2000.

46) M. D. Paints

47) J. P. Frost, Z. A. Lewin, L. R. Daft

48) Ф. Тејлор

49) Frank & Lillian Jillbreth

50) Мајнард, Х.Б.: *Индустријски инжењеринг*, I-IV, Привредни преглед, Београд, 1973.

51) Ch. S Pierce: *Collected Papers*, Harvard University Press, 1935.

52) В. Џемс: *Прагматизам*, Дерета, Београд, 1991.

53) J. Dewey, *Theory of Valuation*, према М. Животић, стр. 72.

54) Н. П. Лехерер: *Поједностављење рада*, Панорама, Загреб, 1968, стр. 152.

55) Р. Рорти: *Консеквенце прагматизма*, Нолит, Београд, 1992, стр. 52.

исти: „За прагматисте, истинита реченица није истинита због тога што одговара стварности, (...), нема потребе да се пита шта је чини истинитом“.

Под утицајем критика почетком XX века општи позитивизам уступа место логичком, а затим и емпиријском позитивизму, заснованом на индуктивном истраживању (Рихт⁵⁶), М. Животић⁵⁷). Иако су резултати логичког позитивизма били ограничени (као последице ослањања на индуктивни приступ истраживању), допринос је остварен апстраховањем нових наука, као и прецизним формулисањем дотада неодређених проблема.

Захваљујући Конту⁵⁸) прихваћен је у класичном позитивизму принцип „методолошког монизма“ на коме се и данас инсистира. Овакав приступ донео је једну нову појаву у научном истраживању. Хајек⁵⁹) указује да је са позитивизмом „почела тиранија коју су методе и технике Науке у уском смислу вршили над осталим дисциплинама“. Називајући овакав приступ сциентистичким оцењује да „Сциентистички, за разлику од научног погледа, није непристрасан него веома пристрасан приступ, који, пре разматрања свог приступа тврди да зна који је најподеснији начин за његово истраживање“⁶⁰). Резултати остварени у техничком и технолошком развоју, ипак, нису одговарали развоју ни друштвених, а поготово хуманистичких (*Geisteswissenschaften*) наука.

Попер увиђа проблеме индуктивног приступа па одбацује овакав приступ истраживању. Истовремено инсистира на искуству⁶¹): „(...) искуство се схвата као друштвено, интерсубјективно, активно; оно мора укључивати и елемент теоријског мишљења“. Уводи хипотетичко-дедуктивни приступ у научно истраживање⁶²), који прераста у савремени позитивизам. Разматра проблем епистемологије и раста научног сазнања, па наглашава да је ниска апсолутна логичка вероватноћа информативне научне теорије важнија „од са-

56) Г. Х. Рихт

57) М. Животић

58) О. Конт

59) Ф.А. Хајек: *Контрареволуција науке*, ЦИД Подгорица, 1999, стр. 13-14.

60) *Ibid*, стр. 15

61) К.Р. Попер, према А. Крон: *Методологија и филозофија науке*, Филозофски институт Филозофског факултета у Београду, Београд 2004, стр. 141.

62) К.Р. Попер: *Логика научних истраживања*, Нолит, Београд, 1973.

општавања веома безбедних, али празних безначајности (плитких свакодневних чињеница)⁶³).

Нејгел је заговорник натурализма, дакле приступа истраживања која прате генезу настајања неке појаве, али уз ослонац на савремени позитивизам и прагматизам⁶⁴). Т. Кун је указао на феномен парадигме, научни став или приступ истраживању прихваћен у научној заједници на једном подручју истраживања у дужем временском периоду.

Примена појединих филозофских учења у истраживању организације предузећа у протеклом веку представљени су табелом 1.

Табела 1.

Филозофска учења:	→	Примена у истраживању организације пословања
Филозофија науке		Теорије организације
Класични позитивизам		Индустријски инжењеринг
Прагматизам (бихевиоризам)		Менаџмент људских ресурса
Савремени позитивизам		Пословна администрација
Телеологија		Управљање према циљевима
Теорија система		Систем менаџмента квалитетом
Прагматизам (постмодерне)		Реинжењеринг
Постмодерна		Организациона култура

Упоредни преглед примене филозофских истраживања у истраживању организације пословања

Из датог прегледа произилази да је методолошки приступ истраживања организације пословања заснован на позитивизму (емпиријски или хипотетичко-дедуктивни) и прагматизму. Успостављање међусобне релативности појединих подручја истраживања организације пословања показује да је прихваћен фрагментарни приступ Дилтаја⁶⁵).

Анализа класификације изведена према одредницама научних часописа са Томпсонове листе⁶⁶) указује такође на парцијални приступ (Табела 2). Број наведених часописа по категоријама треба

63) Ibid, стр. 24

64) Е. Нејгел: *Структура науке – Проблеми логике научног објашњења*, Нолит, Београд, 1974.

65) В. Дилтај: *Изградња историјског света у духовним наукама*, БИГЗ, Београд, 1980.

66) <http://kobson.nb.rs/kobson.82.html>

прихватити условно, јер неки часописи припадају више категорија. Ипак не треба превише труда да би се увидело да наведене категорије не одговарају богатству тематике организационих наука.

Табела 2

Подручје истраживања	Меџамент	Пословање	Операциона истраживања	Индустријски инжењеринг	Инжењеринг, производња	Релације у индустрији, рад
Број часописа	112	87	73	37	38	19

Парцијални приступ истраживања губи из вида тоталитет организације пословања, не увиђа подручја која су неравномерно заступљена као предмет истраживања. Резултати истраживања се тумаче према односу истраживача, и његових психофизичких позиција, према предмету сазнања што одговара појму релативизма⁶⁷⁾. Одсуство упоредних анализа, тумачење резултата независно од контекста и амбијента у коме се истраживање обавља говори о **апсолутном релативизму** у научној пракси организације пословања, али и организационих наука. Примена резултата истраживања у пракси организације пословања своди се на идеју као иницијалној каписли за тражење решења у конкретној животној ситуацији. Утолико је, вероватно, оправдан став којим се негира статус науке у оквиру предмета и домена истраживања организације пословања.

Појмом и конституентима науке бавило се више аутора (видети више код М. Марковић⁶⁸⁾, Т. Кун⁶⁹⁾, М. Сакан⁷⁰⁾, В. Милић⁷¹⁾)

Подразумева се да све науке нису на истом ступњу развоја. М. Марковић⁷²⁾ истиче три фазе у конституисању неке науке. На сваком нивоу је потребно испунити неке формалне услове. На првом нивоу треба испунити четири: а) утврђивања подручја стварности (врста искуствених чињеница и подручје примене); б) изграђен језик; с) изван број хипотеза значајних за науку и д) метод истраживања. Овај ниво наука карактерише „неред“ филозофске

67) С. Марић: *Филозофски речник*, Дерета, Београд, 2004.

68) М. Марковић: *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981, стр. 13.

69) Т. Кун, стр. 41.

70) М. Сакан: *Методологија војних наука*, Војноиздавачки завод, Београд, 2006, стр. 72.

71) В. Милић: *Социолошки метод*, Нолит, Београд, 1978, стр. 256.

72) М. Марковић, стр. 20.

основе, па „у два различита подручја исте науке (се) полази од два међусобно неспојива филозофска принципа“⁷³⁾, попут детерминизма и индетерминизма у класичној односно квантној физици. И В. Милић⁷⁴⁾ разликује науке према степену развоја. На најнижем степену развоја неке науке постојећа општа знања су изведена из искуствених уопштавања, повезана према успостављеном систему вредности и са класификованим и систематизованим фондом знања. При том В. Милић упозорава да изостанак тежње за изградњом одговарајуће теоријске основе води у „вулгарни емпиризам“, или се „губи у апстрактним спекулацијама“⁷⁵⁾. Оба аутора истичу да науке на вишем ступњу знања имају утврђене и верификоване научне законе и системски интегрисан фонд знања.

У извођењу одговарајућих закључака ослонац ће бити резултати истраживања обављена у оквиру Науке о организације пословања. Подручје стварности Науке о организацији пословања одређено је управо организацијом пословања – њеним предметом и доменом⁷⁶⁾. Свакако да су дефиниције многих појмова јасно исказане и прихваћене од стране истраживача, чиме се доказује његово постојање (ISO 9000:2008⁷⁷⁾, /19/; издања домаћих аутора лексикографских зборника: Куколеча⁷⁸⁾, П. Јовановић⁷⁹⁾ – на пример).

Апстраховање појединих наука претпоставља критичку анализу претходних резултата. Организација пословања је подручје истраживања које има највећи опус и интензитет, па се сматра да може бити одговарајући репрезент.

Проблеми који се јављају у пракси организације пословања захтевају искорак из постојећег система истраживања. Овај искорак мора бити довољно снажан, али и утемељен како би омогућио продор у пракси истраживања. Поменути искорак одсликава хипотезом, а затим и потврдом Науке о организацији пословања (В.

73) Ibid

74) В. Милић, стр. 302-304.

75) Ibid, стр. 304.

76) V. Nikolic: „Contribution to Debate about the Science on Business Organization”, *Communications in Dependability and Quality Management*, An International Journal, Vol. 12, No 4, 2009, pp. 5-12.

77) ЈУС ИСО 9000 : 2008, Завод за стандардизацију, Београд, 2008.

78) С. Куколеча, *Организационо-пословни лексикон израза, појмова и метода I-II*, Рад, Београд, 1990.

79) П. Јовановић, ред.: *Лексикон менаџмента*, ФОН, Београд, 2003.

Николић⁸⁰⁾, 2005). Дефинисан је њен предмет и домен (В. Николић⁸¹⁾ 2005, 2009); изведен је аналитички приступ истраживања апстраховањем (пирамидалног система) чинилаца организације пословног истема (В. Николић⁸²⁾ 2005, 2008, 2010). У међувремену је представљена класификација научних подручја Науке о организацији пословања (В. Николић⁸³⁾ 2009) и указано на њен филозофски концепт (В. Николић⁸⁴⁾, 2010). Имајући у виду резултате вишегодишњих истраживања овде ће се назначити основна својства филозофског концепта Науке о организацији пословања, као вероватно, најосетљивијег критеријума.

Тежиште истраживања организације пословања сведено је на предузеће или пројекат, па неоправдано занемарује проблеме у оквиру привредног и друштвеног система државе, правила пословања у међународним условима, а сада у свемиру и виртуелном свету информационих технологија.

Паралелизам у примени природних и друштвених наука на подручју организације пословања резултирају једновременом, синхронизованом деловању природних закона и друштвених норми. У пословним системима, чија делатност припада примарном и секундарном сектору, природне науке усмеравају процес трансформације материјала и енергије у готов производ. Тиме непосредно утичу на организацију и производног и пословног процеса. У свим делатностима пословни субјекти се сусрећу са варијаблама: простора, времена и вредности. Друштвеним нормама уређује се организација пословања (уз нужно уважавање својстава делатности) и усмерава према потребама појединца и друштва. Сложеност друштвених норми потенцирана је интеракцијом човека, као и пословног субјекта са окружењем.

80) В. Николић, 2005.

81) Ibid; Nikolic, V.: „Contribution to Debate about...“, 2009.

82) В. Николић, Диптих...; Nikolic, V., Nastasić, A.: „Organizational Culture as Significant Factor in Implementation of TQM – Experience in Serbian Economy“, *Enginireng&automation problems*, Moskva, 2010, Vol 7, No 1, pp 28-36; Nikolić, V.: „Application of Analytic Approach in Organization Design“, *y International Scientific Conference*, 21 – 22. 2008, Unitech 08, Gabrovo, Bulgaria

83) Nikolic, V.: „Contribution to the structure determination and object theory and science of business organization“, *y 12th International Conference, ICDQM-2009*, June, 25-26, Belgrade, Serbia

84) Nikolić, M. V.: „The Introductory Consideration on Philosophical Basis of the Science on Busines Organization“, *y 1st DQM International Conference „Life Cycle Engineering and Management“*, Belgrade, Serbia, 29-30. june 2010.

Сведоци смо разграничења ставова позитивизма (укључујући и прагматизам) насупрот феноменологије и херменеутике. Проблем сазнања је предмет разматрања и метафизичке и аналитичке филозофије. Истовремено, обе одбацују детерминизам. Парадокс је да у ери модерне проблем организације пословања није предмет истраживања филозофије.

Г. Х. вон Рихт⁸⁵⁾ јасно наглашава разлику детерминације између природних и друштвених појава. Степен детерминације организације пословања зависи од степена *постварености* човека у радном процесу. Утолико се степен детерминације приближава детерминацији процеса у природи. Висок степен детерминације резултира *вишезначном детерминацијом* – порастом броја могућих стања која су изведене из делатних услова – апстрахованих чинилаца организације пословања и околностима у којима пословни субјект егзистира.

Питање о постварености човека враћа нас на питање односа човека према себи и преиспитивању разлога сопственог битка, квалитета живота. Овде ступа на сцену *феноменологија*, као издањак метафизичке филозофије. Њена својства: трансцендентност, имагинација, интенционалност – исказана у свести и самосвести, људском духу – пружа могућност истраживања, тумачења и разумевања модела будућих стања у организацији пословања.

Расветљавање суштине Науке о организацији пословања, па и организационих наука, претпоставља искорак у правцу филозофије фактицитета Хајдегера⁸⁶⁾. Поимање стварности значи кретати се у свету чињеница, а чињенице се могу откривати само у одређеној животної ситуацији. У организацији пословања животна ситуација се одликује дуализмом: детерминистички уређен систем активности како би се остварио циљ пословног субјекта и преламања основних феномена човека (како их је већ Финк дефинисао) кроз призму баш те животне ситуације.

85) Г. Х. Фон Рихт

86) М. Хајдегер: *Онтологија – херменеутика фактичности*, Академска књига, Нови Сад, 2007, стр. 77.

Табела 3

Предмет истраживања	Организација и рационализација (творевина и подухвата); Сопствена научна делатност
Домен истраживања	Пословни простор
Метод	Анализа чинилаца организације
Чиниоци организације	Субјекти, процеси, ствари, својства
Варијабле	Простор, време, вредности
Филозофски концепт	Феноменолошки детерминизам
Феноменологија	Организација људским потенцијалима
Детерминизам	Пројектовање организације
Филозофија науке	Онтологија и епистемологија знања

СВОЈСТВА НАУКЕ О ОРГАНИЗАЦИЈИ ПОСЛОВАЊА

Досадашња истраживања организације пословања – у оквиру посебне науке – карактерише дуалност у приступу. Први приступ се односи на детерминистички приступ процесима технологије производње, односно процедурама у пословању. Други приступ је усмерен на субјект, у првом реду на човека, на групу, закључно са пословним системом, као носиоцу субјективитета. Разумевање наведене дуалности претпоставља напор за дубље понирање у посматрани проблем. Ово подразумева увиђање упоредног хода детерминизма и феноменологије као одраз филозофије фактицизма: прихватање реалности да животна ситуација поседује својство дуалности: друштвеног детерминизма, с једне и феноменолошког система субјект-објект, с друге стране.

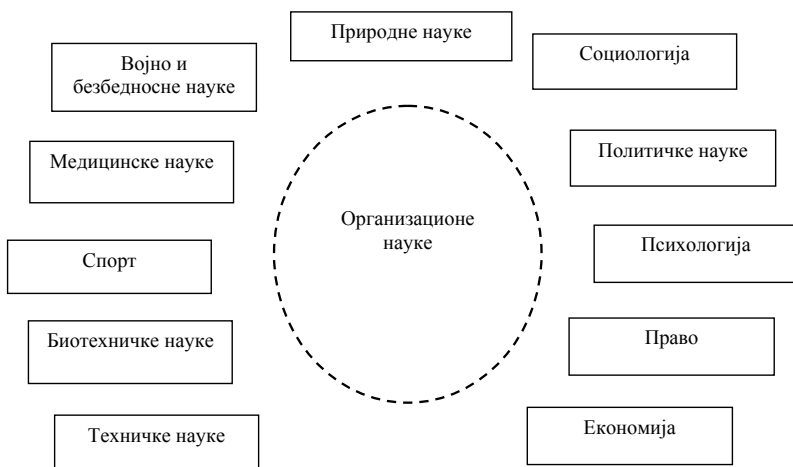
Тек кристално јасним тумачењем и интерпретацијом омогућава се целовито разумевање дате животне ситуације. Тада се ради решења искрслог проблема може донети одговарајућа одлука. Произилази да Наука о организацији пословања може искорачити у XXI век као посебна, додуше још млада, наука. Својства ове науке презентирана су у табели 3.

Истраживање организације пословања има снажну интеракцију са бројним наукама. Посебним упоредним истраживањима организационих наука могу се утврђивати њихове специфичне карактеристике.

СТРУКТУРА ОРГАНИЗАЦИОНИХ НАУКА

Истраживање организационих наука има снажну интеракцију са бројним наукама – које припадају различитим научним подручјима. Може се рећи да су проблеми организационих наука предмет многих других наука. Хајдегер⁸⁷⁾ при том, упућује да се „науке разграничавају ониме што се у њима осећа као код куће“.

Структура организационих наука није подробније разматрана. Подручје истраживања се све више шири, уз све присутније продирање у дубину посматраног проблема. Ове напоре не прати тежња да се изврши одговарајућа систематизација подручја истраживања организација. Систематизацију, класификацију предмета истраживања отежава супротна тенденција, тенденција интеграције знања различитих наука. Размере интеграције знања различитих наука указују да је појам мултидисциплинарних наука недовољно одређен.

Сл. 1. Место организационих наука у односу на остале науке

Сл. 1. Место организационих наука у односу на остале науке

Различите науке често разматрају исту појаву, свака из свог угла. Тада границе у истраживању постају ограничавајући чинилац. Различити степен интересовања за неки проблем утиче да интензитет и домет истраживања није подједнак у наукама које

87) М. Хајдегер, стр. 77.

се границе. Захваљујући О. Конту⁸⁸⁾ апстраховане су прве науке: „астрономија, физика, хемија, физиологија и (...) социјална физика.“ Данас, непуна два века касније, број наука мери се хиљадама – према истраживању Уједињених нација је апстраховано 2000 наука⁸⁹⁾. Од тада је интензивирано издвајање из нових наука. Зато графички приказ структуре и интеракције наука може представљати само индикацију, а не целовиту слику стварности.

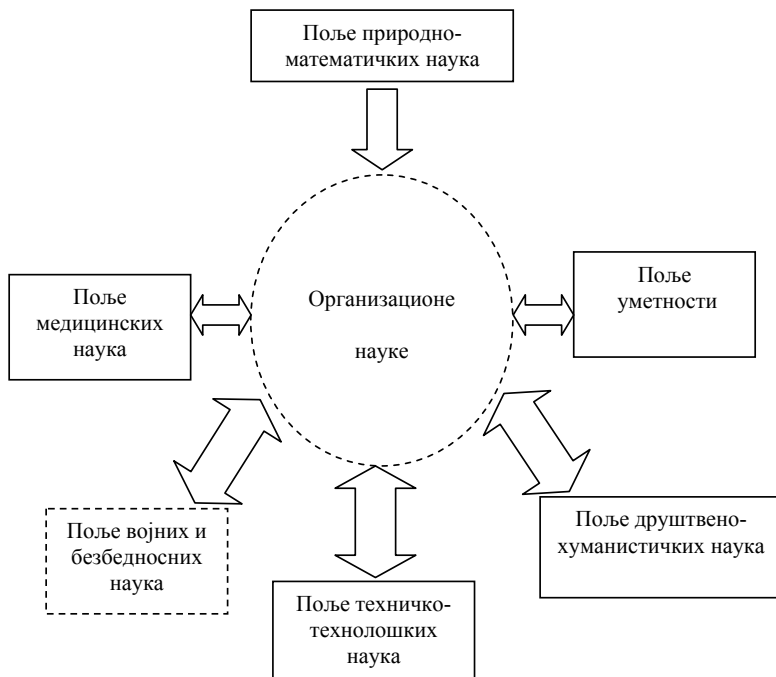
Истовремено, предмет истраживања организације се шири, све више улазећи у све поре друштвене стварности. Само подсећања ради, може се с обзиром на сл. 1, указати на проблеме: организацију јавне управе као предмет правних и политичких наука; организације културе у социологији; хијерархијски структурисане организације у правосуђу, здравству, образовању...; проблеме организације тренинга и такмичења у спорту; организације производње у индустријским предузећима и пољопривредним газдинствима; организације научних истраживања... Прави проблеми настају, на пример, приликом класификовања психосоцијалних истраживања, приликом изградње лидерске позиције јачањем имена фирме и успостављања жељеног нивоа односа у јавности. Чињеница је да многе науке разматрају исту појаву, па границе у истраживању неке науке постају препреке које треба превазилазити. При том, интензитет истраживања и дometи истраживања таквих појава могу бити различити.

У високом образовању Републике Србије идентификована су поља: природно-математичких наука, медицинских наука, друштвено-хуманистичких наука, техничко-технолошких наука и уметности. Вероватно је да ће се набројаним пољима прикључити и поље војно-безбедносних наука (као резултат транзиције у систему Одбране). Организационе науке су на сл. 2. постављене у средиште, симболизујући интеракцију са научним пољима.

Истовремено, положај у средишту поља наука указује на сложеност и специфичност предмета организационих наука. Искуства у пракси ће отворити питање статуса и улоге организационих наука (заједно са информатичким технологијама) у систему високог образовања.

88) О. Конт, стр. 62.

89) П. Радивојевић: *Организација науке – Модели самоуправне организације науке*, Научна књига, Београд, 1981, стр. 117.

Сл. 2. Положај Организационих наука у односу на научна поља

Феномен организације се појављује у свим облицима друштвене стварности. Приликом одређивања структуре организационих наука треба уважавати верификоване резултате научних истраживања и њихову улогу у развоју људске цивилизације. Међутим, с обзиром на праксу истраживања организационих наука и континуитет ширења предмета, произилази да треба указивати и на она подручја којима тек предстоји тежак пут доказивања припадања породици наука.

Сматра се, да се у садашњем тренутку може издвојити **група посебних наука**. Оне могу поставити и оправдати захтев за конституисање у посебну науку или снажно куцају на већ отворена врата:

1. Пројектни менаџмент (Руковођење пројектима),
2. *Management-science* (Квантитативне методе),
3. Наука о организацији пословања,
4. Маркетинг,

5. Логистика,

6. Информационе технологије.

Истиче се да овај преглед није и не може бити коначан, па ће следити увођење нових, посебних наука. Наведене науке имају различита својства. Неке карактерише способност примене у различитим подручјима друштвене стварности. Иако се наука о организацији пословања усмерава на проблеме стварања нових вредности постигнути резултати могу бити примењени у осталим организационим наукама. Маркетинг се развио као подручје изузетно битно за успех подухвата – пословних, политичких, на пољу уметности... Корени логистике, као науке су у војним наукама. Да ли је излишно питање да стручњаци за логистику у војсци могу допринети истраживању логистици у пословању, здравству... Разматрање унутрашњег транспорта у производним системима временом се шири на проблеме складиштења, контроле залиха одржавања средстава за рад. Проблем набавке (као посебне функције) прераста у *supply-change management* – руковођење и управљање ланцем набавке.

Наредну групу организационих наука (В. Николић⁹⁰⁾) чине *проблеми*:

1. Истраживања *организације* (генерички и хијерархијски уређених) *друштвених система*: државних, наддржавних (регионалних и/или војних) и међународних система. Примери су организације система: војске, полиције; правосудни, здравствени, политички; образовања, социјалног збрињавања, културе, спорта; инфраструктурних и комуналних система; заштите од природних катастрофа и т.сл. Иако неке институције које припадају неком од наведених система, могу бити профитно оријентисане (болнице, клинике, школе, позоришта, уметничке галерије, адвокатура, спортски клубови и лиге, на пример), својства њихове делатности снажно опредељују њихове активности и припадност овим системима.

2. Организација *непрофитних институција* је подручје на која је указао П. Друкер⁹¹⁾. Обухватају истраживања: синдиката, верских организација, струковних, интересних, волонтерских асоцијација, рад добротворних и других фондова, невладиних агенција, организације извиђача, ловачка друштва и др. Непрофитне организације могу имати снажну хијерархијску националну, па и ме-

90) В. Николић, 2009

91) П. Друкер, *Менаџмент за будућност*, Грмеч, Београд, 1995.

ђународну структуру. Њихова снага утолико одражава утицај на друштвена збивања.

3. Посебан предмет истраживања организационих наука је истраживање *интеракције човека и организација*. Суштински, овај однос се своди на субјект-објект однос, који изворно проучава феноменологија⁹²). Индивидуалним и/или групним деловањем човек одражава сопствени субјективитет⁹³). Апстраховањем субјективитета отворен је пут теорији одлучивања у истраживању организација. Повратно, организације, истичући свој субјективитет правом на одлучивање утичу на индивидуу, човека.

Коначно може се истаћи, посебна *трећа група* проблема организационих наука. Ове научне дисциплине брзо наступају у ери постмодерне: *квалитет* (са оријентацијом на различита подручја друштвене стварности), *заштита животне средине*, *мониторинг* и *тд.*

Но, пажња филозофије наука није била усмерена на промишљање организације пословања. Конституисање истраживања организације пословања у посебни науку заснива се управо на њеном третирању као феномену изведеног из феномена рада.

*

* *

У потрази за разлозима опстајања, постојања организационих наука води ка филозофским промишљањима. Чињеница је, да је у посебном научном подручју истраживања: организације предузећа, био присутан утицај филозофије наука, карактеристичан за одговарајући период. И поред тога није био превазиђен статус теорија организације. Обим и интензитет истраживања у овом подручју, разумљиво је да ни у организационим наукама није могао бити остварен статус посебних наука. Фрагментарност и апсолутни релативизам у истраживању представљају основно својство истраживања организације предузећа, па и организационих наука уопште. Са таквим приступом истраживању тешко и да ће бити могуће испунити елементарне услове за стицање статуса науке. Ипак појам организационих наука је опште прихваћен у научној заједници.

92) М. Дамјановић, ред.: *Феноменологија*, Нолит, Београд, 1975.

93) З. Павић, ред.: *Филозофска херменеутика – XX век у Немачкој*, Studia Croatica, Загреб, 1998.

Утолико утврђивање структуре организационих наука представља искорак. Организационе науке су разврстане у три групе апстраховањем: а) посебних организационих наука; б) посебних друштвених система; и с) осталих подручја. Класификација организационих наука отвара могућност истраживања на много прецизнији и одређенији начин уз потпунији увид у целину и домете.

Испуњавањем захтева филозофије наука о конституисању Науке о организацији пословања одређен је њен предмет и домен, аналитички приступ истраживања апстраховањем фактора организације пословног система, пружен допринос класификацији подручја истраживања. У основи, њен филозофски концепт потражен је у филозофији фактицитета, уважавањем чињеница које егзистирају у оквиру животних ситуација карактеристичних за организацију пословања. При том је указано на дуализам карактеристичан за животну ситуацију: детерминистичко одређење технологије производње и/или процедура уређивање организације пословања и однос субјект-објект, као феноменолошки предмет истраживања.

Период постмодерне поставља пред истраживаче организационих наука веома значајне и нове задатке. Изнети пример конституисања Науке о организацији пословања може бити (уз уважавање специфичности сваке посебне делатности) потврђен наредним истраживањима у оквиру посебних организационих наука.

Vladimir N. Nikolic, Dejan Milenkovic, Tatjana Tanaskovic
INVESTIGATION OF ORGANIZATIONAL SCIENCE IN THE
PERIOD OF POSTMODERN

Summary

Emergence of industrial society raises a number of important questions for researchers and organizational sciences. Existing theories of organizations (related to industrial engineering and business systems) are characterized by fragmentation and an absolute relativism. This position is a result of the continuous displacement of gravity between the organization processes and institutions and on the other hand, the interaction of man and organizations. Therefore, proper guidance can be difficult for other organizational science. The setting of this question and the search for answers has a stake in the philosophy of science. By accepting the facts in the life situations (dualism of determinism and phenomenology) is the basis of the philo-

sophy of facticity in the science on business organization. Problems of the organization are present in all areas of human activity. This fact determines the issue of demarcation of organizational and other sciences. Determine the structure and abstraction some of organizational science, and special areas of research organizations in the social systems is a step that allows the intensification of research in the future.

Key words: philosophy of science, the structure, the science on business organization, the philosophy of facticity, phenomenology & determinism

ЛИТЕРАТУРА

- R. Barns: *Motion and Time Study – Design and Measurement of Work*, John Wiley and Sons (first printed under c/r by Barns, 1937), New York, 1980.
- L. von Berthalanffy: *Problems of Life – An Evaluation of Modern Biological and Scientific Thought*, New York, Harper and Bruders, 1952, according to http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Sanders_Peirce_bibliography
- S. Best, D. Kellner: *Post-Modern Theory: Critical Interrogations*. New York: The Guilford Press, 1991.
- В. Булат, *Теорија организације*, Информатор, Загреб, 1977.
- В. Вајт: *Човек организације*, Просвета, Београд, 1967.
- М. Вебер: *Привреда и друштво*, I и II књ, Просвета, Београд, 1976.
- Н. Винер: *Кибернетика*, ИЦС, Београд, 1972.
- H.L. Gantt: „Work, Wages and Profit“, published by *The Engineering Magazine*, New York, 1910; republished as „Work, Wages and Profits“, Easton, Pennsylvania, Hive Publishing Company, 1974; according to http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Sanders_Peirce_bibliography
- М. Дамјановић, ред.: *Феноменологија*, Нолит, Београд, 1975.
- В. Дилтај: *Изградња историјског света у духовним наукама*, БИГЗ, Београд, 1980.
- М. Животић: *Аксиологија*, Напред, Загреб, 1986.
- П. Јовановић, ред.: *Лексикон менаџмента*, ФОН, Београд, 2003.
- N. Kerzner: *Project management*, Vam Nostrand Reimhard, Am International Thomson Publishing, New York, 1995.
- О. Конт: *Курс позитивне филозофије*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1989.
- С. Котлица: *Информационо-технолошка парадигма и економски развој*, Институт економских наука, Београд, 1996.
- С. Куколача, *Организационо-пословни лексикон израза, појмова и метода I-II*, Рад, Београд, 1990.

- Т. Кун: *Структура научних револуција*, Нолит, Београд, 1974.
- Н. Р. Лехрер: *Поједностављење рада*, Панорама, Загреб, 1968.
- Х. Б. Мајнард: *Индустријски инжењеринг*, I-IV, Привредни преглед, Београд, 1973.
- С. Марић: *Филозофски речник*, Дерета, Београд, 2004.
- М. Марковић: *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981.
- Е.Ф. Meyers, М.Р. Stephens: *Manufacturing Facilities Design and Material Handling*, Pearson, Prentice Hall, New Jersey, 2005.
- В. Милић: *Социолошки метод*, Нолит, Београд, 1978.
- Н. Mintzberg, J.B. Quinn, S. Ghosal: *The strategy process*, Prentis Hall, London, 1998.
- Е. Нејгел: *Структура науке – Проблеми логике научног објашњења*, Нолит, Београд, 1974.
- В. Николић, В. Лабовић: „Аналитички приступ изради студије о организацији процеса акредитације лабораторија за испитивање – пример високообразовне институције“, *Фестивал квалитета*, Крагујевац, 10-12. мај 2006.
- В. М. Николић: *Диптих о организацији пословања – Искуство у привреди Србије*, Виша политехничка школа, Београд, 2005.
- В. Николић, Ј. Цвијановић, Ж. Грујичић: „Модел организације кластера прехранбених производа у Србији“, *Индустрија*, Економски институт, Београд.
- V. Nikolic: „Contribution to the structure determination and object theory and science of business organization“, in *12th International Conference, ICDQM-2009*, June, 25-26, Belgrade
- V. Nikolic: “Contribution to Debate about the Science on Business Organization”, *Communications In Dependability And Quality Management, An International Journal*, Vol. 12, No 4, 2009, pp. 5-12.
- V. Nikolic, A. Nastasić: “Organizational Culture as Significant Factor in Implementation of TQM – Experience in Serbian Economy”, *Enginireeng&automation problems*, Moskva, 2010, Vol. 7, No 1, pp 28-36.
- V. Nikolić: „Application of Analytic Approach in Organization Design”, *International Scientific Conference*, 21 – 22. 2008, Unitech 08, Gabrovo, Bulgaria
- M. V. Nikolić: „The Introductory Consideration on Philosophical Basis of the Science on Busines Organization“, in *1st DQM International Conference „Life Cycle Engineering and Management“*, Belgrade, Serbia, 29-30. june 2010.
- З. Павић, ред.: *Филозофска херменеутика – XX век у Немачкој*, Studia Croatica, Загреб, 1998.

- M.D. Paints: „Stories of the Story telling Organization: a Postmodern Analysis of Disney as “Tamara-Land”“, *Academi of Management Journal*, 4/1995, Vol. 38, 997-1035; <http://www.jstor.org/pss/256618>
- И. Перко-Шепаревић: *Теорије организације*, Информатор, Загреб, 1975.
- Ч. С. Перс: *Прагматизам*, Бонарт, Нова Пазова, 2002.
- Ch.S Pierce: *Collected Papers*, Harvard University Press, 1935.
- К.Р. Попер: *Логика научних истраживања*, Нолит, Београд, 1973.
- П. Радивојевић: *Организација науке – Модели самоуправне организације науке*, Научна књига, Београд, 1981.
- Р. Рорти: *Консеквенце прагматизма*, Нолит, Београд, 1992.
- М. Сакан, *Методологија војних наука*, Војноиздавачки завод, Београд, 2006.
- Н. Satoshi: *Inside the Mind of Toyota*, Productivity Press, New York, 2002.
- J. Sellner: “How to Work the 4 Leader And Manager Styles to Develop People’s Genius” within <http://ezinearticles.com/?How-to-Work-the-4-Leader-And-Manager-Styles-to-Develop-Peoples-Genius-Within&id=2312224>
- J. Schermerhorn, J. Hunt, R. Osborn: *Organizational Behaviour*, New York, 2005.
- J. A. Swift, E.J. Ros, V.K.Omachonu,: *Principles of Total Quality Management*, St. Luis Press, Boca Raton, Florida, 1998.
- Ф.В. Тејлор, *Принципи научног менаџмента*, Рад, Београд, 1967.
- М. Узелац: *Феноменологија*, Верис студио, Нови Сад, 2009.
- Х. Фајол: *Administration Industrielle et Generale*, (Paris, 1916) Адидес, Нови Сад, 2006.
- Е. Финк: *Основни феномени људског постојања*, Нолит, Београд, 1984.
- J. P. Frost, Z.A. Lewin, L.R. Daft: *Talking About Organization Science, Debates and Dialogue From Crossroads*, Sage Publications, Inc., Thousand Oaks, 2000.
- М. Хајдегер: *Онтологија – херменеутика фактичности*, Академска књига, Нови Сад, 2007.
- Ф.А. Хајек: *Контрареволуција науке*, ЦИД, Подгорица, 1999.
- R. Hale, P. Whitlam: *Towards the Virtual Organization*, The McGraw-Hill Companies, London, 1997.
- I.D. Cleland, R.W. King: *Systems Analysis and Project Management*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1975.
- В. Џемс: *Прагматизам*, Дерета, Београд, 1991.
- F. & L. Jilbreth: *Applied Motion Study*, New York, Sturges&Walton Co., 1917. <http://gilbrethnetwork.tripod.com/gbooks.html>

- Ж. Анђелковић „Самосталност општине – шанса за младе”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, 2/2011.
- Ж. Анђелковић, П. Благојевић, М. Слијепчевић Анђелковић, „Правни аспект урбане културе у Србији”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2011.
- Шигео Шинго: *Нова јапанска производна филозофија*, Прометеј, Нови Сад, 1995.
- - , ЈУС ИСО 9000 : 2008, Завод за стандардизацију, Београд, 2008.
- http://us.yhs.search.yahoo.com/avg/search?p=Postmodern+organization+Theory&ei=UTF-8&type=yahoo_avg_hs2-tb-web_us&fr=yhs-avg&partnerid=yhs-avg&YST_b=11
- - http://www2.stetson.edu/~bboozer/RWBStetsonSite/teach_resources_paradigms.html
- - <http://kobson.nb.rs/kobson.82.html>

Resume

Period of transformation of the industrial revolution (modern) in the Postmodern (increase of industrial society) takes several decades. It was founded in the assumption that in addition to other social sciences and humanities (Geisteswissenschaften) sciences and organizational sciences should make a significant contribution.

Previous method of research organizations are characterized by positivism and pragmatism, which he belongs. At different periods were present classical forms, through to the modern positivism. Pragmatism insists on a solution specific situation, unwilling to invest the appropriate effort to search for the truth. In this context, arises and behaviorism, which focuses only on the result - the manifestation of the desired behavior of individual and collective being.

Research by the company has a significant and complete result from other organizational science. However, this research has no special status of science, but has reached only the status of some theories of organization. It points to the duality in the organization of the company, but did not insist on a fuller explanation of its grounds and causes. In every organization theory (classical, neoclassical, modern and postmodern) are the dominant elements of the built-in philosophy of science characteristic of the time in which they originated. The application of research results dependent on positivism and pragmatism is limited to expectations that can help in those next few researches or problem solving in practice. Such an approach is characterized by fragmentation and relativism in the study characterized the Diltay.

Overcoming the current situation implies a strong step forward, but with reliance on philosophy of science. The intensity of research in the organizational sciences is not equal the intensity. In addition, the concept of organizational sciences has been accepted in the scientific community, but are not abstracted certain someone. Therefore, establishing a solid and homogeneous structure of organizational science should not be expected. Organizational sciences are separated to:

- a) a group of special sciences: Project Management, Quantitative Methods (Management-Science), The science on business organization, Marketing, Logistics and Information Technology;*
- b) Group study of specific social systems:
 - 1. Organizations (generic and hierarchically arranged) social systems: the national, supra-state (regional and/or military) and international system;*
 - 2. Nonprofit institutions organization;*
 - 3. Interaction of man-organization.**
- c) a group of other, relatively new Scientific disciplines – typical for post-modernism.*

The shift towards a philosophy of facticity (Heidegger) in relation to fragmentation and absolute relativism (Diltay) keep the respect of facts that exist in the real-life situations. In her wrap deterministic governing transactions (as a reflection of the struggle of man with nature and the variables of business) and subject-object relationship – characteristic for phenomenology. This approach enabled the transformation of research at the company in the science on business organization in accordance with the requirements of the philosophy of science. Emphasizing Organizational Sciences may have the testimony and in practical terms, the separation of the particular scientific field.

НАУЧНА ПОЛЕМИКА

407

Мирјана Радојичић

МЕЂУНАРОДНИ КРИВИЧНИ ТРИБУНАЛ
ЗА БИВШУ ЈУГОСЛАВИЈУ - ИЗМЕЂУ
КАЖЊИВОСТИ И ИСПЛАТИВОСТИ
РАТНОГ ЗЛОЧИНА

433

Слађана Младеновић

СЛАБЉЕЊЕ КАПАЦИТЕТА СКУПШТИНЕ СРБИЈЕ
У ПРОЦЕСУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА

457

Жарко Анђелковић

НЕАДЕКВАТНА ОДЛУКА СУДА

Мирјана Радојичић
Институт за филозофију и друштвену теорију

МЕЂУНАРОДНИ КРИВИЧНИ ТРИБУНАЛ ЗА БИВШУ ЈУГОСЛАВИЈУ - ИЗМЕЂУ КАЖЊИВОСТИ И ИСПЛАТИВОСТИ РАТНОГ ЗЛОЧИНА*

„Највише што свако од нас може да учини јесте да учи од историчара и истраживача друштва који проучавају узроке оружаних конфликта и оно што њима води; да покушава да идентификује културалне и политичке околности које минимализују пре него максимализују ризике њиховог избијања и зла које остављају за собом; следствено томе, да у својој и доступним му државама промовише и подржава политике усмерене креирању таквих околности; и да буде приправан да понесе терет непопуларности међу онима који су за 'одлучније' и 'енергичније' приступе.“⁽¹⁾

Џефри Бест

Сажетак

*Предмет рада су етички аспекти деловања Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију („Хашки трибунал“). Своја разматрања ауторка започиње увидом да су напори човечанства да хуманизује рат као *per definitionem* убилачку људску делатност стари готово два века. Њихов смисао је био да се смање непотребна и војно нецелисходна страдања преваходно цивилног становништва, забрани нечовечно*

* Текст је резултат рада на пројекту Института за филозофију и друштвену теорију бр. 43007, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

1) Cf. Jeffrey Best, *War & Law since 1945*, Clarendon Press, Oxford, 2002, pp.9-10.

поступање према заробљеницима, обуздају прекомерна разарања материјалних добара, речју, дефинише одређена, макар и минималистички конципирана, етика ратовања, која би начелима човечности ограничила разорне потенцијале овог, најдеструктивнијег међу свим облицима међуљудског одношења. Трећи у релативно кратком низу институционализованих напора човечанства у том правцу представља МКТБЈ. У централном делу рада ауторка указује на неке карактеристике деловања овог института међународне правде који озбиљно доводе у сумњу декларисану међународно-моралну мотивацију његових оснивача и финансијера.

Анализом неколико случајева пред њим оптужених појединаца, чији елементи добро илуструју тај увид, она закључује да Трибунал неће значајније допринети афирмацији идеје међународне правде, већ ће пре учврстити уверење у њену релативност, односно сумбисивност интересима моћних који су се у једном историјском тренутку преклопили са интересима неких од бројних актера једног комплексног балканског државно-територијалног разграничења.

Кључне речи: Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, међународно право, међународна етика, распад/разбијање Југославије.

Напори човечанства да хуманизује рат као *per definitionem* убилачку људску делатност стари су готово два века. Њихов смицао је био да се смање непотребна и војно нецелисходна страдања превасходно цивилног становништва, забрани нечовечно поступање према заробљеницима, обуздају прекомерна разарања материјалних добара, речју, дефинише одређена, макар и минималистички конципирана, етика ратовања, која би начелима човечности ограничила разорне потенцијале овог, најдеструктивнијег међу свим облицима међуљудског одношења. У хобсовској ситуацији *par excellence*, када се државе „ухваћене у коштац рата превијају по поду опстанка, добро је, сматра Стенли Хофман (Stanley Hoffman), подсетити државнике да циљеви не оправдавају сва средства, да се треба обуздавати чак и у огорченом рату, да човечност на неки начин треба да буде сачувана.“²⁾ Јер, забрањен као правна

2) Cf. Stanley Hoffman, *Duties Beyond Borders: On the Limits and Possibilities of Ethical International Politics*, Syracuse University Press, Syracuse, N.Y., 1981, p. 81.

институција, рат наставља да постоји као феномен³⁾ и стога, сматра се, захтева да буде законски регулисан “ради хуманости и достојанства човека” (Херш Лаутерпарт - Hersh Lauterpart).⁴⁾ Другим речима, да ратна дејства буду подведена под контролу и стављена у функцију рационалног остваривања војне потребе у строго ограниченим оквирима. Рат, наине воде људи који праве свесне изборе и потчињени су хијерархијским командама. Наређења „могу налагати разарања или поштеду. Без обзира на жељени циљ или коришћена оружја, захтеви војничке нужности морају се усагласити са друга два захтева која потичу из човекове природе као моралног и друштвеног бића. Први захтев поставља етичко правило: човек не престаје да буде морално биће тиме што узима оружје у руке, чак ни онда када га захтеви војничке нужности нагоне да почини нешто неморално. Постоје други судови пред којима се може одговарати. Други захтев поставља правило разборитости: према непријатељу се не треба понашати на начин који би касније измирење учинио немогућим. Рат је инструменталан а не елементаран: његов једини легитимни циљ може бити неки бољи мир,“ прецизира Мајкл Хауард (Michael Howard).⁵⁾

Међународно-хуманитарно-правни рефлекс ових увида представљају бројни међународни уговори (тзв. *Женевске конвенције*, *Хашки правилник*, *Петроградска декларација*, итд) и многи некодификовани »закони и обичаји ратовања«, а њихов међународно-кривично-правни израз су били тзв. Међународни (војни) трибунали у Нирнбергу и Токију за злочине почињене током II светског рата. Етичко оправдање за њихово формирање пронађено је у потреби кривичног санкционисања тешких кршења одредаба међународног хуманитарног права, закона и обичаја ратовања и дестимулисању потенцијалних починилаца таквих дела у неком наредном рату. Морални институт *егземпларног кажњавања* је,

3) “Увек присутна могућност оружаног сукоба сачињава основну природу међународних односа. У томе се ништа није променило откако су створене међународне организације чији је циљ да онемогуће рат: напротив, само њихово постојање показује да свака држава признаје стварну могућност рата.“ Cf. Ерик Вајл, *Политичка филозофија*, Нолит, Београд, 1982, стр. 299.

4) Упоредити такође и: Lothar Koltzsch, *The Concept of War in Contemporary History and International Law*, Études d'Histoire Économique, Politique et Sociale, Genève, 1956, стр. 294.

5) Cf. Мајкл, Хауард, ”Temperamenta belli: Да ли се рат може контролисати?”, у зборнику: *Европски дискурс рата*, (прир. Обрад Савић) Београдски круг, Београд, 1995, стр. 258. Упоредити такође и: Michael Howard, George J. Andreopoulos and Mark R. Shulman (eds.) *Constraints on Warfare in Western World: The Laws of War*, Yale University Press, New Haven and London, 1994.

дакле, препознат као етички темељ ових судова. Као такви, они су представљали покушај међународно-кривично-правног институционализовања оног минималног моралног консензуса да током оружаног конфликта не би требало све појединце третирати на исти начин, односно да неки од њих ни у ратним околностима не би требало да буду објекти насиља.⁶⁾ Другим речима, да „мило срђе, обуздавање и поштеда треба да имају своје место у рату.“⁷⁾ У историјском смислу, ови трибунали су били коначно оваплоћење идеје о оснивању једног судског органа који би на међународном нивоу процесуирао тешка кршења закона и обичаја ратовања када национално правосуђе одбија да то учини, а која датира још из друге половине XIX века. Персонално узев, веже се за име Швајцарца Густава Мојниера (Gustave Moynier), који је под снажним утисцима ратне окупности испољене у немачко-француском рату 1870/71. године, као тадашњи председник *Међународног црвеног крста* предложио оснивање једног међународног суда који би се њима кривично-правно позабавио. Био је то пионирски покушај да се „право примени на област ратовања - тог крајњег израза бесправља“ („*the ultimate expression of lawlessness*„, - П. Дејер - Peter Deyer). Иако у то време само приватна иницијатива, ова идеја је доживела и међународно признање на светској политичкој позорници када је након завршетка I светског рата посебно међународно повереништво чланица Антанте сачинило извештај који је, између осталог, предвиђао и оснивање високог суда међународног карактера (*High Tribunal*) и дефинисао основна начела пред њим планираног поступка.⁸⁾ Занимљива је околност да предлог није био прихваћен због противљења САД и Јапана, који су као разлоге за такав став навели непостојање сличног преседана у дотадашњој историји, те непосредно угрожавање суверенитета земаља које би се нашле под његовом јурисдикцијом. Из тог разлога кажњавање ратних злочинаца, предвиђено одредбама Версајског уговора, дато је у надлежност војним судовима држава заинтересованих за кри-

6) О томе више у: Alexander, B. Downes, *Targeting Civilians in War*, Cornell University Press, New York, 2008.

7) Cf. Hugo Slim, *Killing Civilians: Method, Madness and Morality in War*, Columbia University Press, New York, 2008, p.1

8) Више о томе у: Sherif Bassiouni “From Versaille to Ruanda in Seventhy-Five Years: The Need to Establish a Permanent International Criminal Court”, *Harvard Human Rights Journal*, Vol. X, Spring 1997, pp.11-62.

вично гоњење окривљених.⁹⁾ И Лига народа, основана након окончања првог оружаног сукоба светских размера, покушала је, такође, да формира међународни казнени суд за починиоце злочина који су извршени током његовог трајања. Ни тај покушај није уродио плодом, са образложењем да је за такав подухват још увек прерано, а разлог су била и питања која су и данас актуална у међународном казненом праву: надлежност суда, његова комплементарност или конкурентност националним судовима као и могућност политизације поступака који пред њим буду покренути.¹⁰⁾

Почетак нове етапе у међународном кривичном праву означио је крај Другог светског рата, који је размерама и каквоћом у њему демонстриране нехуманости - напад на противнике без објаве рата, прекорачење употребе силе у складу с војном потребом, бомбардовање отворених градова, непримерено понашање према ратним заробљеницима, окрутност поступање према цивилном становништву, етничка чишћења, геноцид над Јеврејима, Србима и Ромима,... - превазишао све виђено и искушано у дотадашњој историји ратовања. То констатирајуће искуство овога пута је, сагласили су се сви важнији актери, *морало* наћи свој конкретан правосудни израз. Тако је августа 1945. године као резултат преговора САД, СССР-а, Француске и Велике Британије који су се водили у Лондону од 26. јуна до 8. августа, основан Међународни војни суд са седиштем у Нирнбергу, меродаван за прогон и кажњавање високорангираних ратних злочинаца из Сила осовине. Према Лондонском споразуму, победници су, дакле, судили само пораженима. Од 22 оптужена пред овим судом тројица су ослобођена, 12 осуђена на смрт, седморица на казне лишења слободе дугог трајања (тројица и доживотно). Херман Геринг је извршио самоубиство на крају главног претреса, а Мартин Борман је осуђен у одсуству. Сви процеси су окончани за мање од годину дана. Злочини савезника почињени бомбардовањем Дрездена, Београда, Ђенове, онај почињен у Ка-

9) Немачка влада је, међутим, на то реаговала упозорењем да би та одлука могла угрозити њен опстанак. Савезници из нетом окончаног рата су заузимањем тадашњег премијера Велике Британије Лојда Џорџа пристали на то да она сама преузме кривично гоњење окривљених лица. Тако је 13. децембра 1919. године Немачка усвојила закон који је војном суду у Лајпцигу ставио у надлежност да образује кривично веће ради суђења оптуженим немачким држављанима. Од 901 оптуженог осуђено је тек њих 13 и то на блаже казне. У историји међународног кривичног права овај случај је остао забележен као фарса међународног кривичног правосуђа.

10) О историји ратних злочина и међународних покушаја да се они правно обуздају упоредити: Deyer, Peter, *A History of War Crimes*, <http://www.scoop.co.nz/stories/HLO903/500161.html>

тинској шуми, као и бројни други, остали су изван видокруга нирнбершког суда. Дакле, „уколико уђете у рат, од пресудног је значаја да га добијете –уколико изгубите, могли бисте се наћи у знатним неприликама“, закључује Винстон Черчил (Winston Churchill).¹¹⁾ Као такав, суд у Нирнбергу је био правосудни рефлекс *Московске декларације* (1943) којом су постављене међународно-правне основе будућег кажњавања ратних злочинаца. Јануара 1946. године основан је и Међународни војни суд за Далеки исток са седиштем у Токију. Због низа процедуралних мањкавости са озбиљним међународно-правним и не мањим међународно-моралним импликацијама, суђења пред њим су окончана потпуним неслагањем индијског судије, делимичним неслагањем холандског и француског судије и издвајањем мишљења од стране филипинског судије.¹²⁾

Трећи по реду у релативно кратком низу институционализованих покушаја те врсте био је Међународни кривични трибунал за злочине почињене на просторима претходне Југославије¹³⁾ (тачан назив: Међународни трибунал за прогон лица одговорних за тешке повреде међународног хуманитарног права учињене на територи-

11) Cf. Kirsten Sellers “The tyranny of human rights”, *The Spectator*, 28. Avust 1999. Uporediti takode i: Ramsey Clark, and others, *War Crimes: A Report on United States War Crimes Against Iraq*, Maisonneuve Press, Washington D.C., 1992, p.36.

12) О томе више у: Peter Sob, “The Dynamics of International Criminal Tribunals”, *Nordic Journal of International Law*, Vol. 67, No.2/ 1988, pp.139-163. И Уједињене нације су, убрзо након оснивања такође почеле доприносити успостављању мира и развоју ратног и хуманитарног права. Међу многобројним конвенцијама које су усвојиле треба истаћи четири Женевске конвенције о хуманизацији рата из 1949. године, Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године, те Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина апартхејда из 1973. године.

13) Након МКТБЈ-а, 17. јула 1998. године, на дипломатској конференцији коју су у Риму сазвале Уједињене нације, као нека врста „перманентног Нирнберга“ (Р. Ф. Дринан - R.F. Drinan) установљен је и Међународни кривични суд (ИСС). Основни мотив за његово оснивање био је да се, како каже Хозе Авала Ласо (Jose Avala Lasso), УН-ов високи повереник за људска права, докине „готово опсцено стање у којем су били већи изгледи да се тужи и казни особа која је убила једног човека, него она која их је побила 100 000.“ Наведено према: David, A. Nill, “National Sovereignty: Must it be Sacrificed to the International Criminal Court?”, *Brigham Young University Journal of Public Law*, No.14/1999. p.148. До почетка 2001. године статут тог суда је потписало 118 држава, а ратификовале су га 22 од 60 држава, колико је неопходно да би суд почео да делује. САД су се и овога пута нашле међу малобројним државама које су гласале против Римског статута, након чега су прибегле низу других, конкретних мера са циљем да саботирају његов рад или бар избегну његову надлежност. Јер, речима Лија Кејсија (Lee Casey), саветника у Бушовој администрацији „када би Сједињене државе ратификовале Римски статут, било би то по први пут након 4. јула 1776. године да су признале надређени ауторитет институције коју није изабрао амерички народ, нити му иста одговара за своје акције.“ Cf. Lee, A. Casey, “The Case against the International Criminal Court”, *Fordham International Law Journal*, No. 25/ 2002, p.841. Више о томе у: Peter Dyer, “War Crimes and American Rejectionism”, <http://new.consortiumnews.com/2009/031309a.html>

ји бивше Југославије од 1991. године¹⁴⁾). Основан је 1993. године резолуцијама Савета безбедности УН бр. 808 и 827. Стварна надлежност МКТБЈ-а односила се на тешка кршења Женевских конвенција за заштиту жртава рата из 1949. године, кршење закона и обичаја ратовања, геноцид и злочине против човечности. Његова временска надлежност није била ограничена, јер су у тренутку оснивања Трибунала сукоби на подручју бивше Југославије још били у току. Суд је настао са декларативном намером да међународној јавности „испоручи нешто другачије од правде победника“ (Фил Кларк – Phil Clark), односно, да својим одлукама допринесе поштовању људских права, миру и међународној правди.¹⁵⁾ Или, речима Бриса Кронина (Bruce Cronin), да буде институција усмерена ка заједничком добру, како регионалних актера *ex*-југословенског сукоба, тако и међународне заједнице у целини.¹⁶⁾

При његовом оснивању се, како се тврдило, полазило од становишта да дипломатски напори, економске санкције, хуманитарне интервенције и мировни споразуми, заустављају рат, али не доводе до помирења зарађених страна нити до успостављања праведног и трајног мира. Јер и једно и друго су, додаје се, процес, а не чин или декларација. У том процесу посебно место и улога је додељена Хашком трибуналу и његовим очекиваним, или, прецизније речено, прокламованим ефектима. Јер праведан и трајан мир, како каже Хуан Мендез (Juan Mendez), мора се раздвојити од некажњивости остварене уценама.¹⁷⁾ У *Годишњаку* самог Трибунала (*Year-*

14) Индикативна је чињеница да се у називу Трибунала на енглеском језику говори о „лицима одговорним за озбиљне повреде међународног хуманитарног права...“ („persons responsible for serious violations of international humanitarian law...“), а у његовом називу на француском, другом оригиналном језику текста, о „лицима за која се претпоставља да су одговорна за повреде...“ („les personnes *presumées* responsables de violations...“), што имплицира претпоставку невиности оптужених и више одговара духу *Статута и Правила* Трибунала, али доста говори и о правном карактеру пред њим покретаних поступака, нарочито против неких од појединаца који су се у својству оптужених нашли пред њим. О томе је сведочио и начин извештавања америчких и британских медија о раду Трибунала. Тако се у *Times*-у од 2. марта 1996. године за оптуженог (али не и осуђеног) српског генерала Ђорђа Ђукића, каже да је други „од 53 оптужена криминалца“ који се држе у притвору Трибунала. (курзив М.Р.)

15) Cf. Phil Clark, приказ књиге Виктора Пескина *International Justice in Rwanda and the Balkans: Virtual Trials and the Struggle for State Cooperation* (Cambridge University Press, Cambridge, 2008) објављен у: *Ethics and International Affairs*, Vol. 22, No.4 (Winter, 2008), p.103.

16) Cf. Bruce Cronin, *Institutions for the Common Good: International Protections Regimes in International Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 6.

17) Cf. Juan Mendez, “National Reconciliation, Transnational Justice and the International Criminal Court, *Etics and International Affairs*, Vol XV. No. 1/2007, pp. 25-44.

book) за 1994. годину, његова сврха се одређује на следећи начин: “да спроводи правду, спречи даље злочине и допринесе обнављању и очувању мира.” Ту се, такође, каже и ово: “једина цивилизована алтернатива жељи за осветом јесте привођење правди: вођење правичног суђења пред уистину независним и непристрасним трибуналом и кажњавање оних чија се кривица утврди. Уколико се поштено суђење не одржи, осећања мржње и огорчености, која тињају под површином, пре или касније избијају и воде у обнављање насиља.”¹⁸⁾

Независност и непристрасност Трибунала својом финансијском потпором требало је највећим делом да обезбеди влада државе најскептичније према идеји међународног кривичног правосуђа као таквој, те приватне фондације и корпорације које делују на њеној територији, што је, иначе, у супротности са чланом 32. његове Повеље. Тако су само у 1994/1995. години САД упутиле трибуналу 700 хиљада долара у новцу и 2 300 хиљада долара у опреми. Исте године *Open Society Institute* Џорџа Сороса помогао је рад Трибунала са 150 000 долара, а *Rockefeller Foundation* са 50 000 долара. Значајне суме на исту адресу упутиле су и америчке корпорације *Time-Warner* и *Discovery Products*. Међу донаторима Трибунала су и амерички Институт за мир (US Institute for Peace), те Коалиција за међународну правду (Coalition for International Justice), настала с циљем да интензивира подршку јавног мњења Трибуналу. Основали су је и финансирају је Соросов *Open Society Institute*, и *Central and East European Law Institut*, формиран од стране Америчког удружења правника (American Bar Association) и правника блиских америчкој влади, у циљу поспешивања “правне транзиције” некадашњих реал- и самоуправно-социјалистичких друштава. Органска веза између Трибунала и НАТО пакта јасна је још од 9. маја 1996. године, када је потписан Меморандум о разумевању, којим је НАТО овлашћен да преузме улогу полиције Трибунала.

На овом месту навешћемо само неколико карактеристика поступања овог суда, које све време његовог функционисања озбиљно компромитују његов међународно-кривично-правни статус али и декларисану, међународно-моралну мотивацију његових оснивача и финансијера: а) акузаторни систем суђења који у сложенијим

18) Наведено према: Мирјана Скочо и Вилијам Вуцер, „Ратни злочини“, у зборнику: *Деградирана моћ: медији и косовска криза* (прир. Филип Хемонд и Едвард Херман, Плато, Београд, 2001, стр. 58.

случајевима доводи до неразумно дугих поступака и покреће питање колизије неограниченог трајања притвора с начелом претпоставке невиности, б) депривилегован положај одбране у погледу истражно-техничких и временских могућности, у односу на оне којима располаже Тужилаштво, ц) околност да судије не присуствују нагодбама Тужилаштва са оптуженима, које често завршавају споразумима о признању кривице, чиме се подрива вера да интерес правде у таквим случајевима јесте, односно да може бити задовољен, д) вишегодишње трајање, односно циљно пролонгирање појединих истрага, које је омогућило да неки од највисочије ранжираних актера ратног слома *ex*-Југославије на слободи дочекају крај свог биолошког века, е) одабир тренутка подизања појединих оптужница који пружа основ сумњи у преваленцију политичких над моралним мотивима за њихово подизање, ф) несразмерност казни за иста инкриминисана дела, чиме се девалвира принцип непристрасности, односно објективности као један од конститутивних принципа правде и правичности, г) произвољно коришћење квалификативних термина и фраза најтеже могуће кривично-правне и моралне тежине (“геноцид”, “удружени злочиначки подухват”), х) пристрасан избор и коришћење расположивих докумената, и) инструирање и коришћење лажних сведока.¹⁹⁾

Из знатног броја пред Трибуналом процесуираних случајева чији најзначајнији елементи добро илуструју ове карактеристике његовог деловања, за потребе овог поглавља издвојићемо неколико најкарактеристичнијих.

а) Случај оптуженог Слободана Милошевића

Слободан Милошевић је обављао дужност председника Србије у периоду од 1990. до 2000. године. Испоручен је МКТБЈ-у 28. јуна 2001. године, и био је први председник једне суверене државе који је завршио пред правосудном институцијом ове врсте. Током суђења окривљени је више пута достављао Трибуналу податке о неадекватном медицинском третману који му је, као озбиљно оболелој особи, обезбеђиван у затворској јединици, што је овај упорно игнорисао. Умро је под неразјашњеним околностима 11. марта 2006. године у затвору Трибунала, педесетак сати пре истека времена предвиђеног за извођење сведока одбране. Суђење

19) Више о томе у зборнику : *Основи међународног јавног права* (прир. група аутора), Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 224.

најзнаменитијем хашком заточенику трајало је безмало пет година, чиме је почињено, по оптуженог фатално, кршење његовог права на правично и фер суђење у разумном року.²⁰⁾ Током суђења Милошевићу главном судницом Трибунала прошло је много лажних сведока, као и оних који су држани у статусу заштићених до пред само суочавање са окривљеним, што је овога онемогућавало да се ваљано припреми за њихово испитивање, а није се презало ни од покушаја коришћења „пресретнутих“ и фалсификованих телефонских разговора, који су требало да потврде наводе тужилаштва.²¹⁾ Његова оптужница је, иначе, објављена тек 27. маја 1999. године, током НАТО агресије на СРЈ, што је наводило на закључак да је била у функцији *a posteriori* прибављања легитимитета истој. Оптужница је укључивала само злочине почињене на Косову 1998. и 1999. године, иако су неки масакри, почињени на просторима Хрватске и Босне и Херцеговине (рецимо онај у близини Вуковара - 1991. и у Сребреници - 1995.) постали озлоглашени убрзо након што су се десили. Иста је накнадно проширена оптужбама за кршење обичаја рата и Женевске конвенције у Хрватској и Босни и Херцеговини и за геноцид у Босни и Херцеговини, али је редослед који се одржао на суђењу остао нехронолошки, што је додатно снажило сумње у аутентичне мотиве за њено подизање. Сваки покушај оптуженог да током процеса укаже на ове чињенице завршавао се опоменом председавајућег судије и одлуком да му се одузме реч, што је наречене сумње чинило још основанијим. Суочење а хашком правдом није дочекао ниједан Милошевићев парњак са простора некадашње Југославије (Фрањо Туђман, Алија Изетбеговић,...), иако је дуго пре њиховог биолошког скончања Трибунал обелоданио да су покренуте истражне радње које су требало да доведу до подизања оптужница. Пролонгирањем прикупљања доказа којима су исте требало да буде поткрепљене, већ формирану пред-

20) Чланом 9 ставом 3 *Међународног пакта о грађанским и политичким правима* изричито је утврђено да ће се сваком ко је ухапшен или затворен због кривичног дела у „разумном року судити“, а да „стављање у притвор лица која очекују да им се суди не сме бити опште правило“, док се чланом 14 ставом 3ц прецизира да ће им бити суђено „без непотребног одуговлачења“. На скоро истоветан начин члан 5 став 3 *Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода* прописује да „свако ко је ухапшен или притворен (...) има право на суђење у разумном року“. А чланом 7 ставом 1д још једном се потврђује да сваки појединац има право да му се у разумном року суди, односно да започето суђење у разумном року буде окончано. *Сф. Међународно јавно право: збирка докумената*, (прир. Видан Хаџи-Видановић и Марко Милановић), Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 108. и 129.

21) Више о томе у: Мирослав Зарић, *Милошевић, године суђења*, Књижевна омладина Србије, Београд, 2007, стр. 32 *et passim*.

ставу о уникатности српског злочинства у минулим западнобалканским ратовима, злочинства ситуираног међу саме врхове српске државе, требало је одржавати све до окончања рада Трибунала.

б) Случај оптуженог Радислава Крстића

У време ратних збивања у Босни и Херцеговини, генерал Радислав Крстић се налазио на дужности команданта Дринског корпуса Војске Републике Српске. МКТБЈ му је судио по основу оптужнице за „ратне злочине“ и злочине против човечности, које су припадници ВРС починили у источно-босанском градићу Сребреници. По окончању другостепеног процеса 2000. године, генерал Крстић је осуђен на казну од 35 година затвора за „помагање у извршењу геноцида“ („aiding and abetting“).²²⁾ Правна квалификација злочина за који се Крстић теретио, по принципу „пресуђене чињенице“ преузета је и у низу других предмета пред МКТБЈ кој су се тicali догађаја у и око Сребренице јула 1995. године, а њу је преузео и Међународни суд правде у случају „Босна и Херцеговина против Савезне Републике Југославије“. Упркос мноштву контраинтуитивних чињеница (пребацавање из Поточара на сигурно хиљада муслиманских жена, деце и старих особа, организовање лечења десетина рањених муслиманских бораца који су тих јулских дана 1995. године у српским болницама у Братунцу и Сребреници добијали медицинску негу,...)²³⁾ МКТБЈ је прихватио као неспорно постојање геноцидне намере, а наводе Тужилаштва о 8000 муслиманских жртава усвојио без довољно поуздане форензичке анализе. У параграфу 82. првостепене пресуде, претресно веће у предмету Радислава Крстића констатује да „од времена заузимања Сребренице знатно више од 7000 лица недостаје“ и да се из

22) Више о томе на: <http://www.icty.org/action/cases/4>. “Првобитно, он (термин ‘геноцид’) је био створен као термин за злочине који су починили нацисти и требало је да се односи на огромне покоље који су за циљ имали уништење народа. Такав је случај био у Руанди, као што сам напоменуо, и он се може назвати геноцидом. Можда се и покољ у Источном Тимору може назвати геноцидом, али се то не ради јер је за те злочине одговоран Запад. Има још доста таквих примера. Једноставно, ако ће се термин ‘геноцид’ користити за убијање великих размера која врши непријатељ (...), можемо се договорити да га тако користимо. Али, онда то нема никаквог моралног значења“, упозорава Ноам Чомски (Noam Chomsky). Cf: Ноам Чомски, Интервју за ТВБХ1, 7. јануар 2006, наведено према: www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-na-ex-ju-prostorima/u-srebrenici-se-nijedogodio-genocid.html

23) Више о томе у: Стефан Каргановић, “Пропагандна архитектура сребреничког мита”, www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-na-ex-ju-prostorima/propagandna-arhitektura-srebrenickog-mita.html

сплета околности да закључити „да је већина несталих лица било стрељано и сахрањено у масовним гробницама.“²⁴⁾ И параграф 573. пресуде убедљиво илуструје начин на који претресно веће МКТБЈ доноси закључке, односно количину доказа којима исти морају бити поткрепљени: „Претресно веће није у могућности да утврди тачан датум када је била донета одлука да се војно способни мушкарци побију. Услед тога, оно *не може да тврди* да су убиства која су се догодила у Поточарима 12. и 13 јула 1995. године била саставни део плана да се убију сви мушкарци војничког узраста. Упркос томе претресно веће је *убеђено* да су масовна стрељања и друга убиства почињена од 12. јула па надаље, била саставни део таквог плана.“²⁵⁾ „Како у једној озбиљној пресуди, бар што се тиче њених најважнијих сегмената, ’убеђење’ може да замени доказе“, пита се с правом Стефан Каргановић.²⁶⁾ Ту тактику 1) смишљеног пропуштања да се припише одговорност за геноцид у случајевима када постоји мноштво доказа да је почињен и 2) приписивања „геноцида“ недовољно јасним случајевима без разматрања доступне и убедљиве оповргавајуће евиденције и аргументације, Александар Јокић именује „геноцидализмом“. Први разлог за прибегавање истој овај аутор налази у ономе што назива ’становиштем идеолошке ароганције’; други „има у виду потребу да текућа редистрибуција светске моћи буде објашњена и оправдана. Оно прво може бити у функцији овог другог. Жеља да се оправдају аспирације на хегемонију и да се објасне партикуларне пројекције путева моћи могу снажно водити идеолошкој ароганцији која је ту да олакша посао.“²⁷⁾ То је веома успешна техника одбране, закључује Јокић. „Стварањем атмосфере самоевидентности фокус се помера са тешког задатка оправдања и објашњења ка једном много лакшем: задатку нападања и исмевања сумњала.“²⁸⁾

24) Cf. <http://www.icty.org/action/cases/4>, курзив М.Р. Да се на демонстрирани начин третирају само бројеви жртава одређене етничке припадности, говори податак да је на питање оптуженог Слободана Милошевића, упућено Џери Лејбер, једној од оснивача и првом директору *Helsinki Watch*-а, која се пред Трибуналом појавила у својству сведока тужилаштва: „Схватате ли Ви колика је разлика између речи ’хиљаде’ (која стоји у једном од извештаја њене организације, М.Р.) и ’стотине и стотине хиљада’, колико их је побијено у Јасеновцу?“, иста одговорила: „Увек користимо *минималне* цифре, да што мање погрешимо, а истовремено избегавамо и сензационализам.“ Cf. Мирослав Зарић, *Милошевић, године суђења...*, цит. издање, стр. 107, курзив М.Р.

25) Cf. <http://www.icty.org/action/cases/4>, курзив М.Р.

26) Cf. Стефан Каргановић, *Ibid*.

27) Cf. Aleksandar Jokic, “Genocidalism”, *The Journal of Ethics*, No.8/2004, p. 294.

28) Cf. Aleksandar Jokic, *Ibid*, p. 294.

У вокалбулару Хашког трибунала, иначе, злочин у Сребреници за који је генерал Крстић осуђен се дефинише као „највећи масакр у Европи након II светског рата“²⁹. Географско и временско ограничавање референтног оквира у који се овај трагични догађај смешта, као такво, има снажну расистичку (европоцентричку, ваневропске просторе искључујућу²⁹) и све злочине почињене пре II светског рата аболирајућу димензију.

в) Случај сведока Дражена Ердемовића

Кључни Трибуналов сведок за подршку тврдњи да су вође босанских Срба наредиле погубљење у Сребреници био је босански Хрват Дражен Ердемовић, према сопственом признању плаћени борац на све три стране у рату у Босни и Херцеговини. Иако од стране психијатријских експерата препознат као особа са тешким посттрауматским сметњама и као такав проглашен неспособним за давање исказа и саслушање, Ердемовић се пред Трибуналом појавио у својству крунског сведока у „случају Сребреница“. И самог оптуженог, њега су као сведока оптужбе саслушале исте оне судије – Клод Џорда, Елизабет Одио Бенито и Фуад Ријад - које су га пре кратког времена на основу стручног мишљења прогласиле неспособним за давање исказа и саслушање. Као сведока отужбе, суду су га представили исти они тужиоци - Ерик Есберг и Марк Хармон - који су већ били подигли оптужницу против њега самог.³⁰ Упркос томе што је, учача Жерминал Чивиков, непоузданост и

29) Како тај амерички расизам и европоцентризам, у овом случају руковођени интересом за изузимање себе и својих савезника из скупа злочиначких актера актуалних ратних окршаја у различитим деловима света, изгледа на делу, сведоче и недавно обелодањени подаци да је, након масовног убиства више хиљада талибана-ратних заробљеника од стране снага генерала Достума, америчког коалиционог партнера у рату у Авганистану, Бушова влада у више наврата улагала напор да се истрага те, по америчку моралну репутацију веома компромитујуће епизоде, на сваки начин спречи. Дотични генерал је десетак година након почињеног злочина који се догодио у новембру 2001. године, несметано учествовао у политичком животу своје земље, односно тек недавно удаљен с политичке сцене и послат у изгнанство у Турску, из разлога који нису ни укаквој вези са злочином који је својевремено починио. Потпуна ексхумација тела погубљених никада није извршена, а организације за заштиту људских права које су се тим случајем бавиле подозревају да би докази о почињеном злоделу могли бити уништени. Једна група медицинских форензичара која је под окриљем Уједињених нација на случају радила 2008. године, дошла је до закључка да је од времена извршења злочина до тада масовна гробница у коју су жртве биле покопане врло вероватно више пута прекопавана и премештана. Cf. James Risen, “US inaction seen after Taliban POW’s died” *New York Times*, July 11, 2009, <http://www.nytimes.com/2009/07/11/world/asia/11afghan.html>

30) Више о томе у: Жерминал Чивиков, *Сребреница. Крунски сведок*, Албатрос Плус, Београд, 2009.

неутемељеност његовог сведочења повремено добијала гротескне размере, Трибунал је Ердемовићев исказ усвојио као „најважнији директни доказ за сам догађај који се карактерише као геноцид над босанским муслиманима.“³¹⁾ У више наврата током претреса Ердемовић је именовано седам супочинитеља злочина у Сребреници чије извршење је пред судом признао. На једном од претеса судија је упитао тужиоца да ли ће ови људи бити ухапшени и одговорено му је потврдно. Али, канцеларија тужиоца не само да никада није ни покушала да лиши слободе, приведе и испита именоване, него један од њих (командир јединице - Милорад Пелемиш) као слободан човек живи у Београду у чијим медијима се појављивао у својству интервјуисаног, а други, Марко Бошкић, од 2000. године несметано борави у САД, такође под својим правим именом и презименом, а недуго након имигрирања под њим је добио и возачку дозволу. Ердемовићева верзија дешавања у и око Сребренице је, јасно је, за Трибунал исувише драгоцене да би смела бити доведена у питање евентуалним сведочењем осталих, иначе лако доступних, учесника инкриминисаних догађаја.

Трибунал је Ердемовића за оно што је признао (убиство око стотину од 1200 муслиманских цивила чију ликвидацији је посведочио) због кооперативности, односно добре сарадње са тужиоцем, осудио на само пет година затвора (због „кршења закона и обичаја рата“, али не и због „злочина против човечности“) ослободио након три ипо године, омогућио му промену идентитета и исељење у једну неименовану западну земљу из које га повремено позива у Хаг у улози „кључног сведока“ у свим процесима везаним за Сребреницу.

У случају „сведока Л“, односно Драгана Опачића, босанског Србина ангажованог у процесу против Душка Тадића, Трибунал је сасвим другачије поступио. Након низа његових тврдњи за које је Тадићева одбрана доказала да су лажне, сведок је признао да је као заробљеник, у муслиманском затвору био принуђен да лажно сведочи и да је за исто темељно инструктиран. Као такав, проглашен је непоузданим сведоком, а на његов захтев да му буде обезбеђен азил у Холандији, Трибунал је негативно одговорио. Опачић је враћен босанској влади, која га је осудила на десетогодишњу казну за „геноцид“, која му је одређена искључиво на основу његовог властитог признања, за које је утврђено да је изнуђено физичком

31) *Cf.* Жерминал Чивиков, *Сребреница. Крунски сведок*, цит. издање стр. 43.

тортуром. Питање једног холандског новинара које се тицало Опачићевог случаја, остало је, разуме се, без одговора портпаролке Трибунала - он би, јасно је, помогао да се утврди да ли су и други сведоци у овом случају били препарирани да почине кривоклетство. Одбрана Душка Тадића се са таквим захтевом обратила апелационом већу Трибунала, поводом сведочења другог сведока тужилаштва у Тадићевом случају, али је веће одбило њен захтев са образложењем да су „околности“ у вези са двојицом сведока „различите“. Једина „диференцијална предност“ овог другог је била садржана у чињеници да је реч о муслиману, Нихаду Сеферовићу којег, примећује Роберт Хејден (Robert Hayden) „можда није било потребно убеђивати да лаже по заповести муслиманске владе, као што је било потребно у Опачићевом случају.“³²⁾

г) Случај оптужене Биљане Плавшић

Биљана Плавшић је као члан ратног председништва Републике Српске, заједно са Момчилом Крајишником нашла пред Хашким трибуналом по основу оптужбе за „удружени злочиначки подухват“. Пре почетка суђења, међутим, иста се одлучује за нагодбу са тужилаштвом (*guilty-plea*), па до суђења не долази, а њена кривица никада не бива формално утврђена. Она, заправо, признаје кривицу по једној, договореној тачки оптужнице, а заузврат не бива изложена суђењу нити одговара по њеним преосталим тачкама. У фебруару 2003. године Плавшићева признаје „кривицу“ за „прогон на политикој, расној и верској основи.“ Све остале тачке њене оптужнице, тужилаштво је заузврат повукло. Шта значи појам „нагодбе“ у Хашком трибуналу разјашњава Стефан Каргановић. „То практично значи да оптужена особа која не жели да се излаже тегобама и малтретирању суђења и која преферира мање-више предвидљиву казну, пристаје на кривицу по некој тачки оптужнице, која је прихватљива Тужилаштву. Тужилаштво јој затим пише тенденциозно састављену изјаву о утврђеним чињеницама и прихватању одговорности, коју оптужена особа, након дужег или краћег преговарања, са мањим изменама потписује.“³³⁾ Реч је, дакле, о скраћеном кривичном поступку у којем отпада уобичајено изно-

32) Cf. Роберт М. Хејден, „Пристрасна 'правда': Јудски правизам и Међународни кривични суд за бившу Југославију“, *Филозофски годишњак*, но.13/2000, стр. 296.

33) Cf. Стефан Каргановић, „Биљана Плавшић: једна трагична српска прича, <http://www.sprskadijaspora/info/vest.asp?id=12590>

шење доказа. „У ствари, нема ни стварног унакрсног испитивања у којем би признање било преиспитано и подвргнуто низу питања о позадини ствари“, примећује Жерминал Чивиков.³⁴⁾ Поступак добија на својој правно и морално сумњивој тежини када тако „утврђена истина“ постаје основ за процесуирање других, односно када се оптужени појави као сведок у процесу против неког другог, и то пре него што му се у његовом властитом процесу утврди казна и изрекне пресуда. „Искуство учи да овакав редослед догађаја несумњиво утиче на спремност оптуженог да својим исказима у другом кривичном поступку иде на руку оној истини која одговара оптужби“, закључује Чивиков.³⁵⁾ Иначе, цео тај поступак почиње питањем председавајућег упућеним оптуженом да ли је одлука да се нагоди стварно одраз његове или њене слободне воље и да ли исказ о преузимању кривице одовара чињеничном стању. „Оптужена особа ентузијастично потврђује да јесте. Суд то усваја и прелази се на изрицање казне.“³⁶⁾ Психолошку основу једне овакве одлуке оптуженог чини уверење да је свака помисао на организовање делотворне одбране илузорна. Вишегодишње, па и вишедеценијске временске казне које већа Трибунала редовно изричу оптуженицима српске националности³⁷⁾, шаљу убедљиву и лако читљиву поруку да је доказивање безнадежно, а нагодба са тужилаштвом једина изгледна шанса за скраћивање предстојећег периода тамновања. Стога оптуженици бивају снажно мотивисани да озбиљно размотре нагодбене понуде тужилаштва. Али из истих разлога такве нагодбе немају апсолутно никакав ни фактички ни морални значај.³⁸⁾ Од њих оптужени српске националности такође - и о томе

34) *Cf.* Жерминал Чивиков, *Сребреница. Крунски сведок*, цит. издање, стр. 36.

35) *Cf.* Жерминал Чивиков, *Ibid*, стр. 56.

36) *Cf.* Каргановић, Стефан, *Ibid*.

37) Закључно са мајем 2009. године, пред Трибуналом оптужени припадници српске националности били су осуђени на укупно 904 године затвора, хрватске на 171, бошњачке на 39, а албанске на 19 година затвора. Међу оптуженима две трећине чине припадници српске, а једну трећину припадници хрватске, муслиманске и албанске националности. Овим произведеним бројкама жели се сугерисати закључак да су злочини почињени од стране припадника српског народа и злочинци из његових редова не само бројнији од злочина и злочинаца осталих етничких актера рата за *ex-југословенско* територијално наслеђе, већ да је мера те бројчане надмоћности *толико* велика да ни о каквој симетрији, односно упоредивости испољеног злочинства једних (Срба) и свих других, чак ни збирно узетих, не може бити речи. У жалбеним поступцима пред МКТБЈ-ом свим Србима се по правилу (случај Веселина Шљиванчанина је изузетак који га, као таквог потврђује) казне повећавају, а Муслиманима и Хрватима смањују или чак бивају ослобађани.

38) Седам година доцније, из шведског затвора у којем је служила казну, Плавшијева је у интервјуу за шведски магазин „Ви“ повукла своје признање кривице. Према писању

случај Биљане Плавшић недвосмислено сведочи - немају углавном никакве практичне користи. Тако је иста и поред поодмакле животне доби и маргиналне позиционираности у констелацији персоналне моћи у ратом захваћеној Босни и Херцеговини, те усменог обећања Мадлен Олбрајт, некадашње високе званичнице америчке администрације, добила високу казну од 11 година затвора, коју је одслужила у једном шведском затвору

На сличан начин Трибунал је „наградио“ и кооперативност некадашњег председника Републике Српске Крајине. Иако је бивши зубар из Книна 27. јануара следеће године, јавно признао кривицу за прогоне на политичкој, расној и верској основи, изразио дубоко кајање и срамоту, те „замолио браћу Хрвате да опросте браћи Србима“, кривично веће Трибунала изрекло му је 13 година затвора. Договор са тужилаштом био је да њен максимум буде 11 година, али с обзиром на дотадашње Бабићеве заслуге за Трибунал и услуге које су тужиоци и судије могле од њега убудуће да очекују, бивши српски лидер из Крајине с правом је очекивао далеко више, односно много нижу временску казну. Годину дана касније, у писменој изјави Четвртог општинском суду у Земуну, његова удовица (Бабић је затворској јединици трибунала починио самоубиство) је детаљно описала тешку судбину мужа и своје породице док су били под 'заштитом' МКТБЈ-а и притиске и уцене тужилаштва, којима је овај заштићени сведок оптужбе био изложен чим је одбио да, после Милошевића, сведочи и против других Срба - хашких оптуженика.³⁹⁾

д) Случај оптуженог Веселина Шљиванчанина

Веселин Шљиванчанин, бивши официр ЈНА, првобитно је осуђен у септембру 2007. године на пет година затвора „за помагање и подржавање убиства“ око 200 заробљених Хрвата, углавном припадника хрватских оружаних формација, ликвидираних од стране припадника локалне територијалне одбране и паравојних снага надомак Вуковара, у селу Овчари. У време изрицања пресуде Шљиванчанин је у хашком притвору већ био провео више од четири године. Пуштен је крајем 2007. године до окончања жал-

магазина, о мотивима који су је навели да га уопште и исказе, Плавшићева је казала: „Признала сам кривицу за злочине против човјечности да бих могла преговарати о осталим оптужбама. Да нисам, суђење је могло потрајати три, три и по године. С обзиром на моје године, то није била прихватљива опција.“

39) Више о томе у: Мирослав Зарић, *Милошевић, године суђења...*, цит. издање, стр. 102.

беног поступка. Жалбено веће Хашког трибунала преиначило је првобитну пресуду и њоме одређену казну повећало са пет на седамнаест година, то јест више него утростручило је, истовремено одбацујући све жалбе окривљеног и генерала Милета Мркшића, оптуженог у истом случају. Одлука Жалбеног већа није била заснована ни на каквим новим чињеницама, ни на каквим, у међувремену прибављеним доказима који би довели у питање првобитну пресуду. Судије Жалбеног већа и саме су приметиле „да пресуда из 2007. године није оманула у погледу чињеничних налаза“. Упркос томе, већина њих (троје од петоро) сложила се са тужиоцем „да је казна од пет година неразумна и да не одражава адекватно степен тежине злочина који му се стављају на терет.“⁴⁰⁾ Њено вишеструко повећање Суд је оправдао двама разлозима. Прво, сматрао је да је Шљиванчанин у првостепеној пресуди погрешно ослобођен оптужбе за помагање и подржавање убиства. На основу ничег другог до записника свог сопственог суђења којим га је ослободило ове оптужбе, Хашки суд га је, примећује Филип Хемонд (Philip Hamond)⁴¹⁾, сада прогласио кривим. Друго, речено је да је казна од пет година затвора која му је досуђена 2007. године - за помагање и подржавање мучења - морала бити преиначена зато што није било јасно да ли су судије, одређујући јој висину, у довољној мери узеле у обзир патње жртава и њихових породица.

Ни Веселин Шљиванчанин ни Миле Мркшић, утврђено је, нису наредили, учествовали, нити уопште били присутни приликом убијања затвореника у Овчари. Оптужба за помагање и подржавање убиства - од које је Шљиванчанин ослобођен 2007. године, а за шта Хаг сада и њега и Мркшића сматра кривим - заснива се на чињеници да је Мркшић наредио повлачење из Овчаре снага ЈНА које су требало да штите заробљене Хрвате, а да се Шљиванчанин није оглушио о ту наредбу. Приликом саопштавања одлуке о продужењу казне Шљиванчанину, Жалбено веће је истакло да „иако он више није имао *de jure* надлежност над војном полицијом распоређеном у Овчари, могао је да их обавести да је Мркшићево наређење у супротности са обавезујућим законима и обичајима рата да се ратни заробљеници морају штитити.“⁴²⁾ Јер, за нас су жртве најважније“, обзнанио је 1996. године главни тужилац МКТБЈ

40) Cf. Филип Хемонд, “Хаг: оружје ‘легалне одмазде’, www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-nax-ju-prostorima/hag-oruzje-legalne-odmazde.html?alphabet=1

41) Cf. Хемонд, Филип, *Ibid.*

42) Cf. Appeals Chamber Judgement Summary, May 5, 2009(pdf)

Ричард Голдстон (Richard Goldstone). „Жртве југословенског рата желе правну одмазду.“⁴³⁾

ђ) Случај оптуженог Насера Орића

Насер Орић је током већег дела рата у Босни и Херцеговини био командант Осме оперативне групе Армије БиХ и директно је командовао походима на села сребреничке, братуначке, скеланске и зворничке општине. Ова јединица је 1. јануара 1995. године прерасла у 28 дивизију Армије БиХ, а Орић је остао њен командант. У овом делу Подриња од 1992. до 1995. године убијено је, углавном клањем, 3260 Срба, а још 59 њих се воде као нестали. До темеља је спаљено 136 српских села. Орићу је суђено по оптужници која га је теретила за смрт заробљених Срба у сребреничкој полицијској станици, окрутност поступање према притвореницима и безобзирно уништавање 12 српских села од лета 1992. до краја 1993. године. Тужилаштво је тражило да буде осуђен на 18 година затвора, а одбрана да буде ослобођен. Првостепеном пресудом, изреченом у лето 2006. године, Орић је проглашен кривим што није спречио злочине над Србима, на основу чега је био осуђен на две године затвора. Правоснажном пресудом неколико месеци доцније Апелационо веће Трибунала је ослободило Орића свих оптужби и донело одлуку о његовом пуштању на слободу. Веће је притом закључило да су првостепенe судије погрешиле када су Орића прогласиле кривим, а претходно нису утврдиле ко је тачно починио злочине, да ли су починиоци били потчињени Орићу и да ли је он знао за злочине. Саопштавајући пресуду, судија Волфганг Шомбург је рекао да је утврђено да су тешки злочини над Србима у Сребреници несумњиво починени, али да није било доказа на основу којих би се Орић могао осудити. Миливоје Иванишевић, директор *Центра за истраживање злочина над српским народом* сведочи да је Трибуналу достављено пет килограма материјала са најквалитетнијим могућним доказима у прилог оптужнице против Орића, које је Трибунал, очигледно, игнорисао. Жртве у овом случају нису, као у Шљиванчаниновом и Мркшићевом, биле „најважније“, нити се сматрало да „заслужују правну омазду“.

43) Cf. Johnstone, Diana, *Fool's Crusade*, Pluto Press, London, 2002, p. 96.

е) Случај оптуженог Рамуша Харадинаја

Пре добровољне предаје МКТБЈ-у 9. марта 2005. године Рамуш Харадинај је обављао дужност премијера самопрокламоване Републике Косово, а у време ратних дешавања на Косову једног од команданата ОВК, задуженог за „зону Дукађин“ која је обухватала општине Пећ, Дечани, Ђаковица и део општина Исток и Клина. Према речима тужиоца, сви злочини у тој зони током 1998. године догодили су се због заједничке злочиначке намере. Оптужница у 37 тачака теретила је Харадинаја и двојицу његових сарадника за злочине против човечности и кршење закона и обичаја ратовања почињено у периоду од 1. марта до 30. септембра 1998. године. У завршној речи Харадинајева одбрана је тврдила да нема поузданих доказа ни за један злочин за који је Харадинај оптужен. Бранилац Бен Емерсон је рекао да се оптужница састоји од низа неповезаних злочина, који су се догодили на различитим местима, у различито време, те да починиоци нису идентификовани, што говори да нема доказа да је постојао удружени злочиначки подухват. Тадашња главна тужитељка МКТБЈ-а Карла дел Понте је у више наврата јавно говорила и у својим извештајима упозоравала на велике проблеме са којима се тужилаштво суочавало у обезбеђивању сведока оптужбе стого што су били суочавани са директним претњама и притисцима, а више њих је у време трајања поступка ликвидирано. Почетком априла 2008. године Судско веће Трибунала је ослободило Харадинаја, оценивши да није крив ни по једној тачки оптужнице за прогоне на политичкој, верској и расној основи, уништавање имовине, окрутност поступање, силовања и убиства. Према пресуди коју је саопштио председавајући судија Алфонс Ори, тужиоци током суђења нису доказали да су Харадинај, Баљај и Брахимај били учесници у заједничком злочиначком подухвату, чији је циљ био уклањање српског и другог неалбанског становништва са подручја око Дечана како би на њему била учвршћена контрола ОВК. Српске власти су оптужницу против Харадинаја подупрле са 400 000 доказа за 67 убистава, наређивање 267 убистава и за више од 400 отмица српских цивила, међу којима и 65 деце. Јуна 2005. године одлуком Претресног већа МКТБЈ - а Харадинај је пуштен на слободу до почетка суђења и дозвољено му је „да се јавно појављује и ангажује у политичким активностима у мери у којој УНМИК буде сматрао да је то значајно за позитиван развој политичке и без-

бедносне стања на Косову.“ И у овом случају „важност“ жртава за Трибунал и његову спремност да им обезбеди „правну одмазду“ је одредила њихова, српска национална припадност.

*
* *

На овакав начин радно профилисан, Трибунал, извесно је, неће допринети афирмацији идеје међународне правде, већ ће пре учврстити уверење у њену релативност, односно субмисивност *интересима* моћних, који су се у једном тренутку преклопили са интересима неких од бројних актера једног комплексног балканског државно-територијалног разграничења. Ратни злочини тих, савезничких актера крвавог распада/разбијања II Југославије, из перспективе савременика Хашке »правде« ће се, чини се, испоставити *политички исплативим* пре него *морално кажњивим* актима ратне нехуманости, а очекивано помирење и васпостављање поверења међу донедавно зарађеним странама узмаћи пред много изгледнијим учвршћивањем постојећег неповерења и обнављањем сукоба у блиској или даљој будућности.⁴⁴⁾

Mirjana Radojic

**INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL
FOR THE FORMER YUGOSLAVIA - BETWEEN
CULPABILITY AND COST-EFFECTIVENESS
WAR CRIME**

Summary

The paper focuses on the ethical aspects of the activities of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (“The Hague Tribunal”). The author starts from the inference that the efforts of humanity to humanize war as a per definitionem murderous human activity have been almost two centuries old. Such efforts were aimed at reducing the gratuitous and from a military angle absurd suffering of the prevalingly civilian population, banning inhuman treatment of captives, curbing extensive devastation of material assets – in order words, defining warfare ethics albeit it may be minimalistically conceived, so as to limit the devastating potentials of the most destructive

44) У прилог томе речито говоре подаци из Галуповог истраживања спроведеног 2009. године према којима Србе својим непријатељима и даље сматра 83 одсто косметских Албанаца, 51 одсто Хрвата, сваки други босански муслиман, а оваква осећања међу етничким Србима су реципрочна. Велики број испитаних је изразио уверење да ће доживети бар још један рат. *Сф. Време*, бр. 999, 25. фебруар 2010.

of all forms of human relations by applying some humane principles. The ICTY was the third in the comparatively short line of institutionalized efforts of humankind in that direction. First, the author focuses on some characteristics of the activities of this institution of international justice which cast serious doubt on the declared international moral motivation of its founders and financiers. Having analyzed several cases of Hague Tribunal indictees, the elements of which confirm her inference, she concludes that the Tribunal is not going to make a significant contribution to the affirmation of the idea of international justice, but is rather going to strengthen belief in its relativity or subjugation to the interests of the powerful, which, at one moment, coincided with the interests of some of the numerous participants in a complex Balkan process of demarcation of territories and state borders.

Key words: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, international law, international ethics.

ЛИТЕРАТУРА

- Bassiouni, Sherif, "From Versaille to Ruanda in Seventy-Five Years: The Need to
- Establish a Permanent International Criminal Court", *Harvard Human Rights Journal*, Vol. X, Spring 1997.
- Best, Geoffrey, *War & Law since 1945*, Clarendon Press, Oxford, 2002.
- Casey, Lee, A., "The Case against the International Criminal Court", *Fordham International Law Journal*, No. 25/ 2002.
- Cronin, Bruce, *Institutions for the Common Good: International Protections Regimes in International Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Чивиков, Жерминал, *Сребреница. Крунски сведок*, Албатрос Плус, Београд, 2009.
- Чомски, Ноам, Интервју за ТВБХ1, 7. јануар 2006, наведено према: www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-na-ex-ju-prostorima/u-srebrenici-se-nije-dogodio-genocid.html
- Deyer, Peter, *A History of War Crimes*, <http://www.scoop.co.nz/stories/HLO903/500161.html>
- Downes, Alexander, B., *Targeting Civilians in War*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 2008.
- Dyer, Peter, "War Crimes and American Rejectionism", <http://new.consortiumnews.com/2009/031309a.html>

- Hoffman, Stenley, *Duties Beyond Borders: On the Limits and Possibilities of Ethical International Politics*, Syracuse University Press, Syracuse, N.Y., 1981.
- Howard, Michael, Andreopoulos, George J. and Shulman, Mark R. (eds.), *Constraints on Warfare in Western World: The Laws of War*, Yale University Press, New Haven and London, 1994.
- Хауард, Мајкл, ”Temperamenta belli: Да ли се рат може контролисати?”, у зборнику: *Европски дискурс рата* (прир. Обрад Савић), Београдски круг, Београд, 1995.
- Хејден, Роберт, М., „Пристрасна ’правда’: Људски правизам и Међународни кривични суд за бившу Југославију“, *Филозофски годишњак*, no. 13/2000.
- Хемонд, Филип, “Хаг: оружје ‘легалне одмазде’, www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-na-ex-ju-prostorima/hag-oruzje-legalne-odmazde.html?alphet=1
- Johnstone, Diana, *Fool’s Crusade*, Pluto Press, London, 2002.
- Jokic, Aleksandar, “Genocidalism”, *The Journal of Ethics*, No. 8/2004.
- Kotsch, Lothar, *The Concept of War in Contemporary History and International Law*, Études d’Histoire Économique, Politique et Sociale, Genève, 1956.
- Каргановић, Стефан, “Пропагандна архитектура сребреничког мита”, www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-na-ex-ju-prostorima/propagandna-arhitektura-srebrenickog-mita.html
- Каргановић, Стефан, „Биљана Плавшић: једна трагична српска прича, <http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=12590>
- Mendez, Juan, “National Reconciliation, Transnational Justice and the International Criminal Court”, *Etics and International Affairs*, Vol XV, No.1/2009.
- *Међународно јавно право: збирка докумената*, (прир. Видан Хаци-Видановић и Марко Милановић), Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
- Nill, David, A., “National Sovereignty: Must it be Sacrificed to the International Criminal Court?”, *Brigham Young University Journal of Public Law*, No. 14/1999.
- *Основи међународног јавног права* (прир. група аутора), Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
- Pescin, Victor, *International Justice in Rwanda and the Balkans: Virtual Trials and the Struggle for State Cooperation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- Risen, James, “US inaction seen after Taliban POW’s died” *New York Times*, July 11, 2009., <http://www.nytimes.com/2009/07/11/world/asia/11afghan.html>

- Slim, Hugo, *Killing Civilians: Method, Madness and Morality in War*, Columbia University Press, New York, 2008.
- Sob, Петер, "The Dynamics of International Criminal Tribunals", *Nordic Journal of International Law*, Vol. 67, No.2/1988.
- Скочо, Мирјана и Вуцер, Вилијам, „Ратни злочини“, у зборнику: *Деградирана моћ: медији и косовска криза*, (прир. Филип Хемонд и Едвард Херман), Плато, Београд, 2001.
- Вајл, Ерик, *Политичка филозофија*, Нолит, Београд, 1982.
- Зарић, Мирослав, *Милошевић, године суђења*, Књижевна омладина Србије, Београд, 2007.

Resume

The efforts of humanity to humanize war as a per definitionem murderous human activity have been almost two centuries old. Such efforts were aimed at reducing the gratuitous and from a military angle absurd suffering of the prevalingly civilian population, banning inhuman treatment of captives, curbing extensive devastation of material assets – in order words, defining warfare ethics albeit it may be minimalistically conceived, so as to limit the devastating potentials of the most destructive of all forms of human relations by applying some humane principles. The ICTY was the third in the comparatively short line of institutionalized efforts of humankind in that direction. The jurisdiction in rem of the ICTY relates to the serious infringements of the Geneva Conventions of 1949 on the protection of victims of war, breaches of laws and customs of war, genocide and crimes against humanity. Its jurisdiction was not limited by time as, at the moment of the foundation of the Tribunal, conflicts in former Yugoslavia were still under way. The court was formed with a declarative intent of delivering to the international public something different to the justice of the winner (Phil Clark) or of contributing with its decisions to the respect of human rights, peace and international justice, or, according to Bruce Cronin, of being an institution directed towards the common good, both of regional participants in the ex-Yugoslav conflict and the international community as a whole.

The central part of the text is devoted to some characteristics of the activities of this institution of international justice which cast serious doubt on the declared international moral motivation of its founders and financiers. As such Tribunal is not going to make a significant contribution to the affirmation of the idea of international justice, but is rather going to strengthen belief in its relativity or subjugation to the interests of the powerful, which, at one

moment, coincided with the interests of some of the numerous participants in a complex Balkan process of demarcation of territories and state borders.

Овај рад је примљен 10. септембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

УДК:
328.18:32(497.11)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=30
Бр. 4 / 2011.
стр. 433-456.

*Слађана Младеновић**

Институт за политичке студије, Београд

СЛАБЉЕЊЕ КАПАЦИТЕТА СКУПШТИНЕ СРБИЈЕ У ПРОЦЕСУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА**

Сажетак

У овом раду аутор разматра концепт депарламентаризације политике Републике Србије у процесу европских интеграција. У том циљу аутор излаже схватање појма депарламентаризације, односно губљење значаја, надлежности и моћи националних парламената под утицајем фактора из домаћег и међународног окружења. Такође се разматрају узроци слабљења улоге парламента, првенствено они који произилазе из карактеристика политичког система. У Србији постоје сличне тенденције као у осталим посткомунистичким државама, због чега је у раду вршено поређење са другим државама које су прошле кроз транзицију. Једна од основних претпоставки рада је да је објашњење за депарламентаризацију потребно потражити и у функцијама парламента. Када је реч о Србији, аутор изводи доказе који указују на то да законодавна функција преовладава на дневном реду Народне скупштине, и да то доводи до потискивања осталих функција ове институције. За потребе овог рада, истакнута је разлика између процеса европеизације која постоји у државама чланицама Европске уније и процеса европске интеграције у коме учествују државе Западног Балкана, укључујући Србију. Оба процеса могу довести до слабљења позиције националног парламента, што се у Србији и догађа. Међутим, то не мора бити случај, због чега аутор у последњем поглављу поставља питање да ли процес депарламентаризације може бити реверзибилан.

* Истраживач приправник, Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: депарламентаризација, Народна скупштина, парламентарне надлежности, европска интеграција, транзиција, консолидована демократија

ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ ДЕПАРЛАМЕНТАРИЗАЦИЈЕ

У политиколошкој литератури је уобичајено коришћење одређеног броја термина који нису прецизно дефинисани. Један од тих термина је и *депарламентаризација*, за који се сматра да је довољно разумљив због свог назива, и да нема потребе прецизније га одредити. Једно од могућих објашњења овог концепта би могло да гласи да је у питању процес умањивања значаја, надлежности и моћи националних парламената, под утицајем фактора из домаћег (националног) и међународног окружења. Међутим, овакво одређење појма депарламентаризације би могло бити спорно оним ауторима који препознају умањивање значаја и моћи (па чак и надлежности) националних парламената, али их или не сматрају толико узнемиравајућим, или чак покушавају да објасне да тај процес није ни нов, ни толико озбиљан како се иначе тврди. Тако професор Васовић сматра да је улога парламента заправо пренаглашена, односно да у пракси он није представљао тако утицајну институцију како су теоретичари парламентаризма желели да представе. Парламент, према његовом схватању, никада није имао суверену моћ, која би сада могла да опадне, иако је тачно да је у појединим фазама развоја парламентаризма имао мање ограничења него данас. С друге стране, компликованости положаја парламената је кумовало и јачање надлежности државе, нарочито у време државе благостања, а касније глобализације, због чега се почело размишљати о рационализованој верзији парламентаризма.¹⁾

Узроци слабљења улоге парламента у савременим друштвима су многобројни. Неки од њих су: јачање егzekутиве, која иницира доношење закона и одређених политика; пораст утицаја јаких партија; повећан утицај мас-медија у политичком животу; оснивање комитета за истраживања који испољавају пренапрегнуто или преамбициозно деловање; бројне функције и послови који преоптерећују парламент; посланичка питања и рад одбора немају такав значај у посткомунистичким државама као у развијеним земљама;

1) Вучина Васовић, „Савремени изазови парламентаризма“, *Дилеме и изазови парламентаризма*, приредили Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Konrad Adenauer Stiftung, ФПН, Београд, 2007, стр. 17-18.

у развијеним земљама долази до појаве корпоративизма, при чему се многа питања не решавају у парламенту, већ трипартичним преговорима државе, економских корпорација и синдиката; долази до партификације администрације, чиме она постаје лаичка и дилетантска; процес глобализације смањује моћ и функције државе, а самим тим и парламента; процес парламентарног одлучивања је спор и застарео; посланици су под притиском бирача, партија, јавног мњења, лобирања и корупције.²⁾

Моћ државе и парламента се одлива у хоризонталном и вертикалном смеру. У хоризонталном смеру, моћ државе се одлива у мање-више приватне асоцијације, а по вертикали је процес двострук – према локалној формацији на ниже, и према трансдржавним, регионалним и глобалним формацијама, на више.³⁾ Због таквог развоја у савременим државама постојали су реални изгледи да улога државе буде сведена на минимум. С друге стране, јавила се и тежња за поновном афирмацијом државе, чему су допринела два фактора. Један је чињеница да тржиште није супериорно у односу на државу када је реч о јачању економског развоја и раста. Други се односи на сумњичавост политичких и административних елита према међународном капиталу, јер је често тамо где се појављивао била потребна државна интервенција.⁴⁾

Грађани посткомунистичких држава су имали прилике да осете на сопственом примеру и одливање моћи државе, и тежње ка њеном јачању. У процесу политичке транзиције ка демократским установама и консолидацији демократије, као и економске, тј. својинске трансформације у тржишну привреду, грађани су искусили истовремено успостављање/оснаживање темељних институција поретка и усвајање са Запада „увезен“ тренд слабљења националних парламената. У свим источноевропским економијама после 1990. године може се уочити постојање „равнотеже ниског нивоа“ (low-level equilibrium). Равнотежа ниског нивоа указује на то да ни економска ни политичка трансформација неће бити потпуно обављене, што значи да неће доћи до диспропорције између економске и политичке сфере, а тиме консолидација демократских институција неће бити осујећена. У реформи економског система

2) Ibid, стр. 19-24.

3) Ibid, стр. 22.

4) Martin Painter and Jon Pierre, “Unpacking Policy Capacity: Issues and Themes“, in: *Challenges to State Policy Capacity*, Martin Painter, Jon Pierre (eds.), Palgrave Macmillan Ltd 2005, Hampshire, New York, 2005, p. 1-2.

у Централној и Источној Европи након 1990. године, држава се нигде није понашала потпуно тржишно. У Србији постмилошевићевске владе нису журиле са размонтирањем „државе благостања“, као ни у осталим посткомунистичким земљама.⁵⁾ Међутим, оно по чему Србија јесте била особена, јесте постојање ретроградних тенденција у погледу економског развоја у односу на крај 80-их, а што није био случај са другим комунистичким системима у којима се демократизација одвијала паралелно са економским напретком.⁶⁾ Управо то је разлог ниске подршке грађана Србије демократском поретку у односу на друге (пост)транзиционе системе, какви се могу видети у Пољској, Румунији, Бугарској и Украјини. Иако се ове државе разликују по степену поверења у демократију, може се уочити сличан ниво подршке грађана појединим институцијама система. Наиме, Петар Матић и Ђорђе Стојановић поред појма *поверења* у институције политичког система, уводе и појам *подршке*. Политичком подршком се сматра „посвећеност грађана базичним демократским принципима и поретку у целини.“ Степен поверења грађана у демократске институције, као и подршка реформама утичу на процес демократизације транзиционих политичких система.⁷⁾ Аутори идентификују неколико елемената којима се детерминише степен политичке подршке: селекција изборног система; етичке карактеристике јавних функционера; социјални капитал и ниво унутар-друштвеног поверења; карактер политичких сучељавања.⁸⁾ Резултати истраживања из 2005. и 2008. године, као и поређење нивоа поверења грађана у парламент у (пост)транзиционим политичким системима и стабилним демократијама, указује на то да је подршка парламенту ниска чак и у стабилним демократијама, уколико то није праћено најширим могућностима политичке партиципације. Скоро 80% грађана Србије исказује делимично неповерење, или уопште не исказује поверење у парламент, чиме је врло блиска осталим посматраним (пост)транзиционим системима у Пољској, Румунији, Бугарској и Украјини. Слични резултати се могу видети и у погледу поверења у владу.⁹⁾ Политичка култура и

5) Душан Павловић, Слободан Антонић, „Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године“, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 155.

6) Петар Матић, Ђорђе Стојановић, „Политичка подршка и утемељење демократских вредности“, *Српска политичка мисао*, бр. 03/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 216-217.

7) Ibid, стр. 206.

8) Ibid, стр. 210-211.

9) Ibid, стр. 213-214; 217.

партиципација су такође у директној вези са подршком демократским вредностима.

Посматрањем избора и изборног система у Србији, као најнепосреднијих показатеља партиципације грађана, може се закључити да је Србија од 1990. године испробала сва три модела изборног система – већински, пропорционални и мешовити. Пропорционални модел је врло брзо преовладао, али се затим приступило манипулативним променама броја изборних јединица, што је директно условило представљеност странака у Народној скупштини, као и састављање коалиција након избора. Коначно успостављање данашњег изборног система је извршено 2000. године, када је уведена једна изборна јединица, изборни праг је постављен на 5%, изборне листе су дефинисане као затворене и блокиране, а странке су добиле право на располагање мандатима. Последице које су настале због функционисања таквог изборног система директно су детерминисале функционисање институција и страначког система. Основне последице су: деперсонализовање кандидата и посланика; довођење у питање принципа непосредности избора због права странака да додељују мандате мимо редоследа на листи; повећана фрагментација парламентарног страначког система, због мањег броја парламентарних странака, али већег броја изборних коалиција; пракса бланко оставки. Између осталог, то је изазвало интервенције у изборни систем ван законодавног тела, пре свега од стране Уставног суда.¹⁰⁾ У овом процесу можемо препознати и велики утицај међународног фактора, јер су ЕУ, Савет Европе и ОЕБС изразили незадовољство оваквим уставним и законским решењима, која се под притиском ових организација, и након њихове интервенције, постепено мењају.

Професор Јовановић оцењује да је примењени институционални дизајн довео до мешовитог система власти, при чему су уставотворци оба Устава Србије имали намеру да обезбеде стабилан политички систем у коме неће бити блокаде парламента. Због тога је постојала намера стварања неутралне моћи са модераторском и арбитражном функцијом у односу на странке, али која ће истовремено бити изнад странака. Ту неутралну моћ су уставотворци наменили Председнику Републике, али му нису ставили

10) Милан Јовановић, „Политичке институције и консолидација демократије у Србији“, у зборнику *Србија: противречности политичког система*, приредили Живојин Ђурић, Милан Јовановић, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 41-43.

на располагање довољно институционалних инструмената. Да би Председник могао да врши ову улогу, мора контролисати парламентарну већину, иначе ће имати функцију слабог шефа државе, а превладаће парламентарни механизми. Такође, да би овај систем функционисао, потребно је постојање одређеног нивоа политичке културе и мања поларизованост у политичкој арени, што значи: партиципативна политичка култура, делиберативна демократија и свест странака о потреби избегавања поларизације.¹¹⁾

Поред општег тренда ерозије улоге парламената у свим типовима поредака, за Народну скупштину се може рећи да је радно, а не дебатно тело, што произилази из функције одбора као радних тела, места посланика и посланичких група у законодавном процесу и могућности контроле владе. Пошто се сматра да је ефикасан парламент основ ефикасне владе, могућност расправе се систематски сужава, а потенцира се усвајање прописа који често морају да се враћају у процедуру. Понашање чланова Народне скупштине и странака девалвира ауторитет скупштине у јавности и односима са извршном влашћу.¹²⁾

Све већи број коалиција условљава потребу за сталним постизањем равнотеже. Хипертрофија независних и регулаторних тела која преузимају део послова из министарстава, али над којима не постоји јасна контрола нити координација, доводи до бујања администрације, и оставља утисак развлашћивања владе. Тиме се број административних процедура само увећавао, а места у администрацији су постала део страначког плена. Странке и страначки лидери контролишу владине одлуке, преко директног утицаја на садржај дневног реда владе и њених ресурса.¹³⁾ Једна од карактеристика партијског система Србије је постојање великог броја флукутирајућих бирача, који не подржавају одређену странку у дужем низу изборних циклуса. То је једно од обележја неконсолидованих демократија. Иако странке представљају темељне институције демократије, оне у Србији спадају у институције са најнижим степеном политичког поверења. Странке у Србији су без изузетка лидерске, због перцепције грађана у односу на лидера, који замењује

11) Ibid, стр. 43-44.

12) Ibid, стр. 45.

13) Ibid, стр. 46.

идеологију и програм, а и због тенденције лидера да се идентификују у потпуности са партијом.¹⁴⁾

Још једна од карактеристика партијског система у односу на парламент, јесте да парламент остварује значајан утицај на развој партија у новим демократијама. Њихов развој је парламентарноцентричан, јер је након изборне, парламентарна арена најзначајнија арена за политичке странке. То је најбољи начин на који се може остварити вођење перманентне кампање и бесплатан политички маркетинг.¹⁵⁾

Процес слабљења парламента се не би могао описати без увођења још једног концепта у процес разматрања. То је постојање тзв. „четврте гране власти“. Питање постојања четврте гране власти је условљено оснивањем различитих регулаторних агенција и тела, која обављају послове који би се могли сврстати у овлашћења извршне власти.¹⁶⁾

НАДЛЕЖНОСТИ ПАРЛАМЕНТА КАО УЗРОЦИ ДЕПАРЛАМЕНТАРИЗАЦИЈЕ

Питање надлежности парламента у савременим демократијама је директно повезано са проблемом депарламентаризације, јер се надлежности парламента укидају/потискују, или се парламент онемогућава у вршењу својих основних функција. Неке од основних функција парламента су: политички утицај; легитимацијска функција; законодавна функција; функција повезивања; избор и опозив владе; усвајање буџета; политичка репрезентација различитих социјалних група; представљање националних и других мањина; артикулација и усаглашавање интереса и контролне функције.¹⁷⁾ Нешто ужа дефиниција истиче четири функције парламента: законодавну, контролну, комуникацијску и представничку.¹⁸⁾

14) Ibid, стр. 47.

15) Славиша Орловић, „Надлежности парламента“, *Дилеме и изазови парламентаризма*, приредили Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Konrad Adenauer Stiftung, ФПН, Београд, 2007, стр.165.

16) Душан Павловић, Слободан Антонић, *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године*“, op.cit., стр. 56.

17) Вукашин Павловић, „Парламентаризам и демократија“, *Дилеме и изазови парламентаризма*, приредили Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Konrad Adenauer Stiftung, ФПН, Београд, 2007, стр. 89-102.

18) Зоран Стојиљковић, „Партије у парламенту“, „Парламентаризам и демократија“, *Дилеме и изазови парламентаризма*, приредили Вукашин Павловић, Славиша Орловић,

На основу Устава Републике Србије из 2006. године, надлежности Народне скупштине су: доношење и промена Устава; одлучивање о промени граница Републике Србије; расписивање републичког референдума; потврђивање међународних уговора када је то законом предвиђено; одлучивање о рату и миру и проглашавање ратног и ванредног стања; надзирање рада служби безбедности; доношење закона и других општих аката из надлежности Републике Србије; давање претходне сагласности на статут аутономне покрајине; усвајање стратегије одбране; усвајање плана развоја и просторног плана; усвајање буџета и завршног рачуна Републике Србије на предлог Владе; давање амнестије за кривична дела. Изборна права Народне скупштине обухватају: избор Владе, надзирање њеног рада и одлучивање о престанку мандата Владе и министра; избор и разрешавање судија Уставног суда; избор председника Врховног касационог суда, председника судова, Републичког јавног тужиоца, јавних тужилаца, судија и заменика јавних тужилаца у складу са Уставом; избор и разрешавање гувернера Народне банке Србије и надзирање његовог рада; избор и разрешавање Заштитника грађана и надзирање његовог рада; избор и разрешавање других функционера одређених законом.¹⁹⁾

Законом о Народној скупштини из 2010. године, чланом 7, одређено је да Народна скупштина врши представничку, законодавну, изборну и контролну функцију.²⁰⁾ Чланом 15 су најпре поновљене надлежности Народне скупштине које су побројане у Уставу, с тим да су класификоване на надлежности које Народна скупштина врши као носилац уставотворне и законодавне власти, и оне које врши у остваривању своје изборне функције. Законодавац је приликом дефинисања контролне функције Народне скупштине само раздвојио прописе из Устава који се тичу права на избор, надзор и разрешавање одређених функционера, тако да је право Народне скупштине да одлучује о престанку мандата побројаних функционера разврстао у контролне функције Народне скупштине. Посебно је издвојена представничка функција Народне скупштине, у

Konrad Adenauer Stiftung, ФПН, Београд, 2007, стр. 107.

19) Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006 од 10. новембра 2006. године, члан 99.

20) Закон о Народној скупштини, *Службени гласник РС*, бр. 9/2010 од 26.02.2010. године, члан 7.

оквиру које народни посланици разматрају представке и предлоге грађана, и одржавају састанке са грађанима.²¹⁾

Важно је испитати у којој мери Народна скупштина може слободно да врши своје надлежности, и уколико то није случај, шта је узрок томе.

Једна од основних претпоставки овог рада се састоји у томе да законодавна функција Народне скупштине доводи до потискивања осталих функција, што за последицу има депарламентаризацију. Као што је већ поменуто у првом поглављу, Народна скупштина је прерасла у радно а не дебатно тело, односно њена основна улога је постала усвајање прописа. Активности Народне скупштине у току 2009. и 2010. године недвосмислено указују на то. У току 2009. године на усвајање је поднето 457 аката, од тога 256 у редовном, а 201 у ванредном поступку. У току 2010. године поднета су 324 акта, од чега 181 у редовном, а 143 у хитном поступку. Од четири категорије овлашћених предлагача, Влада је у току 2009. године поднела 309 предлога (уз 11 повучених), народни посланици 69 (4 повучена), радна тела су поднела 29 предлога, при чему није било повучених, а остали овлашћени предлагачи 50 предлога (3 повучена). У току 2010. године влада је поднела 195 предлога, а 5 је повукла, народни посланици су поднели 83 предлога, а 2 су повукли, одбори су поднели 13 предлога, а остали овлашћени предлагачи су поднели 33 предлога, и 1 повукли. Када је реч о одлучивању у редовном или по хитном поступку, у току 2009. године укупно размотрених аката је било 384, од чега у редовном поступку 255, а у ванредном 129, а у току 2010. године размотрено је 211 аката по редовном, и 99 по хитном поступку. Од аката који су 2009. године били усвојени, било је 265 закона и 65 одлука на које је поднето је 11.923 амандмана, а 2010. године донето је 262 закона, 46 одлука, и 2 акта која спадају у друге акте, као што су декларације и резолуције; из процедуре доношења је повучено 8 аката, а укупно је поднето 4.096 амандмана. Истовремено, народни посланици су користили једну од могућности која им стоји на располагању за контролу владе, и постављали посланичка питања. У току 2009. године постављено је 225 посланичких питања, од којих је одговорено на 191, а у току 2010. године постављено је 91 посланичко питање, а одгово-

21) Ibid, члан 15.

рено на 84.²²⁾ Као што се на основу података може видети, иако је на први поглед у току 2010. године дошло до значајног смањивања броја предложених закона и амандмана, усвојено је готово исто закона као 2009. године. Ако се има у виду да је у току 2010. године усвојен Закон о народној скупштини, као и нови Пословник о раду, јасно је да је то директно утицало на ефикаснији рад Народне скупштине. Међутим, ови подаци не говоре у којој је мери повећање ефикасности усвајања закона у вези са степеном демократичности Народне скупштине као институције, јер је до ових промена дошло због директног утицаја европских интеграција Србије, о чему ће бити више речи у наредном делу рада.

У вези са приказаном законодавном активношћу Народне скупштине је настала претпоставка аутора рада о *потискивању* осталих функција Народне скупштине у односу на законодавну. Важно је приметити на који се начин то остварује.

Изборна функција Народне скупштине се потискује тиме што долази до пролиферације нових тела/агенција/савета, који се оснивају у процесу европских интеграција, а за које Народна скупштина често, због притиска извршне власти да се одређене „европске“ обавезе испуњавају у кратком року, нема довољно времена (а, по свему судећи, ни капацитета), да испита важност и оправданост њиховог оснивања и ефеката њиховог деловања.

Контролна функција је потиснута на сличан начин као изборна. Наиме, Народна скупштина не може да врши надзор над телима/органима/агенцијама које Влада проглашава за неопходне у процесу европских интеграција, а да не ризикује да буде оптужена за „кочничара“. Чак и када би Народна скупштина имала аспирација да заштити свој институционални положај, ту иницијативу би вероватно покренули представници опозиције, што би странке на власти, које у потпуности контролишу своје чланове који врше функцију посланика, могле да спрече.

Представничка функција Народне скупштине се потискује тиме што је Народна скупштина на неки начин изолована и отуђена од грађана. Грађани не исказују поверење у Народну скупштину, везују је за скандале, свађе и извор „забаве“. Томе доприносе досадашња пракса „бланко оставки“, непоштовање редоследа кандидата за посланике на изборним листама, сумња у трговину манда-

22) „Информатор о раду Народне скупштине“, Интернет, <http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/informator%202023.%20septembar.pdf>, приступ: 10/10/2011, стр. 35-36.

тима, прелазак посланика из једне партије у другу, или иступање из партије и почетак независног деловања, оснивање нових политичких група, као и други поступци који карактеришу рад Народне скупштине. То упућује на велику нестабилност и нефункционалност Народне скупштине, која се додатно потврђује формирањем коалиција у последњем тренутку, често након тешких речи, које се упућују између представника будућих коалиционих партнера, након дугих и неизвесних преговора у којима изгледа као да су једино важна персонална решења, независно од програмског и политичког усмерења странака које ступају у коалицију. Опозиционе странке пружају још мрачнију слику, јер нису у стању да међусобно сарађују, сем у ретким случајевима, а готово све су спремне да, зависно од својих прокламованих приоритета, подрже предлоге владајуће коалиције у појединим тренуцима. Посланици опозиције су, док је за рад у пленуму био неопходан кворум, избегавали да долазе да не би компензовали недостатак владајућих посланика, често су опструисали рад Народне скупштине, што је изазвало поштравање критеријума за понашање посланика, који су се примењивали готово искључиво на посланике опозиције.

Функција, која се експлицитно не помиње у оквиру класификације надлежности Народне скупштине, али која је изузетно важна, јесте *буџетска функција*. Наиме, Народна скупштина има овлашћења да усваја буџет и завршни рачун Републике Србије на предлог Владе. Та функција је такође потиснута, јер тамо где постоји висок степен корупције, проблеми са јавним набавкама, висока задуженост државе (која условљава наметање неких системских решења од стране међународних финансијских институција код којих се Србија задужује, посебно ММФ-а), као и остали проблеми који су карактеристични за српску економску и политичку стварност, чињенице упућују на то да не постоји довољно ефикасна контрола од стране парламента. Народна скупштина и сама тек треба да искуси пословање новог функционера – интерног ревизора – који би требало да остварује надзор над трошењем буџета Народне скупштине. Истовремено се у Мишљењу Европске комисије о кандидатури Србије за чланство у Европској унији најављује упућивање додатних средстава за решавање неких питања које Србија може да ре-

гулише искључиво у дужем временском периоду, јер још увек нема капацитете да их решава.²³⁾

Мада је показано да законодавна функција представља узрок проблема са којима се Народна скупштина суочава, због потискивања осталих функција, и претварања парламента у радно тело у коме нема места расправљању и оспоравању владиних решења и предлога, у трећем делу рада ће бити показано да је то последица европске интеграције. Разлог таквом ставу налазимо у чињеници да се и сама законодавна власт може релативизовати. Начини на који се то одиграва су следећи: 1) различит статус овлашћених предлагача закона, при чему влада има примат; 2) део законодавне власти се преноси на парламентарне комисије, углавном препуштањем доношења одлука о техничким питањима; 3) постојање делегираног законодавства, када парламент сопственом одлуком преноси део законодавне власти на владу; 4) законодавни вето; 5) законодавни референдум; 6) институт буџетских дванаестина, односно привремено буџетско финансирање; 7) техника оквирних закона, у којима се налазе начела и основе, а подзаконским актима се одређују конкретне одлуке; 8) различити модели законодавних поступака – једнофазни уместо вишефазног, хитни и скраћени уместо редовног; 9) одређивање посебног дана за гласање ради рационализације рада, што је апсурдно, јер у тренутку гласања посланици немају увид у садржај закона о којима гласају; 10) на почетку расправе посланичке групе унапред саопштавају да ли ће гласати за или против закона.²⁴⁾

УТИЦАЈ ПРОЦЕСА ЕВРОПЕИЗАЦИЈЕ И ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА НА ДЕПАРЛАМЕНТАРИЗАЦИЈУ

У овом делу рада ће бити разматран процес приступања Републике Србије Европској унији, и утицај европских интеграција на положај, функционисање и моћ Народне скупштине. Међутим, прво је потребно ближе одредити процес европеизације, који ћемо, за

23) Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – Commission Opinion on Serbia's application for membership of the European Union, Brussels, 12.10.2011, Интернет, http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/misljenje_kandidatura/sr_rapport_2011_en.pdf, приступ: 13/10/2011, p. 11.

24) Маријана Пајванчић, „Законодавни поступак“, *Дилеме и изазови парламентаризма*, приредили Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Konrad Adenauer Stiftung, ФПН, Београд, 2007, стр. 204-205.

потребе овог рада, разликовати од процеса европских интеграција, који је ужи појам.

Као и у случају концепта депарламентаризације, не постоји јасна дефиниција, јер аутори који се баве овом темом под *европеизацијом* подразумевају утицај Европске уније, њених институција и других тела на националне политичке капацитете, институционализацију законодавног тела, и напор националних парламената да поврате део овлашћења, која су изгубили у процесу трансфера суверенитета, односно преношења надлежности за доношење важних одлука на наднационални, европски ниво. Занимљиво је приметити да аутори који се баве утицајем Европске уније на националну политику, чак и када су чланице у питању, посматрају однос са Европском унијом као са ентитетом чији нису део, а процес одлучивања на европском нивоу као нужно динамичан, уз стално преговарање, утврђивање у преговарачким позицијама и стварање променљивих савезништава.

Највећи камен спотицања националним парламентима у погледу узимања већег учешћа у одлучивању на европском нивоу представљају националне владе. Оне могу да покрену преговоре о одређеним питањима на европском нивоу без консултације са осталим учесницима у националним политичким процесима; могу да парламентима представе одлуке које треба донети по принципу „узми или остави“, када се ради о одлукама о којима је већ окончано преговарање на европском нивоу, и није га могуће поново организовати; владе контролишу проток информација са европског на национални ниво, што отвара простор за манипулације и идеолошка оправдања одређених политика.²⁵⁾ Европеизација, у комбинацији са глобализацијом, погоршава комплексност која постоји у савременим државама. У непредвиђене околности на које држава мора да реагује спадају и нове институционалне везе и односи, који наступају у интеграционим пословима који су повезани са ЕУ. Пошто због тога долази до промене у хијерархији између институција, државе морају да се суочавају са изазовима који долазе и споља и изнутра. Паралелно са тим се одвијају још два процеса – све већи број регулаторних функција се преноси на институције ЕУ, а Европска унија развија односе између својих институција и под-

25) Katrin Auel, Berthold Rittberger, „Fluctuant nec merguntur. The European Parliament, national parliaments and European integration“, in: *European Union, Power and Policy Making*, ed. Jeremy Richardson, Routledge, 3rd edition, Oxon, 2006, p. 126.

државних облика управљања (subnational governments).²⁶⁾ У сфери економије ЕУ захтева од својих чланица да смање јавну потрошњу и порезе, чиме се промовише неолиберализам.²⁷⁾ Тиме се државама одузима знатан део способности да распоређују неопходне ресурсе ради доношења колективних одлука и постављања стратешких праваца за распоређивање ограничених ресурса на јавне циљеве, што представља суштину политичког капацитета државе.²⁸⁾

Процес европских интеграција се од европеизације у ширем смислу разликује, јер се може примењивати искључиво на однос Европске уније према државама које још увек нису ступиле у њено чланство, већ су са Унијом у мање-више формалним односима. Разлог због кога се у овом раду инститира на тој разлици се састоји у чињеници да, чак и када ступањем на снагу Споразума о придруживању (односно Стабилизацији и придруживању у случају земаља тзв. Западног Балкана) држава улази у уговорни однос са Европском унијом, у коме се дефинишу међусобна права и обавезе, а чиме и тај Споразум постаје извор комунитарног права, то ипак није однос једнаких партнера. У процесу приближавања/придруживања/приступања Европској унији, национални парламенти усвајају прописе, којима ће домаће законодавство ускладити са законодавством Европске уније. Термин који се често за тај процес користи, хармонизација, је погрешан, јер се не ради о прилагођавању на обе стране и хоризонталном односу, већ о хијерархијском односу, у коме држава (потенцијални) кандидат мора да прихвати принцип супрематије комунитарног права.²⁹⁾ На то парламенти држава кандидата нису могли да утичу, јер представници извршне власти воде преговоре о евентуалним изузецима, односно одређују области у којима држава има националне интересе које треба за-

26) B. Guy Peters and Jon Pierre, „Swings and Roundabouts? Multilevel Governance as a Source of and Constraint on Policy Capacity“, in: *Challenges to State Policy Capacity*, Martin Painter, Jon Pierre (eds.), Palgrave Macmillan Ltd, Hampshire, New York, 2005, p. 38.

27) Ibid, p. 38-39.

28) Painter, Martin (2002) 'Making Sense of Good Governance', *Public Administration and Policy*, vol. 11, no. 2, pp. 77–100.; Peters, B. Guy (1996) *The Policy Capacity of Government* (Ottawa: Canadian Centre for Management Development), наведено према: Martin Painter and Jon Pierre, „Unpacking Policy Capacity: Issues and Themes“, in: *Challenges to State Policy Capacity*, Martin Painter, Jon Pierre (eds.), op.cit., p. 2.

29) Принцип супрематије комунитарног права над националним је један од основних принципа на којима се заснива правни поредак Европске уније. Други важан принцип, са којим потенцијалне чланице такође нису имале прилике раније да се сусретну, јесте принцип директног дејства појединих норми комунитарног права, због чега већина држава које су ушле у процес приступања Европској унији, мора да мењају своје уставе и најважније законе.

штитити, због чега држава може бити изузета од неких одредби у потпуности, или се њихова примена може одлагати. Без обзира на чињеницу да парламенти ратификују споразуме о стабилизацији и придруживању, они формално не дају мандат влади за преговоре, и морају да се ослоне у потпуности на владу у извештавању о том процесу.

Грабе (Heather Grabbe) идентификује неколико димензија утицаја Европске уније на државе Централне и Источне Европе. То су: модели (институционални и законодавни обрасци); новац (техничка помоћ); праћење (преко партнерстава за приступање, годишњих извештаја Комисије, итд); давање савета и братимљење (слањем званичника у министарства земаља Централне и источне Европе); омеђивање (gate-keeping), односно навођење посткомунистичких влада да се усаглашавају са захтевима ЕУ.³⁰⁾ Институције, политике и норме Европске уније условљавају институционализацију законодавног тела у државама које су у процесу приступања Европској унији тако што утичу на шири контекст у коме парламенти раде, као и на парламентарну агенду и структуре.³¹⁾ Под утицајем Европске уније промењени су уставни у готово свим државама које су приступиле 2004. и 2007. године. Значајан утицај је остварен на развој партија, јер су промењена програмска одређења, као и организација странака, а многе су ушле у чланство европских транснационалних федерација, што је представљало неку врсту међународног признања.³²⁾

У утицају процеса европске интеграције на националне парламенте, мора се узети у обзир и процес њихове законодавне институционализације, односно јачања законодавне власти. То је важно у процесу демократске консолидације, кроз који су прошле све посткомунистичке државе, а у многим од њих она није ни завршена. Оправданост фокусирања на институционализацију, уместо на проучавање снаге законодавне власти је важно због тога што недовољно институционализована законодавна власт може имати

30) Heather Grabbe, „Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in EU Accession Process“, in: *The Politics of Europeanization*, eds. Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli, наведено према: Cristina Chiva, „The Institutionalisation of Post-Communist Parliaments: Hungary and Romania in Comparative Perspective“, *Parliamentary Affairs*, Vol. 60, No. 2, 2007, pp. 193-194.

31) Cristina Chiva, „The Institutionalisation of Post-Communist Parliaments: Hungary and Romania in Comparative Perspective“, op.cit, p. 194.

32) Ibid, p. 195.

мали утицај на демократску консолидацију.³³⁾ Иако је поновна интерпретација концепта институционализације, и њеног односа са демократском консолидацијом настала у компаративној анализи утицаја Европске уније на Мађарску и Румунију, везано за њихово позиционирање на скали демократизације, мислимо да је анализу утицаја Европске уније на ове две државе оправдано применити на Србију, с обзиром на сличности у развоју свих посткомунистичких система који су наведени у претходним деловима рада.

Редефинисани концепт институционализације подразумева историјски процес у коме парламент постаје функционална институција, која се позиционира унутар политичког система. Овај процес почива на две основне детерминанте: спољно окружење и унутрашње карактеристике ових законодавних тела.³⁴⁾

Основне спољне детерминанте институционализације, које ће бити размотрене у овом раду су: утицај политика и институција ЕУ (пре свега на агенду и структуре парламената); стабилно уставно окружење, које омогућава актерима да „интернализују правила функционисања демократије“; консолидовани партијски систем, који подразумева постојање политичке конкуренције између ограниченог броја великих играча, који су распоређени на кључне позиције у идеолошком спектру.³⁵⁾

Већ је наглашено да се за Србију не може рећи да постоје стабилно уставно окружење ни консолидован партијски систем. Зато је веома важно истражити утицај политика и институција ЕУ на агенду и структуру парламента. Основни документи из којих се то може јесу Споразум о стабилизацији и придруживању, Резолуција Народне скупштине о придруживању ЕУ, Национални програм за интеграцију Републике Србије у Европску унију и квартални извештаји о његовом спровођењу. Сем Споразума о стабилизацији и придруживању, који представља уговор између Србије са једне, и Европске уније (у тренутку потписивања: Европских заједница) и њених држава чланица са друге стране, остали наведени документи су документи које је Србија усвојила у процесу интеграција. Разлог због кога нису навођени европски документи (Европско партнерство, Годишњи извештаји и Стратегије проширења) је став аутора да је основни проблем везан за процес европске интегра-

33) Ibid, p. 188.

34) Ibid, p. 189.

35) Ibid, pp. 189-190.

ције у вези са извршном влашћу у Србији и политичком и економском елитом, која користи недовољно познавање овог процеса да би наметала своје виђење Европске уније. У том смислу су све примедбе Европске уније, препоруке и сугестије, унете у решења која се налазе у поменутиим документима, а које је усвајала власт у Србији од 2003. године.³⁶⁾

Споразум о стабилизацији и придруживању представља посредујући механизам, који доноси обавезу усклађивања закона са европским правом. Међутим, ту се поставља питање надзора над извршавањем те обавезе, јер Европски суд правде нема надлежност у не-чланицама ЕУ, а национални судови немају могућност да му се обрате и затраже тумачење комунитарног права.³⁷⁾ Из тога следи да је овај Споразум, иако за државе чланице ЕУ представља део комунитарног права, за државе у процесу приступања представља део међународног права. Додатну тешкоћу државама представља временска димензија, јер државе кандидати имају неколико година за прилагођавање свог правног система, и морају да достигну већи степен усклађености права у тренутку приступања него неке државе чланице.³⁸⁾ То је нарочито важно у контексту права старих држава чланица да оптирају, тј. буду изузете од појединих одредби комунитарног права у посебно осетљивим питањима по национални суверенитет, на шта нове чланице у највећем броју случајева немају право.

36) Ова година је веома важна, јер је након убиства председника владе Ђинђића, Србија примљена у Савет Европе, иако није задовољавала све услове и стандарде. Те године је основан и Одбор за европске интеграције у Народној скупштини. Зоран Живковић, који је постао председник владе након убиства Ђинђића, изнео је процену да Србија може постати чланица Европске уније до 2007. године. Неозбиљност те процене се врло брзо показала, али је она била значајна из два разлога. Прво, калкулисање са роковима у којима би могао бити постигнут напредак ка тренутном циљу у склопу европских интеграција (и датум евентуалног ступања у чланство), пракса је коју је власт у Србији наставила да се придржава. Друго, година која је била означена као циљна, 2007, означавала је почетак седмогодишњег буџетског циклуса који се завршава 2013. године. Власти у Србији често везују напредак ка Европској унији са буџетским циклусима, нарочито откако су сва средства финансијске помоћи обједињена у јединствени Инструмент за предприступну помоћ, којим руководи Европска комисија, али треба да пређе у надлежност (потенцијалних) кандидата за чланство.

37) „Споразум о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране“, члан 125, Канцеларија за европске интеграције Владе Републике Србије, Интернет, http://www.seio.gov.rs/upload/documents/sporazumi_sa_eu/ssp_prevod_sa_anexima.pdf, приступ: 06/10/2011.

38) Ана С. Трбовић, Драган Тукановић, Борисав Кнежевић, *Јавна управа и европске интеграције Србије*, ФЕФА, Београд, 2010, стр. 184.

У Резолуцији Народне скупштине о придруживању Европској унији³⁹⁾ констатовано је да је полазна основа за њено доношење јасно изражено опредељење грађана Србије и политички консензус о приступању Европској унији, што је проглашено за неоспорни стратешки циљ. Поред тога, убрзани улазак Србије у пуноправно чланство ЕУ и приступање Партнерству за мир су проглашени за стратешки и национални циљ, коме Народна скупштина треба да даје пуну и сталну подршку. Народна скупштина је изразила спремност да испуни неопходне предуслове за убрзану интеграцију у Европску унију, уз поштовање људских права, испуњавање међународних обавеза и сарадњу са суседима кроз регионалне иницијативе. У циљу јачања сарадње са Европском унијом, приступиће се даљем усклађивању законодавства са правним тековинама ЕУ, које ће добити приоритет у раду Народне скупштине, укључујући увођење посебних процедура за побољшање ефикасности тог процеса. Скупштина је изразила очекивање да ће Влада једном у три месеца информисати Народну скупштину о планираним и испуњеним обавезама, као и о реализацији свих програма и активности неопходних за убрзавање процеса придруживања. Народна скупштина се обавезала да ће развијати и унапређивати сарадњу са Европским парламентом, парламентима земаља чланица, и парламентима који су укључени у Процес стабилизације и придруживања.

Праћењем извештаја о спровођењу НПИ, може се видети да ли је Народна скупштина заиста дала приоритет усвајању законодавства из тзв. „европске агенде“. Од почетних 35% закона, колико је Народна скупштина усвојила у односу на достављене предлоге закона, и 29% свих усвојених обавеза из НПИ, од јула 2008. до јуна 2011. године усвојено је 93% закона, односно 172 од 185 предлога који су упућени Народној скупштини.⁴⁰⁾

У свом Мишљењу о захтеву Србије за чланство у Европској унији, Комисија процењује да је Србија парламентарна демократија, чији је уставни и законодавни оквир у великој мери у сагла-

39) „Резолуција Народне скупштине о придруживању Европској унији“, 13.10.2004, Интернет, http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/ostala_akta/2004/pdf_RS_48-04.zip, приступ: 15/10/2011.

40) Извештаји о спровођењу НПИ су преузети са Интернет презентације Канцеларије за европске интеграције Владе Републике Србије, Интернет, <http://www.seio.gov.rs/документа/национална-документа.177.html>, приступ: 13/10/2011.

ности са европским принципима и стандардима, а институције су добро развијене. Од 2008. године Србија се све више концентрише на напоре везане за реформаторску европску агенду (EU-related reform agenda).⁴¹⁾ Влада је побољшала своје процедуре, а парламент је постао ефикаснији у законодавној активности. Комисија је подвукла да би законодавни процес могао да буде унапређен уколико би се спроводиле консултације са различитим актерима (stakeholders). Потребно је даље развити способност парламентарног надзора и владиног планирања политика. Србија је основала неопходна независна регулаторна тела. Прописи који важе за парламентарни надзор над годишњим извештајима ових тела су разјашњени (clarified), иако је потребно ојачати праћење препорука од стране независних и регулаторних тела. Јавна администрација је уопште гледано добро развијена, нарочито на централном нивоу. Од 2001. године се одржавају избори у складу са међународним стандардима, а изборно законодавство је недавно усклађено са европским стандардима. Именовање посланика у Народној скупштини ће се вршити на основу листе која је представљена бирачима, а укинуте су и тзв „бланко оставке“. Ојачан је правни и институционални оквир владавине права, укључујући борбу против корупције и организованог криминала, нарочито имајући у виду реформу правосуђа, успостављање Агенције за борбу против корупције и међународну сарадњу у кривичним стварима. Међутим, и даље остају изазови на пољу правосуђа, борбе против корупције и организованог криминала. Постоји одговарајући оквир за цивилну контролу снага безбедности.⁴²⁾ На основу процена о испуњавању критеријума из Копенхагена и процене да би приступање Србије имало ограничен укупан утицај на политике Европске уније, и да не би утицало на способност Уније да одржава и продубљује свој развој, Европска комисија је упутила Европском парламенту и Савету препоруку да Србија добије статус државе кандидата.⁴³⁾

41) „Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – Commission Opinion on Serbia’s application for membership of the European Union“, op.cit., pp. 5-6.

42) Ibid, p. 6.

43) Ibid, p. 12.

ДА ЛИ ПРОЦЕС ДЕПАРЛАМЕНТАРИЗАЦИЈЕ МОЖЕ БИТИ РЕВЕРЗИБИЛАН

Урушавање институције парламента на глобалном нивоу и у Србији, под великим је утицајем процеса европеизације. Како је показано у трећем делу рада, управо је учешће Србије у процесу европских интеграција довело до значајног пораста законодавне активности, која, као што смо видели, доводи до потискивања осталих, не мање важних функција Народне скупштине. Покушаји превазилажења ових проблема постоје, али недовршена институционализација Народне скупштине, непостојање консолидоване демократије и, што је најважније, недостатак свести главних актера политичког процеса, пре свега партија, о потреби наглашавања партиципативне димензије демократије у Србији, не уливају много наде да ће се у даљем току процеса европских интеграција ситуација променити, и Народна скупштина стећи у очима грађана онај легитимитет, који се очекује од представничког тела.

На основу примера британског, француског, немачког и данског парламента, може се закључити да национални парламенти не морају нужно постати немоћне институције у условима чланства у Европској унији, мада се не може занемарити утицај процеса европске интеграције на слабљење националних парламената због тенденције извршне власти да се појављује као чувар у арени између националне и европске димензије. Одговор националних парламената се састоји у стратешком прилагођавању, али зависно од институционалног контекста у коме делују.⁴⁴⁾ Важно је не пренебрегнути дилему – да ли по сваку цену утицати на исход преговора које извршна власт врши на нивоу Европске уније, чак и ако јој се тиме умањује маневарски простор. Због ове дилеме, национални парламенти прибегавају развоју стратегија које ће им омогућити да контролишу владу, а да је ипак не спутавају. Постоје четири основне стратегије. Прво, парламент не мора да покушава да утиче на преговарачку позицију своје владе у току одвијања преговора, али је може позвати на одговорност након тога, односно навести је да преговарачку позицију представи парламенту и јавности. Друго, парламенти или одбори могу да прерасту у форуме јавне расправе,

44) Katrin Auel, Berthold Rittberger, „Fluctuant nec merguntur. The European Parliament, national parliaments and European integration“, in: *European Union, Power and Policy Making*, op.cit., p. 134.

приликом које могу бити изнете различите информације, идеје и аргументи, којима се могу променити неке одлуке владе везано за европске послове. Треће, чланови парламента могу да сарађују на неформалном нивоу са министрима који су задужени за европске интеграције, што може да доведе до утицаја на одређену политику владе, али не мора да се тиче уопштене преговарачке позиције на европском нивоу. Четврто, чланови парламента могу да покушају да заобиђу владу, и сами успоставе канале утицаја на усвајање политика на европском нивоу, директним контактима са актерима на европском нивоу, или чак у другим државама.⁴⁵⁾

То указује на чињеницу да Народна скупштина у наставку европских интеграција може да прибегне институционалним решењима којима су прибегли парламенти држава чланица ЕУ, уколико жели да спречи даљи пад свог утицаја. То су: 1) инсистирање на праву парламента да добије информације о европским питањима од својих влада; 2) спровођење унутрашњих реформи да би се повећала способност прихватања и обраде великог броја информација које су повезане са процесом европских интеграција; 3) увођење „резервисаног надзора“ („scrutiny reserve“), односно право усвајања резолуција о европским питањима пре него што се постигне договор. Доследна примена ових решења би у великој мери могла да ојача позицију Народне скупштине.⁴⁶⁾

Sladjana Mladenovic

WEAKENING OF THE CAPACITY OF THE SERBIAN ASSEMBLY IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION

Summary

In this paper the author considers a concept of the de-parliamentarisation of politics of the Republic of Serbia in the process of European integration. To this end, the author offers the understanding of the process of de-parliamentarisation, that is to say, the loss of importance, jurisdiction and power of the national parliaments under the influence of the factors from both domestic and international environment. We also considered the causes of the weakening of the role of parliament, primarily those emanating from the characteristics of the political system. The tendencies in Serbia are similar to those in the rest of the post-com-

45) Ibid, pp. 128-129.

46) Ibid, p. 127.

munist states, due to which the author compared Serbia to other states that have undergone transition. One of the basic assumptions of the paper is that one must find the reasons for de-parliamentarisation in the functions of the parliament. In the case of Serbia, the author presents the evidence that point to the fact that the legislative function prevails on the agenda of the National Assembly of Serbia, which leads to the suppression of the other functions of this institution. For the purpose of this paper, the author emphasized a difference between the process of Europeanisation, which is taking place in the EU member states, and the process of European integration, in which the states of the Western Balkan, including Serbia, participate. Both processes can lead to the weakening of the position of national parliament, which is exactly what is going on in Serbia. However, it mustn't be the case, causing the author to ask a question whether the process of de-parliamentarisation can be reversible.

Key words: de-parliamentarisation, National Assembly of Serbia, parliamentary functions, European integration, transition, consolidated democracy

ЛИТЕРАТУРА

- Auel, Katrin, Rittberger, Berthold, „Fluctuant nec merguntur. The European Parliament, national parliaments and European integration“, in: *European Union, Power and Policy Making*, ed. Jeremy Richardson, Routledge, 3rd edition, Oxon, 2006.
- Васовић, Вучина, „Савремени изазови парламентаризма“, *Дилеме и изазови парламентаризма*, приредили Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Konrad Adenauer Stiftung, ФПН, Београд.
- Vukcevic, Dejana, *L'émergence d'une Europe de la défense : difficultés et perspectives*, Editions universitaires européennes, 2010.
- Достанић, Душан, „Различита схватања српске политичке културе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2011.
- Закон о Народној скупштини, *Службени гласник РС*, бр. 9/2010 од 26.02.2010. године
- „Информатор о раду Народне скупштине“, Интернет, <http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/informator%2023.%20septembar.pdf>, приступ: 10/10/2011.
- Јовановић, Милан, „Политичке институције и консолидација демократије у Србији“, у зборнику *Србија: противречности политичког система*, приредили Живојин Ђурић, Милан Јовановић, Институт за политичке студије, Београд, 2011.

- Матић, Петар, Стојановић, Ђорђе, „Политичка подршка и утемељење демократских вредности“, *Српска политичка мисао*, бр. 03/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Национални програм за интеграцију РС у ЕУ, Интернет презентација Канцеларије за европске интеграције Владе Републике Србије, Интернет, <http://www.seio.gov.rs/документа/национална-документа.177.html>, приступ: 13/10/2011.
- Орловић, Славиша, „Надлежности парламента“, *Дилеме и изазови парламентаризма*, приредили Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Konrad Adenauer Stiftung, ФПН, Београд, 2007.
- Павловић, Вукашин, „Парламентаризам и демократија“, *Дилеме и изазови парламентаризма*, приредили Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Konrad Adenauer Stiftung, ФПН, Београд, 2007.
- Павловић, Душан, Антонић, Слободан, *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Painter, Martin, Pierre, Jon, “Unpacking Policy Capacity: Issues and Themes“, in: *Challenges to State Policy Capacity*, Martin Painter, Jon Pierre (eds.), Palgrave Macmillan Ltd 2005, Hampshire, New York, 2005.
- Пајванчић, Маријана, „Законодавни поступак“, *Дилеме и изазови парламентаризма*, приредили Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Konrad Adenauer Stiftung, ФПН, Београд, 2007.
- Peters, Guy B, Pierre, Jon, „Swings and Roundabouts? Multilevel Governance as a Source of and Constraint on Policy Capacity“, *Challenges to State Policy Capacity*, Martin Painter, Jon Pierre (eds.), Palgrave Macmillan Ltd 2005, Hampshire, New York, 2005.
- „Резолуција Народне скупштине о придруживању Европској унији“, 13.10.2004, Интернет, http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/ostala_akta/2004/pdf_RS_48-04.zip, приступ: 15/10/2011.
- „Споразум о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране“, члан 125, Канцеларија за европске интеграције Владе Републике Србије, Интернет, http://www.seio.gov.rs/upload/documents/sporazumi_sa_eu/ssp_prevod_sa_anexima.pdf, приступ: 06/10/2011.
- Стојиљковић, Зоран, „Партије у парламенту“, „Парламентаризам и демократија“, *Дилеме и изазови парламентаризма*, приредили Вукашин Павловић, Славиша Орловић, Konrad Adenauer Stiftung, ФПН, Београд, 2007.
- Тодоровић, Јелена, „Јачање административних капацитета као услов чланства у Европској унији“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр.02/2009.

- Трбовић, С. Ана, Ђукановић, Драган, Кнежевић, Борисав, *Јавна управа и европске интеграције Србије*, ФЕФА, Београд, 2010.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006 од 10. новембра 2006. године
- Chiva, Cristina, „The Institutionalisation of Post-Communist Parliaments: Hungary and Romania in Comparative Perspective“, *Parliamentary Affairs*, Vol. 60, No. 2, 2007.
- „Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – Commission Opinion on Serbia’s application for membership of the European Union“, Brussels, 12.10.2011, Интернет, http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/misljenje_kandidatura/sr_rapport_2011_en.pdf, приступ: 13/10/2011.

Resume

De-parliamentarisation represents the process of weakening the significance, functions and power of national parliaments. That process depends upon the internal and external factors. In the case of Serbia, as well as the members of the European Union, the principal international factor that influences on the process of de-parliamentarisation is indeed the European Union, acting through the process of Europeanisation. i.e. European integration. Besides, the legislative functions of the National Assembly cause the suppression of other functions, above all, elective, control, representative and budget functions, which represent another important factor of the de-parliamentarisation. The process of European integration influence these tendencies, and forces upon the National Assembly the functions with which it is difficult to handle, or increase the degree of its democratic character. However, the process of de-parliamentarisation can be reversible, if national parliaments reorganize its structures, force the government to inform the parliament about its European affairs, and adopt the documents which will bind the governments while carrying European affairs.

Жарко Анђелковић
Београд

НЕАДЕКВАТНА ОДЛУКА СУДА

Сажетак

Надзиђивање или надоградња стамбених зграда је предвиђена законом у циљу санације равних кровова због прокишњавања, односно у ширем смислу ради заштите стамбеног фонда. Дакле, изградња стамбених или пословних јединица је секундарна у односу на наведени циљ закона. Овај рад се бави разматрањем неадекватне одлуке суда.

Кључне речи: одлука, одржавање, надзиђивање, Уставни суд, закон.

Тек што је један пропис, тачније Закон о изменама и допунама Закона о планирању и изградњи¹⁾, бар делимично „деблокирао“ стамбену изградњу, други „пропис“, односно једна Одлука Уставног суда /донета готово истовремено/ је блокирала тзв. допунску стамбену изградњу или надзиђивање стамбених зграда.

Овим, другим прописом²⁾ је потпуно блокирана надоградња или надзиђивање стамбених зграда, која је предвиђена због заштите стамбених зграда од прокишњавања, што је велики проблем Београда, али и целе Србије. Ово је једна и објективна опција.

Друга опција је да је сада, овим створена правна празнина коју законодавац треба да „попуни“, тј. регулише ту новонасталу фактичку ситуацију.

Трећа опција је да је за надоградњу, адаптацију или припајање потребна сагласност свих власника станова и других посебних делова зграде.

1) *Службени гласник РС*, бр. 24/11, 31. 03. 2011.

2) Сајт УСС, предмет ИУ3-95/2006. и Одлука са 13. редовне седнице УСС од 17.03.2011.

Четврта опција је да за то не треба никаква сагласност, осим одобрења општинске /градске/ управе, што је мало или потпуно невероватно и немогуће и

Пета опција је потпуно субјективна или приватна варијанта, у шта не верујемо.

Ево како гласи Одлука Уставног суда Србије /са сајта/:

„У предметима оцене уставности закона Уставни суд је: утврдио да одредбе члана 18. став 1 у делу који гласи: “сагласношћу власника станова и других посебних делова зграде којима припада више од половине укупне површине станова и других посебних делова зграде“, члана 21. став 3. и члана 22. став 2. Закона о одржавању стамбених зграда /Службени гласник РС, бр. 44/95, 46/98 и 1/01/ нису у сагласности са Уставом и потврђеним међународним уговорима. Суд је обуставио поступак за оцену уставности одредбе члана 37. наведеног Закона, јер ова одредба више нема правно дејство./предмет ИУ3-95/2006/“.³⁾

У вези са овом Одлуком ево шта пише, односно које су њене правне последице по Закону о уставном суду:⁴⁾

„Закони и други општи акти за које је одлуком Уставног суда утврђено да нису у сагласности с Уставом, општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима или законом, не могу се примењивати на односе који су настали пре дана објављивања одлуке Уставног суда, ако до тог дана нису правоснажно решени.

Општи акти донети за извршење закона и других општих аката за које се одлуком Уставног суда утврди да нису у сагласности са Уставом, општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима или законом, неће се примењивати од дана објављивања одлуке Уставног суда, ако из одлуке произилази да су ти општи акти несагласни Уставу, општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима или закону.

Извршење правоснажних појединачних аката донетих на основу прописа који се више не могу примењивати, не може се ни дозволити ни спровести, а ако је извршење започето-обуставиће се.“ /чл. 60./ И даље, у члану 61. закона пише:

3) Исто.

4) Службени гласник РС, бр. 109/2007.

„Свако коме је потврђено право коначним или правоснажним појединачним актом, донетим на основу закона или другог општег акта, за који је одлуком Уставног суда утврђено да није у сагласности с Уставом, општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима или законом, има право да тражи од надлежног органа измену тог појединачног акта.

Предлог за измену коначног или правоснажног појединачног акта, донетог на основу закона или другог општег акта, за који је одлуком Уставног суда утврђено да није у сагласности са Уставом, општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима или законом, може се поднети у року од шест месеци од дана објављивања одлуке у „Службеном гласнику Републике Србије“, ако од достављања појединачног акта до подношења предлога или иницијативе за покретање поступка није протекло више од две године.“⁵⁾

Ради лакшег увида, цитирамо члан 18. Закона⁶⁾ пре и после Одлуке Уставног суда:

„Скупштина зграде сагласношћу власника станова и других посебних делова зграде којима припада више од половине укупне површине станова и других посебних делова зграде може донети одлуку о извођењу радова на санацији равних кровова односно кровне конструкције којом се, сагласно прописима о планирању и уређењу простора и изградњи објеката, може изградити, односно адаптирати нови стан.

Скупштина зграде може одлучити да радове из става 1. овог члана изводи неко од власника станова, односно других посебних делова у згради, односно неко од чланова њиховог породичног домаћинства или треће лице ако утврди да власници станова односно других посебних делова зграде, или чланова њихових породичних домаћинстава нису за то заинтересовани.

Инвеститор радова из става 2. овог члана и стамбена зграда своје међусобне односе уређују уговором, који се закључује у писменој форми и оверава у суду.

Уговор из става 3. овог члана садржи нарочито следеће елементе: услове под којима се даје на коришћење заједнички део згра-

5) Закон о Уставном суду.

6) Закон о одржавању стамбених зграда / Службени гласник РС, бр. 44/95, 46/98, 1/01 и 101/05/.

де, податке о згради, податке о радовима, права и обавезе инвеститора и зграде, рокове за завршетак извођења радова, рокове за прикључење на инсталације у згради, посебне обавезе за поједине власнике, односно кориснике станова и других посебних делова зграде, правне последице у случају неизвршења обавеза.

Уговор из става 3. овог члана служи као доказ о праву извођења радова у смислу прописа о планирању и уређењу простора и изградњи објеката.“

После Одлуке Уставног суда став 1. цитираног члана је стављен ван снаге и сада се уочава како изгледа „важећи“ члан закона. Иста је ситуација и са чланом 21. став 3. и чл. 22. став 2. закона.

По нашем мишљењу враћање „у пређашње стање“, у вези са чланом 61. Закона о Уставном суду је деликатно и нејасно. Такође је нерационално, некономско и нецелисходно. Говоримо за ситуације које су „легаллизоване“.

Оваква Одлука је „уздрмала“ правни систем и унела додатну правну несигурност и у онако „неправну државу“. Оваквом одлуком нису уважене следеће значајности:

- Историјско-правна ситуација настанка и стварност заједничке недељиве својине као посебног облика-ЕТАЖУМ;⁷⁾
- Узрочно-последична коректност према грађанима;
- Блокирање циља закона/заштита зграда/ који је садржавао оспорену одредбу *и неуважавање јавног интереса утврђеног законом*;⁸⁾
- Да и у озбиљним правним системима постоји слична одредба и то тамо где егзистира сусвојина на заједничким деловима стамбене зграде;
- Неуважавање социопсихолошке слике, тј. нарави станара у вези са свим другим заједничким потребама живота у „високим“ зградама.

Иначе овде треба, у вези горе цитираног члана 61. став 2 закона, нагласити да ретроактивни рок од две године за надоград-

7) Види: Жарко Анђелковић, «Заједничка недељива својина /ЕТАЖУМ/», *Правни живот*, бр. 10, том II, Удружење правника Србије - Копаоничка школа, Београд, Копаоник, 2004.

8) Чл. 4. Закона о становању гласи: «Одржавањем стамбених зграда и станова обезбеђује се заштита стамбеног фонда, потребан ниво становања и **заштита јавног интереса**, у складу са законом.“ /Службени гласник РС, бр. 50/92 са свим каснијим изменама и допунама/

њу/надзидивање/, припајање и адаптацију, када је у питању акт/ одлука/ о сагласности власника и других посебних делова зграде, да исти тече од часа/дан, месец и година-датум/ дате сагласности власника станова и других посебних делова зграде.

Очекује се да се Одлука објави у Службеном гласнику Србије и ступи на снагу и ето беспотребних „гужви“ у општинама и на другим надлежним местима. Међутим, уверени смо да ће законодавац имати „супер рацио“ код попуњавања настале правне празнине, односно доношења измена и допуна Закона о одржавању зграда.

И еурека! Одлука је објављена,⁹⁾ управо када закључујемо рад. Наиме, могли бисмо да кратко анализирамо њено образложење.

Погрешна одлука суда је донета, јер је био и погрешан старт, односно кренуло се од ирелевантне чињенице као суштинске. Наиме, суд *полази од чињенице да у Уставу Србије није предвиђено, тј. да стан није више уставна категорија* и даље “да стамбене зграде и станови као њихови посебни делови више нису у друштвеној својини на којој се према раније важећем Уставу могло стећи право коришћења, те чињенице да коришћење, поред држања и располагања, чини једно од права којим се дефинише садржина појма својине.”¹⁰⁾

Полазне чињенице суда указују да је он пошао и од правног схватања да је циљ Закона о одржавању стамбених зграда, односно његових оспорених одредаба надзиђивање ради решавања стамбених питања грађана или вероватније „радних људи и грађана.“

Међутим ми сматрамо и истичемо да је *примарни циљ оспорених одредаба закона санација равних кровова стамбених зграда од пропадања /“рушења“/*. При томе секундарни циљ је изградња станова као „нус производ“. Зар се односни закон не зове Закон о одржавању стамбених зграда, а не Закон о решавању стамбених питања надоградњом?

Друга чињеница и законска одредба је да се *одржавање стамбених зграда врши у јавном интересу* што је суд потпуно пренабрегао, јер и устав и закон и међународни уговор остављају довољно и јасно простор за ограничење приватне својине у јавном интересу.

9) *Службени гласник РС*, бр. 27, 20. април 2011, стр. 59, 60, 61.

10) *Службени гласник РС*, бр. 27, 20. април 2011, стр. 59, 60, 61.

Тај интерес је утврђен Законом ос становању који смо горе цитирали.

И треће, последице овакве судске одлуке превазилазе било какву правну аргументацију, јер је „мимо живота“ Да бисмо схватили дајемо аналогију: то би значило да сада Београд сруши Калуђерицу. Има ли за то правне аргументације? Одлука о којој говоримо има једва мање материјалног ефекта, ако би се реализовала. Чему одлуке и норме које се неће спровести?

Закључак би могао да буде да се ова „ситуација“ превазиђе доношењем измена и допуна Закона о одржавању стамбених зграда, који ће бити добро образложен и да се схвати да никаква приватна својина неће бити угрожена увођењем законског реда у стамбене зграде за колективно становање.

У вези сагласности са међународним уговором, објаснити фактичко, материјално, социолошко, функционално и свако друго, а нарочито правно стање за изузетак у ограничавању заједничке недељиве својине /ЕТАЖУМ/ на заједничким деловима стамбене зграде, а све у циљу бољег одржавања и заштите зграда од пропадања и омогућавање бољих односа и пријатнијег живота у њима. Посебно се осврнути на заједничку недељиву својину коју су велики правници стављали између заједничке својине и сусвојине, а ми мислимо да је то по све посебан облик својине /ЕТАЖУМ/ који има своја правила. Основна грешка у осврту на ову својину је то што се на исту примењују непримењива сва овлашћења из сусвојине, посебно принцип „стопостоте сагласности“ за располагање.

Zarko Andjelkovic

THE INADEQUATE COURT DECISION

Summary

Upgrading of residential buildings is specified by laws in order to repair flat roofs and to protect apartments. Hence the construction of residential and commercial buildings is secondary in relation to the goal of this law. This paper analyzes the inadequate court decision.

Keywords: decision, building, the Constitutional Court, the law.

ЛИТЕРАТУРА

- Милица Босиљчић, *Заједничка својина, докторска дисертација*, Београд, 1965.
- Драгољуб Стојановић, «Приватна својина будућности», *Правни живот*, бр. 10/1996, Београд.
- Милан Симић, Сусвојина на непокретностима, *Правни живот*, бр. 11-12/1991, Београд.
- Златко Стефановић, Етажна својина de lege ferenda, *Правни живот*, бр. 10/1996, Београд.
- Нина Планојевић, *Етажна својина*, Крагујевац, 1997.
- Славица Мирић, «Одржавање стамбених зграда и станова у промененим својинским односима», *Избор судске праксе*, бр. 7-8, Београд, 1997.
- Жарко Анђелковић, «Надзиђивање стамбених зграда у циљу санације равних кровова», *Правни живот*, бр. 10, том II, Београд, 1998.
- Жарко Анђелковић, «Својина на заједничким деловима вишеспратница и њихово одржавање - Теорија о ЕТАЖУМ-у», *Судска пракса*, бр. 3, Пословна политика дд, Београд, 2000.
- Жарко Анђелковић, «Садржина заједничке недељиве својине на заједничким деловима стамбене зграде», *Судска пракса*, бр. 5, Пословна политика ад, Београд, 2004.
- Жарко Анђелковић, «Заједничка недељива својина /ЕТАЖУМ/», *Правни живот*, бр. 10, том II, Београд, 2004.
- Жарко Анђелковић, *Прилози за стамбено право и екологију*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Жарко Анђелковић, «Правни аспект урбане културе у Србији», *Српска политичка мисао*, бр. 2, Институт за политичке студије Београд, 2011.
- Жарко Анђелковић, «Самосталност општине - - шанса за младе», *Политичка ревија*, бр. 2, Институт за политичке студије Београд, 2011.
- Resume
- The Constitutional Court has repealed the provision of the law starting from the fact that the right to housing is no longer constitutional category, and that residential buildings and apartments are no longer in public ownership.
- Our legal position is that the Court started from the wrong facts. This is because the essence of the Law about maintenance of residential buildings derives from its name, as well as from the disputed provisions of the law, which states clearly defined goal of the upgrade – to repair flat roofs.
- Other legally relevant point is that the Court neglected the fact that the building maintains is in public interest according to the Law on Housing.

- The legal conclusion is that when there is a “public interest” property of citizens can be restricted by laws, constitution and international treaties. We therefore believe that the Constitutional Court started from the wrong fact, but he also gave the explanation that fully justifies the existence of the challenged provisions.

Resume

The Constitutional Court has repealed the provision of the law starting from the fact that the right to housing is no longer constitutional category, and that residential buildings and apartments are no longer in public ownership. Our legal position is that the Court started from the wrong facts. This is because the essence of the Law about maintenance of residential buildings derives from its name, as well as from the disputed provisions of the law, which states clearly defined goal of the upgrade – to repair flat roofs.

Other legally relevant point is that the Court neglected the fact that the building maintains is in public interest according to the Law on Housing.

The legal conclusion is that when there is a “public interest” property of citizens can be restricted by laws, constitution and international treaties. We therefore believe that the Constitutional Court started from the wrong fact, but he also gave the explanation that fully justifies the existence of the challenged provisions.

МЕДИЈИ И КОМУНИКАЦИЈЕ

467

Јелена Пешић, Милена Пешић

УНАПРЕЂИВАЊЕ ДЕМОКРАТСКИХ КАПАЦИТЕТА
МЕДИЈСКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И КРИТИЧКА АНАЛИ-
ЗА ДИСКУРСА

491

Синиша Атлагић

ПОЛИТИЧКА ПРОПАГАНДА: РАЗЛИЧИТА
СХВАТАЊА ПОЈМА И ФУНКЦИЈЕ

511

Јелена Иванова, Н. Штикова

ПРАГМАТИКА ОЦЕНЕ ИНФОРМАЦИОНИХ
ЖАНРОВА НОВИНСКОГ ТЕКСТА
(на материјалу градских новина «Реч» града Череповца)

525

Анита Тодоровић, Данијела Бјеља

КРЕАТИВНО ВОЂСТВО

Јелена Пешић

Институт за психологију Филозофског факултета, Београд

*Милена Пешић**

Институт за политичке студије, Београд

УНАПРЕЂИВАЊЕ ДЕМОКРАТСКИХ КАПАЦИТЕТА МЕДИЈСКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА**

Сажетак

Овај рад бави се феноменом медијске комуникације из перспективе услова за развијање њених демократских капацитета. Полазећи од темељне важности коју јавност и нормативни принципи њеног функционисања имају за остваривање демократије, приказани су дискурзивни модел јавности и процес социјалног структурирања медијске публике у јавност, посредством медијске комуникације. Истраживање медијског посредовања друштвене и политичке стварности фокусирано је на улогу јавних дискурса у процесу конструкције друштвених репрезентација и идентитета, с посебним освртом на његову политичку димензију. Означавање стварности посредством дискурса схвата се као феномен кључан за разумевање медијске производње значења, али и као својеврсни фон свих стратегија медијских манипулација. Посматрана у том контексту, критичка анализа дискурса има велику важност за унапређивање демократских капацитета медијске комуникације зато што управо кроз анализу језичких (дискурзивних) структура разобличава поредак моћи у друштву, чинећи видљивим механизме којима се тај

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Овај чланак је резултат рада на пројекту: "Идентификација, мерење и развој когнитивних и емоционалних компетенција важних друштву оријентисаном на европске интеграције" бр. 179018, Министарства просвете и науке Републике Србије.

поредак успоставља, манифестује и репродукује. На темељу ових анализа рад пружа концептуалне, теоријске и методолошке основе за критичку анализу медијског дискурса, која представља један од кључних предуслова за остваривање отворености, рационалности и суверености јавне сфере, као конститутивних принципа демократске комуникације.

Кључне речи: дискурс, анализа дискурса, јавност, демократија, медији, критичка анализа политичког дискурса

Наглашавање темељног значаја грађанске јавности за функционисање демократије незаобилазно је полазиште у истраживању конкретних друштвених и политичких услова њеног остваривања.¹⁾ Један од ових услова односи се и на демократске капацитете медијске комуникације. У јавној сфери, као домену комуникације од општедруштвеног значаја, власт се излаже јавној оцени и контроли, а преиспитивани поредак тиме стиче своју легитимност. Дискурзивни модел јавности и анализа улоге медија у њеном конституисању, односно процесу структурирања медијске публике у јавност, стога представљају полазну основу у истраживању могућности унапређивања демократских капацитета медијске комуникације.

ДИСКУРЗИВНИ МОДЕЛ ЈАВНОСТИ И МЕДИЈСКА КОМУНИКАЦИЈА

Дистинктивна одлика јавне сфере у демократском друштву јесте *отвореност*, оличена у принципима транспарентности и инклузивности. Транспарентност власти и њених механизма подразумева не само изложеност јавном увиду, већ и то да су начела њене легитимности заснована на својевољном и рационалном прихватању од стране грађана. Принцип инклузивности односи се на доступност јавне сфере за различите дискурсе, идеје, гледишта, аргументе, решења итд. То значи да се у њој могу изражавати, у

1) Од атинског полиса, чија је јавност постала нормативни образац функционисања демократског друштва, преко концепта грађанске јавности раномодерног периода (као контрахента апсолутистичке државе и носиоца грађанског идентитета насупротив концепту поданика), до савременог концептуализовања јавне сфере и услова под којима се формира јавно мњење, тежи се пропитивању друштвеног смисла и функционисања овог феномена, односно његовог значаја за демократију. Канингам, Ф., *Теорије демократије*, Филип Вишњић, Београд, 2003; Павићевић, Ђ., "Критички појмовник цивилног друштва (I)", *Јавност*, Група 484, Београд, 2003.

међусобној конкуренцији, различите идеје и друштвена/политичка искуства, уз подједнаку приступачност јавног простора/медија свим дискурсима, односно субјектима јавности.²⁾

Осим базичног принципа отворености, за јавну сферу у демократском друштву се, као нормативни захтеви, везују и принципи *рационалности* и *суверености*. Рационалност јавне сфере односи се на полемичко-аргументативни карактер њене структуре, односно јавне дебате као њене тежишнице. У контексту медијског посредовања друштвене стварности, то подразумева да се појединац – учесник у медијској комуникацији – не третира као објекат политичког деловања, пропаганде и манипулације, већ као носилац критичко-рефлексивне сазнајне позиције. Многи аутори истичу да могућност демократског устројства друштва зависи од могућности рационалног учешћа грађана (медијске публике) у јавној сфери (питањима од општег значаја) једнако колико и од поштовања закона и демократских процедура.³⁾

Сувереност јавне сфере односи се на услове за остваривање систематске критичке контроле власти, као и на одсуство било каквог облика моћи, осим снаге аргумената изнетих у јавној расправи. Једном од основних претпоставки демократске јавности сматра се позиционирање јавне сфере изван деловања две врсте моћи: политичке – која претендује на контролисање протока информација и утицаја између државе и цивилног друштва, и економске, која тежи комерцијализацији јавне сфере. Као носилац критеријума јавног, друштвеног вредновања и као стални коректив, јавност се уграђује у само функционисање система власти. Управо то чини основу њеног учешћа у произвођењу легитимитета политичког поретка/власти, као и њеног значаја за остваривање могућности практиковања демократије.⁴⁾

Из значења ових принципа јасно произилази закључак да је проблем демократских капацитета медијске комуникације, којим се бави овај рад, најуже повезан са схватањем јавности као дискурзивне/медијске публике (која рационално расуђује о питањима од

2) Оба значења принципа отворености утемељена су у Хабермасовим концепту грађанске јавности; опширније у: Пешић, М., „Јавна сфера и принцип отворености: релације приватно – јавно – тајно“, *Српска политичка мисао*, 3/2008, 85-108, стр. 96.

3) Опширније у: Пешић, Ј. *Критичко мишљење: од логике до еманципаторне рационалности*, Институт за психологију, Београд, 2008, стр. 27-30.

4) О просветитељско-либералним основама концепта опширније у: Пешић М., Новаковић А., *Слобода и јавност*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 154-163.

општег значаја), а јавне сфере као институционалних, концептуалних, духовних и медијских услова за функционисање овако схваћене јавности. Реч је о сложеном и динамичном процесу међусобног условљавања индивидуалнопсихолошког и социјалног нивоа сазнања, о чему најбоље сведочи и синонимија појмова „јавност“, „јавна сфера“ и „јавно мњење“.⁵⁾ Ако се схвати у кључу дискурзивног модела, јавност постоји у комуникацијском комплексу који обухвата ниво индивидуалне когниције (формирања мњења појединаца) и ниво друштвене комуникације (одабир и структурирање идеја и позиција, кроз токове формирања јавног мњења).

Традиција концептуализовања јавности као комуницирајуће друштвене групе и формирања мњења као децидно социјалне активности веома је дуга (Р. Парк, В. Липман, Ф. Дјуи, Х. Блумер, Р. Милс, Ј. Хабермас). Теоријски напори ове оријентације усмерени су на концептуализовање јавног мњења као колективног комуникативног процеса, у коме је дискурс о одређеном питању виђен као нешто што структурира и индивидуално и колективно мњење. За проблем којим се бавимо, кључна је теза да карактер формирања јавног мњења, у великој или пресудној мери, одређује то да ли ће оно бити истински функционално за демократију, или системски манипулисано и у функцији одржавања привида демократије. Зависно од карактера јавне/медијске комуникације, мњења појединаца, чија би јавно изражена већина требало да представља јавно мњење, конституишу се у већој или мањој мери спонтано, или превасходно институционално, односно под медијским утицајима који заправо значе социјални инжењеринг.⁶⁾

Не постоји, међутим, непосредан начин утврђивања карактера формирања јавног мњења – закључци о томе изводе се посредно, на основу вредновања природе медијске комуникације, односно присуства манипулативних стратегија у њој. Значајан допринос

5) У сваком од ова три термина доминира једна димензија значења сложеног феномена: у термину „јавност“ то је субјект, дискурзивна публика; у „јавном мњењу“ то је сам процес међусобног условљавања индивидуалног и социјалног (формирање мњења); у „јавној сфери“ то је значење комуникацијског комплекса. Опширније у Пешић, М., Новаковић, А., *Слобода и јавност*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 109-110.

6) Разлику између спонтано и институционално формираног јавног мњења апострофирао је Ј. Хабермас, повезујући је са карактером критичког, односно демонстративног публицитета, а тиме и са карактером саме јавности и функционисања демократије. Опширније у: Хабермас Ј., *Јавно мњење*, Београд, 1969, стр. 280, 308-313; Милс, Р., *Елита власти*, Београд, 1998, стр. 365; Ђорђевић Т., *Политичко јавно мњење*, Београд, 1989, стр. 224.

операционализацији овог проблема дао је Винсента Прајс, разматрајући индивидуалну когницију у контексту друштвене комуникације и процес социјалног структурирања медијске публике у јавност, који се одвија посредством праћења медијских расправа о питањима од општег значаја.⁷⁾

Полазна Прајсова идеја је та да у истраживању процеса формирања мњења треба премостити јаз између индивидуалног и колективног нивоа. С једне стране, структура јавног политичког дискурса и социјална организација јавности конструисане су деловањем индивидуалних когниција и њихових изражавања, које „хране“ јавну дебату. С друге стране, организација јавног дискурса и друштвене структуре јавности утичу на индивидуалну когницију и понашање припадника јавности у процесима друштвене комуникације (кроз учешће у јавној медијској расправи), односно током формирања (јавног) мњења. Тај утицај остварује се посредством расположивих дискурса – когнитивних матрица, идеолошких оријентација и идеја у јавној/медијској сфери. Идеје се интерпретирају и конкретизују посредством друштвених група и лидера који их репрезентују, па учешће у јавном дискурсу омогућава појединцима да испоље и модификују не само своје идеје и гледишта, већ и своје социјалне/политичке преференције. Дискурзивна комуникација производи/активира јавни каталог идеја, симбола и перспектива, али и структуре социјалних односа унутар јавне сфере, које појединац усваја или одбацује (бира) када формира мњење о актуелним друштвеним питањима и истовремено се социјално позиционира.⁸⁾

Кључан појам који, по Прајсу, објашњава овај сложени сплет когнитивних и социјалних процеса јесте појам *социјалне идентификације*. Реч је о идентификацији припадника публике са друштвеним групама и појединцима – носиоцима „страна“ у медијској расправи – који активира неке од њихових прећутних друштвених идентитета, кроз усвајање когнитивних, мотивационих и вредносних матрица префериране „стране“. Медији покрећу процес социјалне идентификације кроз представљање друштвених група и

7) Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, 15, 659-679, 1988.

8) Помак у промишљању двосмерних веза између индивидуалног и колективног по Прајсу (нав. дело, стр. 667) може бити теоријско разлагање овог процеса на две класе проблема: питања везана за то како социјални ниво проистиче из индивидуалних мишљења и акција, односно за то како јавне структуре и ставови одређују контекст (друштвени, културни, когнитивни) сазнања појединаца о друштвеној стварности.

њиховог однос према датом проблему, односно кроз презентовање групних перспектива, вредносних оријентација, норми и ставова. Медијско извештавање о разликама/сукобима између различитих друштвених и политичких актера јавне расправе или одлучивања око општерелевантних проблема, индукује одређене одговоре код медијских реципијената. Они „реагују“ на покренути проблем у највећој мери као припадници медијски презентованих група, кроз један или други активирани социјални идентитет, а не као индивидуе. Посебан извор моћи медија у описаном процесу лежи у чињеници да медијско посредовање стварности може фаворизовати одређене и маргинализовати друге друштвене групе, перспективе, опције, тј. дискурсе. Зато је за Прајса социјална идентификација базични когнитивни процес и социјални механизам који стоји у основи формирања јавног мњења.⁹⁾

С друге стране, медијско подстицање људи да мисле о неком питању и реагују на њега кроз одређене групне идентитете, социјално организује јавност током времена. Тренутна изложеност медијским порукама не доводи непосредно до промене мњења, али се мишљења и понашања одређене групе током времена уче и учвршћују, па су ефекти групе јачи што је изложеност медијским порукама дужа. Ефекти медијски посредоване друштвене идентификације могу и да се акумулирају, па разумевање одређених проблема из тачке гледишта одабране групе диференцира припаднике публике у односу на припаднике других група, појачавајући сличност са припадницима властите групе. Ако се ови ефекти друштвене идентификације ситуирају у шири контекст системских процеса медијске комуникације/јавног расправљања, може се пратити како медијски извештаји о одређеним проблемима и понуђеним решењима с временом доприносе социјалној организацији и диференцијацији јавности у ширим размерама.¹⁰⁾

Претходна разматрања о дискурзивном моделу јавности имају две значајне импликације за проучавање улоге медијске комуникације у савременом друштву и могућност јачања њених демократских капацитета. Као прво, за разлику од ранијег бављења

9) Савремена истраживања социјалне/групне идентификације и међугрупних односа упућују на механизме којима поруке фокусиране на социјални конфликт (односно заштаравање рамимоилажења „страна“ у јавној расправи поводом неког важног проблема) могу продуковати групно посредоване одговоре код припадника медијске публике/јавности. Price, V., нав. дело, стр. 670.

10) Price, V., нав. дело, стр. 672.

стовима медијских реципијената и њиховим социо-структурним детерминантама, савремена парадигма у проучавању медијских утицаја фокусирана је на когнитивне процесе, медијске оквири и структурирање и реструктурирање представа од стране публике, која се схвата као активни творац значења медијских порука. С друге стране, једнака важност придаје се и медијским схемама које стварају оквири процеса информисања. Проучавање јавног мњења као продукта сложене интеракције индивидуалног и социјалног нивоа има посебну теоријску и методолошку релевантност у савременим условима, које карактерише преплављеност медијске јавне сфере разним формама персуазивне комуникације и њених манипулативних стратегија.

МЕДИЈСКИ ОКВИРИ ДИСКУРСА

Убрзани техничко-технолошки развој омогућава превазилажење просторних и временских граница у медијској комуникацији, стварајући од медија једне од доминантних носилаца друштвености, као и и свих значајних друштвених активности и промена.¹¹⁾ Значај који је медијска јавна сфера задобила у савременом друштву неспоран је: сви релевантни политички актери – владе, политичке странке и разне друштвене групе – активно се надмећу за предност у медијском простору. Смисао ове предности лежи управо у могућности утицања на јавно мњење, у значају који у томе има првенство у процесима означавања, односно стварању првобитних медијских дефиниција појава друштвене и политичке стварности.

Повећање доступности информација и медијске понуде уопште, као и увећавање могућности међуљудске комуникације, од несумњивог су значаја за демократију. Једнако су, међутим, важни и капацитети грађана (медијске публике) за разумевање значења и смисла информација, располагање вештинама критичког мишљења и концептуалним оруђима који су потребни за формирање рационално заснованих ставова, уверења и одлука.¹²⁾ Информације којима су грађани свакодневно изложени готово увек садрже и интерпретацију стварности, као и мање или више уочљиво промови-

11) О трансформацији комуникацијских медија која настаје „сложеним преплитањем опажених потреба, конкурентских и политичких притисака и друштвених и технолошких иновација“ опширније у: Фидлер, Р., *Mediamorphosis*, Clío, Београд, 2004, стр. 7.

12) Опширније у: Пешић, Ј. *Критичко мишљење: од логике до еманципаторне рационалности*, Институт за психологију, Београд, 2008.

сање одређених вредносних, политичких или интересних позиција. Без јачања интелектуалних ресурса које подразумева критичко-рефлексивна сазнајна позиција, јавност не може бити инстанца друштвене рационалности, односно контролисања, ограничавања и легитимисања власти.

Питање о ефектима тзв. „културе промоције“ на демократски процес постаје све значајније, јер је управљање информацијама све софистицираније.¹³⁾ Савремене ПР делатности својим стратегијама умањују веродостојност политичке комуникације, иако су прихваћене као саставни део система медијског представљања. Спиновање као „један од инструментарија, али и канала и активности модерног ПР-а“ у основи се може свести на систематско искривљавање чињеница у циљу стварања жељеног имица. Дакле, сама бит промотивних стратегија у колизији је са интересима демократског доношења политичких одлука, јер је одвајање „реалности“ од публициитета отежано због надмоћи имица над стварним стањем ствари. Самим тим, ни политички маркетинг не може се схватати само као „релативно неутралан инструмент у служби политичке игре“.¹⁴⁾

Све поменуто чини „савремену ситуацију“ унутар које се врши медијско посредовање друштвене стварности веома сложеном. Неке од карактеристика савременог доба, као што су успон „културе промоције“, хипертрофија информација, доминација слике и усавршавање њених перформанси, посебно погодују деловању медијских манипулација, којима је јавна сфера готово преплављена. Међутим, то никако не значи гаранцију њихове успешности – као што постоје стратегије и технике манипулације, постоје и механизми одбране од њих, као и бројни ограничавајући фактори њиховог деловања. За адекватно разумевање феномена медијских манипулација и оквира њиховог деловања потребно је схватити у чему се састоји „идеолошки рад медија“ као њихов својеврсни фон. Дакле, симболичка размена у процесу медијације представља стожерни појам који усложњава сагледавање медијских потенцијала у „производњи значења“, интенције медијског текста, рецепције публике, као и медијских институција и политике“.¹⁵⁾

13) Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Клио, Београд, 2005, стр. 119-120.

14) Оширније у Миливојевић С., „Етика јавне речи и Public relations“, *Етика јавне речи*, ур. З. Ваџић, ЦДЛС, 135-153, Београд, 2004, стр.139.

15) Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Клио, Београд, 2005, стр. 454-457, 465.

У савременој науци преовладава уверење да се медијски ефекти не могу одређивати у категоријама видљивих и мерљивих утицаја, већ да их пре треба сагледавати као дугорочан идеолошки рад, заснован на процесима медијске „производње значења“. Конститутивна улога медија у означавању стварности укључује два међусобно повезана процеса: селекцију чињеница/догађаја из мноштва података о стварности и креирање медијских порука о њима, које се састоји у осмишљавању и интерпретирању одабране чињеничне грађе. У основи сваке медијске поруке леже интерпретативни оквири за тумачење података о стварности, посредством којих се „семантички заокружују и фиксирају значења која би без њих била флуидна и вишесмислена“. Као „елементарни увиди у друштвене ситуације“, као „средства за утврђивање актера, улога, могућности и ефеката људске активности у одређеним околностима, рецептивне формуле које нам медији нуде обезбеђују блискост и разумљивост презентованих догађаја, чињеница и проблема, нуде референтни оквир за њихово тумачење и уопштавање, односно шире контекстуализовање, намећу 'угао' осветљавања одређених појединости и замагљивања других“.¹⁶⁾ Управо у овој сфери отвара се простор за медијске манипулације, али и за критичке интервенције анализе дискурса.

Неизвесност деловања медијских манипулација почива на чињеници да медијска представа, као носилац својеврсне „дефиниције стварности“, улази у јавну сферу тек као један од многих претендената на њено тумачење. То да ли и у којој мери одређене „дефиниције стварности“ добијају структурну предност у односу на друге, ствар је конкретних медијских услова, односно степена оствареног плурализма гласова у јавној/медијској сфери.

Иако је претерано рећи да медији непосредно индукују понашање публике, „медијски фиксирана значења“ функционишу као оријентационе тачке, уколико се прихватају као неупитна, те се „акциони потенцијал“ друштвених актера формира под њиховим значајним утицајем. Будући да се грађани информишу о друштвеној стварности преваходно посредством медија, медијски дискурси свакако играју важну улогу у формирању њихових мњења.¹⁷⁾

По заступницима социјалног конструктивизма, објекти наше свести конструишу се у представе управо путем језика. Социјал-

16) Миливојевић, С., „Идеолошки рад медија“, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 8, Београд, 2001, стр. 238.

17) Миливојевић, С., нав. дело, стр. 238.

не конструкте, које усвајамо и интегришемо у властите ставовске структуре, производе дискурси којима оперишемо као учесници у друштвеној комуникацији. У јавној/медијској сфери, различити дискурси непрекидно се „такмиче“ за доминантну позицију у означавању друштвене стварности. Важно је нагласити да дискурс не представља нешто што претходи процесима друштвеног означавања и представљања, нити постоји изван њега, попут некакве идеолошке матрице. Дискурс је садржан у друштвеној/медијској комуникацији, у структури медијске поруке, као „начин конструисања значења који врши утицаје и организује наше сазнање, наше схватање стварности и себе унутар ње; фукоовским језиком речено, дискурс као пракса која систематски формира објекат о коме говори делује „изнутра“.¹⁸⁾ Дискурси пружају референтни оквир тумачења света, а ми их интернализујемо процесима друштвене комуникације. У том смислу, социјални конструктивисти истичу да не постоји ништа изван датог дискурса, никаква реалност као таква, осим других дискурса.¹⁹⁾

Схватање медијских представа као дискурса омогућава нам да мислимо о њима не само као о нечему што надграђује или репрезентује постојеће категорије за означавање стварности, већ као о нечему што креира параметре тих категорија. Ако следимо гореизложено схватање Винсента Прајса, управо те категорије постају симболичка средства означавања оних аспеката наших социјалних идентитета из којих формирамо мишљење о друштвеној стварности, као припадници неке социјалне категорије – професије, друштвене групе, политичке странке, слоја, нације, културе, заједнице. Другим речима, процеси социјалне идентификације који се одвијају посредством учешћа у јавној медијској расправи, укључују одабир одређених дискурса као доминантних у означавању друштвене стварности, односно у индивидуалном тумачењу релевантних проблема.

18) Бер, В., *Увод у социјални конструкционизам*, Zepher Book World, Београд, 2001, стр. 95; Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Клио, Београд, 2005, стр. 472-473.

19) Оваквој концепцији може се приговорити мешање „онтолошког“ и „епистемолошког“ плана. Непостојање „реалности као такве“ у онтолошком смислу не имплицира епистемолошку произвољност онога што се доживљава као „реалност као таква“. Одбацивање есенцијализма не подразумева нужно и крајње релативистичке консеквенце, својствене постмодернистичким концепцијама које полазе од социјалног конструктивизма у јаком смислу. Ово питање је врло важно не само из теоријских разлога, већ и политичких.

Медијске „дефиниције стварности“ представљају грађу за формирање медијског дискурса, посредством одговарајућих интерпретативних оквира. Као принципи селекције, „кодови за процесирање велике количине често контрадикторних информација, медијски оквири предствљају нужност, и релативно су трајни јер подразумевају трајност базичних поставки о свакодневици“²⁰⁾. Утисак о природном и објективном приказивању стварности услов је уверљивости медијске поруке. С тим циљем, медији нуде прихватљиве дефиниције свакодневице. Трајност и постојаност медијских оквира одржава и „контролу над свакодневицом“, у том смислу што они утичу на јавну перцепцију стварности, па су као такви веома важни за одржање постојећег поретка.²¹⁾ Оваква „медијска превласт“ отвара простор за деловање у правцу контроле јавног мњења и могућег опструирања критичког деловања јавности. На руку оваквим тежњама иду и структурне везе медија као „секундарне дефинишуће институције“ са „творцима примарних дефиниција“ стварности, званичним изворима информација који генеришу и контролишу иницијалне дефиниције стварности (институције државе/владе, комерцијалне организације, професионална и синдикална тела, итд.).²²⁾

Неспорно је да медијски оквири представљају нужност, али питање на које је тешко одговорити тиче се границе између нужног нивоа медијског интервенисања и нивоа када те интервенције прелазе у сферу манипулације. За ову врсту процене кључне су поставке и методе критичке анализе дискурса. Сама значења медијских дискурса носе одређене нивое детерминације, али „ниво ’личног’ значења *ствара* се око медијских артефаката (...) оно се

20) Миливојевић, С., „Идеолошки рад медија“, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 8, 2001, стр. 235

21) Када се у турбулентним временима акумулирају појаве и догађаји који не могу бити тумачени применом постојећих интерпретативних оквира, они постају упитни, и уколико није могуће усклађивање нових појава и владајућих дефиниција, долази до модификовања оквира. „У друштвима са заштићеном слободом медија, контрола над свакодневицом никада није потпуна, јер су у оптицају различите, често супротстављене дефиниције. У недемократским системима, контрола је ефикасна, јер се управља над инструментима за производњу значења, а не у домену конкуренције различитих виђења. Медијска традиција у њима почива на строгом надзору над системом за производњу представа о стварности, чиме се обезбеђује двострука превласт одабраних интерпретативних формула: и ’институционална’ (директном интеграцијом медија у систем власти) и ’садржинска’ (производњом порука које фабрикују подршку за официјелне политичке пројекте).“ Миливојевић, С., нав. дело, стр. 241.

22) Оквири које намеће веза медија и твораца примарних дефиниција могу бити важан чинилац одржавања постојећег стања. При томе је кључна улога медија у фаворизовању једних и маргинализовању других „дефиниција стварности“. Миливојевић, С., нав. дело, стр. 238-239.

приписује управо као одговор сугестивним и често презасићеним означитељима чији је посао да прецизно организују и усмеравају декодирање поруке, да генеришу смисао и важност, и што је могуће више усмеравају осећања“. На тај начин „читање медија“ од стране публике представља заправо продукт прожимања двеју равни интерпретативних интенција: равни интенција медијског текста, као „програмираних значења“, и интенција когнитивних образа медијског рецепијента.²³⁾

Разумевање утицаја медија у процесу посредовања друштвене стварности продуктивно је само ако води препознавању начина на које се обликовање медијских производа користи у усмеравању когнитивне и емоционалне рецепције информација, креирању смисла и форматирању значаја примљених информација. Користећи се методама социјалне лингвистике, критичка анализа дискурса подвргава медијске текстове језичкој и семантичкој анализи, управо са оваквим циљем. Увиди у сложеност процеса интерпретације медијских порука/дискурса упућују нас на важност проучавања „друштвених услова интерпретабилности“ као фактора веће или мање погодности за манипулацију, и тога како ови услови варирају међу различитим врстама публике, у различитим друштвенополитичким, социокултурним контекстима, зависно од карактера медијске сфере, степена демократичности одређеног друштва и нивоа његове политичке културе.

КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА

У савременим истраживањима појам језика све чешће бива замењен појмом дискурса (текста). Иако је значење овог појма сложено и вишедимензионално, под дискурсом се обично подразумевају целовите језичке и комуникационе структуре, реализоване у писаном или говореном медију, с фокусом на *употреби језика* у датом комуникационом и социокултурном контексту. Термини „текст“ и „дискурс“ некада се користе као синоними, а некада као носиоци различитих значења, при чему се под текстом подразумева писани, а под дискурсом говорни језик; такође, термин „дискурс“ некада се везује за *процес* разумевања и продукције говора, док се *производ*

23) Бригс, А. Колби, П., *Увод у студиј медија*, Clío, Београд, 2005, стр. 454-457, 465.

тог процеса означава термином „текст“, аналогно разлици између реченице и исказа.²⁴⁾

Будући да дискурс означава друштвену употребу језика, анализа дискурса усмерена је преваходно на функције језичких/комуникационих структура у датом контексту социокултурне праксе. Анализирају се форма, структура и организација дискурса на свим нивоима језика – фонолошком, лексичком и граматичком, као и на вишим нивоима текстуалне организације, који се односе на систем размене, структуру аргументације и жанровске структуре. Полазна претпоставка јесте та да било који ниво организације може бити релевантан за критичку и идеолошку анализу.²⁵⁾ Уз то, што је подједнако важно, концепт дискурса садржи и вредносну компоненту. Не постоје неутрални дискурси, јер говором бирамо одређени систем значења и вредности, одређујући свој идентитет и позицију у односу на постојеће дискурсе (тј. системе вредности) у друштву.²⁶⁾

Мада се анализа дискурса некада одређује као проширивање лингвистичке анализе на феномене којима се традиционална лингвистика мало бавила, у референтној литератури доминира њено одређење као интердисциплинарног подручја, које укључује различите научне дисциплине. Анализа дискурса користи се не само у лингвистици, већ и у социологији, антропологији, психологији, филозофији језика, теорији књижевности, реторици, студијама културе и медија, итд.²⁷⁾ Хетерогена природа анализе дискурса повезана је и са чињеницом да се ради о методи друштвених истраживања, корпусу емпиријског знања о социјалној употреби језика у различитим комуникационим контекстима, теоријском промишљању о природи и деловању људске комуникације, као и о механизмима конструкције и репродуковања друштвене стварности. У том смислу, иако је исход анализе дискурса увек дескрипција одређеног језичког феномена, могло би се рећи да њен крајњи циљ често подразумева критику друштвених појава (нпр. родне неравноправ-

24) Пешић, Ј. „Анализа дискурса и њен однос са психологијом“, *Психологија*, 30/3, 1997, стр. 264

25) Fairclough, N., *Critical discourse analysis: The critical study of language*, London, Routledge, 1995, pp. 7.

26) Могућност избора омогућава нам да постанемо активни чиниоци промене у друштву, јер када изаберемо да репродукујемо доминантан дискурс, доприносимо одржавању постојећег стања, а када својим језичким избором тај доминантни дискурс доведемо у питање, доприносимо његовој промени, а самим тим и промени система вредности који је њиме одређен.

27) Савић, С. *Анализа дискурса*. Филозофски факултет, Нови Сад, 1993.

ности, расизма, хијерархијског и монолошког модела односа између наставника и ученика, стратегија манипулације у политичком маркетингу, и сл.), односно захтев за друштвеном променом.²⁸⁾

Сам концепт дискурса уско је повезан са конструктивистичким схватањем о природи сазнања и кључној улози језика у процесу *социјалне конструкције значења*. За разлику од традиционалног епистемолошког уверења да у процесу сазнавања света непосредно откривамо објективна својства појава, која су израз њихове „праве“ и непромењиве природе (есенцијализам), полази се од идеје да су језичке категорије посредством којих мислимо о појавама, тј. кодирамо стварност, заправо продукт социјалних и културних утицаја, односно језички, а самим тим и социјални, културни и историјски конструкти. Свака репрезентација стварности стога представља само једну од могућих интерпретација (конструката, дискурса, наратива); уместо „објективног знања“ постоји само мноштво дискурса који на различите начине тумаче стварност.

Теза о конститутивној (конструктивној) улози језика има бројне импликације за анализу дискурса, од којих је посебно важна та да се дискурси граде на темељу постојећих језичких извора, односно писаних и усмених остварења језика. Језик и лингвистичке праксе пружају системе израза, наративних форми и метафора из којих се „прикупља“ одређено значење и смисао. Овај процес увек подразумева *избор* између бројних, „конкурентских“ дискурса, па су значења стога често фрагментарна (а не целовита), вишеперспективна (а не хомогена) и динамична (а не статична и непроменљива). Подсетимо се да управо на овим базичним епистемолошким принципима почивају и Прајсове идеје о прожимању индивидуалног и социјалног у рецепцији медијских порука, односно процесу формирања (јавног) мњења.²⁹⁾

Друго битно обележје анализе дискурса тиче се њеног „акционог карактера“: сви облици дискурса разумевају се као облици друштвене праксе, а језик се проучава као социјална делатност човека. Искорак из формално-језичке равни огледа се у фокусираности на социјални контекст у коме се језик употребљава, под чиме се подразумева и непосредна социјална ситуација и шири социјални,

28) Треба разликовати анализу дискурса којој је циљ разумевање самих језичких и комуникацијских целина (као у лингвистици текста) и анализу дискурса као методолошко средство за разумевање и критику различитих аспеката друштвеног живота.

29) Халми А., Белушић, Р., „Социјалноконструктивистички приступ анализи дискурса“ *Медијска истраживања*, 10, 2, 2000, стр. 35-50.

културни и историјски контекст. Методолошки посматрано, анализа дискурса стога уједињује функционалну и структуралну анализу језика, односно његове употребе. Циљ је, с једне стране, разумевање *улоге* разговора и текстова (дискурса), комуникационих намера учесника интеракције, конкретних социјалних активности (деловања на саговорнике и средину) које се реализују посредством језика. С друге стране, предмет проучавања су и саме језичке/комуникацијске структуре: принципи конструкције дискурса, као и идејна, језичка и реторичка организација текста. У реализацији ових циљева користе се различите стратегије *кодификације*, које у основи представља „начин организације система категорија и тражења веза међу њима према одређеном парадигматском моделу“.³⁰⁾

Посебно се наглашава то да анализа дискурса треба да буде анализа „текстуре“, односно форме и организације текста, а не само „коментар“ садржаја без осврта на форму, као што је раније била уобичајена пракса у овој дисциплини.³¹⁾ Овако схваћена анализа дискурса помаже да разумемо оно што у тексту постоји, али и оно што је из њега изостављено. „Текстови“ се схватају као „друштвени простори у којима се истовремено одигравају два основна друштвена процеса: поимање и репрезентовање света, као и друштвена интеракција“.

Када је реч о *критичкој* анализи дискурса, за њу је карактеристично коришћење не само концептуалног и аналитичког апарата лингвистике, већ и тзв. критичке теорије. Критичка теорија представља систем теоријских интересовања и уверења, која су утицала на велики број аутора у различитим научним дисциплинама (пре свега у социологији, антропологији и педагогији). Основни постулат критичке теорије јесте тај да наука не треба да буде друштвено и политички неутрална, већ важан актер друштвеног развоја. Као јединство теорије, истраживања и праксе, критичка теорија треба да буде „интелектуална страна историјског процеса еманципације“.³²⁾

Полазна идеја критичке анализе дискурса јесте та да је стварност конструисана посредством дискурса, тј. кроз праксу писања и говорења о њој, па је и њен основни циљ одговор на питање ка-

30) Халми А., Белушић, Р., „Социјалноконструктивистички приступ анализи дискурса“, *Медијска истраживања*, 10, 2, 2000, стр. 35-50, .37- 39.

31) Fairclough, N., *Critical discourse analysis: The critical study of language*, London, Routledge, 1995, pp. 4

32) Пешић, Ј., „Еманципаторна улога критичког мишљења“, *Српска политичка мисао*, бр.3-4, 2006, стр. 9-32.

ко се ова базична функција дискурса остварује. У реализацији тог циља, анализирају се конкретни примери језичке праксе, садржај и форме дискурса, а пре свега оно што учесници интеракције чине говорећи/пишући – намере уткане у употребу језика и друштвене последице језичких означавања и порука. Критичка анализа дискурса истражује конкретне структуре и стратегије текстова (говора, вербалних интеракција или комуникативних догађаја) посредством којих се остварује репродукција друштвене моћи; она трага за идеолошким значењем језичких избора говорника, као и за одређеним обрасцима у дистрибуцији њихових избора.³³⁾ За већину говорника ови „избори“ нису свесни ни вољни, већ се најчешће доживљавају као „природан“ и „неутралан“ начин говорења о неком феномену. Основни задатак критичке анализе дискурса јесте да, управо кроз анализу језичких (дискурзивних) структура, разобличава односе моћи у друштву који стоје у основи привидно неутралних језичких пракси.

Предмет истраживања критичке анализе дискурса нису само начини на које се употреба друштвене моћи, доминација и неједнакост у друштву репродукују кроз писани и усмени дискурс у одређеном социјалном и политичком контексту, већ и начина на које се социјални актери могу супротставити постојећем поретку моћи и механизмима одржавања неједнакости. Њен основни задатак јесте да се кроз анализу језичких средстава учине *видљивим* механизме кроз које се поредак моћи и дискриминаторски обрасци друштвених односа успостављају, манифестују и (само)одржавају, као и којим и чијим интересима служе, а како би се на основу тога промислили могући модалитети отпора против „опресивних културних наратива“.³⁴⁾

Посебно се наглашава потреба за преиспитивањем ауторитета и легитимитета дискурса који наводно изражавају позиције „објективног знања“, пожељних образаца мишљења и понашања, као и модела социјалних односа. Реч је о томе да друштвене снаге које су носиоци моћи и које креирају доминантне дискурсе и наративе, у њима најчешће нису представљене као производ друштвених пракси подложних преиспитивању, већ као природне, дате и самим тим

33) Van Dijk, T., “Critical Discourse Analysis”, *he Handbook of Discourse Analysis*, Deborah Schiffrin, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds), Blackwell Publishing, Malden, Mass., 2003.

34) Giroux, H. A., *Counternarratives: cultural studies and critical pedagogies in postmodern spaces*, New York, Routledge, 1996.

непроменљиве. Један од основних механизма одржавања моћи у друштву јесте управо оваква *натурализација* одређеног (постојећег) друштвеног поретка путем језика. Критичка анализа дискурса тако преиспитује подразумевано, враћајући увек фокус на питање како носиоци друштвене моћи, посредством одређених дискурса који су увек идеолошки обојени, формирају наше поимање друштвене стварности и доприносе одржању status quo.

Значајни помак у поимању дискурса и подстицај развоју критичке анализе дискурса дао је француски филозоф Мишел Фуко. Иако своја истраживања није назвао анализом дискурса, Фуко је, објашњавајући генеалогiju постструктуралистичке анализе дискурса, пружио концептуална полазишта која су постала теоријски и методолошки оквир водећих савремених приступа у овој дисциплини. „Дискурси се више не разматрају као скуп знакова (означајтељских елемената који упућују на садржаје и представе), већ као праксе које систематски обликују објекте о којима говоре“.³⁵⁾

За разлику од већине теоретичара, Фукоа више од манифестног садржаја писаног и говорног текста интересује његова *латентна структура*, која има своје повесно исходиште; јер „дискурс није просто оно што борбе или системе доминације преводи у језик, него је оно за шта се и чиме бори. Дискурс је моћ коју треба задобити.“ Моћ је, дакле, дискурзивна категорија, упражњен положај који се може запосести од стране појединаца и институција. Фуко говори о формативној улози хегемонијског дискурса и „искључењима“ која формирају дискурзивно подручје, одређују расподелу говорних субјеката у различитим типовима дискурса и омогућују присвајања дискурса од стране извесних категорија субјеката.³⁶⁾

Фуко издваја: спољне системе искључивања, интерне поступке којима дискурс врши властиту контролу и поступке одређивања услова примене. Одређујући дискурс као посебним правилима уређен скуп исказа који сачињава једну дискурзивну творевину, а сталност карактера исказивања као нешто што чини његово јединство, Фуко је идентификовао и правила на основу којих групе исказа остварују јединство, у виду науке, теорије или текста. Он издваја следећа правила формирања дискурзивне творевине: правила образовања и прегруписавања објекта; правила обликовања

35) Фуко, М., *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998, стр. 54 .

36) Фуко, *Поредок дискурса*, Карпос, Лозница, 2007, стр. 9.

исказних модалитета; правила организације појмова у системе; правила везана за теоријске/тематске изборе и правила укључивања дискурзивних субјеката.³⁷⁾ „У случају када се унутар извесног броја исказа може описати један такав систем расипања“ (распореда) унутар којег се „међу објектима, типовима исказивања, појмовима, тематским изборима може одредити нека правилност (поредак, корелације, положај, функције, преображаји), рећи ћемо по конвенцији да се ту ради о некој дискурзивној творевини“³⁸⁾.

Полазећи од базичних Фукоових појмова дискурса моћи и знања као интерпретативног оквира, једна група аутора понудила је концептуалну основу за развој критичке анализе дискурса (Потер, Паркер, Ван Дијк, Феркл). Одређујући дискурс „као кохерентан систем значења“, Паркер потенцира моћ интерпелације дискурса, садржану у томе да нас дискурси увек идеолошки одређују смештањем у одређене позиције. У фукоовској традицији, Паркер посебно разматра три додатна принципа који се односе на политичке димензије анализе дискурса. Реч је о томе да дискурси пружају потпору институцијама, репродукују односе моћи и остварују идеолошке ефекте. Импликације ових принципа Паркер формулише у облику следећих задатака анализе дискурса: идентификовање институција које подржава употреба одређеног дискурса, као и институција које она „напада“ или подрива; препознавање конкретних категорија друштвених актера који „добиају или губе“ употребом одређених дискурса; идентификовање друштвених снага које стоје иза промовисања одређених дискурса, и оних којима је у интересу да они нестану или буду замењени другима.³⁹⁾ Ова три принципа омогућавају описивање, али и промену начина на који се дискурси користе. У том смислу, анализа дискурса схвата се и као врста акционог истраживања, у коме се проблематизују унутрашња организација дискурса и његов однос са другим дискурсима. Овим се Паркер придружује заступницима критичке теорије, наглашавајући могућност промене и маневарски простор за отпор хегемонији одређених дискурса.

Политички потенцијал језика велика је и стара орвеловска тема. У случају политичког језика проблем није толико сама мани-

37) Фуко *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998. стр. 81.

38) Фуко, М., нав. дело, стр. 42.

39) Павловић, Ј., „Теоријске претпоставке дискурзивних и наративних приступа у психологији“, *Психологија*, 2006, vol. 39 (4), 365-381, стр. 374-375.

пулација, колико њен циљ. Теза да манипулисање и ограничавање онога што је могуће у језику, значи истовремено и ограничавање онога што је могуће у мишљењу, односно акцији, веома је узнемиравajuћа, али и стимулативна за разна промишљања отпора репресивном друштвеном поретку. Лингвистичке опције и избори за репрезентовање света тако нису само питања од централног значаја анализу политичког дискурса, већ и за осмишљавање политичких акција.⁴⁰⁾

Конфликти око лексичких интерпретација представљају за критичку анализу дискурса важан чинилац друштвене стварности, будући да свакодневне речи, организоване и структуриране на одређени начин, могу у промишљању одређеног проблема добити јасне политичке импликације и остварити видљиве ефекте. Многе димензије језика укључене су у политички „аутпут“ и значајне су за остваривање политичких утицаја. Стога многи узорци политичког дискурса, присутни у медијским садржајима, могу бити мапирани као манипулативни на различитим нивоима језика, од лексике до прагматике. Централни циљ анализе политичког дискурса и јесте препознавање конкретних начина на које су језички избори манипулисани у остваривању специфичних политичких ефеката.

*
* *

На основу разматрања дискурзивног модела јавности, механизма медијске производње значења и принципа критичке анализе дискурса, овај рад пружа концептуалне, теоријске и методолошке основе за критичку анализу медијског дискурса. Може се рећи да ова врста анализе представља један од кључних предуслова за остваривање отворености, рационалности и суверености јавне сфере, као конститутивних принципа демократске комуникације.

Истраживање медијског посредовања стварности фокусирано је на улогу јавних дискурса у процесу конструкције друштвених репрезентација и идентитета, с посебним освртом на његову политичку димензију. Означивање стварности посредством дискурса схвата се као феномен кључан за разумевање медијске производње значења, али и као својеврсни фон свих стратегија медијских манипулација. Проблем којим се рад бави има посебну релевантност

40) Wilson, J., "Political Discourse", *The Handbook of Discourse Analysis*, Deborah Schiffrin, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds), Blackwell Publishing, Malden, Mass., 2003.

у савременим условима, за које је карактеристично то да у медијској јавној сфери преовлађују различити облици персуазије, пропаганде и манипулације.

У раду се образлаже да управо критичка анализа политичког дискурса има кључну улогу у унапређивању демократских капацитета медијске комуникације, будући да она, кроз анализу језичких (дискурзивних) структура, разобличава поредак моћи у друштву, чинећи видљивим механизме којима се тај поредак успоставља, манифестује и репродукује у процесу друштвене/медијске комуникације.

Повезивање концептуалних, тј. аналитичких оруђа лингвистике и друштвене теорије, као очљиви тренд у анализи политичког дискурса, може ујединити, с једне стране, методолошку прецизност и структурираност лингвистичке анализе, и, с друге стране, хеуристички и критичко-рефлексивни потенцијал друштвене теорије. Интердисциплинарна достигнућа у области анализе медијског посредовања стварности омогућавају потпуније разумевање медијске комуникације, у којој се системи дискурзивних пракси боре за хегемонију означавања и репрезентовања друштвене и политичке стварности.

Jelena Pesic, Milena Pesic

**PROMOTING DEMOCRATIC CAPACITIES
OF MEDIA COMMUNICATION AND CRITICAL
DISCOURSE ANALYSIS**

Summary

The object of this paper is the phenomenon of media communication from the perspective of the conditions necessary to the development of its democratic capacities. Starting from the fundamental importance that the public and normative principles of its functioning have in realization of democracy, the paper shows a discursive model of the public and the processes of social structuring of the media audience into the public, whereas both take place through the media communication. The study of media mediation of social and political reality is focused on the role of public discourse in the process of construction of social representations and identities, in particular reference to its political dimension. Labeling the reality through the discourse is seen as a phenomenon that is a key to understanding the media production of meaning, but also as a kind of legacy of all media manipulation strategies. In this

context, a critical discourse analysis is of great importance for promoting democratic capacities of media communication because it exposes the power in a society through analysis of linguistic (discursive) structures, making the mechanisms by which this order is restored, manifested and reproduced visible. On the grounds of these analysis, this paper provides a conceptual, theoretical and methodological basis for critical analysis of media discourse, which represents the key precondition for achieving extroversion, rationality and sovereignty of the public sphere, whereby all of them are constitutive principles of democratic communication.

Key words: discourse, discourse analysis, public, democracy, media, critical analysis of political discourse

ЛИТЕРАТУРА

- Бер, В., *Увод у социјални конструкционизам*, Zepher Book World, Београд, 2001.
- Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Clío, Београд, 2005.
- Giroux, H.A., *Counternarratives: cultural studies and critical pedagogy in postmodern spaces*, New York, Routledge, 1996.
- Ђорђевић, Т., *Политичко јавно мњење*, Удружење инжењера и техничара, Београд, 1989.
- Канингам, Ф., *Теорије демократије*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- Милс, Р., *Елита власти*, Плато, Београд, 1998.
- Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, *Реч*, 64.10, 2001, стр. 151-213, Београд, 2001.
- Миливојевић, С., „Идеолошки рад медија“, *Нова српска политичка мисао*, 1-4, 2001, стр. 233-251.
- Миливојевић Ц., „Етика јавне речи и Public relations“, *Етика јавне речи*, ур. З. Ваџић, ЦЈДС, Београд, 2004, стр. 135-153.
- Павићевић, Ђ., „Критички појмовник цивилног друштва (I)“, *Јавност*, Група 484, Београд, 2003.
- Павловић, Ј., „Теоријске претпоставке дискурзивних и наративних приступа у психологији“, *Психологија*, 2006, 39 (4), стр. 365-381.
- Пешић, М., „Јавна сфера и принцип отворености: релације приватно – јавно – тајно“, *Српска политичка мисао*, 3/2008, стр. 85-108.
- Пешић, М., Новаковић, А., *Слобода и јавност*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 109-110.
- Пешић, Ј. *Критичко мишљење: од логике до еманципаторне рационалности*, Институт за психологију, Београд, 2008.
- Пешић, Ј., „Анализа дискурса и њен однос са психологијом“, *Психологија*, 30 (3), 1997, стр. 263-278.

- Пешић, Ј., „Еманципаторна улога критичког мишљења“, *Српска политичка мисао*, 3-4, 2006, стр. 9-32.
- Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, Vol. 15, No. 6, 1988, pp. 659-679
- Савић, С., *Анализа дискурса*, Филозофски факултет, Нови Сад, 1993.
- Fairclough, N., *Critical discourse analysis: The critical study of language*, London, Routledge, 1995, pp. 7.
- Фидлер, Р., *Mediamorphosis*, Слио, Београд, 2004.
- Фуко, М., *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998.
- Фуко, М., *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница, 2007.
- Хабермас, Ј., *Јавно мњење*, Култура, Београд, 1969.
- Халми А., Белушић, Р., „Социјалноконструктивистички приступ анализи дискурса“, *Медијска истраживања*, 10, 2, 2000, стр. 35-50, .37-39
- Wilson, J., „Political Discourse“, *The Handbook of Discourse Analysis*, Deborah Schiffrin, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds), Blackwell Publishing, Malden, Mass., 2003.
- Cotter C., „Discourse and Media“, *The Handbook of Discourse Analysis*, Deborah Schiffrin, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds), Blackwell Publishing, Malden, Mass., 2003.
- Van Dijk, T., „Critical Discourse Analysis“, *The Handbook of Discourse Analysis*, Deborah Schiffrin, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds), Blackwell Publishing, Malden, Mass., 2003.

Resume

The object of this paper is the phenomenon of media communication from the perspective of the conditions necessary to the development of its democratic capacities. Starting from the fundamental importance that the public and normative principles of its functioning have in realization of democracy, the paper shows a discursive model of the public and the processes of social structuring of the media audience into the public, whereas both take place through the media communication.

Taking into account the issue of democratic capacities of media communication, a key thesis needs to be observed, in regards of the characteristic of the formation of public opinion, that determines to a high or decisive extent the fact that it would be truly functional for democracy, or systematically manipulated in order to maintain the illusion of democracy. Since there is no direct mean of determination of the characteristics of the public opinion formation, the conclusions on the nature of public opinion derive indirectly, and are based on evaluation of the democratic de-

gree achieved in media communication, and the degree of manipulative strategies within.

A significant contribution to the operationalization of this problem was given by V. Price, in the tradition of conceptualizing the public discourse. Considering the individual cognition in the context of social communication, he describes the process of social structuring of the media audience in the public, that takes place through the monitoring of media debate on issues of common interest. In this way, Price bridges the gap between individual and collective levels of cognition, pointing out that the structure of the political discourse and the social organization of the public are constructed by the functioning of individual cognitions and their expressions in the public debate, as well as pointing out that the public discourses conditionalize the individual cognition and the behavior of public members during the process of formation of public opinion.

According to Pryce, social identification represents a basic cognitive process and the social mechanism that lays in the grounds of formation of public opinion. The identification of media recipients with social groups and individuals who are holders of a "party or side" in the media debate, triggers some of their tacit social identities through the adoption of cognitive, motivational and value matrix of the preferred "party or side". These mental matrices act as a feedback on the process of opinion formation in individuals, while at the same time the reverse processes take place: the structure of public political discourse and social organization of the public are constituted under the influence of individual cognition and their expression that feed the public debate. This understanding is relevant as a methodological basis for perceiving the possibilities of public democracies, especially in contemporary requirements that are characterized by the media public sphere redundant in different forms of persuasive communication and its manipulative strategies.

The study of media mediation of social and political reality is focused on the role of public discourse in the process of construction of social representations and identities, in particular reference to its political dimension. Labeling the reality through the discourse is seen as a phenomenon that is a key to understanding the media production of meaning, but also as a kind of legacy of all media manipulation strategies.

In this context, a critical discourse analysis is of great importance for promoting democratic capacities of media

communication because it exposes the power in a society through analysis of linguistic (discursive) structures, making the mechanisms by which this order is restored, manifested and reproduced visible. Particular importance of this study is given to the contribution of the work of M. Foucault, in terms of understanding the sole concept of discourse, as well as the development of the methodology of critical discourse analysis. Discourses are no longer perceived as the structures of labeling elements, but as practices that systematically form the referent objects, or as a source of power labeling the social reality. In Foucault's tradition, Parker defines additional principles relating to the political dimensions of discourse analysis.

On the grounds of these analysis, this paper provides a conceptual, theoretical and methodological basis for critical analysis of media discourse, which represents the key precondition for achieving extroversion, rationality and sovereignty of the public sphere, whereby all of them are constitutive principles of democratic communication.

УДК:
32.019.5

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=30
Бр. 4 / 2011.
стр. 491-510.

Синиша Атлагић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ПОЛИТИЧКА ПРОПАГАНДА: РАЗЛИЧИТА СХВАТАЊА ПОЈМА И ФУНКЦИЈЕ*

Сажетак

Циљ овог рада јесте да се одбацивање општег појма “политичка пропаганда” у савременој западној литератури и његово разликовање у односу на појмове „политичка персуазија“, „информативна политика“, „оглашавање“, „политички маркетинг“, „јавна дипломатија“ и др. размотре са теоријског становишта, односно да се да научно објашњење установљених разлика о природи, односно садржају и обиму ових појмова. Аутор рада настоји да утврди да ли је теоријски утемељено разграничење појма “политичка пропаганда” од других појмова којима се замењује, којима се апсолутизују разлике између ових појмова и они успостављају као посебни ентитети, а што онда резултира и одбацивањем појма “политичка пропаганда”.

Кључне речи: политичка пропаганда, политичко убеђивање, политички маркетинг, политичко рекламирање, јавна дипломатија

У одређењу концепта политичке пропаганде савремени аутори полазе од политичког убеђивања, односно од политичке персуазивне делатности као једне од функција политичког комуницирања. Политичко комуницирање, под којим се у савременим друштвима подразумева размена различитих садржаја у домену по-

* Овај текст је резултат рада на пројекту *Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту*, Евиденциони број:179076, руководилац пројекта проф. Др Весна Кнежевић-Предић, који се реализује у оквиру Факултета политичких наука Универзитета у Београду, финансиран од стране Министарства науке Републике Србије.

литичких активности, општији је појам од политичког убеђивања и политичке пропаганде и обухвата све видове комуницирања у политичкој сфери без обзира на облик власти и друштвене и политичке услове, на облике у којима се појављују садржаји као и на средства која се користе¹⁾.

Претпоставка политичког убеђивања као функције политичког комуницирања као и функције разумевања политичког система и његовог функционисања, то јест политичке едукације и социјализације, је функција политичког информисања – размена информација међу политичким субјектима. Елементи ових функција политичког комуницирања у пракси се најчешће преплићу. Политичко информисање, као и политичка социјализација и едукација, садрже елементе политичког убеђивања, док се, са друге стране, политичко убеђивање користи информативним и едукативним садржајима. Често се информисање и образовање људи сматрају персуазивним делатностима и, штавише, пропагандом. Један од заговорника оваквог става је и Ж. Елил (J. Ellul).²⁾

Политичка персуазија представља скуп трајних комуникацијских процеса предузетих са циљем да се њима утиче на формирање, учвршћивање и промену става људи о одређеном политичком питању, догађају или актеру и да се изазове ангажовање људи у политичком животу. Она може бити спонтана и организована. Организована политичка персуазија је политичка пропаганда. Неки проучаваоци политичке персуазије однос појмова „политичко убеђивање“ и „политичка пропаганда“ схватају на начин другачији од овде изнетог. Тако Р. М. Перлоф (R. M. Perloff) сматра да је овакво одређење политичког убеђивања непотпуно и да оно, поред наведеног, мора да укључи и „атмосферу слободе избора“³⁾ или, како пише Д. Џ. О’Киф (D. J. O’Keefe), „околности у којима појединац који бива наговаран има извесну слободу“.⁴⁾ На овај начин Р. М. Перлоф настоји да политичко убеђивање супротстави политичкој

1) З. Славујевић, *Политички маркетинг*, Факултет политичких наука, Београд, 2005, стр. .

2) Према Ж. Елилу образовање лежи у основи пропаганде у смислу да људима омогућава „улазак у царство пропаганде“ у оквиру којег им се затим формира интелектуално и културно окружење. Видети у J. Ellul, *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, Vintage Books, New York, 1973, стр. 109.

3) R. M. Perloff, *The Dynamics of Persuasion: Communication and Attitudes in the 21st Century*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, New Jersey, 2003, стр. 34.

4) D. J. O’Keefe, *Persuasion: Theory and Research*, Newbury Park, CA, Sage, 1990, стр. 17.

пропаганди као принуди за коју везује анализе понашања масе, монополистичку контролу медија и лоше, друштвено неприхватљиве циљеве убеђивача.⁵⁾ Овај аутор одређује пропаганду као „персуазивну комуникацију са којом се појединац не слаже и којој приписује непријатељске намере“.⁶⁾

Слично Р. М. Перлофу, М. Скемел (M. Scammel) прави разлику између „принудног“ и „манипулативног“ убеђивања и тврди да се на принудном убеђивању заснива тоталитарна пропаганда, а да се на манипулативном убеђивању (које везује за истраживање индивидуалне мотивације) заснива политички маркетинг. Други аутори, попут Ж. П. Бобина (J. P. Bobin), покушавајући да политички маркетинг као „убеђивање“ супротставе политичкој пропаганди као „психолошкој принуди“, политички маркетинг изједначавају са политичким убеђивањем, а политичку пропаганду са политичком манипулацијом.⁷⁾ Имајући ово у виду намеће се питање да ли ови аутори с правом редукују садржаје и обим појмова „политичка пропаганда“ и „политичко убеђивање“ свдећи политичку пропаганду на тоталитарну пропаганду, а за политичко убеђивање користе термин „политички маркетинг“ или просто, како то чини Р. М. Перлоф, задржавају термин „убеђивање“ настојећи да укажу на његову друштвено корисну улогу и разграниче га од друштвено опасне политичке пропаганде. Не ради ли се овде о покушају да се термилошким новинама делатност политичког убеђивања ослободи хипотеке манипулације и обмане којим је традиционално оптерећена политичка пропаганда? Одговоре на ова питања треба тражити кроз идентификацију темељних методских принципа и техника којима се руководи и служи политичка пропаганда и њихову компарацију са принципима и техникама персуазивних активности које се предузимају са циљем да се обезбеди подршка људи одређеним политичким идејама које се у савременим друштвима западног типа називају „политичким убеђивањем“, „политичким маркетингом“, „политичким рекламирањем“ и сл.

5) R. M. Perloff, *The Dynamics of Persuasion: Communication and Attitudes in the 21st Century*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, New Jersey, 2003, стр. 17.

6) Исто, стр. 18.

7) Опширније у З. Славујевић, *Политички маркетинг*, Факултет политичких наука, Београд, 2005, стр. 11.

ПРОПАГАНДА: ПОРЕКЛО НЕГАТИВНИХ КОНОТАЦИЈА

Појам „пропаганда“ потиче од латинске речи „пропагаре“ (ширење, распрострањавање, множење) првобитно употребљене у називу буле *Sacra congregatio shristiano nomini propaganda* (касније познате као *Sacra congregatio de propaganda fide*) 1622. године. Овом булом папа Климент VIII озваничио је црквено тело чији задатак је био да разматра најпогоднија средства и начине борбе против реформације. Претходно је термин „пропаганда“ употребио папа Гргур XIII у були *Juckustabili divine* 1582. године у којој је као задатак језуита одређено „пропагирање и ширење вере“. Исти папа је у периоду између 1572. и 1585. године окупљао кардинале који су расправљали о начинима супротстављања покрету реформације. Имајући у виду сврху успостављања тела кардинала – заговарање једног специфичног гледишта, пристајање на једну страну по важном питању црквене доктрине у позадини којег је интерес ове институције, није тешко претпоставити да је негативна конотација термина „пропаганда“, бар када је реч о заговорницима реформације, до изражаја дошла још у време католичке реакције. Између два светска рата и нарочито након Другог светског рата негативна конотација пропаганде достигла је врхунац. Под овим појмом подразумеване су персуазивне активности непријатеља засноване на обманама.

Известан број аутора у другој половини 20. века и данас настоји да неутрално одреде појам пропаганде како су чинили и протагонисти тзв. практичарске линије поимања ове персуазивне делатности између два светска рата. Пропагандисти – „практичари“, предвођени Е. Л. Бернејзом (E. L. Bernays), и представници Института за анализу пропаганде (*IPA*) представљали су током 1930.-их година две најзначајније школе мишљења о пропаганди. *IPA* је представљао институционалну платформу снажног антипропагандног покрета који се развио у САД по завршетку Првог светског рата и који је пропаганду поимао као „стално прикривену и институционално подстицану претњу јавном мњењу“ и, као такву, опасност за америчку демократију⁸⁾. Оваква „дефиниција“ пропаганде, према најистакнутијим члановима покрета – В. Липману (V. Lippman),

8) J. M. Sproule, *Propaganda and Democracy: The American Experience of Media and Mass Persuasion*, Cambridge University Press, 1997, стр. 21.

В. Ирвину (W. Irwin), Џ. Дјуију (J. Dewey) и Ч. Биерду (C. Beard), уследила је као резултат њихове анализе активности америчког Комитета за јавно информисање (The Committee on Public Information – *CPI*) чије је оснивање иницирао председник В. Вилсон (W. Wilson) са намером да убеди Американце у оправданост америчког уласка у рат против сила осовине. *CPI*, предвођен новинаром Џ. Крилом (G. Steel) и Ч. Мериамом (C. Merriam), чикашким професором политичких наука, веома је успешно спровео кампању коју су у исто време подржали или у њој активно учествовали каснији представници *IPA* одобравајући став званичног Вашингтона да америчко учешће у рату даје шансу демократским реформама на светском нивоу. *CPI* је успешно „продао“ рат Американцима. Ову кампању Џ. Крил је описао као „обиман подухват продаје“, „највећи светски подухват рекламирања“, али не и као пропаганду јер је, по њему, „та реч у немачким рукама била скопчана са обманом и корупцијом“.⁹⁾ За разлику од немачке, америчка кампања је по Џ. Крилу „од почетка до краја била едукативна и информативна“ јер су њени креатори веровали у своју „ствар“ па није било потребе ни за чим другим осим за „једноставном, искреном презентацијом чињеница“.¹⁰⁾ Већ у том тренутку термин „пропаганда“ је, када је реч о америчкој јавности, понео негативну конотацију и био резервисан за „немачки начин убеђивања“.

Према институтским критичарима рада *CIP*-а пропаганда је, пре него бруталност немачке армије, увела САД у Први светски рат. Док су они сматрали да је пропагандна активност у супротности са слободом избора грађана, упркос томе што се чинила неопходном да највећу светску демократију почетком Првог светског рата подстакне на одлучну акцију, Е. Л. Бернејз, А. Ли (I. Lee) и други представници тзв. практичарске школе мишљења остали су при ставу да је политичка персуазија у складу са добром владави-

9) На самом почетку Првог светског рата у Немачкој, као ни у другим земљама, није постојало институционално издвојено одељење за пропаганду, већ је пропаганда спадала у област обавештајне службе коју су обављали постојећи органи војне, управне и политичке власти и дипломатско – конзуларни представници у иностранству. Стога су немачки обавештајци у САД прикупљали информације и уобличавали их за вође америчког мњења, али су у исто време спроводили саботаже, наносили материјалне губитке америчким фабрикама, покушавали да откупе америчке ратне залихе и сл. Након што су савезнички шпијуни у немачким редовима ово открили, Вилсонов пропагандни тим чинио је све да немачку пропаганду доведе у везу са лажима и преварама. Опширније у П. Остојић, *Пропанганда*, Графичко предузеће „Просвета“, Београд, 1940.

10) N. Snow, *Information War: American Propaganda, Free Speech and Opinion Control Since 9-11*, Seven Stories Press, New York, 2003, стр. 51.

ном. Њихов став је био да однос морала и пропаганде треба посматрати с обзиром на карактеристике кључних субјеката у масовном комуницирању – етичност друштвених институција и њихових лидера, компетентност новинара и способност грађана да разумеју презентоване садржаје. Пропагандиста, дакле, бива измештен с ону страну „добра“ и „зла“, а етика масовног комуницирања смештена у оквире правила професије. Закључци да пропаганда не може да сноси одговорност за (не)етичност будући да не учествује у одређивању политичких циљева као и да је пропагандиста позван да „едукује јавност за нове идеје“¹¹⁾ навели су Е. Л. Бернејза да се по повратку са мировне конференције у Паризу (где је бора вио у тиму америчког председника Вилсона) запита следеће: „Ако смо (Крилов комитет – С. А.) могли да водимо пропаганду за рат, зашто не бисмо водили пропаганду и у миру“. Свестан ширине антипропагандног расположења у Америци и кампање „образовања грађана за демократију“ коју су спроводили прогресивци и *ИРА* Е. Л. Бернејз, по сопственим речима, одлучује да делатност којом се до тада бавио назове новим именом – односи са јавношћу.¹²⁾ Сам термин „пропаганда“ и данас, на почетку 21. века, остаје снажно „обојен“ негативним конотацијама и најчешће се користи као средство за нападе на ставове или активности из извора који нам не одговара. Негативне конотације пропаганде имплицирају њену неетичност – намерно лагање и манипулисање људима и логичку неутемељеност – деловање засновано на вредносно-интенционалном расуђивању, а не на принципима логичко-дискурзивног мишљења, то јест научној логици.

Када је реч о првом аспекту критике пропаганде – тврдњама о њеној неетичности, протагонисти савремене концепције пропаганде указују на неопходност да се начини радикална дистинкција између тачности чињеница изнетих у пропагандној поруци и њихове интерпретације, намера пропагандисте, то јест циљева које одређеном интерпретацијом чињеница он настоји да оствари. Ни један савремени критичар пропаганде не може да тврди да се у пропагандним порукама износе искључиво или претежно нетачне чињенице. Пропагандисти су одавно схватили да изношење нетачних чињеница треба да се избегне. Ж. Елил подсећа на Лењинову

11) Е. Bernays, „Manipulating Public Opinion: The Why and How“, *American Journal of Sociology*, Vol. 33, Issue 6, The University of Chicago Press, 1928, стр. 959.

12) У емисији *The Century of the Self* телевизијске станице ВВС, 29. април 2002.

максиму према којој се истина „исплати у пропаганди“ као и на Гоеббелсово инсистирање на тачности изнетих чињеница.¹³⁾ Питање интенција пропагандисте и његове интерпретације чињеница је друга ствар и тиче се суштине функције пропаганде и персуазије у ширем смислу. Ж. Елил пише да у разматрању интенција и интерпретација пропагандисте улазимо у „праву област лажи“, али да је лаж управо овде немогуће открити. У том смислу он пита како један човек који заговара мир може да буде осумњичен да има супротне намере, а да се притом избегне гнев јавности. Он наводи пример А. Хитлера који ни у једном од својих бројних говора између 1936. и 1939. године није изричито изразио намеру да зарати, који је наоружавање Немачке правдао „окружењем“ и на крају изазвао Енглеску и Француску да му званично прве објаве рат.¹⁴⁾ Према Ж. Елилу и другим заговорницима савремене политичке пропаганде суштина одвојеног разматрања тачности чињеница у пропагандној поруци и њихове интерпретације и интенција пропагандисте јесте у томе да се укаже на основну функцију пропаганде као персуазивне активности – да људе увери у нешто и да их покрене на акцију, а не да им само изнесе чињенице, то јест да их информише. Другим речима, уколико се као циљ пропагандисте схвати његово настојање да својом активношћу изазове људе да се на одређени начин (чињењем или нечињењем) ангажује у политичком животу у прилог или против одређених политичких субјеката а не да их информише, онда се његово недовољно пропитивање истинитости извесних тврдњи не може сматрати основом да се пропаганди као делатности припише епитет „лажна“. У том смислу Д. Волтон (D. Walton) закључује да пропаганду треба посматрати као „индиферентну према истини јер откривање истине једноставно није сврха ове делатности“. Исти аутор додаје да нема месту моралној осуди пропагандисте само зато што у делатности којом се бави пропушта да обрати пажњу на нешто што није сврха те активности.¹⁵⁾

Уколико је основни циљ политичке пропаганде као персуазивне делатности да људе убеди у нешто и да изазове њихово ангажовање у политичком животу, онда у том циљу може бити коришћена

13) J. Ellul, *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, Vintage Books, New York, 1973, стр. 53.

14) Исто, стр. 57.

15) D. Walton, „What Is Propaganda, and What Exactly Is Wrong with It?“, *Public Affairs Quarterly*, Vol. 11, No 4, 1997, стр. 395.

не само тзв. логика срца (вредносно-интенционално расуђивање) него и научна логика, то јест начин мишљења према којем се став рационално формира, пропитују чињенице које стоје на располагању, формулишу хипотезе и покушавају да потврде као тачне или одбаце као нетачне. Начин мишљења у којем осећаји претходе разуму (при чему се рационална компонента става гради накнадно, као оправдавање), то јест тзв. афективна логика се у пропагандној пракси среће чешће него објективна логика, а препознаје се по томе што човек лакше прихвата чињенице и идеје које потврђују његове постојеће осећаје, веровања и уверења. На оваквом расуђивању, заснованом на интуицији, оптерећеном вредносним одређењима, процењивањем, симболизмом, емотивно-афективним набојем, политичко-пропагандно деловање, према З. Славујевићу, засновано је у делу који се тиче одређења циља, оправдања избора и формирања намере. Међутим, у делу који се тиче избора начина и средстава реализације циљева политичко-пропагандно деловање почива на принципима научне логике. З. Славујевић подвлачи да пропаганда рачуна на то да човек и онда када верује, када се одређује и оцењује, увек тежи и рационално да просуђује. Стога се пропаганда обраћа и емоцијама и разуму. Пропагандне поруке које не могу да прођу елементарну логичку контролу немају много шанси да буду прихваћене, а поготово се не може рачунати да ће придобити људе на дужи рок.¹⁶⁾ З. Славујевић истиче да је за политичку пропаганду одређење аргумента у смислу научне логике, ипак, преуско. По њему, оно би се могло одредити као максималистички захтев којем политичка пропаганда треба да тежи, али она често није у стању да га испуни па је принуђена да игра и на „карту“ псеудоаргументата и неистина.¹⁷⁾ Из наведеног проистиче да је особеност пропаганде у томе што се она лоцира на терену вредности, односно на вредновању стварности, а не на релацији „истина – лаж“. Управо због тога пропагандне поруке најчешће не могу бити логички провераване.

Протагонисти савремене политичке пропаганде показују да горе наведене негативне конотације пропаганде немају оправдања у пропагандној пракси. Политичка пропаганда као вид политичке персуазивне делатности циља и на вредносну, емотивно-афектив-

16) З. Славујевић, *Политички маркетинг*, Факултет политичких наука, Београд, 2005, стр. 60-61.

17) Исто, стр. 62.

ну и на рационалну, то јест сазнајну компоненту става. Међутим, поред ових елемената структуре става појединца активност пропагандисте је усмерена на његову вољну, акциону компоненту. Циљ пропагандисте није само креирање или ширење постојећег става људи према одређеним политичким садржајима или актерима, као и промена позитивног у негативни став и обрнуто. Његов циљ је да изазове појединца да учествује у политичком животу и да покуша да врши контролу над његовим ангажманом а у складу са интенцијама одређеног политичког субјекта. У складу са свим претходно изложеним чини се да је у мноштву различитих одређења појма политичке пропаганде најобухватније оно које даје управо З. Славујевић и према којем је политичка пропаганда „планска и организована активност на обликовању, представљању, ширењу политичких садржаја, на придобијању људи и обезбеђивању њихове подршке одређеном политичком садржају и њиховим носиоцима.“¹⁸⁾

ПРИХВАТЉИВА ПОЛИТИЧКА ПЕРСУАЗИЈА VS. ПОЛИТИЧКА ПРОПАГАНДА: ПРОБЛЕМ ИСТОВЕТНЕ МОТИВАЦИЈЕ

Када је реч о логици политичке пропаганде, Д. Волтон указује на везу политичке пропаганде и комерцијалног рекламирања (*advertising*) чији је основни циљ да убеди људе да купе производ или да користе услуге одређене фирме. Он пише да уколико разговарате са представницима компаније која прави рекламе за производе или услуге неке фирме и предложите им да у реклами користи искључиво принципе рационалног мишљења како би гледаоца или слушаоца убедили да је производ добар или бољи од производа конкурентске фирме, они ће одбацити ову идеју по основу „наивног и уског схватања сврхе комерцијалног рекламирања“. Према Д. Волтону, у комерцијалним реклама се, као и у политичко-пропагандним порукама, понекад заиста користе принципи рационалног мишљења да би се људи убедили у добре карактеристике одређених производа или услуга, али се најчешће иде на то да се поруком „просто привуче пажња на бренд или да се произведе повољан амбијент у вези са брендом“ и то на начин што ће се „пробудити емоције“.¹⁹⁾

18) Исто, стр. 12.

19) D. Walton, „What Is Propaganda, and What Exactly Is Wrong with It?“, *Public Affairs Quarterly*, Vol. 11, No 4, 1997, стр. 396.

Према Ф. М. Тејлору (Ph. M. Taylor), рекламирање је крајем 20. века постало прихватљива пропаганда у земљама тржишне економије. Овај аутор подсећа како је „ниво толеранције према овом облику пропаганде виши него према „политичкој пропаганди“ која зато трага за еуфемизмима као што су „политичко рекламирање“, „информативна политика“ (*information policy*) и, у последње време, „спиновање“ (*spin doctoring*). Основну копчу између рекламирања и пропаганде Ф. М. Тејлор налази у користи коју стичу и произвођач производа који се рекламира и субјекат за којег се спроводи пропагандна активност. У исто време, он се оштро супротставља савременим критичарима политичке пропаганде према којима је основни циљ пропагандисте да оствари корист за политичког субјекта који га је ангажовао док, на пример, активност Централног бироа британске владе за информисање (Central Office of Information - *COI*) не сматрају пропагандом зато што наводно обезбеђује корист реципијентима, то јест грађанима а не само влади као извору порука. По њему, овде је реч о „пажљиво припреманој самозаблуди“.²⁰⁾ Суштину ове „заблуде“ он показује на примеру владиних сезонских кампања против вожње у пијаном стању. Циљ кампања које влада финансира новцем пореских обвезника је покушај да се спасу животи недужних људи и сваки облик информисања којим се врши психолошки притисак на неодговорне да не пију а потом возе доприноси невиним људима и то је онда „добра ствар“ коју држава чини да би заштитила грађане. Када се, као резултат кампање, на путевима смањи број несрећних случајева услед вожње у пијаном стању, смањује се и притисак на Националну здравствену службу што, по Ф. М. Тејлору, значи директну корист за државу као финансијера кампање. Ефекат уштеде би се могао остварити и појачаним кажњавањем, али „наговарање је неупоредиво прихватљивије од принуде“. Критичари пропаганде и службеници владине канцеларије за информисање, за разлику од Таулора, сматрају да кампање попут ове претпостављају корист за обе стране па се стога и не могу сматрати пропагандом. Они, са друге стране, пропуштају да укажу на то да ако субјекат нешто пропагира и ако од тога има корист не значи да и публика не може да има корист.

У књизи *Британска пропаганда у 20. веку: Продаја демократије* Ф. М. Тејлор указује и на запостављеност пропаганде и психо-

20) Ph. M., Taylor, *British Propaganda in the 20th Century: Selling Democracy*, Edinburgh University Press, 1999, стр. 243.

лошког рата као значајних инструмената британске спољне политике у 20. веку. Према њему у дипломатији је „активност циљаног информисања“, то јест пропаганда дуго посматрана као пришивак политичким, војним или економским стратегијама одређеног периода. Међутим, у време Првог светског рата пропаганда је имала много значајнију позицију, а еволуцијом британског парламентарног система, то јест давањем општег права гласа, она је добила „централну улогу као функција државе“. Ова улога је јасна и данас, између осталог и у активностима какве спроводи и горе поменути *COI*. Међутим, према Ф. М. Тејлору значај државне пропаганде у западним демократијама чини се никад није био тако изражен као у време Хладног рата. У то време, када је реч „пропаганда“ проглашавана легатом Ј. Гебелса и директно везивана за тоталитарне режиме, совјетски концепт информисања на Западу је једноставно назван пропагандом. По Ф. М. Тејлору, совјети, пак, нису бежали од тога да људе информишу на начин на који ће најбоље што се може бити у служби државе, нити су се устезали да ову активност назову пропагандом. Оптуживали су Запад за хипокризију. Будући да се на Западу информација сматра робом, тврдили су да је њен наводни слободни ток тржишно условљен што је, по њима, опет било у служби капитализма и империјализма. Ови аргументи нису били „чисто семантички“ и налазили су се у основи „глобалног сукоба за срца и умове о томе који је систем нудио најбољи пут“. Овај аутор закључује да се персуазивна активност западних демократија спровођена током Хладног рата може назвати истим именом као и активност комуниста – пропагандом. Он сматра да „након свега што је речено и урађено“ јасно је да је креаторима политике у демократским и недемократским системима заједничка једна ствар – „иста мотивација“, то јест намера да се људи убеди да мисле и делују на начин на који они (креатори политике – С. А.) желе. Стога је, по Тејлоровом мишљењу, у потпуности оправдано говорити и о демократској пропаганди.²¹⁾

Појам „јавна дипломатија“ такође треба сместити у оквиру политичке пропаганде. Службеници америчке информативне агенције (*US Information Agency – USIA*) су својевремено јавну дипломатију дефинисали као „промовисање националног интереса и националне безбедности САД кроз разумевање, информисање и утицај на иностране јавности као и проширивање дијалога америч-

21) Исто, стр. 247.

ких грађана и институција са панданима у иностранству²²⁾ Различити су облици промоције које одређена земља користи у јавној дипломатији а најчешће је реч о различитим програмима размене студената, одржавању разноврсних семинара, сусретима пословних и људи из света науке, активностима културних центара одређених земаља у иностранству (које укључују припреме гостовања позоришних трупа, промоције филмова, организовање концерата и књижевних вечери и сл.), туристичкој презентацији земље и др.

К. Рос (C. Ross), амерички амбасадор и координатор за јавну дипломатију у влади, пише у тексту *Стубови јавне дипломатије: Рвање са међународним јавним мњењем* да јавна дипломатија може бити успешно спровођена уколико се у приступу овој делатности одговори на неколико захтева. Реч је, пре свега, о захтеву да промоција САД у иностранству буде усклађена са реалном америчком политиком заснованом на вредностима које јавна дипломатија има да објасни. То значи да она мора бити инкорпорисана у спољну политику и подразумева координацију већег броја владиних агенција. Даље, елементи садржаја одређене поруке морају да буду усклађени, а порука веродостојна. Затим, важно је прилагодити поруку карактеристикама циљне групе и обраћати се не само лидерима мњења него масама и то посредством националних и глобалних медијских мрежа. У преносу порука морају да се користе сви комуникациони канали који су на располагању – телевизија, радио, интернет, новине и друге штампане публикације. Поред ових захтева, стратегија јавне дипломатије требало би да обухвати и то да у преносу порука и објашњавању америчких вредности и политике активно учешће узме невладин сектор, пре свих хуманитарне организације, као и да се посебна пажња обрати на расположење јавности у другим земљама.²³⁾

Међу Росовим „стубовима“ јавне дипломатије уочава се захтев за јединством политичког и јавно-дипломатског деловања. То

22) Делатност која је данас позната под називом „јавна дипломатија“ зачета је у оквиру америчке Службе за ратно информисање (*OVI*) током Другог светског рата. По завршетку рата информисањем становништва у другим земљама директно ће руководити влада – *State department*. У време администрације Д. Ајзенхауера (D. Eisenhower) ова активност биће поверена посебној агенцији. Џ. Картер (J. Carter) је обуставио њен рад и убрзо, 1978. године, формирао нову – Међународну комуникациону агенцију (*International Communication Agency – ICA*) која ће у време службовања Р. Регана (R. Reagan) бити преименована у *USIA*. Крајем 1990.-их година *USIA* и Глас Америке (*VOA*) „враћени“ су под окриље *State department*-а. Бела кућа је 2001. године формирала сопствену Службу за глобалне комуникације.

23) C. Ross, „Pillars of public diplomacy“ на *Phil Taylor's Website*, ics.leeds.ac.uk

је и основни захтев који се поставља пред савремену политику и пропаганду који се, како су још стручњаци америчког *FCC* утврдили анализирајући Хитлерову пропаганду, на нивоу функције пропаганде исказује као захтев да пропаганда буде конститутивни чинилац политике. Вредносна оријентација коју К. Рос види у основи стратегије јавне дипломатије основа је и стратегије политичко-пропагандне делатности у ширем смислу. Даље, овај аутор упућује на сегментацију публике и пропагандну слојевитост што је један од кључних методских принципа политичке пропаганде. Узме ли се у обзир да је, поред ових карактеристика, реч о организованој активности предузетој са циљем да се утиче на иностране јавности, онда са сигурношћу можемо да закључимо да је реч о виду политичке пропаганде и то о политичкој пропаганди према иностранству.

Значај јавне дипломатије за САД је до изражаја нарочито дошао након терористичких напада на Светски трговински центар у Њујорку 11. септембра 2001. године. Е. Брам сматра да је непосредно након напада Бушова администрација, настојећи да објасни свету значај њене будуће мисије „ширења слободе“ (и скорог напада на Авганистан – С. А.), развила дискурс који се сводио на поларизације „добро – лоше“ и „безбедност – опасност“ који је „уз лоше вести из Ирака“ допринео ширењу негативне представе о САД у иностранству и у делу америчког становништва. Суочена са оптужбама муслиманског света да је рат против терора изговор за нови крсташки рат, „администрација је брзо препознала важност побољшања свог имиџа у свету, а посебно на Блиском истоку“. За врло кратко време влада је именовала Ш. Биерс (С. Beers) (која је руководила двома највећим светским рекламним компанијама - *Ogilvy&Mather* и *J. Walter Thompson*) за подсекретара одељења за јавну дипломатију и јавне послове (Public Diplomacy and Public Affairs). Државни секретар К. Пауел (С. Powell) је њену улогу описао следећим речима: „Ми продајемо производ. Нама је потребан неко ко од америчке политике уме да направи нови бренд“.²⁴⁾ Питање које се намеће након Пауелове изјаве је има ли суштинске разлике између делатности коју је започела Ш. Биерс и онога што је тридесетих година прошлога века за немачку владу радио А. Ли, а који је убрзо оптужен да је немачки пропагандиста у Америци. Очито

24) Е. Brahm, „Propaganda“ на сајту www.beyondintractability.org

је да нема јер се и он, промовишући немачки туризам, бавио оним што се тада називало пропагандом а данас јавном дипломатијом.²⁵⁾

„Продаја“ и „политички производ“, помоћу којих је К. Пауел одредио суштину јавне дипломатије, међу кључним су појмовима на којима се базира концепција политичког маркетинга. Појам „политички маркетинг“ први је употребио С. Кели (S. Kelly) у раду *Професионални односи са јавношћу и политичка моћ* (1956) у којем испитује све важнију улогу професионалних наговарача у политици у времену након Првог светског рата. Према М. Скемел, појам „маркетинг“ је за С. Келија у суштини значио „персуазија“ и у то време представљао је ново име за пропаганду.²⁶⁾ Заговорници политичког маркетинга, међу којима је и М. Скемел оштро раздвајају овај појам од појма „политичка пропаганда“. Тако се у уводу књиге *Идеја политичког маркетинга* коју су приредили Н. О’Шонеси (N. O’Shaughnessy) и С. Хенеберг (S. Henneberg) наводи да би кључна разлика између ових двају појмова могла да се сведе на то да је маркетинг „оно што публика жели“ (па се у складу са тим уобличавају поруке), док је, са друге стране, „пропаганда дидактичка“.²⁷⁾ Супротно њима, заговорници савремене концепције политичке пропаганде сумњају да је увођењем политичког маркетинга на потпуно нов начин постављен однос политике и организоване персуазије и питају се није ли једноставно реч о варијанти традиционалне делатности политичке пропаганде у времену модерних технологија.

25) Сумње америчких власти да међу домаћим ПР компанијама има и оних које су на неки начин сарађивале са политичким вођством нацистичке Немачке показале су се оправданим. Тако је стручњак за односе са јавношћу К. Дики (C. Dickey) током сведочења признао да је фирма у којој је био ангажован радила на томе да ублажи последице Хитлерове антисемитске политике на немачки туризам, али је остао при тврди да компанија ни на који начин није покушала да промовише тадашњу немачку власт у САД. Истим поводом пред Комитетом Конгреса сведочио је и А. Ли, у то време један од најзначајнијих америчких стручњака за односе са јавношћу. Његов случај је за расправу о схватању политичке пропаганде много интересантнији. Овај ПР стручњак је у сведочењу потврдио да га је једна немачка компанија унајмила да побољша имиџ Немачке у САД, али је негирао наводе да је креирао било какав пропагандни материјал са циљем да убеди америчке грађане у оправданост Хитлерове политике према Јеврејима. А. Л. Ли је потврдио да је имао сусрет са А. Хитлером и министрима у влади Немачке. Садржај његовог сведочења убрзо је објављен у штампи у којој је велики стручњак, неколико месеци пре смрти, представљен као саветник нациста.

26) M. Scammell, „Political Marketing: Lessons for Political Science“, *Political Studies Association*, XLVII, Blackwell Publishers, 1999, стр. 723.

27) N. O’Shaughnessy, S. C. M. Henneberg, „Introduction“ *The Idea of Political Marketing*, Greenwood Publishing Group, Inc., 2002, стр. XIII.

Политички маркетинг, према његовим заговорницима, нуди нове начине за разумевање модерне политике. По њима, он представља оно што демократске политичке партије и њихови кандидати чине да би били изабрани, али на начин другачији од оних до сада познатих. Реч је о „специфичном облику економске рационалности која нуди увид у стратешке опције и понашање партија“ и карактерише га „трајна заинтересованост за убеђивање“.²⁸⁾ Концепцијске основе и кључни елементи политичког маркетинга утемељени су на аналогји између принципа робне производње и политике. Кључна тачка концепције политичког маркетинга је политичко тржиште под којим се, у најширем смислу, подразумева јавност уопште, а у ужем смислу реч је о политичкој јавности сегментисаној по разним основама. Остали појмови на којима је утемељена ова концепција су: политичка роба (политичка организација, политичар, политичке идеје и др.) која се промовише и размењује на политичком тржишту, купац политичке робе (гласач и поједине категорије бирача), позиционирање производа (разликовање маркетиншки уобличене робе од конкурентске робе на политичком тржишту), продаја („организовано упознавање публике са одређеним политичким садржајима и обезбеђивање подршке одређеним политичким субјектима као њиховим носиоцима“) и профит (добробит коју гласач али и целокупна друштвена заједница стичу тиме што је одређени политички субјект изабран и што је у прилици да реализује своје политичке замисли).²⁹⁾

Дакле, политичко тржиште, као и комерцијално, укључује продавце и муштерије који међусобно размењују „нешто од вредности“: партије и/или кандидати нуде купцима да их представљају а ови их, заузврат, подржавају, то јест гласају за њих. Међутим, заговорницима политичког маркетинга од почетка је било јасно да иако је могуће установити извесне паралеле, није могуће економске релације у потпуности пренети на план политике. Другим речима, не може се поистоветити продаја „апстрактне и неопипљиве, вредносно оптерећене политичке робе“³⁰⁾ и одређеног физичког производа. Ипак, примена маркетинга у политици легитимизирана

28) M. Scammell, „Political Marketing: Lessons for Political Science“, *Political Studies Association*, XLVII, Blackwell Publishers, 1999, стр. 719.

29) З. Славујевић, *Политички маркетинг*, Факултет политичких наука, Београд, 2005, стр. 24-25.

30) N. O'Shaughnessy, S. C. M. Henneberg, „Introduction“ *The Idea of Political Marketing*, Greenwood Publishing Group, Inc., 2002, стр. XI.

је позивањем на аналогију са његовом применом у сектору услуга и некомерцијалном сектору.³¹⁾

М. Скемел пише да је политичка роба, баш као и услуга у доменима здравствене заштите, осигурања, финансија и сл., „често неопипљива, комплексна и недовољно схваћена од стране купаца“ и да ју је стога много теже продати него физички производ.³²⁾ Она подсећа да се, када је о овим услугама реч, најчешће ради о продаји по високој цени и на дужи рок. Будући да појединац – купац не може да физички осмотри производ пре куповине, фактор ризика у маркетингу је релативно висок. Зато је појединац у великој мери завистан од поверљивих информација које тражи код пријатеља, колега, рођака или у медијима. У успешном маркетингу у сектору услуга, сматра М. Скемел, продају не изједначавају са „једнократном куповином“ већ је реч о „односу размене“ у којем купац улаже поверење (и новац) а продавац испуњава дата обећања.³³⁾ Пример оваквог гледишта Н. О’Шонеси и С. Хенеберг налазе у виђењу политичког маркетинга М. Харопа (М. Нагтор) према којем се “маркетиншка обрада једне партије састоји од пројектовања уверења у њену способност да влада (при чему политичке партије представљају услужне организације)“.³⁴⁾ Према М. Скемел, значај пројекције оваквог уверења, то јест значај репутације или „јавног имица“ којег партија улаже у односу размене на политичком тржишту „најзначајнија је поука за политичку науку коју, из аналогије са маркетингом услуга, извлаче изучаваоци политичког маркетинга. Она пише да у маркетингу услуга и у политичком маркетингу имиц није интервенирајућа варијабла која „боји купчеву процену производа“ већ је реч о главној, „оној која одређује хоће ли уопште производ бити озбиљно узет у разматрање“.³⁵⁾ Политички марке-

31) Примена маркетинга у сектору услуга и непрофитном сектору почела је средином 1980.-их година. У то време Америчка маркетиншка асоцијација званично је редефинисала појам „маркетинг“ додајући „идеје“ листи производа погодних за маркетиншку обраду. Тако је, према овој асоцијацији, маркетинг био дефинисан као „процес планирања и реализације обликовања, утврђивања цене, промоције и дистрибуције идеја, роба и услуга у циљу остварења размене која задовољава циљеве појединаца и организација“. Опширније у М. Scammell, „Political Marketing: Lessons for Political Science“, *Political Studies Association*, XLVII, Blackwell Publishers, 1999, стр. 725.

32) Исто, стр. 727.

33) Исто, стр. 728.

34) N. O’Shaughnessy, S. C. M. Henneberg „Introduction“ у *The Idea of Political Marketing*, Greenwood Publishing Group, Inc., 2002, стр. XII.

35) M. Scammell, „Political Marketing: Lessons for Political Science“, *Political Studies Association*, XLVII, Blackwell Publishers, 1999, стр. 728.

тинг, дакле, помаже партији или кандидату да се што је могуће боље представи на политичком тржишту а да се затим прода по што већој цени. Представа коју ће бирачи имати о одређеној политичкој партији и/или кандидату, то јест њихов имиџ, резултат су маркетиншке обраде.

На овом месту могуће је указати на сличности између делатности политичке пропаганде и политичког маркетинга. „Пројекција“ имиџа политичке партије и њеног лидера свакако није новитет који је изнедрио политички маркетинг. Умешно и дуготрајно уобличавање привлачних представа о некој политичкој партији и њеном лидеру, „пројекција уверења да умеју да владају“ и допринесу благостању народа, то јест креирање имиџа партије и лидера како то називају стручњаци за политички маркетинг, чини се нигде нису били тако јасно изражени као у пропаганди нациста у Немачкој. Заговорници политичког маркетинга би свакако одбацили овакво поређење под изговором да се ради о тоталитарном режиму у којем не може бити речи о постојању политичког тржишта и о конкуренцији различитих идеја а отуда ни о „односу размене“ на њему, па ни о имиџу као о њеном чиниоцу. Међутим, политичко-институционални контекст у којем се зачиње „пројекција“ имиџа нацистичке партије и њеног лидера у основи се није разликовао од оног у другим развијеним капиталистичким земљама у то време. Пропаганда *NSDAP*, и поред низа особености у односу на пропаганду традиционалних политичких партија, настаје у време Вајмарске Републике, дакле у условима изборног надметања више партија. Узме ли се у обзир да је имиџ једна од паралела које је могуће повући између савременог политичког маркетинга и промотивних активности нацистичке партије и других политичких субјеката (које заговорници политичког маркетинга називају пропагандом) а на које ћемо настојати да укажемо у овом раду, чини се оправданим став протагониста савремене политичке пропаганде да је у случају политичког маркетинга реч о једној варијанти политичке пропаганде. Тако З. Славујевић одређује политички маркетинг као „комерцијализовану варијанту политичке пропаганде, усмерену на конкретне политичке циљеве и на краћа временска дејства која се у условима политичког плурализма и аутономије медија реализује публицитетом и плаћеним оглашавањем“.³⁶⁾ Према овом аутору, политички

36) З. Славујевић, *Политички маркетинг*, Факултет политичких наука, Београд, 2005, стр. 23.

маркетинг се развио као реакција на два екстремна вида традиционалне политичке пропаганде – на униформност и наметљивост монополистичке „тоталитарне“ политичке пропаганде која је отворено и без икаквих ограда у служби одређених политичких циљева и на неефикасност и разубојеност тзв. дифузне пропаганде која користи неполитичке садржаје у неполитичкој форми али са политичким циљем – да се постигне општи позитиван однос према друштву и његовим институцијама.

Настојећи да превазиђе слабости политичке пропаганде (стереотипност форми, апстрактност садржаја, недовољно уважавање резултата до којих је дошла савремена наука, несразмера између уложених напора и постигнутих ефеката, недовољна оријентисаност на непосредно деловање на публику итд.), политички маркетинг покушава да повеже и систематизује резултате, практичне поступке и технике различитих научних дисциплина, а посебно комерцијалног маркетинга. Међутим, у исто време у политичком маркетингу је оличен покушај да се „концепцијским и појмовним иновацијама делатност политичког убеђивања ослободи хипотеке манипулације, обмане и лажи којом је традиционално оптерећена политичка пропаганда“.³⁷⁾ Политички маркетинг, по мишљењу овог аутора, постао је „незаобилазан у промишљању *концепције савремене политичке пропаганде*“.³⁸⁾

Горе изведена компарација различитих видова организоване персуазије наводи на закључак да интенција креатора сваке овакве активности јесте да се ова тотализује у одговарајућем друштвеном простору. Када се овоме дода потврда да се ови, у тежњи да изврше унификацију друштвене свести, руководе истоветним методским принципима, да користе исте технике и да производе исте социопсихолошке ефекте, произилази да када се у политичкој сфери говори о рекламирању, политичком маркетингу, јавној дипломатији, информативној политици и сличним облицима организоване персуазије говори се о савременим облицима политичке пропаганде. Другим речима, за одбацивање појма „политичка пропаганда“ у западној литератури и његову замену горе поменутих појмовима нема теоријског утемељења.

37) Исто, стр. 22.

38) Исто, стр. 25.

Sinisa Atlagic

**POLITICAL PROPAGANDA – DIFFERENT
UNDERSTANDINGS OF THE CONCEPT
AND ITS FUNCTION**

Summary

In the scientific literature in the West the concepts „political persuasion“, „information policy“, „advertising“, „political marketing“, „public diplomacy“ and others have been introduced and used instead of the concept „political propaganda“. This paper aims to determine whether the rejection of „political propaganda“ has been theoretically based and to give a scientific explanation for the differences between this concept and the concepts it has been replaced with.

Key words: political propaganda, political persuasion, political marketing, political advertising, public diplomacy

ЛИТЕРАТУРА

- Bernays, Edward, „Manipulating Public Opinion: The Why and How“, *American Journal of Sociology*, Volume 33, Issue 6, The University of Chicago Press, 1928.
- Brahm, Eric, „Propaganda“ на web sajtu www.beyondintractability.org, 2007.
- Ellul, Jacques, *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, Vintage Books, New York, 1973.
- O'Keefe, Daniel, J., *Persuasion: Theory and Research*, Newbury Park, CA: Sage, 1990.
- O'Shaughnessy, Nicholas, Henneberg, Stephan, C. M., „Introduction“ у *The Idea of Political Marketing*, Greenwood Publishing Group, Inc., 2002.
- Perloff, Richard, M., *The Dynamics of Persuasion: Communication and Attitudes in the 21st Century*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, New Jersey, 2003.
- Ross, Christopher, „Pillars of public diplomacy“, Phil Taylor's Website, ics.leeds.ac.uk, 2009.
- Scammell, Margaret, „Political Marketing: Lessons for Political Science“, *Political Studies Association*, XLVII, Blackwell Publishers, 1999.
- Slavujević, Zoran, *Politički marketing*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005.
- Snow, Nancy, *Information War: American Propaganda, Free Speech and Opinion Control Since 9-11*, Seven Stories Press, New York, 2003.

- Sproule, James, M., *Propaganda and Democracy: The American Experience of Media and Mass Persuasion*, Cambridge University Press, 1997.
- Taylor, Philip, M., *British Propaganda in the 20th Century: Selling Democracy*, Edinburgh University Press, 1999.
- Walton, Douglas, „What Is Propaganda, and What Exactly Is Wrong with It?“, *Public Affairs Quarterly*, Vol. 11, No 4, 1997.

Resume

Though the concept of propaganda was first used in relation to Western democracies and, at the same time, „indoctrination“ was used in relation to totalitarian regimes, the term „political propaganda“ was quickly associated with „nondemocratic“, „dictatorship“, „totalitarian“ countries. Political propaganda has been understood in a pejorative way, as indoctrination, deception or fraud. Concurrently, in the scientific literature in the West the concepts „political persuasion“, „information policy“, „advertising“, „political marketing“, „public diplomacy“ and others have been introduced and used instead of „political propaganda“. Such a „game“ with terms, that resulted in the final „showdown“ with „political propaganda“, looks like an attempt to express the main ideological distinctions of the 20th century as differences within the framework of scientific concepts and categories. There are no theoretical reasons for the conceptual discontinuity because such a distinction can be based, firstly, on the differences within the contents propagated. Actually, this is about the differences related to the characteristics of the political goals comprised by propaganda messages. Secondly, the distinction can be based on the differences within the institutional, political and social context where propaganda works. In this case, the question is whether there is or there is not a competition between political ideas and programs, i. e. a competition between propagandas. So, the institutional context and main propaganda goals are determined by the political subjects that propaganda serves, and the distinctions related to the intensity of certain propaganda, the ways the messages are formed and so on come from the circumstances determined by the system of institutions and relations according to which persuasive processes function.

Овај рад је примљен 1. октобра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.

Јелена Иванова

Череповјецки државни универзитет, Череповец, Русија

Н. Штикова

Череповјецки државни универзитет, Череповец, Русија

ПРАГМАТИКА ОЦЕНЕ ИНФОРМАЦИОНИХ ЖАНРОВА НОВИНСКОГ ТЕКСТА (на материјалу градских новина «Реч» града Череповца)

Сажетак

Чланак анализира емоционалне и рационалне карактеристике оцене као компоненте прагматичког значења речи. Аутор представља средства формирања значења оцене лексичких јединица које функционишу у информативним жанровима новина. Управо оцењивачки програм као водећи програм публицистичких текстова омогућава да се при анализи манифестује спектар социјалних, идеолошких, политичких оцена, према којима је оријентисан аутор

Кључне речи: Медиатекст, информативни жанр, вредносна слика света, емоционална оцена, рационална оцена, експресивност

Традиционално се у фокусу интересовања савремене стилистике, медиалингвистике, социалингвистике, налази аксиологички аспект текстова СМИ, повезан у првом реду с карактером конструктивног принципа публицистичког стила - принципа низања стандарда и експресије. Главна текстуална категорија, категорија информативности, представљена по мишљењу Т.В. Матвејева у општем информационом програму текста, има у својој структури три предпрограма: реционални, оцењивачки и прагматички (Матвејева, 1990, 15). При томе текстови различите функционалне природе демонстрирају различиту хијерархије подпрограма.

Пошто је основна сфера стварања и функционисања медиатекстова политичка комуникација, очигледно је да феноменолошке особености последње - агоналност, манипулативност, фантомност, фидеистичност итд. - (Шейгал 2009, 35-36) имају непосредан однос према аксиологији и предодређују доминацију оцењивачког програма у текстовима СМИ. Управо оцењивачки програм као водећи програм публицистичких текстова омогућава да се при анализи манифестује спектар социјалних, идеолошких, политичких оцена, према којима је оријентисан аутор. «Једна од најважнијих компоненти анализе медиатекста је изучавање аксиолошког контекста и доприноса последњег у резултат рецепције и интерпретације текста у целини» (Медиатекст: стратегије - функције - стил, 2010, 83). Дакле, задатак проучавања средстава и начина конструисања и изражавања оцене - «најизразитије компоненте прагматичког значења речи или израза» (Арутюнова, 1988, 5) - остаје увек актуелан за истраживање језика медија. Посебно је интересно размотрити начине и средства стварања процењивости у «најнеоцењивијој» групи медијских жанрова - управо информационим жанровима. Том конкретном задатку је и посвећена предложена анализа текстуалног материјала.

«Прагматички смисао оцене се састоји у томе да субјекат, изражавајући свој однос према некој појави, свесно или несвесно покушава да изазове адекватан однос код адресата» (Граудина, 2002, 257). При томе оцена се увек изражава имајући у виду како објективне социјалне услове, тако и индивидуалне ставове, гледишта, карактеристике субјекта. Човек оцењује ослањајући се, прво, на свој однос према предмету оцене, друго, на стереотипне представе социума о објекту и његовим својствима. С међусобним односом субјективног и објективног начела у оцењивачком мишљењу тесно је повезано питање о томе који фактор у оцени је првостепени - емоционални или рационални. Истина, како примећује Е.М. Вољф, издвајање у речи чисто рационалне или чисто емоционалне компоненте значења је условно, пошто «језик као такав увек претпоставља рационални аспект» (Вољф, 2002, 39-40). Међутим, истраживач истиче да «језик има средства за то да разликује емоционалну и рационалну оцену», које «подразумевају различит однос субјекта према објекту: први је - његовог осећања, други - мишљења» (Вољф, 2002, 40; 42).

У оквиру поља емоционалне оцене објекат се карактерише с гледишта одобравања, дивљења, задовољства, срдитости, гнева, незадовољства и других емоционалних стања аутора које је он изазвао, на пример: *Прљавићина, отпаци, хаос - дворштини простор у ужасном стању...* («Речь», 28. 3. 2008) - изражавање незадовољства; *Ми смо веома захвални Александру Асташову...* («Речь», 5. 1. 2008) - изражавање захвалности, одобравања.

Емоционална оцена традиционално се изражава пре свега помоћу лексичких средстава: а) речима, чији лексички садржај чини означавање емоција и доживљавања: *воleti, мрзети, гнев, диван, леп, лош, разљућен* итд.; б) речима у правом смислу у чијем лексичком значењу се налази одређена оцена: *малешан, главешина, ужасан, стравичан, необичан, диван* итд. Али израз не мора уопште да садржи очигледне знаке оцењивања а при томе се у потпуности може оценити услед тога што има корелацију у свести човека с одређеном не-неутралном ситуацијом, на пример, израз *Са таксофона за општу употребу неће се моћи само звати, већ и примити бесплатан позив* («Речь», 10. 1. 2008) - садржи опис позитивне будуће ситуације и дакле, изазива позитивне емоције одобравања. Фраза информативне ноте, која описује нестандартну ситуацију: *На проходном делу моста шета лос* («Речь», 10. 1. 2008) - изазива емоције чуђења.

Емоционална оцена може бити експресивна, на пример, фраза *«Шта ви то имате? Зар је то пут? То су две траке и ништа више!»* («Речь», 22. 3. 2010) - преноси емоције љутње при недостатку речи које дословно оцењују. Експресивност се при томе изражава интонацијом и узвичном реченицом. Може се претпоставити да се експресивност јавља у случајевима када је оцена непосредна реакција на појаву.

Рационална оцена је суд о суштини вредности објекта: његове сврсисходности, корисности, веродостојности, могућности постојања, значаја итд. Информативни новински текст, с једне стране, даје читаоцу могућност да сазна о томе *шта се добро* или *лоше* десило, по мишљењу аутора (издања), шта се дешава у свету, земљи, граду. С друге стране, омогућава читаоцу да направи закључак о томе да ли је *добро* за њега, његове ближње, познанике, његов град, то што се дешава/или ће се десити, да ли је *важно, исправно/веродостојно, може* ли то некако бити од користи, итд. У том случају очигледна постаје аналогија између «добро/лоше»

и «треба / не треба», «важно / није важно», «пожељно / непожељно», «веродостојно / није веродостојно» итд. Дакле, оцена се изражава посредством једног или другог модалног оператора: «могуће», «важно», «неопходно», «треба», «обавезно», «дозвољено», «забрањено», «добро», «неутрално», «лоше», «боље», «горе» итд. Такве оцене, повезане с практичним интересом и свакодневним искуством човека, и односе се на групу рационалних оцена. У лингвистичкој традицији међу рационалним се издвајају утилитарне, телеолошке, нормативне оцене¹⁾. Њихови основни критеријуми су оцењивање физичке или психолошке користи, усмерености на постизање одређеног циља, на извршавање неке функције, на одговарање нормативном положају ствари.

СРЕДСТВА ЗА ФОРМИРАЊЕ ЕМОЦИОНАЛНЕ ОЦЕНЕ

У информативним жанровима новина «Речь» (анализирани су текстови најфреквентнијих информативних жанрова у периоду 2008-2010. год.: саопштења рубрика «Факт» и «Догађаји»; ванрубричка саопштења, кореспонденција, извештаји и репортаже) формирање позитивне / негативне емоционалне оцене је резултат формирања позитивног / негативног односа према објекту представе.

Такав однос се ствара у информативним текстовима на рачун одабира и представљања позитивних и негативних чињеница вредносне слике света, метода навођења и на рачун коришћења неутралне лесике с рационално оцењивачком конотацијом и емоционално-оценочне лексике. Размотрићемо наведена средства формирања емоционалне оцене.

Очигледно је да свако издање не представља читаоцу све догађаје, појаве, процесе, који се дешавају, већ само оне које оно сматра најважнијим и најинтересантнијим. Представа догађаја, који је у корелацији са системом вредносних оријентира човека и социума, то је већ његова оцена: понекад је за осуду или подршку неког догађаја довољно једноставно саопштити о њему. У том случају оцена у информативним текстовима се реализује језичким јединицама, које означавају реалије и артефакта који заузимају одређене позиције у вредносној слици света.

1) В. посебно: Ивин А. А. Основания логики оценок. - М - Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка, Событие. Факт. - М.- 1988; Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. - М. - 2002.

Означавање догађаја је безусловно, представљено већ у наслову - примарној компоненти текста. На пример, типични наслови информативних новинских публикација *«Застоја с лековима неће бити»* («Речь», 17. 1. 2008); *«Наше гимназијалке победиле на олимпијади»* («Речь», 14. 2. 2008); *«Скобрев одлази из репрезентације Русије»* («Речь» 22. 1. 2008); *«Оцену `Комфорта` даће судски органи»* («Речь», 29. 5. 2008); *«Градоначелник Череповца ће дати интервју часопису `Форбс`»* («Речь», 15. 5. 2008) омогућавају читаоцу да пореди дате чињенице са негативним, позитивним или неутралним у његовој вредносној слици.

Али, формирање емоционалне оцене се наставља и у тексту публикације, при чему неће увек позитивни или негативни моменат наслова наћи потврду у тексту. «Знак» оцене може, наравно, остати такав, а може се мењати у наставку текста, при томе вишекратно. На пример, у информационој кореспонденцији *«Нова правила нове године»* («Речь», 5. 1. 2008) опис предстојећих позитивних догађаја формира позитивну емоционалну оцену: *домаћи телефонски саобраћај ће појефтинити; абонентско плаћање ће се смањити; повећаће се месечна примања ветерана рада;* Али у том тексту у наставку је дата негативна социјална ситуација, чије саопштење формира негативну емоционалну оцену: *покупеле су за 18 - 19 одсто комуналне услуге и услуге становања грађана; предствоји повећање цена; превоз покупео* («Речь», 5. 1. 2008).

У саопштењу *«Подсећање на заслуге»* («Речь», 5. 1. 2008) почевши од наслова, представљен је догађај који социум може да оцени позитивно, и детаљисање догађаја на вербалном нивоу подржава се речима које формирају позитивну оцену: *иницијативна група Череповчана; овековечење сећања; част оцењена према заслугама; додељена звања «Почасни грађанин града» «Заслужни радник у култури».*

У саопштењу *«Антимонополистички закључци»* («Речь», 5. 1. 2008), судећи по наслову, представљен је позитиван моменат у вредносној слици света, пошто је *монополизам* на економском тржишту негативна појава, дакле, антимонополизам треба тумачити позитивно. Тим више, при опису ситуације и активности обичних грађана у тој ситуацији активно се понавља лексема *жалити се* и речи истог корена (*највише је жалби приспело; позиви са жалбама; људи се жале; посебно много тих жалби*), што изазива у свести читаоца опште негативне емоције на «антимонополистички

закон» који у сваком случају није могао живот људи учинити бољим и «јефтинијим».

Текст саопштења «Пошиљке хероина и марихуане» («Речь», 10. 1. 2008) садржи лексичку семантичког поља «Наркотици» и семантичког поља «Криминал» (*наркотици; незаконит обрт; цигански кланови* итд.). Али саопштење у том тексту о позитивној појави «злочинац је ухапшен; покренут кривични поступак», без обзира на коришћење лексике тих семантичких поља, повлачи измену знака оцене ка супротном. Примећујемо да управо лексика семантичког поља «Криминал» формира поље негативне оцене представљених факата. Зато, без обзира на суво фактолошко излагање, текстови те рубрике нису лишени оцењивања, при чему увек негативног.

На тај начин реч може да поседује оцењивачку категорију, својствену јој у речнику, али може заузимати негативан или позитиван став у вредносној когнитивној слици човека, што омогућује да се направи закључак о имплицитном оцењивачком карактеру речи.

Осим тога, у информативним текстовима адресант формира оцену објекта посредством активног коришћења разноврсних начина навођења. Цитирање у информативним текстовима је најраспрострањенији начин не само изношења детаља, својстава чињенице која се описује, појаве, већ и средство за увођење ауторске оцене (и поново примећујемо да управо речи и изрази за оцењивање могу да одсутствују). Садржајно-промотивни фрагменти, који укључују управни говор, дијалог, неуправни говор, садрже једну или другу идеју оцењивања, коју читалац веома често изводи самостално из објективно-логичког садржаја текста. На пример, у новинском тексту: *У току дана, како је обавестио зам. начелника одељења СКД (стамбено-комуналних домаћинстава – прим. прев.) Виктор Токарев, њихов рад (лифтова - појашњење Н.Ш.) је оспособљен. «Да ли је због тога, што сам ја морао да се умешам у ситуацију?» - упитао је градоначелник. - Колико је мени познато, људима су одговарали да ће лифтови почети да раде тек после 9. јануара?»* («Речь», 10. 1. 2008) - садржи скривен ауторски суд, оцена се при томе преноси увођењем управног говора (цитата). У другом тексту: *Сада ће «Родник» лечити минералном водом не само своје клијенте, већ све грађане, без изузетка!»* («Речь», 22. 6. 2009) - садржи одобравање будуће појаве, што се опет исказује путем управног говора.

Примећујемо да различити начини цитирања - увођење управног или неуправног говора учесника политичког, друштвеног, културног живота града и области, уводне конструкције које указују на компетентне изворе - не само што формира поље позитивне или негативне емоционалне оцене пошто изазива различите емоције, већ служи као средство потврђивања истинитости, веродостојности вербализоване чињенице, што већ и јесте компонента рационалне оцене.

Активни логички сигнали емоционалне оцене су такође неутралне лексичке јединице с рационално-оцењивачком конотацијом, које су у корелацији са стереотипним социјалним вредностима. Те речи, које означавају одређене емоције и доживљавања: *...уплашили се могућих последица; звали зачуђени возачи* («Речь», 10. 1. 2008); *али ентузијасте кајтинга то није растужило* («Речь», 25. 3. 2009).

Отворено изражавање оцене посредством емоционално-оцењивачких речи такође се користи у информационим жанровима новина «Речь»: *намучени закон* («Речь», 30. 6. 2009), *череповски витез* («Речь», 30. 6. 2009), *огромна количина времена* («Речь», 29. 6. 2010), *пут екипе ка врху турнира је био невероватно тежак* («Речь», 15. 5. 2008), *сусрет је био најкомпликованији* («Речь», 15. 5. 2008), *градоначелник <...> се натмурио* («Речь», 28. 3. 2008), *жене су биле расположене веома милитантно* («Речь», 28. 3. 2008) итд. Међутим, прво, наведене речи у информационим жанровима најчешће нису представљене у ауторском говору, већ у управном говору и другим облицима цитирања. Друго, активно се у репортажама и информативним извештајима користе речи које садрже отворену оцену. У репортажи и извештају се чак среће ауторско иронично излагање информације: *... насмешена плавуша (Барбика, наше појашњење, Н.Ш.) широко отворених очију утвљује девојчицама-купцима од малих ногу, како и чиме да се ти нокти мажу, у каквој кући да се живи, с каквим мушкарцем да се виђа...* («Речь», 28. 1. 2008); *Када су маме младих хокејаша «Северстаљ -2» сецкале новогодишњу салату, њихови синови су се тукли у далеком канадском граду Калгарију у четвртфиналу тамошњег турнира. А када су се родитељи куцали кад је кремаљски сат откуцавао, јунаци њихових скривених жеља су се већ «куцали» палицама у полуфиналу* («Речь», 15.1.2008); *Зато је управо то омогућило да се оцени како се чисте наша дворшита: две траке*

за ауто, а са стране сметови - сасвим нормална слика за Череповец («Речь», 22. 3. 2010). Несумњиво, такво излагање је средство формирања имплицитне позитивне / негативне оцене. У том ироничном излагању скреће пажњу коришћење свакодневних обичних речи (утувљује; сецкале; тамошњег; куцали се), које несумњиво имају карактер оцењивања.

Најзад, у тексту репортаже, а такође у наслову било ког информативног текста може бити реализована очигледан експресивна емоционална оцена. На пример, у насловима «*Опрезно, крпељ!*» («Речь», 30. 6. 2009), «*Не лечи људе пиво, већ вода!*» («Речь», 22. 6. 2009), «*Чини добро!*» («Речь», 5. 1. 2008) - експресивност се формира интонацијом, граматичким средствима (на пример, формом имперфекта глагола *чини*), очигледном интертекстуалношћу. У тексту репортаже: *Као за несрећу, ћудљива стихија никако није хтела да се разулари, макар за пет степени... А требало би, о како би требало...* («Речь», 25. 3. 2009) - експресивност узвичних фраза се подржава разговорним фразеологизмом *као за несрећу*, који преноси незадовољство, жаљење, узвиком *о*, речима за наглашавање (*никако*) и речцама *не, би, требало би*.

На тај начин, емоционално оцењивање информационих жанрова градских новина се формира одабиром не-неутралних чињеница из живота социума и њиховом интерпретацијом, чији се карактер оцењивања ствара методом цитирања, коришћењем неутралне лексике с рационално-оцењивачком конотацијом и емоционално-оцењивачком лексиком. У целини информативни текстови садрже веома мало очигледних лексичких средстава с емоционалним оцењивањем. Примећујемо при томе да је позитивно или негативно оцењена информација заступљена у информативним жанровима новина «Речь» скоро у једнаким пропорцијама. Експресивно емоционално оцењивање постоји само у наслову и у жанру информативног саопштења и репортаже. И ако се репортажа традиционално дефинише од стране истраживача као жанр који се одликује живахношћу, емоционалношћу изражавања, онда карактер оцењивања информационог саопштења може бити објашњен савременим процесима мешања жанрова, ширења жанровских граница.

СРЕДСТВА ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ РАЦИОНАЛНЕ ОЦЕНЕ

Информациони жанрови не могу да не садрже рационалну оцену која се ослања на социјалне стереотипе и у корелацији је с одређеном скалом оцењивања, условно означеном као «одговарајућа утврђеном стандарду, норми». То је оцена догађаја, како је већ било истакнуто, с гледишта његове важности, неопходности, могућности, пожелности за људско друштво, с гледишта разумности, рационалности за живот људи. Дакле, рационално оцењивање појаве, догађаја, чињенице, врши се не само према скали «добро - лоше», већ и према скали «сврсисходно - несврсисходно», «повољно - неповољно», «вероватно - невероватно», «правилно - непоравилно», «треба - не треба» итд. Свакој ће оцени бити својствен свој скуп средстава изражавања, пре свега су то основне лексеме са значењем сврсисходности, важности, могућности, обавезе итд. Лексичке јединице с тим значењем су описане у радовима Н.Д. Арутјунове, Т.В. Маркелове, Л.М. Васиљева, Н.А. Черњавског, В.Н. Артамонова, Н.В. Данилевске и др²⁾.

У информативним текстовима новина «Речь» најчешће се реализује оцена према скали «важност - неважност» описиваног догађаја. За то се користе речи са семантиком важности: *важан, главни, основни, први, водећи, посебан, репрезентативан, приоритетан* итд. Придеви могу имати интензификаторе степена важности, на пример, најважнији, изузетно репрезентативан. При томе 1) или је догађај представљен као важан, значајан, првостепен, 2) или помоћу средстава изражавања «важности - неважности» мармира се мање или више значајна информација, на пример:

1) *Најпре се делегација упутила у нови хотел који се налазио у приземљу; дворац има такве могућности да се у њему могу одржавати догађаји на највишем нивоу* («Речь», 29. 9.

2) Види, на пример радове: *Арутјунова Н.Д.* Типы языковых значений: оценка. Событие. Факт. - М.: Наука. - 1988. *Маркелова Т.В.* Семантика оценки и средства её выражения в русском языке: Учебное пособие по спецкурсу. - М.: Московский педагогический университет. - 1993; *Васиљев Л.М.* Системный семантический словарь русского языка. Предикатная лексика. . Уфа: Изд-во «Восточный университет» - 2000. *Чернявская Н.А.* Лексико-грамматический состав конструкций, выражающих семантику целесобразности - нецелесобразности в русском языке. - Автореф. дисс. ... мр филологиче. - Уфа. - 2000; *Артамонов В.Н.* Реализация категории важности в предложении и в тексте: Диссертација ... доктора филолошких наука. - Москва. - 2007; *Данилевская Н. В.* Научный текст как динамика оценочных действий // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. - Вып 2. - Издательство Пермского университета. - 2009. - Стр. 2-28.

2009); најважнији турнир светског кик-бокса («Речь», 10. 1. 2008);

2) Прво, зато што се данас у Русији посебно разматрају програми такве изградње. Друго ... («Речь», 5. 1. 2008).

Имплицитно, степен значаја представљене информације подвлачи и друштвено-политичка лексика:

ОАД «Северстаљ» је укључено у листу предузећа Русије који формирају систем, чија је државна подршка приоритет за уклањање последица финансијске кризе («Речь», 15. 7. 2009).

Друго место према учесталости у заступљености «деле» оцене по скали «могућност - немогућност» и «сврсисходност - несврсисходност». Од свих бројних средстава изражавања могућности често се понавља глагол *моћи*, именица *могућност*, придев *могућ*: моћи ћете се одмарати касније, а сада треба мобилисати све снаге; ми инвеститора можемо оптеретити уређивањем станичног трга, он може да направи паркирне џепове («Речь», 28. 3. 2008); могућности теиње сарадње бизниса и власти («Речь», 29. 6. 2010). За реализацију оцене могућности ретко се користе граматичка средства као што су рецимо, погодбени начин (Кад би било новца - («Речь», 30. 6. 2009); условно-погодбени начин (Ако бордуре буду чисте, то ће граду већ дати уредан изглед - («Речь», 28. 3. 2008).

Међу средствима за изражавање сврсисходности, најчешће се користе прилози *потребно*, *треба*, *актуелно*, а ређе придеви, на пример, *ефикасан*, *нерентабилан*, *најпогоднији*, и др.: дошли смо до закључка да је у Заречју потребно организовати још један такав сектор... («Речь», 5. 1. 2008); то је један од најефикаснијих механизма за развој економије и социјалног живота... («Речь», 29. 6. 2010); уверен да <...> ће тзакон пружити битну подршку малом бизнису, што је посебно актуелно у време кризе («Речь», 30. 6. 2009); воз ... замењују као нерентабилан («Речь», 12. 1. 2009); наш је предлог оцењен као најинтересантнији («Речь», 5. 1. 2008).

Треће место по учесталости заузима оцена задатка, неопходности, обавезе, изражена углавном речима *треба*, *потребно је*, *не сме се*, заједно са глаголима: ... неколико хиљада њих (евакуисаних) требало је сместити у градске болнице; не сме се дозволити извртање наше историје («Речь», 21. 1. 2010); треба почети доводити у ред макар узлазе у довршишта; све снаге треба усмерити

на сређивање терена; месец, месец и по треба радити крајње напрегнуто, после тога ... ће се моћи одморити, а сада треба мобилисати све снаге («Речь», 28. 3. 2008). Ређе се обавеза изражава граматичким средствима, на пример, императивом: запишите то у протокол као прву тачку («Речь», 28. 3. 2008), при томе, само у управном говору јунака саопштења, по правилу представника власти (на пример, градоначелника).

Најзад, у мањој мери се у информативним текстовима појављује оцена према скали «повољно, корисно - неповољно, некорисно», «нормативно - ненормативно», «пожељно - непожељно». На пример придев повољни у тексту саопштења «Миграциони криминалци»

(«Речь», 5. 1. 2008), које описује негативну ситуацију, без обзира на свој позитиван семантички потенцијал, даје негативну оцену према скали «повољност - неповољност»: канални незаконите миграције стварају повољне услове за нарушавање Пример нормативне оцене је израз репортаже «SOS од прљавог града» («Речь», 28. 3. 2008): ...било је одлучено да се ставе на административну одговорност за несанкционисану трговину, где несанкционисан значи «вршен без одобрења више инстанце», то јест нарушавањем постојеће нормe. Оцена према скали «пожељно - непожељно» се реализује посредством коришћења лексема са значењем «хтети, имати жељу, очекивати; имати намеру да се нешто уради» и др.: ...а ако предузимачи хоће да овде наставе с трговином, онда ћемо ми дозволити изградњу трговинско-станичног комплекса према нашим нацртима («Речь», 28. 3. 2008); градске власти и грађевинари имају намеру да помогну људима («Речь», 26. 3. 2009); ... пожељно је да се преконтролише на вирусе («Речь», 30. 6. 2009). Такође сви информативни текстови реализују оцену по скали «веродостојност - неверодостојност». Веродостојност се маркира специјалним средствима и реализује у семантици потврдних реченица и индикатива, а такође се обезбеђује средствима цитирања које увек даје представу о компетентном извору информације.

На тај начин језичка анализа показује да, без обзира на широк спектар средстава за изражавање рационалне оцене, у информативним жанровима он је сужен на базичне предикате важности, вероватности - могућности, сврсисходности, обавезе итд.

Осим тога, имајући у виду магистралност издвајања позитивне и негативне оцене, примећујемо да у новинама «Речь» инфор-

мациони жанрови репрезентују позитивну рационалну оцену, то јест догађаји се представљају управо као важни, могући, потребни, сврсисходни итд. Лексеме које садрже антиномичне, негативне семантичке компоненте срећу се прилично ретко. Дакле, општа рационална оцена у информაციоним жанровима може бити одређена као позитивна, новине информишу о догађајима, који су се десили у граду, активностима представника власти, чињеницама социјалног, културног, спортског живота, пре свега као значајних, сврсисходних, важних, пожељних појава.

Оцењујући у целини степен манифестовања средстава емоционалне и рационалне оцене, примећујемо следеће: 1) рационална компонента у информативном новинском тексту је приоритетна, док је емоционална - другостепена;³⁾ 2) свака је оцена двокомпонентна: оцена с позиције оног ко је упућује и оцена с позиције читаоца; при томе није обавезно да се знаци оцене, који су извршени од стране адресанта и адресата, подударaju.

Jelena Ivanova, N. Stikova

**PRAGMATIC EVALUATION OF NEWSPAPER ARTICLE
GENRE INFORMATION (City Journal «Речь»)**

Summary

The paper analyzes the characteristics of emotional and rational evaluation as a component of the pragmatic meaning of the word. The authors points out means of evaluation of lexical units that operate in the journalistic news genre. The program of evaluation of journalistic texts serves for analyzing of social, ideological and political values of author.

Keywords: media text, emotional evaluation, world perspective, rational evaluation, expressivity.

3) У принципу, руски лингвисти се генерално придржавају управо таквог погледа на међусобни однос емоционалног-рационалног у било ком тексту. В. на пример: *Арутюнова Н.Д.*: Тип языкового значения: Оценка, Событие. - М.: Наука. - 1988; *Баранов А.Н.* Аксиологические стратегии в структуре языка (паремиология и лексика) // Вопросы языкознания. - 1989. - №3. - стр. 74-90. *Вольф Е.М.* Функциональная семантика оценки. - М: Едиториал УРСС. - 2002. Истовремено неки западни истраживачи (Stevenson, Nage, Hudson) дају прво место емоционалном фактору. В. о томе: *Шмелёв А.А.* Оценочность в прагмасемантике высказывания // Структурно-семантические, когнитивные, прагматические и другие аспекты исследования единиц разных уровней. Современные проблемы лингводидактики. - Бирск: Бирский гос. пед. институт. - 2004. - стр. 109-114.

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Матвеева Т.В. *Функциональные стили в аспекте текстовых категорий: Синхронно-сопоставительный очерк*, Свердловск, Изд-во Урал.ун-та, 1990.
- 2. Шейгал Е.И. «Политические фантомы: слова и реалии», *Современная политическая лингвистика: проблемы, концепции, перспективы*, Волгоград, 2009, стр. 35-54.
- 3. *Медиа-текст: стратегии - функции - стиль*, коллективная монография, Л.И. Гришаева, А.Г. Пастухов, Т.В. Чернышова, Орёл, Горизонт, 2010.
- 4. Арутюнова Н.Д. *Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт*, М., Наука, 1988.
- 5. *Культура русской речи: Учебник для вузов*, под ред. проф. Л. К. Граудиной и проф. Е. Н. Ширева. - М.: Издательство Норма (Издательская группа НОРМА - ИНФРА М), 2002.
- 6. Вольф Е.М. *Функциональная семантика оценки*, М., 2002.

Resume

In the traditional focus of modern linguistic, media-linguistic, or sociolinguistic is axiological aspect of SMI texts which is in relation with character of constructive publicist stile. The program of evaluation of journalistic texts serves for analyzing of social, ideological and political values of author. This problem is always actual problem for studying. In this paper the authors analyzes two groups of means for formative evaluation: emotional and rational. In the informative genre of "Речь" newspaper establishment of positive/negative emotional evaluation is the result of the formation of positive/negative attitude toward the object of representations. Information genres cannot contain a rational evaluation that relies on social stereotypes which correlates to a specific grading scale marked as "appropriate established standards of norms". This is evaluation of events is based on their importance, necessity, possibility, desirability etc.

Анита Тодоровић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Данијела Бјеља

Академија за дипломатију и безбедност, Београд

КРЕАТИВНО ВОЂСТВО

Сажетак

Креативно вођство је комплексан појам и његово одређење подразумева поседовање знања из области креативности, вођства и управљања променама. Да би нешто било означено као креативно потребно је да задовољи следеће критеријуме: критеријум новине тј. јединствености (да није копија нечега што већ постоји), критеријум функционалности (да служи ономе чему је намењено) и критеријум вредности (поседује вредност не само за креатора већ и за друштво). Вођство се данас у савременој теорији најчешће дефинише као процес у коме вођа утиче на следбенике ради остварења заједничког циља. Креативно вођство можемо дефинисати као способност решавања проблема на нов начин, стварањем нових вредности од користи за организацију и утицајем на друге људе (следбенике), мотивисањем и инспирисањем групе на акцију, ради остваривања заједничких циљева. Креативни вођа је стваралац нових процеса, производа, услуга или перформанси. Поред тога што сам ствара, креативни вођа има велику улогу у стварању креативне праксе у организацији. Он је и едукатор за своје сараднике. Креативни вођа такође има важну улогу у селектовању и запошљавању креативних људи и стварању успешног тима чији ће резултати бити у функцији сталног, континуираног развоја. Креативни вођа има кључну улогу у селекцији, награђивању и имплементацији најкреативнијих решења унутар организације.

Кључне речи: креативност, вођство, креативно вођство, вештине креативног мишљења, вештине руковођења, вештине креативног вође, креативна клима, управљање променама

КРЕАТИВНОСТ, ВОЂСТВО, КРЕАТИВНО ВОЂСТВО

Креативно вођство све више заокупља пажњу и интересовање теоретичара широм света. Истраживачи почињу да указују да је креативност есенцијална вештина ефикасног вође (Mumford, M.D., Marks, M.A., Connelly, M.S., Zaccaro, S.J., Johnson, J.F. 1998, Bennis & Biederman 1997, Simonton 1994,). Упркос повећаном интересовању мало је оних који су до сада дали прецизније теоријско одређење појма креативно вођство.

Изучавање креативног вођства подразумева поседовање знања из области креативности и управљања. Основно питање које се намеће на почетку је да ли је уопште могуће говорити о вођству без креативности? Ако није, онда бисмо се кретали у зачараном кругу. Уколико јесте, онда је то предмет нашег промишљања. Сматрамо да постоје и некреативне вође али је то лакше уочити у пракси него теоријски доказати.

Креативно вођство треба посматрати кроз призму резултата рада. Креативни вођа даје изузетне резултате, нове вредности које су од суштинског значаја за опстанак и развој групе. Наглашавамо да ћемо у овом раду говорити о развојној креативности. Јер не треба заборавити да креативност може бити развојна и деструктивна.

Да би смо разумели појам креативног вођства морамо се најпре осврнути на одређење појма креативности и вођства а онда и самог појма креативно вођство.

Креативност, иако се сматра за једну од највећих вредности људског ума, представља толико вишезначан појам да многи сматрају да га је немогуће теоретски омеђити и прецизно дефинисати.

Мада су се питањем креативности бавили мислиоци још од античких времена, прва озбиљнија научна истраживања креативности почињу касно, 50- их година двадесетог века. До тада се вековима сматрало да је креативност дар од Бога (Богова у зависности од религијског тумачења) или неког вишег натприродног ума и да је она дата (термин дар и изведеница даровитост) ретким и изабраним појединцима. И баш као што су прве вође биле поимане као

од Бога или натприродног бића изабране да воде, тако је и креативност била тумачена божанским пореклом.

Током периода Ренесансе, сматрало се да је креативност наследна, то јест да је генетски одређена. Дуго година прва научна истраживања о креативности била су усмерена на изучавање креативне личности и генетског наслеђа ових изабраних појединаца. Као последица ових истраживања, скована су лаичка објашњења као што су: “Он је рођени уметник!”

Такође, ране теорије вођства, вођство дефинишу као скуп особина. Према овом схватању, појединци имају природне тј. урођене особине или квалитете који их чине вођама и управо те особине их разликују од осталих.

Тек касније истраживачи почињу да се баве и питањем социокултуролошке условљености креативности односно вођства. Дуго година креативност је била везана за уметност чак и изједначавана са уметничком креативношћу. Јасно је да се креативност не може сматрати искључиво привилегијом уметника. Последњих деценија расте интересовање за изучавањем креативности у другим областима. Све већа пажња посвећује се изучавању креативности у науци. Изучава се креативност у пословању и у оквиру тих истраживања почиње да се изучава и креативно вођство. Са развојем науке, технике и технологије креативно вођство добија на значају. Оно је дубоко повезано са квалитетом знања вође.

Истраживачи су до данас дошли до релативног консензуса о основним критеријумима за одређење креативности. Креативност у себи обавезно садржи елеменат новог, јединственог. То отвара питање новине тј. за кога нека идеја, процес или производ треба да буде нов да би смо могли рећи да је креативан. Нов за целокупну људску историју, нов за друштво у коме креативац делује или нов за самог креатора? Ако посматрамо да би идеја требало да буде нова за целокупно човечанство да ли то значи да се једна особа не може сматрати креативном уколико је неко негде другде поседовао исту идеју у било ком времену чак иако прва особа о томе није имала никакву представу? С друге стране, ако у одређењу креативности за дефинишући фактор узмемо елемент новог и то новог за самог креатора, онда би само потпуно незнање гарантовало креативност јер би свака идеја била нова за некога ко не зна ништа!

На темељу овог питања многи теоретичари и праве разлику између врхунске и свакодневне креативности. (у теорији creativity

with big C and creativity with small c или подела на major i minor creativity).

Дакле могуће је говорити о различитим нивоима креативности. Примарна креативност подразумева стварање нових садржаја који су нови у смислу проширења људске перспективе и нису виђени у људској историји. Она се још назива и узвишеном или сублимираном креативношћу и дешава се изузетно ретко.

Секундарна креативност подразумева другачију употребу, продубљивање постојећег. Али новина није довољни елеменат за одређење креативности. Неопходно је да та новина има вредност за област, тј. подручје на које се односи и значење за ширу друштвену заједницу. Зато се креативност данас широко дефинише као стварање релевантне и ефикасне новине.¹⁾ При чему, треба рећи да и ефикасност може бити веома различита у зависности од тога да ли говоримо о уметности или пословању примера ради. У првом случају естетско задовољство игра важну улогу док у пословању повећање профита или смањење трошкова или просто сам опстанак организације могу бити мерила ефикасности. Ова два аспекта ефикасности нису противуречна мада има људи који сматрају да се искључују. На пример, могуће је да књига буде комерцијално веома профитабилна а да је истовремено написана врхунским стилем.

Даље, важно је рећи да ефикасност подразумева развојност. Ефикасан је онај систем који из године у годину бележи развој, унапређење у свим областима своје делатности.

Креативност можемо дефинисати као способност комбиновања постојећих елемената на нов начин, која за резултат даје нову вредност за саму личност која ствара, област / домен деловања и ширу друштвену заједницу.

За разлику од традиционалног гледишта према коме су креативни људи само надарени, посебни појединци, савремена гледишта почивају на претпоставци да је креативност психолошка функција људи и да се може усавршавати и развијати. Према традиционалном схватању креативна су, само врхунска достигнућа за разлику од савременог гледишта по коме су креативна не само врхунска достигнућа која померају границе постојећих знања, већ и сва нова за друштво корисна достигнућа. Традиционално схва-

1) Arthur J. Cropley, „Definitions of creativity“, *Encyclopedia of creativity*, Academic press, San Diego, California, USA, 1999, str. 512.

тање креативности подразумева да је креативност везана само за нека “ексклузивна” подручја деловања, док савремено гледиште почива на веровању да су сва подручја људског деловања потенцијално креативна.

Креативци су деценијама традиционално били перципирани као “аристократе духа” и део елите да би савремена теорија довела до “демократизације” креативности. Сматра да се да свака особа може да ради на унапређењу својих креативних потенцијала без обзира на природне предиспозиције и да ће уколико ради на развоју властите креативности, сигурно бити креативнија него уколико ништа не предузима у том смеру.

Данас се сматра да се и креативност и лидерске способности могу развијати и усавршавати без обзира на природне предиспозиције. Савремена теорија наглашава улогу образовања у неговању и развијању како лидерских тако и креативних способности. Академске институције широм света прилагођавају се овом феномену и осмишљавају посебне наставне програме који наглашавају значај знања, вештина и дисциплине у усавршавању креативних и лидерских потенцијала личности.

Људска заједница се од најранијих дана формирала као група а кључна фигура у свакој групи је њен вођа. Зависно од његових способности група може кренути пут звезда али и у јарак. Зато је избору вође свака група посвећивала посебну пажњу.

У друштвеним теоријама вођа се најчешће дефинише као „особа која, својим речима и/или личним примером, изразито утиче на понашање, размишљање и/или емоције значајног броја људских индивидуа (следбеника или опште популације)“²⁾

Крајем 30 – тих година XX века, када се започело са научним проучавањем вођства, истраживања су пре свега, била усмерена на функционалне аспекте пословног вођства а мање на објашњење и значај ове појаве. Прве теорије о вођству из овог периода су се базирале на идентификовању личних карактеристика ефикасног вође. Актуелно становиште је било да се вођа не постаје већ да се вођа рађа. Та рана проучавања вођства била су дакле једнодимензионална, базирана на концепту вођства као скупа особина или нешто касније вођства као скупа вештина: техничких, хуманистич-

2) Gardner Howard, Laskin Emma, *Leading minds*, Basic Books, USA, 1996, стр. 8 / http://slobodanadzic.tripod.com/htm/liderstvo.htm#_fin1, 26.12.2009. 13:40h

ких и концептуалних. У најширем смислу концептуалне вештине подразумевају способност рада на идејама и концептима. Дакле, креативност тј. вештина креативног мишљења је према овом приступу неопходна вођама у креирању визије и стратешких планова за организацију.

Касније се истраживачи окрећу проучавању стила вође који се заснива на понашању вође тј. на две основне врсте понашања: понашању усмереном на задатке и понашању усмереном на људе (односе).

Недавно је Арвонен³⁾ у својој докторској тези описао интегрални модел вођства који поред ове две димензије (усмереност на задатке и усмереност на људе) укључује и трећу димензију - усмереност на промене. Према Арвонену, вође које су усмерене ка променама, налазе се на самом врху организације а вође које су усмерене на задатке на нижем нивоу. Вође оријентисане на људе су присутне на различитим нивоима што указује да су они потребни у већини ситуација. Закључак из ове студије је да вође треба да комбинују сва три типа понашања.

Дацкерт, Лув и Мартенсон⁴⁾ су на бази Арвоненовог упитника вршили даља истраживања и указали на позитиван однос између вођства које је комбинује усмереност на људе и усмереност на промене, и креативне климе која погодује иновацијама. Неке уобичајене дефиниције или уверења о вођству укључују следеће елементе:

- Вођа је харизматична личност које је у стању да направи добре одлуке и инспирише друге за постизање заједничког циља.
- Вођство је моћ декларативног комуницирања и инспирације.
- Вођство је способност утицаја на друге.

Ни једна од претходних навода није више тачна од осталих и свака указује на битне аспекте у поимању вођства.

Сваки вођа мора поседовати способност да се наметне али на тај начин да то изгледа као да је избор саме групе. Вођа у сваком тренутку мора знати шта хоће, у шта верује. Дајући профил савре-

3) Arvonen, J. *Change, production and employees – An integrated model of leadership*. Stockholm, Stockholm University, Department of Psychology, 2002.

4) Dackert, I., Loov, L-Å., & Martensson, M. *Leadership and climate for innovation in teams. Economic and Industrial Democracy*, 2004, str. 301–318.

меног вође неуропсихијатар др. Петар Бокун каже: «Он околини мора деловати самоуверено, као личност пред којом се препреке као руком уклањају. Вођа се препознаје по томе што у правом тренутку зна да донесе праве одлуке и да буде на правом месту са исправним одлукама. Препреке се од правог вође одбијају увећавајући његову харизму. То је својство неких ретких особа да их маса интуитивно осети и да им радо препуштају своју судбину у руке, убеђене да ће део успешности вође прећи на њих и да ће им он одломити део заједничког колача среће или резултата због којих су се већ удружили. «⁵⁾

Најновије мулти-димензионалне студије вођства укључују проучавање односа вођа-члан, размену, ситуациони приступ. Према савременом схватању вођство се дефинише као процес. Дефинисање вођства као процеса, подразумева да није у питању особина, или карактеристика коју вођа поседује већ је реч о односима размене који се успостављају између вође и његових следбеника. Процес подразумева интеракцију вође и следбеника тј. да вођа утиче на следбенике али и следбеници утичу на вођу. Већ смо нагласили да вођство подразумева групу. Групе су средина у којој вођство настаје. Вођство подразумева утицај. Без утицаја вођство не постоји. Нортхоусе⁶⁾ на основу ових елемената говори о вођству као “процесу у коме индивидуа утиче на групу појединаца ради постизања заједничког циља”.

Креативност је данас све чешће резултат групне активности. Ретке су снажне индивидуе које су потпуно самостално дошле до великих креација. Са све већом специјализацијом знања и обиљем информација којима смо бомбардовани и креативци су принуђени да делују у тиму. Поред тога, чак и у “класичним” креативним доменима (подручјима која се традиционално прихватају као креативна) попут уметности, уводи се појам креативне публике (публика која користи нове идеје или креативне производе других, као семе за властите креативне активности). Публика заокружује, затвара креативни процес јер тек у интеракцији са публиком и реакцији, деловању публике дело добија спољашњу потврду вредности и постаје креативни производ.

5) Бокун Петар, *(II)Остати нормалан, издање аутора*, Београд, 2010, стр. 439.

6) Northouse Peter G., *Liderstvo, teorija i praksa*, Data status, Београд, 2007, стр. 3.

У комплексним организационим системима вођа мора радити са члановима тима на проналажењу најадекватнијих решења као и на њиховој имплементацији.

Креативно решавање реалних проблема са којима се организација сусреће најчешће је социјални феномен. Дакле, креативни вођа мора бити спреман да ради са тимом да би дошао до смислених и нових одговора на многе, разнолике и јединствене ситуације, захтеве и изазове и да би ти одговори били прихваћени од стране тима и спроведени у дело.

Ако је вођство засновано на утицају, креативни вођа свој утицај базира на креативном деловању. Стога, креативно вођство можемо дефинисати као способност решавања проблема на нов начин, стварањем нових вредности од користи за организацију и утицајем на друге људе (следбенике), мотивисањем и инспирисањем групе на акцију, ради остваривања заједничких циљева.

Има теоретичара који креативно вођство третирају као надопуњујућу парадигму парадигми рационалног вођства. Рационално управљање је управљање према бројевима, управљање које се ослања на квантитативне податке. Али у реалности људска бића се управљају углавном према квалитативним подацима, подацима која се не могу прецизно одредити ни квантификовати - вредностима, очекивањима, уверењима, мотивима, емоцијама...”Тривалентна логика реакције нас учи да људи реагују на спољашње инпуте на три начина: прилагођавајући се спољашњим инпутима, тако што попут машина прихватају спољашње инпуте, одбијањем спољашњих инпута, односно понашањем које је управо супротно од онога што инпут сугерише и критички - аутономни појединци који пажљиво проучавају инпуте и на основу властитих вредности, мотивације, норми, веровања и очекивања одлучују шта је оно што ће учинити.“⁷⁾ Зато се у управљању не можемо ослонити само на рацио и логичко закључивање већ је неопходно да вођа поседује и вештине креативног мишљења.

7) The Prague International Conference, Center of Nacional Glory of Russia, *The Challenge of Creative Leadership*, 2004, <http://www.creando.org/3-creativity/cr1e.html>, 28. 12. 2009. 12:15h

САВРЕМЕНИ ВОЂА КАО КРЕАТОР

Вођа је снажна, аутентична личност. Он не личи на друге. Он не следи. Њега следе. Као такав прави вођа се разликује од менаџера. Менаџер је професионални организатор посла. Вођа је креативан. Менаџер није креативан. Уколико је креативан, менаџер пре или касније (у зависности од околности) постаје вођа. За разлику од менаџера вође су ти који ступају на сцену онда када се унапред не знају одговори. У стандардним ситуацијама, у решавању рутинских проблема за које већ постоје познате процедуре, вође нису потребне.

И док су менаџери потпуно окупирани садашњошћу, оним што се тренутно дешава, вође су окренуте ка будућности. А да би могли да се баве будућношћу, неопходно је да поседују креативност. То је због тога што нико не поседује све потребне информације за будућност да бисмо се могли ослонити на постојеће и на логичко закључивање. “Оног момента када би људи прикупили све информације из њихових извора, и када би констатовали све промене у сваком моменту, космос би им био подређен. Тада би се човек могао понашати у универзуму као Бог - могао би да прекраја и усмерава материју и енергију и да диктира време.”⁸⁾

Дакле, нема истине о будућности. Будућност треба “осмислити”, “креирати”.

Вођа мора поседовати капацитет за адаптирање. Мора да буде и човек од акције и мислилац. То значи да треба да поседује способност рефлексивности и способност да мотивише и покрене масу. И вође и креативне личности морају да науче да изађу из своје “comfort zone” (зоне сигурности). Они који увек иду на сигурно, они који се држе проверених, утабаних путева никада неће постати праве креативне вође.

Вођа је особа високе интелигенције, посебно развијене социјалне интелигенције која му омогућава да заводи групе људи. Вође баш као и креативне личности, склони су да прихватају постојање различитих, некад контрадикторних ствари. Теорија вођства познаје термин “јанусијанска личност” којим се означава личност вође који мора да попут римског бога супротности Јануса буде спре-

8) Радојковић Миролуб, Ђорђевић Тома, *Основе комунологије*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр. 45.

ман да гледа и види паралелно и испред и иза себе и да прихвати паралелно постојање различитих наизглед противуречених чињевица и покаже висок степен флексибилности уколико то ситуација од њега захтева.

И истраживања креативних личности показала су на постојање неких карактеристика креативних личности које су заједничке без обзира на различита поља деловања.

Показало се да и креативне личности поседују јанусијански карактер то јест структуру личности која је базирана на парадоксу. Отвореност комбинована са самодовољношћу, спекулативно размишљање у комбинацији са снажним осећајем за реалност, критичко размишљање у комбинацији са конструктивним решавањем проблема, неутралност у комбинацији са страственом ангажованостју, усресређеност на себе у комбинацији са бригом за окружење, способност да делују сами у изолацији али раде и у тиму, самокритицизам и сумња у властите способности у комбинацији са самосвешћу, тензија и концентрација у комбинацији са способношћу релаксације.

Креативне личности поседују неке типично мушке особине као што су аутономност, самопоуздање издржљивост али и неке типично женске особине као што су осетљивост, интуитивност и осећај одговорности. Али док је емотивност или хиперсензибилност код креативаца добродошла, вођама се не прашта. Вођа мора бити у стању да делује хладне главе.

Поред тога, вођа је особа која жели да влада, он у томе налази испуњење своје личности, он је убеђен да зна прави пут како да оствари своје и групне интересе. Ту жељу за влашћу креативне личности углавном немају. Зато се може рећи да је сваки прави вођа креативан али да није свака креативна личност вођа. Постоје интровертни креативци који не могу да остваре утицај на друге и стекну следбенике. Они имају свој креативни самодовољни свет и у њему проналазе самоостварење. Уколико имају среће или знања, они проналазе менаџере који за њих преузимају иницијативу и акцију, анимирају публику, стварају следбенике. Они који у томе не успеју остају неоткривени за широку публику. С друге стране има креативних личности које поред креативних способности поседују и лидерске особине. Данас се сматра да креативност сама по себи није довољна чак и ако сте уметник примера ради то јест иако “живите од властите креативности“. Сматра се да чак и умет-

ници морају бити у стању да управљају властитом креативношћу а они велики и целокупном креативном индустријом. Ипак, јасно је да креативни вођа није уметник. Заправо вођство подразумева низ менаџерских, организационих способности и често обављање бројних рутинских задатака.

ВЕШТИНЕ КРЕАТИВНОГ ВОЂЕ

Креативност вође огледа се у решавању стварних реалних проблема на нов, другачији начин. Вођа мора да пронађе најбоље, најоптималније решење за своју групу у реалном временском року који је увек кратак и уз бројне реалне изазове и отежавајуће околности са којима се сусреће. Вођа дакле, мора да креира брза и ефикасна решења на новонастале проблеме, која ће бити адекватна за конкретну групу на коју се односе, у духу културе групе и примењива. Комплекснији већи проблеми захтевају време и конструктивно планско дугорочно промишљање. Решавају се током времена, како вођа осмишљава и комуницира визију групе, повезујући различита решења за мање делове проблема у јединствену целину, пре него једним великим пројектом.

Организације су веома комплексни ентитети који делују у веома променљивом окружењу. Због тога вођа мора да поседује адекватне и правовремене информације како би могао да на време дијагностификује проблем. Свакодневно смо бомбардовани огромном количином информација. Креативност вође огледа се и у селекцији и проналажењу адекватних информација. Поред тога, без обзира на нагомилане информације, извештаје, бројке, прогнозе, анкете, анализе које вођи стоје на располагању у одлучивању он једноставно нема довољно времена да би их све обрадио. Време постаје значајнији ресурс од информација. Због тога је креативност неопходна. Креативност вођи омогућава да поседујући ограничен број информација у ограничену времену донесе најоптималнија и најбоља решења за опстанак организације. Вођа мора да уме да дијагностификује проблем, да уме да фокусира своје мисли и деловање на праве проблеме, проблеме којима се треба бавити и који су од значаја за организацију. А то је такође поље креативног деловања. Само проналажењем правих проблема вођа може ефикасно деловати. Дефинисање проблема је креативни чин. Веома често већ самим дефинисањем проблема на нов начин или из новог

угла или размишљањем о алтернативним начинима дефинисања проблема могуће је доћи до креативног решења проблема.⁹⁾

Поред добро дефинисаног проблема којим вођа треба да се бави, за вођу је веома значајно да до решења дође у адекватном временском року. Понекад је значајније да понуђено решење буде благовремено него трагање за најбољим могућим решењем. У томе се огледа прагматичност вође. Вођа мора деловати узимајући у обзир бројна ограничења као што су временски рокови, мањак људских, финансијских ресурса, системска ограничења...Проналажење правих и ефикасних решења упркос свим овим ограничењима показује колико вођа заиста мора поседовати знања и креативности.

Мумфорд и његове колеге (Mumford) понудили су троделни модел креативног вођства. Овај модел указује на вештине које вођа треба да поседује како би решио нове, нејасне или непрецизно дефинисане проблеме са којима се организација сусреће.

Вођа мора бити способан да креативно постави и дефинише проблем (problem focused cognition) који мора бити прихватљив са становишта организације (organizational cognition) и друштвено прихватљив (social cognition).¹⁰⁾

Креативно постављање и дефинисање проблема подразумева владање различитим креативним техникама које укључују комбинавање, реорганизацију постојећих елемената на нов начин и слично. Ипак, креативне вештине за стварање нових идеја и креативних решења, према Мумфорду нису довољне за ефикасно вођство.

Вођа мора бити способан да прилагоди и обликује та нова креативна решења тако да се она уклопе у конкретну организацију, која како смо рекли представља комплексан систем. А то значи да креативна решења морају да буду у складу са бројним ограничењима организације и узимајући у обзир дугорочне последице по организацију.

Истраживања су показала да су ефикасније оне вође које су боље препознале ограничења организације и успеле да функционишу и делују упркос тим ограничењима.

9) Видети за даље читање: Edward De Bono, *Латерерно размишљање*, Финеса, Београд, 2001.

10) Mumford, MD, Zaccaro, SJ, Harding, FD, Jacobs, TO and Fleishman, EA, „Leadership skills for a changing world: Solving complex problems“, *Leadership Quarterly*, 2000, str. 11–35.

Друштвена прихватљивост односи се на позитивно вредновање и прихватање нових решења међу члановима групе и веома је важна за креативно вођство. Креативни вођа мора дакле поред креативних вештина, познавања организације и ограничења организације поседовати и социјалне вештине да увери све чланове групе у вредност нових решења и обезбеди прихватање тих решења.

Јасно је да организација утиче на вођу и на неки начин одређује простор за креативно деловање вође већ самом хијерархијском структуром односно дефинисањем улога у организацији. У ауторитарним организационим културама изгледа да је вођа главни креатор односно да креативност организације зависи преваходно од креативности вође. Можемо рећи да се у демократским организационим културама које карактерише већа слобода, мање ригидни хијерархијски систем, већа аутономија деловања креативно мишљење и деловање може доћи са различитих нивоа организације не само од вође већ и од различитих чланова тима. У демократским организационим културама у којима се креативност промовише као једна од врхунских корпоративних вредности, креативно деловање постаје један од канала за напредовање и селекцију нових вођа. То је борба талената. Она се већ дешава у најразвијенијим, најнапреднијим системима.

УЛОГА ВОЂЕ

У СТВАРАЊУ КРЕАТИВНЕ КЛИМЕ У ОРГАНИЗАЦИЈИ

Вођа такође може веома утицати на креирање креативне климе у организацији.

Дакле, поред тога што је сам креативац вођа има веома важну улогу у охрабривању креативног мишљења и деловања у организацији.

Лоше вође најбоље карактерише Петерсов закон који каже да се лош вођа окружује глупљим од себе да га не би угрозили и тако изнутра нарушава целу организацију на чијем је челу.

Вођа је тај који треба да ствара климу погодну за креативно деловање и решавање проблема охрабривањем свих чланова групе да ако ништа друго учине напор (Проф. др. Едвард Де Боно (Edward De Bono) то означава термином креативни напор (creative effort))

¹¹⁾ да потраже алтернативна решења, да размисле о другим могућим начинима деловања и то не само када постоји конкретан проблем већ и када ствари функционишу на задовољавајући начин, да покушају да унапреде постојеће процедуре, постојеће процесе.

Како наводи Рунко (Runco): “Вођа има највећи утицај на то како људи перципирају значај креативности и промена.”¹²⁾ Вођа ствара креативну климу тако што се не фокусира искључиво на остварене резултате већ налази начине да стимулише и вреднује и покушаје. Вођа ствара креативну климу и поштовањем аутономије свих чланова тима, поштовањем свих нових идеја и сугестија, давањем слободе у преузимању иницијативе, прављењу планова и доношењу одлука. Улога вође је велика и у смањењу интерперсоналних конфликта и тензије и креирању атмосфере отворености и поверења међу члановима тима. Када нема поверења људи постају сумњичави чувају своје идеје и не долази до креативне размене и надоградње. Опуштена атмосфера, охрабривање хумора, доприноси стварању продуктивнијег окружења. Вођа би требало да предвиди и омогући време потребно за рефлексiju и креативно размисљање у свакодневном раду.

Осим тога, вођа је и едуктор. Он има важну улогу у образовању својих сарадника, посебно данас када је у организацијама преовладао концепт “life-long learning”-а односно континуираног образовања које траје током целог човековог професионалног живота.

Вођа поред тога што треба да негује климу која ће допринети стимулацији што више креативних решења, игра велику улогу у селектовању и запошљавању креативних људи у организацији као и селекцији и награђивању најкреативнијих решења. Ако било који од ових задатака није испуњен организација ће тешко бити креативна, према мишљењу Чиксентмихалија (Csikszentmihalyi Mihaly)¹³⁾ чак иако запошљава изузетне креативне личности.

Селектовање најкреативнијих личности није једноставан процес. Креативне личности веома добро познају свој домен, уживају у самом креативном процесу и најчешће су више заинтересовани за креативан резултат (креативан производ услугу или перфор-

11) Edward De Bono, *Serious creativity*, APTT, 1993, str. 86.

12) Mark A. Runco, *Creativity, theories and Themes, Research, Development and Practice*, Academic Press, 2007, str. 169.

13) Mihaly Csikszentmihalyi, „Creativity“, *Encyclopedia of leadership*, vol. 1, Sage Publications, San Diego, California, 2004, str. 289.

манс) него да задовоље свог надређеног. Поред бројних позитивних особина они показују и неке мање пожељне попут самољубља, ароганције, тврдоглавости и себичности. Све то може отежати вођи да препозна вредност ових личности и искористи њихове креативне потенцијале. Већина организација не може да поднесе више од неколико снажних креативних личности у тиму. Креативне личности су жељне промена и рутинска позиција и задаци могу да учине да се осећају досадно и неиспуњено. Није лако препознати и запослити креативне људе али их је још теже интегрисати да буду креативно продуктивни унутар организације.

Било би погрешно закључити да креативност организације зависи од броја креативних личности које у њој раде . Креативност организације такође не зависи ни од нових идеја које настају унутар једне организације. Стварање нових идеја је комплексан задатак али препознавање то јест избор правих, адекватних нових идеја од значаја за организацију још је важнији. То је улога креативног вође. Вођа је тај који доноси одлуке, врши селекцију и награђивање најкреативнијих решења.

Многе организације у свету издвајају значајна средства за едукацију запослених из креативности. И у нашој земљи од недавно почеле су да раде специјализоване службе које се баве професионалном едукацијом запослених и унапређењем њихових креативних потенцијала. Ипак, готово да нема програма који треба да помогну у решавању тежег проблема - како међу бројним креативним предлозима препознати оне који могу донети највећу корист организацији. Просечна организација ионако није у могућности да спроведе у реалност више од неколико нових идеја годишње. У мору идеја и предлога понекад је тешко доћи до правих, уколико не постоји креативни вођа који ће извршити креативно просуђивање и селекцију. Креативни вођа најчешће врши креативну селекцију на основу властитог нагомиланог искуства и с обзиром на то да је и сам креативан а истовремено поседује високо специјализирана знања о послу којим се бави. Креативан вођа мора водити рачуна и о адекватном награђивању својих најкреативнијих сарадника. Требало би да негује индивидуалан приступ у награђивању јер исте ствари различитим креативним личностима не значе исто и да комбинује и мења материјалне и нематеријане облике награђивања у складу са конкретном ситуацијом.

На креативном вођи је и да обезбеди ресурсе, да најкреативнија решења буду имплементирана унутар организације.

Anita Todorovic
Danijela Bjelja
CREATIVE LEADERSHIP

Summary

Creative leadership is a complex concept and its determination involves the possession of knowledge in the field of creativity, leadership and change management. To be labeled as creative mean to satisfies following criteria: it must be new, unique (and not a copy of something that already exists), it must be functional (it must have specific role), it must be value (to have a value not only for the creator but for the society as well). Leadership is now in the contemporary theory most commonly defined as a process in which leaders influence followers to achieve a common goal. Creative leadership can be defined as the ability to solve problems in new ways, by creating new values that are useful for the organization and influencing other people (followers), motivating and inspiring the group to action to achieve common goals. The creative leader is the creator of new processes, products, services and performances. Creative leader has also an important role in the creation of creative practice in the organization. He is also an educator for his associates. Creative leader also has an important role in selecting and hiring of creative people and creating a successful team which results will serve to permanent, continuous development. Creative leader has a key role in the selection, awarding and implementing creative solutions within organization.

Key words: creativity, leadership, creative leadership, creative thinking skills, management skills, leadership skills, creative, creative climate, change management.

ЛИТЕРАТУРА

- Arvonen, J. *Change, production and employees – an integrated model of leadership*, Stockholm, Stockholm University, Department of Psychology, 2002.
- Бојун Петар, (П)Остати нормалан, издање аутора, Београд, 2010.
- Бојун Петар, Анита Тодоровић, Сам свој ПП, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2010.
- Гађиновић Радослав, „Слобода као универзална вредност“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2009.
- Goethals George R., Sorenson Georgia J., Burns James MacGregor, *Encyclopedia of Leadership*, Sage Publications, 2004, volume I, II, III, IV.
- De Bono Edward, *Serious Creativity*, АРТТ, 1993, str. 86.

- Dackert, I., Loov, L-Å., & Martensson, M., „Leadership and climate for innovation in teams“, *Economic and Industrial Democracy*, 2004, str. 301–318.
- Ђорђе Стојановић, „Однос концепата трансформационог, услужног и грађанског вођства“, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011.
- Edward De Bono, *Lateralno razmišljanje*, Finesa, Beograd, 2001.
- Kaufman James C., Sternberg Robert J., *The International Handbook of Creativity*, Cambridge, 2006
- Kerr Barbara, *Encyclopedia of Giftedness, Creativity and Talent*, Sage, 2009, vol. I, II.
- Mumford M.D., Zaccaro S.J., Harding F.D., Jacobs T.O. and Fleishman E.A., „Leadership skills for a changing world: Solving complex problems“, *Leadership Quarterly*, 2000, str. 11–35.
- Northouse Peter G., *Liderstvo, teorija i praksa*, Data status, Beograd, 2007.
- Northouse, PG, *Leadership: theory and Practice*, Thousand Oaks, SAGE, 2004, str. 3.
- Петровић Зоран Пироћанац, „Социјални маркетинг – оруђе друштвене промене“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 4/2005.
- Runco Mark A., Pritzker Steven R., *Encyclopedia of Creativity*, San Diego, California, Academic Press, 1999, volume I, II.
- Runco Mark A., *Creativity Theories and Themes, Research, Development and Practice*, Elsevier Academic Press, San Diego, California, 2007
- Радојковић Миролуб, Ђорђевић Тома, *Основе комуникологије*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр. 45.
- Creando, International Foundation for Creativity and Leadership, www.creando.org

Resume

Creative leadership represents a relatively new field of research, often talked about in the time of great global changes. Creativity is now recognized as one of the driving forces for change, transformation and progress of society. Runco says: “Creativity is a useful and effective response to the civilization changes.”

Although various thinkers who have studied the phenomenon of leadership throughout history indicated that leaders should possess creative and constructive thinking, only in recent years creativity is seen as one of the most important, intertwining activity of the efficient leader.

Creativity has some specifics determined by a domain of activity and some general elements that can be recognized in creative individuals, regardless of their profession. Not all creative persons are leaders, but a true leader must be creative in order to establish the influence and to motivate and inspire followers to achieve extraordinary results for the entire group. Creative leaders search for ways to resol-

ve problems that most people do not see, take risks that the majority fears, have the courage to challenge the crowd and stand up for their own beliefs and try to overcome obstacles created by other people. Creative skills empowers leader to easily overcome obstacles and challenges by finding alternatives for their solution. Social laws have shown throughout history, that every good leader in time shows a tendency to take some characteristics of the despot. It can be said that creativity has an important role in establishing the leader but in time leader in power becomes conservative, rigid. In order to come in power leader shows a great degree of creativity. When he is in power a period of stagnation and conservatism follows. It usually ends with the decline in creativity and in power. Hierarchic structure, routine jobs, bureaucracy, idolizing, sedate the leader and numbing his perception, narrowing the field for creative thinking and action.

Some problems that leader is faced with are technical in nature. It can be solved with the traditional skills. But there are problems that require the creation of entirely new products or processes. In order to solve these problems, leader must rely on its own creative power and creative potential of his team.

In recent decades the acceleration of history can be seen. Changes happen so fast and in such ways that are unpredictable and the leader is expecting to be agile in identification and fast response to them. Future of the organizations will depend on the ability of leaders to manage change and create alternative solutions to new challenges. In the time of change and transition creativity becomes the most important capital that a leader can possess.

**ОСВРТИ И
ПРИКАЗИ**

545

Станислав Стојановић

МОЋ И НЕМОЋ ПРЕГОВАРАЊА

Станислав Стојановић

Блажо Радовић, МОЋ И НЕМОЋ ПРЕГОВАРАЊА, Београд, Задужбина Андрејевић, 2010.

Задужбина Андрејевић још једном је потврдила да је институција која завређује пуни друштвени респект. Наиме, објављивањем монографије *Моћ и немоћ преговарања* аутора Блажа Радовића Задужбина Андрејевић је учинила доступним широком аудиторијуму читалаца рад који се одважио да међу реткима обрађује тему чија је актуелност од неспорног друштвеног значаја. Комплексност глобалних односа, огромни расколи и свеprisутност спорова, конфликата и насиља на савременој међународној сцени апострофирају значај преговарања као најефикаснијег инструмента превентивног деловања. Драматичност историјских догађања на нашим просторима у блиској прошлости проблематику преговарања чине посебно значајном темом. Верује се да су та балканска догађања у доброј мери били последица између осталог и одсуства преговарања или недовољне оспособљености преговарача да воде преговоре.

Аутор Блажо Радовић у центар свог разматрања ставља преговарање, настојећи да истакне његову огромну употребну вредност са становишта очувања мира и стабилности у свету које се увелико дефинише као ризично друштво. Овом монографијом аутор настоји да укаже да се правовременим и превентивним преговарањима могу пронаћи одговарајућа решења на путу стварања и одржања мира. У том контексту, монографија актуелизује неправизеђену улогу преговарања, посебно његове превентивне потенцијале и развојне могућности. Приказујући преговарање као саствни део међународних односа, дипломатије, безбедности и теорије мира, аутор се залаже за институционализацију преговарања, инсистирајући на превентивном аспекту као врховном принципу и опредељењу ка мирном превазилажењу спорова и сукоба који

чине незаобилазан садржај савремених међународних односа. Монографија је позив да преговарање буде незаобилазни инструмент решавања спорова, криза и сукоба на миран и, што је још важније, праведан и моралан начин. То је позив за унапређење размишљања о преговарању као брижљиво осмишљеној и испланираној делатности, која као таква несумњиво јесте основа за превазилажење многобројних траума друштвене егзистенције савременог човека. Отуда, аутор с правом указује на потребу да преговарање, као важан инструмент за праведније и економски одрживије и безбедније друштво, буде предмет нарочите друштвене пажње.

Због немогућности да се овом монографијом обухвате сви најзначајнији садржаји преговарачког процеса, аутор у центар своје пажње смешта преговарање у међународним односима који се тичу решавања криза, спорова и сукоба мира и рата. Такво опредељење је разумљиво, ако се има у виду да одсуство преговарања или његове мањкавости у тим областима носе и најтеже последице. Зато презентовање увида у реалност преговарања треба да подстакне на даље усавршавање преговарачке праксе, али и на потребу знатно веће осетљивости за догађаје у ближем и даљем окружењу.

У приказу кључних одредница социјалног миљеа савременог света које у великој мери креирају амбијент у коме се сукоби, кризе и конфликти јављају као усуд, аутор посебну пажњу посвећује комуникацији и тржишту као носећим елементима неолибералне визије света. Интересно профилисање комуникације и десоцијализоване амбиције тржишта креирају односе у којима је све подређено намерама кључних актера глобалне елите и њихове перцепције реалне историјске реалности. Тако креирани односи у великој мери обесмишљавају неспорне вредности комуникације и говора као предности људске врсте. Отуда само знатно другачији приступ међународним односима, као и односима унутар политичких и других ентитета који ће уважавати значај социјалних принципе друштвеног организовања људи отварају простор да комуникација и преговарање буду шанса за све.

Анализи преговарачког процеса претходи кратак преглед теоријских погледа на узроке различитих облика људских сукоба и конфликата кроз историју, као и генезу кључних појмова који се тичу преговарања. Аутор издваја најзначајније ставове различитих теорија од којих неке узроке људских сукоба доживљавају као усуд, јер имају своју утемељеност у људској природи, док друге

тај узрок налазе на макро плану, односно у карактеру међудржавних односа, или на сукобе гледају као на последицу деформације у међуљудској комуникацији и друштвеног инжињеринга. Посебну пажњу аутор посвећује детаљном приказу појмова спор, криза и сукоб, као категоријалним појмовима преговарачког процеса. Значајна је и класификација приступа преговарачком процесу на репресивно-интервенционистички и превентивно-преговарачки, при чему је ауторова позиција јасна- само превентивно-преговарачки приступ има кредибилитет трајног решавања кофликтних ситуација. Структура преговарања, као комплексног и мултидимензионалног односа, приказана је као циклус који чине три суштински повезана фазе- претпреговарачка, преговарачка и постпреговарачка фаза.

Посебан одељак монографије посвећен је модерном поимању комуникације као цивилизацијске потребе и њеним огромним синергичким потенцијалима у креирању нових димензија егзистенције савременог света и успостављања глобалног друштва. Посебно су значајна запажања о комуникацији као друштвеном феномену који је инкорпориран у све сегменте свременог живота. Наравно, комуникација као дубоко технолошки заснован систем основа је како прогресивних тако и регресивних процеса. Искуство савременог тренутка потврђује да информације које се тичу интересно профилисаних односа у основи су поларизаторске и као такве генеришу сукоб вредности, спор и кризу. Отуда недостатак комуникације, као чиниоца кохезије међу појединцима или политичким колективитетима, у основи је сваког сукоба, а понекад и његов најзначајнији део.

Интересантан део монографије чини сегмент који се односи на приказ преговарања у историјској перспективи, чиме аутор наглашава да је преговарање трајно комуникацијско средство. Наведени су неки од најважнијих аспеката преговарачке вештине Старе Кине, Индије, Египта, Старе Грчке и Рима, као и средњовековне праксе, где доминатно место припада Византији. Дат је и преглед различитих врста преговарања као и института које познаје преговарачка пракса, као што су давалац добрих услуга, катализатор, фасцилитатор, посредник, заступник и арбитар. Значајан сегмент монографије чини приказ преговарања посебне врсте, где посебан место заузима приказ преговарања са терористима и сајбер прего-

варање, као најалармантније претње свим аспектима безбедности савременог света.

Најобимнији део монографије посвећен је структури и динамици преговарачког процеса. Аутор износи значајна обележја претпреговарачке, преговарачке и постпреговарачке фазе тог процеса. Од суштинског значаја да се у претпреговарачкој фази дефинише циљ преговарања, средства преговарања, стратегију преговарања, методу, тактику и технику преговарања. Аутор указује да преговарачка фаза као динамична и вишедимензионална целина има више фаза, почев од изношења свих битних аспеката проблема до предлога решења, конкретизације договора и предвиђања механизма за реализацију утврђеног договора. Исто тако, аутор указује на значај који на преговарање испољавају време и посебно цивилизацијско наслеђе.

У последњем поглављу аутор указује да ће процес глобализације, као доминатан мега процес који ће у пресудној мери наметати обрасце деловања и понашања актера на глобалној сцени, у основи бити амбивалентан, при чему ће асоцијални и поларизаторски аспекти тог процеса бити преовлађујући. Отуда, аутор исправно закључује да ће комплексност савремених међународних односа наметати све више дилема, а нудиће све мање алтернатива. Насупрот реду биће све више поремећаја у односима међу државама и осталим политичким и етничким ентитетима, што ће сукобе и кризе чинити константом глобалног друштва у настајању. У таквим односима очување мира и стабилности се намеће као цивилизацијска обавеза политичких елита свих нивоа. Посебно је значајно изналажење нових приступа и нових инструмената за мирно предупређивање и решавање спорова, криза и сукоба. У таквом контексту, без обзира што у многим ситуацијама из савремене праксе се није показало успешним, преговарање остаје једно од најзначајнијих средстава у комуникацији и дијалогу, као неспорно мирољубиво средство добре воље и добрих намера. Наравно, незаобилазно питање преговарања јесте морални контекст, јер само преговарачки процес који следи етичке принципе, може да буде делотворно и да избегне опасност мртвог слова на папиру. Искуство Балкана, али и искуство са других простора, то недвосмислено потврђују.

Динамика савремених међународних односа подстакнута процесом глобализације све више упућује људе једне на друге У том контексту преговарање пружа неисцрпне могућности за хумани-

зацију људског деловања и социјализовање друштвених односа као важним претпоставкама стварања једног мање конфликтног и трауматичног света. Отуда закључак који се намеће након читања ове монографије указује да преговарање и комуникација као њен кључни инструмент сасвим сигурно представљају значајну шансу за унапређење индивидуалне и колективе егзистенције људи.

Може се закључити да је аутор уложио знајан труд и да се тај труд исплатио. Монографија *Моћ и немоћ преговарања* завређује пуну пажњу читалаца.

Овај рад је примљен . новембра 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције . новембра 2011. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **сажетак** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Поднаслов куцати у фонту Times New Roman, величина слова 14.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);

- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);
- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слати у штампаном и електронском облику:

Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, е-mail адреса – smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд (Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Чигоја штампа). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске (Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
COBSIS.SR-ID 105060364

* Излажење часописа финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

** Часопис је припремљен за штампу октобра, новембра, односно, штампан децембра 2011.

04
2011

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ И СРПСКИ ЕТНОС

Милован Радаковић, Ксенија Мијатовић, Мирољуб
Јевтић, Јелена Миљковић-Матић, Владан Станковић,
Момчило Суботић, Зоран Милошевић

ДРЖАВА, ПРИВРЕДА И НЕОЛИБЕРАЛНА ТРАНЗИЦИЈА

Александар Новаковић, Андреј Станимировић,
Дубравка Стајић, Зоран Милосављевић, Дарко
Маринковић, Владимир Маринковић, Миле Ракић,
Вишња Станчић, Зоран Грубишић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Драган М. Новаковић, Дарко Гавриловић, Велизар
Антић, Урош В. Шуваковић, Владимир М. Николић,
Дејан Миленковић, Татјана Танасковић

НАУЧНА ПОЛЕМИКА

Мирјана Радојичић, Слађана Младеновић, Жарко
Анђелковић

МЕДИЈИ И КОМУНИКАЦИЈЕ

Јелена Пешић, Милена Пешић, Синиша Атлагић, Јелена
Иванова, Н. Штикова, Анита Тодоровић, Данијела Бјеља

ПРИКАЗ

Станислав Стојановић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIII) X vol. 30. № 4/2011.

ISSN 1451-4281

9 771451 428002 >